

GENEL TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: 7, SAYI: 13 VOLUME: 7, ISSUE: 13

GTTAD

GENEL TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: 7, SAYI: 13 VOLUME: 7, ISSUE: 13

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Mustafa GÖKÇE

Doç. Dr. Özgür TÜRKER

GTTAD

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: 7, SAYI: 13 VOLUME: 7, ISSUE: 13

ALAN EDITÖRLERİ

Prof. Dr. Hasan IŞIK

Prof. Dr. Oktay BERBER

Doç. Dr. Abdolvahid SOOFİZADEH

Doç. Dr. Selim Serkan ÜKTEN

Doç. Dr. Tefvik Orkun DEVELİ

Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Aşlı ÇANDARLI

Dr. Ahmet DOĞAN

Dr. Ahmet KARADENİZ

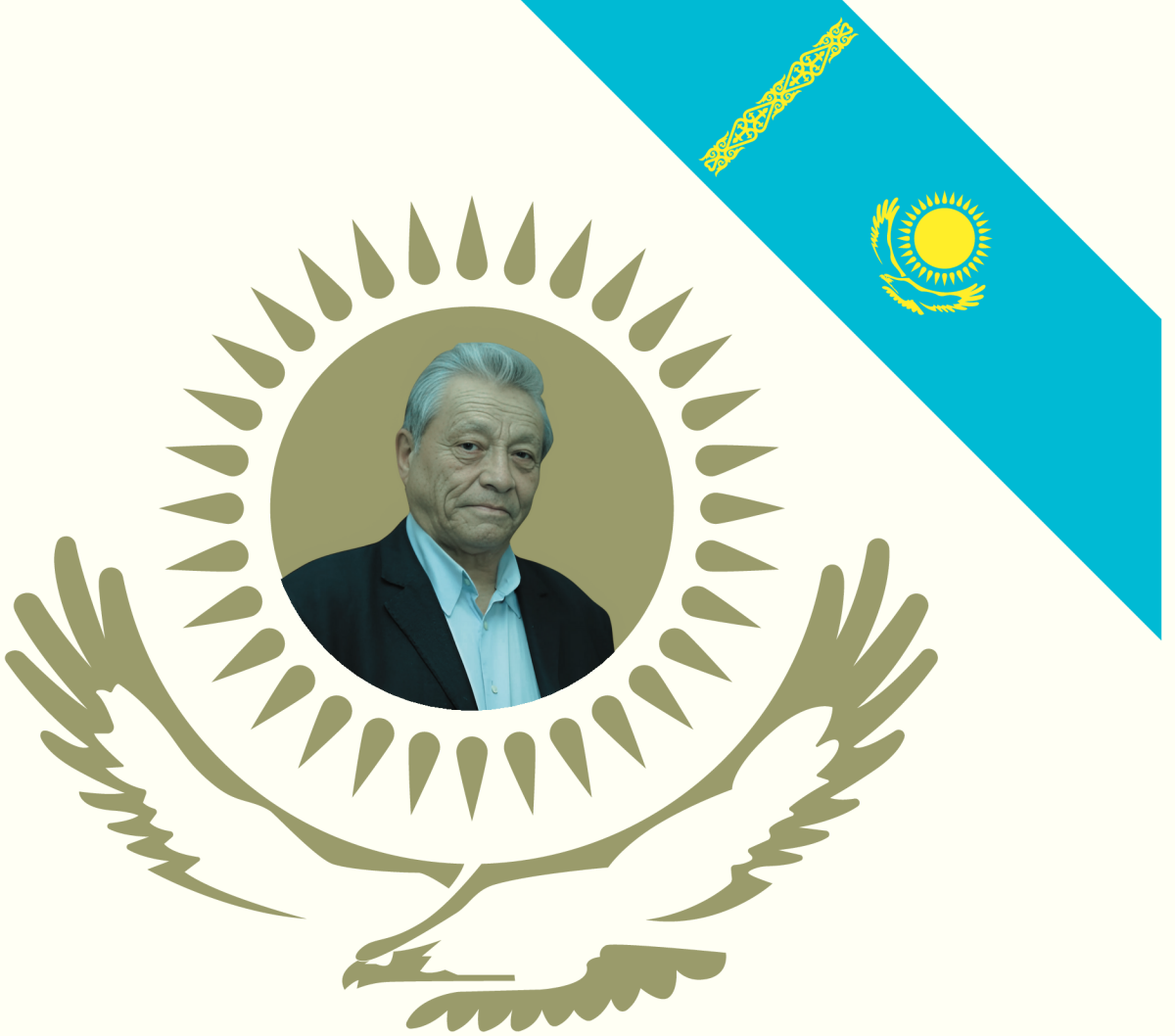
Dr. Pınar YİĞİT TÜRKER

GTTAD

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

*Prof. Dr. Karjaubay SARTKOJALI'nin
aziz hatırasına ithafen...*
1947-2024

GTTAD

GTTAD

GENEL TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: 7, Sayı: 13, Ocak 2025

GTTAD

JOURNAL OF GENERAL TURKISH HISTORY RESEARCH

Volume: 7, Issue: 13, July 2025

e-ISSN: 2667-5366

Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi (GTTAD), Türk tarihine ve kültürüne dair bilimsel araştırmaların üretilmesini ve okuyucuya ulaştırılmasını amaç edinen Uluslararası Hakemli bir dergidir. GTTAD, Türklerin siyasi tarihleri, devlet gelenekleri, sosyal hayatları, askeri ve iktisadi faaliyetleri, dini inançları, kültür ve mitolojileri vb. kapsamdaki konuları ele alır ve bu alandaki disiplinleri de yayın sahası olarak değerlendirir. Ocak ve Temmuz olmak üzere yılda iki kez yayımlanan dergide Türkçe, İngilizce, Rusça ve Farsça makalelere yer verilir. Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar ilk etapta Yayın Kurulu tarafından yazım ilkelerine uygunluk ve özgünlük açısından incelenir. Yayımlanması uygun bulunan yazılar adları gizli tutulan iki hakeme gönderilir. Hakem süreçleri tamamlanan makaleler Yayın Kurulu'nun nihai değerlendirmesi ve kararı sonrasında dergide yayımlanır. Dergide yayımlanan makalelerde savunulan görüşler Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisini hiçbir surette bağlamaz. Yayımlanan makale ve yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Kabul edilen yazılar yazara iade edilmez.

Gönderilen makalelerin özgünlük testi *Turnitin* programı ile denetlenmektedir. <https://www.turnitin.com/>

Journal of General Turkish History Research (JGTHR), is an International Refereed Journal aiming at producing and delivering scientific research on Turkish history and culture. JGTHR deals with topics such as the political history of the Turks, their state traditions, social lives, military and economic activities, religious beliefs, culture, and mythology; evaluates the disciplines in this field as a broadcasting field. The journal is published twice a year in January and July and includes articles in Turkish, English, Russian and Persian languages. Each article is examined by the Editorial Board regarding writing principles and originality. The approved ones are sent to two independent experts for double-blind peer review. The articles for which the peer review process is completed are published after the final evaluation and decision of the Editorial Board. Authors are responsible for their articles. Any of their ideas are individual and does not bind the JGTHR. Accepted articles are not returned to the author.

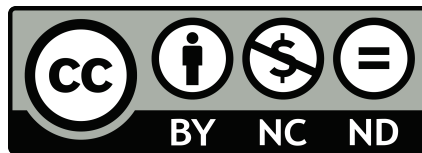
The articles sent are controlled for plagiarism by the *Turnitin* programme. <https://www.turnitin.com/>

YAZIŞMA ADRESİ / CORRESPONDENCE ADDRESS

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Isparta-Afyon Karayolu 8. Km Çünür Doğu Yerleşkesi 32260 Isparta

E-Posta: ozgurturker@sdu.edu.tr

GENEL TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF GENERAL TURKISH HISTORY RESEARCH

e-ISSN: 2667-5366

BİLİMSEL YAYIN KOORDİNATÖRÜ / SCIENTIFIC PUBLICATION COORDINATOR

Doç. Dr. Özgür TÜRKER (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)

BAŞEDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Mustafa GÖKÇE (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla/TÜRKİYE)

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Hasan IŞIK (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Tülay YÜREKLİ (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi-Aydın/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Oktay BERBER (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi-Eskişehir/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN (Rutgers University-New Jersey/ABD)

Prof. Dr. Rudolph P. MATTHEE (University of Delaware-Newark/ABD)

Doç. Dr. Özgür TÜRKER (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Abdolvahid SOOFİZADEH (Aksaray Üniversitesi-Aksaray/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)

Doç. Dr. S. Serkan ÜKTEN (Aksaray Üniversitesi-Aksaray/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Eralp ERDOĞAN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-Tekirdağ/TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Aslı ÇANDARLI (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla/TÜRKİYE)

Arş. Gör. Dr. Selim KARAGÖZ (Aksaray Üniversitesi-Aksaray/TÜRKİYE)

Dr. Pinar YİĞİT TÜRKER-(Isparta/TÜRKİYE)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Muzaffer DURAN (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Teofik Orkun DEVELİ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla/TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOZKUŞ (Hitit Üniversitesi-Çorum/TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KORKMAZ (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi-Burdur/TÜRKİYE)

Arş. Gör. Mehmet BAYRAM (Aksaray Üniversitesi-Aksaray/TÜRKİYE)

Dr. Ahmet DOĞAN-(Niğde/TÜRKİYE)

YAYIN KOORDİNATÖRÜ / PUBLICATION COORDINATOR

Doç. Dr. Selim Serkan ÜKTEN

HALKLA İLİŞKİLER / PUBLIC RELATIONS

Doç. Dr. Tülay YÜREKLİ

SEKRETERYA / SECRETARIAT

Halil Can AKGÜN

Onur YILDIZ

Dr. Muhammed Emin KOÇAK

Efe OKCU

DİL VE REDAKSİYON KURULU / LANGUAGE AND EDITING BOARD

Dr. Ahmet KARADENİZ

Dr. Umut YOLSEVER

Dr. Fatih BOSTANCI

Merve YALIMEL

İsmail Hulusi ŞENYİL

Yağmur DERİN ÜKTEN

Cüneyt GÜNDÜZ

Ayşe ORHON

Yiğit Burak ÖZDEN

Sena SARAÇ

Semanur OĞUZ

Arif Ozan ALTUN

Volkan KOÇ

Hakan ARABACI

Burak AVCU

Muhammed Mustafa YOLUDOĞRU

Nurcan ÇEVİK

Tahsin Efe BİLGİ

MİZANPAJ / TYPESETTING

Doç. Dr. Özgür TÜRKER

Dr. Pinar YİĞİT TÜRKER

İNDEKS KOORDİNATÖRÜ / INDEX COORDINATOR

Doç. Dr. Özgür TÜRKER

TÜRKÇE EDİTÖR / TURKISH LANGUAGE EDITOR

Dr. Pinar YİĞİT TÜRKER

İNGİLİZCE EDİTÖR / ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Doç. Dr. Eralp EDOĞAN

RUSÇA EDİTÖR / RUSSIAN LANGUAGE EDITOR

Arş. Gör. Dr. Selim KARAGÖZ

FARŞA EDİTÖR / PERSIAN LANGUAGE EDITOR

Doç. Dr. Abdolvahid SOOFİZADEH

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN

Emine ÇAKIR

ULUSLARARASI BİLİM DANIŞMA KURULU
INTERNATIONAL SCIENTIFIC ADVISORY COMMITTEE

	Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE)		
	Prof. Dr. Abdulvahap KARA (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE)		
	Prof. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN (Dumlupınar Üniversitesi – Kütahya/TÜRKİYE)		
	Prof. Dr. Cihat AYDOĞÖŞOĞLU (Ankara Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE)		
	Prof. Dr. Emin ŞİHALİYEV (Nahcivan Devlet Üniversitesi – Nahcivan/AZERBAYCAN)		
	Prof. Dr. Fatih ÜNAL (Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi – TÜRKİYE)		
	Prof. Dr. Farhod MAKSUDOV (Özbekistan Bil. Ak. Milli Ark. Merkezi -Taşkent/ ÖZBEKİSTAN)		
	Prof. Dr. Füsün KARA (Fırat Üniversitesi – Elazığ/TÜRKİYE)		
	Prof. Dr. Gülay KARADAĞ ÇINAR (Afyon Kocatepe Üniversitesi – Afyonkarahisar/TÜRKİYE)		
	Prof. Dr. Haldun EROĞLU (Ankara Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE)		
	Prof. Dr. Hava SELÇUK (Erciyes Üniversitesi – Kayseri/TÜRKİYE)		
	Prof. Dr. İskender Ayazoviç GİLYAZOV (Tataristan İlim. Ak. – Kazan/RUSYA FEDERASYONU)		
	Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE)		
	Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM (İstanbul Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE)		
	Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL (İstanbul Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE)		
	Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK (Sakarya Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE)		
	Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE)		
	Prof. Dr. Onur Alp KAYABAŞI (Aksaray Üniversitesi – Aksaray/TÜRKİYE)		
	Prof. Dr. Saadetin Yağmur GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE)		
	Prof. Dr. Tilla Deniz BAYKUZU (Trakya Üniversitesi – Edirne/TÜRKİYE)		
	Prof. Dr. Üçler BULDUK (Ankara Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE)		
	Doç. Dr. Ali Rıza YAĞLI (Giresun Üniversitesi – Giresun/TÜRKİYE)		
	Doç. Dr. Alper ALP (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE)		
	Doç. Dr. Aysel ERDOĞAN (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi – Osmaniye/TÜRKİYE)		
	Doç. Dr. B. Tümen SOMUNCUOĞLU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE)		
	Doç. Dr. Derya DERİN PAŞAOĞLU (Karadeniz Teknik Üniversitesi – Trabzon/TÜRKİYE)		
	Doç. Dr. Elvin YILDIRIM (İstanbul Aydın Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE)		
	Doç. Dr. Emrah NAKİ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi – Çanakkale/TÜRKİYE)		
	Doç. Dr. Hatice KERİMOĞLU (Balıkesir Üniversitesi – Balıkesir/TÜRKİYE)		
	Doç. Dr. Hikmet DEMİRCİ (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi – Kahramanmaraş/TÜRKİYE)		
	Doç. Dr. Leyla DERVİŞ (Akdeniz Üniversitesi – Antalya/TÜRKİYE)		
	Doç. Dr. Mesut KARAKULAK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE)		
	Doç. Dr. Murat ÖZKAN (Ordu Üniversitesi – Ordu/TÜRKİYE)		
	Doç. Dr. Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU (Marmara Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE)		
	Doç. Dr. Şeyda BÜYÜKCAN SAYILIR (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi – Eskişehir/TÜRKİYE)		
	Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ (Gaziantep Üniversitesi – TÜRKİYE)		
	Dr. Öğr. Üyesi Abdul Metin ÇELİKBİLEK (Selçuk Üniversitesi – Konya/TÜRKİYE)		
	Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÜSTÜN (Ege Üniversitesi – İzmir/TÜRKİYE)		
	Dr. Öğr. Üyesi Ali TORAMAN (Amasya Üniversitesi – Amasya/TÜRKİYE)		

	Dr. Öğr. Üyesi Aybuke GÜZAY (İzmir Bakırçay Üniversitesi – TÜRKİYE)		
	Dr. Öğr. Üyesi Başak KUZAKÇI (Marmara Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE)		
	Dr. Öğr. Üyesi Can Tankut ESMEN (Trakya Üniversitesi – Edirne/TÜRKİYE)		
	Dr. Öğr. Üyesi Davut ŞAHBAZ (Selçuk Üniversitesi – Konya/TÜRKİYE)		
	Dr. Öğr. Üyesi İlker TÜRKMEN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi – Kırşehir/TÜRKİYE)		
	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOZKUŞ (Hitit Üniversitesi – Çorum/TÜRKİYE)		
	Dr. Arş. Gör. Emre TEĞİN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi – Çanakkale/TÜRKİYE)		
	Dr. Arş. Gör. Hasan AKSOY (Selçuk Üniversitesi – Konya/TÜRKİYE)		
Unvan ve isme göre alfabetik sıralı / Sorted by academic title and name			

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / THE JOURNAL IS INDEXED IN

	TR Dizin https://app.trdizin.gov.tr/dergi/TWpNeU5qWT0/genel-turk-tarihi-arastirmalari-dergisi
	Index Copernicus International https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=51823
	International Scientific Indexing (ISI) https://isindexing.com/isi/journaldetails.php?id=8981
 Directory of Research Journals Indexing	Directory of Research Journals Indexing http://olddrji.lbp.world/JournalProfile.aspx?jid=2667-5366
	ASOS Index https://asosindex.com.tr/index.jsp?modul=journal-page&journal-id=959
	Scientific Indexing Services https://www.sindexs.org/JournalList.aspx?ID=5840
	İdeal Online https://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/dergi/genel-turk-tarihi-arast-rmalar-dergisi/991
	ResearchBib - Academic Resource Index http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/2667-5366
	Paperity https://paperity.org/journal/203691/genel-turk-tarihi-arastirmalari-dergisi
	ERIH PLUS https://kanalregister.hkdir.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=505447

SOSYAL AĞLAR / SOCIAL NETWORKS

C O P E

KÖR HAKEMLİK GARANTİ BEYANNAMESİ

Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi olarak, yayın süreçlerimizde *Uluslararası Yayın Etiği Beyannamesi* (Committee on Publication Ethics - COPE) ilkelerine bağlı kalmayı taahhüt ederiz. Dergimiz, akademik tarafsızlık ve bilimsel dürüstlük ilkeleri doğrultusunda, kör hakemlik (*double-blind peer review*) sistemini uygulamaktadır. Bu süreçte, hakemlerin ve yazarların kimlikleri karşılıklı olarak gizli tutulmakta ve bu gizliliğin korunması temel prensibimiz olarak özenle gözetilmektedir.

Dergimizin **Cilt 7, Sayı 13** kapsamındaki makalelerin değerlendirme sürecine katkı sunan değerli hakemlerimize içtenlikle teşekkür ederiz. Hakemlik sürecine katkıda bulunan akademisyenlerimizin isimleri, hakemlik sürecinin anonimlik ilkesi gereği açıklanmamaktadır. Bununla birlikte, bilimsel katkılarından dolayı kendilerine minnettarlığımızı ifade etmek isteriz.

Bilimsel yayın sürecinin kalitesini ve güvenilirliğini artırmak adına göstermiş oldukları özverili çalışmalar için teşekkür eder, gelecek sayılarımızda da iş birliğimizin devam etmesini dileriz.

Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu

DECLARATION OF ASSURANCE FOR DOUBLE-BLIND PEER REVIEW

As *Journal of General Turkish History Research*, we are committed to adhering to the principles of the *International Publication Ethics Declaration* (Committee on Publication Ethics - COPE) in all stages of our publication process. In line with the principles of academic impartiality and scientific integrity, our journal implements a double-blind peer review system. During this process, the identities of both reviewers and authors are kept strictly confidential, and safeguarding this anonymity remains one of our core principles.

We extend our heartfelt gratitude to the esteemed reviewers who have contributed to the evaluation process of the articles included in Volume 7, Issue 13 of our journal. In accordance with the principles of anonymity in the peer review process, the names of the scholars who participated in the review process are not disclosed. However, we express our sincere appreciation for their invaluable scientific contributions.

We thank our reviewers for their dedicated efforts in enhancing the quality and reliability of the scientific publication process and look forward to continuing our collaboration in future issues.

Editorial Board of Journal of General Turkish History Research

Editörlerden...

Değerli okuyucular,

Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi'nin bu sayısı, ilim dünyamızın büyük bir kaybı olan *Prof. Dr. Karjaubay Sartkojauli'*ye ithaf edilmiştir. Kendisi, ömrünü Türk tarihine, diline ve kültürünü aydınlatmaya adanmış büyük bir bilim insanı, yorulmak bilmeyen bir araştırmacı ve Türk dünyası için önemli bir rehberdi. Bu sayıyı aynı zamanda dergimizin Uluslararası Bilim Kurulu üyesi olan Sartkojauli'ye ithaf ederek, onun hatırasına saygı duruşumuzu sunmak ve ardında bıraktığı ilmi mirası yeniden hatırlatmak istiyoruz. Karjaubay Sartkojauli, bilim dünyasında özellikle kök saldıği alan olan eski Türk yazıtları, Türk dilleri ve Türk kültür tarihi konularıyla tanınmıştır. 1947'de Kazakistan'ın bir köyünde dünyaya gelen Sartkojauli, köklü bir şaman geleneğine sahip bir aileden gelmekteydi. Genç yaşta tarih ve dil merakı onu bilim yolculuğuna sevk etmiş, bu yolculuk ömrü boyunca kesintisiz bir şekilde devam etmiştir.

Sartkojauli, Türk dünyasının kalbinde yer alan Orta Asya'nın zengin tarihsel birikimini modern bilimsel metotlarla yeniden anlamlandırmayı başarabilmiş bir bilim insanıydı. Onun ilmi kariyeri, Orhun Yazıtları'ndan Yenisey Kırgız yazıtlarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Türk dünyası için büyük bir anlam taşıyan Orhun Yazıtları'nın çözülmesine katkıları, bilimsel metodolojiye getirdiği yenilikler ve bu yazıtların tarihsel bağlamının incelenmesine yaptığı katkılar birer dönüm noktası olmuştur. Uluslararası çapta kabul gören çalışmalarıyla Sartkojauli, sadece kendi vatanı Kazakistan'ın değil, Türk dünyasının ortak hafızasının şekillenmesinde de kilit bir rol üstlenmiştir. Bugün Türk dünyası tarihine dair bir literatür taraması yapıldığında, onun eserlerine rastlamamak neredeyse imkansızdır.

Karjaubay Sartkojauli'nin çalışmaları, Türk tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Orhun ve Yenisey yazıtları gibi köklü tarihsel belgelerin çözülmesi, tarihteki Türklerin düşünce dünyasını, söylemlerini ve kültürünü anlamamıza ışık tutmuştur. İlk defa dil, yazı ve tarih konularını birbirine entegre ederek kapsamı bir yaklaşımla inceleyen Sartkojauli, bu yazıtları tarihsel çatışmalardan, siyasi olaylardan ve toplumsal dinamiklerden koparılmadan analiz etmiştir. Onun çalışmaları Türk tarihini sadece bir metinler koleksiyonu olarak değil, yaşanmış bir kültür ve medeniyet olarak anlamamıza yardımcı olmuştur.

Sartkojauli'nin eserleri, sadece tarih öğrencileri ve bilim insanları için değil, Türk dünyasını anlamak isteyen herkes için bir rehber niteliğindedir. Onun akademik birikimi, Türkoloji alanında uluslararası çapta kabul görmüş bir otorite olmasını sağlamıştır. Sartkojauli'nin, Türk tarihine olan katkısı, sadece bilimsel çalışmalarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Türk halkları arasında bir bilinç oluşturulmasına da hizmet etmiştir. Onun kaleme aldığı çok sayıda kitap, makale ve bildiriler, bilhassa Türk dillerinin tarihçesi ve eski yazıtların çözülmesi konularında bugün hâlâ önemli bir referans kaynağıdır.

Karjaubay Sartkojauli, Türk dünyasının ortak tarih ve kültürünü yeniden inşa etme sürecine şüphe götürmez bir katkıda bulunmuştur. O, sadece yazıtları çözen bir bilim insanı olarak değil, öğretici bir rehber, örnek alınacak bir lider ve Türk halklarının tarih bilincini canlandıran bir fikir işçisi olarak da hatırlanacaktır. Sartkojauli'nin izinden giden bilim insanları, onun başlattığı işleri devralarak bu mirası geleceğe taşımaya devam edecektir.

2024 yılında aramızdan ayrılan bu çok değerli hocamız, ardında koca bir ilmi miras ve sınırsız bir sevgi bıraktı. Onun kaybı, yalnızca Kazakistan'ın değil, tüm Türk dünyasının büyük bir acısı olmuştur. Sartkojauli'nin aramızdan ayrılışı, bilim dünyasında doldurulması zor bir boşluğun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak bizler, onun hatırasını ve eserlerini yaşatmakla yükümlüyük. Sartkojauli'nin adı, onun eserleri ve bilimsel mirasıyla birlikte hep yaşayacak; yeni kuşaklara ilham kaynağı olmaya devam edecektir. Bu sayıyı ona ithaf ederek, Sartkojauli'nin Türk dünyası için yaptıklarını bir kez daha hatırlatmayı ve onu saygıyla anmayı amaçlıyoruz. Bu vesileyle, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi ailesi olarak, Prof. Dr. Karjaubay Sartkojauli'ye duyduğumuz minnettarlığı bir kez daha dile getiriyor, kendisine Allah'tan rahmet, ailesine ve sevenlerine sabır diliyoruz.

Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi'nin 7. Cilt, 13. Sayısında 12 araştırma makalesine ve 2 kitap incelemesine yer verdik. Meltem Akıncı, *Hazar Kağanlığı Başkenti İtil'in Coğrafi Konumu (Arkeolojik Kaynaklara Göre Semibugr ve Samosdel'ska Yerleşimleri)* başlıklı çalışmada, Hazar Kağanlığı'nın son başkenti olan İtil'in tam yerini tespit etmek amacıyla yazılı ve arkeolojik kaynakları inceleyerek Semibugr ve Samosdel'ska yerleşimleriyle olan olası bağlantılarını değerlendiriyor. Mahmut Recep Keleş, *Eyyübî Sultanı El-Melikül-Kâmil'in Regaib Namazı Yasağının Dinî, Siyasî ve İktisadî Boyutları* üzerine yaptığı çalışmada, bu yasağın dinî gerekçelerinin yanı sıra Eyyübîlerin siyasî dengeleri ve ekonomik yapısı üzerindeki etkilerini değerlendiriyor.

Harun Arslantürk, *Rus Çarlığı'nın Egemenlik Anlatısına Eleştirel Bir Yaklaşım: Sibir Hanlığı Kroniklerini Öteki Perspektifinden Okumak* başlıklı makalesinde, Rus Çarlığı'nın Sibir Hanlığı'nı işgal sürecini meşrulaştırma çabalarını kroniklerdeki ötekileştirme söylemi üzerinden analiz ediyor. Zafer Sever ve Mesut Karakulak, *Türkistan'dan*

İstanbul'a: Kazanlı İsmail Seyahatnamesi çalışmasında, 18. yüzyılda kaleme alınan bu seyahatnamenin, geniş bir coğrafyada gerçekleşen yolculuğu ve dönemin sosyal, kültürel ve dinî atmosferini nasıl yansıttığını ele alıyor.

Hamit Karasu, *XVIII. Yüzyılda İki Abaza Mehmed Paşa* adlı makalesinde, Osmanlı taşrasındaki yerel güç dengelerini ve devlet otoritesinin taşrada nasıl şekillendiğini, aynı isme sahip iki paşanın askerî ve siyasi faaliyetleri üzerinden inceliyor. Mehmet Tuğrul, *Osmanlı Dönemi Rodosçuk Para Vakıflarında Mevlid-i Nebî Merasimlerine Dair Tahsisatlar* başlıklı çalışmasında, Osmanlı'da vakıfların dinî merasimleri nasıl finanse ettiğini, özellikle para vakıflarının mevlid-i şerif organizasyonlarındaki rolünü belgeler ışığında değerlendiriyor. Sıraç Aktürk, *Halep Ahkâm Defteri Serisinin Son Cildi Kapsamında Halep Eyâleti'nin Sosyal ve İdârî Tahlili* adlı makalesinde, Tanzimat sonrası Osmanlı hukuk sisteminin Halep'teki yansımaları ele alarak, devletin yerel yönetim anlayışını ve toplumsal dinamikleri analiz ediyor.

Murat Kılıç, *Mütareke Dönemi Osmanlılık Tartışmaları İçerisinde Tekin Alp ve "Yeni Osmanlılık"* başlıklı çalışmasında, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Osmanlılık fikrinin yeniden değerlendirilmesini ve Tekin Alp'in bu bağlamdaki katkılarını inceliyor. Özlem Seyhan, *Türk Milliyetçilerini Birleştirme Hedefine Yönelik Bir Ülkü Hareketi: Mefkûre Dergisi* adlı çalışmasında, 1950'li yıllarda milliyetçi düşüncenin nasıl örgütlendiğini, Mefkûre dergisinin milliyetçi hareket içindeki rolünü ve dönemin ideolojik çatışmalarıyla ilişkisini detaylandırıyor.

Ercan Kostak, *F-86 Uçaklarının Tarihsel Süreçteki Yeri ve Önemi* başlıklı çalışmasında, Soğuk Savaş döneminde hava muharebelerinde kritik roller üstlenen F-86 jetlerinin tasarım sürecinden Türk Hava Kuvvetleri envanterine girişine kadar geniş bir çerçevede ele alarak, bu uçakların askerî ve stratejik önemini vurguluyor. İlker Dere ve Kübra Akkoç, *Soya Dönüşün Gölgesinde 1989 Bulgaristan Göçmenlerinin Anularında Naim Süleymanoğlu* adlı makalelerinde, Bulgaristan'daki asimilasyon politikalarına karşı Türk kimliğinin bir simgesi haline gelen Naim Süleymanoğlu'nun, göçmenlerin kolektif hafızasında nasıl bir yer edindiğini sözlü tarih çalışmaları ışığında inceliyor. Gamze İme, *Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ'da Gerçekleştirdiği Anti-Terör Operasyonu Üzerine Bazı Düşünceler (19-20 Eylül 2023)* başlıklı çalışmasında, Azerbaycan'ın Eylül 2023'te düzenlediği askerî operasyonu tarihsel ve stratejik bir bağlamda ele alarak, operasyonun bölgesel ve uluslararası yansımalarını değerlendiriyor.

Aybüke Tabak, *Türkistan'ın Kalbine Örülen Ağlar* başlıklı kitap incelemesinde, George Dobson'un 19. yüzyılda Orta Asya'daki Rus ilerleyişini ve Hazar Ötesi demiryolu üzerindeki gözlemlerini kaleme aldığı eserini değerlendirerek, dönemin jeopolitik dengeleri ve bölgedeki dönüşümler hakkında önemli tespitlerde bulunuyor. Semiyenur Akbaş, *Eski Türk Tarihi* adlı kitap incelemesinde, Kürşat Yıldırım'ın Ötüken merkezli Türk devletlerinin siyasi, sosyal ve kültürel yapısını ele alan kapsamlı çalışmasını değerlendirerek, eserin metodolojik yaklaşımını ve Türk tarih yazımı içindeki yerini analiz ediyor.

Katkıda bulunan tüm yazarlara değerli çalışmaları için teşekkür ediyor ve bu sayının aydınlatıcı bir okuma sağlamasını umuyoruz.

Editörler

Prof. Dr. Mustafa GÖKÇE

Doç. Dr. Özgür TÜRKER

From the Editors...

Dear Readers,

This issue of the *Journal of General Turkish History Research* is dedicated to the great loss of our academic world, Prof. Dr. Karjaubay Sartkojauly. He was a distinguished scholar who devoted his life to illuminating Turkish history, language, and culture, a tireless researcher, and a significant guide for the Turkic world. By dedicating this issue to Sartkojauly, who was also a member of our journal's International Scientific Board, we aim to pay tribute to his memory and once again highlight the invaluable scientific legacy he left behind.

Karjaubay Sartkojauly was particularly renowned in the academic community for his expertise in ancient Turkic inscriptions, Turkic languages, and the cultural history of the Turkic world. Born in 1947 in a village in Kazakhstan, Sartkojauly came from a family with a deep-rooted shamanic tradition. His early passion for history and language led him on an academic journey that continued uninterrupted throughout his life. Sartkojauly was a scholar who successfully reinterpreted the rich historical heritage of Central Asia, the heartland of the Turkic world, using modern scientific methodologies. His academic career encompassed a vast range of studies, from the Orkhon Inscriptions to the Yenisei Kyrgyz inscriptions. His contributions to deciphering the Orkhon Inscriptions—one of the most significant historical documents for the Turkic world—his methodological innovations, and his in-depth analyses of their historical context marked turning points in the field.

Through his internationally recognized works, Sartkojauly played a key role not only in shaping the intellectual heritage of Kazakhstan but also in forming the collective memory of the entire Turkic world. Today, any scholarly review of Turkish history is almost certain to encounter his works.

Sartkojauly's studies hold immense significance for Turkish history. His research on historical inscriptions such as the Orkhon and Yenisei inscriptions has provided profound insights into the intellectual world, discourse, and culture of the ancient Turks. By integrating linguistics, writing, and history into a comprehensive approach for the first time, Sartkojauly analyzed these inscriptions within the broader framework of historical conflicts, political events, and social dynamics. His work has helped us understand Turkish history not merely as a collection of texts but as a lived culture and civilization.

His works serve as a guide not only for students and scholars but also for anyone interested in understanding the Turkic world. Sartkojauly's academic contributions have established him as an internationally recognized authority in Turkology. His efforts were not limited to scholarly studies; they also played a role in fostering historical awareness among Turkic peoples.

The numerous books, articles, and conference papers he authored remain fundamental references today, particularly in the fields of Turkic linguistics and the deciphering of ancient inscriptions.

Karjaubay Sartkojauly made an undeniable contribution to the reconstruction of the shared history and culture of the Turkic world. He will not only be remembered as a scholar who deciphered inscriptions but also as an inspirational mentor, an exemplary leader, and an intellectual who revived historical consciousness among Turkic peoples. The scholars following in his footsteps will continue to carry forward his legacy.

This esteemed professor, who passed away in 2024, left behind a vast academic heritage and endless admiration. His loss is not only a great sorrow for Kazakhstan but for the entire Turkic world. His passing has created an irreplaceable void in the academic community.

However, we are responsible for keeping his memory and works alive. His name will endure through his scholarly contributions, continuing to inspire future generations.

By dedicating this issue to him, we aim to once again emphasize his invaluable contributions to the Turkic world and to honor his legacy. On this occasion, as the *Journal of General Turkish History Studies* family, we would like to express our profound gratitude to Prof. Dr. Karjaubay Sartkojauly, praying for his mercy and extending our condolences to his family and loved ones.

This issue includes 12 research articles and 2 book reviews.

Meltem Akıncı, in her study titled *Geographical Location of Itil, The Capital of The Kazar Khaganate (Semibugry and Samosdelska Settlements According to Archaeological Sources)* examines written and archaeological sources to determine the exact location of Itil, the last capital of the Khazar Khaganate, assessing its potential connections with the Semibugr and Samosdel'ska settlements. Mahmut Recep Keleş, in his work *The Religious, Political, and Economic Dimensions of the Ban on Regaib Prayer by Ayyubid Sultan Al-Malik al-Kamil*, evaluates the religious justifications of this prohibition and its impact on the political balance and economic structure of the Ayyubids.

Harun Arslantürk, in his article *A Critical Approach to the Narrative of Sovereignty in the Russian Tsardom: Reading the Chronicles of the Siberian Khanate from an Alternative Perspective*, analyzes the Russian Tsardom's efforts to legitimize the conquest of the Siberian Khanate through the rhetoric of otherization in chronicles. Zafer Sever and Mesut Karakulak, in their study *From Turkestan to Istanbul: Kazanlı İsmail's Travelogue*, discuss an 18th-century travel account, exploring the social, cultural, and religious atmosphere of the period.

Hamit Karasu, in his article *Two Abaza Mehmed Pashas in the 18th Century*, examines local power dynamics in the Ottoman provinces through the military and political activities of two different governors with the same name. Mehmet Tuğrul, in his study *Allocations for Mawlid-i Nabi Ceremonies in Ottoman Cash Waqfs in Rodoscuk*, investigates the role of cash waqfs in funding religious ceremonies in the Ottoman Empire. Sıraç Aktürk, in his article *A Social and Administrative Analysis of Aleppo Province Based on the Last Volume of the Aleppo Ahkam Registers*, examines the Tanzimat-era legal system in Aleppo, analyzing the Ottoman approach to local governance and social dynamics.

Murat Kılıç, in *Tekin Alp and the "New Ottomanism" within the Debates of the Armistice Period*, reassesses the ideological transformation of Ottomanism in the Empire's final years. Özlem Seyhan, in *Mefkûre: A Nationalist Movement Aimed at Uniting Turkish Nationalists*, explores the role of the Mefkûre journal in the organization of nationalist thought in the 1950s.

Ercan Kostak, in *The Historical Significance of F-86 Aircraft*, evaluates the strategic importance of F-86 jets in the Cold War and their introduction into the Turkish Air Force. İlker Dere and Kübra Akkoç, in *Naim Süleymanoğlu in the Memories of the 1989 Bulgarian Migrants*, analyze how Naim Süleymanoğlu became a symbol of Turkish identity for immigrants who faced Bulgarian assimilation policies. Gamze İme, in *Thoughts on Azerbaijan's Anti-Terror Operation in Upper Karabakh (September 19-20, 2023)*, assesses the historical and strategic implications of Azerbaijan's military operation in 2023.

Aybüke Tabak, in her book review *Networks Woven into the Heart of Turkestan*, evaluates George Dobson's work on Russian expansion in Central Asia during the 19th century and his observations on the Trans-Caspian railway, offering significant insights into the geopolitical balances and regional transformations of the period. Semiyenur Akbaş, in her review of *Ancient Turkish History*, examines Kürşat Yıldırım's comprehensive study on the political, social, and cultural structures of Ötüken-centered Turkic states, analyzing the methodological approach of the work and its place in Turkish historiography.

We thank all contributors for their valuable work and hope this issue provides insightful reading.

Editors
Prof. Dr. Mustafa GÖKÇE
Assoc. Prof. Dr. Özgür TÜRKER

Редакторлардан... Құрметті оқырмандар!

«Жалпы Түркі тарихын зерттеу журналының» осы нөмірі академиялық әлем үшін орны толмас ауыр қайғы – профессор, доктор Қаржаубай Сартқожаұлының жарқын бейнесіне арналады. Ол өз өмірін түркі тарихын, тілін және мәдениетін зерттеуге бағыштаған, қажырлы еңбегімен танылған көрнекті ғалым, түркі әлемі үшін маңызды жолбасшы болды. Біздің журналдың Халықаралық ғылыми кеңесінің мүшесі болған Сартқожаұлының рухына тағзым етіп, оның баға жетпес ғылыми мұрасын тағы бір мәрте айшықтауды мақсат еттік.

Қаржаубай Сартқожаұлы ежелгі түркі жазба ескерткіштері, түркі тілдері және түркі әлемінің мәдени тарихы жөніндегі зерттеулерімен кеңінен танымал еді. 1947 жылы Қазақстандағы бір ауылда дүниеге келген ол шамандық дәстүрлері тереңге бойлаған әулеттен шыққан. Тарих пен тілге деген жастайынан қалыптасқан қызығушылығы оның бүкіл ғұмырын қамтыған үздіксіз ғылыми ізденістеріне жол ашты.

Сартқожаұлы түркі әлемінің жүрегі – Орталық Азияның бай тарихи мұрасын заманауи ғылыми әдістер негізінде қайта зерделеген ғалымдардың бірі болды. Оның академиялық қызметі Орхон жазбаларынан бастап Енисей қырғыздарына қатысты ескерткіштерге дейінгі кең ауқымды зерттеулерді қамтиды. Әсіресе, түркі әлемі үшін аса маңызды тарихи құжаттардың бірі саналатын Орхон жазбаларының құпиясын ашудағы жаңашыл әдістері мен олардың тарихи контекстін терең талдауы бұл саладағы маңызды белестердің бірі саналады.

Ғалымның халықаралық деңгейде мойындалған еңбектері Қазақстанның ғана емес, бүкіл түркі әлемінің интеллектуалдық мұрасының қалыптасуына зор үлес қосты. Бүгінде түркі тарихын зерттеген кез келген ғалым оның еңбектеріне жүгінері сөзсіз.

Сартқожаұлының зерттеулері түркі тарихы үшін үлкен маңызға ие. Ол Орхон, Енисей сынды тарихи жазба ескерткіштеріне сүйене отырып, ежелгі түркілердің дүниетанымын, дискурсын және мәдениетін терең зерттеді. Лингвистика, жазу және тарихты тұтас кешенді әдіспен алғаш рет біріктіре отырып, бұл жазбаларды тарихи қақтығыстар, саяси оқиғалар мен әлеуметтік динамика аясында талдады. Осылайша, түркі тарихын тек мәтіндер жиынтығы ретінде емес, шынайы өмір сүрген өркениет пен мәдениет ретінде түсінуге жол ашты.

Оның еңбектері тек студенттер мен ғалымдар үшін ғана емес, түркі әлемін тануға қызығушылық танытқан кез келген адам үшін маңызды бағыт-бағдар береді. Сартқожаұлы түркітану саласында халықаралық деңгейде мойындалған беделді ғалымдардың қатарынан орын алды. Оның еңбектері тек академиялық зерттеулермен шектеліп қалған жоқ, сонымен бірге түркі халықтарының тарихи санасының қалыптасуына да ықпал етті.

Ол жазған көптеген кітаптар, мақалалар мен конференция баяндамалары, әсіресе, түркі тіл білімі мен ежелгі жазбаларды оқуда іргелі дереккөз болып қала береді.

Қаржаубай Сартқожаұлы түркі әлемінің ортақ тарихы мен мәдениетін қайта жаңғырту ісіне баға жетпес үлес қосты. Ол тек жазба ескерткіштерді зерттеген ғалым ғана емес, түркі халықтарының тарихи санасын жандандырған интеллектуал, шабыттандырушы ұстаз және кемел тұлға ретінде есте қалары сөзсіз. Оның жолын жалғастырушы зерттеушілер бұл мұраны әрі қарай дамытатыны анық.

2024 жылы өмірден өткен ардақты ұстазымыз өзінің мол академиялық мұрасын қалдырып, түркі дүниесіне өлшеусіз ықпал етті. Оның қайтыс болуы – тек Қазақстан үшін ғана емес, бүкіл түркі әлемі үшін орны толмас ауыр қайғы. Бұл қаза ғылыми қауымдастықта елеулі бос кеңістік қалдырды.

Алайда, біз оның есімі мен еңбектерін ұмытпай, оларды болашақ ұрпаққа жеткізуге міндеттіміз. Оның ғылыми мұрасы келешек ұрпаққа мәңгілік шабыт болып қалары сөзсіз.

Редакторлар

Проф. д-р Мұстафа ГӨКЧЕ

Доцент, д-р Өзгүр ТҮРКЕР

GENEL TÜRK TARİHİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Cilt: 7, Sayı: 13, Ocak 2025

JOURNAL OF GENERAL TURKISH
HISTORY RESEARCH
Volume: 7, Issue: 13, January 2025

İÇİNDEKİLER
ARAŞTIRMA MAKALELERİ

CONTENTS
RESEARCH ARTICLES

MELTEM AKINCI

*Hazar Kağanlığı Başkenti İtil'in Coğrafi Konumu
(Arkeolojik Kaynaklara Göre Semibugr ve Samosdel'ska
Yerleşimleri)*

*Geographical Location of Itil, The Capital
of The Kazar Khaganate
(Semibugry and Samosdelska Settlements According to
Archaeological Sources)*

ss. 1-14

MAHMUT RECEP KELEŞ

*Eyyübî Sultanı El-Melikü'l-Kâmil'in Regaib Namazı
Yasağının Dinî, Siyasi ve
İktisadi Boyutları*

*The Religious, Political, and Economic Dimensions of
Sultan Al-Malik Al-Kamil's Prohibition of the Regaib
Prayer*

ss. 15-28

HARUN ARSLANTÜRK

*Rus Çarlığı'nın Egemenlik Anlatısına Eleştirel Bir
Yaklaşım: Sibir Hanlığı Kroniklerini Öteki
Perspektifinden Okumak*

*A Critical Approach to the Sovereignty Narrative Of
The Russian Tsardom: Reading the Chronicles of the
Sibir Khanate From The Perspective of the Other*

ss. 29-38

ZAFER SEVER - MESUT KARAKULAK

*Türkistan'dan İstanbul'a: Kazanlı
İsmail Seyahatnamesi*

*From Turkestan to Istanbul: Kazanlı Ismail
Travelogue*

ss. 39-50

HAMİT KARASU

*XVIII. Yüzyılda İki Abaza
Mehmed Paşa*

*Two Abaza Mehmed Pashas in the
Eighteenth Century*

ss. 51-68

MEHMET TUĞRUL

*Osmanlı Dönemi Rodosçuk Para Vakıflarında Mevlid-i
Nebî Merasimlerine Dair Tahsisatlar*

*Allocations for Mevlid-i Nebi Celebrations in Rodosçuk
Cash Waqfs in the Ottoman Period*

ss. 69-88

SIRAÇ AKTÜRK

*Halep Ahkâm Defteri Serisinin Son Cildi Kapsamında
Halep Eyâleti'nin Sosyal ve
İdâri Tahlili*

*Social And Administrative Analysis of Aleppo Province
Within the Last Volume of the Aleppo Provisions Book
Series*

ss. 89-112.

MURAT KILIÇ

*Mütareke Dönemi Osmanlılık Tartışmaları İçerisinde
Tekin Alp ve "Yeni Osmanlılık"*

*Tekin Alp and "Neo-Ottomanism"
Within the Ottomanism Debates of the Armistice Period*

ss. 113-128

ÖZLEM SEYHAN

*Türk Milliyetçilerini Birleştirme Hedefine Yönelik Bir
Ülkü Hareketi: Mefkûre Dergisi*

*An Idealist Movement Aimed at Uniting Turkish
Nationalists: Mefkûre Magazine*

ss. 129-152

ERCAN KOSTAK

*F-86 Uçaklarının Tarihsel Süreçteki
Yeri ve Önemi*

*The Place and Importance of F-86 Planes in the
Historical Process*

ss. 153-178

İLKER DERE - KÜBRA AKKOÇ

*Soya Dönüşün Gölgesinde 1989 Bulgaristan
Göçmenlerinin Anılarında
Naim Süleymanoğlu*

*Naim Süleymanoğlu in the
Memories of 1989 Bulgarian
Turkish Immigrants*

ss. 179-194

GAMZE İME

*Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ'da Gerçekleştirdiği
Anti-Terör Operasyonu Üzerine Bazı Düşünceler
(19-20 Eylül 2023)*

*Some Thoughts on Azerbaijan's Anti-Terrorist
Operation in Upper Karabakh
(19-20 September 2023)*

ss. 195-230

KİTAP İNCELEMELERİ

BOOK REVIEWS

AYBÜKE TABAK

Türkistan'ın Kalbine Örülen Ağlar

Webs Woven in the Heart of Turkestan

ss. 231-236

SEMİYENUR AKBAŞ

Eski Türk Tarihi
(Ötüken: Hunlar, Xianbeiler, Tabgaçlar, Juanjuanlar,
Gök-Türkler, Uygurlar)

Old Turkish History
(Ötüken: Huns, Xianbei, Tabgach, Rouran, Göktürks,
Uighurs)

ss. 237-240

YAZIM KURALLARI

ss. 241-244

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 7, Sayı/Issue 13, Ocak/January 2025, ss. 1-14.

Geliş Tarihi–Received Date: 11.12.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 30.01.2025

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

HAZAR KAĞANLIĞI BAŞKENTİ İTİL'İN COĞRAFİ KONUMU

(ARKEOLOJİK KAYNAKLARA GÖRE SEMİBUGR VE SAMOSDEL'SKA YERLEŞİMLERİ)

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1600016>

 MELTEM AKINCI*

ÖZ

Orta Çağ Doğu Avrupası'nın güneydoğu kesimine üç asır boyunca (VII-X. yüzyıllar) hükmeden Hazar Kağanlığı, muhtelif özellikleriyle ön plana çıkan yerleşimlere ev sahipliği yapmıştır. Bu yerleşimlerin çoğu, doğudan batıya gerçekleştirilen göç hareketlerinin önemli bir geçiş noktasını ihtiva eden Karadeniz-Ten (Don)-Kafkasya süreçte kazandığı transit göç fonksiyonu, yerleşimlerin etnik bileşimlerini çeşitlendirmiştir. XIX. yüzyıldan bu yana Rus arkeologların başını çektiği araştırmacılar, yerleşimlerin etnik bileşiminin yanı sıra Hazar kentlerinin tarihsel varlığı, lokasyonu ve işlevi hakkında disiplinler arası araştırmalarda bulunmuşlardır. Araştırma kapsamının en önemli sorunsallarından birini ise yerleşimlerin ya da kentlerin lokasyonu oluşturmuştur ki bugün dahi yazılı kaynaklarda ismi geçen çoğu yerleşimin tam olarak nerede bulunduğu saptanamamıştır. Biz de çalışmamıza yeri tam olarak saptamamış bu kentlerden birini dahil ettik. Bahsi geçen kent X. yüzyılın yazılı kaynaklarında adı sıklıkla geçen ama arkeolojik araştırmalar neticesinde yeri tam olarak saptanamayan son Hazar başkenti İtil'dir. Arap saldırıları neticesinde kuzeye çekilmek zorunda kalan Hazarların son başkenti İtil hakkında haberler nakleden Arap kaynaklarının yanı sıra X. yüzyılda Hazar Kağanı Yusuf'un Endülüs Emevi Halifesi'nin Danışmanı Hasday b. Şaprut'a yazdığı cevabi mektup kent hakkında detaylı tasvirler sunmaktadır. Fakat bu mektupta başkent konumundan ziyade fiziki ve beşerî özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Kağan Yusuf'un mektubunu X. yüzyılın ortasında yazdığını baz alan araştırmacılar bahsedilen kentin 965 senesinde Rus Knyezi Svyatoslav tarafından yıkılan son başkent İtil olduğu konusunda hemfikirdir. Çoğu araştırmacı gerek bu kaynaktaki gerek ise Arap müelliflerin aktardığı bilgileri kullanarak Hazar kenti İtil'in yerini saptamaya yönelik denemelerde bulunmuştur. Arkeolojik kazıların sunduğu verilere dayanan araştırmacıların ekseriyetle hemfikir oldukları nokta İtil kenti kalıntılarının Aşağı İtil Bölgesi'nde olduğudur. Bu bağlamda arkeolojik araştırmalar nezdinde Başkent İtil iki farklı konuma lokalize edilmiştir: Semibugr (Yedi Höyük) ve Samosdel'ska. Her iki yerleşim de bugün Rusya Federasyonu'na bağlı Astrahan Eyaleti'nin Kamızyak Bölgesi'nde yer almaktadır. Her iki yerleşim de başkent statüsüne yaraşır gözükmektedir. Fakat kesin bir keşiften söz etmek mümkün değildir. Zira Hazar başkentinin bulunduğu yere dair yapılan araştırma sonuçları günümüzde olduğu gibi geçmişte de kesin bir kaniya varılmasına olanak sunmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hazarlar, İtil, Başkent, Semibugr, Samosdel'ska.

GEOGRAPHICAL LOCATION OF ITIL, THE CAPITAL OF THE KAZAR KHAGANATE (SEMİBUGRY AND SAMOSDELSKA SETTLEMENTS ACCORDING TO ARCHAEOLOGICAL SOURCES)

ABSTRACT

The Khazar Khaganate, which ruled the southeastern part of medieval Eastern Europe for three centuries (VII-X centuries), had settlements that stood out with their different characteristics. Most of these settlements were concentrated in the Black Sea-Don-Caucasus triangle, which was an important transit point for migration movements from east to west. The transit migration function that the region acquired in the historical process

* Dr., İzmir/TÜRKİYE, E-Posta: mltm.akinci@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0807-1113.

HAZAR KAĞANLIĞI BAŞKENTİ İTİL'İN COĞRAFİ KONUMU (ARKEOLOJİK KAYNAKLARA GÖRE SEMİBUGR VE SAMOSDEL'SKA YERLEŞİMLERİ)

diversified the ethnic composition of the settlements. Since the 19th century, researchers led by Russian archaeologists have conducted interdisciplinary research on the ethnic composition of the settlements as well as the historical existence, location and function of the Khazar cities. One of the most important problems in the scope of the research was the location of the settlements or cities, and even today, the exact location of most settlements mentioned in written sources has not been determined. We included one of these cities, the location of which has not been determined exactly. The city in question is the last Khazar capital, "İtil", which is frequently mentioned in written sources of the 10th century but whose exact location could not be determined as a result of archaeological research. In addition to Arab sources conveying news about İtil, the last capital of the Khazars who had to retreat to the north as a result of Arab attacks, the letter written in response by Khazar Khagan Yusuf to Hasday bin Shaprut, Advisor to the Umayyad Caliph of Andalusia in the 10th century, provides detailed descriptions of the city. However, this letter provides information about the physical and human characteristics of the capital rather than its location. Researchers who base their letter on the fact that Khagan Yusuf wrote it in the middle of the 10th century agree that the city in question was the last capital, İtil, destroyed by the Russian Prince Svyatoslav in 965. Most researchers have attempted to determine the location of the Khazar city of İtil using the information in this source and the information provided by Arab authors. The point that researchers mostly agree on based on the data provided by archaeological excavations is that the ruins of İtil are in the Lower Volga Region. In this context, according to archaeological research, the capital İtil has been localized in two different locations: Semibugry and Samosdel'ska. Both settlements are located in the Kamyzyak Region of the Astrakhan Province of the Russian Federation today. Both settlements seem to be worthy of the status of capital. However, it is not possible to speak of a definitive discovery. Because the results of the research conducted on the location of the Khazar capital have not allowed a definitive conclusion in the past as well as today.

Keywords: Khazars, İtil, Capital, Semibugry, Samosdel'ska.

GİRİŞ

Batı Göktürk birliğinin VII. yüzyılın ilk yarısında dağılma sürecine girmesi ile bu birliğin batı kanadını oluşturan Hazarlar, Doğu Avrupa coğrafyasında (Ten, Karadeniz ve Kafkasya başta olmak üzere) mutlak hakimiyet kazanmıştır. Hazarların bağımsız bir karakter kazanması yeni bir tarihi süreci başlatmıştır. Bu süreç Hazar ekonomisi temelinde yeni bir kent ve yerleşim kültürünün doğmasına vesile olmuştur.

Hazar yerleşimlerinin ve kentlerinin ortaya çıkışında Asya temelli bozkır-göçebe ve Avrupa temelli yerleşik-tarım kültürünün sentezi yatmıştır. Çoğu araştırmacı ortaya çıkan bu yerleşimlerin bir kent hüviyetinde olmadığını savunsa da¹ bize göre zanaat-ticaret hareketliliği olan, nüfus yoğunluğuna sahip büyük ölçekli çoğu yerleşim Türk yerleşim geleneğine göre kent hüviyetindedir. Hazar Kağanlığında da bu geleneğe sahip kent hüviyetinde çok sayıda yerleşim bulunmaktadır. Bu kentlerin en bilinen olanları yazılı kaynakların yanı sıra arkeolojik verilerle de tasdiklenmiştir: Sarkel, Belencer, Semender, İtil, Tamatarhan, Derbent, Semikarakor, Dimitriyev, Suhaya GomolşaPravoberejny Tsimlyansk, Saltov, Mayat, Sidorov, Selitrenno²

Semender, Belencer ve İtil, Hazarlara başkentlik etmiş olması hasebiyle yukarıda bahsi geçen yerleşimler arasında özel bir statüye sahiptir. X. yüzyıla ait yazılı kaynakları³ baz alan araştırmacıların gerçekleştirdiği arkeolojik incelemeler neticesinde ilk başkent Belencer'in Yukarı Çir-Yurt, diğer başkent Semender'in ise Mahaçkale'de bulunduğu dair kuvvetli varsayımlar ortaya atılmıştır⁴. Peki son başkent İtil nerede bulunmaktadır?

Hazar Kağanlığının kültür tarihine ilişkin güncel sorunlardan birini yukarıda bahsi geçtiği gibi Hazar kentlerinin lokasyonu oluşturmaktadır. Bu kentlerin bir kısmının coğrafi konumu saptanmıştır. Fakat yazılı kaynaklarda geçen ama arkeolojik araştırmalarla yeri tam olarak saptanamayan bu kentlerden en önemlisini şüphesiz ki kağanın ikamet ettiği son başkent oluşturmaktadır. Arap saldırıları neticesinde kuzeye çekilmek zorunda kalan Hazarların son başkenti İtil'dir.⁵ IX-X. yüzyıllara ait haberler nakleden Arap kaynaklarının yanı sıra X. yüzyılda Hazar Kağanı Yusuf'un Endülüs Emevi Halifesi'nin Danışmanı Hasday b. Şaprut'a yazdığı cevabi mektup⁶ Hazar başkenti hakkında detaylı tasvirler sunmaktadır. Fakat bu mektupta başkent konumundan ziyade fiziki ve beşerî özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Kağan Yusuf'un mektubunu X. yüzyılın ortasında yazdığını

¹ V. Flerov, "Tri problemi v istorii Hazarskogo kaganata", *Saltovo-Mayats'ka arheologična kul'tura*, Harkiv, Harkov 2011, s. 97-104.

² M. Mağomedov, *Obrazovaniye Hazarskogo Kaganata*, Moskva 1983, s. 26-46; T. Korkmaz, "Hazar Devleti'ne Ait Şehir ve Kaleler", *Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti: Tarih, Şehir ve Mimari*, XVIII. Türk Tarih Kongresi, Cilt II, Ankara 2018, s. 367-385.

³ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK, Ankara 2001, s. 7, 24, 120.

⁴ T. Kalinina, V. Flerov vd. *Hazariya v krosskul'turnom prostranstve*, Moskva 2014, s.41-43.

⁵ V. Minorsky, *Hududul-'Alemin Mine'l-Mağrib İle'l-Mağrib*, çev. M. Ağarı ve A. Duman, Kitabevi Yay., İstanbul 2008, s. 28; Şeşen, *age*, s. 119, 140-141.

⁶ O. Karatay, M. Duranlı, "Hazar Kağanı Yusuf'un Endülüs'e Mektubu", *Bilig*, S. 64, 2013, s. 206.

baz alan araştırmacılar bahsedilen kentin, 965 senesinde Rus Knyezi Svyatoslav tarafından yıkılan son başkent İtil olduğu konusunda hemfikirdir. Biz de alışmamızda Hazarların son başkenti olduğu dűřünűlen ve arkeolojik araştırmalarla bu kanıyı tasdikleyen veriler sunan İtil şehrinin lokasyonu hakkındaki araştırmaları inceleyeceğiz.

Arap kaynakları İtil şehrinden bahsederken genelde şehrin batı ve dođu olmak üzere iki kısımdan (İstahrî, İdrisî, İbn Havkal) olduğunu vurgulamış, dođu ve batı kısmı için çeşitli isimler kullanmıştır: İbn Hurdazbih “Hamli”⁷ onu takip eden müellifler “Hanbalık” (şehrin dođu kısmı)⁸, İstahrî “İtil”, İstahrî’yi naklen tekrarlayan İbn Havkal yerleşimin bir kısmı “Hazaran” bir kısmı “İtil”⁹, İbn Rűsteh “Sarařen”¹⁰, Hudűdű’l-’alem “Hamlic”, “el-Beyda”, “Hanbalık”.¹¹ Başkent İtil şehri ile ilgili en geniş tasvirlerden biri (İdrisi) ise řu şekilde olmuştur:

“...Hazar bir űlkenin adı olup başkentine Etil denir. Etil, buraya Rus ve Bulgar űlkelerinden akan nehrin adıdır. Nehir řehri iki parçaya ayırır. Bir parçası nehrin batısında olup řehrin büyük kısmını teřkil eder. řehrin bir kısmı nehrin dođusundadır. Hűkűmdar batıdaki kısımda oturur...Hűkűmdarın sarayı nehir kıyısından uzaktadır. Ve tuđladandır. Ondan bařka kimsenin tuđla binası yoktur...Etil řehrinin kűyleri yoktur. Tarlaları da dađıktır. Yazın tarlalarda ziraat yapmak için řehirlerden 20 fersah kadar uzaklařırlar. Etil řehrinin dođu yarısında tűccarların çođu, ticarethaneler ve Műslűmanlar bulunur. Batı kısım sadece hűkűmdara, askerlerine ve saf Hazarlara aittir...”¹²

Aslında diđer arařtırma konularında olduđu gibi İtil řehrinin adı ve yerleřkesi probleminde de Arap müelliflerinin aktardığı bilgiler arařtırmayı daha karmařık hale getirmektedir. Çođu arařtırmacı¹³ bu kaynaklardaki bilgileri kullanarak Hazar kenti İtil’in yerini saptamaya yűnelik denemelerde bulunurken¹⁴ kendisini karmařık bir yapbozun içine dahil etmiřtir. Zira bilindiđi gibi Arap müellifleri çođunlukla seleflerinin bilgilerini tekrarlamıř, bu eski malumatlara bazen gűncel haberler eklemiř bűylece eski ve gűncel bilgilerin karıřtıđı anakronik bilgiler gűnűműze deđin ulařmıřtır. Fakat Arap müelliflerinin aktardığı haberlerin gűnűműze bu denli karmařık yansımamın arka planındaki sebeplerin de gűz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi Ařađı İtil rezervlerinin su seviyesindeki deđiřimin yerleřim alanlarının biçimini ya da yerini farklılařtırması diđer i se konargűer yerleřim geleneđine uygun olarak dizayn edilen yazlık-kıřık yerleřimlerin varlıđıdır. Özellikle ikinci husus İtil’i tasvir eden Kađan Yusuf’un mektubuyla tasdiklenmektedir:“...Ben (kendim) nehre giriřte yařıyorum... ve devletimde ű řehir bulunuyor. (Onlardan) birinde harem ađaları ve hizmetkarlarıyla hatun yařıyor. Bu řehrin uzunluđu ve geniřliđi, rabatlar ve ona ait kűylerle birlikte 50 fersah ediyor ve burada Museviler, İsmailođulları ve Hıristiyanlar yařıyorlar. Diđer kavimlerden diđer halklar da yařamaktadır. İkinci řehir rabatlarıyla birlikte sekiz fersah uzunluk ve geniřlik tutmaktadır. űűncű řehirde beylerim, hizmetilerim ve tűm memurlarımla ben yařıyorum. Biz bűtűn kıřı řehirde geçiriyoruz. Nisan ayında řehirden çıkıyor ve kendi tarla ve bahçemize iřimize gidiyoruz...Tarlalarım, bađlarım, bahçe ve parklarım adadadır”.¹⁵

Yazılı kaynakları XX. yűzyılın ilk yarısından itibaren detaylı bir řekilde inceleyen arařtırmacıların çođunlukla hemfikir oldukları nokta İtil kenti kalıntılarının Ařađı İtil Bűlgesi’nde olduđudur. Bu bađlamda arkeolojik arařtırmalar nezdinde Başkent İtil iki farklı konuma lokalize edilmiřtir: Semibugr (Yedi Hűyűk) ve Samosdel’ska. Her iki yerleřim de bugűn Rusya Federasyonu’na bađlı Astrahan Eyaleti’nin Kamızıyak Bűlgesi’nde yer almaktadır. Arkeolojik keřiřlerde bulunan materyallerden yola çıkan arařtırmacıların İtil’i lokalize ettiđi her iki yerleřim de başkent statűsűne yarařır gűzűkmektedir. Fakat kesin bir keřiřten sűz etmek műmkűn deđildir. Zira Hazar başkentinin bulunduđu yere dair yapılan arařtırma sonuçları gűnűműz de olduđu gibi geçmiřte de kesin bir kanıya varılmasına olanak sunmamıřtır.

Hazarlara ait kırsal, askeri yerleřimlerin yanı sıra kentlerin lokalize edilmesiyle ilgili sorunu ilk sahiplenenden biri M. İ. Artamanov olmuřtur. XX. yűzyılın ikinci yarısından itibaren Ten-İtil çevresinde yűrűttűđű kazıların genel amacını Saltovo-Mayat kűltűr kalıntılarını tam anlamıyla Hazarlara atfedilebilecek yeterli veri toplamak ve yazılı kaynaklarda bahsi geçen Hazar kentlerinin yerlerini saptamak oluřturmuřtur. Artamanov bahsi geçen saha arařtırmaları neticesinde başkent İtil’i Yenotayev Bűlgesi’ndeki Selitre yerleřimine lokalize etmiřtir.¹⁶ Fakat yerleřimde IX-X. yűzyıllara ait hiç yerleřim kalıntısına rastlanmamıřtır. Bu bađlamda onun fitilini ateřlediđi bu arařtırma, űđrencileri S. A. Pletneva ve L. Gumilev tarafından da devam ettirilmiřtir.

⁷ şeşen, *age*, s. 186.

⁸ şeşen, *age*, s. 120

⁹ A. Ya. Garkavi, *Skazaniya Musul’manskih pisateley o Slavyanah i Russkih*, İzd. Lenand, Moskva 2015, s. 219-220.

¹⁰ D. Hvol’son, *İzvestiya O Hozarah, Burtasah, Bolgarah, Madyarah, Slavyanah i Russah Abu-Ali Ahmeda Ben Omar İbn Dasta, Neizvestnogo Dosele Arabskogo Pisatelya Naçala X veka, Po Rukopisi Britanskogo Muzeya*, İzd. İmperatorskoy Akademii Nauk, Sankt-Peterburg 1869, s.17.

¹¹ Minorsky, *age*, s.123.

¹² şeşen, *age*, s.158-159.

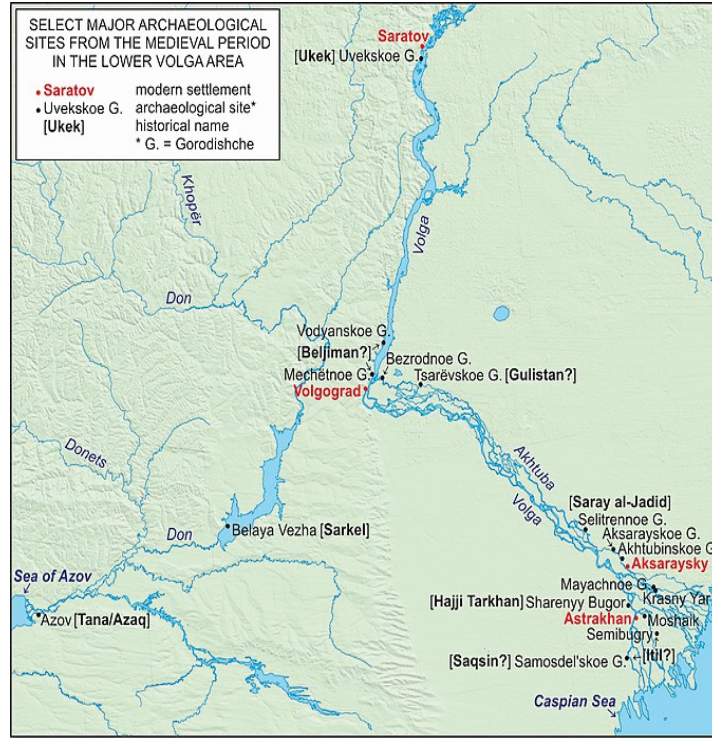
¹³ M. G. Magomedov, *Obrazovanie Hazarskogo kaganata*, Moskva 1983, s. 46.

¹⁴ T. A. Kalinina, *Problemi istorii Hazarii (po dannim vostonih istonikov)*, Moskva 2015, s. 52.

¹⁵ Karatay, Duranlı, *agm*, s. 207.

¹⁶ M. İ. Artamanov, *Hazar Tarihi*, ev. A. Batur, Selenge Yay., İstanbul 2008, s. 501.

HAZAR KAĞANLIĞI BAŞKENTİ İTİL'İN COĞRAFI KONUMU (ARKEOLOJİK KAYNAKLARA GÖRE SEMİBUGR VE SAMOSDEL'SKA YERLEŞİMLERİ)

Resim 1: Aşağı İtil Bölgesi
<https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:LowerVolga.jpg>

S. A. Pletneva ve L. Gumilev başkent İtil'in lokasyonu konusunda farklı varsayımlar sunmuştur. İtil şehrinin Semibugr yerleşimine lokalize edilmesi gerektiği ile ilgili ilk varsayımı öne süren 1959-1961 senelerinde Astrahan Bölgesi'nde saha araştırmaları yapan L. Gumilev'dir. Araştırmacı 1961-62 senelerinde Tabola Nehri üzerindeki Semibugr yerleşiminde Hazar dönemine ait bir dizi seramik parçası ve konargöçer defin merasimine uygun olarak hayvan kemikleriyle başı doğuya doğru defnedilmiş ceset kalıntıları keşfetmiştir. Bu keşiflerden yola çıkan Gumilev hem başkent İtil'in, hem de İtil şehrinin kalıntıları üzerine kurulmuş, XII. yüzyılda Gırnati'nin seyahat notlarında başkent *İtil'in üzerine kurulan şehir olarak bahsi geçen Saksin'in*¹⁷ kalıntılarının Tabola Nehri üzerindeki Semibugr Köyü'nde yattığını dile getirmiştir:

“Saksin'in konumu uzun bir süre belirlenememiştir, fakat artık yeni basılan kaynaklardan ve İtil Deltası'ndaki arkeolojik araştırmalardan elde edilen veriler karşılaştırılarak bu yapılabilir...Gırnati'nin tasvir ettiği konum İtil Deltası'dır. Buradaki tek bir konum Gırnati'nin tasvirine uymaktadır: İtil'in bir kolu olan Tabola kıyısındaki Semibugr Köyü. Tasvirdeki ahşap ve keçe konutlar günümüze ulaşmamıştır, fakat seramiğin biçimi ve bolluğu, ayrıca arazi rölyefinin tanımı Arap coğrafyacının haberleriyle örtüşmektedir”.¹⁸

Bölgede 1990'lı yıllarda başlayan kazılarda İtil'in bir kolu olan Eski İtil Nehri'nin (Staraya Volga) sağ kıyısında Samosdel'ka Köyü'nde büyük bir yerleşim yeri daha keşfedilmiştir. Pletneva, İtil'in net keşfini belirtmemiş olsa da Samosdel'ka yerleşimindeki buluntuların Sarkel gibi diğer yerleşim buluntularıyla benzerliğine dikkat çekerek, fikirlerini şu şekilde özetlemiştir: *Tüm anlatılanlar yarısı sular altında kalmış ve büyük ölçüde tahrip olmuş bu yerleşimin neresi olduğu hakkında konuşmamıza izin vermemektedir. Ancak yerleşimde IX. yüzyıla ait bir katmanın var olduğunu ve bu katmanı da X-XII. yüzyıl katmanlarının kapladığını varsayarsak bu büyük yerleşimin ilk etapta İtil, sonrasında Moğol işgaline kadarki Kuman ticaret şehri Saksin olması mümkündür...*¹⁹

¹⁷ Gırnati Seyahatnamesi, haz. F. Sabuncu, Yeditepe Yay., İstanbul 2011, s. 43.

¹⁸ L. Gumilev, *Otkritie Hazarii*, İzd. Ayris Press, Moskva 2001, s. 234.

¹⁹ S. A. Pletneva, *Oçerki Hazarskoy Arheologii*, Moskva, 1999, s. 194.

S. A. Pletneva'nın bu görüşü kimi bilim adamlarınca desteklenirken kimi bilim adamlarınca yerleşimi başkente atfedecek yeterli kalıntı bulunmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir.²⁰

Başkent İtil'in bulunduğu yerin Semibugr mu yoksa Samosdel'ka mı olduğunun belirlenememesinin en büyük sebebi Aşağı İtil Deltası'nın geçirdiği fiziksel değişimlerdir. Bölgeyi araştıran ilk arkeologlar da bu durumun farkında olmuş, başkent'in lokasyonuna dair kesin bir yargıda bulunamamalarının sebebi olarak yükselen su seviyesini göstermişlerdir. L. Gumilev:

“Bu zengin ve çeşitli kültür anıtlarını daha evvel keşfetmemizi engelleyen neydi ve neden hiçbir iz bırakmadan aniden yok oldu? Bunun nedeni şüphesiz ki XIII. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Avrupa ovasının sular altında kalmasına neden olan iklimsel değişimlerdi. Volga suyla dolmaya, Hazar Denizi ise hızla yükselmeye başladı. Güney kıyıların su seviyesinde de artış kaydedildi. Deniz XIII. yüzyılın sonunda Bakü'de sözde kervansarayı ve 1304'te İran'ın Abiverd Limanı'nı yuttu...Deltanın bir kısmı sular altında kaldı, bir kısmı da aşılmaz kamış ormanına dönüştü”.²¹

Kent merkezinin XX. yüzyıla kadar akan derelerin kuru dere yataklarında kaldığını düşünen günümüz araştırmacıları, Artamanov önderliğinde başlayan kazı çalışmalarını bugün de sürdürmektedir. Öyle ki XX. yüzyılın son çeyreğinde Astrahan Bölgesi'nde Rus arkeologların başlattığı kazılar, XXI. yüzyılın başlarından itibaren Astrahan Devlet Üniversitesi'ne bağlı Aşağı İtil (Volga) Arkeoloji Heyeti ve Rusya Yahudi Kongresi tarafından finanse edilen “Hazar Projesi” kapsamında yürütülmektedir. “Hazar Projesi” kapsamında yürütülen arkeolojik çalışmaların bünyesinde ise Moskova, Volgograd gibi önemli devlet üniversitelerinin yanı sıra Samosdel'ka, Arkeoloji Enstitüsü, Doğu Araştırmaları Enstitüsü gibi yan kurumlara bağlı geniş bir arkeoloji heyeti görev almaktadır. Samosdel'ka gibi Semibugr da 2019 senesinde Astrahan Devlet Müzesi, Archeocenter ve Rus Coğrafya Derneği gibi kuruluşlara bağlı çalışan araştırmacılar tarafından incelenmeye devam etmektedir. Devam eden tüm bu araştırmalar yerleşimlerde yeni arkeolojik keşiflerin yaşanmasına vesile olmuş ama hangi yerleşimin başkent statüsüne erişeceği sorunu yanıt bulmadan gizemini korumaya devam etmiştir.

1. Semibugr Yerleşimi

Günümüzde Astrahan'ın Kamızyak Bölgesi'nde bulunan Semibugr yerleşimi aslında Hazar Kağanlığı'nın başkent kalıntılarının bulunduğu iddia edilen bölgenin münferit bir kısmını teşkil etmektedir. 1990'lı yıllarda başlayan araştırmaların saha alanı İtil Deltası'ndaki Bolda Nehri'nin her iki tarafını da kapsamaktadır. Nehrin sağ kıyısında Semibugr Köyü'nün yaklaşık 2 km doğusunda Semibugr (Semi Höyüğü) I yerleşimi, sol kıyısında Baraniy Bugor (Baran Höyüğü) yerleşimi ve Baraniy Bugor Köyü'nün 8 km kuzeyinde Kerakle-Tobe yerleşimi bulunmaktadır.²² Fakat her iki tarafın da Hazar Dönemi'ne ait benzer materyaller sunması, arkeolojik kompleksin sadece *Semibugr Arkeoloji Kompleksi* olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Semibugr yerleşiminde bulunan höyüğün yüksekliği 7 m, uzunluğu 800 m, genişliği ise yaklaşık 350 m. ölçülerindedir.²³

Bölgeye ilk arkeolojik keşif gerçekleştirenlerden biri olan L. Gumilev, 1959-61 senelerini kapsayan araştırmalarında bir dizi tarihi keşfe imza atmıştır. Astrahan Bölgesi'ndeki höyük yerleşimlerden (Stepan Razin, Saray-töbe, Biling, Kazenny, Koren', Kungur, Beşlik, Şike, Karakol, Tutinskiy vd.)²⁴ Baraniy Bugor ve Semibugr yerleşiminde keşfettiği materyaller arasında çeşitli formda seramikler (Oğuz tipi), demir bıçaklar, bronz plakalar, bakır yüzük parçaları ve envanterlerin eşlik ettiği mezarlar yer almıştır. Bu mezarlar konargöçer defin merasiminin izlerini yansıtmasıyla tıpkı buluntu seramikler gibi bölgenin yoğun bir Türk nüfusa ev sahipliği yaptığını göstermiştir: Tepenin ortasının güney ucunda iki çömleğin eşlik ettiği başı doğuya doğru çevrilmiş kız çocuğuna ait bir mezar, yine güney eteklerinde de koç kemiklerinin ve bronz küpelerin eşlik ettiği başka çocuk mezarları...²⁵

2019-2021 senelerinde Astrahan-Bölge Etnografya Müzesi ve Rusya Bilimler Akademisi P. P. Şıršov Oşinografi (Okyanus Bilimi) Enstitüsü'ne bağlı araştırmacılar “L. Gumilev'in Hazarya Arayışındaki Rotaları” projesi kapsamında Astrahan Bölgesi'nde, özel olarak da Semibugr yerleşiminde gerçekleştirdikleri arkeolojik kazılarda VIII. yüzyıldan XIV. yüzyıla yani Hazar Kağanlığından Altın Orda Dönemi'ne uzanan sürece atfedilen ve büyük çoğunluğu Hazar Deniz seviyesinin yükselmesi sebebiyle tahrip olmuş 5 binden fazla buluntu (seramik, para, tuğla, kemik ve metal materyal) gün yüzüne çıkarılmış, yerleşimin 150 hektarlık bir alanı kapsadığı

²⁰ G. E. Afanesyev, “O territorii Hazarskogo Kaganata i Hazarskogo domena v IX veke”, *Divnogorskiy sbornik*, Vip.6, 2016, İzd. Nauçnaya Kniga, s. 43.

²¹ Gumilev, *age*, 13.

²² E. Yu. Matlakhova vd., “The influence of the Caspian Sea level fluctuations and river channels network dynamics in the Volga River delta on the location and development of Khazar settlements of the Semibugorinsky archaeological complex”, *Limnology and Freshwater Biology*, 2024 (4), s. 511.

²³ S. A. Koten'kov vd., “Arheologičeskie issledovaniya na Burge Semibugrı Kamızyakskom rayone Astrahanskoy oblasti v 2019 g.”, *Sohranenie i izučenie kul'turnogo naslediya Altayskogo kraya*, Vip. XXVI, İzd. AGU, 2020, s. 73.

²⁴ Gumilev, *age*, s.185-193.

²⁵ Gumilev, *age*, s. 211.

HAZAR KAĞANLIĞI BAŞKENTİ İTİL'İN COĞRAFI KONUMU (ARKEOLOJİK KAYNAKLARA GÖRE SEMİBUGR VE SAMOSDEL'SKA YERLEŞİMLERİ)

hesaplanmıştır.²⁶ Aynı sene höyüğün tepesinden tabanına kadar yayılmış seramikler araştırmacılar tarafından çeşitli kıstaslar (kullanım amacı, tipoloji, pişirme usulü vd.) gözetilerek kategorize edilmiştir. İlk tip sayısı en fazla olan ve herhangi yabancı bir madde içermeyen kilden yapılmış, mutfak eşyalarıdır. Parçaların ana kısmı gri, gri-kahverengi ve kahverengi renkte olup, çömlekçi çarkında imal edilmiştir. Süsleme kompozisyonu ise doğrusal, dalgalı, eğik, kafes çentikler ile temsil edilmektedir. İkinci tip ise hamurunda organik madde karışımı bulunan, çömlek çarkında imal edilmiş, çizgisel veya tarakla uygulanan dalgalı bezemelere sahip sofraya kap kacaklarıdır ki bunlar Dağıstan ve Ten Bölgesi'ndeki Saltovo-Mayat seramikleri ile benzer nitelikler taşır.²⁷ Özellikle keşfedilen bu ikinci tip seramiklerin yoğunluğu keşfedilen bu Hazar yerleşiminin en geniş Saltovo-Mayat yerleşimlerinden biri olarak etiketlenmesine vesile olmuştur.

*Resim 2: Semibugr yerleşiminde keşfedilen seramik parçaları
D. S. Solov'yev vd., agm, s. 104*

Kategorize edilen seramiklere 3. tip olarak dökme ürünleri ve sıvıları depolamak için tasarlanmış büyük ölçekli kapları ihtiva eden dara seramikler eklenmiştir.²⁸ Bu tip seramiklerden özellikle Saltovo-Mayat Kültürü'nün ana noktasıyla ilişkilendirilen ve araştırmacılara göre muhtemelen Karadeniz Bölgesi'nden gelen amforalar dikkat çekicidir. Araştırmacılar Semibugr'un İtil Deltası'nda bu amforaların sergilendiği tek arkeolojik alan olduğunun altını çizmektedir.²⁹

²⁶ D. S. Solov'yev vd. "Arheologičeskie issledovaniya na poselenii Semibugri v 2019-2020", *Astrahanskije kraevėdçeskie çteniya*, V. XIII, 2021, s. 99.

²⁷ S. A. Kotev'kov vd., *agm*, s.72-75.

²⁸ D. S. Solov'yev vd. *agm*, s.101.

²⁹ D. S. Solov'yev vd. *agm*, s.101.

Resim 3: Tunus'ta Abbasi Halifeliği adına basılmış gümüş dirhem (VIII. yy)

<https://www.rgo.ru/en/article/threshold-great-discovery-archaeologists-begin-excavations-legendary-capital-khazar>, 9. 11. 2024 sa. 18:00

Yerleşimde keşfedilen seramik buluntularının bir kısmını ithal ürünler oluşturmuş olsa da keşfedilen cüruflar ve üretimde açığa çıkan kusurlu seramik örnekleri yerleşimin büyük bir zanaat merkezi olduğunu göstermektedir. Zira 2021 senesinde Semibugr'un birkaç kilometre ötesinde ve Bolda Nehri'nin diğer kıyısında bulunan Baraniy Bugor'da (Baran Höyüğü) tıpkı Semibugr'da olduğu gibi çok sayıda seramik buluntusu keşfedilmiştir.³⁰ Keşfedilen bu seramiklerin standart üretime sahip olması, Saltovo-Mayat kültürü ile etiketlenmesi Semibugr'un gerçekten oldukça geniş bir üretim merkezini oluşturduğu varsayımını doğrulamaktadır.

Bu buluntuların iktisadi işlevinden yola çıkılarak Semibugr yerleşiminin bir Orta Çağ kentini ihtiva etmiş olabileceği kesindir. Zira yerleşimde bir Orta Çağ kentinin vazgeçilmez iki ekonomi biçimi olan standart üretime sahip zanaatın (Saltovo-Mayat tipi) yanı sıra uluslararası ticarete dair buluntular da yer almaktadır.

Semibugr yerleşiminin önemli bir ticaret merkezi olduğuna dair buluntular oldukça çeşitlidir. Fakat bu buluntulardan en ilginç iki materyalini bir para ve metal kemer tokası oluşturmaktadır: ilki VIII. yüzyıl sonunda Tunus'ta Abbasi Halifeliği adına basılmış gümüş dirhem, diğeri ise Svyatoslav zamanına ait Kiev menşeli bir kemer tokası.³¹

Semibugr Arkeolojik Kompleksi'nin Hazar başkenti İtil olduğu kesin değildir. Fakat yerleşim alanının ebadı ve keşfedilen materyallerin özgünlüğü buranın önemli bir Hazar kenti olduğunu doğrulamaktadır. Yine de yerleşim araştırmacısı D. Solovyev yerleşimin Hazar başkenti olduğunu şu argümanlarla varsaymaktadır:

"Bu yıl yaptığımız ilk kazıda yaklaşık 18 m uzunluğunda, 4 m genişliğinde bir kale duvarı mevcuttu... Başlangıçta tahkimat yapısı hendekler ve surlarla temsil edilmiş, sonradan pişmemiş tuğladan duvar inşa edilmiştir... Baraniy Bugor'da ikinci bir kale daha var ve onu da mutlaka sonuna kadar kazıyacağız. Kayıp İtil'in gizemini çözmeye yaklaşmamız büyük bir başarı, fakat bunun aynı kayıp şehir olduğunu kesin olarak söyleyemesek de surların ve kentsel katmanın varlığı (yanmış tuğla yatakları, seramikler, kemik kalıntıları, mezarlar, İpek Yolu rotasına dair veriler buranın İtil olduğunu göstermektedir".³²

2. Samosdel'ka Yerleşimi

Samosdel'ka yerleşimi, Astrahan'ın 36 km. aşağısında İtil'in bir kolu olan Eski İtil'in (Biryul') sağ kıyısında, Samosdel'ka Köyü yakınında yer almaktadır. Şehrin antik kalıntıları 1980'li yılların sonunda saman depolama alanlarında çıkan yangınla mücadele etmek için işçiler tarafından kazılan çukurlar sayesinde ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan arkeolojik kalıntıların bilim dünyası tarafından öğrenilmesi ise Samosdel'ka Köyü'nde öğretmenlik yapan A. Puhov'un buluntuların bir kısmını Astrahan Bölgesi Tarihi ve Kültürel Anıtları Koruma Müdürlüğü'ne getirilmesiyle gerçekleşmiştir.³³ Araştırmacılar tarafından XX. yüzyılın sonuna kadar Samosdel'ka yerleşiminde sadece XIII. yüzyıl Altın Orda Dönemi'ne ait kalıntılar olduğu varsayılmış, A. Puhov'un bu keşfiyle yerleşimin

³⁰ G. V. Stukalov vd., "Rezultaty issledovaniy okrestnostey S. Baraniy Bugor Kamizyanskogo rayona Astrahanskot oblasti v 2021 godu", *Astrahanskije krayevedçeskie çteniya*, Vıp. XIV, 2022, ss. 108-113.

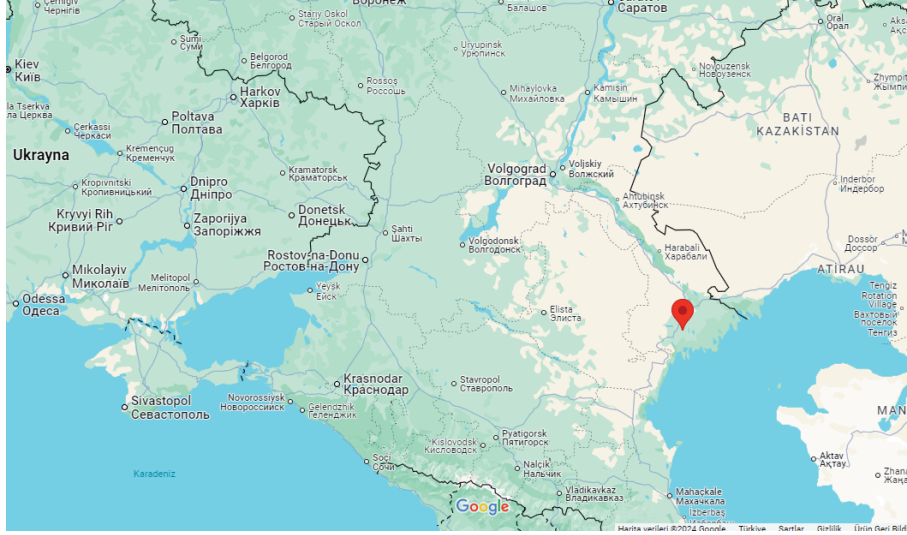
³¹ S. A. Koten'kov, D. Solovyev, "İssledovaniya na Semibugorinskom arheologičeskom komplekse v 2019-2021 gg.", *Astrahanskiy krayevedçeskiy vestnik*, Vıp. 10, 2022, s. 21.

³² <https://nauka.tass.ru/nauka/15524697>, 9. 11. 2024 sa. 14:50.

³³ E. Zilivinskaya ve D. Vasil'yev, "Gorodişe v del'te Volgi", *Vostochnaya kolleksiya*, 2 (25), 2006, s.45.

HAZAR KAĞANLIĞI BAŞKENTİ İTİL'İN COĞRAFİ KONUMU (ARKEOLOJİK KAYNAKLARA GÖRE SEMİBUGR VE SAMOSDEL'SKA YERLEŞİMLERİ)

Hazar döneminde oldukça aktif bir şehir olduğu saptanmıştır. Fakat Altın Orda sürecinde de Moğolların Aşağı İtil Bölgesi'ne gelişiyle eski Hazar yerleşimlerin yerine yeni yerleşimlerin ortaya çıktığı hatta başkent Saray gibi önemli kentlerin bu bölgede oluştuğunun altı çizilmelidir. Samosdel'ka yerleşiminin Hazar başkenti olabileceğine dair fikir sunan ilk araştırmacılardan biri Artamanov'un öğrencisi S. Pletneva'dır. Hazar Kağanı Yusuf'un başkent tasvirinden ve Gırnati'nin Saksin kenti anlatımından³⁴ yola çıkan araştırmacı bu tasvire uyan yerleşimin Samosdel'ka olabileceğini belirtmiş, fakat araştırmaların yeterli kanıt sunmaması sebebiyle kesin hüküm vermekten çekinmiştir.³⁵ Samosdel'ka'da 1990'lı yıllardan itibaren başlayan kazılar, 2000'li yıllardan itibaren E. D. Zilivinskaya ve D. V. Vasil'yev öncülüğünde sistematik bir şekilde gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu çalışmaların hepsi Rusya Yahudi Kongre'sinin desteğiyle başlatılan "Hazar Projesi" kapsamında yürütülmüştür. Kazılarda keşfedilen buluntular oldukça çeşitlidir ve birçoğu yerleşimin büyük bir Hazar kenti olduğunu doğrulamaktadır.

Resim 4. Samosdel'ka Köyü

Arkeolojik buluntulardan ilkini ve en önemlisini seramik buluntuları oluşturmuştur ki yerleşimin ait olduğu dönemi ve etnik yapısını veren materyallerin başında gelmişlerdir. Bu buluntuları çoğunlukla sofa ve mutfak seramikleri oluşturmuştur. Samosdel'ka kalesinin keşfi sırasında ortaya çıkan seramik kazanları morfolojik olarak inceleyen P. Popov, bu buluntuların VII-VIII. yüzyıl Yedisu kazanlarıyla çok benzediğini, fakat bunların IX-X. yüzyıla ait olduğunu tespit etmiştir. Genel olarak incelediği bu kompleksin Oğuz boylarıyla alakalı olduğunu zira bu kazanların ve sofa takımlarının tamamen konargöçer kültüre özgü olduğunu altını çizmiştir. Araştırmacıya göre konargöçerler Samosdel'ka höyüğünü kışlık konaklama yeri olarak tercih etmiştir.³⁶ Geriye kalan diğer seramik formları iki teknikle üretilmiştir. İlki (çömlekler ve kap kacaklar) karışımında iri şamot, gübre, kıyılmış çer çöp, kum barındıran ve açık ateşte düşük ısıyla imal edilen ilkel seramiklerdir. Diğerleri (kavanoz tipi kaplar, kazanlar, kupalar, avizeler vd.) ise ilk gruptaki seramik hamuruyla benzer içeriğe sahip, fakat çömlekçi çarkıyla imal edilmiştir.³⁷ Araştırmacı Popov'un birinci gruptaki seramik örneklerinin bazılarını Altay kültür anıtlarıyla ve Bulgarlarla ilişkilendirilmesine E. V. Kruglov karşı çıkmıştır. Kruglov'a göre Samodel'ska seramiklerin sahiplerini Konargöçer Ön Hazarlara atfedilen Sokolov eserleriyle bağdaştırmak daha doğrudur.³⁸

Seramik buluntular içerisinde yer alan bir grup arkeolojik buluntu yerleşimin kategorize edilmesi adına oldukça önemli veriler sunmuştur. 2009-2021 yıllarını kapsayan saha araştırması verilerine dayanan bir çalışmada Samosdel'ska yerleşiminin en yaygın buluntularından birini pişmiş tuğla parçaları oluşturmuştur. Araştırmacıların fikrine göre XI-XIV. yüzyıl yapılarının hepsinde geri dönüştürülmüş tuğlalar kullanılmış, bu tuğlaların Hazar Dönemi'nde Samosdel'ska'da üretildiği tespit edilmiştir. Geç dönem yapılarından elde edilen bulgular bu pişmiş

³⁴ Gırnati Seyahatnamesi, s. 43.

³⁵ Pletneva, age, s. 193-194.

³⁶ P. Popov, "Lepnie kotli Samosdel'skaogo gorodişa i problema ih etničeskoy interpretatsii", *Stepi Evrope v epohu Srednevekov'ya*, T. VII, Donetsk, 2009, s. 153.

³⁷ P. Popov, "Kompleks lepnoy keramiki iz predmaterikovih sloyev Samosdel'skogo gorodişa", *Astrahanskije krayevedçeskie çteniya*, Vıp. VIII, s. 60-61.

³⁸ E. V. Kruglov, "Ob analogiyah k sodudam pervoy gruppi lepnoy posudı Samosdel'skogo gorodişa", *Astrahanskije krayevedçeskie çteniya*, Vıp. XIII, 2021, s.70.

tuğlaların ana yapı malzemesi olarak değil de duvarların kaplanması, dolgusu veya tadilat işleri için üretildiğini ortaya çıkarmıştır.³⁹

Resim 5. Samosdelka seramik buluntusu
E. Zilivinskaya ve D. Vasil'yev, "Gorodişe v del'te Volgi",
Vostochnaya kolleksiya, s. 52.

Yerleşimde gerçekleştirilen kazılarda IX-XIV. yüzyıl arasına tarihlenen yurt tipi, sığınak-yarı sığınak ve kerpiç olmak üzere çok sayıda konut kalıntısı keşfedilmiştir. Bu dönemde sıradan halk karkas-saz tipi evler inşa etmiştir. Bu evlerin ahşap direklere sahip duvarların boşlukları kamışla doldurulup kil ile kaplanmıştır. Ahşap yapıların temel alındığı bu konutların izi sadece geriye yanmış bir materyal kalırsa sürülebilmştir. Fakat yerin altına temel atılan ve duvarları direklerden oluşan bu konutların izi direk çukurları sayesinde bugün rahatça sürülebilmektedir. Bu tarz konutlar yuvarlak ve dikdörtgen formdadır. Yuvarlak olanlar tamamen konargöçerlerin yerleşik yaşama geçişleri sırasında ortaya çıkan sabit yurt formlarıdır. Konargöçerlere ait konutlarda bulunan materyaller halkın refah seviyesini ve üretim formlarını göstermesi açısından önemli bir gösterge olmuştur: bazen içerisinde tohumlar barındıran seramik ve ahşap tabaklar, bilezikler, takılar, tılsımlar vd.⁴⁰

Moğol işgali öncesi dönem evlerinin yukarıda belirtildiği gibi en belirgin özelliği tek bir aile için tasarlanan, tandır ocağı barındıran yurt tipi konutlar olmasıdır. Ama yine bu döneme atfedilen Ten ve İtil bölgesi Bulgar konutlarıyla benzeşen sığınak tipi konutlar da mevcut olmuştur. XI-XIII. yüzyıla tarihlenen ve tek bir yaşam alanına sahip olan sığınak tipi konutlar keşfedilmiştir. Konutların duvarı tuğla parçalarından yığma yöntemiyle örülmüş, ortası kil ile doldurulmuş, üstleri de aynı şekilde kil ile kaplanmıştır. Bu konutların çoğu yaşam için kullanılırken bazıları da bir atölye olarak hizmet etmiştir. Bu tarz atölyelerin birinde yaklaşık 200 kiloyu aşan 2 kompakt kurşun külçe yığını bulunmuştur. Aşağı İtil Bölgesi'nde bulunmayan kurşun büyük ihtimalle zanaat faaliyetlerinde kullanılmak için ithal edilmiştir. Yine benzer bir sığınak tarzı bir konutta ondan fazla sfrekonus bulunmuştur ki bunlar cıva gibi kimyasalların ya da hoş kokuların muhafazasında tercih edilmiştir.⁴¹

Zilivinskaya, Arap-Fars kaynaklarında yalnızca hükümdarların pişmiş tuğladan yapılmış binalara sahip olabileceğine dair geçen ifadeden⁴² bu yerleşimin İtil olabileceğini varsaymıştır.⁴³ Bölgede çok sayıda pişmiş tuğla kalıntısı bunu doğrulamaktadır ki araştırmacılara göre de tuğla inşaatı kağanlık tekelinde var olmuştur. Zira Samosdel'ska yerleşiminin orta kısmı, XX. yüzyıla kadar akan kuru dere yatakları arasındaki bir adada yer almıştır.

³⁹ İ. A. Şkalyukov, "Sistematzatsiya kirpiça Samosdel'skogo gorodişa", *Astrahanskije krayevedçeskie çteniya*, Vıp 14, 2022, s. 79-84.

⁴⁰ E. Zilivinskaya, D. Vasil'yev, *agm*, s. 50.

⁴¹ E. Zilivinskaya, D. Vasil'yev, *agm*, s. 48-50.

⁴² Şeşen, *age*, s. 176.

⁴³ E. Zilivinskaya, D. Vasil'yev, *agm*, s. 50.

HAZAR KAĞANLIĞI BAŞKENTİ İTİL'İN COĞRAFİ KONUMU (ARKEOLOJİK KAYNAKLARA GÖRE SEMİBUGR VE SAMOSDEL'SKA YERLEŞİMLERİ)

Yazılı kaynaklarda şehrin orta kısmının bulunduğu adada kağanın yaşadığı geçmiştir ki hava fotoğrafları adada üçgen şeklinde düzenlenmiş surların varlığını göstermiştir.

*Resim 6. Yurt tipi konut rekonstrüksiyonu
E. Zilivinskaya ve D. Vasil'yev, agm, s. 49*

Samosdel'ska'nın başkent İtil olabileceğine dair bir başka varsayım buluntular üzerindeki runik sembollerle alakalı olmuştur. Öyle ki taşlar üzerine kazınmış runik sembolleri ve para buluntularını inceleyen S. Viktoroviç Samosdel'ska yerleşiminin Hazar başkenti İtil olduğunu doğrulayan ipuçları elde etmiştir. Ana kaynakları karşılaştırmalı dilbilim yöntemleri ile inceleyen araştırmacının en önemli varsayımlarından biri Aşağı İtil kıyısında bulunan taş bir sütun üzerindeki grafitinin ve 855-861 senelerine tarihlenen gümüş Arap sikkesindeki sembolün başkent İtil'i nitelemiş olduğudur. Her iki kaynakta da runik harflerle kentin kısaltılmış hali (i-t-l) "I" harfi sembolize edilmiştir. Araştırmacı Samosdel'ska yerleşimi dışında Hazarlara ait başka yerleşimlerde de (Baran Bugor, Semibugr, Sarkel vd.) aynı runik sembolleri taşıyan arkeolojik buluntularla varsayımını destekleyen argümanlar sunmuştur.⁴⁴

Yukarıda bahsi geçen varsayımlar ve buluntulara dayalı olarak Samosdel'ska'nın başkent olduğuna dair en yerinde yaklaşımı Araştırmacı Vasilyev dile getirmiştir:

"Samosdel'ska ve Semibugr buluntuları karşılaştırıldığında, Samosdel'ska yerleşiminde kentsel yaşamın çok gelişmiş bir yapıda olduğu görülmektedir. Çok sayıda ithal seramik ürünün göze çarptığı yer Samosdel'ska'dır...Ayrıca Samosdel'ska materyallerinde Hazar tarihi arkeologların kullanmaya alışkın olduğu Saltovo-Mayat Kültürü'ne ait neredeyse hiçbir unsur bulunmuyor. Aksine alt katmanlarda Aral Bölgesi'nin karakteristik seramiklerine benzer buluntular yatmaktadır. Tüm bunların yanı sıra kap kacakların, kemik mamullerin ve tuğlaların üzerinde yer alan tamgalar, X. yüzyıl kent nüfusunun bileşiminde Türk-Hazar varlığından bahsetmemizi olanaklı kılıyor. Sonuç olarak Samosdel'ska öncelikli olarak devlete ait merkezi karargâhın değişmesi, ikinci olarak da Aşağı İtil'de deniz ve nehir ticareti için bir geçiş noktasına duyulan ihtiyaç neticesinde ortaya çıkmıştır".⁴⁵

Vasilyev'in bizim de katıldığımız kanaati Samosdel'ska'nın Hazar sonrası kalıntılarıyla da güçlenmiştir. Zira Hazar Kağanlığının çöküşünden sonra Samosdel'ska yerleşiminde başta Oğuzlar olmak üzere Türk dilli konargöçer halklar ikamet etmeyi sürdürmüştür. Oğuzlara XI-XIII. yüzyıla atfedilen arkeolojik buluntuların çoğunluğu Oğuzlarla ilişkilendirilmiştir. XIV. yüzyılın başlarından itibaren ise Hazar Deniz seviyesindeki artış ile birlikte bölge terk edilmiştir.

⁴⁴ S. Victorovich, "The Capital City of Itil (Atil) of Khazaria Has Been Found (On The Data Of Epigraphy)", *Innovatsionnyy vektör razvitiya sovremennoy nauki*, İ. İvanovskaya ve V. Posnova (Ed.), Svbornoy statey II Mejdunarodnoy naučno-praktičeskoj konferetsii, sostoyavşesyya 7 noyabırya 2023 g. Petrozavodsk. s. 110-128.

⁴⁵ D. V. Vasil'yev, "O priçinah voznikoveniya Hazarskogo goroda v del'te Volgi", *Arheologiya Evraziyskih stepy*, NO:2, 2024, s.67.

SONUÇ

Semibugr'un mu yoksa Samosdel'ska'nın mı son başkent İtil olduğu sorusu bilim dünyasında hala daha net bir yanıt bulamamıştır. Her iki yerleşimi de başkent statüsüne atfedecek ortak özellikler mevcuttur. Öyle ki her iki yerleşim de Hazar Kağanı Yusuf'un cevabı mektubunda geçen ve Arap kaynaklarındaki başkent tasvirine uygun bir konumda, İtil Deltası'nda yer almaktadır. Her iki yerleşim de büyük bir alanı kapsamakta, uluslararası ticaret ve standart zanaat üretimi işlerliğine ev sahipliği yapmaktadır. Her iki yerleşimde de kağanın ikamet ettiği saraya ait olduğu düşünülen tuğla kalıntıları mevcuttur. Son olarak her iki yerleşimde Hazar Kağanlığı çatısı altında yaşayan Türk dilli halklara ait buluntular yer almaktadır ki bu açıdan yerleşimler kozmopolit yapıya sahiptir. Fakat bahsi geçen son ortak özellik özel olarak incelendiğinde yerleşimler arasında bir fark ortaya çıkmaktadır. Buluntular analiz edildiğinde Semibugr'da yoğun olarak Ön Bulgarlar, Samosdel'ska'da ise (Her iki yerleşimde de Bulgarlara atfedilen Saltovo-Mayat eserleri mevcuttur, Fakat Samosdelska'da yok denecek kadar azdır) Oğuzlar ikamet etmiştir. Doğu Avrupa Orta Çağ Türk yerleşimleri incelendiğinde karşımıza yoğun olarak çıkan ve Hazarlara düşman Ön Bulgarlara atfedilen Saltovo Kültürü'ne Samosdel'ska'da rastlanılmayışı yerleşim demografisinde Bulgarların seyrek olarak yer aldıklarını göstermektedir. Aynı şekilde Samosdel'ska'da rastlanan ve Oğuz Türklerine atfedilen buluntuların (tamgalar) Saltovo-Mayat anıtlarındaki yokluğu da bu durumun tersini ihtiva etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Samosdel'ska yerleşiminin Hazarların asli unsurunu barındıran bir başkent olma ihtimali yüksektir. Fakat araştırma kapsamında bahsi geçtiği gibi başkent coğrafi konumu üzerine ortaya çıkan sorular günümüzde de net bir yanıt bulamamıştır. Muhtemelen de tüm bu sorular Hazar mirasının yattığı Aşağı İtil Deltası'ndaki sular tam olarak çekilene kadar gizemini korumaya ve varsayımsal olarak tartışılmaya devam edecektir.

EXTENDED ABSTRACT

The Khazar Khaganate, which ruled the southeastern part of medieval Eastern Europe for three centuries (VII-X centuries), hosted settlements that stood out with their various characteristics. Most of these settlements were concentrated in the Black Sea-Don-Caucasus triangle, which was an important transit point for migration movements from the east to the west. The transit migration function that the region acquired in the historical process diversified the ethnic composition of the settlements. Since the 19th century, researchers led by Russian archaeologists have conducted interdisciplinary research on the ethnic composition of the settlements as well as the historical existence, location and function of the Khazar cities. One of the most important problems of the research scope was the location of the settlements or cities, and even today, the exact location of most settlements mentioned in written sources has not been determined. We also included one of these cities, whose location has not been precisely determined, in our study. The city in question is the last Khazar capital "Itil", which is frequently mentioned in written sources of the 10th century but whose exact location could not be determined as a result of archaeological research. In addition to Arab sources that convey news about Itil, the last capital of the Khazars who had to retreat to the north as a result of Arab attacks, the letter written by Khazar Khagan Yusuf in the 10th century to Hasday bin Shaprut, the advisor to the Andalusian Umayyad Caliph, provides detailed descriptions of the city. However, this letter provides information about the physical and human characteristics of the capital rather than its location. Researchers who base their letter on the fact that Khagan Yusuf wrote it in the middle of the 10th century agree that the city in question was the last capital Itil, destroyed by Russian Prince Svyatoslav in 965. Most researchers have attempted to locate the Khazar city Itil using the information in this source and that conveyed by Arab authors. However, many of these attempts have failed for two reasons. The first of these reasons is that Arab authors often repeated the information of their predecessors, and sometimes added current news to old information and presented anachronistic information. Another reason is that the change in the water level of the Lower Volga reservoirs has changed the location of the settlement areas or that the summer and winter settlements designed in accordance with the nomadic settlement tradition have been ignored. However, researchers who have examined the written sources in detail since the first half of the 20th century and supported the information provided by these sources with archaeological data agree today that the ruins of the Itil city are in the Lower Volga Region.

One of the first to take up the issue of localization of rural and military settlements belonging to the Khazars, as well as cities, was M. I. Artamanov. As a result of field research conducted in the Don-Volga region since the second half of the 20th century, Artamanov localized the capital Itil to the settlement of Selitrennoe in the Yenotayev region. However, no settlement remains from the 9th-10th centuries were found in the settlement. In this context, the research that he initiated was continued by his students L. Gumilev and S. A. Pletneva. Gumilev and Pletneva presented different assumptions about the location of the capital Itil. The first to put forward the assumption that the city of Itil should be localized to the settlement of Semibugry was Gumilev, who conducted field research in the Astrakhan region in 1959-1961. In 1961-62, the researcher discovered a series of ceramic pieces from the Khazar period and grave remains suitable for nomadic burial ceremonies in the Semibugry settlement on the Tabola River. Based on these discoveries, Gumilev stated that both the capital Itil and the city of Saksin, which was founded on the ruins of the Itil city, were located in the Semibugry Village on the Tabola River. Contrary to Gumilev, Pletneva, who played an active role in the excavations that began in the region in the 1990s,

HAZAR KAĞANLIĞI BAŞKENTİ İTİL'İN COĞRAFİ KONUMU (ARKEOLOJİK KAYNAKLARA GÖRE SEMİBUGR VE SAMOSDEL'SKA YERLEŞİMLERİ)

localized Itil in a different location. According to him, the ruins of the capital Itil lie in the Samosdelka Village on the right bank of the Old Volga River, a tributary of the Volga. In this context, according to archaeological research, the capital Itil has been localized in two different locations: Semibugry and Samosdelska. Both settlements are located in the Kamyzyak Region of the Astrakhan Province of the Russian Federation today. Based on the materials found in archaeological discoveries, both settlements where researchers localized Itil seem worthy of the status of capital. However, it is not possible to speak of a definitive discovery. Because the results of the research conducted on the location of the Khazar capital did not allow a definitive conclusion to be reached in the past as they do today. The biggest reason why it is not possible to determine whether the location of the capital Itil is Semibugry or Samosdelka is the physical changes that the Lower Volga Delta has undergone. The first archaeologists who investigated the region were also aware of this situation and indicated the rising water level as the reason why they could not make a definitive judgment on the location of the capital. Today's researchers, who think that the city center remained in the dry riverbeds of the streams that flowed until the 20th century, continue the excavation work that began under the leadership of Artamanov. In fact, the excavations initiated by Russian archaeologists in the Astrakhan Region in the last quarter of the 20th century have been carried out since the beginning of the 21st century within the scope of the "Khazar Project" financed by the Lower Volga Archaeological Committee affiliated with the Astrakhan State University and the Russian Jewish Congress. The archaeological studies carried out within the scope of the "Khazar Project" include a large archaeological committee affiliated with important state universities such as Moscow and Volgograd, as well as subsidiary institutions such as Samosdelka, the Institute of Archaeology, and the Institute of Oriental Studies. Like Samosdelka, Semibugry continues to be examined in 2019 by researchers affiliated with organizations such as the Astrakhan State Museum, the Archeocenter, and the Russian Geographical Society. All these ongoing studies have led to new archaeological discoveries in the settlements, but the question of which settlement will achieve the status of capital has continued to remain a mystery without an answer.

The basic method of the study consists of presenting a brief summary of the discussions and archaeological research results regarding the location of the Khazar capital Itil. While following this method, a definitive judgment was avoided because a definitive judgment is possible with field research and a well-equipped interdisciplinary study. In fact, the purpose of presenting the study is beyond determining the location of Itil. Our purpose in presenting this study is divided into two as general and specific. Our general purpose is to reveal the urban culture inherited by the Khazars, who held the power to direct the political, military and religious developments of the region during their survival. The elucidation of the Khazar urban culture means the discovery of a new urban culture that blends the settlement traditions of the Turks in Asia with the old settlement traditions existing in the region. The specific purpose of the study is to include a new problematic in the literature of medieval Eastern European Turkish history. Although it has been a problem discussed in the Russian scientific community for about a century, the themes related to the existence and location of the Khazar cities have unfortunately not been included in our field of research in time. This study aims to draw attention to the Turkish identity of the Khazar settlements, which are mostly highlighted in foreign literature with their acceptance of Judaism, and to have Turkish researchers include these settlements in scientific circulation with this label.

KAYNAKÇA

AFANESYEV, G. E., "O territorii Hazarskogo Kaganata i Hazarskogo domena v IX veke", *Divnogorskiy sbornik*, Vip.6, 2016, İzd. Nauçnaya Kniga, ss.41-71.

ARTAMANOV, M. İ., *Hazar Tarihi*, çev. A. Batur, Selenge Yay., İstanbul 2008.

GARKAVİ, A. YA., *Skazaniya Musul'manskih pisateley o Slavyanah i Russkih*, İzd. Lenand, Moskva 2015.

GIRNATİ SEYAHATNAMESİ, Haz. F. Sabuncu, Yeditepe Yay., İstanbul 2011.

GUMİLEV, L., *Otkritie Hazarii*, İzd. Ayris Press, Moskva 2001.

FLEROV, V., "Tri problemi v istorii Hazarskogo kaganata", *Saltovo-Mayats'ka arheologična kul'tura*, Harkov 2011, s. 97-104.

<https://nauka.tass.ru/nauka/15524697> , 9. 11. 2024 sa. 14:50.

HVOL'SON, D., *İzvestiya O Hozarah, Burtasah, Bolgarah, Madyarah, Slavyanah i Russah Abu-Ali Ahmeda Ben Omar İbn Dasta, Neizvestnogo Dose-le Arabskogo Pisatelya Naçala X veka*, Po Rukopisi Britanskogo Muzeya, İzd. İmperatorskoy Akademii Nauk, Sankt-Peterburg 1869.

KALİNİNA, T. A., FLEROV V., PETRUHİN V., *Hazariya v krosskul'turnom prostranstve*, Moskva 2014.

- KALİNİNA, T. A., *Problemi istorii Hazarii (po dannim vostochnih istochnikov)*, Moskva 2015.
- KARATAY, O., DURANLI, M., “Hazar Kağanı Yusuf’un Endülüs’e Mektubu”, *Bilig*, S. 64, 2013, ss. 199-230.
- KOTEN’KOV, S. A. vd., “Arheologičeskie issledovaniya na Burge Semibugrı Kamızyakskom rayone Astrahanskoj oblasti v 2019 g.”, *Sohranenie i izučenje kul’turnogo naslediya Altayskogo kraja*, Vıp. XXVI, İzd. AGU, 2020, ss. 72-75.
- KOTEN’KOV, S. A., SOLOV’YEV, D., “İssledovaniya na Semibugorinskom arheologičeskom komplekse v 2019-2021 gg.”, *Astrahanskiy krayevedčeskiy vestnik*, Vıp. 10, 2022, ss. 20-29.
- KORKMAZ, T. “Hazar Devleti’ne Ait Şehir ve Kaleler”, *Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti: Tarih, Şehir ve Mimari*, XVIII. Türk Tarih Kongresi, Cilt II, Ankara 2018, ss. 367-385.
- KRUGLOV, E. V., “Ob analogiyah k sodudam pervoy gruppi lepnoy posudı Samosdel’skogo gorodişa”, *Astrahanskije krayevedčeskie čteniya*, Vıp. XIII, 2021, ss.70-80.
- MAGOMEDOV, M. G., *Obrazovanie Hazarskogo kaganata*, Moskva 1983.
- MATLAKHOVA, E. Yu. vd., “The influence of the Caspian Sea level fluctuations and river channels network dynamics in the Volga River delta on the location and development of Khazar settlements of the Semibugorinsky archaeological complex”, *Limnology and Freshwater Biology*, 2024 (4), ss. 510-515.
- MİNORSKY, V., *Hududü'l-Alem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, çev. M. Ağarı ve A. Duman, Kitabevi Yay., İstanbul 2008.
- PLETNEVA, S. A., *Očerki Hazarskoj Arheologii*, Moskva, 1999.
- POPOV, P., “Kompleks lepnoy keramiki iz predmaterikovih sloyev Samosdel’skogo gorodişa”, *Astrahanskije krayevedčeskie čteniya*, Vıp.VIII, ss. 60-65.
- POPOV, P., “Lepnie kotlı Samosdel’skaogo gorodişa i problema ih etničeskoj interpretatsii”, *Stepi Evropy v epohu Srednevekov’ya*, T. VII, Donetsk, 2009, ss. 153-186.
- SOLOV’YEV, D. S. vd. “Arheologičeskie issledovaniya na poselenii Semibugrı v 2019-2020”, *Astrahanskije kraevedčeskie čteniya*, V. XIII, 2021, ss. 99-104.
- STUKALOV, G. V. vd., “Rezul’tatı issledovaniy okrestnostey S. Baraniy Bugor Kamızyanskogo rayona Astrahanskot oblasti v 2021 godu”, *Astrahanskije krayevedčeskie čteniya*, Vıp. XIV, 2022, ss. 108-113.
- ŞEŞEN, R., *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK, Ankara 2001.
- ŞKAL’YUKOV, İ. A., “Sistematizatsiya kirpiça Samosdel’skogo gorodişa”, *Astrahanskije krayevedčeskie čteniya*, Vıp 14, 2022, s. 79-84.
- VASİL’YEV, D. V., “O priçinah vozniknoveniya Hazarskogo goroda v del’te Volgi”, *Arheologiya Evraziyskih stepey*, No:2, 2024, ss.64-69.
- VICTOROVİCH, S., “The Capital City of Itil (Atil) of Khazaria Has Been Found (On The Data Of Epigraphy)”, *Innovatsionnyy vektör razvitiya sovremennoy nauki*, İ. İvanovskaya ve V. Posnova (Ed.), Svbornoy statey II Mejdunarodnoy naučno-praktičeskoj konferetsii, sostoyavşeyasya 7 noyabırıya 2023 g. Petrozavodsk. s. 110-128.
- ZİLİVİNSKAYA, E., VASİL’YEV, D., “Gorodişe v del’te Volgi”, *Vostočnaya kolleksiya*, 2 (25), 2006, s.42-54.

HAZAR KAĞANLIĞI BAŞKENTİ İTİL'İN COĞRAFİ KONUMU
(ARKEOLOJİK KAYNAKLARA GÖRE SEMİBUGR VE SAMOSDEL'SKA YERLEŞİMLERİ)

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 7, Sayı/Issue 13, Ocak/January 2025, ss. 15-28.

Geliş Tarihi–Received Date: 21.11.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 29.01.2025

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

EYYÜBÎ SULTANI EL-MELİKÜ'L-KÂMİL'İN REGAİB NAMAZI YASAĞININ DİNİ, SİYASİ VE İKTİSADİ BOYUTLARI

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1589466>

 MAHMUT RECEP KELEŞ*

ÖZ

Eyyübîler dönemi, mezhep ihtilafları ve dini meselelerdeki tartışmaların yoğun olduğu bir dönemdir. El-Melikü'l-Kâmil, İzzeddin İbn Abdüsselâm'ın fetvasına dayanarak Regaib namazını yasaklamış ve bu yasak dini, siyasi ve iktisadi boyutlarıyla ülkede önemli etkiler yaratmıştır. Eyyübîlerin coğrafi olarak genişlemesiyle yönetim sahası artmış, Suriye, Mısır ve el-Cezire'de yaşayan ulemanın etkinliği üst düzeyde olmuştur. El-Melikü'l-Kâmil, Selâhaddin ve el-Melikü'l-Âdil gibi ülkede birliği sağlamış, Haçlılara karşı başarılı seferler düzenlemiş ve Haçlılarla yapılan antlaşmalarda başarıya ulaşmıştır. El-Melikü'l-Kâmil'in dini, siyasi ve kültürel eğitimi, onun yönetsel kararlarında isabetli olmasını sağlamıştır. El-Melikü'l-Kâmil, saltanatının ilk yıllarında Mısır'ı hedef alan Haçlı seferiyle uğraşmış, Dimyat'ı savunurken tahta çıkışında şehir Haçlılar tarafından ele geçirilmiştir. Eyyübîler, Dimyat'ı kaybettikten sonra büyük güç kaybına uğramış, Müslüman emir ve hükümdarlardan destek talep etmişlerdir. El-Melikü'l-Kâmil ile el-Melikü'l-Muazzam'ın Eyyübî ülkesinde birliği sağlaması, Haçlıların kışak altına alınmasına ve V. Haçlı seferinin sona ermesine neden olmuştur. El-Melikü'l-Kâmil dönemi, ülke içinde birlik ve düzenin sağlanması açısından önemli olmuştur. Hükümdarlar, Batınîler ve Haçlılara karşı daha etkili mücadele edebilmek için alimlere, özellikle fakihlere büyük önem vermişlerdir. Din ilimleri, Eyyübîlerde birinci sırada yer almış ve medreselerde öğretilmiştir. İbnü's-Salâh, selefî görüşü benimsemiş, Kur'an ve hadisleri tevil etmeyi doğru bulmamış, Batınîlere karşı sultan ve emirleri uyarmıştır. İbnü's-Salâh'ın etkisiyle felsefe ve mantık ilminin medreselerde okutulması engellenmiş, İbn Abdüsselâm da benzer görüşleri savunmuştur. İbn Abdüsselâm, bidatlarla mücadele etmiş, Regaib namazını bidat olarak değerlendirmiştir. İbn Ebû Rendeka et-Turtûşî'ye göre bu namaz ilk defa 1087 yılında Kudüs'te ortaya çıkmış, İbn Abdüsselâm'ın çabaları ve Eyyübî sultanı el-Melikü'l-Kâmil'in direktifleriyle yasaklanmıştır. İbn Abdüsselâm'ın fetvası sayesinde Regaib namazı yasaklanmış, el-Melikü'l-Kâmil'in bid'atlara karşı hassasiyeti nedeniyle dini, siyasi ve iktisadi etkileri olmuştur. Regaib namazının toplu halde kılınmasının halkı etkilediği ve zeytinyağı gibi temel ve değerli kaynakların israf edilmesine yol açtığı belirtilmiştir. Eyyübî Sultanı, vakıf mallarının tükenmesini önlemek ve daha hayırlı işlere yönlendirmek amacıyla bu bid'ati yasaklamış, İbn Abdüsselâm'ın fetvasına uygun hareket etmiştir. Eyyübî sultanının Regaib namazını yasaklamasında ekonomik kaygılar da etkili olmuştur. Nitekim, İbn Abdüsselâm'a bu konuda fetva sorulduğunda, olayın iktisadi yönüyle ilgili de cevap vermiş ve meselenin sadece dini yönüyle yetinmemiştir. Eyyübî ülkesinde, özellikle Kahire'de, pek çok cami ve mescidin bulunması ve Regaib gecesinde yakılan binlerce kandilin harcandığı zeytinyağının beytülmalden alınması nedeniyle harcamalar oldukça yüksekti. Ayrıca, bid'at olan ve Allah'ın ve Resulü'nün emretmediği bir ibadet için beytülmalden zeytinyağı alınması ve kullanılması uygun değildi. El-Melikü'l-Kâmil, özellikle Haçlılar ve civar devletlerle yaptığı mücadelelerde büyük bir maliyet üstlendiğinden, bu tür harcamaları ortadan kaldırmak istemiş ve İbn Abdüsselâm'ın fetvasına uygun hareket ederek Regaib namazını yasaklamıştır.

Anahtar Kelimeler: Eyyübîler, El-Melikü'l-Kâmil, İbnü's-Salâh, İbn Abdüsselâm, Regaib Namazı.

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tekirdağ/TÜRKİYE, E-Posta: mrkeles@nku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5955-226X.

EYYÛBÎ SULTANI EL-MELİKÛ'L-KÂMİL'İN REGAİB NAMAZI YASAĞININ DİNİ, SİYASİ VE İKTİSADİ BOYUTLARI

THE RELIGIOUS, POLITICAL, AND ECONOMIC DIMENSIONS OF SULTAN AL-MALİK AL-KAMİL'S PROHIBITION OF THE REGAIB PRAYER

ABSTRACT

The Ayyubid period was marked by intense sectarian conflicts and religious debates. Al-Malik al-Kamil, acting on the fatwa of Izz al-Din Ibn Salam, banned the Regaib prayer, which had significant religious, political, and economic implications. As the Ayyubids expanded geographically, their governance and the influence of scholars in Syria, Egypt, and al-Jazira increased significantly. Al-Malik al-Kamil, like Salah ad-Din and al-Adil, managed to unite the country, launched successful campaigns against the Crusaders, and secured beneficial treaties. His education in religious, political, and cultural matters enabled him to make sound decisions. In the early years of his reign, al-Malik al-Kamil defended Egypt against Crusader invasions, and during his ascension, Damietta was captured by the Crusaders. The loss of Damietta led to significant power loss, prompting calls for support from Muslim leaders. The unity brought by Kamil and al-Muazzam in the Ayyubid state helped encircle the Crusaders, ending the Fifth Crusade and achieving an eight-year peace. Kamil's era was crucial for establishing internal unity and order. During the Ayyubid period, social life was governed by fiqh, making jurists highly respected. Leaders valued scholars, especially jurists, for their role in combating Batinism and Crusader invasions. Zengi atabeg Nur ad-Din Zengi and Ayyubid Sultan Salah ad-Din opposed philosophical sciences and mystical philosophy. Religious sciences held the highest priority and were taught in madrasas. Ibn Salah, an adherent of the Salafi view, opposed interpreting the Quran and hadiths and warned rulers against the Batinis. His influence led to the exclusion of philosophy and logic from madrasas. Izz al-Din Ibn Abd al-Salam shared these views and fought against innovations in religion, deeming the Regaib prayer a bidah. According to Ibn Abu Randaqah al-Turtushi, this prayer first appeared in Jerusalem in 1087. Due to Ibn Abd al-Salam's efforts and directives from Ayyubid Sultan al-Malik al-Kamil, it was banned. Ibn Salam's fatwa resulted in the prohibition of the Regaib prayer, reflecting al-Malik al-Kamil's sensitivity to bidahs and its religious, political, and economic consequences. The communal performance of the Regaib prayer led to public influence and waste of resources like olive oil. The Ayyubid Sultan banned this practice to prevent the depletion of waqf assets and redirect resources to more beneficial uses, aligning with Ibn Salam's fatwa. Economic concerns also influenced al-Malik al-Kamil's decision, as significant expenditures on olive oil for candles during the Regaib night were unsustainable, especially amidst the costs of Crusader conflicts. Thus, to curb these expenditures, he banned the Regaib prayer, adhering to Ibn Salam's fatwa.

Keywords: Ayyubids, Malik Kamil, Ibn al-Salah, Izz al-Din Ibn al-Salam, Regaib Prayer.

GİRİŞ

Eyyübîler Dönemi, mezhep ihtilafları ve mezheplerin kendi içerisinde pek çok dini meselede tartışma yaptıkları, ulemanın sosyal ve siyasi hayatta etkin olduğu bir dönemi ihtiva etmektedir. Eyyübîlerin coğrafi olarak genişlemeleri neticesinde yönetim sahası geniş sınırlara ulaşmış ve aynı zamanda nüfuz sahası da artmıştır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Suriye, Mısır ve el-Cezire'de yaşayan ulemanın etkinliği üst düzeyde olmuştur. Eyyübîlerin her birinin farklı bir şehirde melik olarak hüküm sürmesi dolayısıyla siyasi, dini ve kültürel birliğin zayıflaması, Eyyübîlerin ve himaye ettikleri alimlerin de bu bağlamda etkilendiği aşikârdır.¹

Eyyübîlerin 3. büyük sultanı el-Melikü'l-Kâmil'dir.² Onun Selâhaddin ve el-Melikü'l-Âdil ile benzer noktaları ülkedeki birliği sağlaması ve Haçlılara karşı başarılı seferler düzenlemesi ve Haçlılar ile yapılan antlaşmalarda başarıya ulaşmasıdır. El-Melikü'l-Kâmil, el-Melikü'l-Âdil'in büyük oğlu olup 1180 yılında dünyaya geldi.³ Kahire'de yetişerek burada fıkıh, hadis, edebiyat ve şiir eğitimi aldı. Eyyübîlerin özellikle Selâhaddin döneminde eğitime ve öğretime özel önem vermesi, el-Melikü'l-Kâmil'in de bu kategoriye dâhil olmasını sağladı.⁴ Bu durum, onun yönetsel olarak ileride vereceği kararlarda isabetli olacağını işaret etmektedir. El-Melikü'l-Kâmil'in ilmi olarak kendini yetiştirmesi, onun sadece savaşlarda değil, devletin askeri, bürokratik ve kültürel işleyişine de hâkim olmasını sağladı.⁵ El-Melikü'l-Kâmil'in bir diğer yönü, Selâhaddin'in tek kızı olan Munise Hatun ile evliliği olmuştur.⁶ Bu durum, onun Selâhaddin Eyyübî ile irtibatlı olduğu ve kayınpederinden etkilendiğine işaret etmektedir.⁷ Evliliği dolayısıyla el-Cezire'nin idaresi ona tevdi edilmiştir. Bu, el-Melikü'l-Kâmil'in el-Cezire gibi önemli bir bölgenin kendi yönetiminde olmasından dolayı önemli bir

¹ Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devri*, İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR), İstanbul 2000, s. 234.

² M. Serdar Bekar, "El-Melikü'l-Kâmil, Muhammed," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004, ss. 65-66.

³ Ramazan Şeşen, "El-Melikü'l-Âdil I," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004, ss. 59-60.

⁴ Eyyubiler dönemi eğitim ve öğretim faaliyetleri için bkz; Mahmut Dünder, *Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2014.

⁵ Ebü'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebna'iz-Zaman*, Dâru Sadır, Beyrut 1978, C. 5, s. 79-92.

⁶ Tülay Yürekli, "Eyyubi Ailesi Kadınları," *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6 (2011), s. 331.

⁷ Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, Mektebetü'l-Maârif, Beyrut 1981, C. 13, s. 8.

siyasi tecrübe edindiğine işaret etmektedir.⁸ El-Melikü'l-Kâmil, feraseti ve siyasetteki ustalığı ile diğer kardeşlerinin önüne geçmiş ve bu özelliğinden ötürü bizzat babası tarafından veliht ilan edilmiştir. Sultan El-Melikü'l-Âdil sağlığında ülkeyi oğulları arasında bölüştürmüş, Mısır'ı Kamil'e bırakmıştır.⁹

El-Melikü'l-Kâmil, saltanatının ilk yıllarında Mısır'ı hedef alan Haçlı Seferi ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Babası 31 Ağustos 1218'de vefat edince Dimyat'ı savunan El-Melikü'l-Kâmil, tahta çıkmak üzere şehirden ayrılmak zorunda kalmış ve bu sırada Dimyat Haçlılar tarafından ele geçirilmiştir.¹⁰ Eyyübîler, Dimyat'ı kaybettikten sonra Haçlılar karşısında büyük güç kaybına uğradıklarından taarruzda bulunmaları mümkün değildi. Kardeşi el-Melikü'l-Muazzam başta olmak üzere tüm Müslüman emir ve hükümdarlardan destek talep etti.¹¹ Bunun için Dımaşk hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam İsa, dönemin meşhur alim ve vaizlerinden Sıbt İbnü'l-Cevzi'ye mektup göndererek halkın bilinçlendirilmesini istemiştir.¹² El-Melikü'l-Kâmil ile el-Melikü'l-Muazzam'ın Eyyübî ülkesinde birliği ve bütünlüğü sağlaması, diğer Eyyübî meliklerinin de Haçlılara karşı bir hareket etmeleri, Haçlıların Müslümanlar tarafından kısaç altına alınmasını sağlamıştı. Bu durum hem Dimyat'ın işgalinden hem de V. Haçlı seferinin sona ermesine ve Haçlılarla 8 yıl sürecek barış yapılmasına sebebiyet vermiştir.¹³ El-Melikü'l-Kâmil, V. Haçlı seferinden sonra Eyyübî devleti nezdinde güçlendi. Kendisine ihanet eden emirleri tasfiye etti.¹⁴ El-Melikü'l-Kâmil dönemi, bu sefer sonrasında içeride oluşabilecek taht kavgalarının sonunu getirerek Selâhaddin ve el-Melikü'l-Âdil döneminde olduğu gibi ülkede birlik, dirlik ve düzenlik sağladı. V. Haçlı seferinde birlikte hareket eden el-Melikü'l-Kâmil ile el-Melikü'l-Muazzam arasında ihtilaflar ayyuka çıktı. Bunun nedeni, el-Melikü'l-Kâmil'in büyük sultan olarak tüm ülkede tam bir nüfuzu sağlamak istemesiydi.¹⁵ El-Melikü'l-Muazzam ve el-Melikü'l-Eşref gibi önemli topraklara sahip olan hükümdarlar bu durumdan rahatsızdılar. El-Melikü'l-Eşref 1222 yılında el-Melikü'l-Kâmil'i ziyarete gelince, el-Melikü'l-Muazzam bu yakınlardan kuşkulandı. Buna karşın, el-Melikü'l-Muazzam'ın Hama'yı muhasara etmesi de hem el-Melikü'l-Kâmil hem de el-Melikü'l-Eşref tarafından muhalefet edilince ulema devreye girdi ve sulh yapıldı.¹⁶

1. Eyyübîler Döneminde Alimlerin Toplumsal ve Siyasal Rolü

Eyyübîler döneminde, sosyal hayat fıkıh ile idare edildiğinden dolayı fakihler, hükümdar ve ümera nezdinde muteber kabul edilmekteydi.¹⁷ Zengîler ve onların devamı niteliğindeki Eyyübîler devrinde, ulemaya yönelik hükümdar ve ümera ilgisi en yüksek mertebeye çıkmış görünmekteydi. Bu dönemde hükümdarlar, Rafizî olarak kabul edilen Bâtınlığe ve İslam dünyasını işgal etmiş olan Haçlılara karşı daha etkili mücadele edebilmek için özellikle medreselerde ve sosyal tabaka içerisinde en nüfuzlu olan âlimlere, özellikle de fakihlere yönelmişlerdir. Bunun yanında, dini ilimlere yardımcı ilimler olarak tasnif edilen diğer ilimlerle meşgul olanlar da hükümdarlar nezdinde zaman zaman itibar görmüşlerdir.¹⁸ Buna mukabil, özellikle Zengi atabeyi Nüreddin Zengî ve Eyyübî sultanı Selâhaddin, felsefe başta olmak üzere bu ilimlerle meşgul olanlara hoş gözle bakmamışlardır. Bu bağlamda, Selâhaddin Eyyübî, İsrakiye felsefesinin kurucusu Şeyhülîşrak Sühreverdî'nin (ö. 587/1191) idam edilmesi emrini vererek felsefi tasavvufa bakış açısını göstermiştir.¹⁹ Ancak, Selâhaddin'in kendi döneminde Sühreverdî'den daha "rafizi" bulduğu kişilerin tamamını idam ettirmediğini de belirtmek gerekmektedir.²⁰ Sühreverdî'nin öldürülmesi emrinin verilmesinin en büyük nedeni, onun Rafizî olmasından ziyade ulema ve halk üzerinde büyük bir propaganda etkisi olmasıdır. Ancak, Sühreverdî'nin öldürülmesinden sonra da onun etkisi devam etmiş, eserleri ve öğrencileri aracılığıyla İsrakiye felsefesi İslam dünyasına yayılmıştır.²¹ Buna karşın, Abdülatif el-Bağdâdî (ö. 629/1231) gibi hekim ve filozoflar Sühreverdî'nin aksine onun döneminde himaye görmüşlerdir.²² Seyfeddin el-

⁸ M. Serdar Bekar, "El-Melikü'l-Kâmil, Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C.29, Ankara 2004, ss. 68.

⁹ Abdulhalim Oflaz, *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Eyyubiler (Melik Adil Dönemi)*, Siyer Yayınları, İstanbul 2019, s. 168.

¹⁰ Şeşen, *age*, s. 60.

¹¹ Şehri Karakaş, "V. Haçlı Seferi ve Haçlıların Dimyat'ı Zaptı," *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 2 (Haziran 2016), ss. 7-26.

¹² "أرشيف ملتقى أهل الحديث - خطاب ابن الجوزي رحمه الله للناس أيام الغزو الصليبي - المكتبة الشاملة الحبيبة", Erişim: 12 Ağustos 2024; İbn Hallikan, *age*, s.142.

¹³ Şehri Karakaş ve Süleyman Özbek, "V. Haçlı Seferi Gölgesinde Kutsal Roma İmparatoru II. Friedrich ve Eyyübî Sultanı Melik Kâmil Dostluğu," *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 15 (Şubat 2022), ss. 63-86.

¹⁴ Hasan Aydın, "Melik Kâmil Dönemi (615-635 / 1218-1238)," *Eyyubiler: Siyasi Tarih*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2020, s. 253.

¹⁵ Yavuz Şenbaş, *Eyyubi Sultanı Melik Kâmil Döneminin Siyasi Tarihi*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2017, s. 64.

¹⁶ İbn Hallikan, *age*, s. 330-341.

¹⁷ Mahmut Dündar, *age*, s. 40.

¹⁸ Bedrettin Basuğuy, *Selahaddin-i Eyyubi Devrinde İlmî Faaliyetler*, Hivda Yayınları, İstanbul 2009, s. 28-29.

¹⁹ Eyüp Bekiryazıcı, "Anadolu'dan Halep'e ya da Ölüme Seyahat: Sühreverdî el-Maktûl," II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu: Selçuklularda Bilim ve Düşünce (Konya, 19-21 Ekim 2011), *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Konya 2013, s. 171.

²⁰ Enes Taş, "13. Yüzyılda Yaşamış Gelenekçi Bir Düşünür: Abdülatif el-Bağdâdî, Hayatı ve Eserleri," *Akid*, C. 1, S. 1 (2018), s. 92.

²¹ İsrakiye, Şihâbüddin es-Sühreverdî (1154-1191) tarafından kurulan felsefi bir akımdır. "İşrâk" kelimesi Arapça'da "ışığın doğuşu" veya "aydınlanma" anlamına gelir ve bu ekol, varlığı ışık metafiziği çerçevesinde açıklar. Sühreverdî'ye göre tüm varlıklar, Nurü'l-Envar (Mutlak Işık) olan Tanrı'dan sudur eden ışık derecelerdirdir. Bilgiye ulaşmada yalnızca akıl yürütme yeterli değildir; sezgi (ilm-i huzûri) ve keşf yoluyla hakikate erişmek esastır. İsrâkî felsefe, Platon, Yeni-Platonculuk ve İslam tasavvufu ile ilişkilidir. Bkz.; Mahmut Kaya, *TDV İslam Ansiklopedisi*, "İşrâk", C. 22, s. 493-496; Mahmut Recep Keleş, "Eyyübîler Dönemi Siyasi ve Dini Dinamikler Bağlamında Şeyh Şihâbeddin Sühreverdî'nin İdamı," *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi*, S. 53 (Haziran 2024), s. 552.

²² Mahmut Kaya, "Abdülatif el-Bağdâdî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 254.

EYYÛBÎ SULTANI EL-MELİKÜ'L-KÂMİL'İN REGAİB NAMAZI YASAĞININ DİNİ, SİYASİ VE İKTİSADİ BOYUTLARI

Âmidî (ö. 631/1233), Tâceddin el-Urmevî (ö. 653/1255), Efdalüddin el-Hüncî (ö. 646/1248) gibi felsefi ilimlerle meşgul olanlar cezalandırılmamış, aksine Selâhaddin dönemi ve sonrasında zaman zaman himaye dahi görmüşlerdir.²³ Buna karşın, din ilimleri Zengilerde olduğu gibi Eyyübîlerde de birinci sırada yer almaktaydı. Bu ilimler, tefsir, kıraat, hadis, fıkıh, akaid ve tasavvuf ile ilgili ilimlerdi. Bu ilimlerin eğitimi ve öğretimi medreseler, camiler, zaviyeler ve hangahlar gibi pek çok yerde gerçekleşirdi.²⁴ Özellikle Şafi-Eşarî fıkıhçıların ön planda olduğu Eyyübîler döneminde öne çıkan alimler arasında Ziyaeddin eş-Şehrezûrî (ö. 687/1288'den sonra), Abdullah b. Ebi Asrûn (ö. 585/1189), Necmeddin el-Hubûşânî (ö. 697/1298), Şihâbeddin et-Tûsî (ö. 684/1285), Muhyiddin b. ez-Zekî (ö. 604/1207), İbn Dirbâs (ö. 622/1225), İbn Yunûs (ö. 639/1242), İbn Şeddâd (ö. 632/1235), İbnü'l-Cümmeyzî (ö. 649/1251) gibi alimler Eyyübîler döneminde meşhur olmuş ve onlar tarafından himaye edilmişlerdir.²⁵

1.1.Eyyübî Dönemi Alimlerinin Regaib Namazı Üzerine Tartışmaları

İbnü's-Salâh, Eyyübîler dönemi hadis alimlerinden biri olarak, selefi görüşü benimsemiş ve Kur'ân ile hadisleri tevil etmeyi doğru bulmamıştır. Selefi yaklaşımı savunan İbnü's-Salâh, dini metinlerin zahiri anlamlarına bağlı kalmayı tercih etmiş ve ihtilafli meselelerden kaçınmıştır.²⁶ Batıniler, felsefe ilmini dini ilimlerle uğraşan ulemaya karşı bir silah olarak kullandıkları için İbnü's-Salâh, sultan ve emirleri bu kişilere karşı uyarılmış ve onların medreselerden uzaklaştırılmasını istemiştir. Bu bağlamda, İbnü's-Salâh'ın etkisiyle felsefe ve mantık ilminin medreselerde okutulması engellenmiş ve bu ilimlerle uğraşanlar himaye edilmemiştir.²⁷ İbn Abdüsselâm, Eyyübîlerin Dımaşk kolu hükümdarlarından el-Melikü's-Sâlih İmâdeddin dönemine kadar Dımaşk'ta kalmış ve İbnü's-Salâh'ın görüşleri doğrultusunda felsefe ve mantık gibi ilimlerin okutulmasını engelleyerek dini ilimlerin önemini vurgulamıştır.²⁸ İbn Abdüsselâm, Mısır ve Suriye bölgesinde hem Haçlı seferlerinin hem de iç ayaklanmaların yaşandığı, itikadi ve felsefi tartışmaların yanı sıra tasavvufî akımların etkili olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu karmaşa ortamı, İbn Abdüsselâm'ı siyasetle, kelâmî ve felsefi tartışmalarla aktif olarak ilgilenmeye ve bid'atlarla aşırı görüşlere karşı güçlü bir duruş sergilemeye yöneltmiş olup bu fikrî mücadelesinin izleri eserlerinde açıkça görülmektedir.²⁹

İbn Abdüsselâm'ın bid'at risalesi, Eyyübîler döneminin öne çıkan hadis ve fıkıh alimlerinden olan İbn Abdüsselâm ile İbnü's-Salâh'ın Regaib namazı hakkında farklı görüşlere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.³⁰ Regaib namazı, Recep ayının ilk Cuma gecesi kılınan bir namazdır.³¹ İbn Abdüsselâm, *et-Terhib an salati'r-Regaib* isimli eserinde bu namazın bidat olduğunu ifade etmiştir.³² İbn Ebû Rendeka et-Turtuşî'ye (ö. 1131) göre bu namaz, ilk defa 1087 yılında Kudüs'te ortaya çıkmıştır.³³ İbn Abdüsselâm'ın yoğun çabaları ve Eyyübî sultanı el-Melikü'l-Kâmil'in direktifleriyle bu namaz resmi olarak yasaklanmıştır.³⁴ Ancak daha sonraki dönemde, özellikle hangah ve ribatlarda sufi çevreler tarafından bu namaz kılınmaya ve gece ihya edilmesi için ibadetlere devam edilmiştir.³⁵ İbn Abdüsselâm, bidat ile mücadele kapsamında genellikle Regaib namazını kaldırmak ve hükümdarın emir ve direktifleriyle bu namazı genel olarak yasaklatmak istemiştir. İslam dünyasının büyük krizlerle boğuştuğu bu dönemde, tali bir mesele olarak görülmesi gereken bir konuda, ulema tarafından hükümdarların çözüm için harekete

²³ M. Cüneyt Kaya, "Bir 'Filozof' Olarak Sirâceddin el-Urmevî (ö. 682/1283): Letâifü'l-Hikme Bağlamında Bir Tahlil Denemesi," *Diyanet Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 17, S. 33 (Şubat 2012), s. 3; Mustafa Çağrıncı, "Hüncî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, s. 375; Emrullah Yüksel, "Âmidî, Seyfeddin," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, ss. 57-58.

²⁴ George Makdisi, *The Rise of Colleges*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1981, s. 20

²⁵ Mahmut Dündar, *age*, s. 202-205; Mahmut Recep Keleş, "Başarılı Bir Âlim Başarısız Bir Devlet Adamı' Ziyaeddin İbnü'l-Esir'in el-Melikü'l-Efdal'ın Siyasi Kariyerine Etkisi," *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 32, S. 2 (Nisan 2021), ss. 451-453; Abdulkadir Turan, "Nüreddin Mahmud Zengî Devri'nde (541-569/1146-1174) İlimiye Sınıfı," *Journal of Islamicjerusalem Studies*, C. 18, s. 3 (31 Aralık 2018), s. 41; Sâmî es-Sakkâr, "İbn Ebû Asrûn," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, s. 423; Musa Bıçkioğlu, *Fâtîmî Hilafeti'nin Sonlandırılması Sürecinde Selâhaddin-i Eyyübî'nin İzlediği Siyaset Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul 2019, s. 113; Mahmut Dündar, *Mısır Eyyübîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2014, s. 201; Şakir Gözütök, "Hakkârî'li Devlet Adamı ve Âlimler (Abbâsiler Dönemi)," A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 46 (2011), s. 272; Ramazan Şeşen, "İbn Yunus, Kemâleddin," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul 1999, s. 452; Tuncay Başoğlu, "Eyyübîler ve Memlûkler Dönemi Fıkıh Yazımı," *İslâm Tetkikleri Dergisi*, C. 10, s. 1 (Mart 2020), s. 276; Casim Avcı, "İbn Şeddâd, Bahâeddin," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul 1999, s. 373; Tevhit Bakan, "Reşid el-Attâr," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul 2008, s. 12.

²⁶ M. Yaşar Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul 2000, s. 198.

²⁷ Mahmut Dündar, *age*, s. 201.

²⁸ Aygül Düzenli, "İktidar-Ulemâ İlişkileri Bağlamında İzzeddin b. Abdüsselâm," *Mütefekkir: Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 16 (2021), ss. 219-220.

²⁹ Söz konusu eserler için bkz.; H. Yunus Apaydın, "İbn Abdüsselâm, İzzeddin," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, s. 284-287.

³⁰ Muhammed Nâsir Elbânî ve Muhammed Zehir eş-Şâviş, *Müsâcele İlimiye Beyne'l-İmameyni'l-Celileyne'l-İzz Bin Abdüsselâm ve İbni's-Salâh Havle Salâti'r-Regaib*, Mektebetü'l-İslâmî, 1405, s. 55.

³¹ Hamdi Tekeli, "Regâib Gecesi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, s. 535.

³² Elbânî, *age*, s. 55.

³³ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984, C. 19, s. 494.

³⁴ Elbânî, *age*, s. 55.

³⁵ Elbânî, *age*, s. 51.

geçirildiği görülmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz siyasi ve sosyal meselelerde tali bir mesele olsa da hükümdarın bizzat müdahil olduğu bir durum ortaya çıkmıştır.³⁶

Sübki (ö. 771/1370), *Tabakat* isimli eserinde yer alan risaleyi nakletmeden önce bazı açıklamalar yapmıştır.³⁷ Buna göre, İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) hayatını ve mücadelesini Rafizilere ve felsefe ile uğraşanlara yöneltmiştir. Eyyübiler, İbn Salâh'ı o kadar dikkate almışlardır ki özellikle Dimaşk'ta felsefe ve mantık ilimlerinin açıkça okutulmasına izin vermemişlerdir. Ayrıca İbnü's-Salâh, halkı Regaib namazından menetmek yönünde fetva vermiştir. Bu fetva, *er-Red ale't-Terğîb an Salâti'r-Regâibi'l-Mevzûa ve beyânüha fiha min muhalefeti's-Süneni'l-Meşrû* isimli risalede yer almakta olup, daha sonraki süreçte bu fetvasından dönüş yapmış ve Regaib namazının yasaklanmaması gerektiğini İbn Abdüsselâm ile yaptığı münazarada ifade etmiştir. Sultanü'l-ulema olarak bilinen İbn Abdüsselâm, Regaib namazını meneden bir risale kaleme almış ve bu risale ile Sultan Kamil'i etkileyerek namazın cemaatle kılınmasının yasaklanmasına vesile olmuştur.³⁸

İbn Abdüsselâm'a göre bidat üç çeşittir. Birinci grup, yemek yeme, meşrubat içme ve benzeri hususlarda İslam'ın ilk dönemlerinde bulunmayan, dine taalluk etmeyen yeniliklerdir. İkinci grup, dine taalluk eden ve nassa aykırı olmayan, iyi bid'atları içerir. Üçüncü grup bid'at ise dine aykırı olan ve nassa muhalif olan bid'atlardır. İbn Abdüsselâm'a göre Regaib namazı, üçüncü grup bidat olup, aslı olmayan bir uydurma ve Hz. Peygambere yalan isnat etmektir.³⁹ İbnü'l-Cevzi, Regaib namazının mevzu olduğunu, *Mevzuat* isimli eserine dayanarak ifade etmiştir.⁴⁰ Ebubekir et-Turtûşi de Regaib namazının Kudüs'te ilk defa kılındığını belirtmiştir. Bu bakımdan, Kur'an ve hadislerde bulunmayan bu uydurma namazın nassa muhalif olduğu ortadadır. Alimler bu namazı kıldıklarında, halk bunun sünnet olduğunu zannedebilir, bu da Hz. Peygambere (SAV) yalan isnat etmek anlamına gelir. Regaib namazı kılındığında sahih namazın kaidelerine de muhalefet ettiği belirtilmiştir. Namaz esnasında İhlas Suresi'nin her rekâta 12 defa, Kadir Suresi'nin okunması ve bu surelerin sayılması gibi hususlar namazın sükununu engellediğinden sünnete ters düşmektedir.⁴¹ Ayrıca, nafil namazların sünnet olanı evde kılınması gerektiği halde, Regaib namazının mescitte cemaatle kılınması da mevzu olduğuna işaret etmektedir. Hz. Peygamber (SAV), cuma gecesini diğer gecelerden ayırıp sadece bu gece nafil namaz kılmayı ve cuma günleri oruç tutmayı doğru bulmamıştır. Regaib namazında secde rükünlarına da uyulmamaktadır. Tüm bu hususlar ortaya konulduğunda, Regaib namazının bid'at olduğu ve kaldırılması gerektiği anlaşılmaktadır. El-Melikü'l-Kâmil, kendisinin hâkim olduğu Mısır'da bu namazın kılınmasını yasaklamıştır. İbn Abdüsselâm, el-Melikü'l-Kâmil'in bu tavrını övmüş ve onun bidatleri ortadan kaldırmaya çalıştığını ifade etmiştir.⁴²

2. El-Melikü'l-Kâmil'in Regaib Namazını Yasaklama Kararının Siyasi Yönü

Ulema arasında gerçekleşen dini tartışmalar, bazen birbirlerine risaleler yazarak, bazen de eserlerinde ihtilafli meselelere değinerek yapılmaktaydı. Regaib gecesinde kılınan namaz ile ilgili olarak Eyyübiler dönemine kadar süren bu tartışmalarda, dönemin iki önemli alimi İbnü's-Salâh ve İbn Abdüsselâm, konu hakkında risale yazmışlardır.⁴³ İbnü's-Salâh ile İbn Abdüsselâm arasındaki tartışmada, İbn Abdüsselâm'ın görüşünü benimseyen Eyyübî Sultanı el-Melikü'l-Kâmil, verdiği kararla Regaib namazının Mısır ve Suriye'de kılınmasını yasaklamıştır.⁴⁴ İbnü's-Salâh her ne kadar Eyyübilere daha yakın bir kişilik olsa da İbn Abdüsselâm'ın daha baskın olması ve onun aynı zamanda Şâfiî-Eş'ariyye mezhebine mensup olması, fetvalarının daha çok kabul görmesine ve bu konuda etkili olmasına işaret etmektedir.⁴⁵

El-Melikü'l-Kâmil, Mısır ve Suriye'de sultan olarak kabul edilse de zaman zaman iktidarına zarar veren olaylarla karşı karşıya kalmaktaydı. Bu siyasi kaotik durumlara rağmen, ülkedeki dini ve kültürel meselelere de müdahil oluyor ve bu konularda kararlar veriyordu. El-Melikü'l-Kâmil, İbn Abdüsselâm veya İbnü's-Salâh'ın etkisinde kalarak böyle bir karar vermemiş olsa da konu bidatlerle mücadele olduğu için kamuoyunu etkileyen bir mesele olarak müdahil olmuş ve "namaz yasaklatan" bir hükümdar olma pahasına bu kararı almıştır. Nitekim İbnü's-Salâh, Regaib namazının mevzu hadise dayalı olduğunu kabul etse de Cuma gecesini kılınan bir namaz olması dolayısıyla dileyen kişilerin mevzu olsa da namaz kılabileceğini, nafil namaz olması dolayısıyla kişinin Allah'a yaklaşmasına vesile olduğunu savunmaktaydı. Muhtemelen toplumun önemli bir kesimi de bu görüşte olup, Regaib namazını eda etmekte ve bu geceyi ihya ederek sevabını Allah'tan ummaktaydılar.⁴⁶ Bu namazın Kudüs ve

³⁶ Aygül Düzenli, *age*, s. 219-220.

³⁷ Taceddin Sübki, *Tabakâti's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, Kahire 1964, s. 251.

³⁸ Elbanî, *age*, s. 14-27.

³⁹ Elbanî, *age*, 19-27.

⁴⁰ Enbiya Yıldırım, "İbnü'l-Cevzi'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Haziran 2006), 90.

⁴¹ Bünyamin Arvası, "Tasavvufta Hadis Usulü Esnekliği (Regâib Namazı Bağlamında)", *Genç Müttefekkirler Dergisi*, C. 3, S. 1 (Haziran 2022), ss. 23-24.

⁴² Elbanî, *age*, s. 17.

⁴³ Sübki, *age*, s. 251.

⁴⁴ Sübki, *age*, s. 254.

⁴⁵ M. Yaşar Kandemir, *age*, s. 199; H. Yunus Apaydin, *age*, s. 285.

⁴⁶ Ebü Şâme, *el-Bâ'is Alâ İnkârî'l-Bed'i ve'l-Havâdis*, DarülHüda, Kahire 1955, s. 55.

EYYÛBÎ SULTANI EL-MELİKÛ'L-KÂMİL'İN REGAİB NAMAZI YASAĞININ DİNİ, SİYASİ VE İKTİSADİ BOYUTLARI

çevresinde yaygın olduğu bilinse de İskenderiye ve Mağrib'teki Müslümanların böyle bir namaz ile ilgili herhangi bir gelenekleri bulunmamakta ve bu namazı eda etmemekteydiler.⁴⁷

El-Melikü'l-Kâmil'in bidat konusunda hassas davranmasının pek çok nedeni vardır. Regaib namazı, her ne kadar İbnü's-Salâh gibi bazı alimler tarafından nafîle ibadet olarak kabul edilse de bu namazın özel bir namaz olduğu ve onun rükünlerinin Peygamber tarafından belirlenmediği için belirli bir zaman ve mekânda kılınmasının sünnete uygun olmadığı ve bidat olarak kabul edilmesi gerektiği savunulmaktadır. Bu durum, İbn Abdüsselâm başta olmak üzere, daha sonraki ulema tarafından da haram kabul edilmiş ve bu tür bir ibadetin yerine getirilmesi sevap değil, günah olarak görülmüştür.⁴⁸ Sultanı ilgilendiren konu, bu ibadetin tekil bir şekilde gerçekleştirilmesi değil, toplu bir şekilde tüm halkı etkileyen bir mesele olmasıdır. Kûsuf ve Husûf namazları ile Teravih namazları gibi cemaatle kılınan sünnet ibadetlerin toplu olarak yapılmasında bir sakınca olmadığı gibi, yapılması tavsiye edilmekte ve sevap umulmaktadır.⁴⁹ Ancak, hakkında sahih rivayet olmayan bir ibadetin toplu olarak yapılması ve gelenek haline gelmesi, sultanı ilgilendiren bir husus olduğundan, bu konuda ulemanın fetvalarına karşı harekete geçmeyen bir idareci hem Allah indinde cezalandırılabilir hem de halkın takip ettiği ulemanın fetvalarına göre hüküm vermeyen bir sultanın iktidarının sarsılması söz konusu olabilir. El-Melikü'l-Kâmil, hem babası el-Melikü'l-Âdil'in göz bebeği olması hem de Selâhaddin-i Eyyübî'nin damadı olması dolayısıyla devlet idaresinde tecrübe sahibiydi ve aldığı kararlarda isabet sağlamaktaydı. Yaklaşık 100 yıldır yapılan bu hatanın ve günah olduğu ortaya konulan bu bid'atin sultan tarafından yasaklanması da onun tecrübeli bir sultan oluşunun bir göstergesi olarak görülmelidir.⁵⁰

İbn Abdüsselâm'ın fetvası neticesinde alınan kararlar birlikte Mısır'da Regaib namazının kılınması yasaklandı. El-Melikü'l-Kâmil döneminde, 5. Haçlı seferi sonrasında, Sicilya Kralı ve Alman İmparatoru II. Friedrich ile yapılan ittifak ve antlaşma neticesinde Kudüs, Beytüllahm, Nâsıra, Montfort ve Toron kaleleri ile Celile bölgesi ve Sayda etrafındaki bazı bölgeler Haçlılara verilmişti. Ancak Müslümanlar, Kudüs'te Kubbetü's-sahra, Mescid-i Aksâ ve Harem-i Şerif'in Müslümanların elinde kalması ve serbestçe ibadet etme haklarına sahip olması koşuluyla anlaşmayı kabul etmişlerdi. Bu durum, Kudüs başta olmak üzere el-Melikü'l-Kâmil'in idari bölgesi olan Suriye'de büyük bir infiale karşılansın ve pek çok camide el-Melikü'l-Kâmil aleyhine dualar edilmiştir. El-Melikü'l-Kâmil, Kudüs'te kendisi aleyhine oluşan bu durumu lehine çevirmek amacıyla burada çıkan Regaib namazı bidatini yasaklatarak olumsuz kamuoyunu lehine çevirmeye çalışmıştır. Ulema, bu bidatin kaldırılmasını olumlu karşılamış ve el-Melikü'l-Kâmil aleyhine olan durum kısa sürede ortadan kalkmıştır. Nitekim, el-Melikü'l-Kâmil ile Alman İmparatoru II. Friedrich arasında yapılan antlaşma, her ne kadar Kudüs'te Hristiyanlara ciddi avantajlar sağlıyor gibi görünse de Alman İmparatoru II. Friedrich'in Papa tarafından aforoz edilmesi ve Haçlılar arasındaki anlaşmazlıklar dolayısıyla hedeflerine ulaşamamışlardı.⁵¹

El-Melikü'l-Muazzam'ın vefatıyla birlikte, el-Melikü'l-Kâmil'in durumu daha da güçlenmiş ve Kudüs'te antlaşma yoluyla Hristiyanlara önemli haklar verilmesine rağmen V. Haçlı seferinden sonra ortaya çıkan yeni durum el-Melikü'l-Kâmil lehine olmuştur.⁵² El-Melikü'l-Kâmil, özellikle Kudüs'te çıkan bir bidati yasaklatarak, Kudüs'e manevi anlamda sahip çıktığını vurgulamıştır. Kudüs'ün I. Haçlı seferinde olduğu gibi Haçlıların eline geçmesi söz konusu değildi, çünkü Haçlıların askeri olarak bir faaliyetleri bulunmamaktaydı. Bu yüzden, el-Melikü'l-Kâmil aleyhine olanların Suriye Meliki el-Melikü'l-Muazzam'ın taraftarlarıyla bağlantılı olduğu ve onun teşvikiyle gerçekleştiği görülmektedir. Kudüs'ün Haçlılara teslimi haberi, el-Melikü'l-Muazzam'ın torunu el-Melikü'n-Nasır'ın hâkim olduğu Dımaşk'a ulaştığında şehirde matem ilan edilmişti. Alim ve vaiz İbnü'l-Cevzî Emeviye Camiinde, Kudüs'ün küffara teslim edildiğini ve Müslümanların hakir düştüğünü anlatmıştı. Bu, halk nezdinde infiale neden olmuş ve şehri kuşatma altına alan ahalinin el-Melikü'l-Kâmil aleyhine kamuoyu oluşturmasını sağlasa da başarılı olamamıştır.⁵³

Friedrich iki gün kaldıktan sonra Akka'ya, ardından da memleketine döndü. Friedrich'in Kudüs'ten ayrılmasından sonra el-Melikü'l-Kâmil, durumu bildirmek amacıyla Eyyübî ülkesinde duyurular yaptırmış ve Haçlıların Kudüs'e girmesinden rahatsız olan halkı sakinleştirmeye çalışmıştır. El-Melikü'l-Kâmil, Friedrich ile yaptığı bu anlaşmadan pişman olsa da babası el-Melikü'l-Âdil gibi diplomatik yollarla mücadele etmenin en doğru yol olduğunu düşünmekteydi.⁵⁴ Kudüs meselesinde kendisini uyarılara karşı, Kudüs'ün koruyucusu olduğunu ve gösteriş peşinde olmadığını söylemiştir. El-Melikü'l-Kâmil, Kudüs meselesinde hem kendi ülkesinde hem de kardeşinin hâkim olduğu Suriye'de büyük tepki görmüştür. El-Melikü'l-Muazzam'dan sonra Dımaşk'a hâkim olmak

⁴⁷ Muhammed Vâil el-Hanbelî, "Minhelü'r-Râgib fi Hali Hadisi Salâti'r-Regâib," *Mecelletü't-Türâsi'n-Nebevî*, C. 4, S. 2 (Mart 2019), s. 135.

⁴⁸ Ramazan Altıntaş, "İzzüddin b. Abdüsselâm'ın İki Akâid Risâlesi (Mülhatü'l-İtikâd ve Bid'at Risâlesi)," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1 (15 Haziran 2001), s. 28.

⁴⁹ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Kûsuf," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 577.

⁵⁰ Hasan Aydın, "Melik Kâmil Dönemi (615-635/1218-1238)," *Eyyübiler: Siyasi Tarih*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2020, s. 271.

⁵¹ Sebahattin Çelik, *Beşinci Haçlı Seferi (1217-1221)*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elâzığ 2018, ss. 195-198.

⁵² Mustafa Kılıç, "Âlim ve Devlet Olarak Eyyübî Meliki: 'el-Melikü'l-Muazzam' (576-624/1180-1227)," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 2 (2006), ss. 355.

⁵³ Ayşe Çekiç, "Eyyübî-Haçlı İlişkilerinden Bir Kesit: Paylaşılmayan Kudüs'ü Paylaşan Liderler (El-Melik el-Kâmil ve II. Friedrich)," *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, C. 9 (2017), ss. 85.

⁵⁴ Çekiç, *age*, s. 86-87.

isteyen el-Melikü'l-Kâmil, bu bölgeyi ele geçirmek amacıyla sefere çıkmış ve Suriye'de birçok bölgeyi ele geçirmiştir. Melikü'l-Kâmil, Haçlılara karşı diplomatik hamlelerle mücadele ederken, kardeşleri ve akrabalarıyla ise hem diplomatik hem de askeri yöntemlere başvurmak zorunda kalmıştır. Kudüs her ne kadar tamamen Haçlılara teslim edilmediyse de Alman İmparatorunun Kudüs'e gelip siyasi faaliyetlerde bulunması ve sembolik etkinlikler gerçekleştirmesi el-Melikü'l-Kâmil aleyhine kamuoyu oluşturmuştur.⁵⁵ Alman İmparatorunun Kudüs'te fazla kalmadan bölgeyi terk etmesi her ne kadar el-Melikü'l-Kâmil'in elini rahatlatırsa da Haçlılar Kudüs'te savaşımadan bazı siyasi haklar elde etmişlerdir.

El-Melikü'l-Kâmil, Haçlılarla yaptığı anlaşma sayesinde savaşız bir döneme girmiş ve kardeşleri aleyhine gücünü artırmaya başlamıştır. Bu durum, bölgedeki devletlerin el-Melikü'l-Kâmil'e karşı örgütlenmesine neden olmuştur. El-Melikü'n-Nâsır Dâvud, Dımaşk'ı bırakmak istemiyordu ve bu yüzden diğer amcası Ahlat hâkimi el-Melikü'l-Eşref ile irtibata geçti.⁵⁶ Bölge hakimleri el-Melikü'l-Kâmil'e karşı birleşince, el-Melikü'l-Kâmil Dımaşk'ı ele geçiremeden dönmek zorunda kaldı. Ancak 1229 yılında el-Melikü'n-Nâsır'ın hakimiyetindeki Dımaşk'ı ele geçirdikten sonra el-Melikü'l-Eşref ile anlaşma yaparak Dımaşk'ı ona verdi ve karşılığında el-Cezire bölgesindeki idari bölgeleri aldı.⁵⁷ El-Melikü'l-Kâmil, Yassıçemen'den sonra Amid'i ele geçirerek el-Cezire'deki hakimiyetini oldukça güçlendirmişti. Bölgede Türkiye Selçuklu Devletiyle olan karşılıklı mücadeleler devam etse de el-Melikü'l-Kâmil'in aldığı önlemlerle bölgedeki gücünü koruyabildi. El-Melikü'l-Eşref'in ölümünden sonra Dımaşk'ı da ele geçiren el-Melikü'l-Kâmil, Suriye, Filistin ve el-Cezire'de iyice güçlenmişti.⁵⁸ Bağdat halifesinin yardım talebine kayıtsız kalmayan el-Melikü'l-Kâmil, önemli bir askeri birliği Moğollara karşı Bağdat'a göndermiş ve İslam Dünyasında güçlü ve tanınır bir hale gelmişti.⁵⁹ El-Melikü'l-Kâmil, Kudüs'ü Haçlılara teslim etme meselesini unutturmuş ve aldığı hem siyasi hem de dini önlemlerle gücünü muhafaza etmeyi başarmıştı. Hatta gücünü babası ve amcası döneminde olduğu kadar artırabilmiş ve İslam Dünyasındaki birliği Eyyübî ülkesinde sağlamıştı. Bu durum, yaklaşan Moğol tehdidini önleyecek ve Suriye ile Filistin'in Moğol işgali altına girmesini engelleyecek hale gelmiştir. Ancak el-Melikü'l-Kâmil'in 9 Mart 1238'de hastalanıp vefat etmesi, onun oluşturduğu bütünlüğün sona ermesine sebep olmuştur.⁶⁰

3. El-Melikü'l-Kâmil'in Regaib Namazını Yasaklama Kararının İktisadi Yönü

El-Melikü'l-Kâmil tarafından uygulanan Regaib namazı yasağı, Eyyübî ekonomisini ilgilendiren önemli bir boyuta sahiptir. İbn Abdüsselâm, Regaib gecesi ve 15 Şaban gecesinde (Berat gecesi) kılınan namazları sadece dini yönden değil, iktisadi açıdan da değerlendirerek, konunun tüm yönleriyle anlaşılmasını sağlamıştır.⁶¹ Bu geceler, Mevlid ve Kadir geceleri gibi kutsal kabul edildiğinden, Berat ve Regaib gecelerinde camilerde kandiller yakılmakta ve bu kandillerde zeytinyağı kullanılmaktadır. Zeytinyağı, az is yapması ve kokusuz olması nedeniyle ibadet mekanlarında tercih edilmekte, “dua yağı” ve “kutsal yağ” olarak da adlandırılmaktadır. Zeytinyağının Akdeniz bölgesinde bol miktarda bulunabilmesi ve üretiminin yaygın olması, dini mekanlarda kullanımında bir engel teşkil etmemiştir.⁶²

İslam dünyasında zeytinyağı, kandillerde aydınlatma amacıyla yaygın olarak kullanılmış ve Kur'ân ve hadislerde temiz bir yakıt olarak anılması, bu kullanımın dini ve kültürel bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Zeytinyağı, düşük duman çıkışı ve yüksek ışık verimi ile bilinmekte olup bu durum özellikle mescit, cami ve diğer kapalı mekanlarda kullanımını avantajlı kılmaktadır. İslam'da zeytinyağının mescitlerde yakılarak kullanılması, zeytinyağının saflığı ve temizliği ile manevi bir temizleme ve aydınlatma aracı olarak kabul edilmesiyle ilişkilendirilmiştir. Nur Suresi'nde zeytin ağacının ışıkla olan ilişkisinin vurgulanması, zeytinyağının mübarek gün ve gecelerde kullanımının gelenek halini almasına neden olmuştur.⁶³

İbn Abdüsselâm'a göre, zeytinyağının kandillerde yakılması haram ve ifrattır. Bu durum bidat olup, konuyla ilgili herhangi bir hadis varid olmadığı gibi, bunu yapanların fazilet ve şeref elde etmediklerini belirtmiştir. Bu uygulamanın sevap değil, haram olduğu konusunda görüş bildirilerek fetva istenmiştir. İbn Abdüsselâm, sadece bidat olan geceler için değil, Pazartesi ve cuma günleri de dahil olmak üzere kandil yakmanın gayrimeşru olduğunu söylemiştir. İslam dünyasında bu geleneğin yayılmasına karşı olduğunu vurgulamıştır. Mübarek gün ve gecelerde kandil yakılmasının büyük bir israf ve savurganlık olduğunu, Allah'ın israfa izin vermediğini ifade etmiştir. Regaib

⁵⁵ Ayşe Dudu Kuşçu, *Eyyübî Devleti Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 165.

⁵⁶ Cengiz Tomar, “el-Melikü'n-Nâsır, Dâvud,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, TDV Yayınları, Ankara 2004, ss. 76-77.

⁵⁷ Önder Kaya, *Eyyübî Devleti Meliklerinden I. el-Eşref Muzaffereddin Musa Döneminin Siyasi Tarihi (597/1200-735/1237)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000, ss. 200-206.

⁵⁸ Kılıç, *age*, s. 206.

⁵⁹ Bahattin Alın, *Eyyübî Devleti Devrinde Suriye*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elâzığ 1996, s. 128.

⁶⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*, Haydarâbâd 1951, C. 8/2, ss. 654-656.

⁶¹ Muhammed Nasır Elbanî, *age*, s. 41.

⁶² Rıza Peker, *Tarihsel Süreçte Aydın'da Zeytin ve Zeytincilik*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın 2019, ss. 8-12; Mustafa Yıldırım, “Orta çağ'da Ticaret (Yollar, Şehirler ve Ürünler) Hakkında Bir Değerlendirme (Bizans-Avrupa-İslâm Dünyası),” *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 2 (31 Aralık 2022), ss. 197-198.

⁶³ Nebi Bozkurt, “Kandil,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, ss. 300-301; “Nûr Suresi 35. Ayet” (Erişim 18 Ağustos 2024).

EYYÛBÎ SULTANI EL-MELİKÛ'L-KÂMİL'İN REGAİB NAMAZI YASAĞININ DİNİ, SİYASİ VE İKTİSADİ BOYUTLARI

ve Berat geceleri dahil olmak üzere, diğer tüm mübarek gün ve gecelerde bu tür savurganlıklara izin verilmemesi ve bu adetin yaygınlaştırılmaması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁴

Eyyübî Sultanının Regaib namazını yasaklamasında ekonomik kaygıların da etkili olma ihtimali bulunmaktadır. Nitekim, İbn Abdüsselâm'a bu konuda fetva sorulduğunda, olayın iktisadi yönüyle ilgili de cevap vermiş ve meselenin sadece dini yönüyle yetinmemiştir. Eyyübî ülkesinde, özellikle Kahire'de, pek çok cami ve mescidin bulunması ve Regaib gecesinde yakılan binlerce kandilin harcadığı zeytinyağının beytülmalden alınması nedeniyle harcamalar oldukça yüksekti. Ayrıca, bidat olan ve Allah'ın ve Resul'ünün emretmediği bir ibadet için beytülmalden zeytinyağı alınması ve kullanılması uygun değildi. El-Melikü'l-Kâmil, özellikle Haçlılar ve kardeşleriyle yaptığı mücadelelerde büyük bir maliyet üstlendiğinden, bu tür harcamaları ortadan kaldırmak istemiş ve İbn Selâm'ın fetvasına uygun hareket ederek Regaib namazını yasaklamıştır.⁶⁵

Regaib namazı için camilere kadın, erkek ve çocuklardan oluşan aileler gelmektedir. Caminin imamı da Regaib namazını meşru bir namaz olarak kaldırmaktadır. Bu bidat, kadın ve erkeklerin gece cami ve mescitlerde kalabalık ve izdiham oluşturmasına yol açmaktadır. Bu durum, kandillerin ve diğer aydınlatma materyallerinin yakılmasını gerektirmektedir. Özellikle mescitlerde zeytinyağı kullanılmasına önem verildiği için bu yağlar cami veya mescidin vakfiyesinden karşılanmakta ve bu da büyük meblağlara ulaşarak vakıf malından büyük harcamalar yapılmasına neden olmaktadır. Vakfeden kişinin vakfiye metninde, Regaib namazında kullanılan kandiller için yağın vakıf malından temin edilmesi gerektiği belirtilmediği gibi, şer'an burada bir bidat söz konusudur. Bu bidatin gerçekleştirilmesinde vakıf malının harcanması, vakfın suistimaline yol açmaktadır. Vakfiyede gerekli yerlere mal sarf edilmesi helal iken, haram bir bidatin yerine getirilmesi için vakıf malının hesapsızca harcanması, vâkıfın hukukuna zarar vermekte ve haram bir iş yapılarak sözde ibadet yerine getirilmektedir. Regaib gecesinde Müslümanların toplu halde camilere gitmesi, kandil gibi aydınlatmaların yakılmasını gerektirmenin yanı sıra, cemaate tatlı ve meşrubat gibi ikramlar da verilmekte olup, bu ikramlar vakıf malından veya hayırseverler tarafından yapılmaktadır. Ancak, bu gecenin bidat olması nedeniyle, yakılan kandillerin, dağıtılan yemek, meşrubat ve tatlıların da aynı hükümde olması gerekmektedir. Bu gecede tatlı gibi yiyecekler zaman zaman hayırseverler, zaman zaman sultan veya emirler tarafından, bazen de cari adet gereği vakıf malından karşılanmaktadır. Bu organizasyon ve alım satım işleri, yiyecek ve içeceklerin dağıtımı gibi hususlar, iktisadi bir organizasyonu ortaya çıkarmaktadır.⁶⁶

Mescid ve camilerde bu tür organizasyonlar, bağlı buldukları vakıf kanalıyla yapılmakta olduğundan, ilgili vakfiye şartlarına uygun şekilde gerçekleştirilmelidir. Vâkıfın koyduğu şartlar içerisinde kandil yağlarının karşılanması ve cemaate belirli gün ve gecelerde tatlıların verilmesi gibi sosyal faaliyetler varsa, sultanın veya idarecinin yasak koymadığı sürece bu tür etkinlikler hukuka uygun şekilde yapılabilir. Şayet vâkıf bu tarz kutlamalar ile ilgili bir husus belirtmemiş veya tam tersi olarak, vakfiyede bu tür kutlamaların yapılmaması ve sadece ibadet gibi hususların yapılması gerektiği belirtilmişse, bu tarz kutlamaların yapılması şeran uygun değildir.⁶⁷ İbn Teymiye'nin vurguladığı üzere, vakfeden kişinin koyduğu şartlar her ne kadar vakfın koyduğu şartlar kadar belirgin olsa da, İbn Teymiye'ye göre, bu şartların İslam hukukuna uygun olması gerekmektedir.⁶⁸ Vakfeden kişi her ne kadar tercih hürriyetine sahip olsa da, söz konusu vakıf şartnamesi olduğunda ihtiyatlı davranılmalı ve ulema arasındaki görüş farklılıkları göz önünde bulundurulmalıdır.⁶⁹ Nitekim Regaib kandili ile ilgili bu tören ve kutlamalar, burada kılınan namazın mevzu olması hasebiyle, sultan veya idareci tarafından iptal edildiğinde, bu kutlamalar vakfiyede yer alsın bile yerine getirilmemeli ve sultanın veya idarecinin hükmü iptal etmesiyle ortadan kalkmalıdır.⁷⁰

Konuya ekonomik açıdan bakıldığında, bu tür faaliyetlerin vakfiyede yer alıp almadığına ve ayrıntılı şekilde ele alınıp alınmadığına bakılmalıdır. Nitekim, Eyyübîlerin egemen olduğu özellikle Mısır'da yüzlerce cami ve mescid bulunmakta ve bu camilerin pek çoğunda bidat olduğu ortaya çıkan Regaib ve Berat kandilleri kutlanmaktaydı.⁷¹ Bu kutlamalar sırasında kandillerin geceleri ibadet süresince etrafı aydınlatması için kullanılan saf zeytinyağının vakıf malından karşılanması, maddi külfet yaratmakta ve vakıf malının tükenmesine sebebiyet vermekteydi. Böylece vakıf için toplanan veya hibe edilen mal ve paraların tükenmesi ve daha hayırlı işlerin yapılmasının önlenmesine yol açmaktaydı. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, yüzlerce camide yakılan kandillerin Eyyübî ekonomisine zarar verdiği görülmüş ve bu bidatin yasaklanması için el-Melikü'l-Kâmil emir vererek uygulamayı kaldırmıştır.⁷² Haçlılarla yapılan savaşlarda bu kadar mal ve mülkün bid'at olan bir ibadetin yerine getirilmesi için harcanması, Eyyübî sultanı tarafından uygun görülmemiştir. Bu konu, dönemin uleması

⁶⁴ Altıntaş, *age*, s. 25-28.

⁶⁵ Muhammed Nasır Elbanî, *age*, s. 41.

⁶⁶ Hamdi Tekeli, *age*, s. 534-535.

⁶⁷ Osman Gazi Özgüdenli, "Vakfiye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 465.

⁶⁸ Muhammed Nasır Elbanî, *age*, s. 48.

⁶⁹ George Makdisi, *The Rise of Colleges*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1981, s. 38.

⁷⁰ M. Yaşar Kandemir, "Mevzû," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, TDV Yayınları, Ankara 2004, ss. 493-494.

⁷¹ Ahmed Fikri, *Mesâcidü'l-Kahire ve Medârisüha el-Cüzü's-Sâni'l-Asri'l-Eyyübî*, Darülmaarif, Kahire 2008, s. 236.

⁷² Elbanî, *age*, s. 55.

tarafından, özellikle İbn Abdüsselâm'ın vermiş olduğu fetva çerçevesinde değerlendirilmiştir. Vakfeden kişinin vakfiye için ortaya koymuş olduğu şartlar kadı tarafından onaylandıktan sonra değiştirilmesi mümkün olmadığından, bu gibi hususlar fetva yolu ile suistimallerin önüne geçilebilmektedir ve nihai çözüm, sultan veya naibin kararı ile sağlanmaktadır.⁷³

SONUÇ

Eyyübîler dönemi, mezhep ihtilafları ve dini meselelerdeki tartışmaların yoğun olduğu bir dönemdir. Ulemanın sosyal ve siyasi hayattaki etkinliği, Eyyübî sultanlarının, özellikle el-Melikü'l-Kâmil'in aldığı kararlarla daha da belirgin hale gelmiştir. El-Melikü'l-Kâmil, İbn Abdüsselâm'ın fetvasına dayanarak Regaib namazını yasaklamış ve bu yasağın dini, siyasi ve iktisadi boyutlarıyla ülkede önemli etkileri olmuştur. El-Melikü'l-Kâmil'in Regaib namazını yasaklama kararı, yalnızca dini bir mesele olarak kalmamış, aynı zamanda siyasi ve iktisadi boyutlarıyla da ele alınmıştır. Dini açıdan, Regaib namazının bidat olduğu ve Hz. Peygamber (SAV) tarafından belirlenmeyen rükünlere sahip olduğu gerekçesiyle yasaklanması, bid'atlarla mücadele kapsamında önemli bir adımdır. İbnü's-Salâh'ın Regaib namazını nafîle ibadet olarak kabul eden görüşüne karşın, İbn Abdüsselâm'ın bidat olarak değerlendirmesi ve bu görüşün el-Melikü'l-Kâmil tarafından benimsenmesi, dini tartışmaların siyasi kararlara etkisini göstermektedir. Siyasi açıdan, el-Melikü'l-Kâmil'in Regaib namazını yasaklama kararı, onun Haçlılara karşı yürüttüğü mücadelelerde ve iç siyasi çekişmelerde gücünü pekiştirmek amacıyla alınmış bir önlem olarak değerlendirilebilir. El-Melikü'l-Kâmil, Haçlılarla yaptığı anlaşmalar ve Kudüs'ü teslim etmesi nedeniyle halkın ve ulemanın tepkisini çekerken, Regaib namazı gibi bid'atlarla mücadele ederek olumsuz kamuoyunu lehine çevirmeye çalışmıştır. Bu karar, Sultan'ın dini otoriteyi ve ulemanın desteğini arkasına alarak siyasi gücünü pekiştirme stratejisi olarak da görülebilir. İktisadi açıdan ise, Regaib namazı ve diğer bidat uygulamalarının büyük maliyetler doğurması, Eyyübî ekonomisine zarar veren unsurlar arasında yer almıştır. Camilerde yakılan kandillerde kullanılan zeytinyağının maliyeti, vakıf mallarının tükenmesine ve daha hayırlı işlerin yapılmasının önlenmesine yol açmıştır. El-Melikü'l-Kâmil'in bu harcamaları ortadan kaldırmak amacıyla bid'atları yasaklaması, ekonomik açıdan da rasyonel bir karar olarak değerlendirilmelidir. Sonuç olarak, el-Melikü'l-Kâmil'in Regaib namazını yasaklama kararı, Eyyübî döneminin dini, siyasi ve iktisadi dinamiklerini yansıtan önemli bir örnektir. Bu karar, dini otoritenin ve ulemanın sosyal ve siyasi hayattaki rolünü pekiştirmiş, aynı zamanda Eyyübî ekonomisinin sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik bir adım olmuştur. El-Melikü'l-Kâmil'in bu kararı, Eyyübî Sultanlarının bid'atlarla mücadele konusundaki kararlılığını ve dini meselelerin siyasi ve iktisadi boyutlarını dikkate alma yeteneğini göstermektedir.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The reign of al-Malik al-Kamil, one of the prominent Ayyubid sultans, presents a fascinating study in medieval Islamic governance. Among the significant decisions during his rule was the ban on the Regaib prayer, a controversial action with wide-ranging implications. This prayer, traditionally performed on the first Thursday night of the month of Rajab, had become a deeply rooted practice among the Muslim populace. However, its prohibition by al-Malik al-Kamil sheds light on the interplay of religious, political, and economic factors that influenced governance during the Ayyubid period.

This study explores the multifaceted dimensions of al-Malik al-Kamil's decision to ban the Regaib prayer, emphasizing its theological foundations, political motivations, and economic consequences. It argues that the prohibition was not merely an attempt to enforce religious orthodoxy but also a calculated response to broader socio-political challenges and fiscal constraints of the time. By examining primary sources and historical accounts, the study reveals how the decision was shaped by the Sultan's need to consolidate his rule, address public discontent, and manage limited state resources. The case of the Regaib prayer thus offers valuable insights into the governance strategies of medieval Islamic rulers and the dynamic interaction between religion, politics, and economics.

Methodology

To analyze al-Malik al-Kamil's decision comprehensively, this study adopts a multidisciplinary approach that integrates historical, theological, and socio-economic perspectives. The research relies on both primary and secondary sources, including historical chronicles, religious texts, and modern scholarly interpretations.

1. Historical Contextualization: The decision is situated within the broader historical context of the Ayyubid period, focusing on al-Malik al-Kamil's reign (1218-1238). Key events, such as the Fifth Crusade and subsequent negotiations with the Crusaders, are examined to understand the political backdrop.

⁷³ George Makdisi, *age*, s. 54.

EYYÛBÎ SULTANI EL-MELİKÛ'L-KÂMİL'İN REGAİB NAMAZI YASAĞININ DİNİ, SİYASİ VE İKTİSADİ BOYUTLARI

2. Theological Analysis: The study explores the religious debates surrounding the Regaib prayer, particularly its classification as *bidah* (innovation). It highlights the role of influential scholars like Izz al-Din Ibn Abd al-Salam in shaping theological opinions that influenced state policy.

3. Economic Assessment: The financial implications of the Regaib prayer are analyzed, particularly its communal aspects, such as the expenditure on lighting candles and other related costs. This dimension is contextualized within the economic pressures faced by the Ayyubid state, including military campaigns and resource management.

4. Interdisciplinary Synthesis: By integrating these perspectives, the study aims to provide a holistic understanding of the decision to ban the Regaib prayer, illustrating its multidimensional nature and implications.

Results

The findings reveal that al-Malik al-Kamil's decision to prohibit the Regaib prayer was deeply influenced by intertwined religious, political, and economic factors.

1. Religious Considerations:

The primary theological justification for the ban was the classification of the Regaib prayer as a bidah. Influential scholars like Izz al-Din Ibn Abd al-Salam played a pivotal role in advocating for the prohibition. They argued that the prayer lacked a basis in the Quran and the hadith, the two primary sources of Islamic law. Ibn Abd al-Salam's fatwa emphasized the potential harm of such innovations, asserting that they could lead to religious confusion among the masses and detract from the purity of Islamic worship. By endorsing this perspective, al-Malik al-Kamil aligned himself with the conservative religious authorities of his time, reinforcing his image as a ruler committed to upholding Islamic orthodoxy.

2. Political Motivations:

The political context of al-Malik al-Kamil's reign was marked by significant challenges, including the aftermath of the Fifth Crusade and the controversial ceding of Jerusalem to the Crusaders as part of a peace agreement. These events had damaged the Sultan's reputation among his subjects, leading to public discontent and questions about his legitimacy.

The decision to ban the Regaib prayer can be seen as a strategic move to regain public trust and assert his authority. By taking a firm stand against what was perceived as religious corruption, al-Malik al-Kamil sought to present himself as a devout and principled ruler who prioritized the religious welfare of his people. Moreover, the ban helped the Sultan consolidate power by aligning himself with influential religious figures like Ibn Abd al-Salam. This alliance not only bolstered his legitimacy but also strengthened his ability to govern effectively in a period of political uncertainty.

3. Economic Dimensions:

The economic pressures faced by the Ayyubid state played a critical role in the decision to prohibit the Regaib prayer. The communal aspects of the prayer, such as the extensive use of olive oil for lighting candles during the prayer nights, represented a significant financial burden.

Given the ongoing military campaigns against the Crusaders and the need to manage limited resources, the Sultan was likely motivated by a desire to reduce unnecessary expenditures. The prohibition of the Regaib prayer allowed the state to redirect resources, particularly waqf funds, to more essential purposes, such as funding military efforts and supporting public welfare initiatives.

Conclusion

The decision to ban the Regaib prayer during the reign of al-Malik al-Kamil exemplifies the complex interplay between religion, politics, and economics in medieval Islamic governance. This multidimensional action highlights the pragmatic approach of rulers like al-Malik al-Kamil in balancing religious adherence with the practical demands of statecraft.

1. Religious Implications: The prohibition reflects the significant role of religious scholars in shaping state policies and enforcing theological orthodoxy. By aligning himself with conservative religious authorities, al-Malik al-Kamil reinforced his image as a devout ruler committed to preserving the integrity of Islamic worship.

2. Political Strategy: The decision was a calculated response to the political challenges of the time, including public discontent and questions of legitimacy. By taking a firm stand against perceived religious corruption, the Sultan sought to restore public trust and consolidate his authority.

3. Economic Considerations: The ban on the Regaib prayer underscores the importance of economic factors in religious governance. By eliminating a costly tradition, al-Malik al-Kamil demonstrated fiscal prudence and ensured the sustainability of state resources.

In conclusion, the case of the Regaib prayer provides valuable insights into the broader dynamics of Ayyubid governance. It illustrates how rulers navigated the interconnected spheres of religion, politics, and economics to maintain stability and ensure the effective management of their states. Al-Malik al-Kamil's actions serve as a testament to the pragmatic and multifaceted nature of medieval Islamic leadership, offering lessons for understanding the governance strategies of the past and their relevance to contemporary discussions on the intersection of religion and politics.

KAYNAKÇA

- ALIN, Bahattin, *Eyyubiler Devrinde Suriye*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi, 1996.
- ALTINTAŞ, Ramazan, “İzzüddin b. Abdüsselâm'ın İki Akâid Risâlesi (Mülhatü'l-İ'tikâd ve Bid'at Risâlesi),” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1 (15 Haziran 2001), ss. 23-54.
- APAYDIN, H. Yunus, “İbn Abdüsselâm, İzzeddin,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul: TDV Yayınları, 1999, ss. 284-287.
- ARVASI, Bünyamin, “Tasavvufta Hadis Usulü Esnekliği (Regâib Namazı Bağlamında),” *Genç Mütefekkirler Dergisi*, C. 3, S. 1 (Haziran 2022), ss. 20-33.
- AYDIN, Hasan, “Melik Kâmil Dönemi (615-635/1218-1238),” *Eyyübiler: Siyasi Tarih*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020, ss. 243-277.
- BASUĞUY, Bedrettin, *Selâhaddin-i Eyyubi Devrinde İlmî Faaliyetler*, İstanbul: Hivda Yayınları, 2009.
- BEKAR, M. Serdar, “El-Melikü'l-Kâmil, Muhammed,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara: TDV Yayınları, 2004, ss. 68-70.
- BEKİR YAZICI, Eyüp, “Anadolu'dan Halep'e ya da Ölümüne Seyahat: Sühreverdî el-Maktûl,” *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce (19-21 Ekim 2011 Konya)*, Konya: TTK Yayınları, 2013, ss. 171-184.
- BOZKURT, Nebi, “Kandil,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, ss. 300-301.
- ÇEKİÇ, Ayşe, “Eyyubi-Haçlı İlişkilerinden Bir Kesit: Paylaşılmayan Kudüs'ü Paylaşan Liderler (El-Melik El-Kâmil ve II. Friedrich),” *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, C. 9 (2017), ss. 82-89.
- ÇELİK, Sebahattin, *Beşinci Haçlı Seferi (1217-1221)*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi, 2018.
- DÜNDAR, Mahmut, *Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Atatürk Üniversitesi, 2014.
- DÜZENLİ, Aygül, “İktidar-Ulemâ İlişkileri Bağlamında İzzeddin b. Abdüsselâm,” *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 16 (2021), ss. 211-233.
- EBÛ ŞÂME, Şihabüddin, *el-Bâ'is Alâ İnkârî'l-Bed'i ve'l-Havâdis*, Kahire: DarülHüda, 1978.
- EŞ-ŞÂVİŞ, Muhammed Nasır ve Muhammed Zehir, *Müsâcele İlmîyye Beyne'l-İmameyni'l-Celîleyni'l-İzz Bin Abdüsselâm ve İbni's-Salâh Havle Salâti'r-Regâib*, Mektebetü'l-İslâmî, 1405.
- FİKRİ, Ahmed, *Mesâcidü'l-Kahire ve Medârisüha el-Cüzü's-Sâni'l-Asri'l-Eyyubi*, Kahire: Darülmaarif, 2008.
- İBN HALLİKAN, Ahmed, *Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, Beyrut: Dâru Sadır, 1978.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Sıbt, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*, Haydarâbâd, 1951.
- KANDEMİR, M. Yaşar, “İbnü's-Salâh Eş-Şehrezûrî,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, ss. 198-200.
- KANDEMİR, M. Yaşar, “Mevzû,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara: TDV Yayınları, 2004, ss. 493-496.
- KARAKAŞ, Şehri ve Süleyman Özbek, “VI. Haçlı Seferi Gölgesinde Kutsal Roma İmparatoru II. Friedrich ve Eyyübî Sultanı Melik Kâmil Dostluğu,” *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 15 (03 Şubat 2022), ss. 63-86.

EYYÛBÎ SULTANI EL-MELİKÜ'L-KÂMİL'İN REGAİB NAMAZI YASAĞININ DİNİ, SİYASİ VE İKTİSADİ BOYUTLARI

KARAKAŞ, Şehri, "V. Haçlı Seferi ve Haçlıların Dimyat'ı Zaptı," *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 2 (01 Haziran 2016), ss. 7-26.

KAYA, Mahmut, "Abdüllatif El-Bağdâdî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, ss. 254-255.

KAYA, Önder, *Eyyubi Devleti Meliklerinden I. El-Eşref Muzaffereddin Musa Döneminin Siyasi Tarihi (597/1200-735/1237)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2000.

KELEŞ, Mahmut Recep, "Eyyübiler Dönemi Siyasi ve Dinî Dinamikler Bağlamında Şeyh Şihâbeddin Sühreverdî'nin İdamı," *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi*, S. 53 (Haziran 2024), ss. 533-556.

KESİR, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1981.

KILIÇ, Muharrem, "Turtûşî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, ss. 430-431.

KILIÇ, Mustafa, "Âlim ve Devlet Adamı Olarak Eyyubî Meliki: 'el-Melikü'l-Muazzam' (576-624/1180-1227)," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 2 (2006), ss. 337-355.

KUŞÇU, Ayşe Dudu, *Eyyubi Devleti Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

MAKDİSİ, George, *The Rise of Colleges*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981.

OFLAZ, Abdulhalim, *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Eyyubiler (Melik Adil Dönemi)*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Vakfiye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, ss. 465-467.

PEKER, Rıza, *Tarihsel Süreçte Aydın'da Zeytin ve Zeytincilik*, Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2019.

SÜBKİ, Taceddin, *Tabakatü's-Şaafiyyeti'l-Kübra*, Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1964.

ŞENBAŞ, Yavuz, *Eyyübî Sultanı Melik Kâmil Döneminin Siyasî Tarihi*, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2017.

ŞEŞEN, Ramazan, "El-Melikü'l-Adil I," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara: TDV Yayınları, 2004, ss. 59-60.

ŞEŞEN, Ramazan, *Selâhaddin Eyyubi ve Devri*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı [İSAR], 2000.

TAŞ, Enes, "13. Yüzyılda Yaşamış Gelenekçi Bir Düşünür: Abdüllatif el-Bağdâdî, Hayatı ve Eserleri," *Akid*, C. 1, S. 1 (2018), ss. 71-93.

TEKELİ, Hamdi, "Regaib Gecesi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

TOMAR, Cengiz, "El-Melikü'n-Nâsir, Dâvûd," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara: TDV Yayınları, 2004, ss. 76-77.

VÂİL, Muhammed, "Minhelü'r-Râgıb fi Hali Hadîsi Salâti'r-Regâib," *Mecelletü't-Türâsi'n-Nebevî*, C. 4, S. 2 (Mart 2019), ss. 127-152.

YAŞAROĞLU, M. Kâmil, "Küsûf," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara: TDV Yayınları, 2002, ss. 576-577.

YILDIRIM, Enbiya, "İbnu'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1 (Haziran 2006), ss. 73-125.

YILDIRIM, Mustafa, "Orta Çağ'da Ticaret (Yollar, Şehirler ve Ürünler) Hakkında Bir Değerlendirme (Bizans-Avrupa-İslam Dünyası)," *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 2 (31 Aralık 2022), ss. 192-201.

YÜREKLİ, Tülay, "Eyyubi Ailesi Kadınları," *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6 (2011), ss. 329-342.

ZEHEBİ, Şemseddin, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.

“Nûr Suresi 35. Ayet.” Erişim 18 Ağustos 2024,

<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=24&ayet=35>.

“أرشيف ملتقى أهل الحديث - خطاب ابن الجوزي رحمه الله للناس أيام الغزو الصليبي - المكتبة الشاملة الحديثة” Erişim 12 Ağustos 2024, <https://al-maktaba.org/book/31621/11173>.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

**EYYÛBÎ SULTANI EL-MELİKÛ'L-KÂMİL'İN REGAİB NAMAZI YASAĞININ DİNİ,
SİYASİ VE İKTİSADİ BOYUTLARI**

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 7, Sayı/Issue 13, Ocak/January 2025, ss. 29-38.

Geliş Tarihi–Received Date: 04.12.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 11.01.2025

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

RUS ÇARLIĞI'NIN EGEMENLİK ANLATISINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM: SİBİR HANLIĞI KRONİKLERİNİ ÖTEKİ PERSPEKTİFİNDEN OKUMAK

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1596055>

 HARUN ARSLANTÜRK*

ÖZ

Türklerin kadim coğrafyalarından biri olan Güneybatı Sibirya ve bu bölgede hüküm süren Sibir Hanlığı, 16. yüzyılın sonlarında Rus Çarlığı'nın yayılmacı politikaları doğrultusunda işgal edilmiştir. Bu işgalin kalıcılığını sağlamak ve yerel halkın kimliğini dönüştürmek için Sibir Hanlığı Kronikleri, ideolojik bir araç olarak kullanılmıştır. Kroniklerde, Sibir Türkleri ve diğer topluluklar *barbar*, *vahşi* ve *dinsiz* olarak tanımlanmış; kültürel ve dini değerleri küçümsenmiştir. Bu söylemler, işgale dinî ve kültürel bir meşruiyet kazandırmayı amaçlayan bir propaganda dili içermektedir. Yermak Timofeyev, kroniklerde Tanrı'nın seçtiği bir *kahraman* olarak idealize edilirken, Sibir Hanlığı'nın son hükümdarı Küçüm Han, *zayıf* ve *başarısız* bir lider olarak gösterilmiştir. Bu tür ikili anlatılar, Rus işgalini kutsal bir görev ve medeniyet taşıyıcı bir misyon olarak sunma amacı taşımaktadır. Sibir Hanlığı Kronikleri, tarihsel kayıtların ötesine geçerek, toplumsal hafızayı biçimlendirme ve yerel halkın kimliğini dönüştürme çabalarına katkıda bulunmuştur. İşgal sürecinde yerel hafıza mekânları ve eski inançlar ortadan kaldırılmaya çalışılmış; bunların yerine Ortodoks kiliseleri ve Rus kültürel değerleri yerleştirilmiştir. Yeni şehirler ve kiliseler inşa edilerek, yerel halkın tarihsel bağlarının zayıflatılması ve kimliklerinin dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Bu adımlar, Rusya'nın bölgede hem askerî hem de kültürel hâkimiyetini güçlendirme stratejisinin bir parçasıdır. Sonuç olarak, Sibir Hanlığı Kronikleri, yalnızca tarihsel olayların kaydedildiği belgeler değil, Rus işgalini meşrulaştıran ve hegemonik iddiaları destekleyen araçlardır. Bu kronikler, Rusya'nın askerî başarılarını yüceltirken, işgal edilen topraklardaki yerel halkın kimliklerini silme ve tarihsel bağlarını koparma süreçlerinde önemli bir rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Sibir Hanlığı Kronikleri, Yermak, Küçüm Han, Ötekileştirme, Toplumsal Hafıza.

A CRITICAL APPROACH TO THE SOVEREIGNTY NARRATIVE OF THE RUSSIAN TSARDOM: READING THE CHRONICLES OF THE SİBİR KHANATE FROM THE PERSPECTIVE OF THE OTHER

ABSTRACT

Southwestern Siberia, one of the ancient homelands of the Turks, and the Sibir Khanate, which ruled over this region, were occupied in the late 16th century as a result of the expansionist policies of the Russian Tsardom. To ensure the permanence of this occupation and transform the identity of the local population, the Sibir Khanate Chronicles were employed as an ideological tool. In these chronicles, the Sibir Turks and other communities were described as barbaric, savage, and godless, while their cultural and religious values were denigrated. This rhetoric served as a propaganda tool aimed at granting religious and cultural legitimacy to the occupation. Yermak Timofeyev was idealized in the chronicles as a hero chosen by God, while Küçüm Khan, the last ruler of the Sibir Khanate, was portrayed as a weak and unsuccessful leader. Such binary narratives aimed to present the Russian occupation as a sacred mission and a civilizing endeavor. The Sibir Khanate Chronicles went beyond mere historical records, contributing to shaping collective memory and transforming the identity of the local population. During the occupation, local memory spaces and old belief systems were targeted for eradication and replaced with Orthodox churches and Russian cultural values. The construction of new cities and churches not only transformed physical spaces but also aimed to weaken the historical

* Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İBEF., Tarih Bölümü, Ardahan/TÜRKİYE, E-Posta: harunarslanturk@ardahan.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0003-4010-1511.

RUS ÇARLIĞI'NIN EGEMENLİK ANLATISINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM: SİBİR HANLIĞI KRONİKLERİNİ ÖTEKİ PERSPEKTİFİNDEN OKUMAK

connections of the local population and alter their identities. These actions were part of Russia's strategy to solidify both its military and cultural dominance in the region. In conclusion, the Sibir Khanate Chronicles were not merely historical documents but ideological tools that legitimized the Russian occupation and supported hegemonic claims. These chronicles glorified Russia's military achievements while playing a significant role in erasing the identities of the local population and severing their historical ties in the occupied territories.

Keywords: Sibir Khanate Chronicles, Yermak, Küçüm Khan, Othering, Collective Memory.

GİRİŞ

Ben, bilinçli bireyin kendini başkalarından ayırmasına ve kendini öne çıkarmasına yarayan güç¹ olarak tanımlanır. Öteki, bilinçli özneye kendi dünya görüşünü ve bu görüş içinde kendini tanımlarken yardımcı olan; ona güç ve anlam aktaran bir varlıktır. Bu bağlamda *öteki*, bireyin kendini tanımlama sürecine anlam ve derinlik katarak olumlu bir değer taşır. Ancak *öteki*, aynı zamanda dünya görüşümüzü bulanıklaştıran ve bizi bir nesne haline getiren boyutuyla olumsuz bir anlam da içerir.² Bu yönüyle *öteki*, *ben*'in kendi varlık alanını ihlal ve iffal etmesi durumunda, ötekileştirme ontolojik bir özgürlük sorununa dönüşmektedir. Ötekileştirilen kişi, bilerek ya da bilmeyerek özgünlüğünü kaybederek başkasına dönüşmüş, yani ötekileştirilmiştir.³

Ötekileştirmenin, toplumda kolektif bilinç olarak ortaya çıkmasında tarihî metinlerde yer alan imgelerin rolü yadsınmaz bir gerçektir. Gelecek nesillere aktarılan bu metinler, tarihsel arka planda bir düşman yaratarak, kendi otantik cemaatinin ötekileştirdiği toplum üzerindeki yok ediciliğini meşru bir zemine oturtmuştur. Nitekim, Ruslar Hristiyanlığı kabul ettikten sonra, Doğu Roma'dan miras aldıkları kronik yazma geleneğiyle tarihsel olayları kayıt altına almışlardır. Bu kayıtlar, genellikle kilise ve manastırlarda görevli din adamları tarafından tutulmuştur.⁴ Dolayısıyla Rus kronik yazımında tarihî hadiselerin anlatımı, dinî-ideolojik bir bakış açısını kaçınılmaz kılmıştır. Bu durum Sibir Hanlığı'nın işgalini ele alan kronik yazımına da yansımıştır. XVI. ve XVII. asır Rusyası'nda kilise ve devletin birbirine olan bağımlılığı hem siyasi hem de dinî hayatın şekillenmesinde belirleyici bir faktör olmuştur. Kilise, devletin otoritesini meşrulaştıran bir araç olarak kullanılırken, çarlar da kiliseyi kontrol altında tutarak kendi siyasi meşruiyetlerini pekiştirmiştir. Bu doğrultuda kroniklerin dili, çarın kutsallığı ve devletin ilahi bir yönetim fikri olduğunu destekleyen din referanslı bir retorik ile biçimlenmiştir. Kilisenin toplumsal düzeni sağlamanın ötesinde, devletin ideolojik temellerini oluşturan bir yapı haline gelmesi, dönemin ruhunu kilise-devlet ilişkisi açısından yansıtmaktadır.⁵

Rusların 1582-1598 yılları arasında gerçekleştirdiği Sibir Hanlığı işgali sürecinde meydana gelen tarihî olaylar, Rus kronik yazma geleneğinde "Sibir Kronikleri" adı altında kaydedilmiştir. Bu kronikler, yalnızca Yermak ile Sibir Hanlığı'nın son hanı Küçüm Han arasındaki çetin mücadeleleri değil, aynı zamanda Türk yurtlarının Rus hâkimiyeti altına geçiş sürecini de detaylandırmaktadır. Bu kronikler Yesipov, Stroganov ve Remezov Kronikleri⁶ adıyla yer almakta olup, işgal sürecinin tarihî akışını çeşitli açılardan yansıtmaktadır. Söz konusu kroniklerde, Ruslar kendilerini "medeniyet getiren güç" olarak betimlemiş; buna karşılık Sibir bölgesindeki yerel halkları ise "barbar" ve "dinsiz" sıfatlarıyla tanımlamışlardır. Bu tür söylemler, yalnızca Rus işgalini meşrulaştırmayı amaçlamamış, aynı zamanda bölgedeki yerel halkın kültürel kimliğini yeniden şekillendirme çabasının bir parçası olarak kullanılmıştır. Yerel halkların inançları ve ritüelleri, kroniklerde aşağılayıcı bir üslupla ele alınmış; bu anlatılar aracılığıyla bölge halkının tarihî hafızası manipüle edilmiştir. Kronikler, tarihî olayların ötesine geçerek, yerel halkların toplumsal kimliklerini ve kolektif hafızalarını Rusya'nın ideolojik hedefleri doğrultusunda yeniden inşa etme işlevi görmüştür. Yerel halklar, ötekileştirici bir söylem aracılığıyla kendi tarihî değerlerinden koparılmış ve farklı bir bakış açısıyla yeniden tanımlanmıştır. Bu süreç, kroniklerin yalnızca tarihî kayıtlar değil, aynı zamanda güçlü birer propaganda aracı olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, Sibir Kronikleri'nde yer alan metinler analiz edilerek, bu metinler aracılığıyla Rusların yerel halkları nasıl ötekileştirdiği ve onların kültürel değerlerini nasıl dönüştürdüğü ortaya konulacaktır. Çalışma, Rus kronik yazım geleneğinin ideolojik işlevlerini değerlendirerek, bu söylemlerin toplumsal ve kültürel etkilerini irdelemeyi amaçlamaktadır.

¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999, s. 111.

² Cevizci, *age*, s. 661.

³ Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileştirme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s. 17-18.

⁴ Rus kronikleri hakkında tafsilatlı malumat için bkz. Muallâ Uydı Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK. Yayınları, Ankara 2007.

⁵ Rus kilisesi ve devlet yönetiminin bu girift yapısını daha iyi anlamak için, Metropolit Makariy'in *Rus Kilise Tarihi* adlı eserinde yer alan *Rus Kilisesi'nin Bağımsızlık Dönemi Tarihi (1589-1881)*, Rusya'da Patriklik Dönemi (1589-1720) bölümü büyük önem taşır. Bu bölüm, Rus Ortodoks Kilisesi'nin Bizans'tan bağımsız bir yapıya kavuştuğu dönemi ve Rusya'da patriklik kurumunun oluşumunu inceler. 1589 yılında Moskova Patrikhanesi'nin kurulmasıyla başlayan bu süreç, kilisenin bağımsız bir dinî otorite olarak güçlenmesine olanak sağlamış ve çarların meşruiyetini dinî temellere dayandırmalarına zemin hazırlamıştır. 1720 yılına kadar süren bu dönem hem kilise yönetimi hem de Rusya'nın siyasi gelişimi açısından önemli bir tarihsel süreci kapsamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Makariy Bulgakov, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, İzdatelstvo Spaso-Preobrajenskogo Valaamskogo Monastırya, Moskva 1996, s. 2150-2596.

⁶ Sibir Kronikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. *Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği*, çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020; *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*, çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020; *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

1. Kroniklerde Ötekileştirme İmgeleri

Rus Sibir Kroniklerinde, Sibir Hanlığı bünyesinde yaşayan halklar, bu halkların yaşayış ve inanç değerleri tasvir edilirken; hanlığın demografik olarak çoğunluğunu oluşturan Tatarların yanı sıra bölgede yaşayan Kalmık, Ostyak ve Samoyed toplulukları inanç ekseninde kroniklerin ötekileştirici üslubuna maruz kalmıştır. Sibir Kroniklerinden olan Yesipov Kroniği'ndeki:

“Tatarlar, Muhammed kanunlarına bağlıdır. Kalmıkların kanunu ya da atalarının dinî inancı ve gelenekleri hakkında herhangi bir eser okumadığım veya araştırmaya rastlamadığım için neye inandıklarını bilmiyorum. Pegaya Orda, Ostyaklar ve Samoyedler ise bir dine sahip değiller ancak idollere tapıyorlardı. Evlerinde büyüçülükle uğraşarak Tanrı'ya kurban sunuyorlar, idollere hediyeler vererek beyhude yere Tanrı'ya ibadet ediyorlardı. Böylece idollerin onların evlerine bereket getireceğine inanıyorlardı. Semavi bir dine inanmayan bu insanların tanrıları, onlara kuşlar, vahşi hayvanlar ya da bitkiler konusunda ne yiyip ne yemeyeceklerini emretmemiş; bu yüzden onlarda kendilerine ait bir haram/helal kavramı oluşmamıştır. Cennetteki Tanrı'yı tanımamaları, onun yasalarını bilmemeleri ve de Tanrı'ya inanmalarını telkin edenleri dinlememeleri onların vahşi yaratıklar gibi çiğ et yemelerine, vahşi hayvanların ve sürüngenlerin etlerini tüketmelerine, kan ve diğer iğrenç şeyler içmelerine, ot ve kökleri yemelerine sebep olmuştur”.⁷

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, toplumlar kendi kimliklerini tanımlamak için bir düşmana ihtiyaç duyar. Bu düşman o toplumun kendi değer ve normları üzerinden bir öteki olarak tanımlanır. Umberto Eco'nun düşman inşasında yer verdiği barbar figürü, toplumun dışında kalan ve farklılıkları nedeniyle tehdit unsuru olarak algılanan bir varlık olarak tanımlanır.⁸ Bu yönüyle Rus kroniklerinde Sibir halkları, semavi bir dine mensup olmayan ve vahşi olarak nitelendirilen insanlar olarak resmedilmiştir. Onlara, *et yiyen, ot ve kök tüketen* gibi aşağılayıcı tasvirlerle atıfta bulunulmuş ve bu betimlemeler, Sibir halklarını *barbar* kategorisine yerleştirmek amacıyla kullanılmıştır. Bu tür söylemler, Rus toplumunun dinî ve kültürel değerlerini üstün gösterirken, Sibir halklarını bu değerlerin karşısında birer *öteki* olarak konumlandırır. Sibir halklarının bu şekilde ötekileştirilmesi, yalnızca Rusların kendi kültürel değerlerini yüceltmekle kalmamış; aynı zamanda *biz* ve *öteki* arasındaki ayrımı keskinleştiren bir ideolojik araç olarak işlev görmüştür. Bu süreçte, yerel halkların kültürel değerleri, ritüelleri ve yaşam biçimleri dışlanmış; buna karşılık Rus normları ve değerleri ön plana çıkarılarak Sibir halklarına karşı bir aidiyet ve üstünlük duygusu pekiştirilmiştir.

Yesipov Kroniği'nde İslam dinine mensup olanların Tanrı'nın gazabına maruz kalacaklarına dair bir anlatım söz konusu iken Ortodoks dinî öğretisinin önemine dikkat çekilmiştir. *Eğer birileri Muhammed'in emirlerine uyup öğretilerine kulak verirse o kişi lanetlenenler arasında olacaktır. Üstelik putperestler hakkındaki bir diğer kanunda şöyle denmekteydi: İnsanlar lanetlenmeyi hak ettiğinde, hükümdarlar adaletsizlik yaptığında, orduda uyumsuzluk olduğunda, halk arasında çekişme ve isyanlar vuku bulduğunda, savaş kapıya dayandığında ve çocukların miras hakkı yok sayıldığında bu topluluk; kötü talih ve felaketlerin yasını tutmaya başlayabilir.*⁹ Durkheim'e göre: dinî tasavvurlar, kolektif gerçeklikleri ifade eden ortak kavramlardır; ayinler ise yalnızca bir araya gelmiş gruplar arasında ortaya çıkan davranış biçimleridir. Bu grupların amacı, ortak anımsamalar yoluyla toplumu inşa etmek, toplumun sürekliliğini sağlamak veya onu yeniden teşkil etmektir. Bu hedefe ulaşmanın yolu ise, toplumsal olguların ve kolektif düşüncenin ortak ürünü olmaktan geçmektedir.¹⁰ Dolayısıyla Küçüm Han döneminde Sibir bölgesinde İslamiyet'in hızlı bir şekilde yayılması,¹¹ hem Küçüm Han'ın meşruiyetini sağlaması hem de bölge halklarının aynileşmesi ritüel dayanışmayı da beraberinde getirmiştir. Toplumun ortak bir düşmana karşı kenetlenmesini sağlayan bu ritüeller, aynı zamanda toplumun kendini dış tehditlere karşı koruma mekanizması olarak da görülebilir. Bu bağlamda, İslamiyet'i benimseyenlerin kroniklerde ötekileştirici bir üslupla *lanetlenenler* olarak tanımlanması, öteki dine karşı duyulması arzu edilen motivasyonun, toplum üzerindeki birleştirici etkisini kırmaya yönelik bir söylem olarak değerlendirilebilir.

Sibir tarihi hakkında malumat elde edilen kroniklerde yer alan metinlerin ideolojik kurgusu, içeriğine de yansımıştır. Türkler ve sair topluluklar *köpek, engerek yılanı ve ağıldan kaçan koyun* gibi küçük düşürücü tasvirlerle ötekileştirilmiştir. Sibir Kronikleri'nde bu ifadeler aynen şu şekilde yer verilmiştir:

“Lanetliler Rus ordusunun onların topraklarına gittiğini görünce bu durumdan korktular. Böylece Tanrı'nın yardımıyla lanetli barbarlar yenildiler. Ellerindeki Rus tutsaklar geri alındı; lanetliler ise rezil olmuş bir vaziyette köpekler gibi kendi topraklarına döndüler”.¹² “Karaçi hiçbir şekilde geri adım atmadı. Şehri kuşatmayı sürdürerek onları açlığa mahkûm etmek istedi. Kozaklara karşı öfke ile soluyan engerek yılanı gibiydi ve amacından saparak Kozakları uzağa

⁷ *Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği*. s. 40.

⁸ Umberto Eco, *Düşman Yaratmak*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Doğan Kitap, İstanbul 2011, s. 17.

⁹ *Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği*. s. 50.

¹⁰ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul 2005, s. 27.

¹¹ Sibir Hanlığı'nda İslamiyet hakkında detaylı bilgi için bkz. Zafer Sever, “Sibir Hanlığı ve İslamiyet”, *History Studies*, S. 12/6, Aralık 2020, s. 3293-3305.

¹² *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*. s. 54.

RUS ÇARLIĞI'NIN EGEMENLİK ANLATISINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM: SİBİR HANLIĞI KRONİKLERİNİ ÖTEKİ PERSPEKTİFİNDEN OKUMAK

çekmek istedi. Melun Karaçi, Kozakları öldürüp kendi karargâhına götürmek için ellerini uzatmış ve uzun süre şehrin etrafında kalmıştı”.¹³ “Busurmanlar ağıllarından kaçan koyunlar gibiydiler ancak Kozaklar, Tanrı'nın yardımı ve azizlerin gücünün etkisiyle onları yenmeye muvaffak oldular”.¹⁴

Ortega y Gasset, *biz* olan kimliğin etrafındaki her şeyin kendimizden ayrı, *düşman bir öge* ve mutlak manada bir *öteki* olarak algılandığını ifade eder.¹⁵ Kroniklerde yer alan *lanetliler* ve *melun Karaçi* gibi tasvirler kendinden olmayanı tamamen yabancı, dışlayıcı ve tehditkâr olarak algıladığını göstermektedir. Bu durum *biz* olan tarafın kendi kimliğini güçlendirmek adına *onları* insanlık dışı (*köpek, engerek yılanı* ve *ağıldan kaçan koyun*) betimlemelerle tanımlamaktadır. *Ötekiyi* her zaman bir düşman öge olarak gören *biz*, kroniklerdeki *engerek yılanı gibi öfke soluyan* ifadeleriyle karşı tarafı kendi kimliği ve güvenliği açısından *bizi* baskılan bir tehdit unsuru olarak algılar. Dolayısıyla kroniklerde yer alan dinî-ideolojik söylem, tehdit olarak görülen *ötekiyi* inanç değerleri bakımından aşağı bir konuma yerleştirirken, *bizi* kutsal bir kimlik çerçevesinde yüceltmektedir.

2. Kroniklerde Yermak ve Küçüm Han Tasvirleri

Sibir Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgal edilmesinde başrol oynayan Yermak Timofeyev ve onun Kozak yoldaşlarının bölgeye nasıl geldiğine dair farklı bilgiler mevcuttur. Yesipov Kroniği'ne göre Yermak, Tanrı'nın lütfuyla bu topraklarda Hristiyanlığın nurunu yaymak amacıyla gönderilmiştir.¹⁶ Stroganov Kroniği'nde Yermak'ın Sibir'e gelişi Sibir Hanlığı'ndan gelen tehditlere karşı Yermak'tan yardım istemeleri neticesinde olmuştur.¹⁷ Remezov Kroniği'nde ise bu iki kronikten farklı olarak Yermak ve Kozakların daha önce Don-Volga boylarında yapmış olduğu yağma ve eşkıyalık faaliyetlerini Kama Nehri dolaylarında devam ettirme amacıyla Sibir'e geldiği vurgulanır.¹⁸

Kroniklerde Yermak'ın Küçüm Han ile ilk temas ettikleri andan ve Yermak'ın ölümüyle neticelenen son mücadeleye kadar her iki taraf farklı portrelerle betimlenmiştir. Yermak ve Kozakları Tanrı tarafından seçilmiş özel birlikler gibi gösterilmiştir. Yermak barbar ve putperestlere karşı yürütülen ulvi bir savaşın kahramanı, gerçek Ortodoks inancının bir neferi, güven ve sadakat timsali, cesur, bilge lider ve kararlı bir komutan şeklinde olağanüstü özelliklere sahip karakter olarak tasvir edilmiştir. Yermak, tarih yazımında Sibiryalı halkı için bir kurtarıcı olarak sunulmuştur. Bu yaklaşım, toplumun kolektif hafızasını ve algısını şekillendirerek, olası bir direnişi zayıflatma amacını taşımıştır.¹⁹ Sibir Hanlığı'yla yürütülen mücadelelerde Yermak'ın askerlerini *kâfirler* ve *putperestlere* karşı nasıl motive ettiği kroniklerin muhtevasına da yansımıştır. Kroniklerde Yermak'a atfen;

“Ey yoldaşlarımız, kardeşlerimiz, nereye kaçacağız? Sonbahar geldi bile. Nehirler buz tutmaya başladı. Kaçmayalım ve şanımıza leke sürdürmeyelim, sadece Tanrı'ya umut bağlayalım. Tanrı'nın yardımı olmadan yalnızca kalabalık askerlerle zafer kazanılmaz. Çaresizlere Tanrı çare olur. Kardeşlerim! Kâfirlerin, lanetli Sibir ülkesinde Agaryanların, Küçüm Han'ın bize ait olan Perm topraklarına ne kadar kötülük yaptığını, Çar'ın şehirlerini viran ettiğini, ne kadar çok Ortodoks'u kırdığını, tutsak ettiğini ve Stroganov kalelerine ne kadar kötülük yaptıklarını duymadınız mı? Bunun için, her şeye kadir Tanrı Hristiyan kanı için o lanetlilerden öç alacaktır. Yoldaşlar! Dürüst insanlar olarak, Tanrı huzurunda haç öperek ettiğimiz yeminleri ve verdiğimiz sözleri hatırlayalım. Ulu Tanrı'nın inayetiyle kaçmayalım, gerekirse bir kişi kalana kadar mücadele edelim, ancak ne olursa olsun geri dönmeyelim, ant içerek verdiğimiz sözüme sadık kalalım. Eğer, Hamsin Yortusu'nda övülen, her şeye kadir Tanrı bize yardım ederse ölümümüzden sonra da o topraklarda bizim hatıramız var olacak ve şanımız sonsuza kadar sürecek. Kutsal Tanrı'nın kiliseleri için ölmeye ve gerçek Ortodoks inancı için acı çekmeye hazır olalım. Bütün Rusya'nın Çar'ı ve Büyük Knezi İvan Vasilyeviç'e hizmet edelim ve putperestlere sonuna kadar karşı koyalım. Böylece yeminimizi bozmayarak topyekün, sarsılmadan duracağız.”²⁰

sözleriyle iyi bir hatip, bilge bir lider, cesur bir komutan ve kutsal bir davanın sahibi olduğu öne çıkarılır.

İnsanlar yaşamlarına anlam katmak adına kendilerini güçlü ve kutsal bir amaca adamaya ihtiyaç duyar. Hoffer'a göre, bireyler kişisel manada tatmin olmadıklarında, hayatına anlam katacak şeyleri kendi dışında aramaya başlar ve bu hedef doğrultusunda edineceği yeni kimliğiyle derin bir bağ kurar. Bununla birlikte Hoffer, bireyin kendini aşarak kolektif aidiyete katılma sürecini, bireysel kimliğinden feragat ederek *biz* kimliği

¹³ *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*. s. 77.

¹⁴ *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*. s. 80.

¹⁵ Ortega y Gasset, *İnsan ve "Herkes"*, çev. Nevriye Gül Işık, Metis Yayınları, İstanbul 2011, s. 61.

¹⁶ *Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği*. s. 51.

¹⁷ *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*. s. 50.

¹⁸ *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*. s. 42.

¹⁹ Rusların Sibir ölgesini işgaliyle beraber Yermak Timofeyeviç tasvirini halka benimsetmek amacıyla sanat kullanılmış, işgali meşru göstermek amacıyla tarih anlatımı sanat eserleriyle desteklenmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Selcen Gür, “Yermak Timofeyeviç'in Rusya'nın Sibiryadaki Hâkimiyet Figürü Olarak Topluma Kabul Ettirilmesinde Sanatın Kullanımı”, AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 4, s. 63-73.

²⁰ *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*. s. 66-67.

aracılığıyla bağlı olduğu topluluğun bir parçası haline gelme olarak tanımlar.²¹ Bu bağlamda Yermak Timofayev ve mahiyetindeki Kozakların yeni bir kimlik inşa etme süreci şu şekilde açıklanabilir: Yermak ve Kozaklar, Sibir'e gelmeden önce çarlık tarafından Don-Volga nehirleri boyunca yağma yapan çapulcular olarak görülüyordu. Ancak Sibir bölgesine geldikten ve Stragonov ailesinin desteğiyle burada Sibir Hanlığı ile giriştikleri mücadeleden galip çıktıktan sonra, bir anda Ortodoksluğun ve çarlığın kutsal neferleri konumuna geldiler.²² Yermak ve yoldaşlarının kendilerini adadıkları dinî kolektif kimlik, *Ulu Tanrı'nın inayetiyle kaçmayalım, gerekirse bir kişi kalana kadar mücadele edelim* sözünden de anlaşılacağı üzere, kutsal bir amaca dönüşür ve topluluğun yeni kimliğini pekiştirir. Bu kutsal amaç, onların bireysel varoluşlarının ötesine geçerek, topluluğun kimliğini güçlendirmesine ve kendilerini daha büyük bir kolektif gücün parçası olarak hissetmelerine olanak tanır. Böylece bireysel kimlikten sıyrılarak, dinî ve ulusal bir aidiyete dayanan bu yeni kimlik, onları daha büyük bir misyonun taşıyıcısı ve koruyucusuna dönüştürür.

Kroniklerde Yermak'ın inançlı bir Ortodoks olması buna karşın Küçüm Han'ın inançsız olarak gösterilmesi nedeniyle bu ikili arasında yapılan mücadelelerde Tanrı'nın her daim Yermak'ın yanında olduğu ve onu koruduğu vurgusu dikkat çekmektedir. Bu duruma Remezov Kroniği'nde geçen şu ifadeler örnek gösterilebilir: *Kurtarıcı'nın zuhurundan sonra Kozakların aşkla sevdiği sancaklarındaki Kurtarıcı imgesi kendiliğinden yerinden fırladı ve Tobol Nehri'nin sol kıyası boyunca aşağılara doğru hareket etti. Yermak ve Kozaklar hep birlikte o görüntünün arkasından kürek çektiler. Paganlar tepelerden teknelere yağmur gibi sayısız ok attılar. Tanrı tarafından korunan bu yerden Yermak ve adamları, saçlarının telleri bile zarar görmeden geçtiler. Ok yağmurundan çıktıklarında beliren imge, sancaktaki yerine geri döndü.*²³ Hristiyanlıkta yer alan kutsayıcı ve koruyucu imgeler, bazı arketipsel sembollerin devamı niteliğinde olup, Hristiyanlık bu imgelerin insan ruhuna yansımalarını ve etkilerini yeni bir perspektifle ele alır. Eliade, doğal dinî sembollerin (güneş, ağaç, su vb.) yeniden yorumlandığını ve bu imgelerin Hristiyan simgeciliği içinde yeni anlamlar kazandığını ifade eder. Kurtarıcı imgesi de bu bağlamda, ilahi bir koruma ve kurtuluş arketipi olarak görülebilir. Tarihsel süreç içerisinde bu imgeler her ne kadar yeni anlamlar kazanmış olsa da içkin simgeciliğin yapısı köklü bir değişikliğe uğramamıştır²⁴. Yermak ve adamlarının hikâyesi Hristiyan sembolizmi ve Eliade'nin görüşlerine göre değerlendirildiğinde, bu olay derin bir ilahi koruma ve kurtuluş arketipine dönüşür. Kurtarıcı imgesi, Mesih'in insanları tehlikeden kurtaran ilahi bir varlık olarak görülmesiyle benzer şekilde yorumlanabilir. Yermak ve Kozakların Kurtarıcı'yı takip etmeleri, onların ilahi güce olan inançlarını ve bu gücün rehberliğini gösterir. *Paganların* ok saldırısı kötülüğü temsil ederken, Tanrı'nın koruması altındaki Yermak ve adamları bu saldırıdan kurtulurlar. Kurtarıcı'nın sancaktaki yerine dönmesi, Mesih'in göğe yükselmesiyle paralellik gösterir ve ilahi korumanın tamamlandığını simgeler. Ayrıca, nehir boyunca ilerlemeleri, suyun Hristiyan sembolizminde yeniden doğuş ve arınmayı temsil etmesiyle ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda Kurtarıcı imgesi, Yermak ve adamları için kutsal bir güç ve kurtuluşun simgesi olarak görülür.

Kroniklerde, Yermak inançlı ve güçlü bir karakter olarak ön plana çıkarılırken, Küçüm Han ve askerleri ötekileştirici ve aşağılayıcı ifadelerle tasvir edilir. Onlar *barbar, yakıp yıkan ve putperest* olarak tanımlanmış; sahte tanrılarına umut bağlamalarının onları ömür boyu başarısızlığa mahkûm edeceği vurgulanmıştır. *Kâfir* Sibirlielerin kurtuluşunun tek reçetesi olarak Ortodoksluk inancına geçmeleri gösterilmiştir. Rus tarihî anlatılarında Yermak, bir kahraman olarak öne çıkarılırken, Küçüm Han korkak ve kibirli bir figür olarak betimlenir. Bu durum kroniklerin içeriğine de yansır. Küçüm Han'ın Yermak'a karşı mağlup olması üzerine Stroganov Kroniği'nde:

“Ey Mirzalar! Ulanlar! Derhal kaçalım. Ülkemizi kaybettiğimizi görüyoruz. Gücümüz tükendi ve bütün kahraman cenâverlerimizi kaybettik. Ah ben mahvoldum! Ne yapacağım şimdi, nereye gideceğim? Utanç kapladı yüzümü! Beni kim yendi, kim beni vatanımdan mahrum bıraktı? Stroganovlar kendi kalelerinden vasıfsız, sıradan insanlardan oluşan adamlarını intikam almak için bana karşı gönderdiler. Atamanlar, Kozaklar, Yermak ve yoldaşları az sayıdaki birlikleriyle gelerek bizimle savaştılar. Bizi mağlup ederek bize büyük zararlar verdiler. Birliklerimin tamamına yakını öldürdüler, sadece yaralı bir şekilde kaçan oğlum Muhammed Kul canlı kalabildi. Yaptığım hatalar, sonunda dönüp beni buldu. Rus topraklarında çok sayıda savaşlar yaparak Büyük Perm'i ve Stroganovların kalelerini himâyem altına almıştım. Şimdi ise sahip olduğum her şeyden mahrum kaldım ve kendi sonumu hazırladım. Çünkü yeryüzünde acı çekmeden mutluluk yoktur”.²⁵

Sibir Hanlığı'nın son hanı Küçüm, Ruslara karşı amansız bir direniş göstermiştir; ancak modern ateşli silahlarla donatılmış Rus ordusuna karşı ok ve yayla verdiği mücadele küçümsenmiş ve kroniklerde olumsuz bir şekilde tasvir edilmiştir. Sibir kronikleri, Küçüm Han'ı yalnızca mağlup bir lider olarak değil, aynı zamanda

²¹ Eric Hoffer, *Kesin İnançlılar Kitle Hareketlerinin Anatomisi*, çev. Erkal Günür, Tur Yayınları, İstanbul 1978, s. 30-31.

²² Bu durumun daha iyi anlaşılması açısından bkz. Fatih Ünal, “Çarlık Döneminde Rusların Sibiryaya Araştırmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S.11, Aralık 2015, s. 615.

²³ *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, s. 89.

²⁴ Mircea Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018, s. 180-181.

²⁵ *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*, s. 68.

RUS ÇARLIĞI'NIN EGEMENLİK ANLATISINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM: SİBİR HANLIĞI KRONİKLERİNİ ÖTEKİ PERSPEKTİFİNDEN OKUMAK

stratejik hataları nedeniyle başarısız olmuş bir figür olarak betimlemiştir. Bu yaklaşım, Yermak gibi Rus liderlerinin üstünlüğünü vurgulama stratejisinin bir parçasıdır. Küçüm Han'ın *Yaptığım hatalar sonunda dönüp beni buldu* veya *Ah, ben mahvoldum!* gibi ifadeleri, bireysel zayıflıklarına dikkat çekerken, aynı zamanda Rus liderlerinin üstün liderlik yetenekleriyle öne çıkarılmasını amaçlamaktadır. Anthony D. Smith'in *kurumlaşmış din* ve *etnik kimlik* teorisi bağlamında, Rusların bu tür anlatıları yalnızca askeri zaferin değil, ideolojik üstünlüğün de bir aracı olarak kullandığı görülmektedir. Küçüm Han'ın *aciz* bir figür olarak tasviri, Rus askeri gücünün yanı sıra yönetim sistemi ve kültürünün üstünlüğü fikrini pekiştirmeye hizmet etmiştir. Bu tür tarihsel yeniden anlatılar, Rus otoritesinin meşruiyetini ve hegemonik iddialarını destekleyen ideolojik bir araçtır. Sonuç olarak, Küçüm Han'ın bu şekilde betimlenmesi, Rus ideolojik ve kültürel hegemonyasının inşa sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu durum, askeri zaferin ötesinde, tarihsel figürlerin yeniden inşası yoluyla kimlik mücadelesinin manipülasyonunu da göstermektedir. Küçüm Han'ı *aciz* bir figür olarak sunmak, Rus tarihsel figürlerinin *kahramanlıklarını* ve *üstünlüklerini* daha güçlü bir şekilde vurgulama çabasının bir yansımasıdır.²⁶

Yermak, kroniklerde dünyevi hayatından tamamen vazgeçmiş, kendini Ortodoks inancına adanmış ve bu inanç çerçevesinde hareket etmiştir. Ele geçirdiği bölgelerde bağlılığını bildirmek için gelen Knez Eligay'ın kızını hediye olarak kabul etmeyi reddetmiştir. Hizmetinde bulunan askerlere zina ve diğer ahlaksız davranışları tamamen yasaklamış, bu yasakları ihlal edenlerin üç gün boyunca zincire vurularak arındırılmasını içeren ritüel haline gelen bir temizlikle sağlamıştır. Sonuç olarak, kroniklerde, zevk ve sefadan uzak, kendini tamamen inandığı davaya adanmış bir Yermak tasvir edilmiştir. Buna karşılık, Küçüm Han ise kroniklerde yozlaşmış şatafatlı ve lüks içinde yaşayan biri olarak anlatılmaktadır. Remezov Kroniği'nde: "*Küçüm Han, Busurman inancına sahipti. Putlara tapıyor ve onlara murdar kurbanlar sunuyordu. Kanunsuz yaşıyordu. Öyle ki yüz kadına, delikanlılara ve yine bakire kızlara sahipti. Diğer Agaryanlar gibi ne kadar arzu ederse o kadarına sahip olabiliyordu. Fakat her şeyi gören Tanrı kısa sürede onun saltanatına son verdi*"²⁷ şeklinde geçen pasajda, Küçüm Han'ın Ruslara karşı vermiş olduğu onurlu mücadele, bu bakış açısıyla değersizleştirilmeye çalışılmıştır. Bu durumda, kroniklerin ne kadar taraflı, dinî ve ideolojik temelli yazıldığı ve abartılı, duygusal bir üslupla kaleme alındığı açıkça görülmektedir.

3. Kroniklerde Kültürel Belleğin Yitim Örnekleri

Şimdiki zamanın felaketleri büyük ve anlaşılmaz hale geldikçe, karanlığa ışık saçan tarihin hatırlanması da bir o kadar kurtarıcı olur. Bireyler, kendi zamanlarında düşünsel olarak ulaşamadıkları geçmişe, bellek mekânları aracılığıyla tutunur. Kültürel bellek, yazısız toplumlarda ritüeller, bayramlar ve sözlü anlatımlarla varlığını sürdürür.²⁸ Bireysel ve toplumsal tüm insani kazanımlarımızı barındıran bu bellek mekânları, güce dayalı üstünlük kurma peşindeki kişi ya da kurumların ana hedefi haline gelmiştir.²⁹ Nitekim ortak bir dil, kültür, inanç ve tarihe sahip olan Sibir Hanlığı'ndaki Türkler, XVI. yüzyılın sonlarında Çarlık Rusyası'nın işgaliyle tarihsel değerleriyle bütünleştikleri kültürel belleklerinden koparılmış, Çarlık emperyalizminin dayattığı kökene yönlendirilmiştir.

İktidarı elinde bulunduran gücün meşruiyet kazanımı sağlamanın yolu, toplumun inanç sitemi içerisinde yer alan itaat anlayışıyla doğrudan ilintilidir. Paul Ricoeur'un ifadesiyle, ideolojinin bir otorite sisteminin meşruiyet talebiyle bu talebe inanç terimleriyle verilen yanıt arasında oluşturduğu öne sürülebilir. İdeoloji kendiliğinden inanca bir tür artı değer ekler, bu sayede de inanç otoritenin isteklerini karşılar.³⁰ Buradan hareketle Sibir Hanlığı'nın işgaliyle birlikte eski Türk inanç sistemi içerisinde yaşayan Türk halkları Çarlık otoritesinin isteklerini karşılamak üzere Hristiyan Ortodoks inancına tabi hale getirildi.

"Bütün Rusya'nın Çarı ve Büyük Knezi İvan Vasilyeviç ve ondan sonra onun oğlu Bütün Rusya'nın Çarı ve Büyük Knezi Fedor İvanoviç'in emriyle Sibir topraklarında şehirler ve kaleler kurulmaya başlandı. Hristiyan Ortodoksluk inancı Sibir ülkesinde yayıldı. Tanrı'nın kiliseleri yükseldi, İncil öğretisi ve ilahi sesleri Sibir'in her köşesinde yankılandı. Birçok yerde bütün Rusya'nın Çarı ve Büyük Knezi İvanoviç'in emriyle Hristiyan şehirler ve kaleler inşa edilerek buralarda Tanrı'nın kiliseleri yükseldi. Baba, Oğul ve Kutsal Ruhu yüceltmek için manastırlar kuruldu. Ülkelerinde böylesine inayeti ve Bütün Rusya'nın Çar'ı ve Büyük Knezi İvanoviç'in üzerlerinde yükselen elini gören inançsızların çoğu Çara boyun eğerek tanrısız inançlarını terk etti. Gelen çok sayıda inançsız, vaftiz olarak Ortodoks inancını benimsedi. Tanrı'nın lütfu her yere yayıldı ve Sibir topraklarında zenginlik arttı".³¹

²⁶ Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu-Hülya Kendir, Dost Kitapevi, Ankara 2002, s. 61-64.

²⁷ *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, s. 66.

²⁸ Jan Assman, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 60.

²⁹ Korkmaz, *age*, s. 31.

³⁰ Paul Ricoeur, *Hafıza, Tarih, Unutuş*, çev. M. Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul 2001, s. 103.

³¹ *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*, s. 84.

Paul Ricoeur'un unutuş ve manipüle edilmiş hafıza kavramları bağlamında, Çarlık Rusyası'nın Sibirya'daki genişleme süreci, yerel halkların hafızalarının bastırılması ve yeni bir resmi tarih anlatısının inşa edilmesi süreci olarak yorumlanabilir. Bu süreçte hafıza, ideolojik bir biçimde yönlendirilmiştir. Ricoeur'a göre unutuş, her zaman doğal bir süreç değildir; bazen bilinçli bir strateji olarak kullanılır ve hafıza bu stratejiyle manipüle edilir. Sibirya'daki yerel halklar, Rus Ortodoksluğu ve Çar'ın otoritesi altında kültürel ve dini kimliklerini unutturmaya yönelik bir kimlik dayatmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Yerel hafıza, resmi bir tarih anlatısına yerini bırakmış; eski inançlar unutturma stratejileriyle silinirken, Çar'ın otoritesini pekiştiren yeni bir hafıza inşa edilmiştir. Bu, Ricoeur'un açıkladığı gibi, hafızanın ideolojik olarak biçimlendirilmesi ve geçmişin yeniden kurgulanmasıyla, toplumların kendi anlatılarını oluşturma gücünün ellerinden alınmasıdır.³²

Çarlık yönetimi, Sibir'in işgalinden sonra hanlığın sembol isimlerini tutsak olarak Moskova'ya getirmiş, onları vaftiz ederek çeşitli rütbelerle ödüllendirmiştir. Bu durum, Remezov Kroniğinde şu şekilde geçmektedir: *10 Eylül 7097 (1589) yılında Voyvoda Danilo Çulkov, Seydak, Saltan ve Karaçi'yi Moskova'ya, Çar'a gönderdi. Kozaklar onları Moskova'ya getirdiklerinde, Çar; vaftiz edilmelerini, barınma ve iaşelerinin karşılanmasını emretti*³³ diye belirtilir. Sibir Hanlığı'ndan getirilen esirler arasında yer alan Muhammed Kul, Rus ordusunda önemli bir rütbe ile taltif edilmiştir. 1590'da Ruslar adına İsveç Seferi'ne katılmış, 1598'de ise Çar Boris Godunov ile birlikte Kırım Tatarlarından gelebilecek tehlikeye karşı önlem almak üzere Serpuhov'a gönderilmiştir.³⁴ Küçüm Han'ın yakınlarının vaftiz edilip adeta mankurtlaştırılması, kendi soydaşlarına karşı savaşmalarına neden olmuştur. Çarlık Rusyası'nın, Sibir Hanlığı'ndan getirdiği tutsakları vaftiz edip kimliklerinden kopararak kendi düzenine entegre etmesi, toplumsal belleğin silinmesine yönelik klasik bir güç stratejisidir. Bu bireylerin eski kimliklerinden uzaklaştırılıp yeni bir tarihsel anlatıya zorlanmaları, otokratik rejimlerin ulusal bilinçleri silip kendi iktidarlarını pekiştirme çabalarının açık bir örneğidir. Paul Connerton'a göre, devletlerin bireysel ve toplumsal hafızayı manipüle etme çabası, yalnızca geçmişin silinmesi değil, aynı zamanda belleğin yeniden inşasıdır.³⁵ Sibir Hanlığı tutsaklarının kendi soydaşlarına karşı savaştırılması, hafızayı yok etme ve yeniden kimlik yaratma sürecinin en somut ifadesidir.

Toplumun geçmişiyile kurduğu bağı tesis eden alanlardan biri de hafıza mekânlarıdır. Mekânlar, tıpkı yazıtlar ve anıtlar gibi, o toplumun tarihî belgeleri niteliğindedir. Hafıza mekânları, hatırlatıcı olarak iş görür hem anımsamaya yönelik imgeler hem zayıflayan anımsamanın destekçileri hem de unutuşa karşı verilen savaşta yardımcı kuvvetlerdir. Hatta unutulmuş anıların yerine geçen yedek hafızalardır.³⁶ Bu bağlamda, Sibir'in işgaliyle birlikte Rusların kurduğu yeni şehirler, kiliseler ve bölgeye yapılan Rus iskânı, Sibir topraklarındaki hafıza mekânlarını yerle bir etmiştir. Bu durum Remezov Kroniği'nde; *Çok eski zamanlardan beri Sibirya, putperestliğin karanlığı altında idi. Şimdi ise Sibir toprakları ve tüm Sibir ülkesi özellikle de ilk şehir Tobolesk, Tanrı'nın himayesi altındadır... Kutsal ve "Can Veren Ruh" kartal görünümünde tarif edilemez heyecan ve mutlulukla toprağı aydınlattı. Bu kartalın göğsü tüm Sibirya'yı sardı. Bütün topraklara ve başkente kendi görkemli tüyleri dağıtıldı. Bereketiyle her taraf kaplandı. Böylece Sibir ülkesi yüceltildi ve aydınlandı*³⁷ ifadeleriyle yer almıştır. Pierre Nora'nın *Hafıza ile Tarih Arasında: Mekânlar Sorunsalı* bağlamında, Rusların putperest olarak tanımladığı Sibir'deki eski inanç ve mekânlar *el değmemiş* hafıza³⁸ olarak kabul edilebilir, çünkü bu toplumun geçmişini, kimliğini ve inanç sistemini taşıyan kutsal yerlerdi. Ancak Rusların bölgeye gelecek kiliseler inşa etmesi, bu el değmemiş hafıza mekânlarını yok etmiştir. Tobolsk şehrinin kuruluşunda da görüldüğü üzere, eski inançlara dair izler silinmiş, kiliseler inşa edilerek yeni bir egemen hafıza dayatılmıştır. Böylece, Sibir halkının kültürel hafızası yerle bir edilerek, geçmişle bağları koparılmıştır.

SONUÇ

Rusların 1552'de Kazan Hanlığı'nı ele geçirmesiyle başlayan doğruya doğru genişleme politikası, XVI. yüzyılın sonlarında Sibir Hanlığı'nın işgaliyle zirveye ulaşmıştır. Bu süreç, Rusların askeri ve siyasi olarak Sibirya'yı ele geçirmesiyle yalnızca bir toprak kazanımı değil, aynı zamanda bölgedeki otokton Türk halklarının ve hafızasının sistematik olarak silinmeye çalışılmasıdır. Sibir Hanlığı kroniklerinde, bir yandan işgal süreci ve Küçüm Han'ın mücadelesine odaklanıldığı görülürken, bir yandan da Rus tarih yazımının yayılmacı politikalarının meşru zemine dayandırılma çabasını görmek mümkündür. Kroniklerde anlatılanlar, yalnızca tarihsel bir kaydın ötesinde, ideolojik bir araç olarak kullanılmış ve Rus işgalinin meşrulaştırılmasına hizmet etmiştir.

³² Ricoeur, *age*, s. 491.

³³ *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, s. 185.

³⁴ Gerard Friderik Miller, *Opisanie Sibirskago Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, Ot Naçala A Osoblivo Ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjave Po Siy Vremena*, Akademiy Nauk, Sankpeterburg 1750, s. 173.

³⁵ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, çev. Alâeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999, s. 27.

³⁶ Ricoeur, *age*, s. 491.

³⁷ *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, s. 200.

³⁸ Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, çev. M. Emin Özcan, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2006, s. 18.

RUS ÇARLIĞI'NIN EGEMENLİK ANLATISINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM: SİBİR HANLIĞI KRONİKLERİNİ ÖTEKİ PERSPEKTİFİNDEN OKUMAK

Küçüm Han, bölgedeki otokton ahalinin temsilcisi olarak Rus hâkimiyetine karşı haklı bir direniş göstermiştir. Buna rağmen kroniklerde, bu direniş, *barbar* ve *dinsiz* olarak nitelendirilmiş ve boşuna bir çaba olarak sunulmuştur. Sibiryâ'daki Türkler bu dönemde yalnızca fiziksel olarak değil, aynı zamanda kültürel ve tarihsel anlamda da büyük bir kayıp yaşamışlardır. Rusların kroniklerde Küçüm Han'ı itibarsızlaştırarak ötekileştirmesi, işgali meşru kılmak amacıyla yazılan tarih anlatılarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Rus kronik yazım geleneğinde, Yermak Timofeyev'in portresi ise tam tersi bir şekilde idealize edilmiştir. Kroniklerde Yermak, Hristiyan Ortodoksluğu yaymak amacıyla Tanrı'nın seçtiği bir kahraman olarak tasvir edilmiştir. Bu betimleme, Rus işgalini sadece askeri bir zafer değil, aynı zamanda kutsal bir misyon olarak sunmuş ve Rus hâkimiyetine dinî bir meşruiyet kazandırmıştır. Rus tarih yazımında Yermak'ın bu şekilde yüceltilmesi, *medeniyet götürme* iddiasının bir yansımasıdır. Hâkim güçler, işgal ettikleri topraklarda yerli halkı ötekileştirip onları *barbar* olarak tanımlayarak, kendi medeniyetlerini ve dinlerini bu bölgelere götürdüklerini iddia etmişlerdir. Sibir Hanlığı kronikleri, bu egemen söylemin en belirgin örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kroniklerin kilisenin dinî-ideolojik tahakkümü altında yazılması, işgal edilen topraklarda yaşayan Türklerin ve diğer halkların ötekileştirilmesine hizmet etmiştir. Bu yazım tarzı, Rus tarihinin resmi milliyetçilik anlayışını pekiştirmiş ve Rus işgalinin haklılığını vurgulamıştır. Dolayısıyla Sibir Hanlığı kronikleri yalnızca bir tarih anlatısı değil, aynı zamanda bir propaganda aracıdır. Bu kronikler, Rusların Sibiryâ'daki yerli halkların kimliklerini silme çabalarını ve onların geçmişle olan bağlarını koparma stratejisini açıkça yansıtmaktadır.

Rusların bölgeye hâkim olmalarıyla birlikte, Sibiryâ'daki Türkler sadece topraklarını kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda kültürel hafızalarını da yitirmişlerdir. Ruslar, bölgeye kiliseler ve manastırlar inşa ederek, bu topraklarda yaşayan Türklerin geçmişlerine dair fiziksel izleri ortadan kaldırmıştır. Tobolesk gibi yeni kurulan Rus şehirleri, bölgedeki Türklerin hafıza mekânlarını yok etmiş ve tarihsel bağlarını koparmıştır. Hafıza mekânları, bir toplumun tarihsel ve kültürel kimliğini koruyan ve sürdüren yerlerdir. Ancak Sibiryâ'daki Türklerin hafıza mekânları, Rus işgaliyle birlikte yok edilmiştir. Yeni egemen güç olan Ruslar, kendi dinlerini ve kültürel değerlerini dayatarak, bölgedeki Türklerin geçmişe yönelik herhangi bir tarihsel bağ kurmasını engellemiştir. Sonuç olarak, Sibir Hanlığı kronikleri, bir yandan Rus işgalinin meşruiyetini pekiştirirken, diğer yandan bölgedeki Türklerin tarihî kimliklerini ve kültürel hafızalarını silmeye yönelik bir araç olarak kullanılmıştır. Bu durum, Rusların emperyal bir güç olarak Sibiryâ'da uyguladıkları baskıcı politikaların ve ötekileştirme çabalarının açık bir yansımasıdır. Kronikler, bu anlamda sadece tarihsel bir belge olmanın ötesinde, ideolojik bir propaganda aracı olarak da işlev görmüştür.

EXTENDED ABSTRACT

Southwestern Siberia, historically a cornerstone of Turkic culture and civilization, was once home to the Sibir Khanate. As a crucial political and cultural entity, the Sibir Khanate exemplified the dynamic interplay of Turkic traditions, governance, and cultural identity. However, in the late 16th century, this flourishing region came under the control of the Russian Tsardom during a period of aggressive territorial expansion. The conquest of the Sibir Khanate marked not only the subjugation of a strategic region but also the initiation of a broader cultural transformation.

The Russian conquest was accompanied by a systematic campaign to suppress the indigenous peoples' identities and cultural practices. Central to this effort were the Sibir Khanate Chronicles, a set of narratives that justified the conquest, dehumanized the Sibir peoples, and established a framework for Russian hegemony. These chronicles were not merely historical records but powerful tools of propaganda that reshaped the collective memory of the region, casting the Russian occupation as a divinely ordained and morally justified mission.

This study explores the role of the Sibir Khanate Chronicles in legitimizing Russian imperial ambitions. By critically examining the portrayal of key figures such as Yermak Timofeyev and Küçüm Khan, as well as the narratives of othering and cultural erasure, the research aims to uncover the ideological mechanisms that underpinned these texts. The findings highlight the chronicles' active role in constructing a hegemonic narrative that marginalized the Sibir peoples and reinforced the Russian Tsardom's dominance.

The research adopts a qualitative and interdisciplinary methodology, focusing on textual and historical analysis of the Sibir Khanate Chronicles. Primary sources include the Yesipov, Stroganov, and Remezov chronicles, which offer detailed accounts of the Russian conquest of the Sibir Khanate. These texts are scrutinized for their ideological constructs, particularly their representations of the Sibir peoples and the major historical figures associated with the conquest.

The study utilizes concepts from postcolonial theory, such as othering, cultural hegemony, and memory manipulation, to analyze how the chronicles framed the indigenous peoples and justified the conquest. The narratives of Yermak Timofeyev as a heroic figure and Küçüm Khan as a defeated adversary are examined to reveal the chronicles' role in constructing binary oppositions that favored Russian imperialism. Memory studies

provide an additional lens for understanding the erasure of indigenous cultural identities and the imposition of Russian Orthodox values as part of the conquest's broader ideological strategy.

Secondary sources, including scholarly works on colonial narratives, propaganda, and historical interpretations of the Sibir Khanate, complement the primary analysis. These sources contextualize the chronicles within the larger framework of imperial strategies and offer insights into the dynamics of cultural domination and resistance.

The findings highlight that the Sibir Khanate Chronicles played a pivotal role in shaping perceptions of the conquest and constructing a hegemonic narrative that favored Russian imperialism. Four major themes emerge:

Framing Indigenous Peoples as *The Other*: The chronicles depict the Sibir Turks and other indigenous communities as barbaric, godless, and primitive. Their cultural and religious practices are dismissed as pagan and backward, creating a stark contrast with the supposedly superior Russian Orthodox culture. This narrative of otherness served to justify the Russian conquest as a civilizing mission, portraying the Tsardom as a benevolent force bringing order and enlightenment to an uncivilized region. Furthermore, the dehumanization of the indigenous peoples reinforced their perceived inferiority, legitimizing their displacement and the imposition of Russian authority. By framing the Sibir Turks as incapable of self-governance, the chronicles denied their agency and cultural significance, paving the way for cultural erasure and assimilation.

Heroification of Russian Leaders: Yermak Timofeyev is idealized in the chronicles as a heroic figure chosen by divine providence to lead the Russian conquest. His campaigns are portrayed as a sacred endeavor to spread Orthodox Christianity and restore order to the region. This depiction aligns with broader imperial strategies that celebrated conquerors as symbols of moral and religious virtue. In contrast, Küçüm Khan, the last ruler of the Sibir Khanate, is vilified as a weak and morally corrupt leader. His failures are emphasized to highlight the righteousness of the Russian cause and to delegitimize any resistance efforts. This binary portrayal reinforces the superiority of Russian leadership and justifies the conquest as a necessary and inevitable act.

Manipulation of Collective Memory: The chronicles actively participated in reshaping the collective memory of the region. Traditional memory spaces, such as sacred sites and cultural landmarks, were systematically destroyed or repurposed to align with Russian Orthodox values. The construction of Orthodox churches and the establishment of new cities replaced indigenous symbols with those of Russian culture, severing the Sibir peoples' connections to their historical and cultural heritage. This process of memory manipulation extended beyond physical transformations, embedding Russian narratives into the cultural fabric of the region. By erasing the historical identity of the Sibir peoples and replacing it with Russian Orthodox ideology, the chronicles facilitated a narrative of cultural and historical rupture that legitimized Russian dominance.

Legitimization of Russian Sovereignty: The chronicles frame the conquest as a divine mission guided by God's will, portraying Russian expansion as both a moral obligation and a religious duty. This narrative justified the military actions taken to subdue the region and the subsequent cultural assimilation efforts. By presenting the occupation as inevitable and righteous, the chronicles reinforced the Tsardom's claims to sovereignty and consolidated its control over the region.

The Sibir Khanate Chronicles exemplify the power of historical narratives in shaping perceptions of conquest and colonization. Through their portrayals of otherness, heroification of Russian leaders, and manipulation of collective memory, these texts actively participated in the processes of cultural domination and resistance. They were not merely records of the past but ideological tools that legitimized Russian imperial ambitions and suppressed the identities of the Sibir peoples. This study underscores the importance of critically engaging with historical texts, recognizing their dual roles as records of history and instruments of power. By revisiting the Sibir Khanate Chronicles, scholars can uncover the silenced histories of the region and challenge the imperial narratives that have shaped our understanding of its past. The chronicles' enduring legacy serves as a reminder of the complex interplay between narrative, memory, and power in the context of empire-building.

KAYNAKÇA

ASSMAN, Jan, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.

BULGAKOV, Makariy, *İstoriya Russkoy Tserkvi, İzdatelstvo Spaso-Preobrajenskogo Valaamskogo Monastırya*, Moskva 1996.

CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.

CONNERTON, Paul, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, çev. Alâeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

RUS ÇARLIĞI'NIN EGEMENLİK ANLATISINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM: SİBİR HANLIĞI KRONİKLERİNİ ÖTEKİ PERSPEKTİFİNDEN OKUMAK

- DURKHEIM, Emile, *Dinî Hayatın İlkel Biçimleri*, çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul 2005.
- ECO, Umberto, *Düşman Yaratmak*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Doğan Kitap, İstanbul 2011.
- ELIADE, Mircea, *İmgeler ve Simgeler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018.
- GASSET, Ortega y, *İnsan ve "Herkes"*, çev. Nevriye Gül Işık, Metis Yayınları, İstanbul 2011.
- GÜR, Selcen, "Yermak Timofeyeviç'in Rusya'nın Sibiry'a'daki Hâkimiyet Figürü Olarak Toplumda Kabul Ettirilmesinde Sanatın Kullanımı", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 4, s. 63-73.
- HOFFER, Eric, *Kesin İnançlılar Kitle Hareketlerinin Anatomisi*, çev. Erkil Günur, Tur Yayınları, İstanbul 1978.
- KORKMAZ, Ramazan, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.
- MILLER, Gerard Friderik, *Opisanie Sibirskago Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, Ot Naçala A Osoblivo Ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjave Po SİY Vremena*, Akademiy Nauk, Sankpeterburg 1750.
- NORA, Pierre, *Hafıza Mekanları*, çev. M. Emin Özcan, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2006.
- RİCOEUR, Paul, *Hafıza, Tarih, Unutuş*, çev. M. Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul 2001.
- SEVER, Zafer, "Sibir Hanlığı ve İslamiyet", *History Studies*, S. 12/6, Aralık 2020, s. 3293-3305.
- Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği*, çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.
- Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*, çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.
- Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.
- SMITH, Anthony D., *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu-Hülya Kendir, Dost Kitapevi, Ankara 2002, s. 61-64.
- UYDU YÜCEL, Muallâ, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK. Yayınları, Ankara 2007.
- ÜNAL, Fatih, "Çarlık Döneminde Rusların Sibiryaya Araştırmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 11, Aralık 2015, s. 613-647.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 7, Sayı/Issue 13, Ocak/January 2025, ss. 39-50.

Geliş Tarihi–Received Date: 21.11.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 12.01.2025

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

TÜRKİSTAN'DAN İSTANBUL'A: KAZANLI İSMAIL SEYAHATNAMESİ

<https://doi.org/10.53718/gttad.1589389>

ZAFER SEVER* - MESUT KARAKULAK**

ÖZ

İsmail Seyahatnamesi, 1751 yılında Rusya'nın Orenburg şehrinden belirli bir misyonla başlayıp, Buhara, Hint alt kıtası, Hicaz, Şam gibi pek çok önemli noktayı kapsayarak tesadüfler sonucu İstanbul'da sona eren uzun ve zorlu bir yolculuğu detaylı bir şekilde anlatan önemli bir eserdir. Bu seyahatname uzun yıllar sonra, Kazanlı İsmail tarafından ülkesine döndükten sonra kaleme alınmış ve dönemin toplumsal, kültürel ve dini dinamiklerini aktaran nadir örneklerden biri olarak kabul edilmiştir. Eserin ilim dünyasına kazandırılması ise Tatar ilim adamı Rızaeddin Fahreddin'in çalışmaları sayesinde olmuştur. Fahreddin, 1903 yılında Kazan'da saklı kalmış bu eseri önsöz, açıklamalı dipnotlar ve bir hatime ile birlikte yayımlamış ve okuyuculara sunmuştur. Seyahatnameye dikkat çeken ilk isimlerden biri de Zeki Velidi Togan olmuştur. Togan, *Tarihte Usul* adlı eserinde bu seyahatten kısa da olsa bahsederek eserin tarih açısından ne denli değerli olduğunu vurgulamıştır. Seyahatnameyi bu kadar önemli kılan başlıca unsur, bir Türk tarafından 18. asrın ortalarında kaleme alınmış olmasıdır ki, bu dönemde böylesine detaylı ve geniş kapsamlı seyahat yazılarının sayısı oldukça azdır. İsmail Seyahatnamesi, sadece bir yolculuğun hikayesini anlatmakla kalmaz; aynı zamanda hac vazifesi, deprem ve salgın hastalıklar gibi dönemin sosyal ve kültürel olaylarına dair derinlikli gözlemler sunar. Bu yönüyle seyahatname bir Türk'ün gözünden dünyayı, karşılaşılan zorlukları ve maceraları yıllara yayılan bir anlatıyla ortaya koyar. Eser, dönemin şartlarını yansıtan nadir bir belge olmasının yanı sıra, seyahat yazını içerisinde de özgün bir yere sahiptir. Bu nedenle çalışma okuyuculara hem tarihsel hem de kültürel anlamda önemli bir perspektif sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazanlı İsmail, Seyahatname, Orenburg, Hicaz, İstanbul.

FROM TURKESTAN TO ISTANBUL: KAZANLI ISMAIL TRAVELOGUE

ABSTRACT

İsmail's Travelogue is a precious work that describes in detail a long and laborious journey that started in 1751 from Orenburg, Russia, with a specific mission and covered many important points such as Bukhara, the Indian subcontinent, Hijaz, Damascus, and ended in Istanbul by coincidence. This travelogue was written many years later by İsmail of Kazan after his return to his country and is considered one of the rare examples of the period's social, cultural, and religious dynamics. The work was brought to the world of science thanks to the work of Tatar scholar Rızaeddin Fahreddin. Fahreddin published this work, which had been hidden in Kazan in 1903, with a preface, annotated footnotes, and a conclusion and presented it to readers. One of the first names to draw attention to the travelogue was Zeki Velidi Togan. Togan, in his work titled *Tarihte Usul (Historical Methodology)*, mentioned this travelogue, albeit briefly, and emphasized how valuable the work is in terms of history. What makes this travelogue so important is that it was written by a Turk in the mid-18th century, a period in which there were very few such detailed and comprehensive travel writings. İsmail's Travelogue not only tells the story of a journey but also provides in-depth observations on the social and cultural events of the period, such as the pilgrimage, earthquakes, and epidemics. In this respect, the travelogue reveals the world through the eyes of a Turk, the difficulties and adventures encountered in a narrative spanning years. In addition to being a rare document reflecting the conditions of the period, the work has a unique place in travel literature. For this reason, the work will provide readers with a significant historical and cultural perspective.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE, E-Posta: zafer.sever@erzurum.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1876-0246.

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: mesut.karakulak@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0142-9170.

TÜRKİSTAN'DAN İSTANBUL'A: KAZANLI İSMAİL SEYAHATNAMESİ

Keywords: Kazanlı İsmail, Travelogue, Orenburg, Hejaz, İstanbul.

GİRİŞ

Seyahatnameler; sosyal tarih, kültür tarihi ve tarihi coğrafya bağlamında önemli eserlerdir. Genellikle resmi otoriteler tarafından belli kalıplarla yazılan belgelerden ziyade daha renkli yer yer de objektif bilgiler sunabilirler. Tabii ki seyahatname türünde eserlerin bir kaynak olarak kullanımında bazı hususlara da dikkat etmek gereklidir. Bilhassa seyahatnameyi kaleme alan müellifin mensup olduğu kültürel dünya ve zamanı, bilgisi, bilgisizliği, ön yargıları hatta psikolojisi ve etkileşim alanı göz önüne alınmalıdır. Yine belge olarak kullanılacak bir seyahatnamede yazarın metnini ilgi çekici kılmak için sık sık başvurduğu mübalağalar da dikkatle incelenmelidir.¹ Seyahatnamenin geçtiği dünyada müellifin kaleme aldığı notlar büyük oranda bahsi geçen yerleşim birimlerinde yerel ahalinin dikkat-i nazarını cezbetmez. Zira seyyah aslında bir bölgede değerli olmayan bilgiyi daha değerli olacak bir bölgeye taşıma görevini üstlenir.² Yani her gün önünden geçtiğiniz tarihi veyahut sizin için anlam ifade etmeyen bir obje, kalıntı ve envanter o bölgeden çok uzaklardaki herhangi bireyin dünyasında farklı yer edinebilir. Günümüz modern çağında iletişim araçlarının baş döndürücü bir seviyeye geldiği ve bilgiye ulaşımın ışık hızında olduğu bir süreçte kadim zamanların seyyahlarının bilgi taşımada üstlendiği rol pek anlamlı da gelmeyebilir. Belki de E. Carr'ın dediği gibi müellifin ne anlatmaya çalıştığını hiçbir zaman bilemeye de biliriz.³

Bu noktada bu çalışmanın ana aktörü olan “İsmail Efendi” ve seyahatnamesi ilginç bir örnektir. İsmail Efendi'nin asıl ismi İsmail Bikmuhammadov'dur. Orenburglu bir tüccar ve gezgindir. Rusya'nın Orenburg şehrinin Seitovskaya bölgesinde dünyaya gelmiştir.⁴ Hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz müellifin seyahatnameyi yıllar sonra ne amaçla ve kime yazdığı muğlaktır. Kazan Federal Üniversitesi Lobaçevskiy Kütüphanesi'nde temin edilen eserin birkaç kopyası daha bulunduğu düşünülmektedir. Çalışmada dikkate alınan kopya Rızaeddin Fahreddin'in 1903 yılında Kazan'da neşrettiği çalışmasıdır. Eser Arap harfli Tatar Türkçesiyle yazılmış olup toplam 32 sayfadan oluşmaktadır. Alışılmışın dışında Batı eksenli gelişen seyahatname türü eserlere nazaran Türk coğrafyalarından hareketle kaleme alınan eserler oldukça nadirdir. Tüccar olarak bilinen yazarın XVIII. asır dünyasında medrese eğitimi almış ve seyahat boyunca yazıcılığı üstlenmesi en azından kendi çağında belirgin bir yerinin olduğunu göstermektedir. Zaten çağ itibarıyla seyahat etmek toplumdaki sıradan bir bireylerin gerçekleştirebileceği bir eylem değildir. Rus Çarlığı, Doğu ile yapmış olduğu diplomatik ilişkilerde ilişki ağlarını iyi kurmak için öncelikli olarak Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine hâkim, İslam geleneklerine aşina isimleri seçmekteydi. Çarlık tarafından Hindistan'a görevlendirilen bu elçilik heyeti için de eğitilmiş Tatarlar seçilmiştir.⁵

İsmail Efendi 1751 yılında Molla Yakup, Abdurrahman, Molla Nadir ve Starşina⁶ Molla Nadir'in yardımcısına yazıcılık hizmetinde bulunmak amacıyla Orenburg şehrinde başlayıp Hive, Buhara, Afganistan ve Hindistan'a varıp buradan Hicaz'a, oradan Şam'a gitmiş ardından da İstanbul'a gelmiş ve bu uzun seferi boyunca bir seyahatname tertip etmiştir.⁷ Zeki Velidi Togan *Tarihte Usul* adlı eserinde Türk tarihinin kaynakları hakkında bilgi verdiği bölümde *Kazanlı İsmail Seyahatnamesi* olarak adlandırdığı bu seyahatnameden bahseder. Togan, İsmail ve arkadaşlarının Rusya'dan Hindistan'a görevlendirilmiş zatlar olduğu ve seyahatnamenin yıllar sonra Rusya'da kendisi tarafından kaleme alındığını belirtir.⁸ Tarihin dehlizlerinde kalmış İsmail Seyahati, Tatar mütefekkir ve muharrir Rızaeddin Fahreddin⁹ (1859-1936) tarafından önsöz ve hatime eklenerek yıllar sonra 1903 yılında Kazan'da neşredilmiştir. Ayrıca Rızaeddin Fahreddin metin içerisinde gerekli gördüğü yerlerde bazı açıklayıcı bilgiler vermiştir. Fahreddin'in ifade ettiğine göre İsmail Efendi ve birlikte seyahat ettiği kimseler Orenburg'a Kazan'dan gelen Müslümanlardan olmalıdır. İsmail'in soyundan gelen kimselerin olup olmadığı bilinmemektedir. Görünen o ki bunlar Moskova'da organize olup seyahat eden meşhur kimselerle hareket etmek isteseler de bunda muvaffak olamamışlardır.¹⁰ Seyahatnamenin girişinde İsmail Efendi, Orenburg'da Starşina

¹ İlber Ortaylı, “Tarihi Kaynak Olarak Seyyahlar ve Seyahatnameleri”, *Yabancı Seyyahların Gözünden İstanbul*, İstanbul Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 9-10; Nida N. Naçacı, “İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler”, *Yabancı Seyyahların Gözünden İstanbul*, İstanbul Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 15-17.

² Eyüp Özveren, *Akdeniz'de Bir Doğu*, Dost Yayınları, Ankara 2000, s. 26.

³ Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir?* çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 67.

⁴ “Putaşestvennik İsmail Bikmuhamet”, <https://bashenc.online/ru> (Erişim Tarihi, 27.12.2024, 13:30); “Zapiski İsmaila Bekmuhamedova o Ego Puteşestvii v İndiyu”, <https://tatarica.org/ru> (Erişim Tarihi, 28.12.2024, 18:00).

⁵ A. H. Aleeva, “Vostok i Tyurskiy Mir v Tatarskih Sayahetname”, *Uçene Zapiski Kazanskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, Tom 149, Kn. 4, 2007, s. 150.

⁶ Rusçada starşini olarak bahsedilen, çoğunlukla seçilmiş yerel liderler. Bk. Michael Khordarkovsky, *Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı*, çev. Mehmet Akif Koç, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 32.

⁷ *İsmail Seyahati*, haz. Rızaeddin Fahreddin, Haritonov Matbaası, Kazan 1903, s. 2.

⁸ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981, s. 253.

⁹ Ceditci ve islahatçı fikirleriyle tanınan Tatar ilim adamıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya Müslümanlarının eğitim, kültür ve dini hayatında önemli bir rol oynamayı başarmıştır. Onlarca makale ve eser kaleme almış, Rusya Müslümanlarının yenileşme hareketinde büyük katkılarda bulunmuştur. Rızaeddin Fahreddin hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Türkoğlu, *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*, Ötügen, İstanbul 2000.

¹⁰ *İsmail Seyahati*, 4. dipnot.

Said Molla Nadir, Molla Yakup, İsmail, Abdurrahman ve Molla Nadir'in yardımcısıyla birlikte Buhara'ya tüccar olarak gönderildiklerini ifade eder.¹¹

Rızaeddin Fahreddin bu seyahatin Batılı seyahatlerin seyahatleri gibi okuyucuya fazla bir şey vadetmediğini belirtir. Nitekim dönem itibarıyla Doğu toplumlarının kendini merkez gören bir anlayışa sahip olması keşfetme arzusundan ziyade de keşfedilmeme yönünde politikalar geliştirmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla kendini merkez gören Doğu toplumu bireylerinin çevreyi merakı azami seviyede kalmıştır. Zaten Fahreddin de İsmail Efendi'nin vermiş olduğu bilgilerin genel olarak kulaktan dolma ve kervancılardan edindiğini zikreder. Ancak tüm bunlara rağmen bu seyahatin kendi milletinden birinin kaleminden çıktığından dolayı kütüphanemizde yer alması gerektiğini ifade eder. Zira Rızaeddin Fahreddin, sadece bir din adamı olmanın ötesinde aynı zamanda Rusya Türklerinin çağdaşlaşma serüveninde etkin bir fikir adamı ve tarihçi olması yönüyle, toplumunda böylesi nadir görülen örnekleri görmezden gelecek bir isim değildi. Aynı zamanda Fahreddin, seyahatnamenin dikkatli okunduğunda üzerinde durup düşünülecek ve ibret alınacak birçok yeri bulunduğunu da ekler.¹² Eileen Kane, *Russian Hajj Empire and the Pilgrimage to Mecca*, adlı eserinde Rızaeddin Fahreddin'in aksine İsmail Efendi'nin seyahatnamesinin öneminden bahseder ve Rus tebaasından biri tarafından yazılmış en eski hac hatıratı olduğunu ifade eder. Ayrıca İsmail Efendi'nin anlatılarından o dönemde Avrupalıların bölgedeki nüfuzunun arttığını ve korsan saldırılarına karşı bölgedeki güvenliği sağladıklarının anlaşıldığını belirtir. Bununla birlikte İsmail Efendi'nin yolculuk sırasında kurduğu ağların özellikle Türklerden (metinde yer alan Tatarlar ve Türkçe konuşanlar) yardım görmesi Rusya Müslümanlarının hac güzergâhlarına dair ağları ile rotalarını görme ve yerine yenilerini koyma fırsatı verdiğini ifade eder.¹³

Fahreddin, İsmail Efendi'nin büyük ihtimal bu eserini seyahatname tarzında değil de yakın arkadaşlarına, dostlarına özel olarak yazdığını düşünür. Çünkü seyahati yıllar sonra Rusya'ya döndükten sonra kaleme almıştır. Yazıldığı dönemde Rusya'da henüz Arap harfli metinlerin basılmadığını belirtir. Bu nedenle kıymetli din ve ders kitapları basılmamışken bile bu eserin basılacağı İsmail Efendi'nin hayaline bile gelmemiş olabileceğini ifade eder. Rızaeddin Fahreddin eser hakkında genel bilgiler verdikten sonra eserin neşir sürecini şu şekilde izah eder:

“Edebiyat kitabı diye ilk elime alıp okuduğum kitaplardan biri bu seyahatnamedir. Bundan otuz yıl önce okuduğum bu eser, bugün gibi hatıramdadır. Bu seyahatnameyi okuduğumda dünyaların açılıp insanoğlunun ne gibi hallerde yaşadıklarını okuyunca hayran kalmıştım. Gençlik günlerimden beri bu eseri bastırıp yayınlama fikri her zaman aklımdaydı. Çok şükür bugün bu muradıma eriştim. Bugün devrin önde gelen isimleri, hatta mektep çocukları bile düşünebilir bu eseri yayınlamak yerine daha faydalı işler yapabileceğimi. Ancak ben bu eseri ilmi kıymetinden dolayı değil, daha önce de belirttiğim gibi eski bir eser olmasından dolayı neşrettim. İsmail Efendi'nin yazdıkları arasında bazı hurafeler ve abartmalar vardır. Medrese görmüş orta derece kimse cümlesinden zannedilen bir yazarın böyle kusurları affedilse dürüst olunacaktır. Çünkü şöhretli muharrirlerde bile böyle durumlara rastlanabilir.”¹⁴

1. Kazanlı İsmail Seyahatnamesi

1.1. Orenburg'dan Buhara'ya¹⁵

“Devletlü Sultanım Efendim sağ olun. Rivayet olundu. İsmail Hacı Bin Muhammet. Tarih 1751 idi.” sözleriyle İsmail Efendi tarafından seyahat kaleme alınmaya başlar. İsmail ve yoldaşları Orenburg şehrinden 22 günde Ürgenç'e varmış, burada 7 gün kalmıştır. Daha sonra heyet Ürgenç şehrinden ayrılarak 12 günde Buhara'ya seyahat etmiştir.¹⁶

1.2. Buhara'dan Fars Denizi'ne

İsmail Efendi ve beraberindekiler Buhara şehrinde bir kış kalırlar. Buhara'da kaldıkları süre zarfında birçok önemli zatın mezarını ziyaret ederler. İsmail Efendi Buhara'da kaldıkları zaman Hindistan'a elçi olarak gitmeleri için padişah (imparatoriçe)¹⁷ tarafından emir geldiğini ifade eder. Burada akıllara İsmail Efendi'nin dahil olduğu bu elçilik heyetinin neden Rusya'dan diğer ülkelere gönderildiği sorusu gelmektedir. Rızaeddin Fahreddin, Rus İmparatoriçesinin emri nedir? Bu elçilik misyonun amacı nedir? ve Hindistan'a hangi hükümdara gideceğini bilmek en gerekli bilgi olduğunu ifade etse de ne çare ki buna dair İsmail Efendi'nin seyahatnamenin hiçbir yerinde herhangi bir bilgi vermediğini belirtir. Büyük ihtimal böyle bir seyahatin amacının İsmail Efendi'nin

¹¹ *İsmail Seyahati*, s. 6.

¹² *İsmail Seyahati*, s. 2.

¹³ Eileen Kane, *Russian Hajj Empire and the Pilgrimage to Mecca*, Cornell University Press, 2015, s. 51-53.

¹⁴ *İsmail Seyahati*, s. 3.

¹⁵ Asıl nüsha başlık ve bölümlere ayrılmadan yazılmıştır. Rızaeddin Fahreddin okuyuculara kolaylık olsun diye metni bölümlere ayırmıştır.

¹⁶ *İsmail Seyahati*, s. 5-7.

¹⁷ Söz konusu zamanda Rus Çarlığı'nın başında Yelizaveta Petrovna (1741-1762) bulunmaktadır.

TÜRKİSTAN'DAN İSTANBUL'A: KAZANLI İSMAİL SEYAHATNAMESİ

kendisinin dahi bilmediğini, yalnız elçilik heyetinin başındaki ismin bunu bildiğini zikreder.¹⁸ Heyet Buhara'dan aldıkları emir gereği Hindistan'a doğru yola çıkar. 7 gün sonra Andhoy şehrine varıp burada bir hafta kalırlar.¹⁹

Andhoy şehrinde kaldıktan sonra bir sonraki güzergahları Mergücek adındaki bir şehirdir. İsmail Efendi bu şehri düşmanın harap ettiğini ifade eder. Buradan Herat'a seyahat ettiklerini ve 8 gün kaldıklarını belirtir. Sonra kabile Herat'tan ayrıldıktan sonra Kandehar şehrine varır. Bu şehirle birlikte İsmail Efendi gittiği kentler ve oralarda yaşayan halklarla ilgili bilgi vermeye başlar. Kandehar ve Kilat şehirlerinde Afganların yaşadığını söyler. Bu şehirlerden ayrıldıktan sonra Belus (Beluc/Belucistan) şehrine vardıklarını belirtir. İsmail Efendi buradaki halkın Zekeriya mezhebine inanan bir kavim olduğunu ifade eder. Onlar hakkında kendilerine yoldaşlık eden bir Özbek'in anlattığı bilgilere yer verir: Bu insanlar sadece zikreder, abdest ve namazı bilmezler. Zikirleri la ilahe illallah'tır. Zikretmek için bir ibadethaneye benzer bir ev yapmışlar. Evlerine gittiklerinden sonra tuhaf ritüeller yapıp uyurlar. Bunların mezhebi kötüdür. Evlerine misafir olacak kimselere ahlaksız tekliflerde bulunur, bunu kabul etmeyenleri evlerinden kovarlar. Ancak İsmail Efendi kendilerinin anlatıldığı gibi böyle bir durumla karşılaşmadıklarını sözlere ekler.²⁰

Kabile buradan ayrıldıktan sonra yakınlarda yer alan başka bir şehre varır. İsmail Efendi söz konusu şehirde konaklarken yanlarına bir gece birilerinin geldiğini ifade eder. Gelen kişiler, buranın güvensiz bir yer olduğunu, silahlarımızı/kılıçlarımızı vermelerini ve Afganların onları öldürebileceğini söylediklerini belirtir. Ancak, kendileri silahlarını vermeyeceklerini, Afganlar gelse bile onlarla savaşacaklarını ifade ederler. İsmail Efendi'nin daha sonra edindiği bilgilere göre yanlarına gelen bu kişiler, onları öldürmeyi düşünen kimselerdir. Onların kötülüklerinden kendilerini Allah'ın koruduğunu söyler. Bu şehirden ayrıldıktan sonra bir Arap şehrine rast geldiklerini ve on gün kaldıklarını belirtir. Buradan sonra yollarının denize çıktığını ifade eder.²¹ Rızaeddin Fahreddin Belucistan halkının dininin İslam olup Sünni olduklarını belirtir. Vardıkları denizin ise Fars Denizi (Basra Körfezi) olması gerektiğini söyler.²²

1.3. Deniz, Hindistan

İsmail Efendi Hindistan Denizi'nde (Basra Körfezi) beş gün seyahat ettiklerini söyler. Buranın Basra Şehri olduğu ve burada inci ve mercanın çıkarıldığını onlara söylediklerini belirtir.²³ Rızaeddin Fahreddin buranın bugünkü Basra şehri olmadığını zikreder. Hindistan'dan sonra İsmail Efendi'nin verdiği şehir isimlerinin haritalarda yer almadığını belirtir.²⁴ Büyük ihtimal bu isimlerin yazıcılar tarafından bozulduğunu veya değiştirildiğini ifade eder.²⁵ Seyahatteki bilgilere göre Kızıbaş Arapların yaşadığı bu şehirde iki ay kalırlar. Basra şehrinde halife tarafından atanmış beyler vardır. Yollarına devam edebilmek için vasıta bulamadıklarından dolayı beklerler. Daha sonra seyahat için hazırlanmış bir kayak/gemi bulurlar. Gemiyle yola çıktıktan iki gün sonra Molla Nadir'in hizmetkârı ölür. Dört kişi kalırlar. 18 gün sonra Bendırsürat? (Surat)²⁶ adında bir şehre varırlar. Bu şehir bir Hint kale şehridir. Bu şehre demir atarlar. İsmail Efendi bu şehre vardıklarında sularının bittiğini ifade eder. Bir kayakla beş altı kişi su almaya gönderilir. İsmail Efendi bu kişilerin aradan bir saat geçmeden haramileri görüp, korkup geri geldiklerini ifade eder. Güneşin mızrak boyu olduğu bir anda Farmlar haramilerin geldiğini, top, tüfek ne varsa hazır etmemeleri gerektiğini söylediklerini belirtir. Gemide elli tüfek, dört adet de top vardır. Sonra büyük bir kovalama ve çatışma başlar. İsmail Efendi o anları şu şekilde tasvir eder:

“Sonra ardımızdan silahlı 6 kayak bize yetişti. Haramilerin 12 topları vardı. Sabahtan akşama kadar büyük bir çatışma yaşandı. İlk atıkları toplar gemiye isabet etti. Biz kayak üzerinde kendimizi korumak için çömelmiştik. (Top) Molla Nadir'in başını ezdi, kopardı. Biz Abdurrahman'la bir köşeye gizlenmiştik. Abdurrahman'ın karnını yarıp, ikimizin başındaki başlığı aldı. Gemi sahibinin botunu parçaladı. Molla Yakup Ağa habersiz (olan) gemi sahibini uyardı. Sonra Molla Nadir'le Abdurrahman'ın vücutları kan revan içindeydi. Bunu görünce aklım gitti. Benim de vücudumda yara var diye düşündüm. Fakat üzerimdeki kanlar Abdurrahman'a aitmiş. Üç gün top seslerinden kulaklarım işitmedi. Kara uzak olduğu için ölüleri denize bıraktık. Bu durum kötü oldu ama başka çaremiz yoktu.”²⁷

Elçilik heyeti bu hengameden kurtulduktan sonra Frenk askerlerinin çatışma için Bendırsürat'a geldiği görülür. Heyet daha sonra Frenk askerlerinin gemilerine geçer. İsmail Efendi bu askerlere 200 altın akçe verdiklerini söyler. Yine Allah'a hamd ederek o haramilerden kurtuldukları için şükreder. Ancak haramiler iki

¹⁸ *İsmail Seyahati*, 2. dipnot.

¹⁹ *İsmail Seyahati*, s. 7.

²⁰ *İsmail Seyahati*, s. 8.

²¹ *İsmail Seyahati*, s. 9.

²² *İsmail Seyahati*, 2. dipnot.

²³ *İsmail Seyahati*, s. 9.

²⁴ Rızaeddin Fahreddin'e göre Basra şehri bunların yollarından gayet uzak ve güzergâh dışında bir yerde olduğundan Basra sözü başka bir şehir yerine yazılmış olması muhtemeldir. Çağdaş seyyahlar kendi seyahatnamelerinde güncel haritalardaki yer ve şehir isimlerine riayet ederken İsmail Efendi sefer ettiği tarafı ne güney ne kuzey ne doğu ne de batı şeklinde zikrettiğini belirtir. Bk. *İsmail Seyahati*, 3. Dipnot.

²⁵ *İsmail Seyahati*, 3. dipnot.

²⁶ Yol güzergahına göre İsmail Efendi'nin Bendırsürat olarak belirttiği şehir Surat şehri olmalıdır.

²⁷ *İsmail Seyahati*, s. 9-10.

gemiyle onları takip eder. İsmail Efendi'nin verdiği bilgilere göre Frenk askerlerinin gemilerinde 50 şer top olduğundan dolayı askerler korkmaz ve sadece gelen soyguncuları izler. Daha sonra uzakta kalan haramiler gözden uzaklaşır. Bunun üzerine askerler dönüp elçilik heyetine nereye gideceklerini sorar. Gemiden küçük bir kayığa geçip Bendürsürat'a çıkarlar. İsmail Efendi burada kendilerinden gümrük vergisi aldıklarını belirtir. Yine paralı olduklarını anladıkları için onları şehre götürdüklerini sözlerine ekler.²⁸

İsmail Efendi şehre varduktan sonra karşılaştıkları ilk anları şöyle anlatır: “Onların dillerini biz bilmiyorduk. Bizim dilimizi de onlar bilmiyordu. Onların hangi milletten olduğunu anlamadık. Meğer onlar Muntay²⁹ imiş. Dokuz gün o şehirde durduk. Bu şehirde Türkçe konuşabilen birini getirdiler. Onunla konuşunca gönlümüz açıldı. Aynı anneden doğmuş bir kardeşimizi görmüş gibi olduk”. İsmail Efendi daha sonra verdiği bilgilerden Muntali (Hintçe) dilini biraz öğrendiklerini ifade eder. İki ay sonra Kabe'den hacıların geldiğini belirtir. O kervanla birlikte şehirden ayrılırlar. O kervan ile dokuz günde Örenkiabad (Haydarabad)³⁰ şehrine varırlar. Bu isim Hindistan Padişahı tarafından verilmiş, asıl ismi Örenkziip/Örenkzeeip imiş. Daha sonra elçilik heyeti bu şehirde birkaç gün durduktan sonra kervanla birlikte 12 günde Haydarabad şehrine varırlar. Bir vakit burada kalırlar. Oradan aynı kervanla Meçeli³¹ şehrine doğru yola çıkarlar. İsmail Efendi Meçeli kelimesinin Hint dilinde balık olduğunu ifade eder. Güzergahta ilerledikleri zaman bir orman karşılarına çıkar. Ormanda ilginç olaylara denk gelirler. İsmail Efendi ormanda gördüklerini şu şekilde anlatır:

“Ormanda iki yüz silahlı adama rastladık. Bu silahlı adamlara niçin burada bekliyorsunuz diye sorduk. Onlar da ormanda aslan ve maymunlar çoktur dediler. Sonra ormana girdik bir iki mil sonra çok sayıda maymunla karşılaştık. Sayısını Allah bilir. Büyüklükleri at kadar, insanlar gibi sakal ve bıyıkları var. El ve ayakları insana benzer. Kuyrukları at kuyruğu gibidir. Onları görünce korkup ateş etmeye başladılar. Bağırma çağırma sesleri duyuldu. Aniden bir tepede kuyruğunu arkasına salmış heybetli bir aslan görüldü. Onu gördükten sonra başka insanlar/diğerleri canlarından ümitleri kestiler. Korku içinde etrafa ateş etmeye başladılar. Aslan hiçbirimize zarar vermedi. Allah korudu kurtulduk.”³²

Bu ilginç ve korkutucu yolculuk yaklaşık üç hafta sürdüktan sonra başka bir Hint şehrine varırlar. Burada kendileri için ilginç bir olaya denk gelirler. Kaldıkları eve mezarlık yakındır. Bir gün mezarlıktan geçerken mezarların baş tarafına gölgelerinin düşmüş olduğunu görürler. İsmail Efendi Yakup Ağa'ya seslenerek “Ey Yakup Ağa güneşin gölgesi bizim ardımızda olmalı bu ne haldir” diye sorar. Oradaki halka bunun sebebinin sorduklarında güneşten geçtiniz diye cevap alırlar. Dünyanın merkezine mi geldik diye şaşırırlar. Seyahatlerine devam eden elçilik heyeti bir kayık bulup Çelçere olarak adlandırılan bir şehre doğru yola koyulurlar. Dokuz gün gittikten sonra karşı rüzgârdan dolayı korunaklı bir yerde altı gün beklerler. Sonra bir Frenk kayığına rast gelip yola çıkmak için iki yüz örfiye verip Frenk kayığından bir asker alırlar. İki gün gittikten sonra denizde bağlanıp bırakılmış bir sal gören İsmail Efendi bunun sebebinin sorar. Asker de belli aralıklarla salları bırakıldığını söyler. Bu sallarla iki gün gittikten sonra bir nehre rast gelirler. İsmail Efendi o nehrin Çelçere ırmağı olduğunu ifade eder. Burada Rızaeddin Fahreddin bir açıklama yapar. İsmail Efendi'nin Çelçere şehri, Çelçere suyu olarak adlandırdığı yerin Ganj Nehri, Ganj şehirleri değil midir sorusunu sorar. Rızaeddin Fahreddin Çelçere olarak adlandırılan yerin Ganj olduğunu belirtir. Burada İsmail Efendi nehrin birleştiği yerle ilgili coğrafi bilgiler verir. Ganj Nehri'nin döküldüğü yerde Hz. Süleyman'ın yüzüğünü kaybettiğini ve bir kızın bulunduğu meşhur kıssayı anlatır. İsmail Efendi bu tarz kıssaları, etrafından duyduklarını doğruluğunu araştırmadan seyahatnamede sıklıkla yer verir. Bir gemiyle denizde 25 gün seyahat ettikten sonra bir Ganj şehrine denk gelirler. Bu şehirde 25 gün kalırlar ve bazı gözlemlerde bulunurlar. İsmail Efendi bu şehirde yaşayan Hinduların inançlarıyla ilgili şu ilginç bilgileri verir:

“Oradaki ahalinin evleri kamaştandır. Onlar ölümlerini suya bırakırlar. Kendileri de ineğe tepar. Yemin edecek olduklarında sığırın kuyruğunu tutarlar. Yine ölümlerini yakarlar. Her bir kişi sığır tezeği alıp gider. Ölümlerini üzerine koyup yakarlar. Mezhepten çıkan kimsenin tekrar girebilmesi için on kere sığır tezeği yemesi gerektiğini söylüyorlar. Ayrıca sonra yemek pişirecekleri zaman da inek pisliği katıyorlar. Onun üstüne kamir koyarlar. Yine birisi ben şehitlik istiyorum diyor ise ona her bir kişi birer sığır tezeği verir. Şehit olmak isteyen kişi kendi isteğiyle kazanda kaynayan yemeğin içine girer. Sonra ateşi yakıp yemekle birlikte pişer.”³³

İsmail Efendi ve beraberindekiler bir kayıkla bahsi geçen şehirden ayrılırlar. Daha önce geçtikleri bir şehre geri dönerler. Seyahatnamenin verdiği bilgilere göre bu şehirde hem Hintli, hem Kızılbaş hem de Özbekler vardır. Burada bir yıl kalırlar. İsmail Efendi bu şehirde buğday, pamuk, şeker, şeker kamışı gayet çok ve ucuz olduğunu ifade eder. Beş ay yağmur yağdığından dolayı bolluk olduğunu ve çeşitli baklagillerin yetiştiğini

²⁸ *İsmail Seyahati*, s. 10.

²⁹ Buharalılar tarafından Hintlilere verilen isimdir.

³⁰ Bundan sonraki durağın Haydarabad şehri olduğu düşünülürse yol güzergahına göre İsmail Efendi'nin Örenkiabad olarak belirttiği şehrin Evrengabad olma ihtimali yüksektir.

³¹ Rızaeddin Fahreddin bu isim bazı nüshalarda “meçli” bazılarında “mingele” şeklinde kayıtlıdır. Haritalarda hiçbirine bu isimlerden rastlanmamıştır. Belki burası Malve / Maluh bölgesi olabilir.

³² *İsmail Seyahati*, s. 11-12.

³³ *İsmail Seyahati*, s. 12-13.

TÜRKİSTAN'DAN İSTANBUL'A: KAZANLI İSMAİL SEYAHATNAMESİ

belirtir. İsmail Efendi tüccar kimliğiyle şehirdeki ticaret yapılabilecek mallarla ilgili bilgiler verdikten sonra küçük bir kayıkla Maksudabad³⁴ şehrine 12 günde gittiklerini belirtir. Bu şehirde bir yıl kalırlar. İsmail Efendi bu şehirde çok fazla fil olduğunu, hatta bir vezirin 500 file sahip olduğunu söyler.³⁵

Seyahatnamenin verdiği bilgilere göre daha sonra 18 günde araba ile bazı Hint şehirlerine varırlar. Buralarda dokuz ay kalırlar. Daha sonra arabayla Benarz/Binarz şehrine gelip burada bir ay kalırlar. Orası Hint şehridir. Burada her türlü halis gümüş ve altın çıkar. Yine başka şehirlerden geçerler. İsmail Efendi başka şehirlerden geçtiklerini ancak adlarını unuttuğunu ifade eder. Gittikleri şehirlerde duyduğu rivayetleri anlatan İsmail Efendi buradaki bir şehirde bulunan mescidin yanına ağaç asıldığını ve bu ağacın Nuh Peygamberin gemisinin bir parçası olduğunu anlattıklarını belirtir. Rızaeddin Fahreddin Nuh tufanına dair bazı meselelere İslam alimlerinin ihtilafı yaklaşmakta olduklarını ifade eder. Böyle eski bir zamandan kalma bir ağacın o güne kadar kalması uzak bir ihtimal olduğundan bu söze doğru nazarıyla bakılamayacağını belirtir. Bu şehirde ikamet ettikleri zaman İsmail Efendi'nin ifadesiyle isimlerini hatırlamadığı üç peygamberin kabrine ziyarette bulunurlar. Buradan ayrıldıktan sonra Şahcihanabad (Delhi) şehrine varırlar. Hint hanının³⁶ yaşadığı bu şehirde dokuz ay kalırlar.³⁷

İsmail Efendi Delhi'de kaldıkları zaman Afganların bu şehri ele geçirmek için geldiğini ifade eder. Şehrin Afganlara karşı hiçbir mukavemet göstermediğini ve talan edildiğini belirtir. Hatta bu Afganlar elçilik heyetinin mallarına el koymak ister. Onlara bizden ne istiyorsunuz diye sorduklarında, iki yüz örfiye istedikleri ve bunu ödediklerini İsmail Efendi anlatır. Seyahatnamede anlatılanlara göre Afganlar şehri tahrip ettikten sonra Delhi'de büyük bir kıtlık yaşanmıştır. Şehirde görülmemiş yiyecek içecek sıkıntısı olmuştur. İsmail Efendi seyahatnamenin bu kısmında dokuz ay sonra memlekete geri dönmek istediklerini ifade eder. Onun bu sözlerinden elçilik misyonunun tamamlandığı ya da Afganların şehri tahrip ettikten sonra memleketlerine (Rusya'ya) dönmek istediklerini anlamaktayız. Ancak Afganlar yollarını keser ve seyahat rotası tamamen farklı bir yöne çevrilir. İsmail Efendi bu yolculuk esnasında yaşadıklarını şu şekilde anlatır:

“Dokuz ay sonra memleketimize geri dönmek istedik fakat Afganlar yolunuzu kesmişti. Bu yüzden Bendirsurat'a yollandık. Bunlara Delhi'deyken Yakup Ağa'nın ifadesiyle 700 örfiye verilmişti. Orada iki ay durduk. Orada birçok gemi vardı. İki aylık yiyecek ve içecek satın aldık. Gemiye binerken de adam başı 40'ar örfiye para verdik. Ayrıca gemi içerisinde de yatak için 40'ar örfiye daha verdik. Ve bu gemiyle Mekke-i Mükerreme'ye gitmek için yola çıktık. Denizde iki ay kaldık. İki aydan sonra sularımız tükendi. Deniz dalgalanmaya başladı. Gemi su bastı. Kovalarla suyu döküp bitiremedik. Gemimiz batmaya başladı. Yelkenin direkleri dalgalar tarafından kırıldı. Her birimiz can derdine düştük. Her birimiz tövbe edip Allah'a dua etmeye başladık. Kurtulmak için adaklar adadık. Allah'ın yardımıyla gemimiz kurtuldu. Allah'a şükrettik. Serendip Dağı'nı gördük ve Adem Aleyhisselam'ın kabrinin burada olduğunu söylediler³⁸ üç ay sonra Cidde şehrine vardık.”³⁹

1.4. Hicaz

İsmail Efendi seyahati boyunca en fazla bilgi verdiği yer kutsal topraklardır. Burada duyduklarına ve gördüklerine fazlaca yer vermiştir. Kutsal topraklardaki ziyaretleri ve geçirdikleri günleri detaylarıyla anlatır. İsmail Efendi ve beraberindekiler Cidde'ye geldikten iki gün sonra Mekke'ye varırlar. Aslına bakılırsa İsmail Efendi'nin seyahatnamesindeki bu kısımlar onun dini ve kültürel dünyasını da yansıtır. Güncesinin merkezini kutsal mekanlar ve yaşadığı manevi deneyimler oluşturur. Kazan'da dini inancın ve uygulamalarının önemli bir yer tutması, onun notlarında bu manevi dünyaya daha fazla yer vermesine neden olmuş olmalıdır. Seyahati boyunca öteki olarak kabul ettiği toplumların adetlerini çağırdığı, anlamsız ve fantastik bulan İsmail Efendi kendi inanç dünyasının izini sürdüğü yerlerde anlatımı daha içten ve samimidir. Bu yönüyle onun seyahatnamesinde asıl anlatılmak ve aktarılmak istenen kendi toplumunda da fazlasıyla kabul görecektir kutsal mekanların tasvirini olduğunu söylemek doğru olacaktır. Nitekim müellif burada beraberindekilerle hac vazifesini yerine getirir. İsmail Efendi Hac vazifelerini ve Kabe'yi şu şekilde tasvir eder:

“(Yolculuğun ardından) Mekke'ye vardık. Kabe'i Şerif'i gördük. Kâbe dediğimiz dört (tarafı) örtülü kara taştan yapılmış bir evdir. Kabe'nin eşiği güneşin doğduğu tarafta ve saf gümüşten dir. Kâbe kara ipekten dokunmuş örtüyle örtülmüştür. Ve ortasından altın kuşak ile bağlanmıştır. İçini kırmızı ipek çarşaf ile kaplamışlar.Hacerülesved Kâbe eşiğinin sol tarafına yakındır. Kabe'nin etrafını mermerle çevirmişlerdir. Güneş o kadar sıcak olur ki yere basacak olsanız ayaklarınız kabarr. Ancak orada bir taş vardır ki güneş hiçbir zaman onu kızdırmaz. Kabe'nin etrafında güvercinler çoktur. Uçtuklarında Kabe'ye konmazlar ve

³⁴ Rızaeddin Fahreddin buranın Ganj Nehri boyunca ve günümüzde Mürşidabad ismiyle meşhur olan şehir olduğunu ifade eder. Bk. *İsmail Seyahati*, 10. dipnot.

³⁵ *İsmail Seyahati*, s. 13-14.

³⁶ Bu vakitte Dehli hükümdarı II. Alemgir Şah olsa gerek. Bk. *İsmail Seyahati*, 14. dipnot.

³⁷ *İsmail Seyahati*, 14. dipnot.

³⁸ Rızaeddin Fahreddin bu bilgilere göre rüzgâr bunları alıp Babürmendep boğazına gelmeden Serendip Dağı'na götürmüştür. Onlar Cidde'ye 3 ayda gelebilmişlerdir. Bk. *İsmail Seyahati*, 15. dipnot.

³⁹ *İsmail Seyahati*, s. 15.

üzerinden uçmazlar. Kabe'yi tavaf ettik. Zemzem suyu içtik. Makam-ı İbrahim'de namaz kıldık. Mekke'nin etrafında 400 peygamber var dediler. Haremın dışına çıktık. Safa ve Merve arasında yedi kez yürüdük. Ondan sonra Haticetül Kübra hazretlerini ve Hz. Ömer oğlu Ebu Şahme⁴⁰ ve birçok evliya şehitlerinin kabirlerini ziyaret ettik. Ondan sonra Bibi Fatıma'nın evini ziyaret ettik. Evinin duvarına konulmuş bir taş, peygamber efendimizin dirseğinin izin olduğu bir taşta elimizi sürdük. Evinin içinde Hz. Fatıma'nın el değirmeni taşı budur diye söylediler. İmam Hasan ve Hüseyin'in beşiğini gösterdiler. Bundan sonra Kabe'ye girdik. Ve her köşesinde ikişer rekât namaz kıldık. Ondan sonra Nur Dağı'na vardık. İki kişinin sığacağı bir mağaraya girdik. Burası peygambere ilk ayetlerin indiği yerdir. İkra bismi rabbike suresi burada inmiştir. İki rekât namaz kıldık. Birkaç gün sonra Taif şehrine vardık. Taif büyük bir şehir olup birçok peygamberin akrabaları ve çocukları buradadır. Gayet hoş ve mübarek bir yerdir. Yemişleri ve akarsuları çok olup o kadar geniş bir yerdir ki dille anlatmak imkansızdır. 18 gün burada kaldıktan sonra Mekke'ye geri geldik. Arası iki günlük yoldur. Mekke'den arası üç dört millik olan bir mağaraya girdik. Bu mağaraya üç kişi anca sığar. Orada iki rekât namaz kıldık. Bu mağara Hz. Ebubekir'le Peygamberin Mekke kavminden saklandığı mağaradır. Burada üç gece kalmışlardır. Sonra buradan Medine'ye yönelmişlerdir."⁴¹

İsmail Efendi bu kısımda Peygamber Efendimizin hayatıyla ilgili bilgiler verir. Yine onun Medine'ye gelişi ve devesinin çöktüğü yere ev yapılması olayını anlatır. Ayrıca Mekke ve Medine'de bir yıl kaldıklarını ve iki kere hac ibadetini yaptıklarını ifade eder. Bu bölümde belki de seyahatnamenin en ilgi çekici ve etkileyici sahneleri arasında yer alan hac vazifesini detaylarıyla şu şekilde anlatır:

"Dört bir taraftan hac yapmak için Müslümanlar geldi. Hac vakti geldi, niyet ettik ihrama girdik. On günde Ravza'dan Mekke'ye gittik. Yedi kere Kabe'yi tavaf ettik, Hacerülesved'e yüz sürdük. Mina ve Müzdelife'ye vardık. Arafat Dağı'nda bir gece kaldık. 2. Günü Arafat'taki mescitte cuma ve ikinci namazını kıldık. Arife cumaya denk geldi. O güne hacc-ı ekber⁴² diyorlar. 12 yılda bir gelir. Çok şükür bize o gün denk geldi. İnanışa göre o güne denk gelen 12 yıllık hac sevabı alır dediler. Ondan sonra Halife tarafından hacılar ile toplanmış kadı efendi deve üzerine binip hutbe okudu. Kadı efendinin iki yanında bayraklı iki kişi vardı. Kadı işareti verdiğinde bayraklar sallandı ve 70 bin hacı hep birden Lebbeyk Allahümme lebbeyk diyerek zikretmeye başladılar. Sesler etraftaki dağlardan yankılandı. Hacıların başları açık, ayakları çıplak (Bu bölümde hacıların giydikleri elbiseler tasvir edilir. İnsanların da Kıyamet günü Arasat Meydanı'nda bu sûretle yeniden diriltileceği belirtilir). Hacıların dualarının kabul olduğuna alamet üç şey var dediler. (Bunlardan ilki) Kadı efendi hutbeyi okuduğunda devenin çökmesi, (ikincisi) hiç bulut yokken yağmurun yağması, (üçüncüsü ise) başlarının üzerine ak kuşların gelmesi. Bize bunlardan ak kuşlar geldi ve ikinci olarak (da) deve çöktü."⁴³

İsmail Efendi bu anlatımının ardından ikindiden sonra Müzdelife'ye gittiklerini ifade eder. Burada akşam, yatsı ve sabah namazlarını kıldıklarını belirtir. Müzdelife'de kuşluk vaktine kadar dua ederler. Mina'da üç yerde şeytani taşlarlar. Sonra kurban keserler. İsmail Efendi buranın Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i kurban edeceği yer olduğunu belirtir. Ayrıca Makam-ı İbrahim, Makam-ı Şafi, Makam-ı Hanefi, Makam-ı Hanbeli ve Beytül Haram'dan bahseder ve bilgiler verir. Makam-ı İbrahim'in yanında yer alan zemzem kuyusundan bahseder. İsmail Efendi Kabe'nin çevresinde yer alan yerlerle ilgili bilgilere yer verdikten sonra Safa ile Merve arasında yürüdüklerini, daha sonra Mina'ya gelip şeytana yedişer taş atıklarını ve baş tıraşlarını olduktan sonra haclarının tamamlandığını belirtir. İsmail Efendi Kabe'nin kapısını açtığı günlerde zemzem suyuyla yıkamak için kadın ve erkeklerin açtığını ve ibadet ettikleri bilgisini verir. İsmail Efendi ve beraberindekiler Mekke'nin ardından Medine'ye doğru yola çıkarlar. 10 gün sonra Medine'ye varırlar. Öncelikle Peygamber efendimiz başta olmak üzere Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in kabirlerini ziyaret ederler. İsmail Efendi bu kabirlerin Ravza-i Mutahhara'nın içinde olduğunu belirtir ve bura hakkında gözlemlerini aktarır. Burada akşam, yatsı ve sabah vakitlerinde mum yaktıklarını ifade eder. Bununla beraber mihrabın içinde iki yanında bal mumundan iki mum olduğunu söyler. Altın ve gümüşten birçok eşya olduğunu belirtir. İsmail Efendi bu değerli eşyaların peygambere hediye gönderilmiş olduğunu anlattıklarını söyler. Ayrıca burada ehlibeytin kabirleri hakkında bilgiler verir. Cennetü'l Baki'de 400 bin şehidin yattığını söylediğini belirtir.⁴⁴

İsmail Efendi daha sonra hacılar hakkında bilgi vermeye devam eder. Hacılar üç gün Medine'de kalırlar. Daha sonra Uhud Dağı'na giderler ve bir gece orada kalırlar. Bu kısımda Hz. Hamza'nın kabirinden bahseder. Yine peygamber efendimizin yaşantısı hakkında bilgiler verir. Bir taştan bahseder. Bu taşta Peygamber efendimizin oturup hırkasını giydiği taş olduğunu öğrenir. O taşın olduğu yerde çok savaş olduğundan ve peygamberin dişinin kırıldığından bahseder. Yani Uhud Savaşı hakkında bilgiler verir. Görüldüğü üzere İsmail Efendi kutsal topraklarda hem günlük olaylardan ve hacılardan bahseder hem de İslam tarihi hakkında bilgiler aktarır. Bu anlatımların ardından Şam'a doğru yola çıktıklarını ifade eder.⁴⁵

⁴⁰ Hz. Ömer'in Ebu Şahme adında bir oğlu var ise de kabri Medine de olsa gerek. *İsmail Seyahati*, 17. dipnot.

⁴¹ *İsmail Seyahati*, s. 16-17.

⁴² Hacc-ı ekber günü hakkında çeşitli rivayetler vardır. Hacc-ı ekber günü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Saylan, "Hacc-ı Ekber Günü Hakkında Şârihlerin Yaklaşımları" *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8 (2), 2022, s. 567-601.

⁴³ *İsmail Seyahati*, s. 18-19.

⁴⁴ *İsmail Seyahati*, s. 19-20.

⁴⁵ *İsmail Seyahati*, s. 21-22.

TÜRKİSTAN'DAN İSTANBUL'A: KAZANLI İSMAİL SEYAHATNAMESİ

Kane, İsmail Efendi'nin yolculuk ve hac ibadetiyle ilgili anlattıklarından yola çıkarak bazı tespitlerde bulunmuştur. Kane modern öncesi dönemde Rusya topraklarından hac yolculuğuna çıkan diğer hacıların muhtemelen karşılaştığı sorunları ve belirsizliklerin de İsmail Efendi'nin notlarından açığa çıktığını ifade eder. Bu zorluklar arasında korsan saldırıları, güzergâhtan sapmalar, yurt dışındaki şehirlerde kervanlar veya gemiler için uzun bekleyişler, denizdeki öngörülemez şiddetteki rüzgârlar, ihtiyaç duyulduğunda Rus diplomatik temsilcilerine ulaşılamaması nedeniyle yardım veya koruma eksikliği ve beklenmedik masrafların yer aldığını zikreder.⁴⁶ Bu bilgilerden de hareket edecek olursak İsmail Efendi'nin seyahatnamesinin Rusya Müslümanları ve aralarında haca gidecekler için de bir rehber niteliği taşıdığını söyleyebiliriz.

1.5. Şam ve Kudüs

İsmail Efendi Şam yolculuğundan Araplardan ve diğer bölge halklarından duyduğu birçok rivayete yer verir. Bölgede yaşayan halklar ve efsaneler hakkında bilgiler verir. Hz. Eyüp ve Hz. Salih'in yaşadığı şehirlerden geçip Şam'a gelirler.⁴⁷ İsmail Efendi ve beraberindekiler Şam'da bir yıl gibi uzun bir süre kalırlar. Şam ve çevresinde Yahya peygamber ve Bilal Habeşi gibi İslam tarihi açısından önemli zatların türbelerini ziyaret ederler. Yine Kabil'in Habil'i öldürdüğü yer hakkında tasvirler seyahatnamede yer alır. Metin içerisinde Arapların naklettiği ispatı olmayan hurafelere yer verilmiştir, metni neşreden Rızaeddin Fahreddin bu durumu dipnotlarda belirterek eleştirmektedir. İslam dünyasının kendisini yenilemediğini ve bazı insanların eskiye hurafelere takılıp kaldığını ifade eder. İsmail Efendi bu bilgileri verdikten sonra Kudüs yolculuğu başlar. Bu yolculuk sırasında büyük bir deprem olur. İsmail Efendi yolculuğu ve depremi şu şekilde tasvir eder:

“Şam'dan Kudüs'e yönelidik üç gün sonra bir kervansarayaya rast geldik. Tam o sırada büyük bir deprem⁴⁸ oldu. Ayakta durmak imkansızdı. Oturamadık etrafa savrulduk. Kervansarayadaki herkes helak oldu. O gün Şam'da hem zelzele kopmuş birçok insan evlerini terk etmiş, evler yıkılmış. Bu deprem günde üç dört kez tekrarlanmış bir ay sürmüştü. Bundan sonra on günde Kudüs'e gittik. Orada 27 gün kaldık. O şehirde bir taşın üzerinde peygamberimiz miraca çıkmıştır. O taşın hürmetine oraya bir cami inşa etmişler. Taş caminin içerisinde kalmıştır.”⁴⁹

Bu kısımda Peygamber efendimizin Miraç'a yükselişini anlatır. Yine burada kutsal bir taştan bahseder. Seyahatnamedeki bilgilere göre söz konusu taşın üzerindeki izlerin peygamberin ayak izleri olduğuna inanılır. Cuma günleri burada iki ayak izine iki kere gül suyu koyarlar. İsmail Efendi buradaki gül suyunu ellerine ve yüzlerine sürdüklerini belirtir. Bu kısımda Hz. İsa, Hz. Musa ve Hz. Davut'un yaşadıkları yerler ve olaylar hakkında duydukları rivayetleri aktarır. Daha sonra İsmail Efendi Hz. İbrahim'in kabrini ziyaret eder. Buranın Hz. Lut'un şehri olduğunu ifade eder ve Lut'un kavminin ona itaat etmedikleri için şehrin helak olduğunu söyler. Şehir hakkında başka bilgiler verir. Burada kalıp dua ederler. Sonra Halilü'r Rahman'da Selman-ı Fârisî, Aziz Peygamber, Hz. Musa, Hz. Davut, Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Yunus, Hz. Lut peygamberler Sare Ana ve Çoban Ata türbelerini ziyaret ederler.⁵⁰ İsmail Efendi ve beraberindekiler Kudüs'te bir dizi ziyaretlerde bulunduktan sonra Şam'a tekrar dönerler. Bu yolculuk on gün sürer. İsmail Efendi ve beraberindekilerin başına Hindistan'da gelen olumsuz olayların bir benzeri Şam'da gelir. Şam'a geri döndükten sonra Şam'da başlarına gelen olayları şu şekilde kaleme alır:

“Şam halkının hepsi zelzeleden dolayı şehrin dışındaydılar. Ondan sonra Yakup Ağa'nın hastalığı nüksetti. Biz ona durumunun iyi görünmediğini belirterek vasiyet bırakmasını istedik. O da doğru söylediğimizi onayladı. Ben dedim siz ölürseniz bizlere düşman çok olur, sahip olduğunuz bu mal için.⁵¹ Bizleri rahat bırakmazlar. Eğer vasiyetini Şam'ın eşrafından Dağıstanlı Efendi ev sahibimize verisen, o adam bize düşman olmaz, malı bize verir. Sonra Yakup Ağa şahit getirmesini istedi. Şam'da bir kardeşi vardı. Bizi vasi, ev sahibi ve dört Özbek'i şahit yaptı. Her söylediklerini yazdırdı. Ve Molla Murtaza benim kardeşimdir diye malını ona teslim etti. 15 gün sonra Yakup ağa vefat etti. Ondan sonra bu Dağıstanlı efendi gelip malı olduğu yerden alarak açık arttırmada sattı. Daha sonra biz malın karşılığı olan parayı onlardan istedik. Fakat bize bu malın parasını vermedi. Yapacak bir şeyimiz olmadığından oradan mahrum bir şekilde ayrıldık. Daha sonra Şam'da büyük bir salgın oldu. Birçok insan öldü sayısını Allah bilir. Bize de veba bulaştı, kefenlerimizi hazırladık. Herkesin vücudunda şişlikler oluştu. Benim şişim dokuz gün sonra yarılarak indi sıhhat buldum. Sonra Molla Murtaza'nın oğlu, kızı, hatunu ve kendisi sırayla öldüler. Bizim de sığınacak bir yerimiz kalmadı. Boş bir medrese bulduk oraya girdik. Hacılar gelene kadar burada dört ay kaldık. Hacılar geldiler. Bir gün bir Kırım Tatarı bulup sizler nereye gideceksiniz dedim. Bizler 20 kişiyiz İstanbul'a gidiyoruz. İstanbul buradan denizle 4 günlük yoldur. Orada gemi olur dediler. Yoldaşlık etmemizi ister misiniz diye

⁴⁶ Kane, *age*, s. 52-53.

⁴⁷ *İsmail Seyahati*, s. 22.

⁴⁸ İsmail Efendi'nin bahsetmiş olduğu bu deprem 1759 yılının Ekim ayında Şam'da gerçekleşen deprem olmalıdır. Yine depremlerin bir ay sürdüğünü belirtir. Bu tarihte Kasım'da da yıkıcı bir depremin olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte söz konusu depremlerin ardından 1760 yılında Şam'da büyük bir veba salgını başlamıştır. Bu vebadan fazlasıyla etkilendiklerini ve kimilerinin hayatını kaybettiğini İsmail Efendi'nin notlarından görmekteyiz. Deprem hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Alaattin Dolu, “Bilâd-ı Şam'da Deprem: Kudüs, 30 Ekim 1759, Saat 03:45”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: VII/1, Temmuz 2021, s. 45-66.

⁴⁹ *İsmail Seyahati*, s. 23-35.

⁵⁰ *İsmail Seyahati*, s. 26-27.

⁵¹ Bu ifadelerden Yakup Ağa'nın büyük mal topladığı, değerli eşyalar topladığı anlaşılır. *İsmail Seyahati*, 28. dipnot.

sordum hoş karşıladılar. Hiç kimseye söylemeden başımı alıp çıktım. Malımızı elimizden alanlara beddua ederek oradan kaçtım.”⁵²

1.6. İstanbul Seferi

İsmail Efendi'nin bu uzun yıllar süren yolculuğunun sıradaki güzergahı Osmanlı Devleti'nin payitahtı İstanbul'dur. Şam'dan dört günde denize çıkarlar. Deniz yoluyla beş günde Kıbrıs'a varırlar. Burada yolculuğa devam etmek için gemi bulmak amacıyla bir ay beklerler. Sonra bir tüccar gemisi ayarlayıp 25 günde İstanbul'a gelirler. İstanbul'a ait ilk bilgiler seyahatte sıklıkla karşılaştığımız mübarek zatlara olan ziyaretlerdendir. İstanbul'da Ebu Eyyüb el-Ensari'yi ziyaret ederler. İsmail Efendi Eyüp Sultan'ın yanında boş bir medrese bulduklarını ve orada yaşadıklarını söyler. Yanında Abdüssettar isimli birinden bahseder. Ondan dört yıl talim aldığı ifade eder. İsmail Efendi daha sonra İstanbul'da ticaretle uğraştıklarını belirtir. İstanbul'da 25 yıl gibi uzun bir süre kaldıklarını ifade eder. Vatanlarına gitmek istediklerini ancak maddi durumlardan dolayı gidemediklerini belirtir. İsmail Efendi yoksulluktan ailesini, çocuklarını da yanlarına alamadıklarını ve göz yaş döktüklerini ifade eder.⁵³ İstanbul'da 25 yıl kaldıkları zikredilmişti. İstanbul'dan önceki süreç de düşünüldüğü zaman İsmail Efendi ve beraberindekiler ömürlerinin büyük bir bölümünü memleketlerinden çok uzakta çoğunu da İstanbul'da geçirmişlerdir. Bu uzun süreç elçilik heyetinin başlangıçta sefere çıktıklarında hiç akıllarına gelmeyen bir durum olsa gerek.

İsmail Efendi İstanbul'da biçare yaşarken bir Özbek elçisi onları bulur. Onlara mallarını nerede kaptırdıklarını sorar. İsmail Efendi mallarını Şam'da Dağıstanlı birinin el koyduğunu söyler. Bu elçi İsmail Efendi'ye beraber Şam'a gitmeyi, bu kişiyi ona göstermesini teklif eder. Sonra halifeden ferman alarak Şam'a doğru yola koyulurlar. Seyahat boyunca birçok talihsizlikle karşılaştığını gördüğümüz İsmail Efendi'yi bu sefer de şanssızlıklar yakasını bırakmaz. Özbek elçi yolu henüz yarılmaşken yolda vefat eder. Ancak elçinin oğlu da onlarla beraberdir. Oğluyla birlikte Şam'a varırlar. Şam'ın emirine Sultanın⁵⁴ fermanını gösterirler. Sonra Şam'da mahkeme kurulur. Ancak mahkeme görülmüş, bir karara bağlanamamıştır. Mahkeme tarafından şahit getirilmesi istenmiştir. Bir dahaki duruşma beklenirken İsmail Efendi elçinin oğlunun Mekke'ye gittiğini kendilerinin parası olmadığı için Şam'da kaldıklarını ifade eder. Burada birinin evinde beş ay kalırlar. Elçinin oğlu hacılarla birlikte geri gelene kadar malı onlardan alan efendinin dilinin tutulduğunu ifade eder. Yine hâkime giderler. Hâkim bunlara siz kimle dava görüyorsunuz adamın dili tutulmuş diye söyler. Hatta varın gidin işinize diye ifade eder. Hülâsa mallardan mahrum oldukları gibi yine bir hüsrana uğrarlar. İstanbul'a geri dönüş yolu başlar. İsmail Efendi yine yolda gördükleri önemli türbeleri ziyaret eder. Bunlar hakkında bilgiler verir. Daha sonra heyet İstanbul'a döner.⁵⁵ İsmail Efendi'nin seyahati burada tamamlanır.

Rızaeddin Fahreddin seyahatnamenin sonunda hatime adı altında sonuç kısmını kaleme alır. Burada kendi zamanlarında böyle meşakkatli hususun Arabistan ve Hicaz sahralarında olan zahmetlere göğüs gererek sefer ettikleri için İsmail Efendi gibi zatlara onurlandırılmayı hak etseler de Müslüman olduklarından ve din muhabbetiyle gezdiklerinden dolayı bu seyahatnamenin çok şaşılacak bir seyahatname olmadığını ifade eder. Asıl şaşılacak kimselerin Frenkler olduğunu belirtir. Müslüman olmadıkları ve bu kimselerin buralarda çeşitli zorluklar yaşayıp seyahatlerini kaleme almaları daha şaşılacak bir durum olduğunu belirtir. Fin, Fransız, İngiliz, Alman, İsviçreli batılı seyyahlardan bahseder, hangi bölgelere ne amaçla gittiklerinden kısaca izah eder metni tamamlar.⁵⁶

SONUÇ

İsmail Efendi ve beraberindekilerin belirli bir misyonu tamamlamak için Rusya'nın Orenburg şehrinden yola çıktıkları zaman yolculuklarının bu kadar uzun olacağını ve birçoğunun bu seyahat zamanında öleceğini düşünmemiş olsalar gerek. İsmail Efendi'nin yazdıklarından yolculuğun Basra Körfezi'ne kadar bilinçli daha sonra ise rastgele geliştiği görülmektedir. Elçilik heyetinin planlamalarına göre son durağın Delhi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Delhi'den sonra İsmail Efendi memleketlerine geri dönmek için hazırlıkta olduklarını ifade eder. Ancak yaşadıkları olumsuz durumlar onların daha sonra güzergahlarının değişmesine neden olmuş ve Mekke'ye doğru yol almışlardır. Rusya Müslümanları için de önemli olan kutsal toprakları görmek ve hac vazifelerini yerine getirmek istemeleri normaldir. Daha sonra Şam'dayken İsmail Efendi büyük bir depremden bahseder. Söz konusu yıllarda 1759 yılında Şam'da deprem olduğu düşünülürse Şam'a kadar seyahatin sekiz yıl sürdüğünü söyleyebiliriz. İstanbul'a yolculuğu ise tamamen tesadüfi gelişen bir süreç sonucu olduğu görülmektedir. Şam'dan kaçmak isterken gelen hacılar onu İstanbul'a götürür ve orada maddi imkansızlıklardan dolayı adeta ömrünü geçirir.

⁵² *İsmail Seyahati*, s. 27-28.

⁵³ *İsmail Seyahati*, s. 28.

⁵⁴ Seyahatnamede bahsi geçen Osmanlı Sultanı III. Mustafa (1757 – 1774) olmalıdır.

⁵⁵ *İsmail Seyahati*, s. 29-30.

⁵⁶ *İsmail Seyahati*, s. 30-32.

TÜRKİSTAN'DAN İSTANBUL'A: KAZANLI İSMAİL SEYAHATNAMESİ

Seyahati iki kısma ayırabiliriz. Birincisi kendi gördükleri ve yaşadıkları, ikincisi diğer insanlardan duyduklarını aktarmasıdır. Kazanlı İsmail'in seyahatnamesi, onun dini ve kültürel dünyasını da yansıtır. Seyahat boyunca en fazla bilgi verdiği yerlerin kutsal topraklar olması, onun dini inançlarının ve manevi değerlerinin bir bakıma derinliğini gösterir. İsmail Efendi, Mekke ve Medine'deki ziyaretlerini, gördüklerini ve duyduklarını detaylı bir şekilde aktararak, bu mekanların manevi önemini vurgular. Bu detaylı tasvirler, İsmail Efendi'nin kutsal topraklara duyduğu derin saygıyı ve dini vecibelerini yerine getirme konusundaki titizliğini ortaya koymaktadır. İslam tarihiyle ilgili olaylar hakkında ayrıntılı bilgiler vermesi seyahatnamenin dışında görülebilir. Ancak o dönemi düşündüğümüz zaman İsmail Efendi'nin yaşadıkları ve gördükleri Rusya Müslümanları için ilgi çekicidir. İsmail Efendi ve beraberindekiler gittikleri yerlerdeki önemli zatların mezarlarını, türbelerini ziyaret etmişlerdir. Bu duruma seyahat boyunca sıklıkla rastlamaktayız. Bu tarz bilgilerin fazla olması seyahatin yazılış amacı hakkında bize bilgiler verebilir.

Rızaeddin Fahreddin bazı kısımlarda seyahatle ilgili eleştirilerde bulunur. Örneğin İsmail Efendi Buhara'ya kadar olan seyahatten sadece kaç günde gittiklerini belirtir. Rızaeddin Fahreddin seyahatin günü ve yılının belli olmasına rağmen Buhara'ya kadar olan seyahatle ilgili hiçbir şey yazmamasının üzücü olduğunu ifade eder. Metnin okunduğu zaman yazarın bir ayağının Orenburg'da bir ayağının ise Buhara'da olduğunu belirtir ve bu iki kent arasındaki mesafe çok zor gidilecek mesafe olduğu gibi tarih kitaplarında da büyük büyük bentler yazılmış yerler olduğunu söyler. Aslında burada Rızaeddin Fahreddin'in İsmail Efendi'ye Buhara'ya kadar yapılan yolculuk hakkında bilgi vermediği için açık bir eleştirisi söz konusudur. Ancak bu durum şu şekilde izah edilebilir. İsmail Efendi'nin Orenburglu olmasından dolayı Orenburg ve Buhara arasında gördükleri, kendisi ve seyahatini okumasını istedikleri kişiler için bilindik şeyler olduğundan ve dikkatlerini çekmeyeceğini düşündüğünden dolayı sadece güzergahtan bahsetmiş olması yüksek bir ihtimaldir.

İstanbul'da 25 yıl gibi uzun bir süre kaldığından bahsetmişti. İsmail Efendi bu seyahatnameyi Rusya'da kaleme almıştır. Bu nedenle 25 yılın sonunda memleketine döndüğü anlaşılmaktadır. Ortalama bir insan ömrünün yarısı kadar süren bu seyahat daha ayrıntılı bir şekilde kaleme alınabileceği düşünülmektedir. Ancak Rızaeddin Fahreddin'in belirttiği gibi onun seyahatname kaleme almak gibi bir amacı olmadığı yakınlarına bu notları hazırladığını düşünmektedir. Seyahatname dil özellikleri bakımından da oldukça önemlidir. Tatar dilinin 18. asrın ortalarındaki durumunu ve dil özelliklerini de ortaya koyar. 20. asrın başında eseri neşreden Rızaeddin Fahreddin'in İsmail Efendi'ye göre daha sade ve anlaşılır bir Tatarca bir dil kullandığını görmekteyiz. Bu değerlendirmeyi yaparken Rızaeddin Fahreddin'in usta bir kalem olduğunu da göz ardı etmemek gereklidir.

Seyahatnameler, resmi otoriteler tarafından yazılan belgelerin aksine, daha subjektif ve bireysel deneyimleri yansıtır. Bu durum, seyahatnameleri sosyal ve kültürel tarih araştırmaları için değerli kılar. İsmail Efendi'nin seyahatnamesi de bu bağlamda, XVIII. asrın Hint alt kıtasını, İslam dünyasını ve Türk coğrafyalarını anlamak için önemli bir kaynaktır. İsmail Efendi, seyahati boyunca karşılaştığı farklı kültürleri, toplulukları ve coğrafyaları kendi perspektifinden değerlendirir. Bu değerlendirmeler, dönemin sosyal ve kültürel dinamiklerine dair önemli ipuçları sunar. Seyahatnamelerin bir kaynak olarak kullanımında dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de müellifin mübalağalarıdır. İsmail Efendi'nin seyahatnamesinde de benzer şekilde, bazı olayların ve mekânların abartılı bir şekilde tasvir edildiği görülür. Bu abartılar, seyahatnamenin objektifliğini sorgulatabilir. Ancak, mübalağalar aynı zamanda müellifin etkileşim alanlarını, psikolojisini ve dönemin toplumsal algılarını anlamak için de ipuçları sunar. İsmail Efendi'nin seyahati, dönemin sıradan bir bireyinin gerçekleştirebileceği bir eylem değildir. Medrese eğitimi almış ve yazıcılığı üstlenmiş olan İsmail Efendi, dönemin toplumunda belirgin bir yer edinmiştir. Onun seyahati, etrafındaki dünyayı keşfetme ve tanımlama arzusunu yansıtır. Batı eksenli gelişen seyahatname türü eserlere nazaran, Türk coğrafyalarından hareketle kaleme alınan bu eser, Türk seyyahlarının dünya görüşünü ve etkileşim alanlarını anlamak için nadir ve değerli bir kaynaktır.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Ismail's Travelogue is a precious work that describes in detail a long and laborious journey that started in 1751 from Orenburg, Russia, on a specific mission and covered many important regions such as Bukhara, the Indian subcontinent, Hejaz, Damascus, which were considered among the cultural and commercial centers of the period. Ismail Seyahatnamesi was published in Kazan in 1903 with the efforts of Tatar scholar Rızaeddin Fahreddin, and an important contribution to the fields of history, geography, and culture was made by adding a preface, footnotes, and a conclusion. Fahreddin's meticulous work enabled the travelogue to become an important historical source of the period rather than just personal notes. In addition, the famous Turkish historian Zeki Velidi Togan also drew attention to the work and emphasized in his work *Method in History* that the travelogue was rare and valuable in terms of Turkish historiography. This travelogue is of great historical value as it conveys not only the personal journey of an individual but also the political, religious, and social dynamics of the period. Ismail Efendi's travelogue can be analyzed in two main sections. The first part contains his events,

observations, and experiences. Here, the difficulties İsmail Efendi encountered, the different cultures and living conditions he encountered, and the various adventures he experienced are detailed. In this section, social and cultural events of that period, such as the pilgrimage, epidemics, and earthquakes, are observed in-depth. İsmail Efendi's attitudes and thoughts about these events are clearly conveyed.

The second part of the travelogue includes the stories, rumors, and historical events that İsmail Efendi heard from other people during his journey. In this section, İsmail Efendi goes beyond being just an individual traveler; he records the period's social structure and cultural values as an observer. These narratives give important clues about the social life of that period and help the reader better understand the mentality and worldviews of the people of the time. Both chapters reveal that traveling was a physical journey and a religious, cultural, and spiritual exploration. İsmail Efendi's travelogue opens an in-depth window into his religious and cultural world. Throughout his travels, he provided detailed observations and descriptions of the holy lands of Islam, especially Mecca and Medina, clearly reveals his strong religious beliefs and devotion to spiritual values. His visits to these holy lands, the religious rituals, and the spiritual atmosphere he witnessed in Mecca and Medina are among the chapters that İsmail Efendi wrote meticulously. He analyzed the spiritual significance of the places in depth and described the structure of the holy places, the religious worship performed there, and the atmosphere at that time in full detail. His meticulousness reflects his respect for these holy places in the Islamic world and his sensitivity to fulfill his religious obligations. In addition to being one of the rare documents reflecting the conditions of the period, this work has a unique position in travel literature. For this reason, it will provide readers with a valuable historical and cultural perspective.

Methodology

İsmail's Travelogue was written in Tatar and published by Rızaeddin Fahreddin, one of the important figures of the period, with various additions and explanations. Within the scope of this study, firstly, the original work of İsmail Efendi was translated into Turkish. Then, the sections that Rızaeddin Fahreddin added explanations and information were translated into Turkish. The texts of both authors were analyzed in detail in terms of language and stylistic features. The analyses revealed that Rızaeddin Fahreddin used a more straightforward and precise language than İsmail Efendi. The most important reason for this situation is undoubtedly the difference between the period in which the work was written and the fact that it was written by Rızaeddin Fahreddin, one of the important writers of the period. This situation made the work more easily understood by the general readership and, at the same time, increased the explanatory and informative quality of the text. During the analysis of the work, the notes added by Rızaeddin Fahreddin to the text were used to a great extent, but other sources were used for the sections that he omitted or did not provide detailed information. The study has been prepared by adhering to the chronological order in the travelogue, and it can be stated that this method provides a better understanding of the work's historical context and the connections between the events. In addition, important parts of the travelogue have been included in the text in quotation marks, preserving the original wording. This approach has contributed both to the reader's feeling of the spirit of the work and the preservation of its authenticity.

Results and Conclusion

While evaluating the value of the İsmail Travelogue, Rızaeddin Fahreddin clearly stated that the work was weaker in terms of content and style compared to the works in the travelogue genre written by Western authors. However, despite this evaluation, he emphasized that a writer from his own lineage wrote the work and that a work that looked at these geographies from a Turkish perspective gave the work great importance. From this point of view, Fahreddin based the value of the work not only on a contextual comparison but also on its contribution to Turkish culture and history. Rızaeddin Fahreddin also stated that when the work is read carefully, there are many points to be learned and that this work is an important document considering the conditions of the period. It is known that the number of Turkish travel writings was quite limited in the period when the Seyahatname was written. In this context, whatever the purpose of the work, the fact that it conveys various geographies and cultures in line with the observations of a Turkish traveler makes it even more valuable. This journey of İsmail Efendi clearly reflects his desire to know and define the world around him. The observations made by the traveler in the geographies he visited and his first-hand accounts of the way of life, customs, and beliefs of the local peoples make it possible to evaluate the work not only as a historical document but also as a cultural analysis. For this reason, the work is a rare and valuable source.

KAYNAKÇA

ALEEVA, A. H., "Vostok i Tyurskiy Mir v Tatarskih Sayahetname", *Uçenie Zapiski Kazanskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, Tom 149, Kn. 4, 2007, s. 149-153.

CARR, Edward Hallet, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

DOLU, Alaattin, "Bilâd-ı Şam'da Deprem: Kudüs, 30 Ekim 1759, Saat 03:45", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: VII/1, Temmuz 2021, s. 45-66.

TÜRKİSTAN'DAN İSTANBUL'A: KAZANLI İSMAİL SEYAHATNAMESİ

İsmail Seyahati, haz. Rızaeddin Fahreddin, Haritonov Matbaası, Kazan 1903.

KANE, Eileen, *Russian Hajj Empire and the Pilgrimage to Mecca*, Cornell University Press, 2015.

KHORDARKOVSKY, Michael, *Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı*, çev. Mehmet Akif Koç, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

NALÇACI, Nida N., "İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler, *Yabancı Seyyahların Gözünden İstanbul*, İstanbul Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

ORTAYLI, İlber, "Tarihi Kaynak Olarak Seyyahlar ve Seyahatnameleri", *Yabancı Seyyahların Gözünden İstanbul*, İstanbul Kültür Yayınevi, İstanbul 2020.

ÖZVEREN, Eyüp, *Akdeniz'de Bir Doğu*, Dost Yayınları, Ankara 2000.

SAYLAN, İbrahim, "Hacc-ı Ekber Günü Hakkında Şârihlerin Yaklaşımları" *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 8 (2), 2022, s. 567-601.

TOGAN, Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981.

TÜRKOĞLU, İsmail, *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*, Ötüken, İstanbul 2000.

"Zapiski İsmaila Bekmuhamedova o Ego Puteşestvii v İndiyu", <https://tatarica.org/ru/razdely/istoriya/novoe-vremya/personalii/bikmuhammadov-ismagil> (Erişim Tarihi, 28.12.2024, 18:00).

"Putaşestvennik İsmagil Bikmuhamet", <https://bashenc.online/ru/articles/85459/> (Erişim Tarihi, 27.12.2024, 13:30).

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 7, Sayı/Issue 13, Ocak/January 2025, ss. 51-68.

Geliş Tarihi–Received Date: 09.12.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 08.01.2025

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

XVIII. YÜZYILDA İKİ ABAZA MEHMED PAŞA

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1598862>

 HAMİT KARASU*

ÖZ

Kafkasya’da Osmanlı idaresine giren ilk bölge olan Abhazy’a dan birçok devlet adamı ve komutanın Osmanlı Devleti’nin hizmetinde çalıştıkları bilinmektedir. Genel olarak gözü pekliğiyle tanınan bu kişilerin en ünlüsü ve Osmanlı tarihinde en fazla anılanı hiç şüphesiz XVII. yüzyılda adı isyanlarla anılan Abaza Mehmed Paşa’dır. Onun XVIII. yüzyıldaki iki adaşı da benzer şekilde Osmanlı Devleti’ne hizmet etmiş ve 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında birisi eceliyle ölüyor ve diğeri daha fazla savaşmadaki isteksizliği yüzünden idam edilerek hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu iki paşanın hem aynı dönemde görev yapmaları hem de benzer yerlere atanmaları birbirine karıştırılmalarına sebep olmuştur.

Ulaşım ve iletişimin kısıtlı olduğu Sanayi Devrimi öncesi yüzyıllarda devletin otoritesini eyaletlere taşımasının ve eyalet görevlilerinin devlet adına idare etmede yaşadıkları zorluklar ortadadır. Bununla beraber, ayanların artık yerel idarede ve hatta ilerleyen dönemlerde genel idarede resmi/gayri resmi söz sahibi olmaya başladıkları XVIII. yüzyılda bahsi geçen zorluk bir kat daha artmıştır. Öyle ki, merkez tarafından atanan paşalar ile yerelde güç sahibi olan ayanlar arasında rekabetin ortaya çıktığı durumlar bile olmuştur. Aşağıda gösterilen örneklerden anlaşılacağı üzere bu rekabet bazen neredeyse kan davası durumuna gelerek yaşamlarının sonuna kadar devam etmiştir. Bu rekabetle ilgili kaleme alınmış olan çeşitli kayıtlar bahsi geçen yüzyılda Osmanlı taşrasında işlerin nasıl yürüdüğü, devlet otoritesinin nasıl sağlandığı/sağlanamadığı ve halkın bu rekabet karşısında aldığı tutum gibi konularda bize ilginç bilgiler verebilmektedir.

Bu iki paşanın birer komutan olarak cephedeki askerlik kariyerleri ise hayatlarının son yıllarını oluşturmaktadır. Savaş yıllarında bu iki paşanın karşılaştığı zorluklar ve başarıları/başarısızlıkları kaynakların izin verdiği ölçüde incelenmiştir. Özellikle Silahşor Abaza Mehmed Paşa’nın savaş yıllarında kapı halkını etrafında tutmak ve gerektiğinde yeni kapı halkı kurmak için gösterdiği çaba ve bu çabaya devletin verdiği/vermediği destek dönemin devlet adamlarının yaşadıkları zorlukları anlamak açısından önemlidir.

Sonuçta, biri saray ve diğeri kapı kökenli bu iki paşanın ayan ailelerine mensup devlet adamlarından daha yukarıda görevlere sahip oldukları durumlarda bile onlar kadar etkili olamadıkları ve kriz dönemlerinde tekrar yükselebilmelerinin sadece devlet yardımına bağlı olabildiği görülmüştür. Buna karşın, ayan kökenli devlet görevlileri ve paşaların bölgelerinde tesis ettikleri tabanın ailelerinin devamlılığını sağladığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abaza Mehmed Paşa, Abhazy’a, Faş Kalesi, Goniye.

TWO ABAZA MEHMED PASHAS IN THE EIGHTEENTH CENTURY

ABSTRACT

It is known that several statesmen and commanders from Abkhazia, which was the first region to come under Ottoman rule in the Caucasus, worked in government service. The most famous and the most mentioned of those in the Ottoman historiography, who are commonly remarkable for their bravery, is without a doubt Abaza Mehmed Pasha who rebelled against the government in the 17th century. His two counterparts with the same name in the 18th century served the Ottoman Empire and perished in the Russo-Turkish War of 1768, one of them in peace

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: hkarasuh@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2058-4387.

XVIII. YÜZYILDA İKİ ABAZA MEHMED PAŞA

and the other by being executed because he refused to fight any more. It seems that they are confused with one another since they worked in same period and they were assigned to the positions.

It is obvious that it was difficult to rule in the name of the government before the centuries the Industrial Revolution in which transportation and communication facilities were limited. This difficulty increased in the 18th century in which ayans had a say in local governance and even in general politics in upcoming years. The rivalry between ayans and pashas sometimes reached to the point that shaped a feud which followed to the last day of their lives. Assorted documents on these rivalries can give us information on how things go in the Ottoman periphery, how the government set its authority in the local and what attitude the government had against this rivalry in this century.

Their military career as commanders constitute last years of their lives. The situations, success/unsuccess these two pashas faced in warfare will be assessed to the extent the resources provide us information. Especially, the effort Silahshor Abaza Mehmed Pasha showed to keep his entourage around him or to build a new one when necessary and the support or nonsupport the government gave him is very important to understand the difficulties statemen of the period went through.

As a result, when these two pashas, one with the court origin and the other pasha entourage origin, were not as influential as statemen from ayan families and they were totally dependent on government support in crisis period to get back on foot. However, the base statemen and pashas with ayan origins to set in their home region enabled to continue their families.

Keywords: Abaza Mehmed Pasha, Abkhazia, Fash Castle, Gonio.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Kafkaslarda hakimiyetine giren ilk bölge olan Abhazya üzerinde tam kontrol sağlaması uzun zaman almıştır.¹ Bu bölgenin halkı olan Abazalar çeşitli Osmanlı yazarları ve daha sonra modern araştırmacılar tarafından bir Çerkez kabilesi olarak kabul edilir.² Bölgenin Osmanlılar tarafından fethi ve idaresi hakkında bazı çalışmalar bulunmasına rağmen³ Abazaların Topkapı Sarayı'nda ve paşa kapılarında yetişerek devlet adamı haline gelmeleri hakkında literatürde çok fazla bilgi bulunmuyor.⁴ Hatta Abaza devlet adamları içerisinde en meşhuru olan XVII. yüzyılın asi paşası Abaza Mehmed hakkındaki çalışmalar bile sınırlı sayıdadır.⁵ Onun XVIII. yüzyıldaki iki adaşı hakkında yapılan çalışmalar ise bir ansiklopedi maddesinden ibarettir.

XVIII. yüzyıl Osmanlı askeri tarihine dair araştırmalarımız sırasında sık sık karşımıza çıkan *Abaza Mehmed Paşa* ismi ilk bakışta tek bir kişiye ait görünmektedir. Ancak, daha yakından incelendiğinde bu ismin iki kişi tarafından paylaşıldığı anlaşılıyor. Lakaplarının bize anlattığı gibi her ikisi de Abhaz kökenli olan Mehmed paşalar hakkındaki arşivde bulunan yazışmalar isimleri ve lakapları aynı olmasının yanı sıra yine aynı dönemde yaşamalarından dolayı oldukça kafa karıştırıcıdır. Dahası XVIII. yüzyılda bu paşaların çok sayıda valilik ve mutasarrıflıklara atanması ve bu atamalardan bazılarının birbirini takip eder şekilde aynı görevlere olması Abaza Mehmed paşalara dair çok sayıda atama beratının ortaya çıkmasına ve bunların hangi Abaza Mehmed'e ait olduğuna dair soru işaretlerinin sebep olmakta ve böylece kafa karışıklığını bir kat daha artırmaktadır. Bu çalışmada bu iki idareci ve askerinin şahsiyeti ve tarihteki yerleri netleştirildikten sonra hem taşrada idari görevleri sırasında hem de cephede askeri görevleri esnasında yaşadıkları olayla ele alınacaktır. Bu yapılırken, kariyerlerinin bazı noktalarında ayanlarla yollarının kesişmesine ve onlarla girdikleri rekabete mercek tutulacaktır.

1. Kariyerlerinin Başında İki Abaza Mehmed

Mehmed Süreyya abidevi eserinde, uzun yıllar Goniye mutasarrıflığı yaptığı için bu çalışmada "Goniyeli" olarak adlandırılacak Abaza Mehmed hakkında, kısaca şu bilgileri verir: *Harpte bulunarak mirimiran olmuştur.*

¹ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, TTK, Ankara 1993, s. 7.

² Zübeyde Güneş Yağcı, *Ferah Ali Paşa'nın Soğucak Muhafızlığı (1781-1785)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun 1998, s. 16-17.

³ Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki fetihleri ve kurduğu idari düzene yapılmış çalışmalardan bazıları için bkz. M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1993; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, TTK, Ankara 2011; Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Yayınları, İstanbul 1979; Zübeyde Güneş Yağcı, *Ferah Ali Paşa'nın Soğucak Muhafızlığı (1781-1785)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun 1998; Cengiz Fedakar, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

⁴ XVII. yüzyılda Kafkasya kökenli devlet adamları üzerine biyografik bir çalışma için bkz. Halil Kahriman, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Kafkas Kökenli Devlet Adamları*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2021.

⁵ XVII. yüzyılda yaşayan ve isyan eden Abaza Mehmed Paşa hakkında yapılan araştırmalar için bkz. Abdurrahman Gündürü, *Abaza Mehmed Paşa*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005; Gabriel Peterberg, "Abaza Mehmed Paşa'nın Ayaklanması: On Yedinci Yüzyılda Tarihiçlik ve Osmanlı Devleti", Ed. Jane Hathaway, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyân ve Ayaklanma*, Alkım Kitabevi, İstanbul 2010, s. 25-42; Karen Barkey, *Eşkyaalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999; Hrand D. Adreasyan, "Abaza Mehmed Paşa", *Tarih Dergisi*, S. XV/22, s. 131-142; Bünyamin Tan, "Ali Cevad'ın Celali Abaza Mehmed Paşa Biyografisi", *Külliyat*, S. 2, s. 56-81.

*Sonra Sultanönü'ne mutasarrıf tayin edildi. Bu senelerde (1770'ler) vefat etti.*⁶ Anlaşılacağı üzere Mehmed Süreyya, Paşa'nın kariyerinin erken yıllarına dair hiçbir bilgi vermez. Aynı yazar bu çalışmada vezirliğe layık görülmeden önce uzun süre boyunca kullandığı unvan olan "Silahşor" olarak ele alınacak diğer Abaza Mehmed ile ilgili ise Hekimoğlu Ali Paşa'nın Enderun Ağalığında bulunduğunu belirtir.⁷ Mücteba İlgürel ise İslam Ansiklopedisi'nde kaleme aldığı ilgili maddede Gonyeli Abaza Mehmed'den hiç bahsetmez. Silahşor Abaza Mehmed'in ise, Hekimoğlu Ali Paşa'nın çuhadarlığını yaptığını ve 1746 senesinde Genç Ali isimli eşkiya liderinin icabına baktığından *silâhşor-ı şehriyârî* unvanına layık görüldüğünü belirtir.⁸ Nitekim bu tarihten sonraki yazışmalarda Abaza Mehmed'in söz konusu unvanla anıldığı görülüyor.⁹ Bununla beraber, İlgürel *silâhşor-ı şehriyari* unvanına layık görüldüğü sene içerisinde Maraş Beylerbeyi, bir süre sonra ise Goniye Mutasarrıfı atandığını belirtir.¹⁰ Ancak Maraş Beylerbeyi atanması, ileride ele alınacağı gibi, söz konusu tarihten neredeyse 25 sene sonra 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında oldu. Goniye Sancağına ise hiçbir zaman atanmadı. Bu sancakta görev yapan Abaza Mehmed ise her zaman için Gonyeli Abaza Mehmed'di. Dolayısıyla, İlgürel'in Silahşor Abaza Mehmed Paşa konusunda verdiği bazı bilgilerin Gonyeli Abaza Mehmed'le ilgili olduğu ve iki zatın aynı kişi olduğu varsayımından yola çıkılarak ele alındığı görülmektedir.

Bu şekilde iki Abaza Mehmed'in devlet hizmetinde geçirdikleri ilk yıllara dair ayırt edici bilgileri ortaya koyduktan sonra bu iki devlet adamının kariyerlerinin geri kalanını ele almak bizim için daha kolay olacağını düşünüyoruz.

2. Gonyeli Abaza Mehmed Paşa

Gonyeli Abaza Mehmed Paşa'nın kariyerinin erken yıllarına dair bilgiler sadece bir belgede geçen cümlelerden ibarettir. 1756 senesinde Goniye mutasarrıflığından azledilmesi sebebiyle kaleme alınmış olan bu belgede bu sancağa atanmadan önce Enderun'da yetişmiş olduğu ve saraydan ayrıldığında kendisine mirimiranlık ve Goniye Sancağı mutasarrıflığı verildiği belirtiliyor.¹¹ Bu sancağa atanmasına dair ilk belge ise altı sene öncesine aittir. Belgedeki bilgilere göre 1750 senesinde Faş Kalesi muhafazası şartıyla Goniye Sancağına atanmıştı. Bununla beraber, belgede geçen ifadelerden daha önceden de Abaza Mehmed'in bu sancağın mutasarrıfı olduğu anlaşılıyor.¹² Bu arada yeniden mutasarrıf atanmasından sonra yerel halkla bazı sorunlar yaşadı: 1754-1755 senesinde Asitane'ye gönderilen arz ve mahzarlardan Abaza'nın halka zulmettiği ve fazla vergi topladığı anlaşılıyor. Bunun üzerine sancaktan azledildi.¹³ Ancak kısa süre sonra Goniye kadısının yazdığı olumlu bir ilam¹⁴ ve kendisinin Asitane'ye gönderdiği bir arz üzerine tekrar buraya atanması uygun bulundu.¹⁵ Bundan sonra, 1759 senesine kadar bu sancağı elinde tutmayı başarmıştır.¹⁶ Kendisinden sonra ise ağabeyi iki sene boyunca bu sancağı mutasarrıf olarak idare ederken, ağabeyini takip eden üç yıl boyunca yine kendisi hem bu sancağın hem de Karahisar-ı Sahip Sancağı mutasarrıflığında bulundu.¹⁷ Böylece, Goniye Sancağı mutasarrıflığını buradaki önemli bir Karadeniz kalesi olan Faş'ın¹⁸ muhafazası şartıyla 1756-1792 yılları arasında 36 senenin 16 senesi hariç kendisi, ağabeyi ve iki oğluyla beraber aile olarak elinde tutmayı başardı.¹⁹ Bu durum, Abaza Mehmed ve ailesini adeta bu sancakta bir hanedan haline getirmiştir. Goniye'nin memleketi olması kendisinin ve ailesine mensup kişilerin bu sancağa atanmalarını kolaylaştırmış olmalıdır. İlginçtir ki, arşiv vesikaları ve dönemin anlatı kaynaklarında bir oğlu hariç ailesine mensup tüm erkeklerin Mehmed ismine sahip oldukları ve hepsinin Abaza Mehmed şeklinde anıldıkları görülüyor. Nitekim, yukarıda belirtildiği gibi uzun süre mutasarrıfı olduğu Goniye Sancağı'na kendisinden sonra atanan ağabeyi²⁰ ve idamından sonra vezir atandığı görülen oğlu²¹ aynı kendisi gibi Abaza Mehmed Paşa olarak kayıtlara geçmişlerdir.

Yukarıda belirtildiği gibi daha önce Karahisar-ı Sahip Sancağına atanmasına rağmen aynı zamanda Faş Kalesi Muhafızı olması sebebiyle Abaza Mehmed Paşa Karahisar'a hiç gitmedi.²² Bu nedenle, vezirliğe terfi

⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Haz. Nuri Akbayar, C. IV, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1039.

⁷ Süreyya, *age*, C. IV, s. 1039.

⁸ Mücteba İlgürel, "Abaza Mehmed Paşa", *DİA*, C. I, İstanbul 1988, s. 11; M. Münir Aktepe, *Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Müri't-tevarih*, C. I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976, s. 125-127.

⁹ BOA, AE. SMHD. I. 7/488, s. 5.

¹⁰ İlgürel, "Abaza Mehmed Paşa", I, s. 11.

¹¹ BOA, C. DH. 183/9135, s. 7-8.

¹² BOA, AE. SMHD. I. 258/21075.

¹³ BOA, C. DH. 183/9135, s. 10.

¹⁴ BOA, C. DH. 183/9135, s. 7-8.

¹⁵ BOA, C. DH. 183/9135, s. 1-5.

¹⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi-Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1792-16 Numaralı Tahvil Defteri*, İstanbul 2019, s. 375.

¹⁷ Devlet Arşivleri, *16 Numaralı Tahvil Defteri*, s. 375.

¹⁸ Faş Kalesinin tarihi için bkz. Mahir Aydın, "Faş Kalesi", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 6, 1986, s. 66-138; Mustafa Aydın, "Faş", *DİA*, C. Ek-1, İstanbul 2016, s. 443-445.

¹⁹ Devlet Arşivleri, *16 Numaralı Tahvil Defteri*, s. 375-377.

²⁰ Devlet Arşivleri, *16 Numaralı Tahvil Defteri*, s. 375.

²¹ Devlet Arşivleri, *16 Numaralı Tahvil Defteri*, s. 376.

²² Devlet Arşivleri, *16 Numaralı Tahvil Defteri*, s. 163.

XVIII. YÜZYILDA İKİ ABAZA MEHMED PAŞA

etmesinden sonra görev sebebiyle Goniye Sancağını ilk kez terk etmesi Kayseri Sancağına atanmasından dolayıdır. Abaza Mehmed Paşa Kayseri Sancağı'na atandığında Kayseri'de çok güçlü bir ayan ailesi bulunmamasına rağmen Zennecizadeler, Emir Ağazadeler ve Kalaycızadeler olmak üzere başlıca üç ayan ailesinin varlığı ve bunların birbirleriyle olan mücadeleleri Kayseri'yi idaresi zor bir yer yapıyordu.²³ Bu aileler içerisinde ise Zennecizadeler'in öne çıktıkları görülüyor. Ayrıca, bu aile Kayseri'ye çok uzak bir mesafede olmayan Bozok Sancağı'nda varlıklı ve nüfuzlu bir ayan ailesi durumundaki Çapanoğulları ile muhtemel bağlantılara sahipti. Zira iki aileye mensup kişilerin isimlerinin beraber geçtiği eşkıya tedbiyle ilgili bir durum olmuştu. 1742 senesinde Afşar Aşireti'nden bazı eşkıyalar yol kestikleri için tedip harekâtı başlatıldı. Bozok Voyvodası Çapanoğlu Ahmed Ağa da bu iş için görevlendirildi. Ahmed Ağa'nın maiyetine görevlendirilenlerden birisi belgede “*Kayseri ayanından*” şeklinde bahsedilen Zennecizade Mustafa Ağa olmuştur.²⁴ Ne var ki, bu tedip hareketinin detayları, sonucu ve bu iki ağanın münasebetleri konusunda bilgi sahibi değiliz.

Mustafa Ağa'nın vefatından sonra yeğeni Zennecizade Seyyid Mehmed Ağa Kayseri Sancağı mütesellimliğini uzun süre elinde tutmuştur.²⁵ Zennecizade Seyyid Mehmed Ağa'nın ise Çapanoğlu Ahmed Paşa ile belgelere yansıyan herhangi bir irtibatı yoktur. Bununla beraber, Abaza Mehmed Paşa'nın Kayseri Mutasarrıfı atanmasından sonra yaşanan ve aşağıda ele alınan gelişmelerden anlaşılacağı gibi daha önce bir çeşit yakınlık kurmuş olmaları muhtemeldir.

Abaza Mehmed Paşa Nisan 1765'te Kayseri mutasarrıfı atandıktan sonra ilk başta sancağın idaresini bir mütesellime bıraktı.²⁶ Ancak, daha sonra aynı senenin Ekim/Kasım ayında sancağı kendisi yönetmek üzere şehre hareket etti. Mehmed Paşa maiyetiyle beraber sancak sınırlarına dahil olduktan sonra şehre doğru ilerlerken yolu üzerindeki köylerde konakladı ve hükümet tarafından tamamen yasaklanmış olan “*kudûmiye*” ve “*zahîre bahâ*” vergilerini Kayseri Sancağına yüklediğini ilan etti. Ayrıca, istediği meblağ kendisine ödenmezse sancakta devriye gezeceği tehdidinde bulundu. Paşa'nın bu tehdidi üzerine talep ettiği meblağ Kayseri Sancağı masraflarına eklendi. Ancak, hemen sonrasında duruma bazı itirazlar yükseldiği anlaşılıyor. Daha önce bir takım hukuksuz hareketleri dolayısıyla cezalandırılmış ancak sancağın idari işlerine karışmamak üzere affedilmiş olan Zennecizade es-Seyyid Mehmed silahlı adamlarıyla şehir merkezinde adeta terör estirerek halkı Paşa'nın taleplerini reddetmeye davet etti. Durum merkeze bildirildiğinde yazılan fermanla Paşa'nın fazladan topladığı meblağın hak sahiplerine iade edilmesi ve Zennecizade'nin yakalanması emredildi.²⁷ Böylece bu mesele kapanmış gibi görünürken çok daha karmaşık yeni bir olay ortaya çıktı. Bu olaya dair iki anlatı vardır. Paşa tarafından merkeze gönderilen ve doğal olarak onun bakış açısını yansıtan birinci anlatıya göre Abaza Mehmed Paşa Kayseri mutasarrıfı bulunduğu sırada maktul Çapanoğlu Ahmed Paşa'nın kethüdası Osman, silahdarı Seyfi ve mühürdarı İsmail çok sayıda süvari ile Kayseri'ye gelerek bir takım uygunsuz hareketlerde bulundular. Bundan dolayı, Abaza Mehmed Paşa bu kişileri kontrol edebilmek için tedbir amaçlı kendi konağına davet etti. Bunun üzerine Zennecizade Mehmed, Emir Ağazade Mehmed, Emir Ağazade Mustafa Ağalar ve Kayseri Kalesi eski serdari İtkurusu Mehmed şehir halkından bazı kişilerle beraber Paşa'nın konağını basarak 15 adamını öldürdüler. Bu arada Paşa'nın mallarını yağmalamaktan da geri durmadılar. Abaza Mehmed Paşa tam olaylar yaşandığı günlerde Karahisar-ı Sahib'e mutasarrıf atandı. Yeni görev yerine gittikten sonra sunduğu arzında durumu anlatarak yağmalanan eşyalarının ve 33.500 kuruş nakit parasının iadesini talep etti.²⁸

Olayın ikinci anlatısı ise durumun soruşturulması için Kayseri'ye gönderilen fermana cevap olarak yazılan kadı ilamı ve ahali mahzarından oluşur. Bu belgelerde Paşa'nın Kayseri'de bir kişiyi öldürdüğü belirtilerek olayların bu şekilde başladığı ima ediliyor.²⁹ Dahası Paşa'nın Kayseri halkına zulmettiği, Çapanoğlu'nun adamlarını haksız yere hapsederek zincire vurduğu ve bunları öldürmek üzereyken bunu engellemek isteyen ahalden bir kişiyi öldürdüğü belirtiliyor.³⁰ Sonuçta, ortaya iki çelişkili anlatı çıkmıştı. Bunun üzerine, daha geniş bir soruşturmaya ihtiyaç duyularak Karaman Valisi Abdi Paşa gerçeğin ortaya çıkarılması için görevlendirildi. Dergâh-ı Ali gedikli Mustafa Ağa ise mübaşir tayin edildi ve soruşturmayı yürütmesi emredildi. Abdi Paşa'nın görevlendirdiği Mehmed Ağa ve mübaşir Mustafa Ağa Kayseri'ye giderek 15 gün boyunca gizlice olayı araştırdılar.³¹ Sonrasında ise bu iki görevli şehrin ileri gelenlerini mahkemeye davet ederek ifadelerini aldılar. Sorgulananların verdikleri bilgilere göre olaylar hiç de ikinci anlatıda geçtiği gibi değildi. Abaza Mehmed Paşa sancakta kimseye zarar vermemişti. Bununla beraber, Paşa, daha önce idam edilmiş olan Çapanoğlu Ahmed

²³ Kayseri ayanları üzerine yapılan çalışmalar: Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, TTK, Ankara 2014; Hamit Karasu, *Osmanlı Devleti'nde Ayanlık: Kayseri Sancağı Örneği (1730-1774)*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2014; Nejla Doğan, *18. Yüzyılda Merkez-Taşra İlişkileri Çerçevesinde Kayseri Ayanları*, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Karabük 2020.

²⁴ BOA, AE. SMHD. I. 117/8493.

²⁵ Karasu, *Osmanlı Devleti'nde*, s. 86, Tablo 6; Doğan, *agt.*, s. 209, Tablo 2.

²⁶ Devlet Arşivleri, *16 Numaralı Tahvil Defteri*, s. 188.

²⁷ BOA, KŞS 151, s. 67.

²⁸ BOA, AE. SMST. III. 308/24760, s. 9; BOA, KŞS 152, s. 104-105.

²⁹ BOA, AE. SMST. III. 308/24760, s. 9.

³⁰ BOA, MD 165, 172/548; BOA, MD 165, 188/637.

³¹ BOA, AE. SMST. III. 308/24760, s. 3; BOA, AE. SMST. III. 155/12256.

Paşa'nın kethüdası Osman, silahdarı Seyfi ve mühürdarı İsmail'den alacağı olmasından dolayı bunları konağında hapsedmişti. Bunun üzerine 15 seneden beri Kayseri'de tahakküm kurmuş olan Zennecioğlu Mehmed 800 silahlı adamıyla Paşa'nın kaldığı konağı kuşatarak Çapanoğlu'nun adamlarının serbest bırakılmasını istemiş ancak bu kabul görmeyince hem paşanın mallarını gasp etmiş hem de kendisini konağından kovmuştu. Zennecioğlu, bundan sonra, kendileri lehinde ilam vereceğinden emin olmak amacıyla mahkemeyi basarak Kayseri Kadısını tehdit etmişti.³² Böylece ikinci anlatıda bahsi geçen kadı ilamı ve ahali mahzarının nasıl ortaya çıkmış olduğunu anlıyoruz. Dahası Kayseri Kadısı ve mahzar veren ahali Abaza Mehmed Paşa hakkında olumsuz şekilde yazılmış bu belgeleri rızaları olmadan ve baskı altında yazdıklarını ve merkeze gönderdiklerini kabul ediyorlardı.³³ Bu arada Mübaşir Mustafa Ağa yaptığı soruşturmalarda olayla ilgili ismi geçen Emir Ağazade Seyyid Mustafa Ağa'nın bir suçu olmadığı sonucuna vararak kendisinin soruşturma dışında bırakılmasını talep etti.³⁴

Soruşturma sonucunda elde edilen bilgiler Mübaşir Mustafa Ağa, Kayseri Mütessilimi Osman ve Kayseri Kadısı Mustafa tarafından sunulan kaime, arz ve ilamlarla merkeze bildirildi.³⁵ Bu arada mübaşir tarafından Zennecizade Mehmed yakalanarak Konya'da Abdi Paşa'nın huzuruna getirildi. Bu şekilde olayın aydınlatıldığı düşünülürken ve bundan sonra olaya karışanlara hak ettikleri cezaların verileceği beklenirken olaylar bir kat daha karmaşık hale gelmiştir. Çünkü, Abdi Paşa'nın edindiği bilgilere göre Zennecizade Mehmed Ağa hariç olmak üzere, olayda zanlı olarak ismi geçen diğer kişiler mübaşire yedi kese ve Kayseri Kadısına dokuz kese akçe rüşvet vererek kendileri hakkında olumlu kaime ve ilam yazılmasını sağlamışlardı. Böylece, yine Abdi Paşa'nın merkeze gönderdiği diğer bir kaimesinde bildirdiğine göre tüm suç Zennecizade'ye yıkılmak isteniyordu. Paşa, buna kanıt olarak ise Abaza Mehmed Paşa'nın konağını basma hadisesinin Kayseri'den azledildiği haberinin yayılması üzerine gerçekleşmesini ve bunu yapan 6-7 bin kişinin tamamının Zennecizade'nin adamı olamayacağını öne sürdü. Bu şekilde Abdi Paşa, Abaza Mehmed Paşa'ya halkın nefreti olduğuna dikkat çekiyor ve dolayısıyla kolektif bir suçun varlığına işaret ediyordu. Bununla beraber, Abdi Paşa'nın raporunda Çapanoğlu'nun adamlarının şehre geldiklerinde Zennecizade'nin konağında misafir edildikleri ve bu kişilerin Abaza'ya karşı iş birliği içerisinde oldukları sabit kalan bir husustu.³⁶ Bu husus, yani Çapanoğlu'nun adamlarının Kayseri'deki varlığı ve Abaza Paşa'nın konağının basılmasındaki rolleri bu anlatıda belirsiz kalan bir noktaydı. Sonuçta, dava içinden çıkılmaz bir hale geldi. Bunun üzerine hükümet davanın İstanbul'da yeniden görülmesini ihtiyacını hissederek yeni bir hükümlerle Zennecizade ve diğerlerinin sorgulanmak üzere İstanbul'a gönderilmeleri emretti.³⁷ Ne var ki, davaya dair daha fazla bilgiye sahip değiliz. Dolayısıyla, soruşturmanın nasıl tamamlandığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Bununla beraber, Zennecizade'nin Midilli Adası'na kısa süreli sürgün edildiğini görüyoruz. Dolayısıyla, Zennecizade'nin davada haksız bulunduğunu ve cezalandırıldığını düşünmemiz mümkün.³⁸

Davada diğer bir taraf olan Gonyeli Abaza Mehmed Paşa ise davanın görüldüğü sırada bulunduğu Karahisar-ı Sahib'de yaklaşık bir sene kadar görevine devam etti.³⁹ Takip eden yıllarda sırasıyla tekrar Faş kalesi muhafazası şartıyla önce Goniye⁴⁰, sonra ise Amasya⁴¹ ve Ankara⁴² sancaklarına atandı. Ankara mutasarrıfı bulunduğu sırada İstanbul'da bulunan oğlu Halil Bey'in vefat ettiği haberini aldı.⁴³ Bu arada 1768 senesi sonbaharında Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilan etmesiyle diğer birçok paşa gibi cephedeki görevine atandı. Ekim 1768'de gönderilen fermanda mutasarrıf olduğu Ankara Sancağının kapı halkı mevcudu olan 200 askerle baharda Davud Paşa sahrasında hazır bulunması emredildi.⁴⁴ Abaza Mehmed biraz gecikmeli olarak ordugaha ulaşmasına rağmen⁴⁵ 7 Temmuz 1769'da Bender Kalesi'nin muhafazası şartıyla Bender Sancağı mutasarrıfı atandı.⁴⁶ 1770 senesinin başında ise Bender Sancağına ilave olarak Sultanönü Sancağı mutasarrıflığı kendisine verildi.⁴⁷ Söz konusu sancağın kapı halkı sayısı 80 asker olduğundan atama beratında Abaza Mehmed Paşa'nın bir adamını Sultanönü'ne göndererek bahsi geçen sayıda asker yazdırması istendi.⁴⁸ Paşa Bender muhafızlığı görevine devam ettiği sırada vefat etti. Ölümü üzerine kalenin yeniçerileri, cebecileri, top arabacıları, zabitan ve neferleri

³² BOA, AE. SMST. III. 308/24760, s. 9.

³³ BOA, AE. SMST. III. 308/24760, s. 13.

³⁴ BOA, AE. SMST. III. 308/24760, s. 9; BOA, AE. SMST. III. 239/19027.

³⁵ BOA, AE. SMST. III. 308/24760, s. 3, 5, 7, 11.

³⁶ BOA, AE. SMST. III. 155/12256.

³⁷ BOA, C. DH. 253/12603; BOA, MD 165, 255/879-880.

³⁸ BOA, AE. SMST. III. 81/5977.

³⁹ BOA, AE. SMST. III. 72/5316.

⁴⁰ BOA, C. DH. 225/11204.

⁴¹ Devlet Arşivleri, *16 Numaralı Tahvil Defteri*, s. 211.

⁴² Devlet Arşivleri, *16 Numaralı Tahvil Defteri*, s. 167; BOA, MD 166, 34/48.

⁴³ BOA, TSMA. d. 6457.

⁴⁴ BOA, MD 167, 6/48.

⁴⁵ BOA, MD 167, 142/688.

⁴⁶ BOA, MD 166, 127/264.

⁴⁷ Devlet Arşivleri, *16 Numaralı Tahvil Defteri*, s. 161.

⁴⁸ BOA, MD 168, 179/703.

XVIII. YÜZYILDA İKİ ABAZA MEHMED PAŞA

bir araya gelerek paşanın vefatını bildiren ve yerine şehirde bulunan diğer bir vezir Ebu Bekir Paşa'nın kendileri tarafından kalenin muhafızlığına seçildiğine dair bir mektup kaleme aldılar.⁴⁹

Görüldüğü gibi Abaza Mehmed Paşa Kayseri'de ayan ailelerinin gücü karşısında büyük zorluklar yaşamış hatta idaresindeki sancağı yönetemez duruma gelmişti. Paşa'dan sonra şehirde Zennecizadeler güçlerini artırmaya devam ettiler.

3. Silahşor Abaza Mehmed Paşa

Cesur ama disiplinsiz bir karaktere sahip olduğu anlaşılan Silahşor Abaza Mehmed Paşa'nın 1768 Savaşı başlamadan önceki hayatına ve devlet görevlerine dair bilgiler adaşı hakkında olduğu gibi oldukça azdır. Paşa hakkındaki ilk bilgiler ise bir şikâyet dilekçesinde geçmektedir. Bu dilekçeye göre, Silahşor Abaza Mehmed Ağa Seyyid Ahmed isimli bir kişiyle ortaklaşa malikane ihalesi almıştı. Daha sonra bu malikanenin çevresindeki bazı tımar birimlerine haksız şekilde müdahale ettiğinden haksız bulunarak uyarıldı.⁵⁰ Takip eden senelerde Abaza Mehmed'in, terekese zapt edilen bazı paşaların muhalledatını tespit etmek üzere muhalledat mübaşiri olarak görevlendirildiği görülüyor.⁵¹ Aynı zamanda bazı vergi toplama görevlerini elde ettiği de belgelere yansımıştır. Zaten ileride ele alınacağı üzere bu görevi sebebiyle kendisini Çapanoğullarıyla bir rekabetin içerisinde bulacaktı. Bu rekabete geçmeden önce Çapanoğlu Ahmed Paşa ve ailesinin bölgede yükselişini kısaca ele almak faydalı olacaktır.

Ailesini Yozgat merkezli olarak Bozok Sancağında bir ayan ailesi haline getiren Çapanoğlu Ahmed Ağa'nın paşalığa kadar yükselen kariyerinin tipik bir ayan serüveni olduğu söylenebilir. Ahmed Ağa'nın ilk önce bir takım malikane sözleşmeleri ve vergi toplama görevleriyle zenginleştiği görülüyor. Örneğin, 1732 senesinde Mamalu Türkmen Voyvodası atandı ve bu görevi çok uzun süre yürüttü. 1741 senesinde ise Bozok Sancağı Voyvodası olarak belgelerde anılmaktadır.⁵² Bu arada savaş dönemlerinde bir takım tedarik işlerine de bakmıştı. Örneğin, 1737 senesinde Anadolu Eyaleti'nden 1.500 ve 1743 senesinde 500 miri levent yazılması görevlerini yerine getirdi.⁵³ 1745 senesine gelindiğinde Bozok Mütessellimi ve 1752 senesinde Tokat Voyvodası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu arada *Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşı*lığı unvanına layık görüldü.⁵⁴ Ahmed Ağa'nın hem Bozok hem de çevredeki diğer sancaklar üzerindeki bu etkinliği konar-göçer aşiretler nezdinde saygın bir yer edinmesini sağlamış olmalıdır. Nitekim, devletle sorun yaşayan bazı konar-göçerlerin Ahmed Ağa'ya sığındıkları görülüyor.⁵⁵ Ancak Ahmed Ağa'nın kendisi de zaman zaman konar-göçer Türkmenlerle de sorun yaşadı. Nitekim, Ahmed Ağa 1757 senesinde Bozok Sancağı dahilinde çadır kuran Rişvan Aşiretine mensup bazı kişileri darp ettirdi. Özcan Mert'in belirttiğine göre bu durum Ahmed Paşa ile Silahşor Abaza Mehmed'in aralarının açılmasına ve ölümüne bir husumetin başlamasına sebep oldu.⁵⁶ Çünkü Abaza Mehmed Paşa saray görevlilerine gönderdiği atiyelere dair 1755 tarihli kayıta belirtildiği üzere Rişvan Türkmen Ağalığı görevine sahipti.⁵⁷ Dolayısıyla, Ahmed Paşa'nın kendisine bağlı aşiret mensuplarını dövdürmesini bir müdahale olarak görmesi kuvvetle muhtemeldir. Kaynaklarda Türkmen Voyvodalığı olarak da anılan bu makam Onur Usta'nın belirttiğine göre Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın sonlarından itibaren konar-göçerleri hem vergilendirmek hem de mümkün olduğu kadar denetim altında tutmak için kullandığı bir araçtı.⁵⁸ Dahası, bu konar-göçer gruplar devletin özellikle savaş yıllarında çok ihtiyaç duyduğu başta deve olmak üzere birçok binek ve nakliye hayvanlarına sahipti. Çünkü savaş yıllarında Osmanlı Devleti bu gruplardan söz konusu araçları satın alabiliyor veya kiralayabiliyordu.⁵⁹ Aynı şekilde, benzer bir görev olan Mamalu Türkmenlerinin Voyvodası olması sebebiyle Osmanlı Devleti'nin Çapanoğlu Ahmed Paşa'dan da birçok defalar nakliye aracı talep ettiği görülüyor.⁶⁰ Dolayısıyla hem Abaza Mehmed hem de Ahmed Ağa devlet nezdinde önemli bir göreve sahiptiler.

Takip eden yıllarda Ahmed Ağa kariyerinde bir basamak daha yükselerek 1760 senesinde mirimiranlık rütbesi ile Sivas Valisi atandı.⁶¹ Ne var ki, bir süre sonra birçok defa halka zulmettiği iddiasıyla merkeze şikâyet edildi ve sonuçta Bozok Mutasarrıfı bulunduğu sırada idamı emredildi.⁶² Paşa'nın idamına Abaza Mehmed Ağa

⁴⁹ BOA, AE. SMST. III. 222/17588.

⁵⁰ BOA, SOSM. III. 23/1591; BOA, SMST. III. 265/21200.

⁵¹ BOA, TS. MA. e. 226/28; BOA, TS. MA. d. 7172; BOA, C. ML. 560/23000; BOA, TS. MA. e. 281/61.

⁵² Serkan Polat, *Yenilikçi Bir Ayan: Çapanoğlu Süleyman Bey*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2017, s. 57.

⁵³ BOA, AE. SMHD. I. 89/6098; BOA, C. AS. 205/8795.

⁵⁴ Polat, *Süleyman Bey*, s. 57.

⁵⁵ BOA, MD 136, 145/499.

⁵⁶ Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s. 29.

⁵⁷ BOA, TSMA. e. 326/12; Mert, *age*, s. 29.

⁵⁸ Onur Usta, "Celalîğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler", *Kebikeç*, S. 33, 2012, s. 50-51.

⁵⁹ Onur Usta, *Türkmen Voyvodası, Tribesmen and the Ottoman State (1590-1690)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011, bölüm 3.

⁶⁰ BOA, AE. SMHD. I. 206/16299.

⁶¹ Polat, *Süleyman Bey*, s. 62.

⁶² Polat, *Süleyman Bey*, s. 64.

mübaşeretle Sivas Valisi Zaralızade Feyzullah Paşa görevlendirildi ve bu görev 1765 senesinin Mart/Nisan ayında yerine getirildi.⁶³ İdamın hemen ardından Paşa'nın mallarının müsaderesi emredildi ve bu işe de aynı kişiler yani, Abaza Mehmed ve Feyzullah Paşa görevlendirildi.⁶⁴ Ahmed Paşa'nın Mustafa, Selim ve Süleyman olmak üzere üç oğlu bulunmaktaydı. Bunlardan en büyüğü Mustafa Bey'in babasının idamının ardından uzlaşmak istediği ve bu amaçla babasının kaçarken yanında götürmeye çalıştığı bazı nakit para ve değerli eşyaları geri getirerek Abaza Mehmed Ağa'ya teslim ettiği anlaşılıyor.⁶⁵ Mustafa Bey bu çabasına karşılık alamayacağını anlayınca uzlaşma fikrinden vazgeçti. Babasının kethüdası Osman ile beraber yedi katır yükü nakit parayı yanına alarak Diyarbakır Valisi Abdurrahman Paşa'nın yanına kaçtı.⁶⁶ Mustafa Bey'in tavrındaki bu değişiklik Abaza Mehmed'in müsadere işlemleri sırasında aileye merhametsiz davranması ve bundan dolayı aile üyelerinin ellerinde hiçbir şey kalmayacağına dair kanaat oluşmasından olabilir. Nitekim, Abaza Mehmed'in Çapanoğlu Ahmed Paşa'nın muhallefâtındaki hançer ve yüzük gibi bazı kişisel eşyalarını satın almak istediği⁶⁷ ve idam görevini yerine getirdikten sonra Ahmed Paşa'nın iki oğlu ve ailesini de şahsen hedef alarak tüm mallarını tespit etmesi ve müsadere işlemini ailenin elinde hiçbir şey kalmayacak şekilde çalıştığı görülüyor. Hatta, bu amaçla, Paşa'nın Tokat'taki mal varlığına dair bir araştırma yaptırması merkezin dikkatini çektiği anlaşılıyor. Bunun üzerine kendisine yazılan bir hükümde Tokat'ta Paşa'ya ait olan malların çocuklarına tahsis edildiği belirtildi ve bunlara dokunmaması istendi.⁶⁸ Mustafa Bey ise Diyarbakır'dan sonra Kırım'a ve ardından af dilemek üzere İstanbul'a gitti. Bunu öğrenen Abaza Mehmed, Ağa Mustafa Bey'in Bozok'a gönderilmesini istedi. Böylece yola çıkarılan Mustafa Bey'in Abaza Mehmed'le tekrar karşı karşıya gelmek istemediği ve yeniden kaçmayı başardığı görüyoruz. Buna rağmen, Abaza Mehmed'in kendisi yakalayarak Yozgat'ta hapsedti.⁶⁹ Bu arada kardeşi Süleyman Bey, babası maktul Ahmed Paşa'nın silahdarı Seyfi ve diğer aile üyeleri de İstanbul'a kaçtıysa da Abaza Mehmed bunların da iadesini temin etmeyi başardı.⁷⁰

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere, Abaza Mehmed'in çabalarıyla Çapanoğlu ailesi bir anda darmadağın olmuştu. Özcan Mert, daha önce bahsedildiği şekilde, Ahmed Paşa ve Mehmed Ağa arasında kişisel husumet bulunduğunu öne sürmüştür.⁷¹ Ahmed Paşa hakkındaki şikayetlerde ve sonrasında idam edilmesinde Abaza Mehmed'in etkisine dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Dolayısıyla, en azından eldeki verilere bakarak bu husumeti kesin şekilde kabul etmemiz mümkün değil. Bununla beraber kendisinin Paşa'nın idamı ve sonrasında Paşa'nın ailesinin yaşadığı felaketten fayda sağladığı kesindir. Nitekim, Paşa'nın uzun süre elinde tuttuğu Yeniil Voyvodalığına idam söz konusu olduktan kısa süre sonra Abaza Mehmed atandı⁷² ve bu mukataayı bir süre elinde tutmayı başardı.⁷³ Yine kısa süre içinde Bozok Sancağı malikane olarak kendisine verildi.⁷⁴

Devletin gözünden düşmüş ve maddi gücünü kaybetmiş olan Çapanoğlu ailesi ve idam edilen Ahmed Paşa'nın adamları ise bundan sonra tekrar güçlenmek için fırsat beklemeye başladılar. Bununla beraber, Ahmed Paşa tecrübesinden dolayı Abaza Mehmed ile doğrudan karşı karşıya gelmek istemedikleri görülüyor. Mustafa Bey ise kardeşi Süleyman Bey'le beraber daha önce babasının Voyvodalığını yaptığı Mamalu Türkmenleri'ne sığındı.⁷⁵ İki kardeşin bu voyvodalığı geri almak istedikleri ve bu konuda Ahmed Paşa'nın adamlarından Seyfi, Osman ve İsmail'in gayret gösterdiklerini anlıyoruz.⁷⁶ Sonuçta, bu çabaları meyve verdiği ve 1766 senesinde Mustafa ve Süleyman kardeşlere tekrar Mamalu Türkmen Mukataasını malikane olarak almayı başardıkları görülüyor.⁷⁷ Hatırlanacağı gibi bu üç kişiden ikisi Kayseri'de Goniye'li Abaza Mehmed'in konağını Zennecizade ile birlikte basan kişilerdi.

Bu tarihte artık paşa olan Silahşor Abaza Mehmed ise iki seneye yakın Bozok idaresinde bulduktan sonra olaylı şekilde Kayseri'den ayrılan adaşını takiben 1767 senesi başında önce Kayseri⁷⁸ ve bir ay kadar sonra yine adaşını takip ederek Karahisar-ı Sahib mutasarrıflığına atandı.⁷⁹ Ardından önce İçil⁸⁰ sonra ise Bozok ve Karesi sancaklarına mutasarrıf olarak görevlendirildi.⁸¹ 1768 senesi güzünde Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan

⁶³ Mert, *age*, s. 32; Polat, *Süleyman Bey*, s. 64.

⁶⁴ Serkan Polat, "Çapanoğlu Ahmed Paşa'nın Muhallefatı", *Tarih Okulu Dergisi*, S. VIII/24, 2015, s. 91-92.

⁶⁵ Polat, "Ahmed Paşa", s. 93; BOA, D. BŞM. MHF. d. 12682, s. 1.

⁶⁶ Polat, "Ahmed Paşa", s. 93.

⁶⁷ BOA, C. ML. 747/30415.

⁶⁸ BOA, C. ML. 52/2412.

⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çapan Oğulları", *Belleten*, S. XXXVIII/150, 1974, s. 219.

⁷⁰ Uzunçarşılı, *agm*, s. 219.

⁷¹ Özcan Mert Paşa'nın idamıyla ilgili Abaza Mehmed'in etkili olabileceğine dikkat çekmiştir: Özcan Mert, *age*, s. 32.

⁷² BOA, C. ML. 52/2412; BOA, D. BŞM. MHF. 50/34; BOA, C. ML. 512/20862.

⁷³ BOA, C. ZB. 6/258.

⁷⁴ BOA, C. DH. 22/1097; BOA, C. DH. 62/3068.

⁷⁵ Uzunçarşılı, *agm*, s. 220; Polat, *Süleyman Bey*, s. 67.

⁷⁶ BOA, MD 164, 280/1111.

⁷⁷ Polat, *Süleyman Bey*, s. 67.

⁷⁸ Devlet Arşivleri, *16 Numaralı Tahvil Defteri*, s. 188.

⁷⁹ Devlet Arşivleri, *16 Numaralı Tahvil Defteri*, s. 163.

⁸⁰ Devlet Arşivleri, *16 Numaralı Tahvil Defteri*, s. 452.

⁸¹ Devlet Arşivleri, *16 Numaralı Tahvil Defteri*, s. 176.

XVIII. YÜZYILDA İKİ ABAZA MEHMED PAŞA

ettiğinde Teke ve Karesi sancakları mutasarrıfı bulunduğundan bu sancakların kapı halkı olan 300 askerle harekete geçerek baharda Davud Paşa Sahrasında orduya katılması emredildi.⁸² Kısa süre sonra Paşa'nın ekonomik gücünün artırılması için Karesi Sancağı elinden alınarak yerine daha yüksek gelire sahip Maraş Eyaleti verildi.⁸³ Savaşın fiilen başladığı 1769 bahar aylarında Rusların nereye saldıracaklarına dair bir süre devam eden belirsizlikten sonra düşman tarafından Hotin'in kuşatılmasıyla Hotin Seraskerliğine Rumeli Valisi Mehmed Paşa atandı ve Abaza Mehmed Paşa'nın da derhal buraya yardımcı kuvvet olarak gitmesi emredildi.⁸⁴ Abaza Mehmed Paşa Hotin'in savunulmasında önemli roller oynadı. Örneğin, kale ilk kez kuşatıldığında, düşman kuvvetleri bir süre sonra kuşatmayı bırakarak Osmanlı kuvvetlerinin anlam veremediği şekilde geri çekilmişti. Ardından Rusların Abaza Mehmed Paşa kumandasında 6.000 kişilik bir yardım kuvvetinin Yaş'tan yola çıktığı haberini aldıkları için kuşatmayı kaldırdıkları anlaşıldı. Daha sonra, Abaza Mehmed Paşa Değirmen Boğazı'nda yapılan muharebede Abaza Mehmed Paşa tamamı süvari birliklerinden oluşan askerinin sahip olduğu hız avantajıyla hazinedarı Feyzullah Ağa'yla beraber çevirme harekâtında bulundu. Bu harekatta Osmanlı kuvvetleri düşman topraklarının aralıklı ateşinden yararlanarak Rus mevzilerine ulaşmayı başardı. Böylece, düşman zor duruma düştü. Ardından kaleden gelen destek kuvvetlerinin de yardımıyla Rus ordusunun bozulmasını sağladı.⁸⁵ Vasıf'ın belirttiğine göre beş saat kadar süren bu muharebede Abaza Mehmed Paşa çok sayıda asker kaybetmesine rağmen savaşı bırakmayarak psikolojik üstünlüğün Osmanlı tarafına geçmesinde baş rolü oynadı.⁸⁶ Rumeli Valisi ve Boğdan Seraskeri Abdi Paşa'nın bir adamının sunduğu rapora göre Ruslar çarpışmalarda yaklaşık 2.000 asker kaybetmişti. Bu durum, çarpışmanın şiddetini göstermesi bakımından önemlidir.⁸⁷

Hotin Kalesi'nin savunulmasında Abaza Mehmed Paşa'dan başka birçok komutan bulunuyordu. Örneğin, Karadeniz'in önde gelen ayan ailesinden Canikli Ali Bey de 3.000 askeriyle Hotin'e sevk edilmişti. Bu iki komutan arasında ne zaman ve ne sebeple başladığını bilemediğimiz bir husumet vardı. Hatta, Kesbi'nin belirttiğine göre Abaza Mehmed Paşa Ali Bey'i, Ali Bey ise Abaza Mehmed Paşa'yı fırsat buldukları takdirde idam etmek üzere gizli emirler almışlardı. Ancak, Hotin'e yolculukları sırasında aldıkları emirleri birbirlerine açıklamışlar ve bu emirleri yerine getirmemek üzere aralarında anlaşmışlardı.⁸⁸ Hotin Kalesinin ilk kez Ruslar tarafından kuşatıldığında ve bu kuşatma başarısız olduğunda Abaza Mehmed Paşa ve Canikli Ali Bey Turla Nehrinden karşıya geçerek düşman hazırlıklarını dağıtmaları emredildi.⁸⁹ Bu ısrarlı emirlerin ardından Abaza Mehmed Paşa ve Ali Bey'in nehrin karşısına geçtiği ve düşman tarafından pusuya düşürüldüğünü anlıyoruz.⁹⁰ Harekat sırasında düşmanın düzenlediği pusuda atından bir çukura düşen Ali Bey kendi adamlarından birinin üzerine atlayarak canını feda etmesiyle yaralanarak kurtuldu. Ölmüş adamının altında yaralı halde kaldığında ise Abaza'nın hazinedarı Feyzullah⁹¹ Ali Bey'i çıkararak yedeğindeki atıyla kaleye götürdü.⁹² Vasıf'ın anlatısına göre ise Ali Bey'i Abaza'nın hazinedarı Feyzullah değil Abaza'nın kendisi kurtarmıştır.⁹³ Böylece Abaza Mehmed Paşa ve Ali Bey arasında güven tesis edildi.

Ruslar Temmuz 1769'da Hotin Kalesini tekrar kuşattılar. Bu ikinci kuşatma Abaza Mehmed Paşa'nın da aralarında bulunduğu komutanların maiyetlerindeki askerlerle kaleden dışarı çıkarak yaptıkları saldırıyla savuşturuldu.⁹⁴ Orduda firar hadiseleri o kadar sık karşılaşılan bir durumdur ki, bu harekattan önce komutanlar bir araya gelerek kaçmamak için yemin etmişlerdi.⁹⁵ Silahşor Abaza Mehmed Paşa'nın diğer komutanlarla beraber gösterdiği bu başarı Serdar'ın Padişah III. Mustafa'ya Halep veya Sivas gibi daha büyük bir eyalete atanması için tavsiyede bulunmasını sağladı.⁹⁶ Bu tavsiye gecikmeli olarak yerine getirilmesine rağmen Serasker Mehmed Paşa'nın azledilmesiyle yerine Abaza Mehmed Paşa Hotin Seraskeri atandı.⁹⁷ Ne var ki, Hotin Kalesi bu şekilde

⁸² BOA, MD 167, 6/49.

⁸³ BOA, MD 167, 147/701.

⁸⁴ BOA, TSMA. e. 516/35.

⁸⁵ Adnan Baycar, *Ahmed Cavid Bey'in Müntehabatı (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999, s. 146.

⁸⁶ Nevzat Sağlam, *Ahmed Vasıf Efendi ve Mehasinü'l-asar ve Hakaikü'l-ahbar'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014, s. 332.

⁸⁷ BOA, TSMA. e. 457/10.

⁸⁸ "... bu ihâneti etmemek üzere ta'ahhüd-i levendâne etmişler idi.": Ahmet Öğreten, *Mustafa Kesbi İbretnüma-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, TTK, Ankara 2002, s. 117.

⁸⁹ BOA, TSMA. e. 330/12; BOA, MD 167, 156/787-789; BOA, MD 167, 166/819.

⁹⁰ BOA, TSMA. e. 517/10.

⁹¹ Daha sonra vezirliğe kadar yükselen Silahşor Abaza Mehmed Paşa'nın hazinedarı Feyzullah Efendi'nin patronu gibi kahraman bir şahsiyet olduğu görülmektedir. Paşasının idam edilmesinden sonra savaşın ilerleyen yıllarında Silistre muhafazasına atanmıştır. Düşmanın burayı kuşatmaya başladığı günlerde şehrin önünde metrislerde görevli olan Kesriyeli Ömer Ağa'nın birliklerinin kaçmaları üzerine sinirlenerek "*Şu küffârdan kaçma kaçma ne olmalı, bundan sonra şu hayâtı neylemeli?*" diyerek düşmanın üzerine atılarak beş-altısının canını aldıktan sonra düşman tarafından öldürülmüştür: Sağlam, *agt*, s. 532.

⁹² Baycar, *agt*, s. 154-155.

⁹³ Sağlam, *agt*, s. 342-343.

⁹⁴ BOA, TSMA. e. 517/27.

⁹⁵ BOA, TSMA. e. 533/52.

⁹⁶ BOA, TSMA. e. 686/2.

⁹⁷ BOA, TSMA. e. 710/6.

iki kere kuşatmadan kurtarılmakla beraber her tarafı harap olmuştu. Dahası zahire kıtlığı ve kış mevsiminin yaklaşmasından dolayı kalenin neredeyse tüm askerleri firar etmişti. Bu durumda etrafında sadece birkaç asker kalan Abaza Mehmed Paşa da geri çekilmek zorunda kaldı.⁹⁸ Bu şekilde geri çekilmesi kalede asker kalmamasından dolayı normal görülmüş olmalıdır.⁹⁹ Zira herhangi bir ceza almadığı ve Eylül 1769'da Yaş ve Boğdan muhafızı olduğu görülüyor.¹⁰⁰ Dahası geliri önceki mansıplarına kıyasla daha yüksek olan Sivas Eyaletine vali atandığı anlıyoruz.¹⁰¹ Takip eden günlerde Abaza Paşa Yaş'ın Ruslardan kurtarılması için düzenlenen harekatta Yaş Seraskeri Çelebi Mehmed Paşa'nın maiyetine görevlendirildi.¹⁰² Ruslarla yapılan muharebede kapı halkı dağılmış olduğundan ve kendi maiyetinde olması planlanan Boğdan askeri Ruslarla iş birliği yaptığından mağlup olarak İsakçı'ya çekildi.¹⁰³ Bundan sonra ise Kalas'ın muhafazasına atandı. Burada Rusların saldırısı karşısında Canikli Ali Bey'le beraber yürüttüğü üç saatlik savaşta başarılı bir savunma yaptı. Buna rağmen, Boğdan reayasının isyanı yüzünden burayı çok fazla elinde tutamayıp geri çekilmek zorunda kaldı.¹⁰⁴

Yukarıda belirtildiği gibi Abaza Mehmed Paşa Hotin'deki muharebelerde askerinin bir kısmını kaybetmişti. Bir kısmı ise daha sonra firar etmişti. Bundan dolayı fırsat bulur bulmaz kapı halkını yeniden düzenlemek istiyordu.¹⁰⁵ Bu sırada İçel ve Teke Mutasarrıfı olduğundan normal şartlarda askerini bu iki sancakta toplaması gerekliydi. Ancak cephede bulunması sebebiyle söz konusu sancaklara giderek asker toplaması ve baharda orduya dönmesi hem zaman hem de emek açısından zordu. Bu sebeple Tuna etrafından asker yazmayı talep etti ve bu talebine olumlu cevap verildi.¹⁰⁶

1770 senesine gelindiğinde Osmanlı Devleti Boğdan'ın geri alınmasını hedefliyordu. Bundan dolayı düzenlenecek hareketin idaresine Kişinev'de bulunan Kırım Hanı Kaplan Giray atanmıştı.¹⁰⁷ Kaplan Giray'ın maiyetine görevlendirilen çok sayıda komutan içerisinde Abaza Mehmed Paşa'nın da bulunduğu görüyoruz.¹⁰⁸ Han'ın emrindeki bu ordu Rus Ordusu ile Han Tepesi'nde karşılaştı ve iki ordu birkaç gün karşı karşıya beklemeyi tercih etti. Sonrasında Rusların ani saldırısıyla Han'ın ordusu bozgun halde geri çekilmek zorunda kaldı. Vasıf'ın belirttiğine göre bazı kişiler bu yenilgiyi kaplan Giray ve Abaza Mehmed Paşa'nın dirayetsizliğine bağlıyorlardı.¹⁰⁹ Buna rağmen, bozgun halde kaçan ordunun Ruslar tarafından ağır kayıplar alması yine Abaza Mehmed Paşa'nın hazinedarı Feyzullah Ağa'nın gayretleriyle engellenebilmişti.¹¹⁰ Bu muharebeden sonra düzensiz bir şekilde geri çekilerek Serdar-ı Ekrem İvazzade Halil Paşa emrindeki orduya gelen Abaza Mehmed Paşa Kartal Muharebesinde ordunun sağ kolunda miri levent askeriyle görevlendirildi. Bu savaşta da Han Tepesi'ndeki muharebe olduğu gibi karşıda bulunan düşmanın hücumu hazırladığı bilinmesine rağmen daha ilk saldırıda Osmanlı Ordusu dağıldı. Abaza Mehmed Paşa, hazinedarı Feyzullah Ağa ile beraber bulunduğu kanatta paniğe kapılarak firar etmeye başlayan askerlerin kaçmasını engellemeyi başarmasına rağmen hafif düşman toplarının menzile girmesiyle bu askerler kaçmak zorunda kaldı. Sonuçta, Osmanlı Ordusu büyük bir hezimet yaşarken düşmanın baskısı sonucu Tuna'da oluşan izdihamı gören Abaza Paşa İsmail tarafına geçti. Kendisi kaleye geldiğinde Kartal Muharebesinden kaçan 20.000 asker İsmail'e sığınmış durumdaydı.¹¹¹ Ancak, askerler arasında tam bir panik yaşanıyordu. Dolayısıyla ne Kırım Hanı ne de diğer komutanlar Rusların saldırısına direnmeyi akıllarından bile geçirmeden kaçmayı tercih ettiler. Durumla ilgili yazılan bir raporda Abaza Paşa'nın da emrinde sadece bir adamının kaldığı ve onunla beraber orduya geldiği belirtilmektedir.¹¹² Yanındaki bu kişi muhtemelen en sadık adamı ve hazinedarı Feyzullah Ağaydı.

Kartal Muharebesinden sonra alınan yeni savunma tedbirlerinin bir parçası olarak Abaza Paşa Hırsova muhafazasına atandı.¹¹³ Ancak Serdar Siahdar Mehmed Paşa'nın padişah III. Mustafa'ya yazdığı telhiste belirtildiği şekilde Abaza Paşa'nın kapı halkı yine dağılmıştı.¹¹⁴ Bundan dolayı, Paşa'nın maddi gücünün artırılması için Aksaray Sancağıyla beraber Karaman Eyaleti kendisine verildi.¹¹⁵ Kısa süre sonra ise Silistre

⁹⁸ "... Vezir Abaza Paşa ile Hotin Ağasının ancak beşer altışar âdemleri kalup, anlar dahi havf-i can ile kaladan gürizan oldular ...": Sağlam, *agt*, s. 356.

⁹⁹ "... derûn-ı kal'ada insân değıl hayvanât dahi kalmadığından ...": Baycar, *agt*, s. 184.

¹⁰⁰ BOA, MD 168, 17/64; BOA, MD 168, 22/81; BOA, MD 168, 22/82; Muharrem Saffet Çalışkan, *Vekayinüvis Enveri Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildinin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara, İstanbul 2000, s. 83.

¹⁰¹ Devlet Arşivleri, *16 Numaralı Tahvil Defteri*, s. 204.

¹⁰² BOA, MD 168, 33/128.

¹⁰³ BOA, TSMA. e. 497/56; Baycar, *agt*, s. 186-187.

¹⁰⁴ BOA, TSMA. e. 685/21.

¹⁰⁵ BOA, C. AS. 54/2533.

¹⁰⁶ BOA, C. AS. 65/3079.

¹⁰⁷ Sağlam, *agt*, s. 390.

¹⁰⁸ BOA, C. AS. 730/30606.

¹⁰⁹ Sağlam, *agt*, s. 392.

¹¹⁰ Sağlam, *agt*, s. 393.

¹¹¹ BOA, TSMA. e. 329/9.

¹¹² BOA, TSMA. e. 814/16.

¹¹³ Sağlam, *agt*, s. 410.

¹¹⁴ BOA, TSMA. e. 519/38.

¹¹⁵ BOA, C. DH. 234/11666.

XVIII. YÜZYILDA İKİ ABAZA MEHMED PAŞA

ahalisinin ricasıyla buranın muhafazasına tayin edildi.¹¹⁶ Ancak, bu atamanın hemen ardında Abaza Paşa'nın aniden tüm görevlerinden azledildiği ve vezaretinin kaldırıldığı görülüyor. İlgili fermada kendisinin başarı gösteremediği ve muharebelerde kaçarak askerinin bozulmasına sebep olduğu belirtilmiştir.¹¹⁷ Abaza Paşa'nın bu suçlamalar hakkında ne düşündüğüne dair bilgi yoktur. Ancak bir süre için mektupçuluğunu yürüten¹¹⁸ ve doğal olarak yakınında bulunan Vasıf Efendi'nin belirttiğine göre Paşa başarısız olduğunu kabul etmişti.¹¹⁹ Bununla beraber, kısa süre önce Silistre'ye atandığına dair yazılan fermada ne kadar başarılı bir komutan olduğundan bahsedilerek Paşa'nın övülmüştü.¹²⁰ Dolayısıyla, hükümetin Abaza'ya olan tavrında bir tutarsızlık ve büyük bir değişim söz konusuydu. Yine Vasıf'ın belirttiğine göre Paşa Köstendil'e gitmek üzere harekete geçtiğinde yolda Kırım Hanı ile karşılaştı. Abaza Paşa'nın üzüntülü halinden etkilenen Kırım Hanı Serdar Silahdar Mehmed Paşa'ya yazdığı bir mektupla Paşa'nın affını rica etti.¹²¹ Han'ın bu ricası kabul edilerek Abaza Mehmed Paşa'nın sürgün edildiği Köstendil'e mutasarrıf atanmasına karar verildi.¹²² Aradan yaklaşık 10 gün geçtikten sonra Kale-i Cedid muhafazası şartıyla Kefe Valiliğine atandı.¹²³ Bir süre sonra Bozok Sancağı buna ilave edildi.¹²⁴ Bu süreçte Paşa'nın azli, affı, Köstendil'e atanması ve Kale-i Cedid'e tayini toplam iki ay sürmüştür. Buna bakarak Devletin aslında onu cezalandırmak istemediği sadece gayretlendirmeyi amaçladığı sonucuna ulaşabiliriz. Yeni görevi için hazırlıklarını tamamlar tamamlamaz harekete geçen Abaza Mehmed Paşa 1771 Nisan ayının başında Şumnu'ya ulaşarak kendisini Kırım'a götürmek üzere bir gemi ayarlanmasını istedi.¹²⁵ Yazışmalardan söz konusu geminin hazırlanmasının en az bir ay sürdüğü anlaşılıyor.¹²⁶ Ayrıca, Paşa'nın sadece bir gemi talep etmesinden yanında çok fazla asker olmadığı sonucuna ulaşıyoruz. Abaza Mehmed Paşa adaya ulaştığında Ruslar'ın adayı işgali tamamlamış olduklarını görerek “*yüz yirmi ademle bir iklimi feth edecek değilim*” diyerek bulunduğu gemiden inmedi ve doğrudan Sinop'a geçti.¹²⁷ Bu durum derhal Canikli Ali Bey tarafından İstanbul'a bildirildi.¹²⁸ Sonuçta, Ali Bey'e Abaza Mehmed Paşa'yı idam etmesi için ferman yazıldı ve bu görev kısa süre içerisinde yerine getirildi.¹²⁹

Abaza Mehmed Paşa gibi cürekâr bir savaşçının idamının ve bunun Canikli Ali Bey tarafından yerine getirilmesinin dönemin yazarları tarafından hoş karşılanmadığını anlıyoruz. Zira, Tarih-i Silistre'nin yazarı Mahmud Sabit, Abaza Mehmed Paşa'nın kahramanlığına vurgu yapar. Sonrasında, önceki yıllarda Canikli Ali Bey'in idamı için Abaza'ya ferman gönderildiğini ancak Abaza'nın bu emri yerine getirmeyip Ali Bey'i hem idamdan hem de Hotin'deki çatışmalar sırasında düşmandan kurtardığını hatırlatır. Dahası, Ali Bey'in Abaza'nın idam edilmesinde Paşa'ya ihanet ettiğini ekler. Sonra “*dost görünen düşmanlardan sana sığınırım*” diyerek dua eder. Ayrıca Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa'nın Abaza'yı onurlandırmak için “*aslan yuvası boş kalmamalıdır*” diyerek Paşa'nın hazinedarı Feyzullah Ağa'ya vezaret verdiğini ifade eder.¹³⁰ Abaza Mehmed Paşa'nın idamı konusunda Şemdanizade ise Hotin'de Paşa'nın Ali Bey'in hayatını kurtarmasını hatırlatır sonra ise “*iyilik ettiğin kişinin kötülüğünden sakın*” hadisini hatırlatarak Ali Bey'in Paşa'ya ihanet ettiğini ileri sürer.¹³¹ Ne var ki, Canikli Ali Bey'in istese bile Abaza'nın idamını engellemekte başarılı olup/olamayacağı şüphelidir.

4. İki Abaza Paşanın Savaşta Ekonomik Durumlarına Dair

İki Abaza Mehmed'den özellikle Silahşor unvanıyla ele aldığımız paşa savaşta gösterdiği cesaretle bilinen ve harp tecrübesi herkes tarafından kabul gören bir komutandı. Bundan dolayı, kendisi zaman zaman üstlerini açıkça eleştirmekten çekinmemiş hatta onlarla münakaşa etmiştir. Örneğin, Hotin savunması esnasında kurulan bir meşveret meclisinde Hotin Seraskeri ve Rumeli Valisi Mehmed Paşa katılımcılara yardım kuvvetlerinden haber gelmediğini söyleyerek ne yapılması gerektiğine dair fikirlerini sorduğunda, Abaza Mehmed Paşa kendisinin harp tecrübesinden bahsederek savaşmaya devam edilirse düşmanı yeneceklerinden emin olduğunu ifade etti. Paşa'nın açık teklifinden hoşlanmayan Serasker ise kendisinin saraydan yetişme, Rumeli Valisi, Serasker ve padişahın damadı olduğunu söyleyerek Abaza'yı hadsizlikle suçladı. Bunun üzerine, sinirlenen Abaza Mehmed Paşa ertesi gün yapılacak harekatta çarha yani öncü birlik olma görevini yürütmeyi reddetti. Yerine çarhacı atanan Ahıskalı

¹¹⁶ BOA, MD 168, 257/1031.

¹¹⁷ BOA, MD 168, 270/1077.

¹¹⁸ Mücteba İlgürel, “Vasıf Ahmed Efendi”, *DİA*, C. XLIII, İstanbul 2012, s. 535; Sağlam, *agt*, s. LVIII.

¹¹⁹ Sağlam, *agt*, s. 423-424.

¹²⁰ “... *tiynetinde merkûz olan cevher-şecâa't ve hamîyyet muktezâsınca küffârdan ahz-ı intikâmde ve muhâfaza-i bilâd ve i'bâdda sende nice güne mesâi'-i cemile matlûb ve memûl-ı hümayûnum olub ...*”: BOA, MD 168, 257/1031.

¹²¹ Sağlam, *agt*, s. 433.

¹²² BOA, MD 168, 291/1199.

¹²³ BOA, MD 168, 291/1199 Der-kenar; İlgürel, “Abaza Mehmed Paşa”, C. I, s. 11.

¹²⁴ Devlet Arşivleri, *16 Numaralı Tahvil Defteri*, s. 213.

¹²⁵ BOA, C. AS. 213/9102.

¹²⁶ BOA, C. AS. 1103/48785; BOA, AE. SMST. III. 324/26080.

¹²⁷ Çalışkan, *agt*, s. 250.

¹²⁸ BOA, TSMA. e. HAT. 8/262.

¹²⁹ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, TTK, Ankara 2003, s. 35.

¹³⁰ Okan Büyüktapu, *Mahmud Sabit-Tarih-i Silistre*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013, s. 103.

¹³¹ Aktepe, *age*, C. II B, s. 73.

HAMİT KARASU

Hasan Paşa savaş esnasında dirayet gösteremeyince Serasker hatasını kabul etmek zorunda kaldı ve Abaza Mehmed Paşa ile tartışarak onun küsmesine sebep olduğu için pişmanlığını dile getirdi. Yine Hotin’de yaşanan olayları anlatan Şemdanizade de Serasker’in Hotin savunmasında en büyük hatasının tüm askerlerin gıpta ile baktığı Abaza Paşa’yı küstürmesi olduğunu savunur.¹³² Arşiv belgeleri de Mehmed Paşa’nın düşmana saldırma konusunda çekingen davrandığını bizlere gösteriyor. Hotin’deki durumu ve Serasker Mehmed Paşa’nın tutumunu padişaha bildiren bir raporda Mehmed Paşa’nın kaleden çıkmayı reddettiği, 28 gün boyunca kalede kalmasının asker arasında çeşitli dedikodulara sebep olduğu ve askere söz geçirmekte zorlandığı belirtiliyor.¹³³ Mehmed Paşa’nın bu başarısız idaresi kısa süre içinde seraskerlikten azledilmesine ve yerine Abaza Paşa’nın atanmasına sebep oldu. Anlaşılacağı gibi Abaza Mehmed Paşa’nın savaş tecrübesi ve bilgisi herkesçe biliniyor ve kabul görüyordu. Buna rağmen, Paşa’nın bu vasfı başarılı olması için her zaman yeterli değildi. Zira, çeşitli görevlerde bulunduğu savaş hattında birden fazla defa mali sorunlarla karşılaştı. Ancak, Silahşor Abaza Mehmed Paşa’nın yaşadığı mali sorunlar kendisine özgü değildi. Zira adaşı Goniye’li Abaza Mehmed Paşa’nın da benzer sorunlar yaşadığını görüyoruz. Osmanlı Hükümetinin paşaların bu darlığına bulduğu çözüm onları daha yüksel gelirli mansıplara veya birden fazla mansıba atamaktı.

Tablo 1. Abaza Mehmed Paşaların Görev Yaptıkları Eyalet ve Sancaklar¹³⁴

Goniye’li Abaza Mehmed Paşa			Silahşor Abaza Mehmed Paşa		
Görev Yeri	Atama Tarihi	Kaynak	Görev Yeri	Atama Tarihi	Kaynak
Goniye Sancağı	4 Temmuz 1756 (8 L 1169)	s. 375	Bozok Sancağı	25 Temmuz 1765 (6 S 1179)	s. 212
Goniye Sancağı	22 Haziran 1757 (4 L 1170)	s. 375	Bozok Sancağı	18 Mart 1766 (6 L 1179)	s. 212
Goniye Sancağı	11 Haziran 1758 (4 L 1171)	s. 375	Bozok Sancağı ilhaken Kayseri Sancağı	5 Şubat 1767 (2 N 1180)	s. 188
İçil Sancağı	22 Kasım 1759 (1 R 1173)	s. 225	Karahisar-ı Sahib Sancağı	6 Mart 1767 (5 L 1180)	s. 163
Karahisar-ı Sahib Sancağı	20 Mart 1760 (2 Ş 1173)	s. 163	İçil Sancağı	21 Aralık 1767 (29 B 1181)	s. 452
Goniye Sancağı ve ilhaken Karahisar-ı Sahib Sancağı	15 Mayıs 1761 (10 L 1174)	s. 375	Bozok Sancağı ilhaken Karesi Sancağı	27 Eylül 1768 (15 Ca 1182)	s. 176
			Teke Sancağı ilhaken Karahisar-ı Sahib Sancağı		s. 157
Goniye Sancağı ve ilhaken Karahisar-ı Sahib Sancağı	29 Nisan 1762 (5 L 1175)	s. 375	Bozok Sancağı ilhaken Teke Sancağı	7 Mayıs 1769 (1 M 1183)	s. 213
			Maraş Eyaleti ilhaken Teke Sancağı	27 Mayıs 1769 (21 M 1183)	s. 217
Goniye Sancağı	24 Nisan 1763 (10 L 1176)	s. 375	Sivas Eyaleti	22 Eylül 1769 (22 Ca 1183)	s. 204
Goniye Sancağı	8 Nisan 1764 (6 L 1177)	s. 375	İçil Sancağı ilhaken Teke Sancağı	25 Aralık 1769 (26 Ş 1183)	s. 226
Kayseri Sancağı	1 Nisan 1765 (9 L 1178)	s. 188	Karaman Eyaleti ilhaken İçil Sancağı	15 Ekim 1770 (24 C 1184)	s. 181

¹³² Aktepe, *age*, C. II A, s. 5-6

¹³³ BOA, TSMA. e. 710/6.

¹³⁴ Aksi belirtilmediği sürece tablodaki sayfa numaraları şu kaynağa aittir: Devlet Arşivleri Başkanlığı, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi-Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1792-16 Numaralı Tahvil Defteri*, İstanbul 2019.

XVIII. YÜZYILDA İKİ ABAZA MEHMED PAŞA

Karahisar-ı Sahib Sancağı	11 Ocak 1766 (29 B 1179)	s. 163	Köstendil Sancağı	25 Ocak 1771 (8 L 1184)	s. 54
Karahisar-ı Sahib Sancağı	6 Mart 1767 (5 L 1180)	s. 163	Kefe Eyaleti	9 Şubat 1771 (23 L 1184)	s. 136
Goniye Sancağı	2 Mart 1767 (1 L 1180)	C. DH. 11204	Kefe Eyaleti ilhaken Bozok Sancağı	16 Nisan 1771 (1 M 1185)	s. 213
Amasya Sancağı	20 Temmuz 1767 (22 S 1181)	s. 211			
Ankara Sancağı	28 Temmuz 1768 (13 Ra 1182)	s. 167			
Bender Sancağı ve ilhaken Sultanönü Sancağı	24 Temmuz 1769 (20 Ra 1183)	s. 137 s. 161			

Tablodan anlaşılacağı gibi özellikle savaş yıllarında Osmanlı Devleti bu iki paşaya birden fazla sancak veya bir eyalete ilave olarak bir sancak vererek onların savaş yıllarındaki masraflarını karşılayabilmelerini umuyordu. Bundan dolayı, her iki Abaza Mehmed'in birçok mansıba atandığı görülüyor. Örneğin, Goniye Abaza Mehmed Paşa uzun süre Goniye Sancağı mutasarrıfı bulduktan sonra 1764 senesinde atandığı Kayseri mutasarrıflığının ardından vefat ettiği 1769 senesine kadar yedi farklı sancağa atandı. Silahşor Abaza Mehmed Paşa'nın durumu da farklı değildir. Bozok Sancağına atandığı 1765 senesinden idam edildiği 1771 senesine kadar 17 kere görev yeri değiştirildi. Ne var ki, paşaların birden fazla mansıba atanmaları acil nakit ihtiyaçlarını karşılamada her zaman yeterli olmadı. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi Silahşor Abaza Mehmed'in Kale-i Cedid muhafızlığıyla Kırım'a sevk edildiğinde gelir elde edebilmesi için kendisine Bozok Sancağı da verilmişti. Buna rağmen, Şemdanizade'nin belirttiğine şekilde Silahşor Abaza Mehmed Paşa Serdar'dan borç istemek zorunda kaldı. Goniye Abaza Mehmed Paşa da benzer sorunlarla karşılaştı. Bender muhafızlığına atandıktan bir sene kadar sonra devlete başvurarak gelirlerinin yeterli olmadığını belirten bir arz sundu. Bunun üzerine, kendisine 10.000 kuruş geliri olan bir has tayin edildi. Ancak, Boğdan'ın Ruslar tarafından işgalinden dolayı bu gelir toplanamayınca bu sefer kendisine Sultanönü Sancağı verildi.¹³⁵ Bu mansıba atanmasından sonra kapı halkını tamamlaması için gönderilen fermanda ordudaki diğer paşalar gibi kapı halkının hem eksik olduğu hem de mevcut askerlerinin gerekli vasıfta olmadığı belirtiliyordu.¹³⁶

Paşaların geliri yüksek mansıplara atanmalarına rağmen masraflarını karşılayamamaları paşaların bu yüzyılda gelirlerinin temeli olan *imdâd-ı hazeriyye* ve *imdâd-ı seferiyye* vergileri ile ilgili görülmektedir. 1717 senesinde yürürlüğe konulan bu vergiler, tımar sisteminin yavaş yavaş uygulandığı alanın daralması ve yerine iltizam ve malikane sistemlerinin uygulanmasıyla gelirleri azalan eyalet ve sancak yöneticilerinin barış döneminde dairelerini ve savaş yıllarında kapı halkı kurabilmeleri için tasarlanmıştı.¹³⁷ Ancak, imdadiyye vergileriyle ilgili sorun bu vergilerin paşalara gerektiğinde hemen nakit kaynak sağlayamamasından kaynaklanıyordu. Çünkü, bu vergilerden barış zamanında toplanan *hazeriyye* üç taksit ve savaş zamanında toplanan *seferiyye* vergisi ise senede tek taksit olarak tahsil ediliyordu.¹³⁸ Dolayısıyla, vergi toplanma tarihinden önce paşanın nakit ihtiyacı varsa bunu ancak borç alarak çözebiliyordu. Örneğin, Silahşor Abaza Mehmed Paşa İsmail muhafazasında bulunduğu esnada kapı halkını yeniden düzenlemesi gerektiği için hazineden 5.000 kuruş borç almak zorunda kalmıştı.¹³⁹ Daha sonra ise yaklaşık 25.000 kuruş borç aldığını görüyoruz. Zira Kırım Hanı Kaplan Giray'ın maiyetine görevlendirildiğinde önce 1.000 asker tahrir etmesi düşünülmüş ve sonradan bu sayının 500'e düşürülmesi kararlaştırılmış olmalıdır. Zira ilgili hükümde belirtilen sayının üzeri çizilerek yeni sayı üste eklenmiştir.¹⁴⁰ Anlaşılacağı gibi, merkezi hükümet paşaların özellikle savaş zamanlarında yaşadığı darlığın farkındaydı ve hazine kapı halklarını finanse etmekte zorlanan paşalara borç vermekte her zaman açıktı. Bununla beraber, savaş yıllarında Hazinesinin de borç verme kapasitesi sınırlıydı. Doğal olarak, paşaların her borçlanma talebi kabul görmüyordu. Örneğin, Silahşor Abaza Mehmed Yenikale'ye gönderilirken böyle bir durum yaşandı. Bununla ilgili

¹³⁵ BOA, C. AS. 59/2764, s. 7.

¹³⁶ BOA, C. AS. 59/2764, s. 5.

¹³⁷ Tayfun Ulaş, *The İmdadiyye Taxes in the Ottoman Finance*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2018, s. 41-42.

¹³⁸ Tayfun Ulaş, "XVIII. Yüzyıl Maliyesi'nde İmdadiyye Uygulamaları", Ed. Kenan İnan-Miraç Tosun-Deniz Çolak, *CİEPO 22*, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2018, s. 646.

¹³⁹ BOA, TS. MA. e. 395/77.

¹⁴⁰ BOA, C. AS. 730/30606.

bilgileri Şemdanizade'den öğreniyoruz. Tokat naipliği için yolu üzerindeki Sinop'tan geçerken Silahşor Abaza Mehmed Paşa'nın burada bulunduğunu öğrenen Şemdanizade adı savaş firarisine çıkmış bu komutanı ziyaret etmeye karar verdi. Paşayla yaptığı görüşmede kahramanlığıyla meşhur olmasına rağmen neden savaşmadan Sinop'a geçtiğini kendisine sorduğunda şu cevabı aldı: Serdar'dan asker yazmak için gerekli meblağı talep etmesine rağmen bu talebi reddedilmişti. Bu durumda az sayıda askerle Kırım'a ulaşan Silahşor Abaza Paşa esir edilerek saltanat namusunu yere düşürmek istemedi ve bu yüzden görev yerini terk ederek Sinop'a geçti.¹⁴¹ Anlaşılacağı gibi paşaların acil nakit ihtiyacını gidermek için son seçenek borç almaktı. Ancak, bu seçenek her zaman ulaşılabilir değildi.

Savaş yıllarında iki paşanın artan masrafları ve bundan dolayı hazineden yaptıkları borçlanmanın her iki paşanın vefat ettikleri sırada hazineye borçlu durumda kalmalarına sebep olduğunu görüyoruz. Bilindiği üzere, vefat eden paşaların muhalefatlarının çıkarılarak öncelikli olarak devletin alacaklarının tahsil edilmesi genel bir uygulamaydı. Buna rağmen, Gonyeli Abaza Paşa'nın muhalefatına dair belge arşivde bulunamamıştır. Bundan dolayı, Paşa'nın hazineye borçlu olmadığı düşünülebilir. Bununla beraber, Paşa'nın vefatından yaklaşık dört sene sonra hazineye borçlu paşaların isimlerinin kaydedildiği bir belgede Gonyeli Abaza Mehmed'in hazineye 3.000 kuruş borcunun bulunduğu bilgisi mevcuttur.¹⁴² Bu borcuna rağmen neden muhalefatının çıkarılmadığına dair hiçbir bilgi yoktur. Silahşor Abaza Paşa'nın ise hazineye olan borcu bir hayli fazlaydı. Vasıf'ın belirttiğine göre Paşa'nın görevinden azledildiği sırada hazineye olan borcu 600 keseye ulaşıyordu.¹⁴³ Bu sebeple idamının hemen ardından muhalefatının çıkarılması ve alacaklarının tespit edilmesi emredildi.¹⁴⁴ Sonuçta, tespit edilen malları satılarak 76.637 kuruş gelir elde edildi.¹⁴⁵ Bu meblağdan Hazine'ye olan 35.000 kuruşluk borç düşülerek¹⁴⁶ kalan miktar Paşa'nın diğer borç aldığı kişilere dağıtıldı.¹⁴⁷

Bu iki paşanın yaşadığı ekonomik zorlukların dönemin paşaları tarafından da yaşandığını varsayabiliriz. Zira aynı savaşta birçok paşa Hazine'den borç almak zorunda kalmıştı. Bununla beraber, saraydan ve paşa kapılarından yetişme devlet adamlarının aksine ekonomik olarak daha rahat bir durumda olan ve böylece, kendilerine verilen görevleri daha rahat şekilde yerine getiren diğer bir grup vardı. Paşalarla rekabet eden ve ayan kökenli bu gruba mensup olanların iki Abaza Paşa ile yolları kesilmiş olanlarına baktığımızda bu durum net şekilde görülmektedir. Gonyeli Abaza Mehmed Paşa'ya Kayseri'deki görevi sırasında sorun çıkaran Zennecizade es-Seyyid Mehmed mütevazi bir ayan olmasına rağmen masrafları tamamen kendisi tarafından karşılanmak üzere 1772 senesinde 150 süvari toplayarak cepheye gelmekle görevlendirildi. Bu sırada kendisine Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşılığı unvanı verildi. Sonra da Hacıoğlu Pazarı nüzul emini olarak atandı. Takip eden sene bu görevi yürütürken vefat etti. Anladığımız kadarıyla, kendisinin devlete veya özel şahıslara ciddi bir borcu yoktu. Borcu olup olmadığına dair çeşitli kalemlere yazı yazılarak bilgi istendi.¹⁴⁸ Sonuçta iltizamında bulunan mukataa ve cizye iltizamından ödeyeceğinin olduğu tespit edildi. Mehmed Ağa'nın bu borcunun ödenmesi şartıyla mal varlığı müsadere edilmeyerek ailesine terk edildi.¹⁴⁹ Kendisinden sonra ise Kayseri Mütesellimliği oğlu es-Seyyid Mustafa tarafından yürütülmeye devam etti.¹⁵⁰ Böylece, ailenin en azından bir süre için yerel güç olarak devam etmesi mümkün oldu.

Silahşor Abaza Mehmed Paşa'nın rekabet ettiği Çapanoğulları ise önce Paşa'nın başka bir sancağa atanması ve sonra 1768'de savaşın başlamasıyla yeniden güçlenmek için fırsat buldular. Aynı sene içerisinde Ahmed Paşa'nın oğlu Mustafa Bey Bozok Mütesellimliğine getirildi. 1770 senesinden itibaren Çapanoğlu Mustafa Bey hükümetin savaşla ilgili birtakım taleplerini karşıladı ve iki sene içerisinde 2.000 asker tahrir etti. Sonuçta, bu hizmetleri 1773 senesinde Bozok Mutasarrıfı atanmasıyla meyvesini verdi.¹⁵¹ Silahşor Paşa'nın diğer bir husumetlisi olan Canıklı Ali Bey ise yukarıda belirtildiği gibi 1768'te başlayan savaşta aktif görev almıştı. Hatta bir ara Silahşor Abaza Mehmed Paşa'nın emrinde görev yaptı. 1770 senesine gelindiğinde İsmail Kalesinin savunmasıyla görevlendirilmesine rağmen izinsiz şekilde memleketine döndü. Böylece asi durumuna düşmesine ve mal varlığının müsadere edilmesine rağmen bir süre sonra hükümetle arasını düzeltmeyi başardı ve daha önce hayatını kurtaran eski hasmı Silahşor Abaza Mehmed Paşa'yı Sinop'ta idam etti.¹⁵² Savaşın sonuna doğru Kırım'ın kurtarılması için düzenlenmesi planlanan hareketin komutanı olarak Kırım Seraskeri atandı. Bu göreve atanmasında sahip olduğu mali kaynakların genişliği ve asker toplama becerisinin oynadığı rol büyüktür.

¹⁴¹ Aktepe, *age*, C. II B, s. 73-74.

¹⁴² BOA, TS. MA. e. 1145/41.

¹⁴³ Sağlam, *agt*, s. 423.

¹⁴⁴ BOA, C. ML. 448/18106; BOA, AE. SMST. III. 343/27655.

¹⁴⁵ BOA, TS. MA. e. 230/6.

¹⁴⁶ BOA, TS. MA. e. 1088/7, s. 6.

¹⁴⁷ BOA, TS. MA. e. 1088/7, s. 5.

¹⁴⁸ BOA, C. ML. 737/30063.

¹⁴⁹ BOA, AE. SABH. I. 273/18363.

¹⁵⁰ Karasu, *Osmanlı Devleti'nde*, s. 67-70.

¹⁵¹ Karasu, *1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı*, s. 190-191.

¹⁵² Karasu, *1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı*, s. 199-200.

SONUÇ

Literatürde hakkında çok fazla bilgi bulunmayan ve bazen birbiriyle karıştırılan XVIII. yüzyılın iki Abaza Mehmed paşası Osmanlı Devleti'nin birçok eyalet ve sancağında görev yapmışlardır. Bu durumun bu iki paşanın mali durumlarını zayıflattığı görülmektedir. Uzun süre Goniye mutasarrıflığında bulunduğu için "Goniyeli" olarak ele aldığımız Abaza Mehmed Paşa bu sancaktan sonra artarda çeşitli sancaklara atanmıştır. Bu atamalardan bazıları savaş yıllarında paşanın gelirinin artırılması amacıyla yapılmıştır. "Silahşor" olarak ele aldığımız adaşı Abaza Mehmed ise vezir olarak başladığı Bozok Sancağından sonra benzer şekilde çok sayıda sancağa atanmıştır. Onun bazı atamaları da gelirlerinin artırılması için yapılmıştır. Nitekim, Silahşor Abaza Mehmed'in adaşına kıyasla savaş yıllarında aktif çatışmalara daha fazla katılmış olmasından dolayı iki kere kapı halkı dağılmış ve yeniden kapı halkı kurmak zorunda kalmıştır. Ne var ki, yeni mansıplara yapılan atamalar paşaların mali güçlerinin artırılması için yeterli olmamıştır. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'nin savaş yıllarında paşaların savaştaki etkinliklerini kaybetmemeleri için daha yüksek gelirli yeni mansıplar verilmesine ilave olarak borçlanmalarının önünü açtığı da görülmüyor. Sonuçta, her iki paşa hazineden farklı miktarlarda borç almışlardır. Ne var ki, Osmanlı Devleti'nin paşaların savaştaki güçlerini canlı tutmak için uyguladıkları bu yöntemlere rağmen her iki paşa da borçlu olarak vefat etmiştir. Hatta, Silahşor Abaza Mehmed yeterli paraya sahip olmadığından görev yerine gitmekten imtina etmiştir. Bu sebeple kendisi idam ve mal varlığı müsadere edilmiş ve Hazinenin ve diğer borç verenlerin alacakları bu şekilde tahsil edilmiştir. Şemdanizade'nin anlatımına bakılırsa Silahşor Abaza Mehmed Paşa'nın savaşta gösterdiği gayrete rağmen düştüğü zor durum ve daha sonra başına gelenler o günlerde bir çeşit deyim haline gelmiştir. Bazı gayretli komutanlar savaşta daha fazla çaba göstermek istemelerine rağmen başarısız olmaları durumunda takdir edilmeyecekleri, dahası her şeylerini kaybedeceklerini düşünmüşler ve çekingen davranmışlardır. Bu durumu kullandıkları şu sözlerle ifade etmişlerdir: *Abaza Mehmed Paşa gibi mâ-melekim fedâ olur ve Abaza gibi tekdîr ederler.*¹⁵³

Bu iki paşanın zaman zaman rekabet etmek zorunda kaldıkları ayanların durumuna baktığımızda ise farklı bir durumla karşılaşmaktayız. Abaza paşalarla rekabete giren üç ayan ailesi yaşadıkları felakete rağmen yeniden toparlanabilmişlerdir.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

It seems that some statesmen and commanders from Abkhazia, which was the first region to come under Ottoman rule in the Caucasus, worked in government service. The most famous and the most mentioned of those in the Ottoman historiography, who are commonly known for their bravery, is without a doubt Abaza Mehmed Pasha who rebelled in the 17th century. His two colleagues with the same name in the 18th century served the Ottoman Empire and perished during the Russo-Turkish War of 1768-1774, one of them in peace and the other by being executed. Unfortunately, there is very little information about these two Abaza Mehmed pashas unlike that of 17th century. Moreover, it seems that they are confused with one another in previous studies on the era. Although there is not so much information available on the early life of these governors/commanders who went into service of the Court or joined pashas' entourage coming out of distant parts of the Empire it seems that they began to entered historical sources more and more by taking higher rank duties. This situation enables us to get more information about their official careers.

Methodology

In this study, career of these Abaza Mehmed pashas will be dealt with. Main source of the study are documents produced by central bureaucracy. Besides, some reports from local judges help us understand situations in local where the two pashas had positions. Benefitting from these sources, this article will shed light on the hardships during their peripheral and frontal duties.

Abaza Mehmed Pashas as Governors and Commanders

We can split both of these pashas' career into two parts as governorship and commandership. It is known that it was difficult to rule in the name of the central government before the centuries the Industrial Revolution in which transportation and communication facilities were limited. This difficulty even increased in the 18th century in which ayans had an unofficial say in local governance and even in general politics at the end of the century. This situation led to rivalry between governors and ayans who are unofficial local authority time to time. Both of the pashas had to struggle against the local authorities in different ways. One of them was ordered to punish Çapanoğlu Ahmed Paşa of Yozgat. And the other had to protect his official authority as a governor in Kayseri against a group of ayans led by Zennecizades. The rivalry between ayans and pashas sometimes reached to the

¹⁵³ Aktepe, *age*, C. II B, s. 67.

point that shaped a feud which followed to the last day of their lives. Assorted documents on these rivalries can give us information on how things go in the Ottoman periphery, how the government set its authority in the local and what attitude the government had against this rivalry in this century.

Their military career as commanders constitutes last years of their lives because both of them died during the war. Especially, Silahşor Abaza Mehmed Pasha was very active in several conflicts. As for Gonyeli Abaza Mehmed Pasha, he was the guard of a castle. But the biggest task of these pashas had to overcome were not these military tasks. In the years of 1768-1774 Russo-Turkish War, they had to overcome a lot of financial issues other than frontal duties. No doubt it played a big role in their military success/unsucces if these two pashas had enough income. Especially, the effort Silahşor Abaza Mehmed Pasha showed to keep his entourage around him or to build a new one when necessary and the support or nonsupport the government gave him is very important to understand the difficulties statemen and commanders of the period went through. To finance pashas' these military expenses the government kept assign them to governorships with larger incomes. But discontinuity of income time to time forced them to leave the front. Situations like this help us understand financial potential that pashas had in the 18th century in the case of Abaza Mehmed pashas.

Interestingly, it seems that the feud between pashas and ayans continued in warfare. Moreover, both pashas and ayans sought an opportunity to make a move on each other. When the occasion came out Silahşor Abaza Mehmed Pasha did not use it. However, Ali Bey of Canikli family, a powerful ayan family of central Black Sea region, did not hesitate to kill him in the name of the Sultan. Gonyeli Abaza Mehmed Pasha died peacefully on duty. It was very common for the government to confiscate his property when a state official died or was executed. Accordingly, the government was quick to confiscate Silahşor Abaza Mehmed Pasha's all property because it was general practice and more importantly, he borrowed a big amount of money more than once. Although, there is document that says the property of Gonyeli Abaza Mehmed Pasha was confiscated just an entry of following years shows us when he died, he was in debt to the government. But it is not clear that they did not confiscate his wealth despite of his debt.

Results and Conclusion

Whereas these two pashas, one with the court origin and the other pasha entourage origin, were not as influential as statemen from ayan families and they were totally dependent on government support to get back on foot in crisis period. However, the base, which statemen and pashas with ayan origins to set in their home region, enabled to continue their families. As a result, while ayan families lasted as regional leaders Abaza Mehmed Pashas could not survive. Although the family of Gonyeli Abaza Mehmed Pasha kept having the governorate of Gonye and the guard of Fash Castle for some time the family could not get promoted again and diminished at some point. Similarly, after Silahşor Abaza Mehmed Pasha was executed by Canikli Ali Bey on the order of the Sultan we do not know what happened to his family. As for ayan families in competition with these pashas, Zennecizades, Çapanoğulları and Caniklizades, all of them lasted to this day. Although Zennecizades lost power after the war the family kept having a say local politics. The members of Çapanoğulları and Caniklizades were assigned to higher positions and both of the families turned into dynasties in their own region.

As a result, when these two pashas, one with the court origin and the other pasha entourage origin, were not as influential as statemen from ayan families and they were totally dependent on government support in crisis period to get back on foot. However, the base statemen and pashas with ayan origins to set in their home region enabled to continue their families.

KAYNAKÇA

Mühimme Defterleri

136, 164, 165, 166, 167, 168.

Kayseri Şerhiye Sicilleri

151, 152.

C. AS.

54/2533, 59/2764, 65/3079, 205/8795, 213/9102, 730/30606, 1103/48785.

C. DH.

22/1097, 62/3068, 183/9135, 225/11204, 234/11666, 253/12603, 316/15789.

C. ML.

XVIII. YÜZYILDA İKİ ABAZA MEHMED PAŞA

52/2412, 448/18106, 512/20862, 560/23000, 737/30063, 747/30415.

C. ZB.

6/258.

D. BŞM. MHF.

50/34.

D. BŞM. MHF. d.

12682.

AE. SOSM. I.

23/1591.

AE. SABH. I.

273/18363.

AE. SMHD. I.

7/448, 89/6098, 117/8493, 206/16299, 258/21075.

AE. SMST. III.

72/5316, 81/5977, 155/12256, 222/17588, 239/19027, 265/21200, 308/24760, 324/26080, 343/27655.

T SMA. e.

226/28, 230/6, 281/61, 326/12, 329/9, 330/12, 395/77, 457/10, 497/56, 516/35, 517/10, 517/27, 519/38, 533/52, 685/21, 686/2, 710/6, 814/16, 1088/7, 1145/41.

T SMA. d.

6457, 7172.

HAT

8/262.

Yayınlanmış Eserler

AKTEPE, M. Münir, *Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Müri't-tevarih*, C. II B, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976.

BAYCAR, Adnan, *Ahmed Cavid Bey'in Müntehabatı (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999.

DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi-Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1792-16 Numaralı Tahvil Defteri*, İstanbul 2019.

DOĞAN, Nejla, *18. Yüzyılda Merkez-Taşra İlişkileri Çerçevesinde Kayseri Ayanları*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Karabük 2020.

İLGÜREL, Mücteba, "Abaza Mehmed Paşa", *DİA*, C I, İstanbul 1988, s. 11.

İLGÜREL, Mücteba, "Vasıf Ahmed Efendi", *DİA*, C. XLIII, İstanbul 2012, s. 535-537.

KARAGÖZ, Rıza, *Canikli Ali Paşa*, TTK, Ankara 2003.

KARASU, Hamit, *Osmanlı Devleti'nde Ayanlık: Kayseri Sancağı Örneği (1730-1774)*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2014.

KARASU, Hamit, *1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşında Ayanların Rolü*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2021.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin; *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, TTK, Ankara 1993.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Haz. Nuri Akbayar, C. IV, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1039-1040.

MERT, Özcan, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.

ÖĞRETEN, Ahmet, *Mustafa Kesbi İbretnüma-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, TTK, Ankara 2002.

HAMİT KARASU

POLAT, Serkan, *Yenilikçi Bir Ayan: Çapanoğlu Süleyman Bey*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2017.

POLAT, Serkan, “Çapanoğlu Ahmed Paşa’nın Muhallefatı”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. VIII/24, 2015, s. 85-120.

SAĞLAM, Nevzat, *Ahmed Vasıf Efendi ve Mehasinü’l-asar ve Hakaikü’l-ahbar’ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul 2014.

ULAŞ, Tayfun, *The İmdadiyye Taxes in the Ottoman Finance*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2018.

ULAŞ, Tayfun, “XVIII. Yüzyıl Maliyesi’nde İmdadiyye Uygulamaları”, Ed. Kenan İnan-Miraç Tosun-Deniz Çolak, *CIEPO 22*, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2018, s. 641-656.

USTA, Onur, *Türkman Voyvodası, Tribesmen and the Ottoman State (1590-1690)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011.

USTA, Onur, “Celaliliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler”, *Kebikeç*, S. 33, 2012, s. 49-86.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Çapan Oğulları”, *Belleten*, S. XXXVIII/150, 1974, s. 215-261.

YAĞCI, Zübeyde Güneş, *Ferah Ali Paşa’nın Soğucak Muhafızlığı (1781-1785)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun 1998.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muafır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

XVIII. YÜZYILDA İKİ ABAZA MEHMED PAŞA

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 7, Sayı/Issue 13, Ocak/January 2025, ss. 69-88.

Geliş Tarihi–Received Date: 04.12.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 05.01.2025

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

OSMANLI DÖNEMİ RODOSÇUK PARA VAKIFLARINDA MEVLİD-İ NEBİ MERASİMLERİNE DAİR TAHSİSATLAR

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1596424>

 MEHMET TUĞRUL*

ÖZ

Bu çalışma, Müslüman Türklerin İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'e duyduğu derin saygı ve sevginin en önemli tezahürlerinden biri olan mevlid merasimlerinin Osmanlı dönemi Rodosçuk özelinde nasıl tertip edildiğini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Çalışma, özellikle vakıfların ve bu bağlamda para vakıflarının bu merasimlerin düzenlenmesindeki kritik rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda literatürde Osmanlı coğrafyasında ve Rodosçuk özelinde mevlid-i şerif merasimlerinin organizasyonunda para vakıflarının oynadığı rol hakkında çok sınırlı bir bilgi birikimi bulunmaktadır. Bu eksikliği gidermek çalışmanın temel hedeflerinden biridir. Araştırma kapsamında, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Milli Kütüphane Arşivleri'nde yer alan vakıf belgeleri titizlikle incelenmiş ve Rodosçuk'a ait vakıf dokümanları seçilerek analiz sürecine dâhil edilmiştir. Bu belgeler arasında para vakıflarını içeren kayıtlar seçilmiş ve transkript edilmiştir. Ardından, belgelerden elde edilen bilgiler analiz edilerek tablo ve grafiklerle görselleştirilmiştir. Bu görsel araçlar sayesinde, mevlid-i şerif merasimlerinde para vakıflarının organizasyonel ve finansal katkıları net bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular, para vakıflarının mevlid-i şerif merasimlerinin organizasyonunda yalnızca maddî destek sağlamakla kalmadığını, aynı zamanda bu etkinliklerin bir gelenek hâline gelerek günümüze ulaşmasında da belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Belgelerde, merasimlerin düzenleneceği mekanlardan hangi usullerle yapılacağına, merasim sırasında hangi dinî eserlerin veya ayetlerin kimler tarafından okunacağına ve katılımcılara ne tür ikramların yapılacağına kadar pek çok detaylı bilgi bulunmaktadır. Bu, Osmanlı toplumunun dinî ve sosyal yaşamında vakıfların ne denli merkezi bir rol oynadığını bir kez daha kanıtlamaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma, Osmanlı döneminde toplumsal uyumu ve dayanışmayı pekiştiren mevlid merasimlerinin şehirlerdeki etkilerini incelemekte ve bu merasimlerin tarihsel ve sosyo-kültürel değerine ışık tutmaktadır. Aynı zamanda bu inceleme, gelecekte benzer konular üzerine yapılacak çalışmalara bir model sunmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla, çalışma yalnızca tarihsel bir perspektif sunmakla kalmamakta, aynı zamanda Osmanlı dönemi vakıf sisteminin işleyişine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Rumeli, Vakıf, Para Vakfı, Mevlid, Rodosçuk.

ALLOCATIONS FOR MEVLİD-İ NEBİ CELEBRATIONS IN RODOSÇUK CASH WAQFS IN THE OTTOMAN PERIOD

ABSTRACT

This study thoroughly examines how Mevlid ceremonies, one of the most significant manifestations of the profound respect and love that Muslim Turks have for the Prophet Muhammad, were organized during the Ottoman period, with a particular focus on Rodosçuk. Specifically, it aims to investigate the critical role of waqfs, particularly cash waqfs, in arranging these ceremonies. In this context, the literature contains very limited information regarding the role of cash waqfs in the organization of Mevlid ceremonies within the Ottoman geography and specifically in Rodosçuk. Addressing this gap is a primary objective of the study. The research meticulously analyzes waqf documents housed in the archives of the General Directorate of Foundations and the National Library. Waqf records related to Rodosçuk were selected and included in the analysis. Among these, records involving cash waqfs were transcribed for detailed examination. The information derived from these

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: mehmettuğrul@aybu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5200-0596.

OSMANLI DÖNEMİ RODOSÇUK PARA VAKIFLARINDA MEVLİD-İ NEBİ MERASİMLERİNE DAİR TAHSİSATLAR

documents was analyzed and visualized using tables and graphs. These visual tools aimed to clearly present the organizational and financial contributions of cash waqfs to Mevlid ceremonies. The findings indicate that cash waqfs not only provided material support for the organization of Mevlid ceremonies but also played a decisive role in ensuring that these events became a tradition that has endured to the present day. The documents contain detailed information about the venues where ceremonies were held, the procedures to be followed, the religious texts or verses to be recited by whom, and the types of offerings to be presented to participants. This underscores the central role of waqfs in the religious and social life of Ottoman society. In conclusion, this study explores the impact of Mawlid ceremonies on enhancing social cohesion and solidarity within cities during the Ottoman period. It sheds light on the historical and socio-cultural value of these ceremonies. Furthermore, it provides a model for future research on similar topics. Thus, the study not only offers a historical perspective but also provides significant insights into the functioning of the Ottoman waqf system.

Keywords: Ottoman, Rumelia, Waqf, Cash Waqf, Mevlid, Rodosçuk.

GİRİŞ

Arapça kökenli bir kelime olan “mevlid”, “doğmak, doğum zamanı ve yeri” anlamlarına gelir. Mevlid, İslâm kültüründe, Hz. Muhammed’in doğumunu kutlamak için yapılan törenleri ve bu törenlerde okunmak üzere yazılan edebî metinleri kapsar.¹ Hz. Muhammed’in hayatta olduğu dönemlerden Abbâsîlere kadar, Peygamberimizin doğum gününün kutlandığına dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Mevlid, çoğunlukla Şia’nın hâkim olduğu Fâtımî Devleti’nin Mısır’da hüküm sürdüğü dönemde ilk olarak kutlanmaya başlanmıştır. Fâtımîler’den sonra, mevlid kutlamaları diğer İslâm coğrafyalarına da yayılmıştır. Osmanlı Devleti’nde benzer uygulamalar yapılagelmişse de resmî olarak III. Murad’ın (1546-1595) hükümdarlığı döneminde mevlid kutlanmaya başlanmıştır.² Vakıf kültürü yerleştikçe mevlid kutlamaları daha da yaygınlaşmıştır. Osmanlı döneminde mevlid törenleri, vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmiş, bu törenlerle beraber padişahların da katıldığı “mevlid alayları” gibi etkinlikler düzenlenmiştir.³

Osmanlı Devleti’nin başat kurumlarından olan vakıf kurumunun faaliyet sahası geniş tutulmuş ve hukukî yapısı güçlendirilmiştir. Vakıflar, sosyal yapılanmanın hemen her alanında etkin bir görev üstlenmiştir. Osmanlı şehirlerinin kamu hizmetleri, sosyal hayata dair hizmetler ve ekonomik yapının temellendirilmesinde vakıflar öncü bir rol üstlenmiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere vakıflar, Müslüman toplum için kutsal ve önemli olan gün ve gecelerin idrak edilmesinde de mühim bir yere sahiptir. Osmanlı devlet ricalinin resmî olarak Mevlid-i Nebvî kutlamaları icra etmesi ve *Vesiletü’n-Necât*’ın kutlamalarda belli bir usul gözetilerek okutulması, eserin ve usulün Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşmasına sebep olmuştur. *Vesiletü’n-Necât*’ın yazıldığı dönemin şartları, metnin öneminin artmasında ve yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Bu dönemde Timur (1370-1405)’un Anadolu’da Yıldırım Bayezid (1389-1402)’i yenmesi, ardından onu tutsak etmesi, bunun akabinde şehzadeler arasında cereyan eden uzun süreli taht kavgaları Anadolu ve Balkanlarda karamsar bir havanın hüküm sürmesine sebep olmuştur. Süleyman Çelebi’nin bu ortamda kaleme almış olduğu eser insanlar için bir umut, sığınacak bir liman mesabesinde makes bulmuştur. Ayrıca *Vesiletü’n-Necât*’ın Türkçe’nin yaygınlaşması, dil yapısının korunması ve öğrenilmesi ve günümüze ulaşmasında katkısı büyüktür. Tüm bu hususiyetleri ile *Vesiletü’n-Necât*, Türkçe’nin dil, medeniyet, kültür ve edebiyat bakımından en önemli eserleri arasına girmiştir.⁴

Süleyman Çelebi tarafından kaleme alınmış olan *Vesiletü’n-Necât*, mevlid törenlerinde devamlı okutulmuş ve mevlidin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Süleyman Çelebi, Türklerin Hz. Peygamber’e olan sevgisi ve hürmetini hatırlatmak üzere *Vesiletü’n-Necât*’ı kaleme almıştır. Ehl-i sünnet düşüncesinin Türkler arasında yaygınlaşması bu eserin Türkler ile özdeşleşmesinden ileri gelmektedir.⁵

Özellikle Rumeli coğrafyasında bu eserin yaygınlaşmasında para vakıflarının etkisi olmuştur. Gayrimenkulün yanı sıra menkulün de vakfedilmesinin önünü açan para vakıfları uygulaması en küçük iktisadî değer dahi vakfa konu edilmesine dolayısıyla da hayır hizmetlerinin hız kazanmasına yol açmıştır.

Rodosçuk’un bu çalışmada incelenmesinin gerekçesi, Osmanlı döneminde vakıf sistemi ve dinî uygulamalarla ilgili literatürde gözlemlenen eksikliklerin giderilmesine katkı sağlamaktır. Osmanlı coğrafyasında mevlid-i şerif merasimlerinin düzenlenmesinde vakıfların rolü üzerine genel çalışmalar bulunmakla birlikte, küçük ölçekli şehirlerdeki uygulamalara dair araştırmalar sınırlıdır. Rodosçuk, vakıf belgelerinin özgün ve ayrıntılı yapısıyla hem toplumsal dayanışmanın nasıl şekillendiğini hem de dinî geleneklerin sürekliliğinin nasıl sağlandığını anlamak için bir örnek sunmaktadır. Üsküp veya Edirne gibi daha büyük şehirlerden farklı olarak, Rodosçuk’un nispeten küçük ölçekli ve daha az incelenmiş bir yerleşim birimi olması, burada kurulan para vakıflarının sosyal, ekonomik ve kültürel etkilerini detaylı bir şekilde analiz etmeyi gerekli kılmaktadır. Bu

¹ Ahmet Özel, Mevlid, *DİA*, 2004, C. 28, s. 475-479.

² Mehmet Şeker, Mevlid, *DİA*, C. 28, İstanbul 2004, s. 479-480.

³ Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler*, Tercüman Gazetesi, İstanbul 1979.

⁴ A. Necla Pekolcay, Mevlid, *DİA*, C. 28, 2004, s. 485-486.

⁵ Pekolcay, *age*, s. 485.

bağlamda, çalışmanın amacı sadece bir bölgesel inceleme yapmak değil, aynı zamanda Osmanlı vakıf sisteminin genel işleyişine dair yeni perspektifler sunarak literatüre katkıda bulunmaktır. Rodosçuk'un seçimi hem örneklemin orijinalliğini hem de literatürdeki bu boşluğu doldurma niteliğini vurgulamaktadır. Bu çalışmada, Rodosçuk'taki para vakıfları belgelerinin incelenmesiyle tespit edilen mevlid-i şerif tahsisatlarındaki ibareler dikkate alınarak bu uygulamanın sosyal ve iktisadî boyutları analiz edilecektir.

Bu araştırma, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rodosçuk şehrinde mevlid-i şerif merasimlerinin tertibi ve finansmanında para vakıflarının rolünü incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve tarihî veriler arşiv belgeleri üzerinden incelenmiştir. Nitel araştırma yönteminin belirlenmesinde Creswell (2009) ve Mason (2003) tarafından nitel araştırma süreçlerine ilişkin öneriler dikkate alınmıştır. Bu bağlamda, araştırma süreci dört temel aşamadan oluşmaktadır: Veri toplama, veri seçimi, veri transkripsiyonu, veri analizi ve sonuçların şekillerle ifade edilmesi.

Bu çalışma, betimleme niteliğinde olup doküman analizi yaklaşımıyla yürütülmüştür. Doküman analizi yöntemine ilişkin detaylar Flick (2009) ve Bryman (2012) tarafından belirtilmiştir. Çalışmada, Osmanlı dönemine ait arşiv belgeleri incelenerek vakıfların içtimaî, iktisadî ve dinî fonksiyonları analiz edilmiştir. Mevlid-i şerif merasimlerinin nasıl organize edildiği ve bu organizasyonların sürdürülebilirliği konusunda para vakıflarının oynadığı rol tarihî belgelerle desteklenmiştir.

Araştırmada kullanılan ana veri kaynağı, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Milli Kütüphane Arşivi'nde bulunan Osmanlı dönemine ait vakıf belgeleridir. Nitel araştırmalarda kullanılan birincil kaynaklara erişimin önemi, Neuman (2006) ve Silverman (2010) tarafından vurgulanmıştır. Rodosçuk şehrine ait vakıflar titizlikle taranmış, özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda kurulmuş ve mevlid-i şerif merasimlerine tahsisat ayıran para vakıflarına odaklanılmıştır. Arşiv belgeleri, vakıfların kuruluş tarihleri, kurucularının sosyal statüleri ve vakıfların maddî büyüklüklerine dair detaylı bilgiler içermektedir.

Toplanan vakıf belgeleri arasından, mevlid merasimleri ile ilgili tahsisatlar içeren belgeler seçilmiştir. Özellikle para vakfı ihtiva eden belgeler araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Bu belgeler Türkçeye transkript edilerek analiz edilmiştir. Transkripsiyon işlemi sırasında belgelerin orijinal anlamlarını korumak için dikkatli bir çeviri süreci izlenmiştir. Transkripsiyon sürecinde Flick (2009) tarafından önerilen detaylandırma teknikleri dikkate alınmıştır. Bu kapsamda Bulut ve arkadaşları tarafından telif edilen *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları* isimli eserden başvuru kaynağı olarak istifade edilmiştir.

Veri analizi, içerik analizi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. İçerik analizinde kullanılan aşamalara ilişkin temel ilkeler Silverman (2010) ve Bryman (2012) tarafından açıklanmıştır. Toplanan belgeler incelenmiş, vakıf belgelerindeki tahsisatların dağılımı, vakıf kurucularının cinsiyet ve sosyal statüleri gibi faktörler üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca, vakıfların mahallelere göre dağılımı ve bu dağılımların mevlid merasimlerinin tertip edilme sıklığı üzerindeki etkileri de analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler, nicel verilere dönüştürülmüş ve vakıfların mahallelere, cinsiyetlere ve sermaye büyüklüğüne göre dağılımını gösteren tablolar ve grafikler oluşturulmuştur.

Araştırmada kullanılan verilerin geçerliliği ve güvenilirliği için kaynak doğrulama yöntemleri kullanılmıştır. Flick (2009) ve Creswell (2009) geçerlik ve güvenilirlik süreçlerinde karşılaştırmalı doğrulama tekniklerinin önemine dikkat çekmiştir. Vakıf belgeleri orijinal arşiv belgelerinden alınmış olup, belgelerin doğruluğu uzmanlar tarafından onaylanmıştır. Ayrıca transkripsiyon işlemi sırasında orijinal belgeler ile modern Türkçeye çeviriler karşılaştırılarak hataların en aza indirilmesine özen gösterilmiştir. Tablolar ve grafikler oluşturulurken verilerin doğru bir şekilde yansıtılması için istatistikî analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Araştırma, yalnızca Osmanlı dönemi Rodosçuk şehri ile sınırlıdır. Vakıfların işleyişine dair detaylar ve vakfiyelerde geçen mevlid merasimlerine yönelik tahsisat bilgileri analiz edilmiş olsa da bu bilgilerin diğer Osmanlı şehirlerindeki vakıflarla karşılaştırılması yapılmamıştır. Zira Creswell (2009) ve Mason (2003) sınırlılıkların açıkça belirtilmesinin nitel araştırmalarda metodolojik şeffaflığı artıracakını vurgulamıştır. Dolayısıyla bundan sonra yapılacak araştırmalar, farklı coğrafyalarda bulunan vakıfların mevlid merasimlerine olan katkılarını inceleyebilir.

1. Para Vakıfları, Mevlid-i Nebî ve Rodosçuk'a Genel Bir Bakış

Vakıf, bir mülkün yahut herhangi bir şeyin menfaatinin sürekli olarak hayır ve yardım işleri için tahsis edilmesidir. Osmanlı döneminde vakıf kavramının hukukî çerçevesi, büyük oranda İmam Ebu Hanife ve talebeleri tarafından belirlenmiştir. Vakıf uygulamasının ilk dönemlerinde sadece gayrimenkul vakfedilmesine izin varken, vakıf faaliyetlerinin gelişmesiyle beraber kıymetli eşyalar ve nakit paranın da vakfedilmesine imkan tanınmıştır. Osmanlı ulemasının nakit paranın vakfedilip edilmeyeceğine dair tartışmaları mektuplaşmalarına yansımıştır. Nihai olarak Ebussuûd Efendi'nin para vakfının caiz olduğuna dair fetvasıyla para vakıflarının Osmanlı'da

OSMANLI DÖNEMİ RODOSÇUK PARA VAKIFLARINDA MEVLİD-İ NEBİ MERASİMLERİNE DAİR TAHSİSATLAR

yaygınlaşmasına yol açmıştır.⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nda, para vakıflarının kabul görmesinin arka planında bazı sosyo-ekonomik sebepler bulunmaktadır. Tarım ekonomisinin hâkim olduğu bu dönemde, nakit akışının kısıtlı olması sebebiyle insanlar nakit para için, tefecilik gibi resmi olmayan olumsuz yollara başvurmuşlardır. Tefecilerin yüksek faiz oranları, birçok kişiyi ekonomik olarak zor durumda bırakmıştır. Aynı zamanda, siyasi, askerî ve ekonomik gelişmeler, Osmanlı'yı da etkileyen faktörler arasında yer almıştır. Düzenli orduya geçiş ve maaşlı askerliğin yaygınlaşması gibi süreçler, devletlerin nakit ihtiyacını artırmış, Osmanlı'nın da bu ihtiyacını karşılamak için çözüm arayışlarına itmiştir. Para vakfının en belirgin özellikleri arasında, paranın ekonomi içindeki dolaşımını ve kullanımını teşvik etmesi, en küçük ekonomik değerlerin bile toplum yararına kullanılabilmesi ve hayır işlerinin daha geniş bir alanda ve pratik şekilde gerçekleştirilmesi yer alır. Nakit paranın piyasada artması, yatırımların, hayır işlerinin ve şehir hizmetlerinin çoğalmasına, aynı zamanda tefeciliğin azalmasına katkıda bulunmuştur.⁷

İslâm'ın ilk dönemlerinde, Hz. Peygamber'in doğum gününün kutlanması geleneği bulunmamaktaydı. Bu uygulama, ilk olarak Fâtımîler döneminde ortaya çıkmış ve sonrasında İslâm coğrafyasının geneline yayılmıştır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu kutlamaların daha eski zamanlardan itibaren resmî olmayan usullerle yapıldığı, resmî olarak ise ilk defa III. Murad döneminde gerçekleştirildiği bilinmektedir. III. Murad, bir emirle bütün minarelerde kandil yakılmasını ve camilerde mevlidin okunmasını tavsiye etmiştir. Bu dönemden itibaren, Osmanlı'da padişahın katıldığı resmî mevlid törenleri düzenlenmeye başlanmıştır. İlk zamanlarda Topkapı Sarayı'nda bulunan Ağalar Camii veya Çinili Köşk'te icra edilen bu törenler, daha sonra Sultan Ahmed Camii başta olmak üzere, Eminönü Valide Sultan, Eyüp Sultan, Beyazıt, Nusretiye ve Yıldız camilerinde belirli bir düzen içerisinde gerçekleştirilmiştir. Padişahın katıldığı bu kutlamalara "mevlid alayı" adı verilmiştir. Resmî kutlamaların yanı sıra, devlet adamları, zenginler kendi konaklarında ve halk camilerde veya evlerinde mevlidler okuturdu. Türk kültüründe mevlid kültürünün özel bir yeri olduğu görülmektedir. Hayatın her alanında mevlidi görmek mümkündür. Bu durum, Türk edebiyatında da mevlid yazımının yoğun bir şekilde yer almasına neden olmuş, yaklaşık iki yüz tane Türkçe mevlidin kaleme alınmasını sağlamıştır. Bunlar arasında en ünlüsü, Süleyman Çelebi tarafından 1409 yılında yazılan *Vesiletü'n-Necât* adlı eserdir. Süleyman Çelebi'nin eseri, o kadar meşhur olmuştur ki, mevlid denilince genellikle akıllara bu eser gelir. Süleyman Çelebi, 1351 yılında Bursa'da dünyaya gelmiştir. Orhan Gazi'nin silah arkadaşı Ahmed Paşa'nın oğlu ve *Fususü'l-Hikem* şerhiyle tanınan Şeyh Mahmud'un torunu olan Süleyman Çelebi, âlim, ârif ve kâmil bir kişi olarak kabul edilir. Orhan Gazi'nin kendisine İznik'te bir medrese tahsis etmesi ve Çelebi unvanı vermesi, onun bu özel konumunu pekiştirir. 1400 yılında inşası tamamlanan Bursa'daki Ulu Cami'nin ilk imamı olan Süleyman Çelebi'nin, *Vesiletü'n-Necât*'ı burada yaşadığı bir olay vesilesiyle yazdığı rivayet edilir. Mevlid, sade bir Türkçe ile sanatkârane bir üslupla kaleme alınmış, halk tarafından büyük beğeni toplamıştır. Yazıldığı dönemden itibaren, Hz. Peygamber'in doğum günü başta olmak üzere, çeşitli vesilelerle okunmuş, bestelenmiş, farklı dillere çevrilmiş ve nazirelere konu edilmiştir. Eser, Müslümanlar tarafından öylesine benimsenmiş ki, birçok vesile ile adeta bir ibadet anlayışı ile günümüzde de okunmaya devam etmektedir.⁸

Tekirdağ, Marmara Denizi'nin kuzey sahilinde, kıydan yüksekte bir plato kenarı üzerinde ve bu kenarı derinlemesine yaran bir vadi yamaçlarında kurulmuş olan bir şehirdir. Şehrin tarihi, antik çağlara kadar uzanmakta ve bilinen ilk adı Bisanthe olarak geçmektedir. Roma ve Bizans dönemlerinde Rhaidestos, Resisthon ve Resisto adlarıyla anılan şehir, Venedik hâkimiyetindeyken Rodosto, Osmanlı döneminde ise Rodosçuk olarak anılmıştır. Osmanlı kaynaklarında Tekirdağ olarak da not edilen şehrin günümüzdeki adı Tekirdağ'dır. Osmanlı döneminde kaza statüsü kazanan şehrin merkezi Rodosçuk olarak belirlenmiştir. Herodot'a göre şehir, Samos'tan göç edenler tarafından kurulmuş ve Alkibiades tarafından bir kale inşa edilmiştir. Justinianus zamanında şehrin surları güçlendirilmiş, Krum (m. 813) ve Kral Johannes (m. 1206) dönemlerinde kuşatılmıştır.⁹

İstanbul'da Latin İmparatorluğu'nun kurulmasıyla Tekirdağ, Venedik egemenliğine girmiştir. M. 1275'te Michael VII. Paleologos tarafından geri alınan şehir, Osmanlıların eline geçene kadar Bizans kontrolünde kalmıştır. Süleyman Paşa'nın askerî hareketleri ve Bizans ile yapılan ittifak sonucu, Osmanlılar Gelibolu'ya geçiş yapmış ve Şehzade Murad döneminde (m. 1358) Tekirdağ, savaş olmadan Osmanlı kontrolüne geçmiştir.

⁶ Mehmet Bulut and Cem Korkut, "The Impact of the Elite (Ulema) Class on the Ottoman Economy: The Case Study of the Cash Waqfs", *International Journal of Economics, Management and Accounting*, S.30 (1): ss. 27-54. <https://doi.org/10.31436/ijema.v30i1.879>.

⁷ Hacı Mehmet Günay, Vakıf, *DİA*, 2012, s. 475-479; Mehmet Şimşek, Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münakaşalar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* S. 27, 1986, s. 207-220; Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, OSAV, İstanbul 1996; Mehmet Bulut ve diğerleri, *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları (Takdim)*, İZÜ Yayınları, İstanbul 2019; Cem Korkut ve Mehmet Bulut, XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması. *ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 2017, s. 167-194; Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK, İstanbul 2003.

⁸ Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler*, Tercüman Gazetesi, İstanbul 1979. Osmanlı dönemi Rumeli'de para vakıflarından hareketle mevlid-i nebî merasimleri için bkz. Mehmet Tuğrul, "Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıflarında Mevlid-i Nebî Kutlamalarına Dair Tahsisatlar", *Vefatının 600. Yılında Süleyman Çelebi ve Mevlid Kültürü* içinde, haz. Bekir Kemikli, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2023, s. 107-132.

⁹ Besim Darkot, Tekirdağ, *İA*, 1979, s. 133-135.

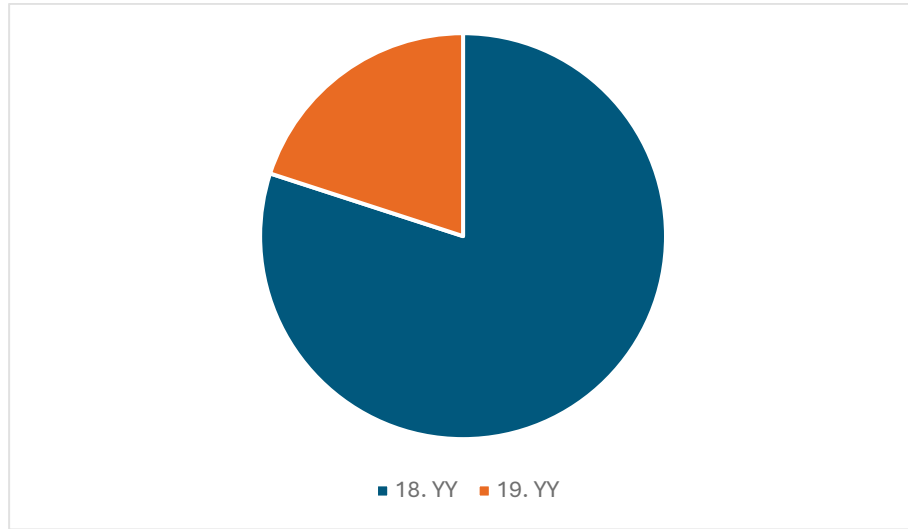
Anadolu'nun çeşitli yerlerinden getirilen Türkmen grupları bölgeye iskân edilmiş, bu iskân hareketleri ile sosyal ve ekonomik anlamda bir canlanma yaşanmıştır. M. 1540'larda şehrin nüfusu yaklaşık olarak 4.000 kişiye ulaşmıştır. Günümüzde şehir civarındaki köyler, bu göçlerin izlerini taşımaktadır. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehrin demografik yapısı Ermeni ve Yahudilerin şehre gelişiyile değişmiş ve kozmopolit bir yapı kazanmıştır. Rodosçuk, fiziksel olarak da gelişmiş bir şehir görünümündedir. Şehrin imarında, devlet adamlarının ve şehir ileri gelenlerinin büyük katkıları olmuştur. Ahmed Badi Efendi, Rodosçuk'ta bulunan on camiden bahsederken, Rüstem Paşa Camii bu camilerin en büyüğüdür. Mimar Sinan'ın eseri olan bu cami, klasik dönem Osmanlı mimarisinin en güzel örneklerinden biridir (h. 960 / m. 1553). Caminin çevresinde medrese, mektep, çifte hamam, bedesten ve imarethane bulunmaktadır. Kasabanın ilk camisi, bir kiliseden çevrilen ve günümüze ulaşmayan Eskicami'dir. Bugün Eskicami olarak bilinen yapının ne zaman ve kim tarafından yapıldığına dair net bilgiler yoktur. Ortacami, Rodosçuk ileri gelenlerinden Kürkcü Sinan Bey tarafından M. 1520'lerde yaptırılmıştır. İlk inşasında Câmi-i Cedîd adıyla bilinen bu cami, Rüstem Paşa Camii'nin yapılmasıyla Câmi-i Vasat olarak anılmaya başlanmıştır. Şehirde, Fâtihi Vakfı'na ait çok sayıda işletme bulunmaktadır.¹⁰

Evliya Çelebi, M. 1670'te şehri ziyaret ettiğinde, şehrin Karadeniz ve Akdeniz'den gelen gemilerin mal boşalttığı işlek bir liman olduğunu belirtmiştir. Girit'in fethiyle birlikte şehrin hızla geliştiğini ve ticaretin canlandığını ifade etmiştir.¹¹ XVIII. yüzyıldan itibaren Edirne'nin ihtişamını kaybetmesiyle Tekirdağ'ın sosyal ve ekonomik yapısı da etkilenmiştir. XIX. yüzyılda yaşanan ayaklanmalar ve istilalar şehri yıkıma sürüklemiştir. Özellikle I. Balkan Savaşı sonucunda Bulgar işgaline uğrayan şehrin gelişimi, kısa süreliğine yavaşlamıştır. II. Balkan Savaşı ile birlikte tekrar Türk hakimiyetine giren şehir, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Yunan işgaline uğramıştır. 1922'de işgalden kurtulan şehir, nüfusunun artması sayesinde sosyal ve ekonomik açıdan canlanmasıyla tekrar gelişmeye başlamıştır.¹²

2. Rodosçuk'ta Mevlid-i Şerif ile Alakalı Tahsisat İhtiva Eden Vakıflar¹³

Çalışma kapsamında arşivden tespit edilen 20 adet para vakfı incelenmiştir. Bu vakıflar 18 ve 19. yüzyıllarda kurulmuş ve faaliyet göstermiştir. Bunlardan en erken tarihlisi 1705'te kurulan Hanife Hatun ibnet Mustafa Vakfı iken en geç tarihlisi 1837'de kurulmuş olan Seyyid Mehmed Atallah Celaleddin Efendi bin Mustafa Ziyaeddin Efendi Vakfı'dır.

Grafik 1. Vakıfların Yüzyıllara Göre Dağılımı

Grafik 1'e göre Rodosçuk'ta kurulan ve mevlid-i şerif tahsisatı ihtiva eden vakıfların %80 (16)'i 18. yüzyılda, %20 (4)'si ise 19. yüzyılda kurulmuştur. Buna göre 18. yüzyılda hem vakıf sayısında hem de mevlid-i şerif merasimlerinde artış olmuştur. 19. yüzyılda ise bu sayı azalmıştır.

¹⁰ Hacer Ateş, Tekirdağ, *DİA*, C. 40, 2011, s. 359-362.

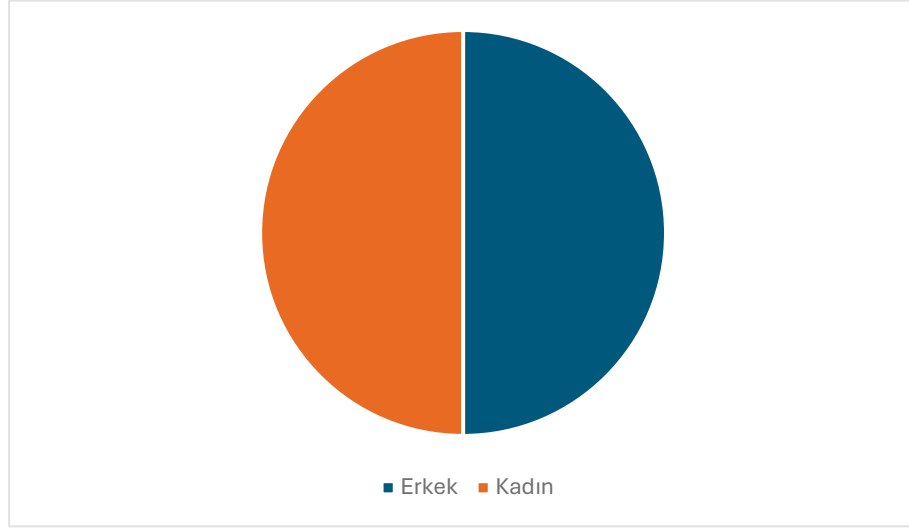
¹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, YKY, İstanbul, 2016.

¹² Halil İnalcık, Rumeli, *DİA*, 2008, s. 232-235; Halil İnalcık, Rumeli, *İA*, 766-773. Mehmet Tuğrul ve Yunus Emre Aydınbaş, Osmanlı'da Şehir Ekonomisi ile Vakıf İlişkisi: Rodosçuk'ta 1763 Tarihli Mehmed Ağa bin İbrahim Ağa Vakfı, Musa Kazım Arıcan, Mehmet Tuğrul, Yunus Emre Aydınbaş içinde, *İnsan, Tarih ve Şehir*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2020, s. 139-161.

¹³ Mehmet Bulut ve diğerleri, *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları (Takdim)*, İstanbul: İZÜ Yayınları, 2019'da bulunan belgelerden istifade edilmiştir.

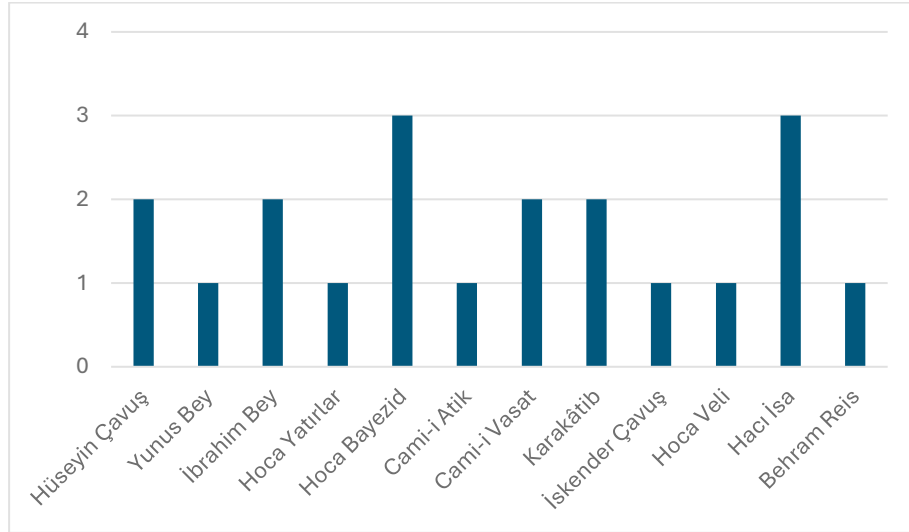
OSMANLI DÖNEMİ RODOSÇUK PARA VAKIFLARINDA MEVLİD-İ NEBİ MERASİMLERİNE DAİR TAHSİSATLAR

Grafik 2. Vakıfların Kurucuların Cinsiyetine göre Dağılımı

Grafik 2'ye göre vakıfların %50'si (10) erkekler, %50'si (10) ise kadınlar tarafından kurulmuştur. Bu grafik kadınların hem sosyal ve iktisadî hayattaki hem de mevlid-i şerif merasimlerinin finanse edilmesindeki rolünü göstermesi açısından önemlidir.

Grafik 3. Vakıfların Rodosçuk'taki Mahallelere Dağılımı

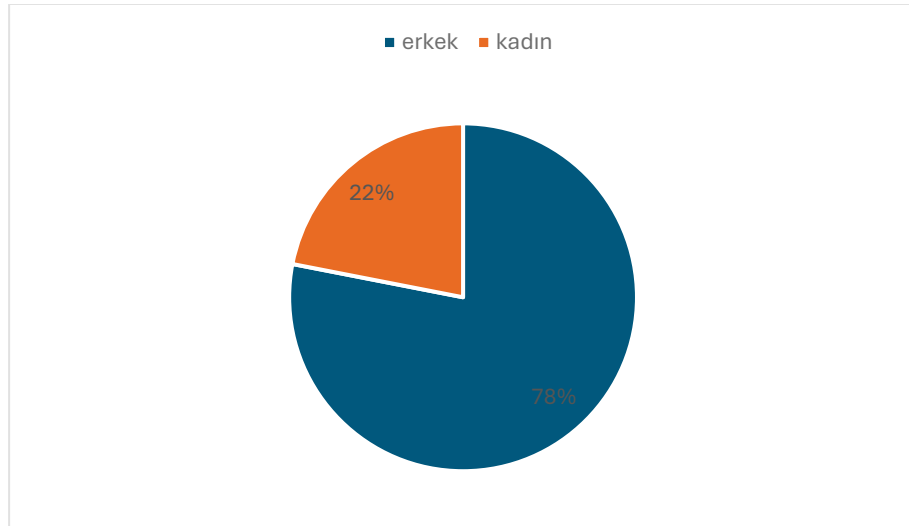
Grafik 3. Rodosçuk'ta kurulan para vakıflarının mahallelere göre dağılımını göstermektedir. Buna göre Hacı İsa ve Hoca Bayezid mahallelerinde üçer vakıf, Karakâtib, Cami-i Vasat, İbrahim Bey ve Hüseyin Çavuş mahallelerinde ikişer para vakfı kurulmuştur. Diğer mahallelerde ise birer vakıf kurulmuştur. Dolayısıyla mevlid-i şerif merasimlerinin sayıca en fazla tertip edildiği mahalleler de yukarıdaki gibi sıralanmıştır.

Tablo 1. Rodosçuk'ta Mevlid-i Şerif Tahsisatı İhtiva Eden Para Vakıfları

Vakıf Adı	Mahalle	Tarih (Miladi)	Nukud (Guruş)	Oran	
1	Hanife Hatun ibnet Mustafa Vakfı	Hüseyin Çavuş	1705	6.000	15
2	Hacı Ahmed Efendi ibn Mehmed Efendi Vakfı	Yunus Bey	1714	2.000	-
3	Hacı Mehmed Ağa bin Ahmed Vakfı	İbrahim Bey	1742	1.000	15
4	Derviş Mehmed bin Ali Vakfı	Hoca Yatırlar	1760	580	15
5	Mehmed Ağa bin İbrahim Ağa Vakfı	Hoca Bayezid	1763	20.000	-
6	Ayşe Hatun ibnet Şabanzâde Hacı Mehmed Ağa ibn Hacı İbrahim Ağa Vakfı	Hoca Bayezid	1766	3.000	15
7	Ayşe bint Mehmed Efendi Vakfı	Cami-i Atik	1769	170	15
8	Rukiye bint Hacı Ebübekir Ağa Vakfı	Cami-i Vasat	1772	500	15
9	İbrahim Ağa bin Ali Vakfı	İbrahim Bey	1777	70	15
10	Seyyid Ali Ağa ibn Seyyid Mustafa Vakfı	Hüseyin Çavuş	1782	12.500	15
11	Hacı Ali Efendi ibn Ahmed Vakfı	Karakâtib	1787	500	-
12	Hadice ibnet Süleyman Vakfı	Cami-i Vasat	1788	3.500	15
13	Fatma Hoca ibnet Hüseyin Vakfı	İskender Çavuş	1789	400	15
14	Ayşe Hatun ibnet Ali Ağa ibn Süleyman Ağa Vakfı	Hoca Veli	1790	1.000	15
15	Ümmügülsüm Hanım bint Ahmed Ağa Vakfı	Hacı İsa	1790	2.500	-
16	Ahmed Efendi bin Süleyman Efendi bin Yusuf Vakfı	Karakâtib	1798	1.000	-
17	Ümmühani Hatun ibnet Kadızâde Mehmed Ağa Vakfı	Behram Reis	1813	1.000	-
18	Eski Maraş Kadısı Müftizâde Seyyid Mehmed Arif Efendi bin Seyyid Mustafa Efendi bin Ali Efendi Vakfı	Hoca Bayezid	1822	25.000	15
19	Şerife Esmâ Hanım bint Müftüzâde Şeyh Seyyid Mehmed Ataullah Efendi Vakfı	Hacı İsa	1832	1.500	15
20	Seyyid Mehmed Ataullah Celaleddin Efendi bin Mustafa Ziyaeddin Efendi Vakfı	Hacı İsa	1837	7.000	15
TOPLAM				89.220	

Tablo 1'e göre Rodosçuk'ta en yüksek meblağlı vakıf 25.000 guruş ile 1822 tarihli Eski Maraş Kadısı Müftizâde Seyyid Mehmed Arif Efendi bin Seyyid Mustafa Efendi bin Ali Efendi Vakfı olmuştur. En düşük meblağlı vakıf ise 70 guruş ile 1777 tarihli İbrahim Ağa bin Ali Vakfı olmuştur.

Grafik 4. Vakıf Sermayelerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Grafik 4, Rodosçuk para vakıflarının sermayelerinin cinsiyete göre dağılımını ifade etmektedir. Buna göre sermayenin %78'ini erkekler tarafından kurulan vakıflar teşkil ederken %22'sini ise kadınlar tarafından kurulan vakıflar teşkil etmiştir. Grafik 2'de gösterildiği üzere vakıf kurucularının %50'sinin kadınlar olmasına rağmen vakfedilen sermayenin %22'si kadınlar tarafından yönetilmiştir. Vakıf kurucularının eşit sayıda olmasına rağmen

OSMANLI DÖNEMİ RODOSÇUK PARA VAKIFLARINDA MEVLİD-İ NEBİ MERASİMLERİNE DAİR TAHSİSATLAR

vakfedilen sermayede farkın erkekler lehine olması iktisadî hayatta erkeklerin daha etkin olması ve dolayısıyla sermaye birikiminde paylarının daha fazla olması ile açıklanabilir.

2.1. Hanîfe Hatun ibnet Mustafa Vakfı¹⁴

Bu vakıf, 1 Muharrem 1117/25 Nisan 1705 tarihinde Rodosçuk'un Hüseyin Çavuş Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkife Hanîfe Hatun 6.000 gurusunu %15 hesabı ile işletilmek üzere vakfetmiştir. Vakfiyede, her sene 80 guruşun Rebiülevvel ayında mahallesindeki cami ve mescidlerde Kur'ân-ı Kerîm, mevlid-i şerif ve na't-i şerif tilavet edilmesini ve akabinde ise cemaate şerbet, şeker, ud, gülâb ve anber ikram edilmesi istenmiştir.¹⁵

2.2. Hacı Ahmed Efendi ibn Mehmed Efendi Vakfı¹⁶

Vakıf, 15 Şaban 1126/26 Ağustos 1714 tarihinde Rodosçuk Yunus Bey Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkıf Hacı Ahmed Efendi 2.000 gurusunu vakfetmiştir ve belgede işletme oranı belirtilmemiştir. Vakfiyede, senede dört hatm-i şerif tilavet edilmesi ve birinin duasının Rebiülevvel ayında mevlid-i şerifte yapılması ve hâsıl olan sevabın vâkıfın validesinin ruhuna hediye edilmesi istenmiştir.¹⁷

2.3. Hacı Mehmed Ağa bin Ahmed Vakfı¹⁸

Bu vakıf, 13 Zilkade 1154/20 Ocak 1742 tarihinde İbrahim Bey Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkıf Hacı Mehmed Ağa 1.000 gurusunu %15 hesabı ile işletilmek üzere vakfetmiştir. Vakfiyede, nukudun işletilmesinden hâsıl olan 150 guruş ile İbrahim Bey Mahallesi'nden merhum Salih Ağa tarafından inşa edilen camide her sene şerbet, akide, buhur ve muhtelif ikramıyla mevlid-i şerif tilavet edilmesi istenmiştir. Ayrıca Kurban Bayramı'nda bir kurban kesilmesi ve hâsıl olan sevabın Resûl-i Ekrem'in ruhu şeriflerine hediye edilmesi istenmiştir.¹⁹

2.4. Derviş Mehmed bin Ali Vakfı²⁰

7 Cemâziyelâhir 1173 / 26 Ocak 1760 tarihinde Hoca Yatırlar Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkıf Derviş Mehmed 580 gurusunu %15 hesabı ile işletilmek üzere vakfetmiştir. Vakfiyede, nukudun işletilmesinden hâsıl olan nemadan senede 9 guruş, Şeyh Seyyid Ahmed Efendi'nin riyasetinde tekkede bir mevlid-i şerif merasimi icra edilmesi, merasim esnasında mevlid tilavet edilmesi, vâkıfın hayır dua ile yâd edilmesi ve misafirlere pilav, zerde, sade ud, gülâb, şerbet ikram edilmesi istenmiştir.²¹

2.5. Mehmed Ağa bin İbrahim Ağa Vakfı²²

Vakıf, Gurre-i Şaban 1176 / 15 Şubat 1763 tarihinde Rodosçuk Hoca Bayezid Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkıf Mehmed Ağa muhtelif gayrimenkulleri ile birlikte 20.000 gurusunu vakfetmiştir. Belgede işletme oranı belirtilmemiştir. Vakfiyede, gayrimenkullerden hâsıl olan kira gelirlerinden senelik 4 guruş, Rebiülevvel ayında Cami-i Atik'te mevlid tilavet edilmesi ve zikir meclisinin kurulması ve vâkıfın yakını Fatıma Hatun'un ruhunun şâd edilmesi ve misafirlere şerbet, şeker, ud ve gülâb ikram edilmesi istenmiştir.²³ Vâkıf Mehmed Ağa,

¹⁴ Rodosçuk Şer'iyye Sicili: 8639.00018, v. 1b-2b.

¹⁵ "...murâbaha-i mezbûreden senevî seksen gurusu ifrâz matla'u'ş-şems ve cûd-ı nûr-âlûd hazret-i sûrûr-ı enbiyâ aleyhi efdali's-salât ve ekmeli't-tahâyâ şehri-i münevver ve mübeccel a'nâbih mâh-ı Rebî'ülevvel lem'a-perdâz-ı vürûd ve ziyâ-endâz-ı meşhûd oldukda bi-ma'rifeti'l-mütevelli cevâmî ve mesâcideden enseb ve ahrâda akd-i meclis-i kırâat-i Mevlid-i Nebevî ve tertib-i bezm-i na't-i şerif-i Mustafavî olunub müstemi'in-i mü'minine şerbet-i şîrîn-güvâr ve şükker ve ûd ve gülâb ve anber bahş ve isânyla ta'tir-i dimâğ-ı arzû-keşân ve taltif kılub heme bay u gedâyâna sa'y u himmet-i firâvân ve kırâat-i Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân iden zevâta na'thân-ı andelib-elhâna lâyıkı üzere ikrâm oluna ba'de't-tamâm bu vâkıfe-i müznibe ve cemi'-i mü'minîn [u] mü'minâtı da'avât-ı hayriye ile yâd ideler..."

¹⁶ VGMA, Defter No: 737, Sayfa: 155-164, Sıra: 61.

¹⁷ "...ol mişkât-ı hidâyetden iktibâs-ı envâr-ı ulûm-ı zâhire ve bâtine iden hulefâ-i kirâm ve talebe-i zevi'l-ihtirâmırlarından ta'yin buyurdıkları kurrâ-i kirâm fi-küllü senetin dört hatm-i şerif idüb hatm-i evvel du'âsı şehri Rebî'ülevvel'de meclis-i mevlid-i şerifde edâ ve sevâbı vâlidem () hatun rûhuna ihdâ..."

¹⁸ Rodosçuk Şer'iyye Sicilleri: 08579.00015, v. 63b-64a.

¹⁹ "...hâsıl olan yüz elli guruşu irbâh ve galledinden mahalle-i mezbûreden merhûm Salih Ağa binâ ve tevsî' eylediği câmi'-i şerifde her sene eşribe ve akide ve buhûr ve sâir levâzımıyle mevlid-i şerif okuna ve beher sene ikişer re's ganem iştirâ olunub İd-i Adhâ'da birisi Resûl-i Ekrem ve Habîb-i Muhterem salla'llâhu aleyhi ve sellem hazretlerinin rûh-ı tayyibelerine ve birisi bu fakîrin rûhîçün kurbân olunub mesûbâtını li-eclî'llâh ihdâ ideler ve yevmî bir akçesine her sene yevm-i âşurâda aş tabh olunub fukarâ-yı müslimîne ve zu'afâ-i muvahhidine tevzî' ve it'âm oluna..."

²⁰ Rodosçuk Şer'iyye Sicili, 08596.00008, v. 27b-28a.

²¹ "...şeyh-i mûmâ ileyh galle-i mezkûrdan dokuz gurusuna tabh-ı pilav ve zerde müyesser olur ise gibbehâ ve illâ sâde ûd ve gülâb ve şerbet-i şîrîn yine âb ile her sene tekyesinde tertib-i meclis-i mevlid-i nebevî idüb vücûh-ı meşâyih-i kirâm ve kerre sâlikân-ı zevi'l-ihtirâm huzûrunda zâkirân-ı hoş-âğâz ve muvahhişin nağme-i perdâz ile kırâat-ı manzûme-i mevlid ve hayr du'â ile rûhumu mes'ûd eyleyeler..."

²² VGMA Defter No: 626, Sayfa: 704-714, Sıra: 736.

²³ "...ve icârât-ı mezkûreden senevî yirmi dört guruş ifrâz ve ihrâc ve kîse-i hâfîze-i mütevelliyye vaz' ve idrâc olunub beher sâl-i meymenet-i şî'î mâlde matla'-i şems-i vücûd fâhr-ı rusul ve mülemma'-i nûr-ı şuhûd hâdî-i hayr olan şehri Rebî'ülevvel ve mâh-ı refî' ve ecel şu'le-nümâ-yi şem'-i hilâl ve cihet-küşâ-yı teşrif ve ikbâl oldukda be-nâm-ı zuhûr-ı hâtemü'n-nebiyyîn ziver-i sâmi'a-yı Mü'minîn ve hayr-ı sudûr-i rahmeten li'l-âlemin şehd-i zâika-i muvahhidin olmak için medine-i mezbûrede vâkı' Câmi'-i Atik nâm ma'bed-i latîfî't-tensîkde akd-i meclis-i mevlid-i Muhammedî ve tertib-i bezm-i na't-ı Ahmedî olunub dâb-ı gûzîn-i ma'rûf ve sarf-ı behîn-i me'lûf üzere âheng-sâzîn-i azîniş olan zâkirân-ı tevşih-güvân ile kırâat-ı na't-ı Habîb-i Yezdân oluna ve ol meclis-i nefis-i sa'âdet-enis hâzır ve celis teşne-i lebân-ı âb-ı zülâl-i aşk-ı ilâhî ve zamân-ı şarâb-ı visâl-i risâlet-penâhî olan utâş-ı muvahhidine berây-ı intifâ-i sûziş-i âteşin ve teskin-i harâret ıztırâb-ı temkîn-i işâr-ı şerbet ve şeker ve ûd ve gülâb-ı mükerrer birle sagîr ve kebîr bir ferd melûl ve dil-gîr olmaksızın telziz-i dimâğ-ı her şerif ve refî' ve

vakfiyesinde ikinci bir mevlid merasimi tertip etmiştir. Buna göre senede 21 guruş ile Rebiülevvel ayında Cami-i Cedid'de mevlid-i şerif tilavet edilmesi ve Resûl-i Ekrem'in en güzel şekilde yâd edilmesi istenmiştir.²⁴

2.6. Ayşe Hatun ibnet Şabanzâde Hacı Mehmed Ağa ibn Hacı İbrahim Ağa Vakfı²⁵

Bu vakıf, 10 Cemâziyelâhir 1180 / 13 Kasım 1766 tarihinde Hoca Bayezid Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkıfe Ayşe Hatun, 3.000 guruşunu %15 oranı ile işletilmek üzere vakfetmiştir. Vakfiyede, nukudun işletilmesi ile hâsıl olan nemadan senelik 30 guruş, Rebiülevvel ayında Cami-i Atik'te mevlid-i şerif merasimi düzenlenmesi ve misafirlere şerbet, şeker ve gülâb ikram edilmesi istenmiştir.²⁶

2.7. Ayşe bint Mehmed Efendi Vakfı²⁷

Vakıf, 20 Şaban 1183 / 19 Aralık 1769 tarihinde Rodosçuk Cami-i Atik Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkıfe Ayşe, 170 guruşunu %15 hesabı ile işletilmek üzere vakfetmiştir. Vakfiyede, vakıf paranın işletilmesinden hâsıl olan nemadan senede 9 guruş, Hacı İsa Mahallesi'nde bulunan ve Hacı Mustafa Efendi'nin şeyh olduğu Nakşibendi Zaviyesi'nde Rebiülevvel ayında mevlid-i şerif tilavet olunması istenmiştir.²⁸

2.8. Rukiye bint Hacı Ebûbekir Ağa Vakfı²⁹

Bu vakıf, 20 Şaban 1186 / 16 Kasım 1772 tarihinde Cami-i Vasat Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkıfe Rukiye, 500 guruşunu %15 oranı ile işletilmek üzere vakfetmiştir. Vakfiyede, nukuddan hâsıl olan nemadan senede 8 guruş ile Rebiülevvel ayında mevlid-i şerif tilavet edilmesi ve misafirlere ud, gülâb ve şerbet ikram edilmesi istenmiştir.³⁰

2.9. İbrahim Ağa bin Ali Vakfı³¹

Vakıf, 15 Rebûlâhir 1191 / 23 Mayıs 1777 tarihinde İbrahim Bey Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkıf İbrahim Ağa 70 guruşunu %15 oranı ile işletilmek üzere vakfetmiştir. Vakfiyede, hâsıl olan nemadan 24 guruşun 14 guruşu ile Rebiülevvel aylarında İbrahim Bey Mahallesi'nde bulunan Salihîye Camii'nde mevlid-i şerif tilaveti ve akabinde ud, şerbet, şeker ve gülâb ikram edilmesi istenmiştir.³²

2.10. Seyyid Ali Ağa ibn Seyyid Mustafa Vakfı³³

Bu vakıf, 16 Şevval 1196 / 24 Eylül 1782 tarihinde Hüseyin Çavuş Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkıf Seyyid Ali Ağa, 12.500 guruşunu %15 oranı ile işletilmek üzere vakfetmiştir. Vakfiyede, senede 20 guruş Rebiülevvel ayında mevlid-i şerif tilaveti ve vâkıfın ruhunun şad edilmesi için tahsisatta bulunulmuştur.³⁴

ta'tîr-i meşâmî cümle hafız ve refî' kılınub akîb-i tamâm-ı na't-ı fahr-i risâlet zâviyeteyn-i mezkûreteynde zîver-i sadr-ı meşihat efendiler hazerâti hâzır-ı bezm-i Gufrân olan cemâ'at-ı Müslimîn hâlisü'l-hayât ile dest-güşâ-yı tazarru' ve du'â ve leb-pîrâ-yı ricâ ve temennâ olub ol bezm-i mağfîret-irtisâmıda icrâ olunan na't ve selâm-ı hazret-i Fahrü'l-enâmın mesûbât-ı celile-i sa'âdet-izâmî hassaten mağfûrun lehâ ammeten el-Hâce Fatma Hatun revân-ı pâkine i'tâ oluna..."

²⁴ "...ve yine gallât-ı mezkûreden senevî yirmi bir guruş mefrûz ve maktû' ve kîse-i mümsike-i mütevellîde mahfûz ve mevzû' olub bermuktezâ-yı devr-i rûzigâr her bir sene-i tîz-refârda cilve-ger-i sipîr-i teveccüh ve şu'le-güster-i sahn-ı tereffüh olan mevrîd-i zât-ı fahr-i cümle nebî ve mürsel es'ad-ı eşher-i Arabiyye şehri' Rebî'ülevvel ilm-i ifrâz-ı âlem-i vürüd ve sâye-i pervâr-ı iklim-i şühûd oldukda sâlifü'z-zikr Câmî-i Cedid derûnunda bâlâ-yı sahîfede tertîb olunan üslûb-ı rağbet üzere yine bir akd-i meclis-i mevlid-i sultân-ı kevneyn ve kırâat-ı na't-ı Nebiyyu's-Sakaleyn olunub ba'de'l-hitâm yine şeyheyn-i mûma ileyhimâ ekreme'llâhu bi-mükâşefeti'l-esrârî aleyhimâ hazretleri âgâz-ı du'â-yı icâbet-karîn ve dâhil-i meclis-i güzîn olan cemâ'at-ı muvahhidîn dahi bi-hulûsî'l-kalb nevâ-sâz-ı âmin olmaları ile dergâh-ı cenâb-ı kibriyâya ref'-i ayâdî-ri ricâ ve neyyirâne-i zebân-ı ihlâs kılınan tahiyet-i firâvân ve ni'met-i sa'âdet-unvânın âsâr-ı celîlesini bi'z-zât nâzenin-i Hüdâ evc-nişîn-i kurb-ı ev ednâ resûl-i mevlî ve habîb-i Mevlâ Muhammedini'l-Mustafa aleyhi ekmelü't-tehâyâ hazretlerinin ravza-i mutahhara-i ulyâlarına irsâl ve revân-ı vakıf-ı kesîri'n-noksana dahi isâl ed'îye-i icâbet-iştîmâl ile mevrîd ve müreffehu'l-bâl eyleyeler..."

²⁵ VGMA, Defter No: 626/1, Sayfa: 92-93, Sıra: 110.

²⁶ "...yine galle-i mezkûreden otuz guruş ifrâz olunub beher sene amîmetü'l-meymenede matla'-ı şems-i vücûd-ı seyyidü'l-kevneyn olan evvel-i şehri' rebî'in lem'a-pîrâ-yı durûd ve şu'le-nümâ-yı şühûd oldukda sâlifü'l-beyân Cami-i Atik-i râsihü'l-beyânda zât-ı ma'rûf ve âdet-i me'lûf üzere akd-i meclis-i mevlîd-i Nebî ve tertîb-i bezm-i na't-ı Mustafavî olunub peyâm-ı zuhûr-ı vücûd-ı hâtemî'n-nebiyyîn ve evsâf-ı tehiyye-i rahmeten li'l-âlemîn ile sâmia-i iştîyâkları mâlî ve zebâne-i âteş-i iftirâkları mutelâlî olan uşşâkîn ve müstemi'in-ı muvahhidîn(?) îsâr-ı şeker ve şerbet-i şîrin-güvâr ile sırâb-ı dil-i âteş-tâb ve nisâr-ı öd ve gülâb birle ta'tîr-i meşâm-ı müstebân(?) oluna..."

²⁷ Rodosçuk Şer'îye Sicili, 08633.00011, v. 40a-b.

²⁸ "...hâsıl olan nemâ ve gallesinden dokuz guruşu ile el-Hâc İsa Mahallesi'nde vâkî' Tarikat-ı Nakşibendî'den fahrü's-şuyûh eş-Şeyh el-Hâc Mustafa Efendi'nin zâviyesinde beher sene şehri' Rebî'ülevvel duhûlünde Mevlûd-i Şerif-i Nebvî kırâat oluna..."

²⁹ Rodosçuk Şer'îye Sicili, 08609.00001, v. 12b-13b.

³⁰ "...ve sekiz guruşu ile mütevellî-i vakfım olanlar murâd eylediği mahalle beher sene şehri' Rebî'ülevvel duhûlünde ûd ve gülâb ve şerbet ile Mevlûd-i Şerif kırâat itdûreler..."

³¹ Rodosçuk Şer'îye Sicili, 08608.00003, v. 17a-b.

³² "...hâsıl olan yirmi dört guruşdan on dört guruşu yed-i mütevellîde hıfz olunub beher sene şehri' Rebî'ülevvel duhûlünde mahalle-i mezbûrede vâkî' Salihîye nâm câmî-i şerîfde mevlid-i nebvî ve na't-ı pâk-i Mustafavî kırâat ve îsâr-ı akîde ve şehd-i musaffâdan müddâbe şerbet-i şîrin-güvârile tertîb-i dil-i hoş-kûsâr ve ûd ve gülâb-ı ıtr-vâr ile ta'tîr-i meşâm-ı huzzâr ideler zikrolunan on dört guruşun on guruşu masârif-i mezkûreye sarf olunub bâkî dört guruşu mevlidhân ve kârî-i Furkân-ı Azîmü's-şân olan ihvâna tevzî' ve i'tâ oluna..."

³³ VGMA, Defter No: 743, Sayfa: 289-293, Sıra: 99.

³⁴ "...ve yirmi guruşu ile dahi mâh-i e'azz ve ecell şehri' Rebî'ülevvel duhûlünde bi-ma'rifeti'l-mütevellî bir mahall-i münâsib ve ahrâ ve bir makâm-ı ibâdet-sezâda bir de'b-i güzîn-i mu'tâd üzere mevlid-i şerif-i Nebvî ve na't-ı münîf-i Mustafavî kırâat itdirilüb mesûbât-ı celîlesi revân-ı vâkıf-ı alife i'tâ ve tenzîl oluna..."

OSMANLI DÖNEMİ RODOSÇUK PARA VAKIFLARINDA MEVLİD-İ NEBİ MERASİMLERİNE DAİR TAHSİSATLAR

2.11. Hacı Ali Efendi ibn Ahmed Vakfı³⁵

Vakıf, 15 Rebîülâhîr 1201 / 4 Şubat 1787 tarihinde Karakâtib Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkıf Hacı Ali Efendi 500 gurusunu vakfetmiştir. Belgede işletme oranı belirtilmemiştir. Vakfiyede, 15 guruş Rebiülevvel ayında mevlid-i şerif tilaveti için tahsis edilmiştir.³⁶

2.12. Hadice ibnet Süleyman Vakfı³⁷

Vakıf, 15 Rebîülâhîr 1202 / 24 Ocak 1788 tarihinde Cami-i Vasat Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkıfe Hatice, bir kısım gayrimenkulleri ile birlikte 3.500 gurusunu %15 oranı ile işletilmek üzere vakfetmiştir. Vakfiyede, nukudun işletilmesinden hâsıl olan nemadan 50 guruş, Rebiülevvel ayında mütevellinin yaşadığı konakta mevlid-i şerif merasimi tertibi ve misafirlere şeker, şerbet, ud, gülâb ikram edilmesi için tahsis edilmiştir.³⁸

2.13. Fatma Hoca ibnet Hüseyin Vakfı³⁹

Bu vakıf, 7 Cemâziyelâhîr 1203 / 5 Mart 1789 tarihinde İskender Çavuş Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkıfe, muhtelif gayrimenkulleri ile birlikte 400 gurusunu %15 oranı ile işletilmek üzere vakfetmiştir. Vakfiyede, Rebiülevvel ayında Aynî Hatun Zâviyesi'nde mevlid-i şerif merasimi tertip edilmesi ve akabinde misafirlere şeker, şerbet, ud ve gülâb ikram edilmesi ve hâsıl olan mesubatın vâkıfe Fatma Hoca'ya hediye edilmesi istenmiştir.⁴⁰

2.14. Ayşe Hatun ibnet Ali Ağa ibn Süleyman Ağa Vakfı⁴¹

Vakıf, 3 Receb 1204 / 19 Mart 1790 tarihinde Hoca Veli Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkıfe Ayşe Hatun muhtelif gayrimenkulleri ile birlikte 1.000 gurusunu %15 oranı ile işletilmek üzere vakfetmiştir. Vakfiyede, senede 20 guruş Rebiülevvel aylarında Dizdârzâde Camii'nde mevlid-i şerif merasi düzenlenmesi ve akabinde misafirlere şerbet, şeker, ud ve gülâb ikram edilmesi ve mesubatın vâkıfe Ayşe Hatun'un ruhuna hediye edilmesi için tahsis edilmiştir.⁴²

2.15. Ümmügülsüm Hanım bint Ahmed Ağa Vakfı⁴³

Bu vakıf, 15 Zilhicce 1204 / 26 Ağustos 1790 tarihinde Hacı İsa Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkıfe Ümmügülsüm Hanım 2.500 gurusunu vakfetmiştir. Vakfiyede senede 75 guruş, Rebiülevvel aylarında Cami-i Vasat'ta mevlid-i şerif merasimi tertip edilmesi, misafirlere şerbet, şeker, ud, anber ve gülâb ikram edilmesi için tahsis edilmiştir. Vâkıfe Ümmügülsüm, bu merasimden hâsıl olan mesubatın Müderris Seyyid Mustafa Efendi ibn Ali Efendi vesilesi ile ruhuna hediye edilmesini istemiştir.⁴⁴

2.16. Ahmed Efendi bin Süleyman Efendi bin Yusuf Vakfı⁴⁵

Bu vakıf, Gurre-i Cemâziyelevvel 1213 / 11 Ekim 1798 tarihinde Karakâtib Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkıf Ahmed Efendi muhtelif gayrimenkulleri ile birlikte 1.000 gurusunu vakfetmiştir. Vakfiyede, her sene Rebiülevvel ayında mahalle camiinde mevlid-i şerif tilavet edilmesi, üç adet hatm-i şerif okunması ve mesubatın vâkıfın anne-babası ve kendi ruhuna hediye edilmesi istenmiştir.⁴⁶

³⁵ Rodosçuk Şer'iyye Sicili, 08652.00001, v. 71a-b.

³⁶ "...ve murâbaha-i mezkûrun on beş guruşu dahi ifrâz olunub mâh-ı Rebî'ülevvel duhülünde câmi'-i merkûmda na't-ı mevlid-i Nebevî oluna..."

³⁷ Rodosçuk Şer'iyye Sicili, 8622.00008, v. 43b-45a.

³⁸ "...ve yine gallât-ı vakf-ı mezbûrdan elli guruş ifrâz olunub matla'-ı vücûd ve şems-i kevneyn olan evvel-i şehreyn-i Rebî'ayn lem'a-nümâ-yı vürûd ve şu'le-bahşâ-yı şuhûd oldukda mütevellî-i mûmâ ileyhın mukîm olduğu konağın derûnunda bir de'b-i dirîn-i ma'rûf-güzîn tertib-i bezm-i mevlid-i seyidü'l-mürselin ve akd-i meclis-i na'at-ı pâk-i hâtemü'n-nebiyyin kılınub isâr-ı sükker ve şerbet-i hoş-güvâr ile telzîz-i dimâğ-i hâzîrîn-i müstakîmîn ve nisâr-ı ûd ve gül-âb birle ta'tîr-i meşâm-ı muvahhidîn olunmasına sarf oluna..."

³⁹ Rodosçuk Şer'iyye Sicilleri: 08626.00022, v. 26b-27a.

⁴⁰ "...ve galle-i mezkûreden kadr-i kifâye meblağ ile şehri Rebî'ülevvel hulûlünde sâlifü'z-zıkr Aynî Hatun Zâviyesi'nde de'b-i ma'rûf üzere sükker ve şerbet-i şîrîn güvâr ve ûd ve gülâb isâriyla ta[']tîr-i mişâm-ı huzzâr olunarak Mevlid-i Nebevî ve na't-ı Mustafavî kırâat olunub ucûr-ı cezilesi revân-ı vâkıfe-i kesîretü'l-isyâna ihdâ ve i'tâ oluna..."

⁴¹ Rodosçuk Şer'iyye Sicili, 08626.00010, v. 117b-118a.

⁴² "...ve galle-i mezkûreden senevî yirmi guruşu medîne-i mezbûrede vâkı' Dizdârzâde Câmi'i şerbet ve sükker ve ûd ve gülâb-ı mükerrer ile akd-i bezm-i Mevlid-i Nebevî ve kırâat-ı na't-ı güzîn-i Mustafavî'ye masrûf olub hâsıla olan ucûr-ı cezilesini revân-ı vâkıfe-i nâkâma i'tâ oluna..."

⁴³ VGMA Defter No: 579, Sayfa: 45-46, Sıra: 26.

⁴⁴ "...murâbaha-i seneviyesinden beher sâl yetmiş beş guruşu bâdî-i surûr ve ikbâl olan şehri mübeccel a'nî mâh-ı Rebî'ülevvel lem'a-bahşâ-yı vürûd oldukda Câmi'-i Vasat nâm ma'bed-i nûr-i lâmi'de akd-i meclis-i mevlûd-i nebevî ve tertîb-i bezm-i na't-ı Mustafavî olunub muktezî olan şerbet-i şîrîn-güvâr ve sükker ve ûd ve anber ve güllâb mükerrer-bahş ve isâriyla dimâğ-ı müstemi'ni mütene'im ve mu'attar birle ba'de'l-hitâm hâlâ medîne-i mezbûrede me'zûnen bi'l-iftâ şeref-nümâ-yı serîr-i takvâ umdetü'l-müderresini'l-fihâm mefhârü'l-ulemâi'l-kirâm es-Seyyid Mustafa Efendi ibn Ali Efendi dergâh-ı Hüdâ-yı bi-enbâze güşâyende-i tazarru' ve niyâz birle bu zine-i âsiyenin revân-ı nâ-tüvânını da'vât-ı hayriye ile yâd ve şâdân idüb mukâbelesinde murâbaha-i mezkûreden senevî on beş guruş vazîfeye mutasarraf ola..."

⁴⁵ Rodosçuk Şer'iyye Sicili, 08635.00016, v. 16b-17a.

⁴⁶ "...nemâsından beher sene câmi'-i şerif-i mezkûrda akdimiz mevlûd-i nebevî ve üç nefer mücevvid kimesneye üç hatm-i şerif kırâat ve mesûbâtını vâlideynim ve bu fakîrin ruhlarımıza ihdâ ve masârîf-ı mevlûd-i şerife ücret-i kâri-i hatm-i münîf lâykı üzere rû'yet ve edâ oluna..."

2.17. Ümmühani Hatun ibnet Kadızâde Mehmed Ağa Vakfı⁴⁷

Bu vakıf, 15 Şevval 1228 / 11 Ekim 1813 tarihinde Behram Reis Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkıfe Ümmühani Hatun 1.000 gurusunu vakfetmiştir. Vakfiyede senede 50 guruş, Resûl-i Ekrem'in doğum ayı olan Rebiülevvel'de mevlid-i şerif tilavet edilmesi ve sevabının vâkıfe Ümmihani Hatun ve oğlu Numan'ın ruhuna hediye edilmesi için tahsis edilmiştir.⁴⁸

2.18. Eski Maraş Kadısı Müftüzâde Seyyid Mehmed Arif Efendi bin Seyyid Mustafa Efendi bin Ali Efendi Vakfı⁴⁹

Bu vakıf, 23 Cemâziyelahir 1237 / 17 Mart 1822 tarihinde Hoca Bayezid Mahallesi'nde kurulmuştur. Vakıf Seyyid Mehmed Arif Efendi evi ile birlikte 25.000 gurusunu %15 oranı ile işletilmek üzere vakfetmiştir. Vakfiyede senede 100 guruş, Rebiülevvel aylarında Hoca Bayezid Mahallesi'nde bulunan Yusuf Ağa Camii'nde mevlid-i şerif merasimi tertip edilmesi, Kur'ân-ı Kerim tilavet edilmesi, misafirlere şerbet, şeker, ud ve gülâb ikram edilmesi ve hâsıl olan mesubatın Resûl-i Ekrem Efendimiz'in, On İki İmam'ın, Müctehid İmamların, Bedr Şehidlerinin ve İmam Hasan ve Hüseyin Efendilerimizin ruhlarına hediye edilmesi için tahsis edilmiştir.⁵⁰

2.19. Şerife Esmâ Hanım bint Müftüzâde Şeyh Seyyid Mehmed Ataullah Efendi Vakfı⁵¹

Bu vakıf, 19 Receb 1248 / 12 Aralık 1832 tarihinde Hacı İsa Mahallesi'nde kurulmuştur. Vâkıfe Şerife Esmâ Hanım, 1.500 gurusu %15 oranı ile işletilmek üzere vakfetmiştir. Vakfiyede senede 40 guruş, Rebiülevvel aylarında Hacı İsa Mahallesi'nde bulunan Hacı İsa Camii'nde mevlid-i şerif merasimi tertibi için tahsis edilmiştir.⁵²

2.20. Seyyid Mehmed Ataullah Celaledin Efendi bin Mustafa Ziyaeddin Efendi Vakfı⁵³

Bu vakıf, 23 Zilhicce 1252 / 21 Mart 1837 tarihinde Rodosçuk Hacı İsa Mahallesi'nde kurulmuştur. Vakıf Seyyid Mehmed Ataullah Celaledin Efendi, bir kısım gayrimenkulleri ile 7.000 gurusu %15 oranı ile işletilmek üzere vakfetmiştir. Vakfiyede senede 160 guruş, Rebiülevvel aylarında vâkıfın konağının karşısında bulunan Hacı İsa Camii'nde mevlid-i şerif merasimi tertip edilmesi, misafirlere şeker, ud ve gülâb ikram edilmesi için tahsis etmiştir. Vâkıf ayrıca, merasimde zâkir ve na'thanlara şeker kağıdı içerisinde bir miktar para verilmesini istemiştir.⁵⁴

3. Analiz

Osmanlı döneminde para vakıfları, toplumun sosyal, kültürel, iktisadî ve dinî yaşamını şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır. Tarihi olarak İslâmî gelenekler açısından zengin bir şehir olan Rodosçuk'ta, özellikle Rebiülevvel ayında, Peygamber Efendimiz'in doğumu için mevlid-i şerifin okunması ve muhtelif merasimlerin düzenlenmesi amacıyla birçok para vakfı kurulmuştur. Bu vakıflar sadece dinî hizmetler sunmakla kalmamış, aynı zamanda sosyal birliklilik, iktisadî yeniden dağıtım ve kültürel koruma sağlama işlevi de görmüştür. Bu bölüm, Rodosçuk'taki bu para vakıflarının sosyal, kültürel, iktisadî ve dinî etkilerini incelemekte ve tarihî kayıtlar ışığında bu vakıfların Osmanlı toplumunun ahengine nasıl katkıda bulunduğunu göstermektedir.

3.1. Sosyal Etkiler

Rodosçuk'ta kurulan para vakıfları, içtimaî sorumluluk ve dayanışmanın derin köklerini ortaya koymaktadır. Mevlid-i şerifin mutad olarak okunması ve ardından şerbet, şeker, ud ve gülâb gibi ikramlar için fonların tahsis edilmesi, bu vakıfların kurucularının toplum dayanışmasını teşvik ettiğini göstermektedir. Bu merasimler,

⁴⁷ Rodosçuk Şer'iye Sicili, 8647.00019, v. 78b-79a.

⁴⁸ "...ve murâbaha-i mezkûreden elli guruş dahi ifrâz olunub matla'-i nûr-ı hidâyet menba'-ı sıdk-ı vefâ hazret-i fahr-i kâinât efendimizin dünyâya teşrifleri mâh-i Rebi'ülülâ'da def'ateyn Mevlidi'n-Nebevî kirâat olunub mesûbât-ı cemileleri rûh-ı za'îfem ile oğlum Numan rûhuna ihdâ oluna..."

⁴⁹ VGMA, Defter No: 580, Sayfa: 325, Sıra: 168.

⁵⁰ "...ve murâbaha-i mezkûrdan yüz guruş dahi ifrâz olunub ol matla'-ı sems-i vücûd hazret-i enbiyâ aleyhi efdalü't-tahâyâ olan şehri münevver ve mu'accel a'nî bihi mâh-ı Rebi'ülevvel lâmi'a-i pür-âvâz vürûd ve ziyâ-endâz şühûd oldukda mahalle-i mezbûrede vâki' Yusuf Ağa Câmi'i dimekle şehir ma'bed-i latifde akd-i meclis-i kirâat-ı na't-ı şerif mevlûd-i Nebî olunub müste'mîn-i müslimin ve müslimât ihvân ve ahavâta şerbet-i şîrin-güvâr ve sükker ve üd ve güllâb bezl ve isâr ve kirâat-ı Kur'ân-ı Azîmü's-şân iden zevâtâ ve na'thân-ı andelîb-elhâna lâyık üzere ikrâm ve tatyîb-i hâtırlarına ihtimâm olunub hâsıl olan mesûbât-ı celilesini evvelen bi'z-zât mefhar-i mevcûdât aleyhi efdalü's-salavât efendimizin rûh-ı zekiyyelerine ve cihâryâr-ı güzîn ve eimme-i isnâ aşere ve eimme-i müctehidîn ve şühedâ-yı Bedr u Huneyn husûsen cedd ve şefâ'at-penâhımız İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin efendilerimizin ervâh-ı behiyyelerine ihdâ oluna..."

⁵¹ Rodosçuk Şer'iye Sicilleri: 08660.00003, v. 74b-75a.

⁵² "...ve murâbaha-i mezkûreden kırk guruş dahi ifrâz olunub evvel-i mâh-ı mu'azzam ve müseccel şehri Rebi'ülevvel Mevlid-i Resûl-i etemm ve ekml aleyhi salavâtî'llâhî'l-Melik'l-Ekberî'l-A'zâmî'l-Ecl efendimiz hazretleri için şehri mezkûrda na't-ı şerif kirâatı masârufına sarf olunub Mahalle-i el-Hâc İsa'da el-Hâc İsa Câmi'i'nde kirâat oluna..."

⁵³ VGMA Defter No: 988, Sayfa: 165, Sıra: 72.

⁵⁴ "...ve yine murâbaha ve kirâdan yüz altmış guruş ifrâz olunub ol matla'-i Habîb-i Hudâ a'nî bih mâh-ı mübeccel Rebi'ülâ konağım karşusunda kâin el-Hâc İsa Câmi'i'-i Şerifi'nde şekerli olarak mevlid-i şerif-i nebevî kirâat olunub halka-bend-i na't-ı şerif olan zâkirâta ve na't-hâna ve sair müstemî'in-i ihvâna üd ve gülâb ve şeker neşr ve bezl oluna teshilen li'l-hidme şeker kâğıd ile neşr olunub na't-hân ve zâkirânın şeker kâğıdlarına birer mikdâr meblağ sıra vaz' birle i'tâ oluna..."

OSMANLI DÖNEMİ RODOSÇUK PARA VAKIFLARINDA MEVLİD-İ NEBİ MERASİMLERİNE DAİR TAHSİSATLAR

genellikle camilerde veya özel konaklarda icra edilmiş ve sosyal etkileşim için bir fırsat sağlamış, sosyal bağları ve kolektif kimliği güçlendirmiştir.

Ayrıca, bu merasimlere yoksul ve muhtaçların da dâhil edilmesi, vakıfların sosyal refahı teşvik etmedeki rolünü vurgulamaktadır. Yiyecek ve içecek dağıtımı, toplumun dezavantajlı üyelerinin de bu dinî ve kültürel etkinliklere katılmasını sağlamış, böylece sosyal eşitsizlikleri azaltmış ve toplum dayanışmasını artırmıştır. Bu kutlamaların düzenli olarak gerçekleştirilmesi, toplum bağlarının sürekli olarak pekişmesini ve dinî uygulamaların toplum hafızasında yer etmesini sağlamıştır. Mahalle bazında camilerde ve konaklarda düzenlenerek cemaatin bir araya gelmesine olanak sağlamıştır. Örneğin, Hoca Bayezid Mahallesi'ndeki Yusuf Ağa Camii gibi yerler, bu tür etkinliklerin sosyal merkezleri oldu. Bu mekanlarda bir araya gelen insanlar, dinî vecibelerini yerine getirirken aynı zamanda sosyal dayanışmayı da güçlendirdi.

Vakıfların %50'si kadınlar tarafından kurulmuştur. Kadınların bu süreçte aktif rol alması, sosyal hayatta önemli bir yer tuttuklarını gösterir. Ayşe Hatun, Fatma Hoca gibi vâkıfeler, dinî ve kültürel mirasın sürdürülmesine büyük katkı sağlamıştır.

Vakıf kurucularının ekonomik gücü, bu merasimlerin sıklığını ve ihtişamını belirleyen bir unsur olmuştur. Çok büyük meblağlarla kurulan vakıflar, vakıf kurucularının sosyal statülerini ve toplumsal önderlik rollerini pekiştirmiştir.

3.2. Kültürel Etkiler

Kültürel açıdan, mevlid-i şerifin okunması ve muhtelif faaliyetlerin düzenlenmesi, Osmanlı kültüründe Peygamber Efendimiz'e duyulan sevgi ve saygıyı ortaya koymaktadır. Bu vakıflar, kültürel geleneklerin nesiller boyu korunmasında ve aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Törenlerde ikram edilen yiyecek-içecek ve kullanılan gül suyu ve tütsü gibi öğelerin belirli olması ve kayıt altına alınması, toplum içinde yaygın olarak tanınan ve değer verilen standart bir kültürel pratiği göstermektedir.

Bu kültürel uygulamalar sadece dinî değil, aynı zamanda Osmanlı kültürel kimliğine de derinden bağlıdır. Törenlerde kullanılan ud ve gülâb gibi belirli öğeler, toplumun anladığı ve değer verdiği ortak bir kültürel dilin varlığını göstermektedir. On yıllar boyunca kurulan çok sayıda vakıf, bu uygulamaların zaman içinde sürekliliğini, kültürel direnci ve bu geleneklerin toplumsal kimliği korumadaki önemini vurgulamaktadır.

3.3. İktisadî Etkiler

İktisadî açıdan, Rodosçuk'taki para vakıfları, toplum içinde servetin yeniden dağıtılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Vakıfların kurucularının ekonomik profiline baktığımızda, vakfedilen nakit miktarları ve bu paraların işletme oranları, vakıf kurucularının toplumsal ve ekonomik statüleri hakkında çarpıcı ipuçları sunmaktadır.

Örneğin, 18. yüzyılda vakfedilen en yüksek miktar 20.000 guruşken, 19. yüzyılda bu miktar 25.000 guruş seviyesine ulaşmıştır. Bu, ekonomik faaliyetin büyüdüğünü ve daha varlıklı bireylerin toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket ettiğini göstermektedir. Ortalama %15 seviyesindeki işletme oranları, vakıf kurucularının sermayelerini sosyal fayda üretmek üzere sürdürülebilir bir modelle yatırım yaptığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bazı vakıflarda işletme oranı belirtilmemiştir, bu da işletme stratejilerinin heterojen olduğunu düşündürmektedir.

Kurucuların ekonomik statülerine dönük bir değerlendirme yapıldığında, vakfedilen nakit miktarlarının genelde yüksek gelir grubunda yer alan bireylerden geldiği anlaşılmaktadır. Mesela, 1822 yılında Eski Maraş Kadısı Müftizâde Seyyid Mehmed Arif Efendi tarafından vakfedilen 25.000 guruş, bu büyük meblağın sadece ekonomik değil, aynı zamanda manevî bir sorumluluk bilinciyle de ilişkili olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, İbrahim Bey Mahallesi'nde 70 guruş gibi daha düşük bir miktarla kurulan vakıf ise, toplumun farklı gelir seviyelerinden bireylerin de bu hayri amaca katıldığını kanıtlamaktadır.

Varlıklı ferdlerin servetlerini vakıflara tahsis etmeleri, sadece dinî bir motivasyon değil, aynı zamanda toplumun sosyal sermayesini güçlendiren bir mekanizma işlevi görmüştür. Bu model hem servetin dolaşımını hem de yoksul kesimlerin ekonomik faaliyetlere katılımını desteklemiştir. İslâm hukukunun erken bir finansal yönetim sistemi olarak ele alınabilecek bu model, vakıflar aracılığıyla toplumsal dayanışmanın kurumsallaşmasına katkıda bulunmuştur.

Sonuç olarak, para vakıflarının iktisadî etkileri hem toplumsal refahı hem de ferdi manevî faaliyete imkân sağlamıştır. Vakıflar, toplumun iktisadî istikrarını desteklerken, aynı zamanda sosyal adaletin teminine yönelik önemli bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.4. Dinî Etkiler

Dinî açıdan, bu vakıfların kurulması, Osmanlı toplumunda İslâm'a olan bağlılığın ve Peygamber Efendimiz'in velâdeti vesilesiyle ona olan hürmet ve muhabbetin önemini ortaya koymaktadır. Mevlid-i şerifin

okunması, bu etkinliklere imam, şeyh, zâkir, mevlidhan ve na'than gibi dinî liderler ve şahsiyetlerin iştiraki ve merasimler vesilesiyle icra edilen hayr ve hasenatın vakıf kurucuları ve yakınlarının ruhlarına adanması, derin bir dinî bilincin varlığına işaret etmektedir.

Bu vakıflar, ferdlerin öldükten sonra da amel defterlerinin açık kalmasını, sevap hanesine iyiliklerin işlenmesini ve kendilerinin ve sevdiklerinin dualarda hatırlanmasını sağlamanın bir yolu olarak hizmet etmiştir. Bu merasimlerin, Peygamber Efendimiz'in doğum ayı olan Rebiülevvel ayında yapılmasının vurgulanması, bu uygulamaların dinî önemini ortaya koymaktadır. Bu dinî merasimleri vakıflar aracılığıyla kurumsallaştırarak, kurucular, bu uygulamaların devamlılığını sağlamış ve dinî miraslarını güvence altına almışlar ve nesillerine tevarüs ettirmişlerdir.

Osmanlı döneminde Rodosçuk'ta kurulan para vakıfları, toplumun sosyal, kültürel, ekonomik ve dinî yaşamını etkileyen çok yönlü bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu vakıflar aracılığıyla, kurucular hem dinî yükümlülüklerini yerine getirmiş hem de toplumlarının sosyal ve ekonomik refahına katkıda bulunmuşlardır. Bu uygulamaların yüzyıllar boyunca devam etmesi, toplumsal kimliği ve dayanışmayı korumadaki önemlerini gözler önüne sermektedir. Bu vakıfların incelenmesi, Osmanlı dünyasında din, ekonomi ve toplum arasındaki ilişkiye dair değerli bilgiler sunmakta ve bu kurumların hizmet ettikleri toplulukların kültürel ve sosyal dokusunu şekillendirmedeki kalıcı mirasını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Osmanlı döneminde Rodosçuk'ta bulunan vakıfların arşiv incelemesi, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in doğumunu kutlamak amacıyla gerçekleştirilen mevlid törenlerinin, toplumun dinî ve sosyal yapısındaki önemli rolünü gözler önüne sermektedir. Bu çalışma, vakıfların organizasyon ve işleyiş mekanizmalarını ele alarak, vakıflar tarafından finanse edilen mevlid törenleri aracılığıyla toplumun dinî uygulamalara ve sosyal uyuma olan bağlılığını vurgulamaktadır.

18. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar çeşitli mahallelere yayılan vakıfların uzun vadeli yapısı, mevlid törenlerini destekleme geleneğinin sürekliliğini göstermektedir. Bu törenler, manevi zenginleşmenin, toplumsal bağların ve dinî eğitimin yayılmasının merkezi bir unsuru olmuştur. Araştırma ayrıca, vakıfları kuran kişilerin toplumsal ve ekonomik statülerinin yanı sıra dinî gayretlerini de incelemekte, mevlid törenlerine tahsis edilen vakıfların büyüklüklerindeki farklılıkları ortaya koymaktadır. Özellikle Hacı Mehmed Ağa bin Ahmed ve Eski Maraş Kadısı Müftîzâde Seyyid Mehmed Arif Efendi gibi önemli şahsiyetler tarafından kurulan büyük vakıflar, bu törenlerin ihtişamı ve devamlılığına yönelik derin bir bağlılığın altını çizmektedir.

Mevlid törenlerine tahsis edilen çok sayıda vakıf, bu törenlerin Rodosçuk'un dinî ve kültürel yapısındaki önemini de teyit etmektedir. Bu vakıflar, sadece törenlerin finansal boyutunu karşılamakla kalmamış, aynı zamanda camilerin ve diğer dinî yapıların bakımını da destekleyerek törenlerin düzenlenmesini kolaylaştırmıştır.

Osmanlı döneminde Rodosçuk'taki mevlid törenlerinin vakıflar tarafından desteklenmesi, bu toplantıların manevi değerini açıkça ortaya koymaktadır. Mevlidler, İslâmî geleneğin ve toplumsal birlikteliğin ifadesi olarak toplumun bağlılığını özetlemekte, ortak bir manevi ve toplumsal kimliği teşvik etmektedir. Osmanlı toplumunun iç içe geçmiş dinî, sosyal ve ekonomik boyutlarına dair ipuçları barındıran bu törenler, sadece dinî görevlerin yerine getirilmesinin ötesine geçerek, toplum inşası ve hayırseverlik faaliyetleri için önemli mekanizmalar oluşturmuş ve böylece bölgenin İslâmî kültürel ve geleneksel yapısının gelişmesine katkıda bulunmuştur.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The word mevlid, originating from Arabic, encompasses meanings such as "birth," "birthplace," and "time of birth." In Islamic culture, it refers to ceremonies celebrating the birth of Prophet Muhammad, often accompanied by the recitation of literary works crafted for these occasions. Although there is no evidence of such celebrations during the Prophet's lifetime or the early Islamic period, the tradition began under the Fatimid Dynasty in Egypt and later spread across the Islamic world. By the Ottoman period, the celebration of mevlid became formalized, especially during the reign of Sultan Murad III in the late 16th century. The incorporation of waqfs (endowments) into these practices ensured their sustainability and integration into Ottoman cultural and religious life.

Mevlid ceremonies served not only as religious observances but also as instruments of cultural preservation and social unity. They often included the recitation of Vesiletü'n-Necat by Süleyman Çelebi, a seminal work written in Turkish that became central to mevlid traditions. In regions like Rumelia, cash waqfs played a pivotal role in organizing these ceremonies, facilitating their financial and logistical aspects.

This study focuses on Rodosçuk (modern Tekirdağ), an Ottoman town that exemplifies the intertwined roles of cash waqfs and mevlid ceremonies. While broader studies on Ottoman waqfs exist, research on smaller urban

OSMANLI DÖNEMİ RODOSÇUK PARA VAKIFLARINDA MEVLİD-İ NEBİ MERASİMLERİNE DAİR TAHSİSATLAR

settings like Rodosçuk is limited. This work addresses that gap, analyzing archival documents to reveal how cash waqfs financed and sustained mevlid ceremonies, fostering social cohesion and cultural continuity.

Methodology

The research employs a qualitative approach, utilizing historical document analysis to explore the role of cash waqfs in funding mevlid ceremonies in Rodosçuk. Primary sources include archival documents from the General Directorate of Waqfs and the National Library. These records detail the establishment, financial structures, and operational frameworks of cash waqfs, particularly those associated with mevlid-i şerif ceremonies.

The methodology follows a systematic process:

Document Collection: Archival materials related to waqfs in Rodosçuk were identified and selected.

Transcription and Translation: Ottoman-era documents were transcribed into modern Turkish, ensuring accuracy and preservation of their original meaning.

Content Analysis: Data were categorized based on key themes, such as founder demographics, financial allocations, and the geographical distribution of waqfs.

Quantitative Representation: Findings were represented through tables and graphs, illustrating trends such as the frequency of waqf establishment by century and the gender distribution of founders.

The study adopts a descriptive model, aiming to reconstruct the socio-economic and cultural dimensions of cash waqfs and their influence on mevlid ceremonies. By focusing on Rodosçuk, the research highlights a localized perspective while contributing to broader understandings of Ottoman waqf practices.

Analysis

Cash waqfs in Rodosçuk emerged as vital institutions for sustaining religious, cultural, and social life during the Ottoman period. The archival analysis uncovered 20 cash waqfs established primarily between the 18th and 19th centuries. These waqfs allocated funds explicitly for mevlid ceremonies, reflecting the community's commitment to honoring Prophet Muhammad's birth and fostering societal cohesion.

Socio-Cultural Impacts

Mevlid ceremonies funded by these waqfs became focal points for community interaction. They were not merely religious events but also platforms for social engagement, bringing together people from various strata of society. Activities often included Quran recitations, hymns, and sermons, accompanied by refreshments like sherbet, sugar, and rosewater. These offerings symbolized hospitality and inclusivity, allowing even the economically disadvantaged to participate.

Moreover, the ceremonies reinforced shared cultural values. Specific rituals, such as the recitation of Vesiletü'n-Necat, highlighted the community's reverence for the Prophet and their commitment to preserving Ottoman-Islamic traditions. The inclusion of music and incense further enriched the ceremonies, creating a sensory experience that resonated deeply with attendees.

Economic Dimensions

The economic model of cash waqfs was innovative and sustainable. Founders endowed funds, which were invested to generate profits. These profits, typically around 15% annually, were allocated for specific purposes, such as organizing mevlid ceremonies. This financial structure ensured a steady flow of resources, enabling the waqfs to support recurring activities without depleting their principal capital.

The redistribution of wealth through waqfs also mitigated socio-economic inequalities. By financing public religious ceremonies, waqfs provided access to spiritual and communal experiences for all, regardless of economic status. Additionally, the economic activity generated by these waqfs—such as hiring performers and purchasing supplies—stimulated local markets.

Gender Dynamics

Interestingly, the analysis revealed gender parity in waqf establishment. Of the 20 waqfs examined, half were founded by women. This finding underscores the active role of women in Ottoman philanthropic and religious life, challenging traditional perceptions of gender roles. However, men controlled a larger share of the financial capital, indicating disparities in resource distribution.

Geographical Patterns

The geographical distribution of waqfs within Rodosçuk highlighted patterns of community engagement. Neighborhoods such as Hacı İsa and Hoca Bayezid hosted multiple waqfs, reflecting their prominence as centers

of religious and social activity. This spatial concentration facilitated the organization of frequent and well-attended ceremonies, embedding mevlid traditions into the fabric of local life.

Archival Insights

Archival documents provided detailed accounts of how these ceremonies were conducted. They specified the locations, timing, and participants, along with precise allocations for performers and supplies. For example, the Hanife Hatun Vakfı (1705) allocated funds for Quran recitations and refreshments, ensuring the ceremony's decorum and inclusivity. Similarly, the Eski Maraş Kadısı Müftizâde Vakfı (1822) financed multiple recitations and provided stipends to participants, demonstrating meticulous planning and community-oriented objectives.

Results

The findings underscore the multifaceted role of cash waqfs in Ottoman, in Rodosçuk. These institutions bridged spiritual devotion and practical societal benefits, ensuring the sustainability of mevlid traditions. They served as mechanisms for social solidarity, economic redistribution, and cultural preservation, illustrating the interconnectedness of religion, economy, and community in Ottoman society.

The detailed financial and operational records of these waqfs highlight their efficiency and adaptability. Their structured approach to funding and organizing ceremonies ensured continuity, allowing traditions to persist across generations. Furthermore, the active involvement of women in establishing waqfs reflects a nuanced understanding of gender dynamics in Ottoman philanthropy.

Conclusion

This study sheds light on the significant contributions of cash waqfs to the social, cultural, and religious life of Ottoman Rodosçuk. By institutionalizing mevlid-i şerif ceremonies, these waqfs not only honored Islamic traditions but also strengthened community bonds and economic vitality.

The research highlights the enduring legacy of Ottoman waqfs as instruments of social engineering and cultural preservation. Their role in integrating religious observances into daily life underscores their importance as both spiritual and pragmatic institutions. Future studies could expand on these findings by comparing Rodosçuk's waqfs with those in other Ottoman towns, offering broader insights into the empire's socio-religious landscape.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- Rodosçuk Şer'iyye Sicili: 8639.00018, v. 1b-2b.
Rodosçuk Şer'iyye Sicili: 08579.00015, v. 63b-64a.
Rodosçuk Şer'iyeye Sicili, 08596.00008, v. 27b-28a.
Rodosçuk Şer'iyeye Sicili, 08633.00011, v. 40a-b.
Rodosçuk Şer'iyeye Sicili, 08609.00001, v. 12b-13b.
Rodosçuk Şer'iyeye Sicili, 08608.00003, v. 17a-b.
Rodosçuk Şer'iyye Sicili, 08652.00001, v. 71a-b.
Rodosçuk Şer'iyye Sicili, 8622.00008, v. 43b-45a.
Rodosçuk Şer'iyye Sicilleri: 08626.00022, v. 26b-27a.
Rodosçuk Şer'iyye Sicili, 08626.00010, v. 117b-118a.
Rodosçuk Şer'iyeye Sicili, 08635.00016, v. 16b-17a.
Rodosçuk Şer'iyeye Sicili, 8647.00019, v. 78b-79a.
Rodosçuk Şer'iyye Sicili: 08660.00003, v. 74b-75a.
VGMA Defter No: 988, Sayfa: 165, Sıra: 72.
VGMA, Defter No: 737, Sayfa: 155-164, Sıra: 61.
VGMA Defter No: 626, Sayfa: 704-714, Sıra: 736.
VGMA, Defter No: 626/1, Sayfa: 92-93, Sıra: 110.
VGMA, Defter No: 743, Sayfa: 289-293, Sıra: 99.

OSMANLI DÖNEMİ RODOSÇUK PARA VAKIFLARINDA MEVLİD-İ NEBİ MERASİMLERİNE DAİR TAHSİSATLAR

VGMA Defter No: 579, Sayfa: 45-46, Sıra: 26.

VGMA, Defter No: 580, Sayfa: 325, Sıra: 168.

Araştırma Eserler

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, OSAV, İstanbul 1996.

AKSOY, Hasan, "Mevlid", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 28, İstanbul 2004, ss. 482-484.

ATEŞ, Hacer, "Tekirdağ", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, ss. 359-362.

BRYMAN, Alan, *Social Research Methods*, Oxford University Press, 2012.

BULUT, Mehmet ve diğerleri, *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları (Takdim)*, İZÜ Yayınları, İstanbul 2019.

BULUT, Mehmet and KORKUT, Cem, "The Impact of the Elite (Ulema) Class on the Ottoman Economy: The Case Study of the Cash Waqfs", *International Journal of Economics, Management and Accounting*, S.30 (1): ss. 27-54. <https://doi.org/10.31436/ijema.v30i1.879>.

CRESWELL, John W., *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (3. Baskı), Sage Publications, Los Angeles 2009.

DARKOT, Besim, "Tekirdağ", *İslam Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul 1979, ss. 133-135.

ESAT EFENDİ, *Osmanlılarda Töre ve Törenler*, Tercüman Gazetesi, İstanbul 1979.

FLICK, Uwe, *An Introduction to Qualitative Research* (4. Baskı), Sage, London 2009.

GÜNAY, Hacı Mehmet, "Vakıf", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, ss. 475-479.

İNALCIK, Halil, "Rumeli", *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1964, ss. 766-773.

İNALCIK, Halil, "Rumeli", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul 2008, ss. 232-235.

KORKUT, Cem ve BULUT, Mehmet, "XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması", *ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 2, 2017, ss. 167-194.

MASON, Jennifer, *Qualitative Researching* (2. Baskı), Sage, London 2003.

NEUMAN, William L., *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* Cilt I-II, Yayın Odası, İstanbul 2006.

ÖZCAN, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK, Ankara 2003.

ÖZEL, Ahmet, "Mevlid", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 28, İstanbul 2004, ss. 475-479.

PEKOLCAY, A. Necla, "Mevlid", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 28, İstanbul 2004, ss. 485-486.

SILVERMAN, David, *Doing Qualitative Research: A Practical Handbook* (3. Baskı), Sage, London 2010.

ŞEKER, Mehmet, "Mevlid", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 28, İstanbul 2004, ss. 479-480.

ŞİMŞEK, Mehmet, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münakaşalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 27, 1986, ss. 207-220.

TUĞRUL, Mehmet, "Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıflarında Mevlid-i Nebî Kutlamalarına Dair Tahsisatlar", *Vefatının 600. Yılında Süleyman Çelebi ve Mevlid Kültürü* içinde, haz. Bekir Kemikli, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2023, ss. 107-132.

TUĞRUL, Mehmet ve AYDINBAŞ, Yunus Emre, "Osmanlı'da Şehir Ekonomisi ile Vakıf İlişkisi: Rodosçuk'ta 1763 Tarihili Mehmed Ağa bin İbrahim Ağa Vakfı", *İnsan, Tarih ve Şehir* içinde, haz. Mustafa Kemal Arıcan, Mehmet Tuğrul, Yunus Emre Aydınbaş, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2020, ss. 139-161.

OSMANLI DÖNEMİ RODOSÇUK PARA VAKIFLARINDA MEVLİD-İ NEBİ MERASİMLERİNE DAİR TAHSİSATLAR

Ek 2. Şerife Esmâ Hanım bint Müftüzade Şeyh Seyyid Mehmet Ataullah Efendi Vakfiyesi Transkripsiyonu

Mâ hurrîre fihi mine'l-vakfî ve şurûti cerâ ledeyye ve vadaha beyne yedeyye ve ilâ-ba'de ri'âyeti mâ tahte mürâ'âtihi hakemtü bi-sihhatihi ve lüzümühi âlimen bi'l-hilâfi'l-vâki' beyne'l-eimmeti'l-eşrâf ve ene'l-fakîru ileyh subhânehu ve te'âlâ Sirozîzâde es-Seyyid Mehmed Tahir el-Müvellâ hilâfe bi-Medîneti Rodoscuk gufire lehumâ.

Ferâid-i hamd-i nâ-mahdûd ve cenâb-ı vâcibü'l-vücûd ve mur-vârid-i sipâs-i hulûs-i ma'kûd hazret-i Hayy [u] Vedûd ile zîver-sâzî-i şâhid-i kitâb-ı hayrâta bâdî ve nukûd-ı durûd-ı gayr-i mahdûd ve sâhib-i Makâm-ı Mahmûd ve zuhûb-i sitâyîş-i amîmü'l-vürûd âl ve sahbi mes'ûd ile revnak-tırâzî-i katâr-ı sûtür-ı hasenâta mûdî budur ki

Medîne-i Rodoscuk sînet ani't-teşettüti ve't-teferruk mahallâtından el-Hâc İsa Mahal- lesi'nde sâkine umdetü'l-muhadderât ve zübdetü'l-mestürât sâhibetü'l-hayrât ve râ- gıbu'l-meberrât ve's-sadakât Şerife Esmâ Hanım bint Müftüzâde eş-Şeyh es-Seyyid Meh- med Ataullah Efendi enâra'llâhu merâmahâ alâ-vıfki matlebihâ'l-a'lâ tarafından takrîre vekîl-i sâbitü'l-vekâlesi Nakîbzâde es-Seyyid Mustafa Vâsîf Efendi meclis-i şer'-i şerîf-i şâmihü'l imâd-ı Ahmedî ve mahfel-i dîn-i münîf-i râsihü'l-evtâd-ı Muhammedî'de vakf-ı câiyyü't-tafsîlinin umûrunu rü'yet ve idâreye velî ve şurût-ı âti'z-zikri tenfiz ve icrâya mü- tevelli nasb ve ta'yîn eylediği Müftüzâde eş-Şeyh es-Seyyid Ataullah Efendi ibn es-Seyyid eş-Şeyh Mustafa Ziyaeddin Efendi mahzarında bi-niyyeti's-sâfiye ve't-taviyye'l-vâfiyye dehen-güşâ-yı takrîr-i sıhhat-pezir ve zebân-pîrâ-yı tasvîr-i mâ-fi'z-zamîr olub elân hav- za-i temellüküm ve mazbût-ı kabza-i tasarrufum olan atyeb-i mâl ve enfes-i menâlim- den ifrâz ve akvâl-i sâiremden kemâl-i imtiyâz ile mümtâz eylediğim yalnız bin beş yüz gurusumu hasbeten li'llâhi te'âlâ ve li-merzâtihi'l-Kerîm ve ittikâen min-azâbihi'l-elîm ve ibtiğâen bi-şefâ'at-i nebiyyihi Muhammedin aleyhi efdalü't-tahiyye ve ekmelü't-teslîm *yevme lâ yenfe'u mâlûn ve lâ benûn illâ men eta'llâhe bi-kalbi'n-selîm* vakf-ı sahîh-i mü- ebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs idüb şöyle ta'yîn-i şurût ve tebyîn-i kuyûd-ı mebsût eyledim ki;

Meblağ-ı mevkûf-ı mezbûrumun beş yüz gurusu bi-yedi'l-mütevelli rehn-i kavî ve kefil-i melî ve lede'l-emn ve'l-vüsûk ikisinden biriyle beher sene alâ-vechi'l-helâl onu on bir bu- çuk hesabı üzere istîrâh ve istîğlâl olunub bi-fazli'llâhi te'âlâ hâsıl olan iki yüz yirmi beş gurusu nemâsından on beş gurusu Câmi'-i Vasat imâmı efendiye iki hatm-i şerîf tilâveti için virile birinin ecr-i cezîli vâlideynim ve evlâdım ve akrabâ ve ta'allukâtım ervâhına ve birinin sevâbı rûh-i âcizâneme ihdâ oluna ve murâbaha-i mezkûreden on beş gurusu dahi Câmi'-i Vasat'da müezzin olan efendi beş vakitte beyne's-sünneti ve'l-farz Resûl-ı Ekrem ve nebiyy-i muhterem şefî'-i usât-i irsât aleyhi efdali's-salavât ve ekmeli't-teslîmât Efendimiz Hazretleri'nin ervâh-ı kudsiyyeleriyçün ve âl ve evlâd ve ashâb-ı kirâm ervâh-ı tayyibeleriyçün ve Hazret-i Bilâl-i Habeşî rûh-ı şerîfiyçün ve sâhibetü'l-hayrın kimesne- leri ervâhi için ve cemî'-i ashâb-ı hayrât ve kâffe-i ehl-i îmân ervâhiyçün ve cümlelerin afv ve âfiyeti için Allah Te'âlâ rızâ-i şerîfiyçün el-Fâtiha deyu nidâ idüb cümle cemâ'at Fâtiha-i Şerife'yi kirâatinden sonra İhlâs-ı Şerife müezzin efendi şurû' ide ber-minvâl-i muharrer ba'de edâ'l-hidme on beş gurusu mutasarrıf ola ve murâbaha-i mezkûreden kırk gurusu dahi ifrâz olunub evvel-i mâh-ı mu'azzam ve müseccel şehri Rebî'ülevvel Mevlid-i Resûl-i etemm ve ekmel aleyhi salavâti'llâhi'l-Melik'l-Ekberi'l-A'zâmi'l-Ecl efendimiz hazretleri için şehri mezkûrda na't-ı şerîf kirâatı masârifına sarf olunub Ma- halle-i el-Hâc İsâ'da el-Hâc İsâ Câmi'inde kirâat oluna ve murâbaha-i mezkûreden otuz gurusu dahi ifrâz olunub İd-i Şerîf-i Adhâ'da "Etemmu sâhibiküm fe innehâ ale's-sırâti metâyâküm" hadis-i şerîfi medlûlünce bir re's ganem iştirâ olunub luhûmu fukarâya tak- sîm mesûbâtı rûh-ı nâ-tüvânîma ihdâ oluna ve murâbaha-i mezkûreden yirmi beş gurusu dahi ifrâz olunub evvel-i tâc-ı şuhûr-ı ağvâm şehri şerîf-i Muharremü'l- Harâm'da âşûrâ tabh olunub kimesnenin kâse-i billûr-kulûbu ve dest-reviyle dilkeş-âver ve münker ve refte-der olmayarak imlâ-i inâ-i Fâtır iderek cümleyi mesrûr ideler murâbaha-i mezkû- reden kırk gurusu dahi ifrâz olunub İd-i Şerîf-i Fıtr'da sıbyân-ı eytâm-ı vâcibü'l-enâm ve'l-ikrâm ve'l-ihtirâm ayakkabıları iştirâ olunub ikdâm-ı eytâm-ı mezâleti kedûretten ma'sûm kılınmasına ikdâm ideler ve murâbahâ-i mezkûreden otuz beş gurusu dahi ifrâz olunub Mahalle-i el-Hâc İsâ'da Câmi'-i Şerîf-i el-Hâc İsâ imâmı ve hatîbi olan efendiye Ramazân-ı mağfîret- nişânda iki hatm-i şerîf tilâveti için meblağ-ı mezkûrdan on beş gurusu virile ve on gurusu câmi'-i mezkûrda bir timur âvîzede sûret-i add ve kanâdîl ikâd için revgan-ı zeyt alına ve beş gurusu yüz parasıyla şikest olan kanâdîl ve şamandıralara sarf oluna ve yüz parasıyla hasır ve süpürge alına ve beş gurusu müezzine ikâdiye virile hatm-i şerîflerin mesûbâtı cedd-i emced-i bezr-i güvânım hüsneyn-i ahseneyn sıbtayn-i muhteremeyn imâmeyn-i mükerremeyn emîreyn-i mu'azzameyn şehideyn-i sa'ideyn seyid-i şebâb-ı ehli'l-cenneh ve kurretü'l-ayn-ı ehli- sünnet imâmü'l-mü'minîn el-Ha- san ve'l-Hüseyn radiya'llâhu te'âlâ anhumâ ve mün'ata'llâhi te'âlâ bi-emrihimâ fi'd-dün- yâi şefâ'atihimâ fi-yevmi-l-hayrâ efendimiz hazretlerinin ervâh-ı kudsiyye ve zekiyye- lerine ihdâ olunub himmetleri isticlâb oluna ve murâbaha-i mezkûreden iki yüz yirmi beş gurusu şurût-ı muharrereye ba'de's-sarf sahhü'l-bâkî yirmi beş gurusu dahi hakk-ı tevliyet olub müddet-i hayâtımda mutasarrıf olam bi-emr-i Hudâ târike- i dâr-ı fenâ ve âzime-i gülşen-sarây-ı bekâ ve bi-fazli'llâhi te'âlâ sâkine-i firdevs-i a'lâ olduğumda vâ- lid-i mâcidim Müftü Efendizâde eş-Şeyh es-Seyyid Mehmed Ataullah Celaleddin Efendi mütevelli olub şurût-ı mezkûreme ba'de'l-edâ yirmi beş gurusu hakk-ı tevliyete mutasarrıf olalar anlar dahi târik-i nâsût ve âzim-i dâr-ı melekût ve bi-fazli'llâhi ve lütfihi tebâreke ve te'âlâ sâkin-i kurb-ı lâhût olduklarında zevcim Haşim Ağa ibn Mustafa Ağa vakf-ı mezkûruma mütevelli olalar anlar dahi târik-i elbise-i fenâ ve sâlik-i meslek-i hilye-i bekâ

oldukda evlâdım ve evlâd-ı evlâdım ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdım ekber ve vâreste bat- nen ba'de batnin ve ferğan gibbe aslihi mütevellî olub şurûtumu ba'de'l-icrâ hakk-ı tevli- yet olan yirmi beş guruşa mutasarrıf olalar ve li- ebeveyn karındaşım hasbî nâzır olub ve evlâd-ı evlâdı nâzır ola ve ma'âza'llâhu te'âlâ evlâdlarım inkirâzından sonra karındaşım sonra batnen ba'de batnin karındaşımın ekber evlâdları mütevellî olub vazîfe-i tevliye- te mutasarrıf olalar el-iyâzü bi'llâhi'l-Feyyâz ba'de inkirâzi'l-küll medîne-i mezbûrede Sirozîzâde Nakşibendiyesi'nde mesned-nişin-i meşihat olan meşâyih efendiler hazerâtı mütevellî olub şurûtumu ba'de'l-edâ vazîfe-i tevliye- te mutasarrıf olalar ve mürûr-ı eyyâm ile mürâ'ât-ı vakf müte'azzir olur ise menâfi'-i vakf mutlakâ fukarâ-yı müslimîne harc ve sarf oluna deyu fâriğan ani'ş-şevâğil ve hâliyen ani'l-avâil ve âriyen an-emr-i muhill meblağ-ı merkûm bin beş yüz guruşu mütevellî-i mûmâ ileyh efendî hazretlerine teslim eylediğimde anlar dahi evkâf-ı sâire mütevellîleri gibi vakfiyyet üzere kabz ve kabûl ve şurût-ı mezkûremi edâya mütemehhid eyledi deyu hatm-i kelâm ve ifâ-yı merâm ey- lediğimde gibbe't-tasdîki'l-mu'teberi'ş-şer'î vâkıfe-i mûmâ ileyhimâ ufiye'llâhu lehumā ve li-vâlideyhimâ semt-i hilâfa atf-ı zimâm ve cânib-i inhirâfa sarf-ı zimâm idüb vakf-ı nukûd inde'l- eimmeti's-selâseti'n-nehâir aleyhim rahmeti'llâhi'l-Meliki'l-Kebîr bâtil ve gayr-ı meşrû olmağla vakf-ı mezkûrdan rücû' ve meblağ-ı merkûmu mülkûme istirdâd iderim deyu da'vâ ve muhâsamaya şurû' ve mütevellî- i mûmâ ileyh esbağ'allâhu ni'ame- hu aleyh vakf-ı nukûd ve âna mebnî şurût ve kuyûd İmâm Ensârî aleyhi rahmeti'l-Bârî rivâyeti üzere imâm-ı cennet-makarr Hazret-i İmâm Züfer aleyhi rahmeti Rabbi'l-bahri ve'l-berr katında sahîh ve inde İmâmeyni'l-Hümâmeyn aleyhimâ rahmet-i Hâlıkul-kev- neyn sıhhat dahi müstelzim-i lüzûm olduğı kütüb-i fikhiyyede mastûr-ı nakl-i sarîh ol- mağın vâkıfe-i mûmâ ileyhimânın min-küllil-l-vücûh rücû'u gayr-ı meşrû'dur deyu redd ve teslimden imtinâ' ve nizâ' birle hâkim-i muvakki'-i sadr-ı kitâb tûbâ lehu ve hüsnü meâb efendî huzûrunda müterâfi'ân ve fasl u hasme tâlibân olduklarında hâkim-i mûmâ ileyh lâ zale'l- Hakku câriyen beyne yedeyhi efendî hazretleri tarafeynin kelâmını ısgâ ve tasavvur ve cânibeynin merâmını istikrâ ve tedebbür idüb temhîd-i kavâ'id-i hayrî evlâ teşyîd-i mebânî-i vakfı ahrâ görmekle âlimen bi'l-hilâfi'l-cârî beyne'l-eimmeti'l-eşrâ- fi'l-eslâf vakf-ı mezkûrun evvelen alâ-kavli İmâm Züfer sıhhatine ve alâ-re'yi'l-imâmeyn sâniyen lüzûmuna hükm-i muhkem-i şer'î ve kazâ-i mübrem-i mer'î itmeğın min-bâ'd vakf-ı mezkûr sahîh ve lâzım ve müebbed ve mütehattim olub nakz ve ibtâlîne mecâline muhâl ve tağyîr ve ihtilâli mümteni'u'l-ihitmâl oldu *Fe men beddelehu ba'de mâ semî'a- hu fe inne mâ ismuhu ale'llezîne yubeddilûnehu inne'llâhe semî'un alîm* ve ecru'l-vâkıfeti ale'l-Hayyi'l-Cevvâdi'l-Kerîm cerâ zâlike.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

**OSMANLI DÖNEMİ RODOSÇUK PARA VAKIFLARINDA MEVLİD-İ NEBİ MERASİMLERİNE
DAİR TAHSİSATLAR**

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 7, Sayı/Issue 13, Ocak/January 2025, ss. 89-112.

Geliş Tarihi–Received Date: 04.10.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 01.01.2025

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

HALEP AHKÂM DEFTERİ SERİSİNİN SON CİLDİ KAPSAMINDA HALEP EYÂLETİ'NİN SOSYAL VE İDÂRİ TAHLİLİ

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1561082>

 SIRAÇ AKTÜRK*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren tesis edilen yargı teşkilatı, “Daire-i Adliye” şeklinde ifade edilip yönetim anlayışının vazgeçilmez değeri olmuştur. Tanzimat öncesi ve sonrasında sürekli geliştirilen adalet sisteminin başarısı, adil bir padişahın güçlü ve itaatkâr bir ordu ile tebaaya hâkim olmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu yönetim anlayışı bağlamında taşraya tayin olunacak kadı seçimi hususunda oldukça seçici davranılmıştır. Zira ilgili mahalde görev yapacak olan kadı, tebaanın varlığı ve itaatini adaletle sağlamanın yanı sıra hem padişahın adli vekili hem de ordu ile tebaayı bağlayıcı bir rol üstlenmiştir. Bununla birlikte, kadı mahkemesinde yaşanan yargılama süreci sonunda haksızlığa uğradığını düşünen şahısların en üst derecede yer alan Divan-ı Hümâyûn'a başvurma hakkına sahip olması oldukça önemli olmuştur. Ancak yerel mahkemelerde halledilmeyip Divân-ı Hümâyûn'a aksettirilen davaların çoğalmasından dolayı, artan bürokratik muameleleri kolaylaştırmak için önce 1649 yılından itibaren şikâyet defterleri ve 1742 yılından itibaren ise Ahkâm defterleri tutulmaya başlanmıştır. Mahalli yönetim ile reâya arasındaki ilişkilerde ya da ahalinin kendi içerisinde meydana gelen dava konusu olayların neler olduğunun belirlenip devletin bu sorunlara nasıl çözüm bulduğunun tespit edilmesi, Ahkâm defterlerini, günümüzde bilhassa toplumsal ve kültürel araştırma konularında en önemli şehir tarihi kaynakları arasına dahil etmektedir. Ahkâm defterleri ihdas edilmeden önce de hak kaybına uğrayan reâyanın Divân-ı Hümâyûn'a başvurma hakkı bulunmaktaydı. Ancak Ahkâm defterleri ile birlikte şikâyet mekanizması, kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Ahkâm defterleri, padişah veya padişahın yetki verdiği makamlar tarafından çıkarılan dava konusuna dair hükümleri ihtiva etmektedir. Ahkâm defterlerine geçirilecek olan hükümlerin hangi taşra mahalline ait olduğu hususunda bir düzen geliştirilip ilgili hükme erişimi daha hızlı sağlamak amacıyla Ahkâm defterleri 17 eyâlete ayrılmıştır. Bu eyâletlerden birisi, Halep Eyâleti olup bu kapsamda Halep Ahkâm Defteri serisi oluşturulmuştur. Halep Ahkâm Defteri serisi, dönem olarak 1742-1881 yılları arasında tutulmuş 9 defterden oluşmaktadır.

Bu çalışmada, Halep Ahkâm Defteri serisinin Tanzimât döneminde kaydı tutulan tek ve serinin son cildi olan 9 numaralı defter, şekil ve muhteva bakımından incelenmiştir. Araştırmaya konu olan defter, 18,5x46 cm büyüklüğünde, 84 sayfa ve 104 hükümden ibaret olmuştur. Bahsi geçen defterin ihtiva ettiği hükümlere dair özet malûmat verildikten sonra konu bakımından tasnife tâbi tutulan hükümler, 1850-1881 yılları arasında kapsamaktadır. Bu çalışmada, adı geçen tarihler arasında Halep ve çevresinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim ahalinin dava konusu haline gelen şikâyetlerinin neler olduğu ve bu sorunlara yönelik olarak devletin ne tür tedbirler aldığı hususu üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda 9 Numaralı Halep Ahkâm Defteri'ndeki hükümler üzerinden Osmanlı'da ahalinin devlete ve devletin de ahaliye olan tutumunu hukuksal boyut önceliğinde ortaya koyabilmekte, zamanla devlet sisteminde ortaya çıkan bazı bozuklukların da izini sürebilmekteyiz. Bu çalışmada ayrıca hükümlerin içeriğinde verilen bilgiler doğrultusunda, eyâletin idâri ve sosyal yapısı hakkında da malûmat verilip değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halep, Ahkâm Defterleri, Şikâyet, Tanzimât Dönemi.

* Dr., Mardin/TÜRKİYE, E-Posta: akturk_909@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0109-8738.

SOCIAL AND ADMINISTRATIVE ANALYSIS OF ALEPPO PROVINCE WITHIN THE LAST VOLUME OF THE ALEPPO PROVISIONS BOOK SERIES

ABSTRACT

The judicial organization established since the foundation of the Ottoman State was expressed as “Department of Justice” and became an indispensable value of the administrative approach. The success of the justice system, which was continuously developed before and after the Tanzimat, was possible with a just sultan dominating the people with a strong and obedient army. In the context of this administrative approach, the selection of the judges to be assigned to the provinces was very selective. Because the judge who would serve in the relevant locality, in addition to ensuring the existence and obedience of the people with justice, also had the role of being both the sultan’s judicial representative and binding the people with the army. However, it was very important that individuals who thought they had been wronged at the end of the trial process in the judge’s court had the right to appeal to the Imperial Court, which was at the highest level. However, as the number of cases that were not resolved in local courts but were referred to the Imperial Council increased, complaints books were first kept in 1649 to facilitate the increasing bureaucratic procedures, and then Provisions books were kept in 1742. Determining the events that took place in the relations between the local government and the people or among the people themselves and how the state found solutions to these problems makes the provisions books among the most important urban history sources, especially in social and cultural research. Even before the creation of the provisions books, the people who lost their rights had the right to appeal to the Imperial Council. However, with the provisions books, the complaint mechanism gained an institutional identity. Provisions books contained the rulings on the subject of the case issued by the sultan or the authorities authorized by the sultan. In order to develop an order regarding which provincial locality the provisions to be recorded in the books of laws belong to and to provide faster access to the relevant provisions, the books of laws were divided into 17 provinces. One of these provinces is Aleppo Province and within this scope, the Aleppo Provisions Book series was created. The Aleppo Provisions Book series consists of nine books kept between the years 1742-1881.

In this study, the book number nine, which is the last volume of the Aleppo Ahkam Defteri series and the only one recorded during the Tanzimat period, was examined in terms of form and content. The book that was the subject of the research was 18.5x46 cm in size, consisted of 84 pages and 104 provisions. After giving summary information about the provisions contained in the mentioned book, the provisions classified in terms of subject cover the years 1850-1881. In this study, the complaints of the Muslim and non-Muslim people living in Aleppo and its surroundings that became the subject of litigation between the mentioned dates and what kind of measures the state took to address these problems were emphasized. In this context, we can reveal the attitude of the people towards the state and the state towards the people in the Ottoman Empire through the provisions in the Aleppo Book of Provisions Number Nine, in terms of legal priority, and we can also trace some of the disorders that emerged in the state system over times. In this study, information about the administrative and social structure of the province was also given and evaluated in line with the information given in the content of the provisions.

Keywords: Aleppo, Books of Provisions, Complaints, Tanzimat Period.

GİRİŞ

Ahkâm, Arapça hüküm’ün çoğulu olup geniş manada, herhangi bir mevzuya dair hazırlanmış olan kurallar bütününü ifade etmek için kullanılmakla birlikte, bu çalışmada “padişah buyruğu” anlamına gelmektedir.¹ Osmanlı Devleti’nde hükümler doğrudan padişah tarafından isdâr edilmez, padişahın yetki verdiği sadâret makamı veya defterdarlıktan çıkardı. Sadâret makamı tarafından hazırlanıp adına ferman veya irâde denilen hükümlerin kaydedildiği defterlere “mühimme” denilmektedir. Defterdarlık makamı tarafından çıkarılan hükümlerin kaydedildiği defterlere ise “Ahkâm-ı Mâliye” adı verilirdi. Günümüzde tespit edilen en eski tarihli “Ahkâm-ı Mâliye” defteri, 1521 yılına ait olup daha ziyade Rumeli’ye ait mali ahkâmı ihtiva etmektedir.² Ahkâm Defterleri’nin tamamı, maliye ahkâmı özelliğini göstermemektedir. Zira bu çalışmaya konu olan Ahkâm Defteri serisi, Divân-ı Hümâyûn’a ait olup doğrudan halkın şikâyetlerine getirilen çözümler doğrultusunda hazırlanmıştır. Ancak bu defter serisinin evveliyatında, Şikâyet Defterleri ihdas olunmuştur. Şikâyet Defterleri, konu bakımından bahçe ve tarla sınır anlaşmazlıkları, şekâvet hadiseleri, ilgili taşra mahallinin yönetiminde yetkili memurlar ile yaşanan ihtilafları, alacak-verecek ile ilgili şikâyetleri, mahkeme kararlarına itirazı, yaylak ve kışlak ihtilaflarını, vergi toplama hususunda zorluk çeken timarlı sipahinin şikâyetleri ve esnafın muhtelif şikâyetlerini ihtiva etmektedir. 1649 yılına kadar ferman, berat ve hükümlerin tamamı Mühimme Defterleri’ne

¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Yayınları, Ankara 2008, s. 20; Halil Sahillioğlu, “Ahkâm Defteri” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 551; T.H. Weir, “Hüküm” *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. 5(1), Ankara 1987, s. 627; Ahmet Özel, “Ahkâm” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 551.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1988, s. 83; Sahillioğlu, *agm*, s. 551.

kayıt olunur iken bu tarihten itibaren yalnız devlete ait işler adı geçen defterlere yazılmış, şahsi davalara ait ferman, berat ve benzeri kayıtlar ise Şikâyet Defterleri'nde tutulmaya başlanmıştır.³

Divân-ı Hümâyûn'a iletilen şikâyet davalarının artmasından kaynaklı bürokratik işlemlerde meydana gelen yoğunluğu hafifletmek amacıyla 1742 yılında dönemin reisülküttabı Koca Ragıp Paşa tarafından ihdas olunan Ahkâm Defterleri, taşrada çözülemeyen davaların daha seri şekilde sonuca bağlanmasına vesile olmuştur.⁴ Muhteva bakımından Şikâyet Defterleri'nin devamı olup anılan tarihten itibaren şikâyetlerin eyâletlere göre ayrı defterlerde tutulmaya başlaması üzerine ortaya çıkan Ahkâm Defterleri serisi, İkinci Meşrûtiyet dönemine kadar tutulmaya devam etmiştir. Ahkâm Defterleri, şu bölgelere ayrılmıştır: Adana, Diyarbekir, Karaman, Rumeli, Anadolu, Erzurum, Maraş, Sivas, Bosna, Halep, Mora, Şam-ı Şerif, Özi-Silistre, Cezâyir, Rakka, İstanbul ve Trabzon olmak üzere toplam 17 Ahkâm Defteri serisinin tamamı, Mora Ahkâm Defteri hariç 1742 tarihinde tutulmaya başlayıp muhtelif tarihlerde sona ermektedir.⁵

Ahkâm Defterleri, "kıрма divânî" yazı türüyle yazılmışlardır. Bu yazı türüyle hızlı yazma endişesi, zaman zaman yazım hatalarının görülmemesine neden olup bu tarzda yazılmış belgelerin okunması divânîye nazaran daha zor olmuştur.⁶ Ahkâm Defterleri'nde yer alan hükümler, genel manada birkaç kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısımda, işe ve icabına göre, ilgili mahalde bulunan örfi ve şer'i yetkililerden birisi ya da birkaçına hitapta bulunulur. İkinci kısımda, şikâyetin konusu, muhtevası ve davacı kişi ya da kişilerin talebinin ne olduğundan bahsedilir. Üçüncü kısım, şikâyet konusunun çözümüne dair malûmatı içermektedir. Hükümün son bulunduğu yerde ise kaydı tutan kişinin ismi ve kaydın tutulduğu tarih yazılmaktaydı.⁷ Ahkâm Defterleri'ndeki hükümler, hukuki açıdan son kararlar olmayıp bunlar genellikle davanın görülmesi için ilgili mahalli idarecilere yönelik olarak hazırlanır ve ilgili şikâyet konusunun eğer vaki ise tahkik edilmesi keyfiyeti hatırlatılırdı.⁸

1. Halep Ahkâm Defterleri

İstanbul'da Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Hicri Cemâziyelâhir 1155-Cemâziyelâhir 1298/Milâdi 1742-1881 tarihleri arasındaki hüküm özetlerini ihtiva eden 9 adet Halep Ahkâm Defteri bulunmaktadır. Bu defterlerde Maraş ve Urfa sancakları ile Antakya, Ayntab (Antep), Bâb-ı Cubul (el-Bâb), Beylan (Belen), Cebeli Sem'an, Cısr-ı Şugur, Harım, İdlib, İskenderun, Kilis, Maarretü'n-Numan, Menbic, Rakka, Andırın, Elbistan, Maran, Pazarcık, Zeytun, Birecik, Harran, Rumkale (Halfeti), Suruç, Urfa, Eriha, Maarat-ı Mısırın, Payas, Sermin, Maare, Ravendan, Altınözü, Lazkiye, Üzeyir, Bakras, Kusayr (Dergüş), Amık ve Azez gibi kazâ ve nahiyelere ait hükümler bulunmaktadır.⁹

1.1. 9 Numaralı Halep Ahkâm Defteri

Halep Ahkâm Defterleri serisinin son cildi olan 9 numaralı defter, 18,5x46 cm büyüklüğünde ve 84 sayfadan ibaret olmuştur. Bu defterin kapağında ebru süsleme üzerine "Haleb Defteri" yazıldıktan sonra altına başlangıç tarihi olarak "min evâil-i Recebü'l-ferd sene 1266" tarihi yazılmıştır. Defterin bitiş tarihi olarak ise son sayfasındaki hükümün tarihine bakıldığında "22 Cemâziyelâhir sene 1298" tarihine yer verilmiştir. Bu bağlamda 9 numaralı defterin Mayıs 1850-Mayıs 1881 arası zaman dilimini kapsadığı ifade edilebilir. 104 hüküm özetini ihtiva eden 9 numaralı defterin yazımına "ya fettâh haza defter-i eyâlet-i Haleb der-zamân-ı sadr-ı sudürü'l-vüzerâ hazret-i Reşid Mustafa Paşa ve fî eyyâm-ı umûr-ı nezâret-i hâriciye hazret-i Muhammed Emîn Âlî Paşa yesserühüma allah mâ-yürîd ve mâ-yeşâ el vakı' fî gurre-i Receb sene 1266" şeklinde yazılı dua faslıyla başlanmaktadır.¹⁰

Ahkâm defterindeki hükümler, emir ve fermânların birer sureti olup hükümün başında ilgili görevliye dair elkâb yazıldıktan sonra giriş yapıldı. Aşağıdaki tabloda, bu çalışmaya konu olan 9 numaralı defterin ihtiva ettiği hüküm özetlerine yer verilmiştir.

³ Yusuf İhsan Genç, Mustafa Küçük, vd., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2010, s. 21; Necati Aktaş, "Atik Şikâyet Defteri" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, s. 68.

⁴ Feridun M. Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 5, 2005, s. 125.

⁵ Nahide Şimşir, "Ahkâm Defterleri'nin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir İle İlgili Hükümler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 9(1), 1994, s. 360; Genç vd., *age*, s. 22).

⁶ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 63.

⁷ Ramazan Günay, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2013, s. 20,21.

⁸ Emecen, *aqm*, s. 134-135.

⁹ Nezif Cıkay, "Halep Ahkâm Defterlerinde Antakya", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 106(8), 2020, s. 237; Genç vd., *age*, s. 31.

¹⁰ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), *Bab-ı Asafî, Halep Ahkâm Defterleri*, 9.

HALEP AHKÂM DEFTERİ SERİSİNİN SON CİLDİ KAPSAMINDA HALEP EYÂLETİ'NİN SOSYAL VE İDÂRİ TAHLİLİ

Tablo 1. Halep Ahkâm Defteri Hüküm Özetleri

Hüküm No	Özeti	Hüküm	Tarih
1	Müteveffa Hasan, mirasını ailesine bırakmıştır. Ancak kazâ sakinlerinden Mehmet Salih, mirasta hakkı olduğunu iddia etmişse de verasetde alakası olmadığına dair yazılan hüküm. s.1.	Evasıt L 1266	(Ağustos 1850)
2	Halep'te sakin Oseb oğlu Anton adlı zimmînin mirasının, boşanmış olduğu eşinin kızı Meryem ve kızları ile erkek ve kız kardeşlerine paylaşılması yönünde gelen hüküm. s.1.	Evahir L 1266	(Eylül 1850)
3	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep kadısına gönderilen hüküm. s.2.	Evahir Ca 1267	(Mart 1851)
4	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.3.	Evasıt C 1267	(Nisan 1851)
5	Fethi Altan adında bir zimmî, Halep Kazâsı'nda ikamet eden 3 zimmîye olan borcunu ödemede güçlük çekmektedir. Bu hususta ödeme kolaylığı sağlanması için gönderilen hüküm. s.3.	Evasıt Ra 1268	(Ocak 1852)
6	Antakya Kazâsı'nda mülkiyeti Seyyid İbrahim'e ait bir bahçeyi adı geçen kazâ sakini İzzet'in zapt etmek istemesi üzerine gönderilen hükümde, bahsi geçen bahçenin İbrahim'e iadesi bildirilir. s.4.	Evahir R 1268	(Şubat 1852)
7	Nakum adlı bir zimmî, Halep Kazâsı'nda ikamet eden Müslüman ve gayrimüslimlerden toplam 33 kimseye olan borcunu ödemekte güçlük çekiyor. Bu hususta ödeme kolaylığı sağlanması için gönderilen hüküm s 4.	Evahir Ca 1268	(Mart 1852)
8	Halep Kazâsı'nda ikamet eden Yusuf, Corci adlı zimmîden alacağını tahsil etmekte güçlük çekmesi üzerine, Yusuf'un alacağının tahsiline kolaylık sağlanması için mübaşir tayin olunduğu bildirilmiştir. s.5.	Evail C 1268	(Mart 1852)
9	Halep Kazâsı'nda ikamet eden Şükrü, 2 zimmîden alacağını tahsil etmekte güçlük çekmesi üzerine, Şükrü'nün alacağının tahsiline kolaylık sağlanması için gönderilen hüküm. s.5.	Evail C 1268	(Mart 1852)
10	Razk adlı zimmî, Halep Kazâsı sakinlerinden 4 zimmîye olan borcunu ödemekte güçlük çekmesi üzerine.,bu hususta ödeme kolaylığı sağlanması için gönderilen hüküm. s.5.	Evahir N 1268	(Temmuz 1852)
11	Makris adlı zimmî, Kilis Kazâsı'nda sakin Cibro adlı zimmîden kefalet ücreti alacağının tahsili için Halep valisi ile Kilis Kazâsı naib ve müdürüne gönderilen hüküm. s.6.	Evail Za 1268	(Ağustos 1852)
12	Antakya Kazâsı'nda eşkiya çetesi tarafından katledilen kazâ sakini Hasan'ın bütün katillerine gerekli yargılama işleminin yapılması için gönderilen hüküm. s.6.	Evasıt S 1269	(Kasım 1852)
13	Reyhaniye Kazâsı sakinlerinden Civelekzâde Hacı Mustafa Fehmi'nin sahibi olduğu 4 baş hayvanı haksız yere alıkoyan 3 kazâ sakini hakkında gerekli tahkikatın yapılması için mübaşir gönderildiği bildirilmiştir. s.7.	Evasıt S 1269	(Kasım 1852)
14	Ohan adlı zimmî, Halep Kazâsı sakinlerinden Baled oğlu Cebre adlı zimmîden kefalet ücreti alacağının tahsili için Halep valisi, mollası, müftüsü ve idâre meclisine gönderilen hüküm. s.7.	Evahir S 1269	(Aralık 1852)
15	Abdülmesih, Naum ve Kuka adlı zimmîler, Halep Kazâsı'nda ikamet eden Müslüman ve gayrimüslimlerden toplam 13 kimseye olan borcunu ödemekte güçlük çekmektedir. Bu hususta ödeme kolaylığı sağlanması için gönderilen hüküm. s.8.	Evasıt Z 1269	(Eylül 1853)
16	Kilis Kazâsı'nın Şeyh Karyesinde sakin Hüseyin'in sahibi olduğu tarlaları 3 sene boş bıraktığı iddiasıyla ilgili yerleri zapt eden Mehmet ve Ömer ile aralarında yaşanan ihtilafın çözümü için mübaşir gönderildiği, Kilis kaymakamına bildirilmiştir. s.8.	Evail Ca 1270	(Şubat 1854)
17	Kilis Kazâsı'nın Şeyh Karyesinde sakin Hüseyin'in bahçesini ve diğer bazı mülkünü zapt eden 3 Müslüman hakkında gerekli incelemenin yapıp bahsi geçen bahçe ve mülkün iadesi için Halep valisi ile Kilis kaymakamına gönderilen hüküm. s.9.	Evail Ca 1270	(Şubat 1854)

SIRAÇ AKTÜRK

18	Abdullah, Antep Kazâsı'nda sakin 5 kimseye olan borcunu ödemekte güçlük çekmektedir. Bu hususta ödeme kolaylığı sağlanması için Antep kaymakamına gönderilen hüküm. s.9.	Evahir C 1270 (Mart 1854)
19	Antep Kazâsı'nda sakin Safiye Hatun'un mülkiyetinde olan ev ve dükkan için kazâ sakini Mustafa'nın hak talep etmesi üzerine, bu duruma müdahale edilmesi için gönderilen hüküm. s.9.	Evasıt B 1270 (Nisan 1854)
20	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.10.	Evail N 1270 (Haziran 1854)
21	Antakya Kazâsı'nda sakin Hacı Mustafa'nın 4 kişiye olan borcunu ödemekte güçlük çekmesi üzerine, gerekli kolaylığın sağlanması amacıyla gönderilen hüküm. s.10.	Evasıt Z 1270 (Eylül 1854)
22	Ahmed'in Antakya Kazâsı sakinlerinden 5 Müslüman ve 3 zimmîye olan borcunu ödemekte güçlük çekmesi üzerine, gerekli kolaylığın sağlanması amacıyla gönderilen hüküm. s.10.	Evahir Z 1270 (Eylül 1854)
23	Abdülkadir'in Antep Kazâsı sakinlerinden biri kadın olmak üzere toplam 7 Müslüman kimseye olan borcunu ödemekte güçlük çekmesi üzerine gerekli kolaylığın sağlanması amacıyla gönderilen hüküm. s.11.	Evail S 1271 (Ekim 1854)
24	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.11.	Evail Ra 1271 (Kasım 1854)
25	Halep Kazâsı sakini Hatibzâde Seyyid Abdurrahman'dan alacağı olduğunu iddia eden Mustafa ve Abdullah'ın hak talebinin yerinde olmadığına dair gönderilen hüküm. s.12.	Evail Ca 1271 (Ocak 1855)
26	Şeyh Mehmed'in Halep Kazâsı sakinlerinden olan Şeyh Mustafa'dan alacağının tahsili için gönderilen hüküm. s.12.	Evahir S 1271 (Kasım 1854)
27	Halep Kazâsı'nda sakin Seyyid Ahmed'in mülkü olan 2 bahçe üzerinde akan suyu gasp edip kendi bahçelerine aktaran Hasan, Mehmet ve İbrahim hakkında gerekli tahkikatın yapıp su yatağının değiştirilmesine dair gönderilen hüküm. s.12.	Evahir S 1271 (Kasım 1854)
28	Mehmed'in Halep Kazâsı sakinlerinden Duhancıoğlu Cebre adlı zimmiden alacağının tahsili için gönderilen hüküm. s.13.	Evahir S 1271 (Kasım 1854)
29	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.13.	Evahir Za 1271 (Ağustos 1855)
30	Antep Kazâsı'nda sakin Zenob adlı zimmînin vefatı üzerine tüm mirası kardeşi Oseb'e intikal etmiştir. Ancak kazâ sakinlerinden Abdullah'ın bahsi geçen mirasa haksız yere el koyması üzerine, gerekli tahkikatın yapılması için gönderilen hüküm.s.14.	Evasıt M 1272 (Eylül 1855)
31	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.14-15.	Evahir M 1272 (Ekim 1855)
32	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.15.	Evail B 1272 (Mart 1856)
33	Antep Kazâsı'nda sakin Nakkaşoğlu Karabet veled-i Ovanes adlı birine ait emlakın Müslüman bir kimse tarafından zapt edilmesi üzerine gönderilen hükümde, gerekli tahkikat ve hukuki tedbirlerin alınması bildirilir. s.16.	Evasıt Ş 1272 (Nisan 1856)
34	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.16,17.	Evahir Ş 1272 (Nisan 1856)
35	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.17,18.	Evail N 1272 (Mayıs 1856)
36	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.18,19.	Evasıt 1272 (1856)

HALEP AHKÂM DEFTERİ SERİSİNİN SON CİLDİ KAPSAMINDA HALEP EYÂLETİ'NİN SOSYAL VE İDÂRİ TAHLİLİ

37	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.19,20.	Evasıt B 1272 (Mayıs 1856)
38	Antep Kazâsı'nda sakin Ahmed'in vefatı üzerine mirasın oğlu Hacı Ahmed'e intikali sırasında kazâ sakinlerinden Abdullah'ın, bahsi geçen mirasa haksız yere el koyması üzerine, gerekli tahkikatın yapılması için gönderilen hüküm. s.20.	Evail Za 1272 (Temmuz 1856)
39	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.20,21.	Evasıt S 1273 (Ekim 1856)
40	Musul kiracılarından Deveci Abdullah'a ait at ve deve sürüsünü Halep civarında sakin Estel Aşireti tarafından gasp edilmesi üzerine başlatılan yargılamada hukuka uygun davranılması ve hayvanatın iadesine dair gönderilen hüküm. s.21.	Evail Ra 1273 (Kasım 1856)
41	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.22.	Evahir Ra 1273 (Kasım 1856)
42	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.22,23.	Evahir S 1273 (Ekim 1856)
43	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.23.	Evahir N 1273 (Mayıs 1857)
44	Musul kiracılarından Deveci Abdullah'a ait at ve deve sürüsünü Halep civarında sakin Ezteh Aşireti tarafından gasp edilmesi üzerine, bahsi geçen hayvanatın hukuka uygun bir şekilde Abdullah'a teslimine dair gönderilen hüküm. s.24.	Evail S 1274 (Eylül 1857)
45	Mağdis Kirhor'un Halep Kazâsı'nda sakin 20 Müslüman ve 16 gayrimüslime olan borcunu ödemekte güçlük çekmesi üzerine, gerekli kolaylığın sağlanması amacıyla gönderilen hüküm. s.24.	Evahir S 1274 (Ekim 1857)
46	Antakya Kazâsı'nda sakin Abdullah'a babasından miras kalan mülke haksız yere el koymaya çalışan 4 Müslüman kimse için gönderilen hükümde, gerekli tahkikatın yapılması bildirilir. s.24.	Evahir S 1274 (Ekim 1857)
47	Mıgırdiç ve zevcesi Banton, Halep'ten İskenderun'a giderken yolda eşkıya çetesi tarafından bütün eşyaları ve nakit paralarının gasp edilmesine üzerine, gerekli tahkikatın yapılması için gönderilen hüküm. s.25.	Evasıt C 1274 (Ocak 1858)
48	Halep Kazâsı'nda sakin Nefşer oğlu Markos'un sahibi olduğu dükkana haksız yere el koymak isteyen Tarablıoğlu Mahmud'un bu girişimine müdahale edilmesine dair gönderilen hüküm. s.25.	Evahir B 1274 (Mart 1858)
49	Mıgırdiç ve ailesi, İskenderun ve Belen arasındaki bir mahalde 3 Müslüman şakinin saldırısı sonrası bütün malını kaybetmiştir. Bunun üzerine gönderilen hükümde, tahkikat yapıp mağdurun çalınan malının teslimi bildirilir. s. 25,26.	Evasıt N 1274 (Nisan 1858)
50	Halep Kazâsı'nda sakin Tatar Ali'nin vefatı üzerine mirasını, Kel Ali adında kimse gasp etmiştir. Müteveffanın oğlu İbrahim'in buluşa erip bahsi geçen mirası Kel Ali'den talebine red cevabı alması üzerine gönderilen hükümde, mirasın İbrahim'e verilmesi bildirilir. s.26.	Evahir M 1275 (Eylül 1858)
51	Halep Kazâsı'nda sakin Abdurrahman'ın Bakizâde Ahmet'ten alacağını tahsil etmekte güçlük çekmesi üzerine gönderilen hükümde, bahsi geçen borcun ödenmesi hususunda gerekli kolaylığın sağlanması bildirilir. s.26.	Evahir S 1275 (Ekim 1858)
52	Halep Kazâsı'nda sakin Abdurrahman'ın Bakizâde Ahmet'ten alacağını tahsil etmekte güçlük çekmesi üzerine gönderilen hükümde, bahsi geçen borcun ödenmesi hususunda gerekli tedbirlerin alınması bildirilir. s.27.	Evail Ra 1275 (Ekim 1858)
53	Abdullah'ın Halep'te sakin 5 Müslüman kimseden alacağını tahsil edemeden vefatı üzerine, çocukları bahsi geçen alacağı tahsil etmekte güçlük çekmiştir. Bunun üzerine gönderilen hükümde, bahsi geçen ödemenin yapılması bildirilir. s.27.	Evail Ra 1275 (Ekim 1858)

SIRAÇ AKTÜRK

54	Abdullah'ın Halep'te sakin 5 Müslüman kimseden alacağını tahsil edemeden vefatı üzerine, çocukları bahsi geçen alacağı tahsil etmekte güçlük çekmiştir. Bunun üzerine gönderilen hükümde, bahsi geçen ödemenin yapılması bildirilir. s.27,28.	Evasit Ra 1275 (Ekim 1858)
55	Musul kiracılarından Deveci Abdullah, hayvanat ve yüklü miktarda eşyasıyla Haleb'e gelir iken yolda Gazze Aşireti tarafından gasp edilmiştir. Bunun üzerine, bahsi geçen hayvanat ve eşyanın Abdullah'a teslimine dair gönderilen hüküm. s.28.	Evahir Ra 1275 (Kasım 1858)
56	Halep'te vefat eden Abdullah'a ait bir ev için 2 hatun, miras hakkı olduğunu iddia eder. Bunun üzerine, Ali Galip ve diğer çocukları ile vasi Abdurrahman'ın itirazları sonucu gönderilen hükümde, bahsi geçen 2 hatunun haksız olduğu bildirilir. s.28.	Evasit R 1275 (Kasım 1858)
57	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.29.	Evasit C 1275 (Ocak 1859)
58	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.30,31.	Evahir R 1276 (Kasım 1859)
59	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.31.	Evasit Ra 1276 (Ekim 1859)
60	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.32.	Evahir S 1276 (Eylül 1859)
61	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.33.	Evail Ra 1276 (Eylül 1859)
62	Halep sakinlerinden Esad'a 30 bin kuruş borcu olan Hacı Ahmed'in borcunu ödeme konusunda güçlük çekip çekemeyeceğine dair tahkikat yapıp nihai kararın bildirilmesi için gönderilen hüküm. s.33.	Evasit Ca 1276 (Aralık 1859)
63	Antakya Kazâsı'nda sakin Yusuf'un sahip olduğu tarlaları zapt eden oğlu Mehmet, bahsi geçen tarlaları bir başkasına devretmiştir. Bahsi geçen tarlaların Yusuf'a devri hususu için gönderilen hüküm. s.34.	Evail Ra 1277 (Eylül 1860)
64	Hüseyinzâde Seyyid Ahmet'ten çocuklarına miras kalan mülkiyet, Halep Kazâsı'nda sakin Süflüoğulları Hacı Hasan ve Seyid Talip tarafından zapt edilmiştir. Bunun üzerine gönderilen hükümde, bahsi geçen mülkiyetin Seyyid Ahmet'in çocuklarına iadesi bildirilir. s.35.	Evasit Ra 1277 (Eylül 1860)
65	3 Müslüman kimsenin Halep Kazâsı'nda sakin 9 Müslüman ve 3 gayrimüslime olan borçlarını ödemekte güçlük çekmesi üzerine gönderilen hükümde, alacaklıların borcunun tahkikatı ve ödeme kolaylığı sağlanması bildirilir. s.35.	Evasit Ca 1277 (Kasım 1860)
66	Antakya Kazâsı'nda sakin İlyas Abdülmesih adlı bir Süryaninin satın aldığı tarlayı kazâ sakini Mustafa'nın zapt etmesi üzerine,gönderilen hükümde, gerekli tahkikatın yapıp İlyas Abdülmesih'in yaşadığı mağduriyetin giderilmesi bildirilir. s.36.	Evail Za 1277 (Mayıs 1861)
67	Antakya Kazâsı'nda sakin Seyyid Ahmed'in mülkiyeti olan bir bahçeye kazâ sakini Abdullah'ın müdahale etmesi üzerine gönderilen hükümde, Abdullah'ın bahsi geçen bahçeye müdahalesinin engellenmesi bildirilir. s.36.	Evahir Z 1277 (Temmuz 1861)
68	Antakya Kazâsı'nda sakin Seyyid Ahmed'in mülkiyeti olan bir bahçeye kazâ sakini Abdullah'ın müdahale etmesi üzerine gönderilen hükümde, Abdullah'ın müdahalesinin hukuka aykırı olduğu bildirilir. s.37.	Evahir Z 1277 (Temmuz 1861)
69	Antakya Kazâsı'nda sakin Zincirzâde Ahmet'in vefatından sonra yaşanan miras davası üzerine gönderilen hükümde, dava konusu işlem için hukuka uygun tedbirler alınması bildirilir. s.37.	Evahir Z 1277 (Temmuz 1861)
70	Antakya Kazâsı'nda sakin Yusuf'un sahip olduğu tarlaları zapt eden oğlu Mehmet, bahsi geçen tarlaları bir başkasına devretmiştir. Bahsi geçen tarlaların Yusuf'a devri hususuna dair gönderilen hüküm. s.38.	Evail S 1278 (Ağustos 1861)

HALEP AHKÂM DEFTERİ SERİSİNİN SON CİLDİ KAPSAMINDA HALEP EYÂLETİ'NİN SOSYAL VE İDÂRİ TAHLİLİ

71	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.38-40.	Evahir Ra 1278 (Eylül 1861)
72	Mustafa, Halep Kazâsı'nda sakin babasından miras kalan mülk ve hayvanatı idare edebilecek yaşta olmadığından vasi olarak kazâ sakini Ali tayin olunur. Mustafa'nın buluğa erdikten sonra bahsi geçen mirası almakta güçlük çekmesi üzerine gönderilen hükümde, bahsi geçen mirasın Mustafa'ya iadesi bildirilir. s.40.	Evail Ş 1278 (Şubat 1862)
73	Halep Kazâsı'nda sakin 2 Müslüman kardeşe, babalarından miras kalan dükkana Halid, Abbas ve Hacı Mehmed'in el koyması üzerine gönderilen hükümde, hukuka aykırı olan bu işleme müdahale edilmesi bildirilir. s.41.	Evahir Ş 1278 (Şubat 1862)
74	İdlib Kazâsı'nda sakin 2 aile, birer seyyid aile olup vergiden muaf oldukları bilinmesine rağmen kazâ zabiti tarafından yüklü miktarda vergi talep edilmesi üzerine gönderilen hükümde, emlak ve arazileri olmayan 2 ailenin vergilendirilmesi konusundaki düzenlemenin yeniden tahkiki istenir. s.41.	Evasıt Z 1278 (Haziran 1862)
75	Antakya Kazâsı'nda sakin 2 kız kardeş ile diğer aile üyelerine babalarından kalan mirasın paylaşımı hususunda yaşanan ihtilaf üzerine gönderilen hükümde, terekenin miras hukukuna göre taksimi bildirilir. s.42.	Evail M 1279 (Haziran 1862)
76	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.42,43.	Evahir Ş 1279 (Şubat 1863)
77	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.43,44.	Evahir Za 1279 (Mayıs 1863)
78	Halep'te sakin bazı kimselerin emlak ve nukudunu gasp eden Hacı Mustafa'ya dair gerekli tahkikat ve müdahalenin yapılması amacıyla gönderilen hüküm. s.44,45.	Evahir L 1280 (Mart 1864)
79	Halep Kazâsı'nda sakin 6 kadın ve 4 erkek Müslümanın mutasarrıfı olduğu değirmene bir Yahudinin hakkı olduğunu iddia etmesi üzerine gönderilen hükümde, gerekli tahkikatın yapıp müdahalede bulunulması bildirilir. s.45.	Evasıt S 1281 (Temmuz 1864)
80	Maarratü'l-Misri Kazâsına tâbi Maarretü'l-İhvan Köyünde sakin Yusuf ve Ali'nin mutasarrıfı oldukları tarlaları, 3 Müslüman kimsenin zapt etmek istemesi üzerine gönderilen hükümde, gerekli tahkikatın yapılması bildirilir. s.46.	Evahir B 1281 (Aralık 1864)
81	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.46,47.	Evail B 1281 (Aralık 1864)
82	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.48.	Evail B 1281 (Aralık 1864)
83	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep kadısına gönderilen hüküm. s.49,50.	Evasıt M 1282 (Haziran 1865)
84	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.50.	Evail Za 1282 (Mart 1866)
85	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.51-54.	7 Z 1283 (12 Nisan 1867)
86	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep kadısına gönderilen hüküm. s.54,55.	8 S 1284 (11 Haziran 1867)
87	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep mollasına gönderilen hüküm. s.55,56.	8 S 1284 (11 Haziran 1867)
88	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep kadısına gönderilen hüküm. s.56,57.	16 B 1284 (13 Kasım 1867)
89	Halep'te mevcut bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep kadısına gönderilen hüküm. s.58-60.	4 Ra 1286 (14 Haziran 1869)
90	Halep'teki bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep Kazâsı naibine gönderilen hüküm. s.60-63.	16 M 1287

SIRAÇ AKTÜRK

		(18 Nisan 1870)
91	Halep'teki bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep Kazâsı naibine gönderilen hüküm. s.63,64.	10 Za 1287 (1 Şubat 1871)
92	Halep Kazâsı'nda naib Seyyid Abdurrahim tarafından gönderilen i'lam-ı şer'ide, mirasın çocukları arasında bölüştürülmesi hususunda yaşanan müdahalenin engellenmesi talep edilmiştir. s.65,66.	28 Z 1287 (21 Mart 1871)
93	Halep'teki bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep Kazâsı naibine gönderilen hüküm. s.66-69.	27 L 1288 (9 Ocak 1872)
94	Halep'teki bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep Kazâsı naibine gönderilen hüküm. s.69-71.	3 Za 1288 (14 Ocak 1872)
95	Ulemadan Keyyâlizâde Seyyid İsmail Efendi'nin ailesi ile diğer 3 kimsenin İdlîb Kazâsı'nda mülkiyetleri olmamasına rağmen kendilerinden vergi talebinde bulunulması üzerine gönderilen hükümde, Nakibüleşraf'da kaydı bulunan Keyyâlizâde'ye gerekli kolaylığın ve muafiyetin sağlanması bildirilir. s.71,72.	24 C 1289 (29 Ağustos 1872)
96	Reyhaniye Kazâsı'nda sakin Süleyman isminde bir kimsenin mutasarrıfı olduğu tarlayı, kazâ sakini 3 Müslüman kimsenin zapt etmek istemesi üzerine gönderilen hükümde, bahsi geçen tarlanın Süleyman'a iadesi bildirilir. s.72,73.	23 Za 1289 (22 Ocak 1873)
97	Elbistan Kazâsı'nın Telnur Karyesinde Hacı Mehmet Emin ve Ahmed'in mutasarrıfı olduğu tapulu tarlayı 3 Müslüman kimsenin zapt etmek istemesi üzerine gönderilen hükmün kaydı, defterde yarım bırakılmıştır. s.73,74.	Tarih Belirtilmemiş
98	Elbistan Kazâsı'nın Sarsab Nahiyesine tâbi Çoğluhan Karyesi ahalisinin mutasarrıfı olduğu mera alanının kazâ sakini Hacızâde Ahmet ve kardeşi İbrahim tarafından zapt edilmek istenmesi üzerine gönderilen hükümde, bahsi geçen meranın hukuken kazâ ahalisine ait olduğu bildirilir. s.74.	9 R 1292 (15 Mayıs 1875)
99	Antep Kazâsı'nda sakin 5 Müslümanın mutasarrıfı olduğu 5 ayrı sebze bahçesini, kazâ sakini Halil'in zapt etmek istemesi üzerine gönderilen hükümde, hukuka aykırı olan bu müdahaleye engel olunması bildirilir. s.75.	6 B 1292 (8 Ağustos 1875)
100	Halep'teki bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep Kazâsı naibine gönderilen hüküm. s.75-77.	14 N 1292 (14 Ekim 1875)
101	Elbistan Kazâsına tâbi Çoğhan Karyesi sakini 5 Müslüman kimsenin eskiden beri mutasarrıfı oldukları tarlaları, kazâ sakini Hacı Ahmet ve kardeşi İbrahim'in zapt etmek istemesi üzerine gönderilen hükümde, gerekli tahkikatın yapılması bildirilir. s.77.	6 C 1294 (18 Haziran 1877)
102	Halep'te bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep Kazâsı naibine gönderilen hüküm. s.78-80.	28 B 1295 (28 Temmuz 1878)
103	Halep'te bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep Kazâsı naibine gönderilen hüküm. s.80-82.	29 B 1295 (29 Temmuz 1878)
104	Halep'te bazı mülk ve vakıf gelirlerinin yer değiştirmesine dair Halep Kazâsı naibine gönderilen hüküm s.82-84.	22 C 1298 (22 Mayıs 1881)

Tablo 1'de verilen hüküm özetlerinin ilgili mahalli yerlere göre dağılımı şöyledir: Halep 76, Antakya 11, Antep 6, Elbistan 3, Kilis 3, Reyhaniye 2, İdlîb 2 ve Maarratü'l-Mısırî 1 olmuştur. Eyâlet Ahkâm Defterleri, halkın şikâyetleri üzerine, mahallinde halledilemeyen sorunlara çözüm bulmak amacıyla hazırlanmış olup Tablo 1'de yer verilen Halep Ahkâm Defteri'nin ihtiva ettiği hükümler, şikâyet konuları başlığı altında değerlendirilecektir.

HALEP AHKÂM DEFTERİ SERİSİNİN SON CİLDİ KAPSAMINDA HALEP EYÂLETİ'NİN SOSYAL VE İDÂRİ TAHLİLİ

Tablo 2. Şikâyetlerin Müslüman-Gayrimüslim ve Kadın-Erkek Sayıları

Şikâyet Eden			Şikâyet Edilen			
Din	Şikâyet Sayısı	Kadın / Erkek	Din	Şikâyet Sayısı	Kadın / Erkek	Mahalli Yönetim
Müslüman	53	6/48	Müslüman	50	1/49	2
Gayrimüslim	17	1/15	Gayrimüslim	12	0/12	0
Toplam	70	7/63	Toplam	62	1/61	2

Tablo 2’de belirtilen mahalli yönetim, vergi münasebetiyle şikâyet edilmiştir. İstibdâle dair yazılan hükümler, şikâyet dava türlerinden ziyade toplumsal bir düzenleme olarak ifade edildiğinden dolayı tabloya dâhil edilmemiş olup tabloda toplam 64 şikâyete yer verilmiştir. Ancak tabloda şikâyet eden sayısının 70 olarak belirtilmesinin nedeni, Müslüman ve gayrimüslim kadın/erkek nüfusun birlikte başvurduğu ortak davaların olmasından dolayı olmuştur. Tabloda verilen şikâyet sayıları, bireysel ve toplu (arz-ı mahzar) yapılış şekline göre şöyledir: Müslümanlara ait toplam şikâyet sayısının 30’u bireysel ve 18’i toplu şikâyet olup bireysel şikâyetlerin 28’i Müslümanlar arasında, 2’si Müslüman-gayrimüslim ahali arasında; toplu şikâyetlerin ise 13’ü Müslümanlar, 3’ü (M/GM-M)¹¹, 1’i (M/GM-GM) ve diğer 1’i (M-GM) arasında vuku’ bulmuştur. Gayrimüslimlere ait toplam şikâyet sayısının 9’u bireysel ve 5’i toplu şikâyet olup bireysel şikâyetlerin 4’ü gayrimüslimler ve 5’i gayrimüslim-Müslüman ahali arasında gerçekleşmiştir. Toplu şikâyetlerin ise 12’si (M/GM-GM), 2’si (GM-M/GM), 1’i (GM-GM) ve diğer 1’i (M/GM-M) ahali arasında meydana gelmiştir. Tabloya göre, Müslüman nüfusun şikâyet eden oranı % 76 ve şikâyet edilen oranı ise % 80 civarında olmuştur. Bu malûmat, ilgili dönem boyunca eyâlet genelinde Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusa oranla $\frac{3}{4}$ ’ten daha fazlasını oluşturduğu fikrini vermektedir. Tabloda şikâyet eden Müslüman ve gayrimüslim sayılarının kadın/erkek oranıyla örtüşmemesinin nedeni, kadın ve erkeğin birlikte şikâyet ettiği davaların olmasından dolayı olmuştur.

Tablo 3. Halep Eyâleti’ndeki Müslüman ve Gayrimüslim Şahıs Adları ve Sayıları

Millet	Erkek	Sayı	Erkek	Sayı	Erkek	Sayı	Kadın	Sayı
	Mustafa	49	Hasan	37	Ömer	22	Fatıma	9
	Mehmet	116	Ali	7	Ahmet	57	Şerife	7
	Abdülkadir	29	Abdullah	43	Yusuf	18	Aişe	7
	Abdurrahman	18	İsmail	3	Haşim	6	Emine	5
	Hüseyin	16	Şükri	8	Taha	6	Hatice	4
	Ebubekir	17	Mehmet Emin	5	Musa	6	Esmâ	2
	İbrahim	25	İzzet	3	Derviş	5	Safiye	2
	Mehmet Sadık	5	Mahmut	10	Mehmet Baki	1	Şerife Meryem	1
	Mehmet Takiyüdin	2	Halil	8	Mustafa Fehmi	1	Şerife Rukiye	1
	Fethullah	4	Said	6	Tahir	4	Havva	1
	Mehmet Şerif	3	Mesut	2	Şerif	3	Amine	1
	Mehmet	2	Mehmet	1	Mehmet		Şerife	

¹¹ M: Müslüman, GM: Gayrimüslim.

SIRAÇ AKTÜRK

	Sadeddin		Muhyiddin		Gazi	1	Zeliha	1
	Abdülkerim	7	Salih	2	Osman	9	Zeliha	2
	Abdülvahap	3	İlyas	3	Talip	6	Atike	1
	Abdüllatif	3	Arif	2	Numan	1	Rasiha	1
	Emrullah	2	Emin	3	Mahfuz	1	Arife	1
	Feyzullah	1	Cüneyt	1	Esad	2	Mediha	1
	Abdürrezzak	2	Paşa	2	Kani	1	Naile	1
	Mehmet Ragıp	3	Şaban	2	Faris	1	İstemihan	1
	Süleyman	3	Naim	2	Besen	1	Saliha	1
	Mehmet Derviş	2	Yahya	1	Hicazi	1	Zeynep	1
	Mehmet Hayrullah	1	Hatavil	1	Kasım	1	Hanide Feride	1
	Abdülkerim	2	Recep	1	Şıraşi	1	Nefise	1
	Rızkullah	1	Hoca	1	Hamran	1	Cemile	1
	Bahattin	1	Nimetullah	1	Pilo	1	Refuşe	1
	Ataullah	1	Mehmet Talip	1	Abdi	2	Meryem	1
	Kahraman	1	Abdünnazif	1	Yakup	2	Afife	1
	Mehmet Üveys	1	Zekeriya	1	Reşit	1	-	-
	Abdülhey	1	Muhsin	1	Abbas	1	-	-
	Hayrullah	1	Genco	1	Bekir	2	-	-
	Akil	1	Mehmet Salih	2	-	-	-	-
Yahudi	Beyho	1	Hayim	1	Yakup	1	Ahye	1
	Keyay	1	Musa	1	Yusuf	1	-	-
	David	1	Abraham	2	Şagum	1	-	-
	Yasef	2	Mayir	1	Pişva	1	-	-
	İlyas	6	Yusuf	5	Meşan	1	Minoş	1
	Naum	9	Anton	9	Zahar	1	Lusya	1
	Oseb	3	Atron	2	Cire	1	Arefnanci	1
	Corci	4	Sergis	2	Vervail	1	Keser	1
	Kirkor	3	Bakom	2	Ceyro	1	Gürbener	1
	Mihail	5	Cebre	2	Abdalah	1	Mirem	1
	Abdülmesih	2	Makris	1	Sahaf	1	Meryem	2
	Ferrar	1	Matta	1	Şit	1	Kata	1
	Makdin Evadin	1	Nev	1	Yempeva	1	Mariya	2
	Zenob	1	Hanne	1	Zan	2	Gara	1
Barbara	1	Alton	1	Şegıb	1	Sosat	1	

HALEP AHKÂM DEFTERİ SERİSİNİN SON CİLDİ KAPSAMINDA HALEP EYÂLETİ'NİN SOSYAL VE İDÂRİ TAHLİLİ

Polis	1	Nakum	1	Kasdi	1	Sofya	1
Gazariya	1	Yortam Hana	1	Artin	1	Banton	1
Pato	1	Avari Abut	1	Ohan	1	Milya	1
Zahorya	1	Karabet	1	Albos	1	Zizek	1
Mıgırdiç	1	Esmid	1	Todorin	1	Sabiha	1
Kirilis	1	Evder	1	Agob	1	-	-
Evadis	2	Gürçi	1	Guzal	1	-	-
Rifail	1	Koka	1	Şarie	1	-	-
Arahrenci	1	Anhavar	1	Hekim	1	-	-
Bosof	2	Bedros	1	Martos	1	-	-
Ankavad	1	Valid Ovanis	1	Mikail	2	-	-
Hatal	1	-	-	-	-	-	-

Dokuz numaralı Halep Ahkâm defteri'ndeki hükümlerin % 77'si, Halep Kazâsı ve yakın yerleşim yerlerindeki dava konularını ihtiva etmektedir. Bu bakımdan tablo 3'deki erkek ve kadın isimlerinin büyük bir kısmı, Halep şehri ve yakın yerleşim yerlerinde kullanılan isimler olmuştur. Tabloya davacı ve davalı tarafın isimlerinin yanı sıra tarafların yakın akrabaları ve diğer kazâ sakinleri ile memurların da isimleri ilave edilmiştir. Millet veya mezhebi defterde tespit edilemeyen zımmî isimler, gayrimüslim kategorisinde verilmiş olup Yahudi ve gayrimüslim kategorisinde yazılan isimler, Türkçe okunuşları şekliyle tabloda belirtilmiştir.

Tablo 3'deki isimler Müslüman, Yahudi ve gayrimüslim olmak üzere 3 ayrı kategori şeklinde düzenlenmiştir. Bahsi geçen 3 kategori dahilinde tespit edilen erkek ve kadın isimleri sayı bakımından şöyledir: Müslüman 92 erkek ve 27 kadın, gayrimüslim 68 erkek ve 16 kadın, Yahudi 12 erkek ve 1 kadın olmuştur. Tabloda adı geçen Müslüman erkek ve kadın isimleri arasında sayı bakımından en çok kullanılan isimler, ehl-i beyt, ilk 4 halife ve peygamber isimleri olmuştur. Tespit edilen 660 Müslüman erkek nüfusu arasında peygamber isimlerini alan kişi sayısı 327 olup Hz. Muhammed'e nispet eden isimler olan Mehmet, Mustafa, Ahmet ve Mahmut isimleri, % 35.12 oranıyla en sık kullanılan erkek isimleri olmuştur. Hz. Muhammed'e nispet edilen isimler ile Ali, Hasan, Hüseyin, Ebubekir, Abdülkadir ve Abdurrahman isimleri, seyyid ve şeyh sıfatlarıyla en çok anılan isimler olmuştur. Tabloya göre ilk 4 halife isimlerini alan kişi sayısı 85 olup Hz. Ali ismi, % 43.52 oranıyla en sık kullanılan halife ismi olmuştur. Ehl-i beyt içerisinde Hz. Muhammet'ten sonra ismi en çok kullanılan aile ferdi, erkeklerde Hz. Ali ve kadınlarda Hz. Fatıma ve Hz. Aişe olmuştur. Tabloda yazılan Yusuf, Musa, Yakup, İlyas ve Meryem isimleri Müslüman, Yahudi ve gayrimüslim kategorisinde yer alan ortak isimler olmuştur.

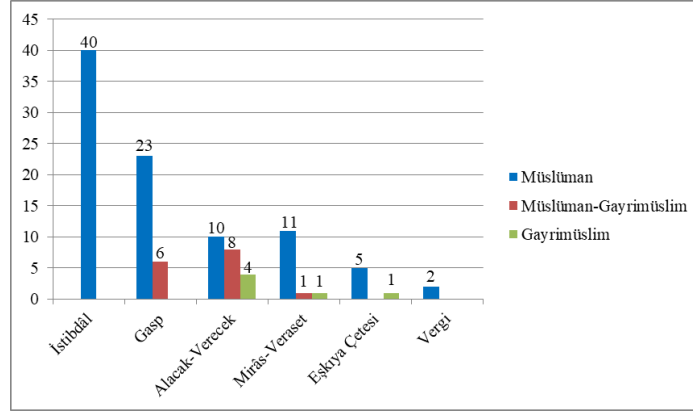
1.1.1. Şikâyet Konuları

Halep Ahkâm Defteri serisinin son cildi olan 9 numaralı defter, Tanzimat döneminde kaleme alınan tek defter olup serinin diğer ciltlerine göre zaman aralığı bakımından en uzun defter olmuştur.¹² Bununla birlikte, Tanzimat döneminde taşra idâri birimlerinde yapılan düzenlemeler, yeni kurumların ihdas edilmesi ve bazı Tanzimat öncesi uygulamaların yürürlükten kaldırılması, 9 numaralı defterin konu zenginliği ve hüküm sayısı bakımından serinin diğer ciltlerine¹³ göre oldukça düşük olmasına neden olmuştur. Zira tablo 1'de belirtilen hükümlerin üçte birinden fazlası, vakıf ve mülk malının yer değiştirmesiyle ilgili olup defterin ihtiva ettiği hükümlerin konu bakımından dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik 1'deki hüküm sayısının tablo 1'deki hüküm özeti sayısından daha fazla olmasının nedeni, bazı hükümlerin muhteva bakımından birden çok kategoriye dahil olmasından dolayı olmuştur. Grafiğe göre, Halep Eyâleti'nde 1850-1881 yılları arasında yaşayan halkın en çok muzdarip olduğu konuları gasp, borçlanma ve miras kavgaları teşkil etmektedir. Defterde en çok yer verilen hüküm konusu ise istibdâl olmakla birlikte, bu konu halkın şikâyetinden ziyade vakfın sürdürülebilirliği ve toplumsal ihtiyaçtan kaynaklı olmuştur. Grafikte verilen malûmatın değerlendirmesi, aşağıda ayrı başlıklar halinde yapılacaktır.

¹² Nezif Cıkay, "Halep Ahkâm Defterleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 32, 2018, s. 684.

¹³ 1. cilt 1.298 hüküm, 2. cilt 1.174 hüküm, 3. cilt 1.269 hüküm, 4. cilt 468 hüküm, 5. cilt 489 hüküm, 6. cilt 409 hüküm, 7. cilt 184 hüküm ve 8. cilt 335 hükümden ibaret olmuştur (Cıkay, "Halep Ahkâm Defterlerinde Antakya", s. 237).

Grafik 1. 9 Numaralı Halep Ahkâm Defteri'nin Konu Dağılımı

1.1.1.1. İstibdâl

İstibdâlin sözlük anlamı, değiştirme, bir şeyi verip yerine diğer bir şeyi isteme ve vakfı mülk ile mübadele etmektir.¹⁴ Hukuki bir terim olarak ise istibdâl, vakfa ait bir malın, mülk olan bir mal ile veya başka bir vakıf mal ile değiştirilmesi işlemidir.¹⁵

İstibdâlin tanımına dair verilen malûmat dikkate alındığında bu işlem, bireysel ya da toplumsal şikâyet konusuna dâhil edilememekle birlikte, padişah irâdesini ihtiva ettiğinden dolayı ahkâm defterinde bu tür hükümlere yer verilmiştir. İstibdâlin gerçekleşmesi için aranan şartlar genel olarak şunlardır: vakıf kuran kişinin vakıfnâmesinde istibdâl yapılabileceğine ilişkin malûmat olması, vakıf malının gelir getiremez veya gelirinin vakfın masraflarını karşılayamaz duruma düşmesi, vakfın tamiri için ihtiyaç duyulan gelir kaynağının temin edilememesi, bedel olarak alınacak akarın yer ve mevkii bakımından vakıf akarıyla aynı değerde ya da daha üstün olması, istibdâl edilecek vakıf malı için bedel olarak nakit para alınmaması gerektiği belirtilmekle birlikte, bu hususta nakit paranın da alınabileceği görüşü tercih edilmektedir. Hâkimin kararı ve irâde-i seniyye alınarak uygulanacak olan istibdâl muamelesinde, vakıf malının satım akdinde gabn-i fâhiş¹⁶ bulunmamasına ve ilgili mütevellinin aile fertleri ile şahitlikleri caiz olmayan kişilere satılmamasına dikkat edilmiştir.¹⁷

Tablo 1'e göre, istibdâle dair yazılan hükümlerde Halep kadısına, mollasına ya da naibine hitap edilmiştir. 1864 yılı sonuna kadar gönderilen hükümlerde Halep mollasına ve bu tarihten sonra gönderilen hükümlerde Halep mollası veya kadısına hitap edilmiştir. 1870 yılından itibaren gönderilen hükümler ise Halep Kazâsına hitaben yazılmış olup Halep Kazâsı naibine şeklinde ifade edilmiştir. Defter kaydına göre, 1850-1881 yılları arasında Halep Eyâleti'nde istibdâle neden olan şartlar ve hüküm sayıları şunlardır: hüküm 24, 36, 42, 57, 61, 71, 77, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 100, 102, 103 ve 104'te vakfın tamiri için ihtiyaç duyulan gelir kaynağının temin edilememesi; hüküm 29, 34, 42 ve 58'te ilgili vakıf binalarının yıkılmış veya atıl durumda olması; vakıf gelirinin vakfın masraflarını karşılayamaz duruma düşmesi ve mülk akarın yer ve mevkii bakımından vakıf akarından daha üstün olması; mülk emlakın kıymet ve gelirinin, vakıf emlakın kıymet ve gelirinden daha fazla olması şartlarının yer aldığı tespit edilmiştir. Bu son şartın, defterde kayıtlı istibdâle dair hükümlerin tamamında yer alması, istibdâl işlemi için dikkat edilen en önemli ayrıntının mülk emlakın kıymet ve gelirinin, vakıf emlakın kıymet ve gelirinden fazla olması olduğu şeklinde ifade edilebilir. Defterde ayrıca evladiyet üzere şartlı vakıfların gelirlerine yapılan müdahale sonucu gerçekleştirilen istibdâlin şikâyet konusu olduğu bir hükme de yer verilmiştir.

İstibdâl işleminin gerçekleşmesi için yukarıda bahsi geçen şartların bir veya birkaçı vuku' bulduktan sonra sürecin tamamlanması, defter kaydına göre sırasıyla şöyledir: Öncelikle istibdâli talep eden vakıf mütevellisi veya vekili, istibdâl edilecek emlak ya da malı, gerekçesiyle birlikte meclis-i şer'e bildirmekteydi. Ardından mülk ve vakıf emlak ve mallarının keşf ve muayenesi için duruma göre evkaf müdürü veya muhasebecisi, ebniye müdürü, mimarbaşı ve yardımcı mimar, belediye meclisi azası veya mühendisi, katip ve istibdâli gerçekleştirecek tarafların vekillerinin hazır bulunduğu bir heyet oluşturulurdu. İstibdâl işlemi için bahsi geçen ilgili memurların tamamı veya bir kısmından müteşekkil heyet, ilgili vakıf ve mülke ait emlak veya malları inceleyip konumu, parasal kıymeti, mimari yapısı ve büyüklüğü ile bütün tamire muhtaç kısımları ve diğer eksiklerini içeren bir rapor hazırlardı. Yapılan keşf ve muayene sonrası ilgili vakıf ve mülkün istibdâl için gerekli

¹⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 96; Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, 2009, s. 96; Devellioğlu, *age*, s. 543.

¹⁵ Belkıs Konan, "Osmanlı Hukukunda Vakıflarda İstibdâl Uygulaması", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 70, S. 3, 2021, s. 993.

¹⁶ Gabn-i fâhiş: Alishveriştir kazıklama (Devellioğlu, *age*, s. 327).

¹⁷ Ahmet Akgündüz, "İstibdâl" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul 2001, s. 319; Konan, *agm*, s. 995.

HALEP AHKÂM DEFTERİ SERİSİNİN SON CİLDİ KAPSAMINDA HALEP EYÂLETİ'NİN SOSYAL VE İDÂRİ TAHLİLİ

şartlara haiz olduğunun tespiti üzerine keyfiyet, padişaha arz edilirdi. İstibdâl işlemi için irâde-i seniyye çıkması üzerine bu izin kararı, evkâf-ı hümâyûn müfettişi vesilesiyle ilgili taşra mahalline bildirilirdi. Son olarak, istibdâl işlemi vuku' bulduktan sonra keyfiyet, evkaf-ı hümâyûn muhâsebesine bildirilip kayıt altına alındıktan sonra taraflara hüccet verilirdi. İstibdâl işlemi sonrası vakf-ı evvelin şartları, geçerliliğini korumaya devam etmiştir.

Defterde en çok yer verilen hüküm konusu istibdâl olup Halep Eyâleti'nde gerçekleştirilen istibdâl işleminin tamamı Halep şehrinde ve hüküm 71 istisna tutulmak üzere Müslümanlara ait mülk ve vakıf emlakı arasında tatbik edilmiştir. İstisna tutulan hüküm 71'de ise Müslümanlara ait vakıf emlakın bir kısmının kira suretiyle ve diğer kısmın istibdâl olmak üzere bir gayrimüslim ile anlaşıldığı belirtilmiştir. Vakıf kurumlarında devamlılık ilkesi esas alındığından dolayı hüküm 71'e göre, istibdâle konu olan yerin Müslüman veya gayrimüslime ait olması arasında fark olmadığı anlaşılmaktadır.

Halep'te istibdâl edilen vakıf ve mülk emlakı sınırları: Değirmen, bahçe, tarla, arsa, muhtelif dükkanlar (bakırcı, keresteci, fırıncı, helvacı, demirci, ayakkabıcı), imalathâneler (sabunhâne, tabakhâne) ve menzil¹⁸ olmuştur. Halep'te istibdâl işlemine tâbi tutulan vakıf ve mülk emlak ve malları arasında, kıymeti ve geliri en çok ve en az olan vakıf ve mülklerin parasal miktarı ve tarihi ise şöyledir: Vakıf 90.038 kuruş 5 para - mülk 94.785 kuruş (22 Mayıs 1881) ve vakıf 600 kuruş – mülk 800 kuruş (Nisan 1856) olmuştur.

Mülkiyet, sahibine en geniş yetkiyi kazandıran tasarruf ve hâkimiyet hakkıdır. Vakıf mülkiyeti ise vakıf adına kendilerine yetki verilmiş kişilerin ilgili mal veya emlak üzerindeki velâyet hakkına dayanıp şahıs mülkiyetinden çıkmıştır.¹⁹ Kuşkusuz sosyal fonksiyon olarak mülkiyet hakkı bireyseldir ve kolektif bir nitelik arz etmez. Bununla birlikte devlet, toplumun bütün kesimlerinin sosyal haklarını gözetecek kararlar almak zorundadır. Bu bağlamda istibdâl işlemi için kamu yararı dikkate alınmak suretiyle çıkan izn-i hümâyûnlar, vakıf ve mülki (sivil/özel) mülkiyet konusunda mutasarrıfın hakları ve toplumsal sorumlulukları arasında bir denge unsuru oluşturmuştur. İstibdâl işlemi, vakıflardaki devamlılığı koruma ve hizmette sürekliliği sağlamak amacıyla vakıf mülk ve mülki mülk arasında uygulanan bir tür sosyal hizmet görevini üstlenmiştir. Mülkiyet anlayışını sosyal fonksiyon olarak kabul eden bu uygulamaya göre mülkiyet hakkı, anlaşılabilir olarak mahrumiyet yaratmamak şartıyla mutlak bir hak olmaktan çıkıp toplumsal bir ödev dönüşmektedir.

Fıkıh bilginleri istibdâl konusunu ayrı ayrı değerlendirmiş ve bu konuda ortak bir görüş sağlanamamıştır. İstibdâle dair en kapsamlı görüşler Hanbeli ve Hanefi fakihler tarafından geliştirilmiş olup bu iki mezhep, vakıfta değişime müsbet yaklaşan mezhepler olmuştur. Vakıfta istibdâle açık olduklarını ifade eden Hanbelîler ile Hanefîler, mescit noktasında birbirlerinden ayrılırlar. Hanbelîler mescit de dâhil sınırsız olarak değişimi destekler iken Hanefîler imkân nisbetinde mescidi söz konusu alanın dışında tutmayı tercih etmişlerdir. Diğer taraftan değişime karşı çıkan mezhepler ise Mâlikîler ve Şâfiîler olmuştur. Ancak Mâlikîler ise söz konusu görüşlerini gayri menkul ile sınırlayarak menkul mallarda değişimi kabul ederler. Gayri menkullerde de mescit, yol ve kabir gibi alanların genişletilmesine ihtiyaç duyulması halinde, yalnızca buraların çevresinde bulunan vakıfların istibdâlini uygun görmüşlerdir. Şâfiîler ise menkul mallar da dâhil vakıfta değişimi tamamen reddeden bir yaklaşım sergilemişlerdir.²⁰ Buna göre araştırmaya konu olan defterde en çok kaydı tutulan hüküm olan istibdâl işleminin tamamının Halep şehrinde Müslümanlar arasında gerçekleşmesi, Halep'te yaşayan nüfusun çoğunluğunu sünnî İslâm'ın Hanbeli ve Hanefi mezhebi mensuplarının teşkil ettiği şeklinde yorumlanabilir. Defter kaydına göre, şehirde Müslümanların yanı sıra gayrimüslim unsuru olarak Yahudi ve Hıristiyan (Ermeni Katolik, Rum Katolik ve Süryani) nüfusun da yaşadığı tespit edilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın verdiği malûmata göre ise 1866 yılı itibarıyla Halep'in toplam nüfusu 12.658 hânedan ibaret olup bunun 10.180 hânesi Müslüman ve 2.478 hânesi gayrimüslim (Yahudi ile Ermeni Katolik, Rum Katolik, Süryani ve Marunî) nüfusundan oluşmaktaydı.²¹ Ömer Lütfi Barkan'ın hâneyi yani aileyi 5 kişi olarak kabul etmesi teklifi esas alınırsa, Halep'in 1866 yılında toplam nüfusunun 63.290 olduğu tahmin edilebilir.²²

1.1.1.2. Gasp/Eşkîya Çetesi

Halep Eyâleti'nde ilgili dönemde istibdâlden sonra defterde en çok yer verilen şikâyet konusu, gasp olup bu başlığa, grafikte yer verilen eşkıya çetesi de dâhil edilebilir. Ahkâm Defterleri'ndeki hükümler, hukuki açıdan son kararlar olmayıp bunlar genellikle davanın görülmesi için ilgili mahalli idarecilere yönelik olarak hazırlanır ve şikâyet konusunun eğer vaki ise tahkik edilmesi keyfiyeti hatırlatılırdı.²³ Bu bağlamda, hüküm 6, 13, 16, 33,

¹⁸ Menzil: yollardaki konak yeri, ev, bir günlük yol, konak.

¹⁹ Murat Beyaztaş, *İslâm Hukukunda Vakıfların Tağyiri ve İstibdâli*, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2016, s. 47,55.

²⁰ Beyaztaş, *agt*, s. 250.

²¹ Adem Tutar, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep Şehrinin Kültürel Yapısı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15 S. 2, 2010, s. 81.

²² Aydın Efe, "Osmanlı Devleti'nin aşiretlere yönelik vergi uygulamaları: Keşli Aşireti Örneği" Alparslan Demir, Tuba Tombuloğlu, E. Erdoğan, Ö. Düzbakar (Ed.). *Türk Tarihine Dair Yazılar III*, Gece Kitaplığı Yayını, Ankara 2018, s. 460; Nejat Göyünç, "Hâne" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul 1997, s. 552.

²³ Emecen, *agm*, s. 134,135.

38, 46, 47 ve 101'de emlakının gasp edilmesi üzerine, tahkikatın yapılması için ilgili mahale mübaşir²⁴ gönderilmesi ya da sadece tahkikatın yapılması ve hüküm 40, 44'e göre, malı gasp edilen mağdurlara mübaşir aracılığıyla malının iade edilmesi, merkezi hükümet vesilesiyle çözüm bulunan şikâyetlere örnek verilebilir. Ancak gasp konusunda merkezi hükümete gelen şikâyetlerin çözümü için mahalli yönetimlerin görevlendirildiği de olmuştur. Bu cümleden olarak, hüküm 17, 19, 27, 48, 49, 67, 68, 73, 78, 79 ve 99'da, zapt ettiği emlak üzerinde hakkı olduğunu iddia eden kimselere müdahale edilmesi için taşrada ilgili idari birimlere hüküm gönderilmiştir. Bazen de hüküm 50, 55, 63, 64, 66, 70, 96 ve 98'de tespit edildiği üzere, merkezi hükümete gelen şikâyetlere doğrudan doğruya çözüm bulunup mağdur edilen kişiye hakları veya emlakının iadesine hükmedildiği de olmuştur. Bir diğer gasp çeşidi ise tarlaları boş bıraktığı iddiasıyla yapılan zapt etme işlemi olup hüküm 66 ve 80'de belirtildiği üzere, şikâyetçi olan kişilere Kanûn-ı Cedîd-i Hümâyûn'un 68'inci maddesi²⁵ gereğince muamele edilip yapılan tahkikat neticesinde, şikâyetçilere ilgili emlakın iadesine hükmedilmiştir. Bu konuda topluca şikâyetçi olunan durumlara da rastlanmaktadır. Örneğin hüküm 98'e göre, Elbistan Kazası dâhilinde yer alan Çoğluhan Karyesi ahalisinin göndermiş olduğu arz-ı mahzar²⁶ üzerine gelen cevapta, Kanûnnâme-i Arazî'nin 97'nci maddesi²⁷ gereğince muamele edilip bahsi geçen meranın hukuken kazâ ahalisine ait olduğu bildirilmiştir. Bu arada, arz-ı mahzar gönderilmek suretiyle toplu şikâyette bulunulması, ahalide ortak bilincin oluşmaya başladığının göstergesi olmuştur.

Grafik 1'de yer alan eşkıya çetesi ve gasp kategorileri bir arada ele alınmakla birlikte, hüküm 12, ayrı bir değerlendirmeye alınmalıdır. Zira hüküm 12'ye göre, Penâkli Sarıyeğen oğlu Mehmet Bey ve Çolakyeğen oğlu Paşa Bey'in lideri olduğu bir eşkıya çetesi, Antakya kazâ merkezine yarım saat mesafede olan bir mahalde, kazâ sakini Hasan'ı katletmeleri üzerine, bütün çete üyelerinin yakalanıp gerekli tahkikat ve cezai işlemin uygulanmasına hükmedilmiştir. Hükme göre, eşkıya tarafından katledilen Hasan için kısas isteyen varisleri tarafından gönderilen arzuhal üzerine Divân-ı Hümâyûn kaleminden çıkan yazıda, bu tür katl hadiseleri Dersaadet'te meydana gelir ise davanın şeyhülislâm dairesinde görüldüğü ve sırasıyla şahitlerin tetkiki sonrası kararın padişaha arz edildiği ve fermân-ı 'âli sadır olmadıkça icrâ-yı kısasın caiz olamayacağı bildirilmiştir. Bu tür katl olayları, taşrada meydana gelmiş ise davanın küçük kazâ mahkemelerinde değil muhassıl ya da kaymakamla idâre olunan büyük kazâlarda Memleket-i Meclis-i Meşveret'de görülüp alınan kararın i'lâm-ı şer'isi ve hazırlanan mazbata, fetvahâneye gönderilip tasdik olunduktan sonra padişaha arz edilmesi gerekmektedir. Bu davanın kesin karara bağlanması için yine fermân-ı 'âli yani padişah irâdesinin vuku' bulması gerektiği bildirilmiştir. Defterde katl ile ilgili sadece bir hükmün kaydedilmesi, toplumda katl olaylarının az olduğu şeklinde değerlendirilmemelidir. Zira Ahkâm Defterleri'ndeki hükümler, davası kadı mahkemesinde görülmüş ama herhangi bir sebepten dolayı ihkak-ı hak²⁸ gerçekleşmemiş hadiselerden oluşmaktadır. Dolayısıyla sadece buradaki belgelere bakarak toplumun geneli için cinayet ve kısas oranıyla ilgili kesin bir kaniya varmak doğru değildir. Siyaseten hükmedilmiş²⁹ ve kısas uygulanmış davaların şikâyet konusu olmalarını gerektirecek bir durum kalmadığından, defterdeki belgeler, genellikle diyete hükmedilen cinayet davaları olmaktadır. Bununla birlikte, yukarıda belirtildiği üzere kısas ve diyet davalarına dair yapılacak olan tahkikatın ve ilgili birimlerin muamelatının uzun sürmesi, defter kaydına yansımayan katl hadiselerinin olabileceği fikrini de güçlendirmektedir.

Defter kaydına göre, bazı yıllarda aynı isimler üzerine şikâyetlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda, tespit edilen 6 şekâvet hadisesinden 3 tanesi, hüküm 40, 44 ve 55'te belirtildiğine göre, Gazze, Estel ve Ezteh aşiretlerinin şeyhi Ruhami ve avanesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bahsi geçen 3 şekâvet hadisesinin Halep civarında 1856, 1857 ve 1858 yıllarında aynı eşkıya çetesi tarafından gerçekleştirilmiş olması ve 1856 yılındaki ilk eşkıya saldırısından sonra İstanbul'dan gönderilen mübaşire rağmen sonraki yıllarda benzer hadiselerin yaşanması, merkezden uzak taşra mahallerinde yönetimin etkisinin azaldığı ve müdahalenin zamana yayıldığı şeklinde değerlendirilebilir. Hüküm 12, 47 ve 49'da belirtilen şekâvet hadiselerine göre ise Halep ve İskenderun arası mahallerde eşkıya çetelerinin yoğun olarak barındığı anlaşılmaktadır. Şekâvet hadiselerini ihtiva eden hükümlerin tamamında, eşkıya çetelerinin saldırılarına maruz kalan şikâyetçilerin, şekâvete karışan

²⁴ Muvakkat bir vazife olarak merkezden bazı emirleri götüren ve icra salahiyeti de olan kimse (Devellioğlu, *age*, s. 836).

²⁵ Hüküm 66 ve 80'de bu kanun maddesinin içeriği şöyle açıklanmıştır: arâzinin verimine göre 1 veya 2 sene mücerred dinlendirmek veya tarlayı su basıp bir müddetden sonra su çekilerek ziraat yapmaya elverişli hale gelinceye kadar tarlayı boş bırakmak gibi özel bir durum tahakkuk etmeksizin bir tarla mutasarrıfı ziraat etmeyip tarlayı iâre (emaneten vermek) veyâ icâr (kiraya vermek) ettirmeyip aralıksız 3 sene boş bırakması halinde, tarlanın önceki mutasarrıfı ziraat yapmaya talip olur ise bedel-i misliyle kendisine teslim edilirdi. Arazinin önceki mutasarrıfı talip olmaz ise o vakit müzâyede suretiyle bir başkasına ihâle edilirdi.

²⁶ Birkaç kişi tarafından imzalanmış olan dilekçe (Devellioğlu, *age*, s. 683).

²⁷ Hüküm 98'de bu kanun maddesinin içeriği şöyle açıklanmıştır: geçmişten beri bir karyeye ait olan mera alanına bir başka karye ahalisi hayvanat süremez, birkaç karye ahalisine ait mera alanında ise müştereken hayvanat sürülmekteydi. Müşterek mera alanları alınıp satılmaz, üzerine mândıra, ağıl ve sair binalar ihdâs olunmadığı gibi kürüm (bağ kütükleri) ve eşcâr (ağaçlar) dikimi ile bağçe olarak kullanımına da ruhsat verilmezdi.

²⁸ Bir hakkı usûlü dairesinde yerine getirme, bir hakkı mürâfaa ve muhâkeme neticesinde ispat ve izhar etme (Devellioğlu, *age*, s. 497).

²⁹ Öldürmeyi tekrür ve itiyad haline getirdiği halde suçun ispat şartlarındaki eksiklik veya aftan dolayı kısas uygulanamayan ancak topluma zararlı hale gelen suçlulara siyaseten katl yaptırımı uygulanmasına denir (Mehmet Koç, "Osmanlıda Ölüm Cezası Verilen Zina, Hırsızlık, Öldürme ve Yaralama Suçları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 33, 2019, s. 282).

HALEP AHKÂM DEFTERİ SERİSİNİN SON CİLDİ KAPSAMINDA HALEP EYÂLETİ'NİN SOSYAL VE İDÂRİ TAHLİLİ

kişilerin isimlerini merkezi hükümete bildirmeleri, şakilerin bölgede herkes tarafından tanındığını göstermektedir. Ayrıca mahalli yönetimin bu konuda yeterli tedbir alamayıp müdahale hususunda çaresiz kaldığı fikrini aralamak yanlış olmaz.

Gasp davalarının çözüme kavuşması amacıyla merkezi hükümet tarafından mübaşir tayin olunduğu gibi şekâvet hadiseleri için şikâyetçinin zararının tespiti ve tazmini amacıyla ilgili mahalli yönetimin görevlendirildiği davalar da olmuştur. Bu cümleden olarak hüküm 49'a göre, İskenderun ve Belen arası bir mahalde Mıgırdıç ve ailesine saldıran eşkiya grubunun Üzeyr Kaymakamlığı'nda³⁰ oldukları tespit edildiğinden, Üzeyr ve Belen kaymakamlıklarına gönderilen yazıda, gerekli tahkikatın yapıpı mağduriyetlerin giderilmesi bildirilmiştir. Bunun üzerine yapılan takibat sonucunda, Mıgırdıç ve ailesine ait gasp edilen malın bir kısmı ele geçirilip adı geçen aileye iade edildiği gibi eşkiya çetesine mensup 2 şaki de yakalanmıştır.

Halep'in coğrafi konumu itibarıyla stratejik bir öneme sahip olması ve ticaret yollarının kavşak noktasında olmasına rağmen defter kaydına göre, araştırma dönemi boyunca sadece, 1852-1858 yılları arasında 2'si küçük çaplı olmak üzere toplam 6 şekâvet hadisesine rastlanmıştır. Bu durum, Halep'in arazi yapısının eşkiya güruhunun bölgede tutunmasına müsaade etmemesi ve ticaret kervanlarının yoğun geçiş noktası olarak görülmesinden dolayı merkezi hükümetin bölgede eşkiya çeteleriyle kararlı bir silahlı mücadele vermesinden kaynaklı olduğu ifade edilmektedir.³¹ Fırka-i İslâhiyye'nin³² 1865 yılında Halep Eyâleti'nin de önemli bir kısmını ihtiva eden coğrafyada, bölgeyi itaat altına alacak sıkı güvenlik tedbirleri alması, şekâvet hadiselerine dair hükümlerin defter kaydında yer almamasında önemli bir etken olmuştur.

1.1.1.3. Alacak-Verecek

Grafik 1'e göre, Halep Eyâleti'nde ahalinin gasp olayından sonra en çok muzdarip olduğu şikâyet konusu, borç-alacak meselesi olmuştur. Defterde alacak verecek ile ilgili davaları ihtiva eden hüküm sayısı 22 olup bu hükümlerin 17'si Halep şehrinde, ikişer hüküm Antep ve Antakya'da ve bir hüküm Kilis şehrinde vuku' bulmuştur. Bu dava türünde hükümlerin 8'i Müslümanlar ve 4'ü gayrimüslimler arasında, yine 4'ü Müslüman verecekli ile gayrimüslim ve Müslüman alacaklı arasında, 3'ü Müslüman alacaklı ve gayrimüslim verecekli arasında, geriye kalan 3 hüküm ise gayrimüslim verecekli ile Müslüman ve gayrimüslim alacaklı arasında geçmektedir.

Defterde alacak verecek ile ilgili hükümlerin büyük bir bölümünde, şikâyetin muhtevasına dair yeterli malûmat verilmediğinden olayların sosyolojik boyutunu tam anlamıyla analiz etmek oldukça güçtür. Zira belgelerde genel olarak mahallinde şer'le görülmek üzere ibaresine yer verilip şikâyetin çözümüne dair nasıl bir yol izleneceği hakkında malûmat verilmiştir. Bu bağlamda, tespit edilen alacak verecek davalarının yarısında, borcunu ödemekte güçlük çeken Müslüman ya da gayrimüslim kişiler için borcunu taksitle ödeme kolaylığı sağlanması ve bazı hususi borçlar için belirlenmiş olan murâbaha³³ usulünün şer'i şerife uygun bir şekilde uygulanması bildirilmiştir. Hüküm 51, 52, 53 ve 54'e göre, alacaklı olan kişinin borcunu tahsil edemeden vefat etmesi üzerine gönderilen hükümde, ilgili borcun müteveffanın çocuklarına ödenmesi bildirilir. Borcunu ödeme konusunda zorluk çıkarmaya devam eden kişiler için ise gönderilen hükümde, gerekli tedbirin alınıp mahalli şer'le muamele edilmesi bildirilmiştir. Borcunu ödeme konusunda güçlük çektiği belirtilen kişiler için ise hüküm 62 ve 65'te belirtildiği üzere, borçlunun ekonomik durumu hakkında yapılacak tahkikat neticesinde mahalli şer'le muamele edilip ödeme konusunda yapılacak kolaylığın merkez hükümete bildirilmesi istenmiştir. Bazen de hüküm 8, 9, 11 ve 14'te görüldüğü üzere, alacaklıların alacağını tahsil etmekte güçlük çekmesi sonrası yaptıkları şikâyetin tahkiki ve çözüme kavuşturulması amacıyla merkez hükümet tarafından ilgili mahallere mübaşir tayin olunurdu. Alacaklı, alacağını tahsil edemeden borçlunun vefatı durumunda ise müteveffanın varisleri tahkik edilip borcun ilgili varislerden tahsili sağlanırdı.

³⁰ Yakacak ismiyle de anılan Üzeyr, 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca farklı tarihlerde Adana ve Cebel-i Bereket'e sancak ve kazâ idâri birimi şeklinde bağlı olmuştur (Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s. 797).

³¹ Nezif Cıkay, *Halep Ahkâm Defterleri (1742-1850): Taşradan Saraya Adalet Arayışı*, Şanlıurfa Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2019, s. 158.

³² Osmanlı hükümeti hem orduya yeni asker kaynakları temin etmek hem de bölgeyi itaat altına alıp güvenliği sağlamak, eşkiyalığa son vermek, vergileri düzenli bir şekilde toplamak ve birçok karışıklığa yol açan konar göçer teşekkülleri yerleşik hayata geçirip ziraatı teşvik etmek için 1865 yılında oluşturulan askeri güce, Fırka-i İslâhiyye adı verilmiştir. Balkan isyanlarında kullanılan ve büyük kısmı Batı Anadolu zeybekleri ve bir kısmı da Arnavut askerlerinden oluşan 7 tabur yanında Girit ve Adana'dan gelen taburlarla Hassa ikinci süvari alayından oluşan toplam 15 tabur piyade, 2 süvari alayı ve 600 civarında Çerkez, Gürcü ve Kürt süvarilerinden teşkil olunan bu fırkanın başına, 4'üncü Ordu kumandanı Derviş Paşa, halkla ilgili işleri görmek üzere de Ahmet Cevdet Paşa tayin olundu (Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i İslâhiyye" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, s. 35). Cevdet Paşa'nın kendi kalemiyle yazılıp Fırka-i İslâhiyye'nin yaptığı faaliyetlerin özet olarak hikaye edildiği layihada, Halep-İskenderun ve İskenderun-Belen arası mahallerin ticaret kervanları ve hac kafileleri için önemli bir geçiş noktası olduğundan bahsedilip adı geçen yerlerin, sıkı güvenlik tedbirleri alma hususunda Fırka-i İslâhiyye'nin ilk hedefi olduğuna değinilmiştir (Saim Yörük, *Fırka-i İslâhiyye Cevdet Paşa-Kozan ve Gâvur Dağı Ahvâlîne Dâir Layiha*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 106,107).

³³ Murâbaha: Malı kâr ile satma, tefecilik, kanûnun verdiği izin sınırından aşkın fâiz alma (Devellioğlu, *age*, s. 817).

Alacaklı kişinin elinde defter kaydına göre, “temessük” denilen borç senedi olması halinde davanın karara bağlanması daha hızlı gerçekleşmekle birlikte, hüküm 10, 15, 18, 21, 22, 23, 26 ve 45’te belirtildiği üzere, 4 ile 36 arasında değişen alacaklı sayısına borcu olan kişilerin borcunu ödeme konusunda güçlük çıkarmalarının muhtemel nedeni, borçlu kişinin yaşadığı ekonomik problemler ya da mütegalibe denilen yerel güç odaklarına güvenmesi meselesi olmuştur. Zira hüküm 18 ve 45’e göre, borcu olan kişiler hakkında çıkan mahkeme kararına rağmen ilgili kişilerin Halep’te mukim bazı kimselerle birlikte hareket etmeye devam ettiği şikâyet edilmiştir. Bu durum, yerel mahkemelerin yaptırım gücünden yoksun olduğu, Halep’te merkezi otorite boşluğundan kaynaklı olarak meydana gelen yönetim za’fiyetini kaba kuvvetle doldurmaya başlayan kişi ya da grupların olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Defter kaydına göre, Müslümanlar arası bazı şikâyet davalarında cihet-i karz-ı şer’den olarak borç verildiğinin vurgulanması, Müslüman toplumunda kâr amacı gütmeyen hayırseverlik biçiminde bir yardımlaşma şeklinin varlığına işaret etmektedir. Ancak bu tür davalarda, alacaklının elinde “temessük” denilen borç senedi olmadığından dolayı, alacağını ispat edecek bir delili mahkemeye sunması istenmekteydi. Aksi takdirde bu durum, mağduriyetlerin yaşanmasına neden olabilmekteydi. Bununla birlikte, hüküm 22’de görüldüğü üzere, devlet zaman zaman fakara köylünün borcunu devlet malından karşılayıp ilgili borcu taksitlendirerek reyanın göç etmesinin önüne geçmekteydi. Bu sayede reaya çiftinin işleyişinde devamlılık sağlanmış olmaktadır. Ticari ilişkilerde meydana gelen ödeme aksaklıkları, yerel mahkemelerde kefâlet ücreti davalarının da görülmesine neden olmuştur. Bu cümleden olarak, hüküm 11 ve 14’e göre, Halep ve Kilis kazâlarında mütemekkin gayrimüslimler arasında yapılan kefâlet sözleşmesi sırasında kefil olan zevât, sonradan sorumluluğunu kabul etmeyince bu durum şikâyet konusu olmuştur. Ancak mübaşir tayin olunarak davanın tekrar yerel mahkemelere havale edilmesi, şikâyet mekanizmasının muhtemelen en zayıf yönünü oluşturmaktadır. Zira çözüm için davanın aynı mahkemeye havalesi, en başından beri mağdur olan tarafın karara itiraz etmek suretiyle davanın sürüncemede kalmasına neden olabilmirdi. Bu durum, mübaşir tayin olunan hüküm 8 ve 9’daki diğer alacak verecek davaları için de geçerlidir.

1.1.1.4. Mirâs-Verâset

Sözlükte “kök, temel; birinin diğerinden devraldığı eski durum, bakiye” anlamlarındaki irs kökünden türeyen mirâs sözcüğü, vefat eden bir hısımdan kalan mal ve mülk manasında kullanılmaktadır. Fıkıh terimi olarak irs ve mirâs, ölen bir kimsenin mal varlığının âkibetini düzenleyen kurallar bütünüdür ifade eder. Verâset ise “varislik, mirascılık, mirasta hak sahibi olma” manasındadır.³⁴

Defterde mirâs-verâset ile ilgili davaları ihtiva eden hüküm sayısı 13 olup bu hükümlerin 8’i Halep şehrinde, 3’ü Antep’te ve 2’si Antakya’da vuku’ bulmuştur. Bu dava türünde hükümlerin 11’i Müslümanlar, 1’i gayrimüslimler ve diğer 1’i Müslüman ile gayrimüslim arasında geçmektedir. Bu dava türüne konu edilen mal ve emlak ise şunlardır: Nakit para, dükkân, menzil, mahzen, zeytin bahçesi, değirmen ve hayvanlardır.

Aile hukuku kapsamında değerlendirilebilecek olan verâset davası, aile bireylerine babalarından veya diğer aile fertlerinden intikal eden miras sırasında meydana gelen anlaşmazlıklara dair şikâyetleri ihtiva etmektedir. Defter kaydına göre, Halep Eyâleti’nde tespit edilen verâset davalarının 7’si, ölen kimsenin tereke olarak bıraktığı mal veya emlaka, miras ile alakası olmayan üçüncü kişilerin müdahale etmesiyle ilgilidir. Bu bağlamda, hüküm 1, 19, 30, 38, 56, 64 ve 73’te hilâf-i şer’-i şerif olarak ilgili mirasa müdahil olan zevât hakkında gerekli tahkikatın yapılmasından sonra bu kişilerin haksız olduğuna ve zapt ettikleri mirasın gerçek varislere iadesine hükmedilmiş ya da mahallince müdahale edilip gerekli tedbirlerin alınması bildirilmiştir. Miras sahibinin vefatı üzerine üçüncü kişilerin müdahalesi sonrası yaşanan hukuk mücadelesinin benzeri, aile fertleri arasında da meydana gelmiştir. Zira hüküm 69 ve 75’e göre, Müslüman kişinin vefatının ardından kardeşler ya da diğer aile fertleri arasında vuku’ bulan anlaşmazlık sonrası yapılan şikâyet üzerine gelen hükümde, terekenin miras hukukuna göre taksimi için gerekli tedbirlerin alınması bildirilmiştir. Benzer olayların hüküm 2’ye göre, gayrimüslim aileleri arasında da vuku’ bulduğu anlaşılmaktadır.

Miras-verâset türü davalara, vesâyet davaları da dahil edilebilir. Vesâyet, fıkıhta edâ ehliyeti bulunmayan veya eksik olanlarla ehliyeti sonradan kısıtlananların mallarını koruma ve işletme, onlar adına mallarında tasarrufla bulunma yetki ve sorumluluğunun verilmesini ifade eder.³⁵ Bu bağlamda, hüküm 50 ve 72’ye göre, miras sahibinin vefatının ardından varisi olan küçük yaşta çocuğu, buluş çağına erinceye kadar ilgili mirası idare edecek birileri tayin olunurdu. Ancak tayin olunan kişilerin bir süre sonra mirasın tamamını zimmetine geçirdiği anlaşıldığından, müteveffanın buluş çağına eren oğlu, babasının mirasını talep ettiğinde red cevabı almıştır. Bunun üzerine yapılan şikâyet sonrası gelen hükümde, mirasın gerçek varislere iadesine hükmedilmiştir. Burada müteveffaya yakın zevâtın vasi olarak tayin olunacağı düşünüldüğünde, yetim malına el uzatan kişilerin, müteveffanın akrabaları olacağı kuvvetle muhtemeldir. Defterin tutulduğu dönemde, bu konuya dair sadece 2 şikâyet kaydının bulunması, bu konuda yapılan hukuki ve idâri düzenlemelerle alakalı olmuştur. Zira 1851, 1872, 1874 ve 1876 yıllarında hazırlanan nizâm-nâmeler doğrultusunda oluşturulan Emvâl-i Eytâm

³⁴ Hamza Aktan, “Miras” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, Ankara 2020, s. 143; Şemseddin Sami, *age*, s. 1441; Devellioğlu, *age*, s. 1378.

³⁵ Ali Bardakoğlu, “Vesâyet” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul 2013, s. 66.

HALEP AHKÂM DEFTERİ SERİSİNİN SON CİLDİ KAPSAMINDA HALEP EYÂLETİ'NİN SOSYAL VE İDÂRİ TAHLİLİ

Nezâreti ile eytâm sandıkları, Müslüman ve gayrimüslim yetimlerin haklarının zayi edilmesinin önüne geçmiştir.³⁶

1.1.1.5. Vergi

Defter kaydına göre, Halep Eyâleti'nde ilgili dönemde hukuksuz vergi alımına dair yapılan şikâyetler, hakkında en az şikâyet konusu bulunan dava türü olmuştur. Defterde hukuksuz vergi alımı ile ilgili davaları ihtiva eden hüküm sayısı 2 olup bu hükümlerin 2'si de İdlîb'de vuku' bulmuştur. İdlîb'de ahaliden ve sülâle-i tâhireden (Hz. Muhammed'in temiz sülalesi) bilâ-emr-i şerif olarak hâne-i avarız vergisinin talebi şikâyet edilip bu tür vergi alımları, tekâlîf-i şakka³⁷ olarak ifade edilmiştir. Zira emlak ve arazileri kullanan ahali, avarız hânesinden sorumlu olan kesim olduğundan İdlîb'de kazâ zabıtları tarafından emlak ve arazileri olmayan ahaliden bu vergi türünün talep edilmesine itiraz edilmiştir.³⁸ Buna benzer bir itiraz, İdlîb'de mukim sülâle-i tâhireden olan seyyidlerden gelmiştir. Zira Dersââdet'de Nakîbü'l-eşrâf tarafından ilgili zevâtın seyyid olduğunu tasdik eden ve vergi muafiyeti olduğu belirtilen i'lâmlar gönderilmesine rağmen kazâ zabıtlarının tekâlîf-i şakka vergisi talep etmeleri şikâyet edilmiştir. Seyyidlerin vergi muafiyetine dair yaşanan anlaşmazlıklar, seyyidler mahalli yönetim ile olduğu kadar reaya ile de karşı karşıya getirmiştir. Zira yapılan şikâyetlerde ahali, emlak ve arazisi olduğu tespit edilecek her kesimin vergi vermek suretiyle Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin vergi hukukunda uygulanmasını benimsediği anlaşılmaktadır.

1.1.2. Eyâlet Yönetimi

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte taşra idâri teşkilatında 1864 yılına kadar bir dizi reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu reformların bir parçası olarak 1864 yılında hazırlanan "İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizâmnâmesi" gereğince, vilâyetler livâlara, livâlar kazâlara, kazâlar nahiyelere ve nahiyeler köylere ayrılmıştır³⁹. Adı geçen nizâmnâme, kısmi değişikliklerle 1866 yılında Cevdet Paşa'nın nezâretinde Halep'te uygulandı. Bu bağlamda, Cevdet Paşa, Halep'i vilâyet statüsüyle Urfa, Maraş, Kozan, Adana, Payas, Halep merkez ve Zor sancaklarına bölüp burada 2 yıl vali olarak görev yapmıştır. Cevdet Paşa, görev süresi boyunca adı geçen sancaklarda mülki yönetimi yeniden düzenlemekle birlikte, kısa bir süre sonra vilâyetin sınırları, Adana, Kozan ve Payas sancakları çıkarılmak suretiyle daraltılmıştır⁴⁰. 1850-1881 yılları arasında ihtiva eden defter kaydına göre, Halep Eyâleti'nde tespit edilen mahalli idâreler ve yöneticiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4. Halep Eyâleti'nin Mahalli İdâre ve Yöneticileri

Eyâlet Valisi	Sancak / Kazâ	Mülki Amir	Mahalle Sayısı
-1850 Mustafa Paşa	Antakya	-1854 Yusuf Bey -1857 Hafız Raşid Bey -1860-1862 Talat Bey -1864 Süreyya Paşa	-
-1850 Mustafa Paşa	Antep	-1854 Kâmil Bey -1854-1856 Tahir Bey	1
-1852 Osman Nuri Paşa / ,Süleyman Rafet Paşa	Maraş	-1874 Raif Bey -1875 Said Paşa -1877 Tevfik Bey	-
-1853 Süleyman Rafet Paşa	Reyhaniye	-1852 Ali Bey	-
-1854 Süleyman Rafet Paşa / İsmail Rahmi Paşa	Kilis	-1854 Habib Bey	-
-1855 İsmail Rahmi Paşa	Halep	-	41
-1856 Hamdi Paşa	Elbistan	-	-
-1857 Hacı Halil Kamil Paşa	İdlîb	-	-

³⁶ Geniş bilgi için bkz. Düstür, "Eytâm Nizâmnâmesi" ve "Eytâm Sandıkları Nizâmnâmesi", 1. Tertip, c.1, s. 270-281; Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları" *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, 2006, s. 110,112.

³⁷ Tekâlîf-i şakka: şer'i cevaz bulunmayan ve tekâlîf kaidelerine uymayan vergi (Devellioğlu, *age*, s. 1275).

³⁸ Cıkay, *Taşradan Saraya Adalet Arayışı*, s. 180.

³⁹ Geniş bilgi için bkz. Düstür, 1. Tertip, c.1, s. 625.

⁴⁰ Bruce Masters, "Halep" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul 1997, s. 246.

SIRAÇ AKTÜRK

-1858 Hacı Halil Kamil Paşa / Mehmet Reşid Paşa	Maarratü'l Mısri	-	-
-1859 Mehmet Reşid Paşa	-	-	-
-1860 Mehmet Reşid Paşa / İsmail Paşa	-	-	-
-1861 İsmet Paşa	-	-	-
-1862 İsmet Paşa	-	-	-
-1871 Mehmet Emin Derviş Paşa	-	-	-
-1872 Hacı Ali Paşa	-	-	-
-1873 Hacı Ali Paşa	-	-	-
-1874 Ahmet Paşa	-	-	-
-1875 Esat Muhlis Paşa	-	-	-
-1877 Kâmil Paşa	-	-	-

Defter kaydında belirtilen hüküm tarihine göre, tablo 4'de sancak/kazâ başlığı altında verilen idâri birimlerden Antakya, Antep, Maraş, Reyhaniye⁴¹ ve Kilis sancak statüsünde olup bu yerlere tayin olunan mülki amirler, kaymakam olarak görev yapmışlardır. Tabloda adı geçen İdlîb, Elbistan ve Maarratü'l-Mısri ise kazâ statüsünde olmuştur. Defter kaydında hüküm yeri bakımından en çok yer verilen Halep şehri ise eyâlet merkezi olup tabloda verilen vali isimleri, aynı zamanda Halep'in mülki amirleri olmuştur. Tabloya göre Halep'te tespit edilen mahalle isimleri şunlardır: Salîbü'l-Cedide, Elmacı, Abdülhay, Hanü's-sebil, Küçük Kelâse, Bayasna, Sûk-i Sagir, Bendere, Haliliye, Recl, Şahin Bey, Cebel, Şahin Bey, Müsteram Bey, Kastelü'l-Haremi, Ferfera, Musabin, Cebel-i Esedullah, Bahtit, Mar'aşi, Ben-i Meşta, Şemha, Payatma, Bâb-ı Fesrin, Meşatiye, Utvî-i Kebir, Celümü'l-Kübra, Eşekciler, Seyyid, Yumanat Celbe⁴², Şer'ûs, Akyol, Süveyka Ali, Bâbü'n-nasr, Kadasker, Ufiye, İbn Meşât, Cemaat-ı Elfiye, Bâb-ı Kinesrin, İbrac ve Şeker Ağa'dır. Adı geçen mahalleler arasında yer alan Şahin Bey ve Müsteram Bey, 3 ayrı mahalleden (Haliliye, Recl ve Cebel) müfrez mahalleler oldukları için ikişer defa yazılmıştır. Tabloya göre Antep'te olduğu tespit edilen mahalle ise Eyüboğlu Mahallesi olmuştur. Vali ve diğer mülki amirlerin standart bir görev süresi olmadığından dolayı tabloda yer alan yöneticilerin hizmet süreleri birkaç ay ile sınırlı olanlar olduğu gibi 1 ile 3 yıl arasında görev yapmış yöneticiler de olmuştur.

Tablo 5. Halep Kazâsı'nda Mevcut Dini ve Eğitim Mekânları

Câmi / Mahal	Mescid / Mahal	Zâviye / Mahal	Medrese / Mahal	Tekke / Mahal
Behram Paşa / Behram Paşa Çarşısı	Kürkcü / Elmacı Mahallesi	Hazret-i Nesimi / Akyol Çarşısı	Mansuriye / Abdülhay Mahallesi	Kırklar / Şahin Beg Mahallesi
Miran / Elmacı Mahallesi	Dolab / Bayasna Mahallesi	Şeyh Seyyid / Bâbü'l-neyreb Mahallesi	Karnahiye / Bâbü'n-nasr Mahallesi	-
Hacı Beğ / Bahtiyar Çarşısı	Akyol / Akyol Çarşısı	Hazret-i Nesimi / Şahin Beg Mah.	-	-
Ezmenazi / Payatma Mah.	Şeyh Seyyid / Bâbü'l-neyreb	Ekrâd / Şer'us Mahallesi	-	-

⁴¹ Reyhaniye Sancağı, Amik Ovasına Mart 1846 tarihinde iskân edilen Reyhanlı Aşiretinin adına izafetle kurulmuş bir yerleşim yeridir. Reyhaniye, nahiye statüsüyle kurulmasına rağmen aşiretin beyi Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşı Ahmet Bey'in güçlü nüfuzundan dolayı Reyhaniye Kazâsı ismiyle de ifade edilmiştir (Aydın Efe, "İşlevsel Bir Toplumsal Geçiş Formu: Reyhanlı Aşireti Örneği", *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, S. 4, 2017, s. 74).

⁴² Gayrimüslim ahalinin meskun olduğu mahalleler olarak tespit edilmiştir.

HALEP AHKÂM DEFTERİ SERİSİNİN SON CİLDİ KAPSAMINDA HALEP EYÂLETİ'NİN SOSYAL VE İDÂRİ TAHLİLİ

Kerimiye / Bâb-1 Kinesrin Mahallesi	Ömerli / Süveyka Ali Mahallesi	Akbeliye	-	-
Meşatiye / Meşatiye Mah.	Tarsus / Bâb-1 Kinesrin Mah.	-	-	-
Osman Paşa / Babü'n-nasr Mahallesi	Şeyh Baraci / İbrac Mahallesi	-	-	-
Lebeh / Kastelü'l-Haremi Mah.	-	-	-	-
Egmeci / Fesile Mahallesi	-	-	-	-

SONUÇ

Mahalli yönetim ile reâya arasındaki ilişkilerde ya da ahalinin kendi içerisinde meydana gelen dava konusu olayların neler olduğunun belirlenip devletin bu sorunlara nasıl çözüm bulduğunun tespit edilmesi, Ahkâm defterlerini, günümüzde bilhassa toplumsal ve kültürel araştırma konularında en önemli şehir tarihi kaynakları arasına dahil etmektedir. Ahkâm defterleri ihdas edilmeden önce de hak kaybına uğrayan reâyânın Divân-ı Hümâyûn'a başvurma hakkı bulunmaktaydı. Ancak Ahkâm defterleri ile birlikte şikâyet mekanizması, kurumsal bir kimlik kazanmıştır.

Halep Eyâleti kapsamında 1742-1881 yılları arasında kaydı tutulan Halep Ahkâm Defteri serisinin Tanzimât döneminde kaleme alınan son cildi dikkate alınmak suretiyle Halep ve çevresi, idari ve toplumsal yönüyle incelenmiştir. Araştırmaya konu olan defter kaydına göre, Halep şehrinde Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan (Süryani, Ermeni Katolik, Rum Katolik) nüfusun bir arada yaşadığının tespit edilmesi, Halep'te yaşayan insanların birbirlerinin dini ve etnik kimliklerini bir ayrılık unsuru olarak görmediklerine ve şehrin kültürel zenginliğine delalet etmektedir. İncelenen defterde, Halep Eyâleti'ne bağlı 5 sancak, 3 kazâ ve Antep'te 1 mahalle ismi tespit edilmiştir. Halep şehrinde ise 42 mahalle ismi ile 9 cami, 7 mescid, 5 zaviye, 2 medrese ve 1 tekke buldukları mahalle mevkileriyle birlikte tespit edilmiştir.

Defterde yer verilen istibdâl işlemi, şikâyet konusundan ziyade toplumsal bir zorunluluktan dolayı gerçekleşmiştir. İstibdâl işlemi hem Müslüman hem de gayrimüslim vakıfları için tatbik edilebilmekteydi. Ancak incelenen defterde kadı, naib ve mollanın görev alanı içerisinde yer aldığı anlaşılan istibdâl işlemi, sadece Müslümanlar arasında vuku' bulmuştur. Defterde tespit edilen vakıfların yarısına yakınında vakfın mütevelliyeti, evladiyet üzere yani babadan oğula ya da kıza intikal edecek şekilde gerçekleşmekteydi. Defterde en çok yer verilen hüküm konusu olan istibdâl işleminin tamamının Halep şehrinde vuku' bulması, Halep'te kamu yararı gözetilmek suretiyle toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına ve dayanışmaya önem verildiği şeklinde değerlendirilebilir. Yine İstibdâl işleminin yoğun olarak uygulanması, Halep'te yaşayan Müslüman nüfusu içerisinde Hanefî ve Hanbelî mezhebine mensup ahalinin, çoğunluğu oluşturduğu sonucunu vermektedir. Vakfın sürdürülebilirliği amacıyla düzenlenmiş olan istibdâl işlemi, günümüzde vakıf malları ile ilgili uyuşmazlıklarda birer yol gösterici olarak dikkate alınabilir.

Fırka-i Islâhiyye, 1865 yılında Halep Eyâleti'ni de ihtiva eden coğrafyada, sıkı güvenlik tedbirleri almıştır. Bu bağlamda, Halep Eyâleti'nde tespit edilen 29 gasp hadisesinin % 83'ü ile şekâvet hadiselerine dair hükümlerin tamamının 1865 yılı ve öncesinde vuku' bulmuş olması, eyâlet genelinde 1850-1865 yılları arası boyunca devletin güvenlik zafiyeti içinde bulunduğu ve yerel mahkemelerin yaptırım gücünün zayıfladığı şeklinde bir değerlendirme yapılması yanlış olmaz. Bazı gasp davalarında ahalinin mahalli yönetime arz-ı mahzar sunması, toplumda birlikte hareket etme bilincinin oluştuğunu göstermektedir. Eşkîya çeteleri tarafından gerçekleştirilen şekâvet hadiselerinin tamamı Müslüman şakiler tarafından gerçekleştirilmiş olup sadece bir şekâvet hadisesi Müslüman ve gayrimüslim şakiler tarafından birlikte gerçekleştirilmiştir.

Gasp, şekâvet ve alacak verecek konularına dair merkezi hükümete giden şikâyet üzerine pek çok hükmün gönderilmesi, bazı meselelerin halledilmesinde devletin güçlüklerle karşılaşp yönetim zafiyeti oluştuğu ve ilgili taşra mahallerinde merkezi otoritenin sarsıldığı şeklinde yorumlanabilir. Alacak verecek davalarında davacının mağduriyetinin giderilmesi için devlet birkaç yönetme başvurmuştur. Bununla birlikte, adı geçen konulara dair gönderilen hükümlerin önemli bir kısmında dava konusunun yerel mahkemelere havale edilip orada kalıcı çözüm

bulunmasının bildirilmesi, araştırma dönemi boyunca yargı bürokrasisinde muamelenin verimsiz olduğu ya da işlerin ağır yürüdüğü fikrini vermektedir.

Seyyidlerin vergiden muaf olan ayrıcalıklı konumu, vergiye tâbi ahalinin onlara karşı öfkeli davranışlar sergileyip şikâyet etmelerine neden olmuştur. Ancak Nakibüleşraf defterinde kaydı bulunan seyyidlere toplumun sahip çıktığı da anlaşılmaktadır. İncelenen defterde kadınlara dair hükümler sayıca az olmakla birlikte, dönemin kadına bakışını teşhis etmemiz bakımından önemli ipuçları vermektedir. Kadınların özellikle vakıfların yöneticiliğinde etkin olduğu görülüp istibdâle tâbi tutulan vakıflardan 13'ünün mütevellisi kadın olmuştur. Yine şikâyet eden ve edilen ile alacaklı pozisyonunda olduğu gibi miras davalarında da hak talep etmesi, kadının ekonomik anlamda eşinden bağımsız hareket etme ve hak arama bilincine sahip olduğunu göstermektedir.

Günümüzde miras konusunda yaşanan anlaşmazlık nedeniyle aile içerisinde meydana gelen kavga ve çekişmeler, araştırmaya konu olan defterde de tespit edilmiştir. Ailenin bazı fertlerinin birleşerek bir diğer aile üyesinin hakkını gasp etmesi ve mirasta hakkı olmayan yabancı zevatin müdahalesi, en sık görülen miras dava türleri olmuştur. Sosyal devlet; bireylere asgari gelir güvencesi veren, onları toplumsal risklere karşı koruyan ve sosyal güvenlik olanağı sağlayan bir anlayışı ifade etmektedir. Bu anlayış doğrultusunda devlet, miras paylaşımında kadınların mahrum bırakılmasını önlemek ve küçük yaştaki çocukların buluş çağına erinceye kadar miras haklarını korumak gibi muhtelif tedbirlere başvurmuştur. Toplumun himayeye en muhtaç kesimini yetimler oluşturduğundan dolayı devlet, çocuğun mirastan pay alabileceği yaşa gelinceye kadar ya güvenilir yakın akrabalara teslimini sağladı ya da vakıf, yetimhâne ve benzeri kamu yararı gözetilen kurumlar aracılığıyla büyümesine vesile olurdu. Defterde ilgili hükümlerin tamamında devlet, çocuğun yakın akrabalara emanet edilmesi tedbirine başvurmuştur. Zira çocuğun gerçek aile ortamında büyümesi, en sağlıklı ve güvenilir yöntem olmuştur denilebilir.

Bu araştırmaya konu olan defter kaydında, 1864 yılından itibaren gayrimüslim şikâyetlerine rastlanmayıp gayrimüslimler arasında vuku bulan kefâlet davalarında tarafların gönüllülük esasına dayalı olarak ruhani liderlerinin hakemliğine başvurdukları anlaşılmaktadır. Tablo 3'de Müslüman ve gayrimüslim erkek ve kadın şahıs adları ve sayılarına dair malûmat verilmesi, sadece sayısal verileri değerlendirmek amaçlı değil aynı zamanda Halep Eyâleti'nde yaşayan ahalinin yaşayış biçimi, etkilendikleri ve benimsedikleri inançları, ibadetleri ile gelenek ve göreneklerini yansıtmaları bakımından da önemli olmuştur. Zira İslâmi inanca bağlı olarak Müslümanların tercih ettikleri isimler Arapça olup peygamber, sahabe-i kirâm ve din büyüklerine ait isimleri çocuklarına vermişlerdir. Defter kaydına göre, bölgede Sünni İslâm'ın kullandığı şahıs isimlerinin öne çıktığı görülmektedir. Yine gayrimüslim nüfusun, peygamber ve diğer din büyüklerinin isimlerini kullandıkları anlaşılacakla birlikte, bu hususta Müslüman ve gayrimüslim ahalinin kullandıkları ortak isimlerin de azımsanmayacak sayıda olduğu ifade edilebilir.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The judicial system of the Ottoman Empire was established as an indispensable component of governance, referred to as the "Department of Justice" (Daire-i Adliye). The efficiency of this system, which was continuously developed both before and after the Tanzimat period, depended on the presence of a just ruler supported by a strong and disciplined army. One of the key elements of this system was the appointment of competent judges (kadıs) in the provinces. These judges not only ensured justice and social order but also acted as representatives of the sultan's judicial authority and served as intermediaries between the state, the military, and the local population.

Despite the presence of local courts, individuals who believed they had been wronged had the right to appeal to the Imperial Council (Divan-ı Hümâyûn). However, with the increasing number of cases brought to the Imperial Council, new bureaucratic mechanisms were introduced to streamline judicial processes. Complaint registers (Şikâyet Defterleri) were first introduced in 1649, followed by the establishment of the Ahkâm Defterleri (Books of Provisions) in 1742. These records documented the judicial rulings issued by the sultan or other high-ranking officials, addressing conflicts between local administrations and the populace, as well as disputes within the communities themselves. Over time, the Ahkâm Defterleri emerged as some of the most significant sources for urban, social, and legal history.

The Aleppo Provisions Book series, which is the focus of this study, was one of seventeen regional collections of legal records. Covering the period from 1742 to 1881, this series consists of nine volumes, each documenting various legal, administrative, and social matters concerning the province of Aleppo. This study focuses specifically on the ninth and final volume, which is the only book in the series recorded during the Tanzimat period.

HALEP AHKÂM DEFTERİ SERİSİNİN SON CİLDİ KAPSAMINDA HALEP EYÂLETİ'NİN SOSYAL VE İDÂRİ TAHLİLİ

Methodology

This research examines the ninth volume of the Aleppo Ahkâm Defteri in terms of both its formal structure and its content. The book, measuring 18.5 × 46 cm, contains 84 pages and 104 legal provisions. The study classifies and analyzes the rulings recorded between 1850 and 1881, identifying the nature of disputes, the involved parties, and the solutions proposed by the Ottoman state.

The analysis focuses on legal cases involving both Muslim and non-Muslim communities, highlighting their grievances and the state's responses. Additionally, the study evaluates the administrative and social structure of the province as reflected in the content of the provisions.

Conclusion

The study of the ninth volume of the Aleppo Ahkâm Defteri provides significant historical insights into Ottoman legal practices, provincial governance, and socio-economic transformations in 19th-century Aleppo. The rulings recorded in this book illustrate how the Ottoman state negotiated legal disputes, regulated property relations, and maintained administrative control over its provinces.

The Ahkâm Defterleri remain a valuable source for understanding the interplay between imperial authority, local governance, and community dynamics in the late Ottoman period. The findings of this study contribute to the broader historiography of Ottoman legal and administrative history, emphasizing the continued relevance of court records in reconstructing past social and legal realities.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Bab-ı Asafî, Halep Ahkâm Defterleri*.

Düstûr, 1. Tertip, C.1.

2. Araştırma Eserler

AKGÜNDÜZ, Ahmet, "İstibdâl", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul 2001, ss. 319-320.

AKTAN, Hamza, "Miras", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, Ankara 2020, ss. 143-145.

AKTAŞ, Necati, "Atik Şikâyet Defteri", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 68.

BARDAKOĞLU, Ali, "Vesâyet", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul 2013, ss. 66-70.

BEYAZTAŞ, Murat, *İslâm Hukukunda Vakıfların Tağyiri ve İstibdâli*, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2016.

CIKAY, Nezif, "Halep Ahkâm Defterleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 32, 2018, ss. 681-697.

CIKAY, Nezif, *Halep Ahkâm Defterleri (1742-1850): Taşradan Saraya Adalet Arayışı*, Şanlıurfa Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2019.

CIKAY, Nezif, "Halep Ahkâm Defterlerinde Antakya", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 106, 2020, ss. 235-250.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Yayınları, Ankara 2008.

EFE, Aydın, "İşlevsel Bir Toplumsal Geçiş Formu: Reyhanlı Aşireti Örneği", *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, S. 4, 2017, ss. 68-92.

EFE, Aydın, "Osmanlı Devleti'nin aşiretlere yönelik vergi uygulamaları: Keşli Aşireti Örneği" Alparslan Demir, Tuba Tombuloğlu, E. Erdoğan, Ö. Düzbakar (Ed.). *Türk Tarihine Dair Yazılar III*, Gece Kitaplığı Yayını, Ankara 2018, ss. 443-463.

EMECEN, Feridun M., "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîri, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 5, 2005, ss. 107-139.

GENÇ, Yusuf İhsan, Mustafa Küçük, Raşit Gündoğdu, Sinan Satar, İbrahim Karaca, Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2010.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Hâne", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul 1997, ss. 552-553.

GÜNAY, Ramazan, “Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2013, ss. 9-29.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Fırka-i İslâhiyye”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, ss. 35-37.

KONAN, Belkıs, “Osmanlı Hukukunda Vakıflarda İstibdal Uygulaması”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 70, S. 3, 2021, ss. 991-1011.

KOÇ, Mehmet, “Osmanlıda Ölüm Cezası Verilen Zina, Hırsızlık, Öldürme ve Yaralama Suçları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 33, 2019, ss. 261-287.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

MASTERS, Bruce, “Halep”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul 1997, ss. 244-247.

ÖZCAN, Tahsin, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, 2006, ss. 103,121.

ÖZEL, Ahmet, “Ahkâm”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, ss. 550-551.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Ahkâm Defteri”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, ss. 551.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, 2009.

ŞİMŞİR, Nahide, “Ahkâm Defterleri’nin Tarihi Kıymeti ve 107 No’lu Anadolu Ahkâm Defteri’ndeki İzmir İle İlgili Hükümler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 9, S. 1, 1994, ss. 357-390.

TUTAR, Adem, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep Şehrinin Kültürel Yapısı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2, 2010, ss. 79-89.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

YÖRÜK, Saim, *Fırka-i İslâhiye Cevdet Paşa-Kozan ve Gâvur Dağı Ahvâline Dâir Layiha*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

WEIR, T. H. “Hüküm”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. 5(1), Ankara 1987, ss. 627.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

**HALEP AHKÂM DEFTERİ SERİSİNİN SON CİLDİ KAPSAMINDA HALEP EYÂLETİ'NİN SOSYAL
VE İDÂRİ TAHLİLİ**

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 7, Sayı/Issue 13, Ocak/January 2025, ss. 113-128.

Geliş Tarihi–Received Date: 03.12.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 17.12.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

MÜTAREKE DÖNEMİ OSMANLILIK TARTIŞMALARI İÇERİSİNDE

TEKİN ALP VE “YENİ OSMANLILIK”

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1595938>

 MURAT KILIÇ*

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti, siyasi ve toplumsal açıdan ciddi bir bunalım ve parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu tehlike karşısında aydınlar, dağılmayı önlemek ve devletin geleceğini şekillendirmek amacıyla çeşitli fikir ve cereyanlar etrafında birleşmişlerdir. Bunlardan biri de Tanzimat'tan itibaren başvurulan ve Balkan Savaşlarına kadar devletin resmî ideolojisi haline gelmiş olan Osmanlıcılık ve bu akımın ana gayesi olan Osmanlılığın, Mütareke Dönemi'nin uluslararası ve toplumsal şartlarına uygun hale getirilerek yeniden uygulanması düşüncesidir. Bilhassa İttihat ve Terakki ile birlikte Türkçülüğün gözden düşmesiyle pek çok kesimden pek çok aydın bu konudaki tartışmalara dahil olmuş ve Osmanlılık politikalarına yeniden dönüş, Mütareke Dönemi'nin önemli meselelerinden biri haline gelmiştir.

Bu tartışmaların önemli katılımcılarından biri de Meşrutiyet dönemi düşünce hayatının önemli figürlerinden Tekin Alp (Moiz Kohen), olmuştur. Dönemin karmaşık atmosferinde Osmanlıcılık ve Osmanlılığa dair özgün bir yorum getirmiştir. Alp'in Büyük Mecmua adlı dergide yayımlanan “Yeni Osmanlılık” başlıklı iki makalesi hem Osmanlılık düşüncesinin, yeniden değerlendirilmesine; hem de Türkçülük ideolojisiyle olan ilişkisinin sorgulanmasına imkân tanımıştır. Tekin Alp'in önerdiği “Yeni Osmanlılık,” yalnızca bir nostalji ve eskiye öykünme ürünü değil, aksine Osmanlı toplumunda dini, etnik ve sosyo-ekonomik bölünmeleri gidermeye yönelik modern bir toplumsal birlik projesi olarak tasarlanmıştır. Tekin Alp, geçmişteki Osmanlıcılık deneyimlerinin temel sorunlarını tespit ederek, bu sorunların gelecekte nasıl aşılabileceğine dair çözüm önerileri sunmuştur. Ona göre Osmanlı toplumu, “fatih-reaya” ilişkisi ve bu ilişkiden kaynaklanan ekonomik ve sosyal dengesizliklerle şekillenmiştir. Alp'in yeni önerisi, toplumun bu geleneksel ayrımlarını ortadan kaldırarak, ortak bir milli bilinç ve ekonomik iş birliği temelinde yeni bir düzen inşa etmeyi hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda modern vatandaşlık anlayışını merkeze alan bir toplum modeli öne sürmüştür. Ancak, dönemin uluslararası dinamikleri ve Osmanlı Devleti içindeki siyasi kaos, bu tür bir idealin gerçekleşmesini zorlaştırmıştır.

Bu çalışma da temelde Mütareke Dönemi'nde Osmanlılık tartışmaları içerisinde Tekin Alp'in rolünü ve düşüncelerini, ele almaktadır. Bilhassa Tekin Alp'in makalelerinde, Osmanlı toplumunda yaşanan dini ve milli ayrışmalara dair eleştirileri, Türkçülük ile Osmanlıcılık arasında bir denge kurma çabasına dikkat çekmektedir. Nitekim bu çaba, bir yandan parçalanmış bir imparatorluğun acil ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken, diğer yandan da birleşik bir ulusal kimliğin ideolojik temellerini atmaya yönelmiştir. Bu bağlamda Alp, özellikle ekonomik kalkınmayı ve milli bilincin geliştirilmesini, Osmanlı toplumunun yeniden inşası için temel ön koşullar olarak görmüştür. Sonuç olarak, “Yeni Osmanlılık” düşüncesi, bir yandan geçmişteki Osmanlıcılık akımının başarısızlıklarından ders alırken, diğer yandan da modern bir vatandaşlık anlayışı ve toplumsal eşitlik üzerine kurulu bir birlik modeli önerisi sunmaktadır. Tekin Alp'in yazıları, sadece Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki fikri tartışmaları anlamak açısından değil, aynı zamanda Cumhuriyet'in inşa sürecindeki düşünsel birikimi değerlendirmek açısından da kıymetlidir. Alp'in bu önerileri, dönemin şartları gereği tam anlamıyla uygulanamamış olsa da Mütareke Dönemi fikir hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmada önce mütareke döneminin kaotik ortamı ve Osmanlılık tartışmaları; ardından Büyük Mecmua ve Tekin Alp'in bu tartışmalar içerisindeki yeri ve nihayet “Yeni Osmanlılık” hakkındaki düşünceleri incelenmektedir.

* Doç. Dr., Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Nevşehir/TÜRKİYE, E-Posta: muratkilic@nevsehir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5048-5227.

MÜTAREKE DÖNEMİ OSMANLILIK TARTIŞMALARI İÇERİSİNDE TEKİN ALP VE “YENİ OSMANLILIK”

Anahtar Kelimeler: Büyük Mecmua, Türkçülük, Osmanlılık, Yeni Osmanlılık, Tekin Alp.

TEKİN ALP AND “NEO-OTTOMANISM”

WITHIN THE OTTOMANISM DEBATES OF THE ARMISTICE PERIOD

ABSTRACT

Following the First World War, the Ottoman Empire faced a severe crisis and the threat of disintegration, both politically and socially. In response to this danger, intellectuals united around various ideas and movements to prevent the collapse and shape the future of the state. One such idea was the revival and adaptation of Ottomanism, which had been a prominent framework since the Tanzimat era and had served as the official ideology of the state until the Balkan Wars. During the Armistice Period, Ottomanism was reconsidered and revised to align with the international and social conditions of the time. Particularly after the decline of Turkism, which had fallen out of favor with the discrediting of the Committee of Union and Progress, intellectuals from various circles engaged in debates over Ottomanism. Consequently, a return to Ottomanist policies became one of the central issues of the Armistice Period.

One of the prominent participants in these discussions was Tekin Alp (Moiz Kohen), a significant figure in the intellectual life of the Constitutional Era. Amid the period's complex atmosphere, Alp offered a unique interpretation of Ottomanism. His two articles titled “Neo-Ottomanism”, published in the journal *Büyük Mecmua*, enabled both a reassessment of Ottomanism and a critique of its relationship with the ideology of Turkism. Tekin Alp's proposal for Neo-Ottomanism was not merely a nostalgic or backward-looking attempt but a modern social unity project aimed at addressing the religious, ethnic, and socio-economic divisions within Ottoman society. Tekin Alp identified the fundamental problems of previous Ottomanist experiments and proposed solutions for overcoming these challenges in the future. According to him, Ottoman society was shaped by the "conqueror-reaya" relationship, which led to economic and social inequalities. His new proposal sought to eliminate these traditional divisions and build a new order based on shared national consciousness and economic cooperation. Central to this vision was a model of society grounded in the principles of modern citizenship. However, the international dynamics of the period and the political chaos within the Ottoman Empire made the realization of such an ideal challenging.

This study examines the Ottomanist debates during the Armistice period but primarily focuses on Tekin Alp's role in these discussions. In particular, it highlights Alp's critique of the religious and national divisions in Ottoman society and his efforts to establish a balance between Turkism and Ottomanism. His endeavor sought to address the immediate needs of a fragmented empire while also laying the ideological foundations for a unified national identity. In this context, Alp viewed economic development and the cultivation of national consciousness as essential prerequisites for the reconstruction of Ottoman society. In conclusion, the concept of Neo-Ottomanism reflected lessons from the failures of earlier Ottomanist efforts while offering a model of unity based on modern citizenship and social equality. Tekin Alp's writings are valuable not only for understanding the intellectual debates of the Ottoman Empire's final period but also for evaluating the ideological groundwork of the Republic's formative years. Although his proposals could not be fully realized due to the conditions of the time, they hold a significant place in the intellectual landscape of the Armistice period. This study first examines the chaotic environment of the Armistice period and the debates surrounding Ottomanism, followed by an analysis of *Büyük Mecmua* and Tekin Alp's contributions, concluding with his thoughts on Neo-Ottomanism.

Keywords: *Büyük Mecmua*, Turkism, Ottomanism, Neo-Ottomanism, Tekin Alp.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı, öylesine derin ve etkili siyasi, iktisadi, toplumsal sonuçlar ortaya çıkarmıştır ki savaş sonrası dünyada pek az şey savaş öncesindekiyle aynı kalmıştır. Bunlardan biri de şüphesiz siyasi yapılar ve haritalardır. Bu bağlamda savaşın en önemli sonuçlarından biri, çok milletli imparatorlukların parçalanarak yerlerine milli devletlerin kurulması yahut kurdurulmasıdır. Bu köklü değişimin dayandırıldığı temel prensip olan self determinasyon, bilhassa Wilson prensipleri vasıtasıyla meşrulaştırılmış, hatta kutsanmıştır. Neticede de uluslararası sistem, ırka ya da dile dayanan grupların millet olma niteliklerine dayanarak siyasi bağımsızlık ve devlet kurma talebinin kabul edilmesi üzerine temellenmiştir. Dahası bu, bir güç sorunu olmaktan çıkıp hak sorunu haline gelmiştir.¹

Bu durumdan en çok ve doğrudan etkilenen ülkelerden biri de hiç şüphe yok ki Osmanlı Devleti'dir. İmparatorluk, zaten bilhassa 19. yüzyıl başlarından itibaren milliyetçi isyanlar ve anasır meselesiyle uğraşmak

¹ Edward Hallet Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası*, çev. Osman Akınbay, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 61.

zorunda kalmış; milliyetçiliğe karşı bir panzehir olarak düşünülen Osmanlılık siyaseti ve onun asli amacı olan Osmanlılık ruhunu ve kimliğini yaratma fikri, Balkan Savaşları'nda büyük bir darbe alarak yerini, büyük ölçüde Türkçülüğe bırakmıştır. Bunlarla birlikte bir dönem reçete olarak ortaya konulan İslam İttihadı fikri ve siyasetini de unutmamak gerekir. Dolayısıyla Osmanlı devlet adamı ve aydınının, yaklaşık bir asırlık süreyi, beka kaygısı ve kurtuluş çaresi arayışı içerisinde geçirdiğini söylemek, yanlış olmayacaktır. Ne var ki bu arayış ve çareler üzerindeki tartışmalar, Dünya Savaşı sırasında bir süreliğine rafa kaldırılmışken, savaşın bitimiyle tekrar gün yüzüne çıkmış ve eskisinden çok daha hararetli tartışmalara neden olmuştur. Üstelik yukarıda bahsedilen uluslararası konjonktür, anasır meselesinin yeniden alevlenmesine zemin hazırlamış ve Mütareke Döneminin en önemli sorunlarından birini, anasırın durumu teşkil etmiştir. Gayrimüslim unsurlarla ilişkinin nasıl yürütüleceği, münferit bir tartışma konusu olmuştur. İşte bu çerçevede ortaya atılan görüşlerden biri “Yeni Osmanlılık” olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasen mütareke döneminde “Yeni Osmanlılık” şeklinde ifade edilen şeyi, bir süreliğine terk edilmiş görünen Meşrutiyet dönemi Osmanlıcılığının, İttihat ve Terakki iktidarı ve Türkçülük siyasası tecrübesinden çıkarılan dersler doğrultusunda tekrar uygulanmaya konulması fikri olarak tanımlamak mümkündür. Ancak biraz daha detaylı bir bakışla, bununla kastedilenin, denenmiş, gözden geçirilerek ve tadil ederek tekrar yürürlüğe koymaktan biraz daha öte bir şey olduğu görülmektedir. Hal böyle iken de “Yeni Osmanlılık” akımını, üzerinde çok durulmayan yahut gözden kaçan Mütareke Dönemi'nin münferit fikir hareketlerinden ve siyasalarından biri olarak değerlendirmek mümkündür. Bu münferit akım üzerine yapılan tartışmalara pek çok Osmanlı aydını ve yayın organı dahil olmuştur. Öyle ki bu konuda henüz tam manasıyla aydınlatılmamış ve üzerinde çalışılmamış ciddi bir külliyat da mevcuttur. Tartışmalara müdahil olan ve bu doğrultuda kalem oynatanlardan biri de Meşrutiyet dönemi siyasa ve düşün hayatının önemli isimlerinden Tekin Alp (Moiz Kohen) olmuştur. Osmanlılık ve Türkçülük akımı içerisinde özgül bir ağırlığa sahip olan Tekin Alp, Mütareke Döneminin yayın organlarından *Büyük Mecmua*'da “Yeni Osmanlılık” başlıklı yazılar kaleme almıştır.

Bu çalışmanın amacı da Tekin Alp'in düşünce hayatının önemli; lakin bugüne kadar çok da üzerinde durulmamış bir halkası olan “Yeni Osmanlılık” hususundaki yaklaşımını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle “Yeni Osmanlılık” kavramına açıklık getirilmeye çalışılmış ve mütareke dönemi Osmanlılık tartışmalarına değinilmiştir. Bunun ardından Tekin Alp'in yazılarını kaleme aldığı *Büyük Mecmua* hakkında bilgi verilmiş ve nihayet Yeni Osmanlılık hususundaki görüşleri analiz edilmiştir.

1. Bir Kurtuluş Seçeneği: “Yeniden” Osmanlılık

Osmanlı Devleti'nin Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasını ve buna bağlı olarak İtilaf Devletlerinin yaptırımlarının başlamasını izleyen ve devlet ve toplum adına pek çok açıdan sancılı geçen süreci, Mütareke Dönemi olarak isimlendirmek mümkündür. Söz konusu dönemde, hemen her alanda müthiş bir belirsizlik ve kaostan söz etmek mümkündür. Bununla birlikte öne çıkan en önemli meselelerden biri, azınlıklar olmuştur². Nitekim İtilaf Devletlerinin de üzerinde en çok durduğu konuların başında Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslim unsurlar gelmektedir. Öyle ki devletler, kendi iddiaları doğrultusunda Osmanlı Hükümeti'nden “savaş suçluları” ile “Rum ve Ermeni tehciri ve kıtaline sebep olanların” cezalandırılmasını ve bu konuda hemen harekete geçilmesini istemişlerdir. İtilaf Devletlerinin takındığı bu tavırdan ve yer yer başlayan işgallerden cesaret bulan pek çok gayrimüslim unsur da mevcut ortamda çeşitli taşkınlıklara ve olaylara imza atmıştır.³

Bu sürece paralel olarak bir yandan da İttihat ve Terakki, başta “İslam, Ermeni, Rum tehciri ve kıtallerini tertip ve memleket halkını birbiri aleyhine öldürmeye sevk ve teşvik” ithamı olmak üzere kendisine yöneltilen pek çok suçlama nedeniyle yargılanmış ve yöneticilerinin bir kısmı, cezalandırılmış yahut sürgüne gönderilmiştir.⁴ Savaşın ve yaşanan olumsuzlukların müsebbibi olarak görülen İttihat ve Terakki, dönemin cari atmosferi içerisinde sakıncalı olarak addedilmiş ve en azından bir süreliğine zahiren gözden düşmüştür. Öyle ki İttihat ve Terakki'nin siyasal alandaki varisi olan Teceddüd Fırkası dahi selefiyle organik bağımlı kesmiş görünme gayreti içerisindedir. Sabık İttihat ve Terakki azaları ve yöneticilerinin yeni fırka ile bağlarının kesilmesine; İttihat ve Terakki azalarından şahsi ve keyfi icraatlarıyla memleketi felakete sürükleyenler ile cemiyeti, şahsi menfaatlerine alet edenlerin yeni fırkayla ilişkilerinin sonlandırılmasına karar verilmiştir.⁵ Ne var ki gözden düşen sadece İttihat ve Terakki ve onun mensupları değil; aynı zamanda Balkan Savaşları sonrası açıktan ve yüksek sesle savunulan

² “Azınlık” ifadesi, Osmanlı Devleti'nin millet sistemi ve kendi tebaasına yaklaşımı dolayısıyla resmi yazışma ve yaklaşımında kullanılmamıştır. Birinci Dünya Savaşı süresince de yaşanan farklı sorunlara karşın gayrimüslim unsurların hukuki statüsünde bir değişim, olmamıştır. Bununla birlikte Tanzimat fermanından sonra, gayrimüslimlere yönelik uygulamaların ve Avrupa'daki milli devletin gelişme sürecinde aydınlar, Osmanlı Devleti içindeki gayrimüslim unsurları, “azınlık” bağlamında değerlendirecek ifadelerle tanımlamışlardır. Bu makalede de fiili durum dikkate alınarak, Osmanlı Devleti içindeki gayrimüslim unsurlar, azınlık olarak ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde uygulanan millet sistemindeki dönüşüm ve azınlık kavramı için bkz. Ramazan Erhan Güllü, “Osmanlı Devleti'nde Azınlık Var mıydı? Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Vatandaşlarının 19. Yüzyılda Değişen Hukuki Statüleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Bilgi, Türk Dnyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 95, Güz 2020, ss. 149-176.

³ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977, s. 72, 84-86.

⁴ Feridun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargulamaları*, TTK, Ankara 2005, s. 132.

⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Arba Yayınları, İstanbul 1952, s. 412-413.

MÜTAREKE DÖNEMİ OSMANLILIK TARTIŞMALARI İÇERİSİNDE TEKİN ALP VE “YENİ OSMANLILIK”

Türkçülük ideolojisi olmuştur. Atay’a göre Mütareke Dönemi itibarıyla Türkçülük ve Türkçüler, hiç politikaya karışmasalar bile, suçlu ve sorumlular arasında görülmüş ve sanki bütün felaketlerin sebebiymiş gibi muameleye maruz kalmıştır. Tek kabahatleri olan “Türklerde milliyet hissini uyandırmak”, cinayet ile eşdeğer tutulmuş, bununla ilişkili olanlar, devlet görevlerinden, üniversiteden tasfiye edilmiştir. Bu durum karşısında da milliyetçi aydın ne yapacağını ne düşüneceğini bilmez bir halde ve endişe içerisindeydi.⁶

Ne var ki bu endişe ve kafa karışıklığı sadece Türkçü çevrelere has değildir. Neredeyse bütün Osmanlı aydını, benzer durumda mütarekenin getirdiği yeni şartlar karşısında nasıl bir yol izleneceği hususunda bir arayış içerisindeydi. Mütareke’nin ilk günlerinden itibaren aydınlar arasında farklı eğilimler olduğu görülmektedir. İstanbul’da bazı aydınlar, bütün münevverleri doğal üye saydıkları ve Türklerin hakları için kulis ve propaganda yapmayı amaç edinen Millî Kongre isimli bir dernek kurmuşlardır. Diğer yandan Türkiye üzerinde Amerikan veya İngiliz mandasını savunanlar ile her türlü yabancı himayesine karşı çıkan aydınlar mevcuttur. Bir diğer grup aydın ise İtilaf devletlerine karşı her türlü direnişin boşa ve yanlış olduğu, faydadan çok zarar getireceği kanaatine sahiptir.⁷ Yüksek rütbeli bazı genç askerler ve aydınlar ise direnmek, savaşarak esaretten kurtulmak umundadır.⁸

Bütün bunlarla birlikte söz konusu atmosferde üzerinde konuşulan ve tartışma yürütülen güçlü akımlardan biri, “Osmanlılık” yahut “Osmanlılık” olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹ Bu akım, bilhassa anasır meselesinin yeniden “hortladığı” Mütareke Döneminde, İmparatorluğun ne olacağı ve nasıl bir yol izleyeceği sorusu karşısında ortaya atılan en tartışmalı çözümlerden biridir ve aynı topraklar içinde Hristiyan ve Müslüman, farklı etnik grupların ve mezheplerin birlikteliğini, modern ve seküler bir vatandaşlık bağıyla sağlamayı savunmaktadır. Bu akımı savunanlardan önemli bir kısmına göre “Osmanlılık”, yeni koşullar altında tekrar inşa edilmelidir. Arayışın temel çıkış noktası, geçmişte İttihatçıların yanlış politikaları sonucunda kötü şeyler yaşandığı, ancak bu politikaların iflas ettiği ve şimdi, mazinin silinerek geleceğin yeniden kurulabileceğidir.¹⁰

Bu yeni Osmanlılık fikrinin peşinden gidenlerin sayısı hiç de azımsanmayacak düzeydedir. Öyle ki Atay, Mütareke Dönemi İstanbul’unu tanımlarken, “Tatlı su Osmanlılığı, Hürriyet ve İtilaf Türklüğü ve Beyoğlu Hristiyanlığının İstanbul’u” ifadesini kullanmıştır.¹¹ Eleştirel ve alaycı bir tavır içermekle birlikte Osmanlılığın o gün için imparatorluğun başkentindeki etkisine ve güçlü birkaç akımdan biri olduğuna işaret etmektedir. Nitekim pek çok yayın organı ve aydın, bu akımı savunmaktadır. Bunları üç grupta tasnif etmek mümkündür. İlk grupta İttihat ve Terakki’nin ve onun çizgisindeki Türkçülüğün karşısında yer alan *Alemdar*, *Sabah*, *Peyam-ı Sabah*, *Hadisat* gibi gazeteler ile Refi Cevat, Süleyman Nazif gibi isimler yer almaktadır. Bunlar, imparatorluğun çöküşü gidişinden İttihatçıları sorumlu tutmaktadır. İttihatçıların ve Türkçülüğün verdiği zararları, giderecek ve devlet idaresini, yeniden düze çıkaracak olan formülün, yeniden uygulanacak bir Osmanlılık olduğuna inanmaktadırlar.¹² İkinci grup ise kendini milliyetperver olarak tanımlayan *Vakit*, *İkdâm*, *İleri* gibi gazetelerden müteşekkildir. Bilhassa *Vakit*’teki yazılarıyla Ahmet Emin, konuya en çok ehemmiyet veren ve yeni bir Osmanlılık akımını en çok savunan isimlerin başında gelmektedir.¹³

Bunlarla birlikte Osmanlılık üzerine devam eden tartışmalara dahil olan üçüncü bir grubun daha var olduğunu iddia etmek mümkündür. Bunların, İttihatçılık ve Türkçülüğü aynı gören topyekûn bir bakış açısına sahip olmamak ve yapılan hatalardan bütün Türkçüleri mesul tutmamakla birlikte daha önce denenmiş olan Osmanlılık uygulamalarına yeniden dönmeye ihtiyatla yaklaşan bir görüşe sahip oldukları söylenebilir. Bunun en karakteristik örneklerinden birine Mütareke Döneminin dikkate şayan yayın organlarından biri olan *Büyük Mecmua*’da rastlamak mümkündür.

⁶ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul 1969, s. 138, 132.

⁷ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 82, 91.

⁸ Mete Tunçay, “Mütareke İstanbul’u”, *Büyük İstanbul Tarihi*, C.II, İBB Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 247.

⁹ Bu iki kavramın pek çok kez birbirinin yerine kullanıldığını görmek mümkündür. Bu durum, mana ve işlev bakımından önemli bir soruna yol açmıyor gibi görünse de iki kavram arasında farklılık olduğu aşikârdır. Osmanlılık, bir siyasa ve metodun adiyken; Osmanlılık, bu siyasanın ana hedefini, gayesini, teşkil etmektedir. Bu farklılığı, Hanioglu’nun şu ifadeleriyle açıklamak mümkündür: *Özellikle Fransız İhtilâlinin sonrasındaki Osmanlı İmparatorluğunun sorunlarından başkası haline gelen çeşitli unsurların bağımsızlık hareketlerini ve imparatorluktan kopma çabalarını, her türlü etnik milliyetin üzerinde Osmanlılık kavramı yaratarak önlemeye çalışan siyasal ve düşünce hareketine “Osmanlılık” denilmektedir.* Şükrü Hanioglu, “Osmanlılık”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.V, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1389. Somel de Osmanlılık üzerine kaleme aldığı tetkik yazısında Osmanlılığın, İmparatorluğu bir arada tutabilecek bir araç ve üst kimlik olarak Osmanlılığı ortaya koyduğunu ve savunduğunu, belirtmektedir. Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 114.

¹⁰ Nesim Şeker, “Türklük ve Osmanlılık Arasında: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Milliyet Arayışları ya da Anasır Meselesi”, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma*, Der. Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 159.

¹¹ Atay, *age*, s. 134.

¹² Şeker, *agm*, s. 167; Orhan Koloğlu, *Aydınlıklarımızın Bunalım Yılı 1918*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000, s. 254-256.

¹³ Mütareke Dönemi Osmanlılık tartışmaları için bkz. Kenan Özkan, “Mütareke Döneminde Milliyet ve Anasır Kavramı Üzerine Tartışmalar”, *Belgi*, S. 15, (Yaz 2018), s. 694-727.

2. “Çok Sesli” Bir Yayın Organı: *Büyük Mecmua*

Matbuat ve aydınlar arasında mevcut olan fikir ayrılıkları ve kafa karışıklığı içerisinde Mart 1919’da haftalık olarak yayımlanmaya başlayan *Büyük Mecmua* adlı dergi, işgal ettiği nevi şahsına münhasır mevki ile dikkat çekmektedir. Derginin imtiyaz sahibi ve müdürü Zekeriya Sertel’dir. Derginin yazar kadrosu hayli göz doldurucu ve tatmin edici görünmektedir. Ömer Seyfettin, Halide Edip, Ali Canip, Falih Rıfkı, şair Yusuf Ziya, Orhan Seyfi, Faruk Nafiz, Köprülüzade Mehmet Fuad, Mehmet Emin Yurdakul, üniversite hocalarından İsmail Hakkı, Tekin Alp ve Reşat Nuri, Celal Sahir, Ruşen Eşref, derginin yazarları arasındadır. Nitekim Mütareke ertesi İstanbul’unun pek de aydınlık olmayan ortamında yayın hayatına başlayan derginin yayın süreci, dönemin en tanınmış yazarları, hikayecileri, şairleri ve ediplerinin Sertel’lerin evinde bir araya geldiği toplantılarda şekillenmiştir. Sertel, bu toplantılarda mevcut durumdan herkesin ümitsiz olduğunu ve çıkar bir yol arandığını; neticede halka ümit ve cesaret vermek, halkı uyandırmak amacıyla haftalık bir dergi çıkarmaya karar verdiklerini ifade etmektedir. Derginin adı *Büyük Mecmua* olacak ve yazarlar para almayacaktır.¹⁴

Nitekim ilk sayısında derginin gayesi, *Nevmidi olup etrafa zehir saçacağımıza yahut herkese milletin âtisinden ümit kalmadığını neşredebilmeye oturup el birliğiyle çalışmalı ve milletin hars itibarıyla yükselmesini ve hakiki bir millet olmasını temine gayret etmek* olarak belirtilmektedir.¹⁵ Derginin başında bulunan Zekeriya Sertel de zamanın susup köşeye çekilecek bir zaman olmadığını, ifade etmektedir. Ne var ki sessiz kalmamakla birlikte aynı zamanda dikkatli olunması gerekmektedir. Sertel bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: *Başlangıçta fincancı katırlarını ürkütmemek ve düşmanın hıncını üzerimize çekmemek için ihtiyatlı hareket ediyorduk. Yazarlar, ilk zamanlarda öyle konularla uğraşılıyor ve öyle şeyler yazıyorlardı ki, sanki İstanbul’un ve memleketin o günkü cehennem hayatı onları hiç ilgilendirmiyordu. Dergiyi okuyanlar, o vakit ki Türk aydınlarının sanki bir hayal aleminde yaşadıklarına hükmedebilirlerdi. Kinimizi, öfkemizi içimizde tutuyor, fırsat bekliyor, düşmana imkân vermemeye çalışıyorduk. Pusuda günümüzü bekliyorduk.*¹⁶

Sertel’in bu ifadelerine karşın derginin, çıktığı günün sorunlarına ve meselelerine yüz çevirdiğini söylemek mümkün değildir. Daha ilk sayısından itibaren güncel meseleleri sayfalarına taşımakta; “Vatanın bu karanlık günlerinde önünü göremeyen ve karamsarlığa kapılan Türk gençlerine iman ve ülkü verebilmekten” bahsedebilmektedir.¹⁷ Dolayısıyla olsa olsa belki biraz sinik bir tavırdan söz etmek mümkün olabilir.

Sabiha Sertel de derginin yaklaşımı ve yayın politikasından bahsederken dergide “forum” havasının hakim olduğuna dikkat çekmektedir. Görüş ve inançları ayrı insanların bu dergide yıkılışın sebeplerini araştırdığını, kurtuluş yollarını bulmaya çalıştıklarını belirtmektedir. Bu çerçevede Türkçülük, milliyetçilik ve hatta iktisadi sosyalizm konulu yazılar bir arada yer alabilmektedir. Bu konu başlıklarından biri de “Yeni Osmanlılık” olarak karşımıza çıkar. Dergi, o günün önemli tartışmalarından birine kayıtsız kalmamış ve Tekin Alp’in iki adet yazısına yer vermiştir. Sabiha Sertel, dönemin önemli tartışmaları arasında olan Yeni Osmanlılık ve bu hususta dergide yazıları yayımlanan Tekin Alp hakkında şu sözleri sarf etmektedir:

“[...]Aydınlar bir fikir buhranı içinde idiler. Yıkılışın sebeplerini yüzeyde arıyor, Osmanlı İmparatorluğunu çökerten iç ve dış sebepleri, ekonomik ve politik nedenleri araştırmıyorlardı. Yıkılış devrinde meydana gelen çeşitli fikir akımlarını yıkılışın sebepleri sayıyorlardı [...] Bu tartışmalar arasında “Yeni Osmanlılık” siperine saklananlar oldu. Bunlar azınlıkların “reaya” muamelesi gördüklerini, İttihatçıların milli bir politika ile azınlıkları ezdiğini, yine Osmanlılık politikasına dönmek gerektiğini iddia ediyorlardı. Bir zamanlar Ziya Gökalp’le beraber Türkçülüğü, milliyetçiliği savunan Tekin Alp bile “1908 devriminin ilk günlerinde, unsurlar arasında bir kardeşlik doğduğunu, papazların hocaların öpüştüğünü, özellikle Rumeli’de çete çarpışmalarının durduğunu” yazıyor taraf taraf ittihadı anasır ve azınlıkları birleştirme cemiyetinin kurulduğunu belirtiyor, az zaman sonra esef verici olayların meydana geldiğini söylüyordu. “Yeni Osmanlılık” politikasına dönmeyi salık veriyordu”.¹⁸

Tekin Alp’in birinci ve ikinci sayılarda çıkan “Yeni Osmanlılık” başlıklı yazıları dışında *Büyük Mecmua*’da bu konunun işlenmediğini görüyoruz. Dolayısıyla dergiye bu akımı savunan matbuat arasında yer vermek mümkün değildir. Öte yandan Sertel’in ifade ettiği gibi Tekin Alp’in bu yazılarda “Osmanlılık siperine saklanması gibi bir durum da söz konusu değildir. Hatta tam aksine yazılarda Türkçü-Turancı hassasiyetlerin göz önünde bulundurulduğu iddia edilebilir. Kaldı ki derginin daha çok Türkçü-Milliyetçi çizgiye yakın bir yayın politikasına sahip olduğunu ifade etmek de yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte Tekin Alp’in yazısının, ortada dolaşan “Yeni Osmanlılık” söylemleri ve söylentilerine karşı bir cevap olarak hazırlanmış olması da akla gelen seçeneklerden biridir. Nitekim yazıların sunumunda yayıncılar tarafından şu ifadelerle yer verilmektedir: *Mütarekeyi müteakip memlekette bir taraftan Osmanlılık cereyanı yeniden ortaya atılırken diğer taraftan karşı taraf aleyhimize bir takım tezahürata başladı. Yek diğeriyle tezat teşkil eden bu tezahürlerin tevliid edebileceği neticeyle Osmanlılığın*

¹⁴ Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s. 15.

¹⁵ “Büyük Mecmuanın Gayesi”, *Büyük Mecmua*, S. 1, 6 Mart 1919, s. 1.

¹⁶ Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, s. 92.

¹⁷ “Mefkure”, *Büyük Mecmua*, S. 1, 6 Mart 1919, s. 1.

¹⁸ Sertel, *Roman Gibi*, s. 15-17.

MÜTAREKE DÖNEMİ OSMANLILIK TARTIŞMALARI İÇERİSİNDE TEKİN ALP VE “YENİ OSMANLILIK”

tarihin muhtelif devrilerindeki şekilleri hakkında Tekin Alp Bey tarafından yazılan âtidedeki satırları karilerimizin dikkatle okuyacaklarına şüphe yoktur.¹⁹

Burada yer verilen “karşı taraf” ifadesiyle kastedilenin ne veya kim olduğu açık değildir. Bununla birlikte Osmanlılığı savunan ilk grup matbuatın ve aydınların olması kuvvetle muhtemeldir. Bu ihtimalden hareketle de derginin Osmanlılık tartışmalarına Türkçü bir zaviyeden baktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Tekin Alp’in bu iş için seçilmesi ise bilinçli ve isabetli bir tercih olarak görünmektedir.

3. Mütareke Döneminde Bir “Osmanlı” Aydını: Tekin Alp

Esas ismi Moiz Kohen olan Tekin Alp, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi düşünce hayatı içerisinde kayda değer ve nevi şahsına münhasır isimlerden biridir. Onun siyasi ve düşünce hayatının en dikkat çekici kısmı, şüphesiz hayatı boyunca farklı siyasi akımlar ve düşünce hareketleri dahilinde gayretli ve güçlü bir figür olarak yer alabilmesidir. Evvela karşımıza iyi ve inançlı bir Osmanlılık taraftarı olarak çıkmaktadır. 1905’te İttihat ve Terakki üyesi olan Tekin Alp, 1908’den itibaren de cemiyetin resmî yayın organı olan *İttihat ve Terakki* gazetesinde Osmanlılık doğrultusunda yazılar kaleme almıştır. Türkçenin anasır arasında yayılması amacıyla Ta’im-i Lisân-ı Osmânî Cemiyeti’ni kurmuştur. 1910 yılında Osmanlılaşma Cemiyeti’nin kurulmasına öncülük ederken; 1911 yılında da Vatanseverler Birliği adında bir cemiyet kurma girişiminde bulunmuştur. Balkan Savaşlarıyla birlikte koyu bir müdafii olduğu Osmanlılığın gözden düşmesiyle Ziya Gökalp’in önderliğini yaptığı ve Türkçü bir çizgide yer alan “Yeni Hayat” grubuna dahil olmuştur. 1912’de Fransa’da yayımlanan *Mercure de France* adlı dergide Türkçülük akımını Avrupa’ya tanıtan geniş bir tetkik yazısı yayımlanmıştır. 1914 yılında en çok ses getiren ve Pantürkizmin yol haritası olarak tanımlanabilecek olan *Türkler Bu Muharebede Ne Kazanabilirler? Büyük Türkçülerin En Meşhur Mütalaatı* adlı kitabı yayımlanmıştır. Siyasal Türkçülüğün yanı sıra *İktisadiyat* ve *Yeni Mecmua* gibi dergilerde, Ziya Gökalp’in yakın çevresinde yer almış; milli iktisat ve solidarizm konulu yazılarıyla da Türkçülüğün iktisadi ve toplumsal yönünde hizmet etmiştir. Öyle ki savaş bitimine kadar *Yeni Mecmua*’da iktisadi konulardan yazmaya devam etmiş en son Eylül 1918’de bu hususta yayın yapmıştır.²⁰

Mütarekeden sonra ise pek çok Osmanlı aydını gibi Tekin Alp de kendisini, bir kaos ve arayış içerisinde bulmuştur. Ne var ki çok geçmeden azınlıkların durumu, Osmanlılık ve Türkçülük siyasaları gibi konular üzerinde başlayan tartışmalar 1919 Mart’ında *Büyük Mecmua*’da yayımlanan “Yeni Osmanlılık” başlığını taşıyan iki adet yazıyla dahil olmuştur. Tekin Alp gibi bir ismin, yeniden gündeme gelen Osmanlılık gibi bir konudaki fikirleri şüphesiz kıymetlidir. Nitekim kendisi, bir dönem Osmanlılığın koyu bir taraftarı olmuş; sonra ise Türkçülük akımı içerisinde önemli bir mevki işgal etmiştir. Dolayısıyla, hadiseye çok yönlü ve farklı zaviyelerden aynı anda bakabilme imkanına sahiptir. Musevi bir Osmanlı vatandaşı olarak yurtiçinde ve dışında, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının mutlak entegrasyonu için çalışmış; Tekin Alp ismiyle Türkçülüğün en ateşli savunucularından olmuştur. Başka bir ifadeyle tartışılan konuların neredeyse hepsini görmüş geçirmiş; tecrübe etmiş birisidir.

Gerçi Tekin Alp’in bilhassa Türkçülük alanındaki faaliyetleri ve tavrı, zaman zaman eleştirilere maruz kalmıştır. Bu durum Mütareke Dönemi’nde de devam etmiştir. Hatta henüz Yeni Osmanlılık konusunda yazmadan önce ismi, Osmanlılık tartışmalarına dahil olmuştur. *Hadisat* gazetesinde Bahur İsrail Efendi’nin Osmanlılığı savunan ve Türkçülük cereyanının tahribatı konusundaki yazısı üzerine Türkçü çevrelerden gelen tepkilere Süleyman Nazif, verdiği cevapta Tekin Alp’i de hedef almış ve şu ifadeleri kullanmıştır:

“[...] Bahur İsrail Efendi, tevellüden ve irfanen halis bir Osmanlı olan Musevi vatandaşlarımızdandır. Bu sıfatı haiz olan her adamın menfaat-i umumiye-i Osmaniye haricinde bir temettü-i itizal-kârane araması münasip olamayacağını iddia ediyor. Ve bu iddiasıyla anasından, babasından Türk doğmuş olan benim gibi birçok Osmanlının hissiyatına ve imanına tercüman oluyor. Türk Yurdu’nda Yeni Mecmua’da ve daha birçok yerlerde Türkçülük cereyanının gayet hararetli bir müdafii olan Tekin Alp, o mezhebin nesi ise Bahur İsrail de bu mesleğin öyle bir müdafidir [...] Şu farkla ki bizim muharririmiz ırk ve ebeveyninden aldığı isim ile yazılarını imza ve tevsik ediyor. Tekin Alp’in hakiki adı ise Moiz Kohen Efendidir”²¹.

Hadisat ve Süleyman Nazif’in bakış açısına göre Bahur Efendi’nin Osmanlılığı savunması gayet doğaldır. Ne var ki Moiz Kohen’in ismini değiştirmeden verili kimliği ile Türkçülüğü savunması mümkün görünmemektedir. Bu durum, her şeyden evvel bir garabet yaratmakta, Musevi bir Osmanlı vatandaşı bir anda Tekin Alp’e dönüşmekte yahut dönüşmek zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla İmparatorluğun demografik yapısı

¹⁹ “Yeni Osmanlılık”, *Büyük Mecmua*, S. 1, 6 Mart 1919, s. 3.

²⁰ Murat Kılıç, “Tekinalp”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-2, TDV Yayınları, İstanbul 2016, s. 586-587. Tekin Alp ile ilgili detaylı ve geniş bilgi için bkz. Jacob M. Landau, *Tekinalp; Bir Türk Yurtseveri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996; Rifat Bali, *Bir Günah Keçisi, Moiz Tekinalp*, C. I, II, III, Libra Kitap İstanbul 2012.

²¹ Süleyman Nazif, “Bir İzah”, *Hadisat*, 24 Teşrinievvel 1918, s. 1.

dikkate alındığında Türkçülüğün mümkün olmadığı; en uygun akımın Osmanlılık olduğu neticesine varılmaktadır.

Tekin Alp, kendisine karşı yapılan eleştirilere cevap vermek yerine Mütareke Döneminde yaygın ve oldukça fazla kişi tarafından kabul gören Osmanlılık yahut Yeni Osmanlılık siyaseti hakkındaki düşüncelerini, genel olarak ve rasyonel bir çerçevede dâhilinde ortaya koymayı tercih etmiştir.

4. Tekin Alp'in Yeni Osmanlılığı

Tekin Alp gibi son derece üretken bir figürün Mütareke Dönemindeki tek yaygın faaliyeti, 1919 Mart'ında yayımlanan "Yeni Osmanlılık" başlıklı iki makaledir. Bunlardan ilki, *Büyük Mecmua*'nın 6 Mart 1919 tarihli birinci sayısında; devamı ise 13 Mart 1919 tarihli ikinci sayısında yayımlanmıştır. Yazarın görüşlerinden hemen önce makaleler, yayıncılar tarafından okuyuculara takdim edilmekte ve bunların, Osmanlılık cereyanının yeniden ortaya atılması ve tartışılması üzerine, Tekin Alp tarafından kaleme alındıkları belirtilmektedir.

Aynı başlığı taşıyan tetkik yazılarının ilkinde Tekin Alp, mütareke döneminin Türkiye'sinden; özellikle anasının ve Osmanlılık siyasetinin durumundan bahsetmekte ve ilginç bir şekilde bu dönemi, Meşrutiyet'in ilk günleriyle kıyaslamaktadır. İkinci makalede ise Mütareke Dönemine kadar geçen süre içerisinde Osmanlı Devleti ve toplumunu tahlil etmektedir. Bu tahlile göre öncelikle Osmanlı tarihini Tanzimat'tan evvelki fatihler ve reaya devresi, Tanzimat devresi, Meşrutiyet'ten sonra Osmanlılık devresi ve Türkçülük devresi olmak üzere dört safhaya ayırmıştır. Her iki yazıda yer alan karşılaştırma ve tetkiklerde belli başlı dönüm noktaları ve olgular öne çıkmaktadır. Tekin Alp'in tasavvur ettiği "Yeni Osmanlılık" siyasetini anlamak için bu noktalar ve olgularla ilgili neler söylediğine daha detaylı bakmak gerekmektedir.

4.1. İki Buhran: Meşrutiyet ve Mütareke

Tekin Alp, şüphesiz pek çok kişi gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın bitimini, Osmanlı Devleti ve toplumu için bir kırılma ve dönüm noktası olarak görmektedir. Artık Türkiye'de yeni bir safhaya girildiğini; altı yüz senelik bir mazinin tarih sayfalarının kapanmış olduğunu; bununla birlikte istikbal için büsbütün yeni bir ufuk açıldığını düşünmektedir. Bununla birlikte bu yeni tarihî devrenin esas mahiyetini, o gün yürütülen tartışmalara ve cari olan iklimlere göre tespit etmenin büyük bir hata olacağını dile getirmekte; aceleyle yapılacak bir fikrî değerlendirmenin ve tespitinin kısa süre sonra değiştirilmek yahut düzeltilmek zorunda kalacağı uyarısında bulunmaktadır.

Bunun sebebi, Mütareke Döneminin ona göre bir fetret ve buhran devresi olmasıdır.²² Buhran zamanı gibi olağanüstü durumlarda ve dönemlerde yapılan değerlendirmelerin, atılan adımların sağlıklı olmadığını; böyle dönemlerde toplumun ve sosyal bünyenin normal halinde olamayacağını düşünmekte ve bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: *Bugün memleketimiz pek vahim bir fetret ve buhran devresi geçiriyor. Buhran zamanında vücud-ı içtimainin hal-i tabiiye kalması mümkün değildir. Buhranın şiddet ve vahametine göre derece-i hararet yükselir. Az çok marazi bir hal hâsıl olur. Marazi hal, geçici ve arzı olmak itibarıyla vücud-ı içtimainin takdir-i mahiyeti için esas olamaz.*²³

Bu iddiasının ve tezinin en önemli kanıtı ve ispatı olarak da Meşrutiyet'in ikinci kez ilanını izleyen ilk ayları göstermektedir. Nitekim bu süreçte o zamana kadar kimsenin hayal dahi edemeyeceği şeyin gerçekleştiğini; birbirinin "kanına susamış" olan Rumlar, Bulgarlar, Ulahların; birbirinin can düşmanı vaziyetinde olan Hristiyanlarla Türklerin, öz kardeşler gibi sokak ortalarında kucaklaşıp öpüşüklerini hatırlatmaktadır. Tekin Alp'e göre sadece bu olup bitene bakılarak bir değerlendirme ve isimlendirme yapılmış olsaydı söz konusu bu devreye "ittihat devresi" isminin verilmesi gerekirdi. Nitekim bu tablo karşısında Türkiye'de meskûn bütün unsurların yalnız Osmanlı namını taşıyacakları kanaati hasıl olmuştu. Tam bu noktada Alp, kendisi dahil herkesin az çok farkla inkılabın, Türkiye'de unsur siyasetini sona erdirdiğini ve bütün unsurları, aynı bayrak altında toplayarak bir birlik ve bir Osmanlılık devresi başlattığına kani olduğunu belirtmektedir. Halbuki az müddet sonra başlayan olaylar, yeni devrenin unsur siyasetini bitirmek şöyle dursun bilakis buna serbestiyet sağladığını göstermiştir. Dolayısıyla Tekin Alp dahil herkes, yanıldığını kısa sürede anlamıştır. Ne var ki Tekin Alp bunu, yani yaşanan devreyi anlayamamalarını ve tam tersi şekilde değerlendirmelerini, inkılap neticesinde geçirdikleri buhrana bağlamaktadır.²⁴

Aslına bakılırsa Tekin Alp, burada aynı zamanda Meşrutiyet dönemindeki yanılışı nedeniyle bir özeleştiri ve hesap verme yoluna da gitmiştir. Bununla birlikte bir ders çıkarma da söz konusudur. Nitekim, Meşrutiyet döneminde yaşanan buhranın aynısının, Mütareke döneminde de yaşandığını düşünmektedir. Yalnız bu kez önemli bir fark vardır: "Yeni devre, ittifak-ı anasır değil; iftirak-ı anasır" şeklinde tecelli etmektedir. Meşrutiyet

²² Tekin Alp, buhran kavramına daha önce de sıklıkla başvurmuştur. Ona göre "En büyük ictimâî cereyânlar büyük buhrânlardan sonra vücûda gelir" ve pek çok topluluğun milli bir bilince sahip olarak millet haline gelmesi yaşadıkları büyük buhranlar neticesinde gerçekleşmiştir. Moiz Kohen, *Türkler Bu Muharebede Ne Kazanabilirler?*, İstanbul 1330/1915, s. 10-11. Ancak burada buhranı, daha öncekilerden farklı şekilde kullanmaktadır.

²³ Tekin Alp, "Yeni Osmanlılık", *Büyük Mecmua*, S. 1, 6 Mart 1919, s. 3.

²⁴ Tekin Alp, "Yeni Osmanlılık", *Büyük Mecmua*, S. 1, 6 Mart 1919, s. 3.

MÜTAREKE DÖNEMİ OSMANLILIK TARTIŞMALARI İÇERİSİNDE TEKİN ALP VE “YENİ OSMANLILIK”

döneminde zannedilenin tersine bu kez de “memlekette asırlardan beri yaşamakta ve bundan sonra da ilelebet beraberce yaşamaya mahkûm olan muhtelif unsurlar arasında hiçbir alaka ve münasebet kalmamıştır” gibi yanlış bir zan ve hava oluşmuştur. Bununla birlikte Tekin Alp, Meşrutiyet döneminden çıkardığı dersle geleceğe dair ümitsiz değildir. Ümidin kaynağı, söz konusu bu havanın değişmesi ihtimalidir:

*10 Temmuz inkilâbıyla başlayan devre-i tarihiye bize ispat ediyor ki buhran zamanında vukua gelen ilk tezahürat, inkişaf-ı âtinin büsbütün makûsu da olabilir. İttihad-ı anâsırla başlayan devre iftirak-ı anâsıra müncer olduğu gibi iftirak-ı anâsırla başlayan devrenin de ittihad-ı anâsırla neticelenmesi, neden müstebad olsun. Bugünkü tezahürat-ı iftirak-cüyânenin buhran dolayısıyla peyda olan marazi bir halin neticesi olması ihtimali yok mu?*²⁵

Bu ihtimalin gerçekleşmesi için ortaya atılacak fikir hususuna gelince Tekin Alp, buna da uzun bir tahlil neticesinde ulaşacaktır. Evvela Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun geçirdiği safahatı, bir başka deyişle memleketin tarihini, anasır nokta-i nazarından tahlil edecektir. Bunun neticesinde devletin ve toplumun yeni bir Osmanlılık inşa etmesi önündeki engelleri ve fırsatları tespit ederek ortaya koymaktadır.

4.2. Fatihler ve Reaya: “Haraç Alan-Haraç Veren”

Tekin Alp, Mütareke dönemine kadar geçen süreyi safhalara ayırırken; üzerinde durduğu ilk başlık, Tanzimat'tan evvelki fatihler ve reaya devresidir. Alp'e göre bu devrede toplumu şekillendiren ana unsur, sadece ve tek başına dindir. Başka bir ifadeyle dini kimliğe dayalı bir toplumsal düzenin hakimiyeti söz konusudur. Türk, Kürt, Arap, Laz, Çerkez gibi Müslüman unsurları bir arada tutan yalnız İslamiyet iken; Rum, Ulah, Bulgar gibi Hıristiyan unsurlar, Rum kilisesine, tabi bulunmaktadır. Ancak yaygın olarak bilinen bu tasnife işaret etmekle birlikte esas ayırıcı unsur ve soruna vurgu yapmaktadır: *Müslümanlar, kılıç hakkına malik fatihler; Hristiyanlar, vergi vermeye mahkûm reaya zümrelerini teşkil ediyordu... Türkiye'de fatihler ve reaya zümreleri birbirine karşı tufeyli vaziyetinde yaşamışlar. Fatihler yalnız reyanın verdiği haraçlarla geçinirdi, reyanın devlet, daha doğrusu fatihler zümresiyle alaka ve münasebetleri kendileri için tahammül-fersa bir yük suretinde telakki olunan bu haraçtan ibaretti.*²⁶

Yani dinî ayrıma sosyoekonomik bir ayırım da eklenmiştir. Alp'e göre bu ayırım, pek çok sorunun ve hatta İmparatorluğun çöküşünün asli nedenleri arasındadır. Nitekim farklı devletlerde halkın bütün kesimleri, vatanseverlik, dayanışma ve ortak çıkarlar için birleşip ilerlemek için çalışırken ve devletle millet yek vücut halinde iken; Türkiye'de devlet ile millet haraç alıcı ve haraç verici olarak birbirine zıt iki kuvvet şeklinde ortaya çıkmıştı.²⁷

Tekin Alp, burada sadece Osmanlı devleti ve toplumu içerisindeki aksaklıklara dikkat çekmekle yetinmemiştir. Bilhassa Batı'da, Aydınlanma sonrası ortaya çıkmaya başlayan devlet ve toplum modeline; ortak menfaate ve yönetilenlerin rızasına dayalı modern hukuk devletleri ile vatandaş ilişkisine atıfta da bulunmaktadır.

4.3. Yeni Uçurum: Hıristiyanlarda Millî Uyanış

Tekin Alp, fatih-reaya ayrımını, Osmanlı toplumu için bir uçurum olarak nitelemektedir. Başka bir ifadeyle Osmanlı Milletinin önündeki en büyük engelin din farkı olduğunu belirtmektedir. Ne var ki mesele din farkıyla sınırlı kalmamıştır. Tanzimat döneminde buna yeni farklar yahut engeller de eklenmiştir.

Alp, Tanzimat döneminin önemli reformlarla başladığını; ancak bu reformların, “mülk ve milleti izmihlale sürükleyen yaraya merhem” olmadığını iddia etmektedir. Ona göre yaranın iyileşmesi için haraç verenlerle haraç alanların kaynaşması, Müslümanların ekonomik hayata, Hıristiyanların da devlet hayatına katılması gerekmektedir. Bu iki grup, birbirleri karşısında “sığıntı, asalak” halinde kaldıkları sürece devlet ve milletin kurtuluş ve selameti mümkün değildir.

Ancak Tekin Alp, henüz bu ayırım giderilememişken, durumun daha da kötüye gittiğini ve iki grubu birbirinden ayıran din faktörüne, bir de milliyet faktörü eklendiğini, hatırlatmaktadır. Hıristiyanların genelinde millî bir uyanış meydana gelmiştir ve pek çok gayrimüslim unsorda millî kimlikler gelişmiştir. Rumlar, Bulgarlar, Ulahlar, Sırplar, bu uyanış ve kimlikle yeni mefkureler peşine düşmüşlerdir. Başka bir ifadeyle bu unsurların motivasyon kaynağı, Osmanlı olmaktan ziyade kendi kimliklerine ve devletlerine sahip olmak şeklinde belirlemiştir. O zamana kadar savaş ve mücadele tek bir cepheyle sınırlıyken, o andan itibaren savaş cepheleri artmış ve bu topluluklar, ortak düşmana yani fatihler zümresine karşı milliyet mefkuresiyle isyan ve ihtilal bayrağını kaldırmışlardır. Tekin Alp, reayada yaşanan bu uyanışın gidişatı ile bunun karşısında “fatihler”in ne yaptığı ve nasıl davrandığı hususunu şu şekilde izah etmektedir:

²⁵ Tekin Alp, “Yeni Osmanlılık”, *Büyük Mecmua*, S. 1, 6 Mart 1919, s. 3.

²⁶ Tekin Alp, “Yeni Osmanlılık”, *Büyük Mecmua*, S. 2, 13 Mart 1919, s. 20.

²⁷ Tekin Alp, “Yeni Osmanlılık”, *Büyük Mecmua*, S. 2, 13 Mart 1919, s. 20.

*Hristiyanlarda millet mefkuresi kökleştikçe fatihler zümresinde milliyet duygusu o derece uyuyor. Din amilinin hükümranlığı yerleşiyordu. Hristiyanlar unsur ve milliyet mefkurelerinin verdiği intibah ile reyalığın acı tesirini kat kat şiddetle hissettiler. Fatihler yani Müslümanlar ise kendilerini mahrum buldukları milliyet mefkuresinin hüküm ve kuvvetini asla takdir edemediler. Tanzimat'tan evvel iki zümreyi birbirinden ayıran uçurum bir iken Tanzimat'tan sonra uçurum iki oldu: biri dini biri millî.*²⁸

Tekin Alp, bu halin, Meşrutiyet'e kadar devam ettiğini belirtmektedir. Görünen odur ki Tekin Alp, Osmanlıcılığın resmi bir politika haline geldiği Tanzimat döneminin, tam tersi bir etki yarattığına vurgu yapmakta ve fatih ile reaya arasındaki uçurumun törpülenmek yerine daha da derinleştiğini düşünmektedir.

4.4. “Aciz, Tecrübesiz, Behresiz, Silahsız Türk”

Tekin Alp, bir buhran dönemi olarak nitelediği, Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte unsur kavgalarının ve siyasetinin, bir süreliğine rafa kalktığını; lakin çok geçmeden yeniden ortaya çıktığını ve artarak devam ettiğini; nihayet en son raddeye ulaştığını belirtmektedir. Nitekim Alp'e göre bu son derece doğal ve beklenen bir durumdur. Çünkü karşılıklı bağımlılık vaziyeti değişmemiş, yine devlet ve millet birbirinden farklı, haraç alıcı ve haraç verici şeklinde iki zıt kuvvet olarak varlığını sürdürmektedir.

Tam bu noktada Tekin Alp, deyim yerindeyse esas kabahati, asli unsur olan Müslümanlara bulmaktadır. Bunun gerekçesi olarak da Müslümanların “millet-i hâkime” mevkiine sıkı sıkıya yapışmalarını ve bu mevki muhafaza için hayat ve memmat mücadelesine girişmeye azmetmiş olmalarını göstermektedir. Hal böyle iken Türkleri birbirine bağlayan etkenler millî bilinç, millî iman, millî kültür, millî irfan, müşterek duygular, millî-manevi değerler değil; devlet kuvvetini muhafaza etmekteki ortak menfaat olmuştur. Bu menfaatte yalnız Türkler değil, Müslüman namını taşıyan Kürt, Arap Çerkez, Laz gibi unsurlar da ortaktır. Yani, İmparatorluğun Müslüman unsurları, büyük bir taassupla tüm kuvvetlerini, hâkim mevkilerini korumak için harcamışlar; lakin birkaç yüz bin kişiyi memuriyet sandalyesine oturtmak dışında hiçbir gerçek fayda sağlayamamışlardır. Asri zihniyetten, millî bilinçten uzak kalmışlardır. Hatta fayda sağlamak şöyle dursun Tekin Alp, bunun asli unsurun felaketine yol açtığını düşünmektedir. Bunun gerekçesini ise şu şekilde açıklamaktadır: *Az çok fikir ve tahsil sahibi olan Türkler memuriyete sülûk edip memuriyetten kat kat feyzli olan ticaret ve sinai sahasını tamamıyla diğer unsurlara bıraktılar sakın ve asude olan memuriyet hayatı Türk unsurunu mücadele-i hayat meydanında büsbütün aciz tecrübesiz behresiz silahsız bir halde bıraktı.*²⁹

Tekin Alp'e göre Türk savunmasız kalırken bu sırada gayrimüslim anasır, bütün kuvvetini, kültür ve irfana, iktisadi ve içtimai kalkınmaya harcamakta; giderek güçlenerek ülkenin zenginliğini ele geçirmekteydiler. “Elde kılıç omuzda tüfek devlet kalasının muhafazasıyla meşgul” olan Türkler, ortada olup bitenleri de görememişlerdir.

Tekin Alp'in 1919'da kaleme aldığı bu satırlar ile daha evvel Osmanlılık konusunda kaleme aldıkları arasında kayda değer bir fark olduğunu müşahede etmek mümkündür. Nitekim evvelki yazılarında Osmanlılığın iflas etmesinde anasırın aç gözlülüğü, doyumsuzluğu ve yabancı devletlerin müdahalesi gibi amillerin etkisinden bahsederken; şimdi millet-i hâkimenin, yani Türklerin devlet kademelerini bırakmama ve anasırla birleşme hususunda istek göstermeme, iktisadi sahayı anasıra bırakma ve millî bilincin ortaya çıkmaması gibi nedenleri sıralamaktadır.

4.5. Yarım Kalmış Türkçülük

Tekin Alp'in, Yeni Osmanlılığa giden yolda Osmanlı Devleti'nin geçirdiği safhalardan sonuncusu olarak belirttiği Türkçülük safhasıdır. Bizzat içerisinde yer aldığı; hatta şekillenmesinde rol oynadığı bu evrenin başlangıcı, Balkan Savaşlarından hemen öncesine dayandırır. Alp'e göre Birinci Balkan Savaşından biraz evvel Türkler arasında çok küçük bir zümrede nihayet millî bilinç uyanmaya başlamıştır. Bunlar, ellerinde tuttıkları ve asırlardır bırakmak istemedikleri devlet kuvvetinin, “uyuşturucu” bir kuvvetten ibaret olduğunu, yaşam hakkına sahip olmak için iktisat ve irfan aleminde bir mevki sahibi olmaları gerektiğini ve milletin fertlerini birbirine bağlamak gerektiğini, millî kültür ve irfana, millî duygulara, akidelere, millî mefkureye ihtiyaç olduğunu anlamışlardır. Ancak Tekin Alp, temel sorunun bu cereyanın iyi bir şekilde tatbik edilmemesi olduğunu düşünmekte ve önemli bir fırsatın kaçtığını şu şekilde ifade etmektedir:

*Bu cereyan hüsni-tatbik edilseydi memleketimiz ezeli teşettüt ve iftiraktan kurtulmuş bütün ıslahata rağmen bu ana kadar devam etmiş olan fatihler ve reaya, haraç verici ve haraç alıcı mukabil tufeylilik gibi marazi ve gayrı tabi hallere bu sayede hatime verilmiş olacaktı. Devlet ve millet birbirine zıt iki kuvvet vaziyetinden kurtularak başka memleketlerde olduğu gibi azası birbirine merbut bir uzviyet haline gelecekti. Türkçülüğün bu mefkuresi ise anlaşılmadı.*³⁰

²⁸ Tekin Alp, “Yeni Osmanlılık”, *Büyük Mecmua*, sy.2, (13 Mart 1919), 20.

²⁹ Tekin Alp, “Yeni Osmanlılık”, *Büyük Mecmua*, sy.2, (13 Mart 1919), 20.

³⁰ Tekin Alp, “Yeni Osmanlılık”, *Büyük Mecmua*, sy.2, (13 Mart 1919), 20.

MÜTAREKE DÖNEMİ OSMANLILIK TARTIŞMALARI İÇERİSİNDE TEKİN ALP VE “YENİ OSMANLILIK”

Bunlarla birlikte Tekin Alp'e göre Türkçülük sadece anlaşılammakla da kalmamış; yapılan bütün hatalar, olumsuz icraatlar, Türkçülüğe atfedilmiştir. Öyle ki bunlara bakarak birçok kişi, Türkçülüğün iflas ettiğini ilan etmek istemiştir. Halbuki Tekin Alp, buna karşı çıkmakta ve şu sözleri sarf etmektedir: [...] *bugün iflas eden şey esas itibarıyla Türkçülük değil ve altı asır müddet muhtelif süver ve eşkalde bu memleketin mukadderatına hâkim olan fatihlik ve reyalık ruh ve sistemidir. Bu ruh ve sistemin iflası yalnız gayrimüslim milletler için değil, bilhassa Türkler için mucib-i istifade olabilir. Bu da memlekette yeni bir Osmanlılık tesisiyle kabil olabilir*³¹.

SONUÇ

13 Mart 1919 tarihli *Büyük Mecmua*'nın ikinci sayısında yer alan, yukarıdaki paragrafın son kısmındaki ifadeler, aynı zamanda Tekin Alp'in Mütareke Döneminde ve Yeni Osmanlılık konusunda kaleme aldığı son satırlarıdır. Sözlerini, ne yazık ki Yeni Osmanlılığın sadece tesisini arzularak bitirmiş; bunun nasıl olacağını ifade etmemiştir. Öyle ki şu hâlde ilk iki yazıyı ve Alp'in göz dolduran tetkikini, okuyan gözler ve zihinler, üçüncü bir devam yazısını aramakta ve ummaktadır. Maalesef umulan gerçekleşmeyecek ve bu son satırlardan sonra Tekin Alp, uzunca bir süre sessizliğe gömülecektir. Kalemini tekrar eline aldığı anda ise konjonktür değişmiş; Osmanlılık artık bir çare olmaktan uzaklaşmış ve Cumhuriyet'in millî devlet projesi hayata geçmeye başlamış olacaktır.

Yeni Osmanlılığın nasıl gerçekleşeceğini, bir yol haritasını, ortaya açık ve net bir şekilde ortaya koymamakla birlikte yazdıklarının yol gösterici olduğuna şüphe yoktur. Nitekim Tekin Alp, Yeni Osmanlılığın nasıl olması gerektiğini, şeklen anlatmamış gözükse de eski Osmanlıcılık ve Osmanlılık tecrübelerinden hareketle nasıl olmaması gerektiğini, hangi noktalarda hatalar yapıldığını ve bundan sonra nelere dikkat edilmesi gerektiğini, ortaya koymuştur. Bu iki tetkik yazısından yola çıkarak Tekin Alp'in bir kurtuluş reçetesi olarak gördüğü Yeni Osmanlılığın, Türkçülük ile bir kazanda erimiş bir yapı sergilediği iddia edilebilir. Böyle bir iddianın en kuvvetli istinadı ise onun düşüncüyü ele alma biçimidir. Söz konusu iki yazı Mütareke öncesi yazdıklarıyla kıyaslandığında, onun bu yazılar aracılığıyla bir reçete yazarken ne yapılması gerektiğinden çok ne yapılmamasına odaklandığı dikkat çeker. Tanzimat ve Meşrutiyet aydınları ile devlet adamlarının anasırı kaynaştırma tecrübelerinin neden başarısızlığa uğradığı ile ilgili düşüncelerinin sunumundaki değişiklikler de bu açıdan dikkate şayandır. Bu zaviyeden Tekin Alp, Osmanlı'yı içinde bulunduğu hale düşüren deneyimleri değerlendirirken eleştiri oklarını millet-i hâkimeye çevirir. Dolayısıyla ona göre şimdiki halin sorumlusu belki de anasırdan çok Türklerdir. Suçları da ancak milliyetçilik ekseninde değerlendirilebilecek, millî bir bilinç, daha geniş bir çerçevede millî bir kimlik inşa etmenin gerekliliğini anlayamamış olmalarıdır. Bu yüzden de Tekin Alp'e göre hal-i hazırda tesis ve takip edilebilecek tek düşünce “Yeni Osmanlılık”tır. Ne var ki bu “yeniliğin” tesisinin tek yolu hem anasırı hem de Türkler için, ancak geçmişten ders alarak gerçekleşebilir. Başka bir deyişle onun sunduğu reçete, Türkçülük içinde düşündüğü millî kültür, millî duygular ve millî mefkûrenin “Osmanlı” unvanı altında anasırı ve Türkleri kapsayacak ve milletin fertlerini bu minvalde bir araya getirerek aralarında bağlar oluşturacak biçimde yazılır.

Sonuç olarak Tekin Alp'in Yeni Osmanlılık şeklide sunduğu şey, Türkçülük ve Osmanlıcılık arasındaki kutupları birleştiren, modern bir vatandaşlık anlayışına dayalı yeni bir toplumsal düzen tasavvurudur. Bu tasavvur, dönemin fikri arayışların olduğu kadar imparatorluk içerisindeki çelişkiler ve yapısal sorunların da bir yansımasıdır. Alp'in bu bağlamdaki fikirleri hem Osmanlıcılığın sınırlarını hem de Cumhuriyet Türkiye'sine geçişteki düşünsel kırılmaları anlamak için önemli bir arka plan sunmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

Following the First World War, the Ottoman Empire faced a profound existential crisis characterized by political instability, economic turmoil, and social disintegration. The signing of the Treaty of Mudros in 1918 marked the beginning of the Armistice period, a time fraught with uncertainty and profound challenges for the empire's survival. Amid this turmoil, Ottoman intellectuals engaged in heated debates to identify solutions that could preserve the empire's territorial integrity and redefine its societal framework. These debates spanned a range of ideologies, including Ottomanism, Turkism, Pan-Islamism, and Westernization, each reflecting differing visions for the empire's future.

Ottomanism, initially conceived during the Tanzimat reforms in the mid-19th century, emerged as a central component of the state's modernization efforts. Its primary aim was to foster unity among the empire's diverse multi-religious and multi-ethnic population by promoting a shared Ottoman identity. This ideology served as a quasi-official doctrine until the Balkan Wars of 1912-1913, after which its efficacy was increasingly questioned. Ottomanism's inability to prevent the empire's fragmentation necessitated a critical re-evaluation. During the

³¹ Tekin Alp, “Yeni Osmanlılık”, *Büyük Mecmua*, S. 2, 13 Mart 1919, s. 20.

Armistice period, the concept resurfaced with a renewed sense of urgency, as intellectuals sought to revise it in response to evolving international dynamics and internal socio-political realities.

The decline of Turkism, which had gained prominence during the Committee of Union and Progress era, further intensified the focus on Ottomanism. As Turkism became associated with the failures of the war and the limitations of nationalist exclusivity, Ottomanism re-emerged as a potential framework for achieving societal unity. Intellectuals from diverse backgrounds participated in these discussions, offering new interpretations of Ottomanism that sought to address the immediate and long-term challenges facing the empire. Among these voices, Tekin Alp (Moiz Kohen), a prominent intellectual from the Constitutional Era, stood out with his critical and forward-looking contributions to the debate.

Tekin Alp's ideas, particularly articulated in his two articles titled "Neo-Ottomanism", published in the journal *Büyük Mecmua*, reflect a modern reinterpretation of Ottomanism. Unlike its traditional form, Alp's Neo-Ottomanism was designed to reconcile the empire's diverse heritage with contemporary notions of citizenship, equality, and societal progress. His vision emphasized the necessity of fostering a cohesive national identity while addressing the entrenched inequalities and divisions that had plagued the empire for centuries.

This study employs a multi-layered methodological approach to analyze Tekin Alp's Neo-Ottomanism within the socio-political context of the Armistice period. Primary sources, particularly Alp's writings, serve as the foundation for this analysis, while secondary sources, including historical critiques and modern interpretations, provide essential contextual background. The analysis begins with a historical overview of Ottomanism's evolution, examining its role during the Tanzimat period and its transformations through the Committee of Union and Progress era into the Armistice period. This contextual framework is followed by a thematic exploration of Alp's writings, focusing on his critique of earlier Ottomanist practices, the philosophical underpinnings of his Neo-Ottomanism, and the reforms he proposed. Finally, a comparative analysis situates Alp's ideas within the broader intellectual landscape of the period, contrasting his views with other interpretations of Ottomanism.

Tekin Alp's Neo-Ottomanism represents a distinctive attempt to adapt Ottomanism to the socio-political realities of the Armistice period while addressing the failures of its earlier iterations. Central to Alp's critique was the observation that traditional Ottomanism had failed to overcome the entrenched "conqueror-reaya" dichotomy. This dichotomy, rooted in the hierarchical relationship between the Muslim ruling elite and the non-Muslim subjects, perpetuated socio-economic inequalities and hindered the development of a unified national identity. Alp argued that dismantling this dichotomy was essential for fostering a cohesive and inclusive Ottoman society.

Alp's Neo-Ottomanism proposed a modern social order based on three core principles: economic and social equality, modern citizenship, and national consciousness. Economic and social equality, according to Alp, was fundamental to creating a sense of shared belonging among the empire's diverse population. He emphasized the need for policies that would reduce socio-economic disparities and promote equitable opportunities for all citizens. Modern citizenship, as envisioned by Alp, called for a secular and inclusive framework that transcended traditional religious and ethnic divisions. He argued that the concept of citizenship should be at the heart of Neo-Ottomanism, ensuring equal rights and responsibilities for all individuals within the state. Finally, national consciousness was identified as a critical element for uniting the empire's fragmented communities. Alp proposed the cultivation of a collective Ottoman identity that prioritized cultural renewal and economic development as mechanisms for achieving societal cohesion.

Despite its innovative framework, Alp's Neo-Ottomanism faced significant challenges. The international dynamics of the post-war period, particularly the intervention of Western powers and the rise of nationalist movements, created a hostile environment for the implementation of such a vision. Internally, the political fragmentation of the Armistice period and the discrediting of Ottoman institutions further undermined efforts to realize Alp's ideas. Nevertheless, the implications of Alp's Neo-Ottomanism extend beyond the late Ottoman period, offering insights into the ideological underpinnings of the early Turkish Republic.

Alp's emphasis on economic progress, social equality, and modern citizenship anticipated many of the principles that would later shape the foundations of the Turkish Republic. While his proposals were not fully realized during his lifetime, they remain a valuable contribution to the intellectual debates of the era. His work highlights the challenges of nation-building in a fragmented society and underscores the importance of inclusivity and equality in fostering societal unity.

Tekin Alp's Neo-Ottomanism offers a bold critique of the empire's internal divisions and presents a forward-looking vision for societal reconstruction. His writings reflect a deliberate effort to harmonize the Ottoman Empire's rich and diverse heritage with the demands of modern statehood and civic identity. By addressing the failures of earlier Ottomanist frameworks and proposing reforms grounded in equality, economic development, and shared identity, Alp's contributions to the intellectual landscape of the Armistice period remain significant. While the socio-political realities of his time limited the practical implementation of his ideas, Alp's Neo-

MÜTAREKE DÖNEMİ OSMANLILIK TARTIŞMALARI İÇERİSİNDE TEKİN ALP VE “YENİ OSMANLILIK”

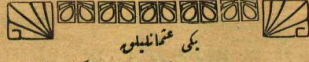
Ottomanism continues to resonate as a critical reflection on the complexities of maintaining unity in a multi-ethnic and multi-religious state.

This study situates Tekin Alp’s contributions within the broader context of late Ottoman and early Republican intellectual history, emphasizing their enduring relevance in contemporary debates about identity, statehood, and social justice. His work underscores the necessity of addressing structural inequalities and fostering a sense of collective purpose as foundational elements for building a stable and inclusive society.

KAYNAKÇA

- ALP, Tekin, “Yeni Osmanlılık”, *Büyük Mecmua*, 6 Mart 1919, S.1., ss.3.
- ALP, Tekin, “Yeni Osmanlılık”, *Büyük Mecmua*, 13 Mart 1919, S.2, ss.20.
- ATA, Feridun, *İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları*, TTK, Ankara 2005.
- ATAY, Falih Rıfıkı, *Çankaya*, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul 1969.
- BALİ, Rıfat, *Bir Günah Keçisi*, *Moiz Tekinalp*, C. I, II, III, Libra Kitap, İstanbul 2012.
- CARR, Edward Hallet, *Milliyetçilik ve Sonrası*, çev. Osman Akınbay, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- CRİSS, Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan, “Osmanlı Devleti’nde Azınlık Var mıydı? Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Vatandaşlarının 19. Yüzyılda Değişen Hukuki Statüleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 95, Güz 2020, ss.149-176.
- HANİOĞLU, Şükrü, “Osmanlıcılık”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.V, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.1389-1393.
- KILIÇ, Murat, “Tekinalp”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, ss.586-587.
- KOHEN, Moiz, *Türkler Bu Muharebede Ne Kazanabilirler?*, İstanbul 1330/1915.
- KOLOĞLU, Orhan, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000.
- LANDAU, Jacob. M., *Tekinalp; Bir Türk Yurtseveri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- NAZİF, Süleyman, “Bir İzah”, *Hadisat*, 24 Teşrinievvel 1918, ss.1.
- ÖZKAN, Kenan, “Mütareke Döneminde Milliyet ve Anasır Kavramı Üzerine Tartışmalar”, *Belgi*, S.15, Yaz 2018, ss. 694-727.
- SERTEL, Sabiha, *Roman Gibi*, *Belge Yayınları*, İstanbul 1987.
- SERTEL, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.
- SOMEL, Selçuk Akşin, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, ss.88-116.
- ŞEKER, Nesim, “Türklük ve Osmanlılık Arasında: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Milliyet Arayışları ya da Anasır Meselesi”, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma*, Der. Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, ss.157-175.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C.I, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977.
- TUNAYA, Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Arba Yayınları, İstanbul 1952.
- TUNÇAY, Mete, “Mütareke İstanbul’u”, *Büyük İstanbul Tarihi*. C.2, İstanbul: İBB Kültür AŞ. Yay., 2015, ss.242-251.
- “Büyük Mecmuanın Gayesi”, *Büyük Mecmua*, 6 Mart 1919, S.1.
- “Mefkure”, *Büyük Mecmua*, 6 Mart 1919, S.1.

EKLER

بكي عثمانليلى

مشاركه كى شتاب، ملكته بر طرفدن عثمانليلى جرياق كيدن اورتبه آتيلير ان دگر طرفدن قارشى طرف غلبه سزده برماق تظاهرة باشلادی . يلكه كيريه آفاد تشكيل اين بوظاهرلك توليد اينده يله كى نتيجه ايله عثمانليلىلك تاريك عتق دور نده كى شكارى عقده كين آلب بك طرفدن يازهان آتيمه كى سطرى قارلير يركده اوقري به قارىته شيه يوقدر.

هيچ شيهه بوق كه حرب عموميك ختامندن برى ملكتمزده حيات عموميه بكي بر صنفه كيردى . آلى بوز سنه لك برماضيك تاريخ صيفه لرى قباندى ، استقبالي ايچون بسبتون بكي براق آجيلدى . بويكي صنفه لك دهاد و غريسي بويكي دوره تاريخيه لك ماهيتي بكون عمومى حيازه حاكم اولان تظاهرة كوره تعين و تثبيت ايتكه قانلي صنفه ق بك فاحش بر خطابه دوشمش اوله جنز ، و بك يقين بر آتيمه تصحيح فكر ايتك مجبور بى حاصل اوله جقدر . بكون ملكتمز بك و خم بر قوت و بجران دوره مى كچيريور ، بجران زماننده وجود اجتماعيك حال طبعيده قالمسى ممكن دكلدر . بجرانك شدت و وخامته كوره درجه حرارت بوشه لير آز چوق مرضى بر حال حاصل اولور . مرضى حال كچيرى و عارضى اولوق اعتباريله وجود اجتماعيك تقدر ماهيتي ايچون اساس اوله جنز . بوقشيه لك ايك اولاق مثالي اعلان مشروطيتك تعقيب اين ايلك آيلرده مشهود اولمشدر . اوزمانلر هيچ عقل و خيال كله بن بر حال حادث اولمشدى . اوقوتنه قدر بر برينك قاننه سوماش اولان روملر ، بولمارلر ، اولاخلر ، بر برينه قارشى خصم جان وضعيقده بولمش اولان خريستانلرله نوكرار اوز قارداشلر كى سواقى اوزره لنده كمال صميمته قوجالاشوب اوپوشدبلر . بالخاصه روم ايلنده روز صهالانه كلىش اولان چته ، صادمه لرى ، قنارلر ، اختلاللر بردن بره اوزره دن قانلدى . اوقوت هر اكس قان اولدى كه توريا ايچون بكي بردوره تاريخيه باشلادی . اوزمانكي تظاهرة كوره بودورمك ماهيتي تعين و تثبيت ايتك ايچاب ايشه بدي بكي دوره لك اتحاد دوره مى ناميله ياد اوتامسى لازمك چكدى . اتحاد عناصر مفكوره مى افكار عموميه يه اوزره حاكم اولمشدى كه عصر لردن برى برلشمش اولان جنس و مذهب فرقلر يك بسبتون اوزره دن قانلوب روم ، ارمنى ، تورك ، يهودى و تور كياده ساكن بوتون عناصر سائره لك يلكز عثمانل نامى طاشبه جقلى قانلق حاصل اولمشدى . طرف طرف اتحاد عناصر جيتيرى فرط هيچان و غلبانه بو اوغورده چاليشمه باشلادی . بو خصوصه كى خيالنده اكليلرى كيدن بنه نوكرار اولمشدى . بك ابي خاطر لايوم . اوقوت سلايكده « روم ايلي » ناميله بوي بر غزته نصر ايتكده اولان بولس نادى بك روملر و مو

ممت حقيقتلى واجتبابى ترقيرى ده مرادود كويريور .

تورات و انجيلك هيچ بر آتيني تا و براهى اولما .

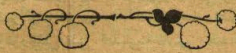
يان قانليك كليمه مى ، بكونك مفلك و بكونكى وجدانك قبول اينده يه چي اكسابى زوره عقل و وجدان صاحب رنه قبول ايند بر مكه چاليشيور . بو حالك ضرورى بر نتيجه مى اوله لوق بوتون حرب نيرور لر بوايمر ايلست ديتدن بوز چويريورلر . كليمه لك هر امرى لايخلى عد ايندرده ، طبي اوله رق ، كليمه دن اوزالاشا لريك بوتون فكر لرى باطل كويريورلر . ايشته بوسوزنه ، قانليك ملتزده خلفه كز يدله آراسنده درين بر اوچوردم آچيلمش ، ملتك منوى وحدتى تلمدن يقلمشدر . و قيله ، رومانك بوايمر ايلست تريبه سته شدنى بر صورتده مروض قالمش اولان جرمانلرله آتلف سانسولر ، خريستانلر بوقانوليك شكندن فولايجه قورتولديلر ؛ انكشاف لريك سر بسبتكى سايه سنده عيسويكده مور اتيك بر شكل برديلر . ايشته ، بوسر بسبت انكشاف دن روستانلق ظهور ايتدى . روما خوق ، آتاليمه يه قوتلى بر صورتده نفوذ ايتمشدى . ايسقاندا يوايا ايله انكترده اسكى جرمان تصالريك دواي كوستريور كه روما حقوق لك آز بويكي ملكته تاثير ايدميشمشدر . شاء عليه بويكي ملكتمده اجتابى تساند ، ولايت تلمه دكل حریت اساسنه استاد ايتمشدر . ايشته ، آتلف سانسولرله ايقانده يناوياك بواجتابى بكار تيرد كه اونلر دى و بدنى ايجير ايلز ملردن مصون بولوندرمشدر . بوسايه ده . دوكه ، بكون آتلف سانسولرده حرب نيرورلر ، ديتار اوله قلى كى ، ديتدار لره حرب نيرور ددر . دن نقطه نظر ندين نه تولاين ملترله آتلف سانسولر آواسنده كورد كيمز بوقرق ، بدنيات ساحه سنده موجوددر . ايشته ، انكترده دوكه شكبير ، خلق ادبياتنه استاد ايدرك فلاسيك صنفه قارشى عصيان ايتش ، رومانيزمك اساسى قوممشدر . ترازه ديك برينه درامك قائم اوله مى ، صنت ساحه سنده باشلامش بر (ريفورما) حر كتندن باشقه برشى دكلدر . پروتستانت ناسل كز يدله لرله خلق ديتا بر كيدير ديسه ، رومانيزمده خلقه كز يدله لرله ذوقا برلشمدر . قى حقيقه ، نه تولاين ملتزده و مثلا فرانسه دهده رومانتيك صنت جريانلرى وجوده كلىشدر . فقط ، دقت ايديليرسه كورولور كه فرانسز رومانتيكلرى ، خلق صنفته استاد ايدميشكلر يه ، الهام لرى اكر و تيزمدن آلان بكي فلاسيكلردن باشقه برشى دكلدر . خلاصه عصرى بر جيت اوقو دى ، منتصفلردن صرك اولان و كز يدله لرله خلق لرى آراسنده منوى وحدت بولومان ملتزدر . آتلف سانسولريك فاشيق بويكي وصنى حائز اوله لندهند .

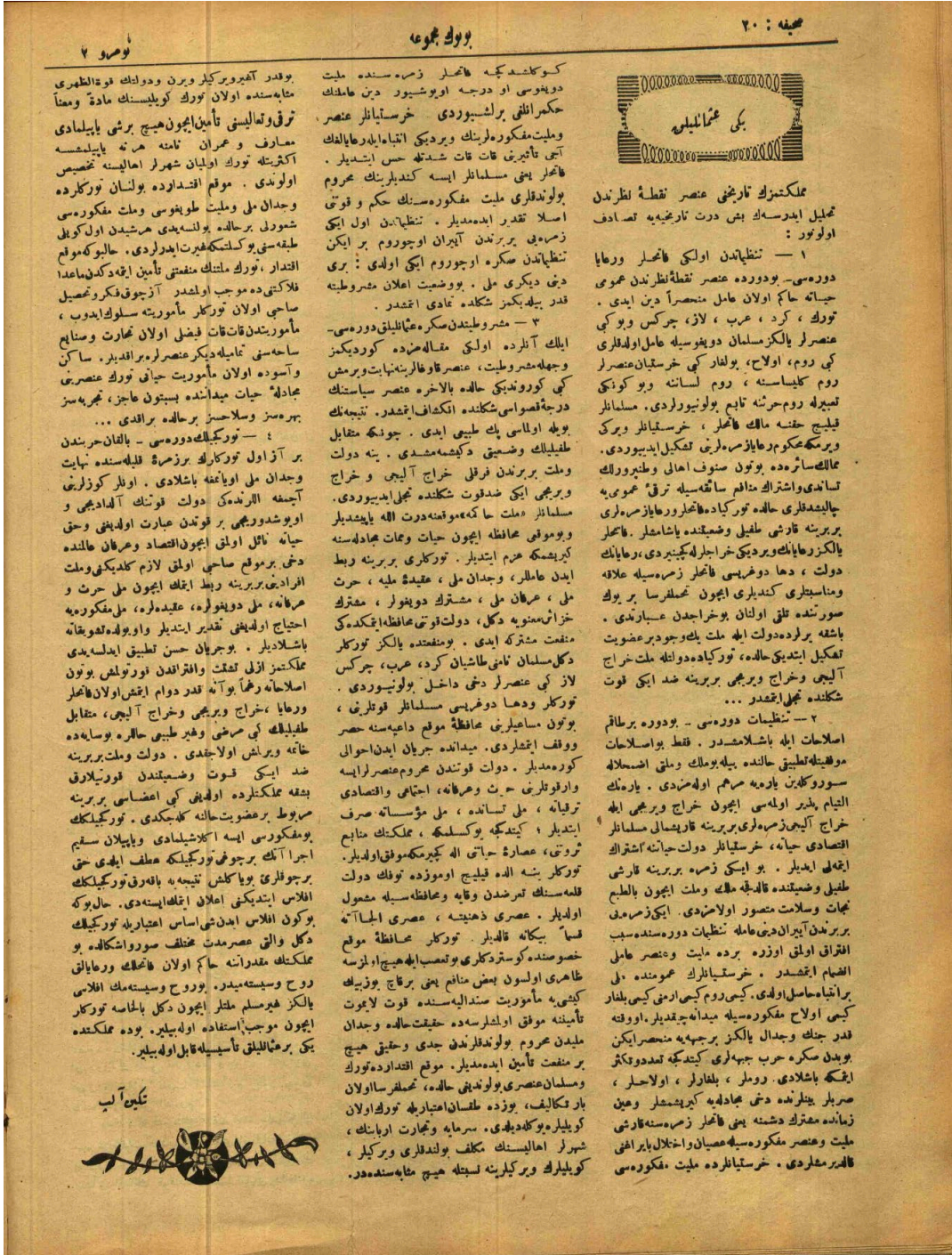
سولر كى كندى عنصر لرينه خصمون مؤسبات خيريه لرى ايفا و ادامه ايجراي عثمانليلىه مقابير كورمش ، اوزون اوزون مفاهلرله ، روملر يهوديلر كندى قراسته باقه لرى عثمانل برلكنى عمل بر حر ك اولدينى اوانه و ابانه چاليشمى . بنده مقابله بيه و ايل غزته سنده بو حر كك عثمانليلىه مقابرا اولدينى كوسترك ايچون بك زياده اختيار زحمت ايتدم اوقوت آز چوق فرق لره هيچ قانق اولمشدى كه انقلاب نوكر ياده عنصر سياسته خانه چكش بوتون عناصر عثمانيه بنى باراق آتنده طولايان بر رلك بر عثمانلق دور مى باشلامدى . حالوكه آز مدت سكره باشلايان مؤسف حادثات يودورمك عنصر سياسته خانه چكك شوبه دورسون باليكس اوكا . بر بيق جريان و بر ديكنى ميدانه چيقارمشدر . مشروطيتك تعقيب اين ايلك آيلرده بكون كورد كيمز نتيجه قى كلف ايدمى كز يدله ، چونكه انقلاب نتيجه سنده بجران كچيريور دق . بجران بزده مرضى و غير طبي بر حال اوچوده كيردى ، بكي دوره بى بسبتون مكموس بر صورتده تلق ايتك . . .

ظن ايدرم كه بكون بكي بجران دولاييله عنى حال حاصل اولمشدر . شوقدر كه بيو دوره اتفاق عناصر دكل افتراق عناصر شكندنه تجلى ايديلور . اوله ظن اولوتور كه بملكتمده عصر لردن برى ياشامده و بوندى سكره ده ال ابايد بر ابرجه ياشامه حكوم اولان مختلف عنصرلر آره سنده هيچ بر علاقه و مناسبت قالممشدر . باليكس بوتلر دائمى صورتده جنك وجدال ايچنده ياشامه ، بر برينك ياديني يقينه حكوم بولتورلر . فقط ۱۰ نوز انقلابيه باشلايان دوره تاريخيه بزه اثبات ايديلور كه بجران زماننده وقوعه كلن ايلك تظواهرات ، انكشاف آيتك بسبتون مكموس ده اوله بيلير . اتحاد عناصرله باشلايان دوره افتراق عناصره منجر اولدينى كى افتراق عناصرله باشلايان دوره لك ده اتحاد عناصرله نتيجه نيمى نهدن مستبعد اولسون ؟ بكونك تظواهرات افتراق بويانه لك ، بجران دولاييله پيدا اولان مرضى بر حالك نتيجه مى اولماسى احتمال بوقى ؟

بوابده شمدن قطنى صورتده بيان مطالعه به ، انكشاف آقى شمدن تعينه قانلق ايچون كرامت ساجى اولنى لازمكلر . معمانيه بكونك وضعت عموميه مرضى تشكيل اين ، اجتابى و عمومى حيازه حاكم اولان عوامل كوز اوكنه كيريرسه انكشاف آقى ايچون آز چوق بر فكر پيدا ايتك قابلد . بوقرك نه اولاييله جكنى كلكچك مقاله ده تدقيق ايدمى كيم .

تلكه آلب

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

MÜTAREKE DÖNEMİ OSMANLILIK TARTIŞMALARI İÇERİSİNDE TEKİN ALP VE “YENİ OSMANLILIK”

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 7, Sayı/Issue 13, Ocak/January 2025, ss. 129-152.

Geliş Tarihi–Received Date: 13.09.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 19.11.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

**TÜRK MİLLİYETÇİLERİNİ BİRLEŞTİRME HEDEFİNE YÖNELİK BİR ÜLKÜ HAREKETİ:
MEFKÜRE DERGİSİ**

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1549330>

 ÖZLEM SEYHAN*

ÖZ

1912 yılından itibaren teşkilatlı ve sistematik bir şekilde Türklerin yararını gözetmek için çalışan Türk milliyetçileri, Türk Ocakları bünyesinde varlık göstermişlerdir. Ancak Türk Ocaklarının kapatıldığı 1931 yılından itibaren milliyetçi ideoloji uzun süre tüzel bir teşkilattan mahrum kalmıştır. Nitekim Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi ile birlikte doğan özgürlük ortamı, pek çok derneği milli gayelerle faaliyete geçmeye teşvik etmiştir. Türk Milliyetçiler Derneği de böyle bir ortam içerisinde, Türk milliyetçiliğini benimseyen kişi ve dernekleri aynı çatı altında toplamak için harekete geçmiştir. Dernek, kısa sürede büyük bir ilgi ile karşılanmış, Türkiye'nin farklı bölgelerinde şubeler açarak çalışmalarına başlamıştır. Türk Milliyetçiler Derneği, *Mefkûre* isimli bir dergi çıkararak fikirlerini savunmak ve gelen eleştirilere cevap vermek için uygun bir zemin hazırlamıştır. 1950'li yılların başında faaliyet gösteren dergi Demokrat Parti'nin fikir ve icraatlarını tam bir inanç ve adanmışlıkla savunmakla kalmamış, tek parti döneminde yaşanan aksaklıkları da doğrudan CHP'yi hedef alarak eleştirmekten çekinmemiştir. Öyle ki genç cumhuriyeti ayakta tutacağına inanılan ilke ve inkılaplar, siyasi ve sosyal yenilikleri tam manasıyla kavrayamayan, bilhassa laikliği benimseyemeyen dini hassasiyet sahibi kitleler hem Türk Milliyetçiler Derneğini hem de *Mefkûre* dergisini yakından takip etmiş, dernek kısa süre içerisinde Anadolu'nun en ücra köy ve kasabalarından dahi taraftar toplamıştır. Demokrat Parti'nin iç politikasını olduğu gibi dış politikasını da takdirle karşılayan dergi çevresi, Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye'nin ilişkilerini geliştirmeye yönelik faaliyetleri desteklerken Sovyetler Birliği'ne ve her türlü sosyalist komünist fikirlere savaş açmıştır. Sovyetler Birliği'nin Türklerin ezeli düşmanı olduğu tezi savunulurken esaret altındaki Türk boylarının bağımsızlığını kazanması için Türkiye'nin hem politik hem de askeri anlamda destek olmasını isteyecek kadar dönemin realitesinden uzak bir tutum benimsenmiştir. Benzer şekilde, NATO'ya üyelik bir zafer olarak kabul edilirken Kore Savaşı neredeyse İstiklâl Harbi ile eş değer tutulmuştur. Hatta tarih boyunca kahramanlıkları ile bilinen Türk askerinin Kore'de destan yazdığı şeklinde ifadeler yer verilmiştir. Aynı tarihlerde Kore Savaşı'nın Türkiye'nin meselesi olmadığını, yalnızca komünizm ve sosyalizm gibi fikirlerin Türkiye'yi kurtaracağını savunan solcu kesim ise milliyetçileri bu tutumlarından dolayı şiddetle eleştirmiştir. Nitekim Türkiye'de sağcı ve solcu olarak keskinleşen iki kutup arasındaki kalem düellosu, fiziksel arbedeye varan öğrenci olaylarına zemin hazırlamıştır. Öyle ki bu dönemde yayınlanan dergilerde farklı ideolojileri benimseyen kişilerin diğerini vatan haini olarak suçladığı görülmektedir. Nitekim *Mefkûre* dergisi de sert üslubu ve uzlaşmaz görünen tavrından dolayı gençleri galeyana getirmek, irticayı desteklemek, cumhuriyetin ilke ve inkılaplarını değersizleştirmek gibi gerekçelerle kısa süre içerisinde kapatılmıştır. 1950 yıllarındaki siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerine kayıtsız kalmayan dergi, Türkiye'yi Türkçü bir ideolojinin yükselteceğine inanmış ve yayın hayatı boyunca adeta kendini bunu kanıtlamaya adanmıştır. Bu çalışmada, *Mefkûre* dergisi özelinde Türk milliyetçilerinin 1950'li yıllardaki birleşme çabaları ve fikirleri, dönemin sağcı ve solcu yayınları dikkate alınarak olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Antikomünizm, Irkçılık, Mefkûre, Milliyetçilik, Türkçülük.

* Dr., Konya/TÜRKİYE, E-Posta: akpinarr_ozlem@hotmail.com, ORCID ID: 0009-0002-0103-5072.

TÜRK MİLLİYETÇİLERİNİ BİRLEŞTİRME HEDEFİNE YÖNELİK BİR ÜLKÜ HAREKETİ: MEFKÛRE DERGİSİ

AN IDEALIST MOVEMENT AIMED AT UNITING TURKISH NATIONALISTS: MEFKÛRE MAGAZINE

ABSTRACT

Turkish nationalists, who have been working for the benefit of the Turks in an organized and systematic manner since 1912, have taken part in the Turk Ocakları. However, since 1931, when the Turk Ocakları were closed, the nationalist ideology was deprived of an organization for a long time. As a matter of fact, many associations started to operate for national purposes under the influence of the atmosphere of freedom that emerged with Turkey's transition to a multi-party system. In such an environment, the Turkish Nationalists Association took action to gather individuals and associations that embraced Turkish nationalism under the same roof. The association was met with great interest in a short time and started its activities by opening branches in different regions of Turkey. The Turkish Nationalists Association prepared a suitable basis for defending its ideas and responding to criticism by publishing a magazine called *Mefkûre*. The magazine, which was active in the early 1950s, not only defended the ideas and actions of the Democratic Party with full faith and dedication, but also did not hesitate to criticize the problems experienced during the single-party period by directly targeting the CHP. Because of this the masses who could not embrace the principles, reforms and secularism that were believed to keep the young republic alive, had followed both the Turkish Nationalists Association and *Mefkûre* magazine closely, and the association quickly gathered supporters from even the most remote villages and towns of Anatolia. Appreciating the foreign policy as well as the domestic policy of the Democratic Party, the magazine circle supported activities that aimed at improving relations between the United States and Turkey and declared war on the Soviet Union and all kinds of socialist communist ideas. While defending the thesis that the Soviet Union was the arch-enemy of the Turks, an attitude that was so far removed from the reality of the period was adopted that it wanted Turkey to support both politically and militarily in order for the Turkish tribes under captivity to gain independence. Similarly, while membership in NATO was considered a significant achievement the Korean War was almost equated with the War of Independence. In fact, there has been plenty of expressions of bravery saying that the Turkish soldier, known for his heroism throughout history, wrote an epic story in Korea. At the same time, the left-wing faction who argued that the Korean War was not Turkey's issue and that only ideas such as communism and socialism would save Turkey, strongly criticized the nationalists for their attitude. Indeed, the *Mefkûre* magazine was also closed down in a short time due to its harsh style and seemingly uncompromising attitude, with the reasons of provoking the youth, supporting reactionism and devaluing the principles and reforms of the republic. The magazine, which was not indifferent to the political, social and economic developments of the 1950s, believed that a Turkist ideology would elevate Turkey and devoted itself to proving this throughout its publication life. This study examines the unification efforts and ideas of Turkish nationalists in the 1950s were comparatively examined, with particular reference to the *Mefkûre* magazine, taking into account the right-wing and left-wing publications of the period.

Keywords: Anti-communism, Idealism, Nationalism, Racism, Turkism.

GİRİŞ

Tüm dünyada yeni gelişmelerin habercisi olan aydınlanma çağının etkisi ile bireylerin ve toplumların fiziki ve beşeri özelliklerini koruma hakkına sahip olduğu anlayışı kabul edilmiştir. İnsanın yaşam hakkına ve vücut bütünlüğüne zarar gelmemesi, eşit, hür ve bağımsız şartlarda yaşayıp adalet ile muamele görmesi temel prensip olarak pek çok devlet tarafından desteklenmiştir. Özellikle Fransız İhtilali'nin etkisiyle milletlerin de bu düzen içerisinde kendi kaderlerini tayin edebilecekleri, hürriyet, eşitlik temelinde müstakil bir hayat sürebilecekleri fikri milliyetçilik ideolojini yükselişe geçirmiştir. Milliyetçilik akımı pek çok imparatorluğun dağılmasına, yeni ulus devletlerin kurulmasına yol açmıştır. Dünyadaki bu gelişmeler şüphesiz ki Osmanlı Devleti'ni de derinden etkilemiş, imparatorluk bünyesinde yaşayan azınlıklar, kurdukları dernekler aracılığıyla ayrılıkçı faaliyetlere başlamıştır. Kısa süre içerisinde başarıya ulaşan Yunan(1821) ve Bulgar(1876) İsyamları Osmanlı idarecilerini telaşa düşürmüştür. Alınan askeri önlemlerin sonuçsuz kalması üzerine, Osmanlılık ideolojisi ile din, dil, ırk ayırt etmeksizin Osmanlı topraklarında yaşayan herkesin Osmanlı vatandaşı olduğu şeklindeki yaklaşım, gayrimüslimlerin aidiyet hissini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Ancak ilk olarak Balkan Savaşları'nın, ardından I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi, Mondros Mütarekesi ile Anadolu'nun işgale uğraması, Sevr Antlaşması'nın ülkeyi tam anlamıyla parçalamayı hedeflemesi üzerine Türk milliyetçiliği bir kurtuluş reçetesi haline gelmiştir. Nitekim İstiklâl Harbi'nin zafere ulaşmasında milliyetçilik önemli rol oynamıştır.

Türk milliyetçiliği ilk olarak edebiyat ve tarih araştırmalarında kendini göstermiş, dilde, fikirde Türkçülük düsturu ile milli bir hareket ortaya çıkmıştır. Türkçülüğün teşkilatlı bir hale gelmesi ise milliyetçiliği ve milletin ilerlemesini kendine ana hedef olarak belirleyen cemiyetlerin kurulmasıyla başlamıştır. Muhtelif tarihlerde pek çok dernek kurulmasına rağmen Türk Ocakları bunların en uzun ömürlüsü olmuştur.¹ Resmi olarak 1912 yılında

¹ Yusuf Sarnay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994, s. 118.

çalışmalarına başlayan Türk Ocakları, faaliyetlerini 1931 yılına kadar sürdürmüştür. Millî Mücadele sürecinde halkın örgütlenmesinde aktif rol alan Ocaklılar, Cumhuriyetin ilanı ile yeniliklerin ve inkılapların yanında yer almıştır.² Ancak 1931 yılında Türk Ocaklarının siyasal bir hüviyet taşıdığı ve muhalif çizgide yer aldığı yönündeki izlenimler, Mustafa Kemal'in isteği ile Ocağın feshine yol açmıştır.³ Türk Ocaklarının kapatılmış ancak millî gayelerle faaliyet gösteren Millî Türk Talebe Birliği Kasım 1936 tarihine kadar milliyetçilerin temsilcisi olma özelliğini korumuştur. Millî Türk Talebe Birliğinin kapatılmasının ardından ise Türk milliyetçiliği bir dernek teşkilatından mahrum kalmıştır. Buna rağmen milliyetçi hareket dergi ve gazeteler aracılığıyla sürdürülmüştür. 1944 yılında ise Irkçılık-Turancılık davası ile milliyetçi camia dönemin siyasal olaylarının da etkisiyle adeta sindirilmiştir.⁴

Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi ile doğan hürriyet ortamı pek çok yeni derneğin kurulmasına olanak tanımıştır. Bu ortam içerisinde faaliyete başlayan Türk Kültür Ocağı, Türk Kültür Derneği, Türk Kültür Çalışmaları Derneği, Türk Gençlik Teşkilatı ve Genç Türkler Cemiyeti milliyetçiler arasında birlik ve beraberliğin sağlanmasını ilke olarak kabul etmiştir. Bu doğrultuda 1950 yılında Milliyetçiler Federasyonu kurulmuştur. Federasyon Türk milliyetçilerini birleştirmek, milleti müreffeh bir seviyeye çıkarmak ve komünizme karşı mücadele etmek hedeflerini benimsemiştir.⁵ 1951 yılında düzenlenen kurultay toplantısında federasyonu oluşturan derneklerin birleşme kararı büyük bir heyecan içerisinde tartışılmıştır.⁶ Yeni kurulacak derneğin isminin Türk Milliyetçiler Derneği olmasına oy çokluğuyla karar verilerek dernek nizamnamesi hazırlanmıştır.⁷ Nizamnameye göre; derneğin merkezi Ankara'dadır. Dernek gerekli gördüğü yerlerde şubeler açabilir. Türk milliyetçiliğinin din, tarih, dil, aile gibi kutsal değerlerini korumak ve milliyetçileri teşkilatlandırmak derneğin esas amacıdır.⁸ Millet arasında dayanışmayı güçlendirmek, haksızlıklarla mücadele etmek, Türk ahlak ve adetlerine uygun yaşamayı teşvik etmek, milliyetçiliğe ve Türk millî varlığına zarar verecek ideolojilerle savaşmak derneğin temel prensiplerindedir.⁹ Bu minvalde faaliyetlerine başlayan Türk Milliyetçiler Derneği, kısa süre içerisinde ülke çapında teşkilatlanmayı başararak gençlerin uğrak yeri haline gelmiştir.¹⁰

Türk Milliyetçiler Derneği hem merkez de hem de diğer seksen şubesinde düzenlenen anma ve kutlama programlarıyla, verilen konferanslarla, düzenlenen toplantılarla dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır.¹¹ Dernek üye sayısının çokluğundan ziyade cemiyetle bizzat alakadar olan, toplumun yararına çalışan, dayanışma içerisinde bulunan genç üyelerinin varlığıyla övünmeyi tercih etmiştir.¹² Dernek bünyesinde Türk kültür öğelerini derlemek, işlemek ve yaymak amacıyla bir ilmi heyetin teşkiline ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle kendi muhitindeki kalkınmaya öncülük etmesi beklenen şubelerin içinde bulunduğu şehirleri coğrafya, tarih, dil, edebiyat, güzel sanatlar, mimari, folklor, örf ve adet gibi her yönüyle inceleyip, tanıması gerektiği anlayışı benimsenmiştir.¹³ Milliyetçiliğin ilmi metotlarla desteklenmesine yönelik bu girişimler halkın ilgisini çekmeyi başarmıştır. Dönemin siyasal ve sosyal gelişmeleri yakından takip eden milliyetçiler, Kore Savaşı, Kıbrıs Meselesi ve dış Türklerin mevcut durumu ile ilgili birçok etkinlik düzenlenmiş,¹⁴ derneğin yayın organı olan *Mefkûre* dergisinde köşe yazılarına ve şiirlere yer verilmiştir. Türkiye dışında yaşayan Türklerin bilhassa komünist ideoloji altında ezildiği her fırsatta dile getirilerek bağımsızlıklarına kavuşmaları desteklenmiştir. Bununla bağlantılı olarak dernek komünizme adeta savaş açmış, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin ezeli düşmanı olduğu her fırsatta dile getirilmiştir.

Türk Milliyetçiler Derneğinin kuruluş amaçlarından biri haline gelen komünizmle mücadele, bazı basın mensupları ve üniversite talebeleri tarafından başlatılan kampanya sonucu Nazım Hikmet'in affının istenmesi¹⁵ ile farklı bir boyut kazanmıştır. Nazım Hikmet'in ve onu destekleyenlerin komünist, hatta "vatan haini" olduğu ileri sürülmüştür. Bazı kişi ve kurumların komünist fikirlere hizmet ettiği, ülke çıkarlarını ve milletin menfaatlerini art niyetli olarak kullandığı iddia edilmiştir.¹⁶ Bunun yanında cumhuriyet devri inkılaplarının bariz bir şekilde eleştirilmesi, milliyetçiliğe yeterli önemin verilmediğinin söylenmesi, laik devlet anlayışı ile uyuşmayan fikirlerin

² Tahir Kodal, "Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 52, Erzurum 2014, s. 296.

³ Mustafa Arıkan, Ahmet Deniz, "Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkinin Tasfiyesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Konya 2004, s. 402; Harun Aydın, "Türk Kültür Hayatında Halkevleri Kütüphaneleri ve Basına Yansımaları (1932-1951)", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 38, 2024, s. 453.

⁴ Kaya Özdemiroğlu, *Mefkûre*, "3 Mayıs", S. 29, 24 Mayıs 1952, s. 3; Gökberk Yücel, Yusuf Ziya Bölükbaşı, "Türk Milliyetçiliğinde Yol Ayrımı: 3 Mayıs 1944 Irkçılık Turancılık Davası", *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, 2019, s. 26-30.

⁵ Mehmet Ateşoğlu, "Türk Milliyetçiler Derneği'nin Kuruluşu", *Mefkûre*, S. 23, 29 Mart 1952, s. 3.

⁶ BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), BÖKM (Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü) 30-1-0-0123.784.2 \ 20.01.1953.

⁷ Mehmet Ateşoğlu, "Türk Milliyetçiler Derneği I. Büyük Kurultay'ından İntibalar", *Türkelî*, S. 18, 20 Ağustos 1952, s. 1-3.

⁸ Mehmet Aygen, "Türk Milliyetçileri Teşkilatlanırken", *Türkelî*, S. 9, 5 Nisan 1952, s. 2.

⁹ *Türk Milliyetçiler Derneği Tüzüğü*, Sebat Matbaası, Ankara 1951, s. 13.

¹⁰ "Anadolu Gazeteleri Ne Diyor", *Mefkûre*, S. 25, 12 Nisan 1952, s. 1-2.

¹¹ Bekir Berki, "Türk Milliyetçiler Derneği", *Serdengeçti*, S. 18-19, Ekim - Kasım 1952, s. 30.

¹² Necmeddin Sefercioğlu, "Türk Milliyetçiler Derneği", *Türk Yurdu*, S. 289, Eylül 2011.

¹³ Abdülhadi Topalloğlu, "Arkadaşlara Çalışma Sahaları", *Mefkûre*, S. 11, 29 Aralık 1951, s. 1-2.

¹⁴ Faik Akça, "Kıbrıs'a Mektup", *Türkelî*, S. 12, 20 Mayıs 1952, s. 5.

¹⁵ "İYTG Derneğinin Nazım Hikmet Meselesi Hakkında Yayınladığı İkinci Beyanname", *Barış*, S. 4, 1 Haziran 1950, s. 5.

¹⁶ Hüseyin Namık Orkun, "Bir Nisan'ın Manası", *Mefkûre*, S. 23, 29 Mart 1952, s. 1-4.

TÜRK MİLLİYETÇİLERİNİ BİRLEŞTİRME HEDEFİNE YÖNELİK BİR ÜLKÜ HAREKETİ: MEFKÜRE DERGİSİ

savunulması, Ayasofya'nın müze haline getirilmesinin şiddetle eleştirilmesi ve mukaddesat savunulurken aşırıya kaçan söylemlerin kullanılması, irtica iddialarını beraberinde getirmiştir.¹⁷ Dernek sözcüsü konumundaki dergilerin benimsediği sert üslup basında vatandaşları bölmek, ayırıştırmak ve gericilik yapmak olarak nitelendirilmiştir.¹⁸

Tartışmaların yükseldiği esnada *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın, Adnan Menderes'in de katılacağı Demokrat Parti kongresini izlemek üzere Malatya'da bulunduğu 22 Kasım 1952 tarihinde bir silahlı saldırıya uğraması¹⁹, Türk Milliyetçiler Derneği'nin sonunu getirmiştir. Suikast, basında ve siyasi çevrede büyük bir tepkiyle karşılanmış²⁰, Celal Bayar *Vatan* gazetesini ziyaret ederek olayın aydınlatılması için gerekli önlemlerin alınacağını belirtmiştir.²¹ Demokrat Parti cephesi bu suikastı içselleştirerek siyasi bir saldırı olarak görmüştür. Nitekim Şerif Dursun isimli şahıs tutuklanmış ve ifadesinden anlaşıldığı üzere suikast planlı ve programlı bir şekilde tertiplenmiştir. Yapılan incelemelerde Ahmet Emin Yalman'ı vuran şahsın Hüseyin Üzmez adlı bir lise öğrencisi olduğu ortaya çıkmıştır. Sanıklardan bazılarının Türk Milliyetçiler Derneği'ne üye kaydının bulunması ve Hüseyin Üzmez'in dernek faaliyetlerine katıldığının anlaşılması üzerine tahkikat başlatılmıştır. Dernek ise iddiaları reddederek bahsi geçen saldırıyı şiddetle kınamıştır.

Bir irtica davası şeklini alan soruşturmalarda²² Türk Milliyetçiler Derneği gerici hiçbir faaliyeti desteklemediğini ve irtica yanlısı olmadığını kanıtlanmaya çalışmıştır.²³ Adı geçen kişilerin ferdi davranışları ile dernek nizamnamesinin eş tutulmaması istenmiştir.²⁴ Derneğe yöneltilen ırkçılık ve ümmetçilik eleştirilerine şiddetle karşı çıkılarak Alman faşizminin asla Türk milliyetçilerince kabul görmediği²⁵, irtica ve ümmetçiliğin milliyetçilikle bağdaşmayacağı şeklinde açıklamalar yapılmıştır.²⁶ Çıkarılan beyanname ve tamimlerde Türk Milliyetçiler Derneği'nin bahsi geçen olaylarla hiçbir ilgisinin bulunmadığı, cumhuriyet kanunlarına her daim sadık kaldığı ifade edilmiştir.²⁷ Hatta dernek, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a müracaat ederek olayların tarafsız ve ilmi bir çerçevede incelenmesi ricasında bulunulmuştur.²⁸ Ancak bu çaba siyasi düzeyde bir karşılık bulamamıştır. Dava sürecinde gözden kaçırılmaması gereken bir diğer etmen ise dernek nizamnamesinde Türk Milliyetçiler Derneği'nin siyaset üstü bir kurum olduğunun ve siyasetle kesinlikle uğraşmayacağını belirtilmesine rağmen dönemin bütün siyasal olaylarına aktif olarak katılmasıdır. Bu durum siyasi çevrelerce hoş karşılanmamış, hatta derneğin iktidar tarafından siyasal bir rakip olarak görülmesine yol açmıştır.²⁹ Buradan hareketle, derneğin siyasi partiye dönüşmesinden duyulan endişenin kapatma kararının alınmasında etkili olduğu söylenebilir. Öyle ki iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde Türk Milliyetçiler Derneği, Türkiye'nin farklı bölgelerinde on sekiz ayda seksen ayrı şube açarak³⁰ binlerce üye sayısına ulaşmıştır.³¹ Nitekim ilk önce alınan tedbirli kapatma kararıyla 22 Ocak 1953 gecesi derneğin şubelerine eş zamanlı baskınlar düzenlenmiş ve derneğin evraklarına el konularak faaliyetleri durdurulmuştur.³² Ardından açılan temelli kapatma davasının son duruşmasının yapıldığı 4 Nisan 1953 tarihinde dernek "amme nizamını sarsmaya matuf bir teşekkül olması" gerekçesiyle feshedilmiştir.³³

Türk Milliyetçiler Derneği iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde Türk milliyetçilerini teşkilatlandırmayı ve aynı çatı altında birleştirmeyi başarmıştır. Fikirleri ve faaliyetleriyle uzun süre isminden söz ettirmiştir. Millî menfaatleri korumak düsturuyla yola çıkan dernek aşırıya kaçan fikir ve söylemleriyle tepki çekmiş, ırkçılık ve

¹⁷ "İrtica ve Manası", *Barış*, S. 2, 1 Mayıs 1950, s. 1-11; Necmeddin Sefercioğlu, "Türk Milliyetçiler Derneği", *Türk Yurdu*, S. 289, Eylül 2011.

¹⁸ Murat Kılıç, *Allah, Vatan, Soy Milli Mukaddesat Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

¹⁹ "Ahmet Emin Yalman'ı Üç Yerinden Yaraladılar", *Akşam*, 23 Kasım 1952, s. 1-2; "Meçhul Bir Şahıs Ahmet Emin Yalman'ı Av Tüfeği İle Yaraladı", *Milliyet*, 23 Kasım 1952, s. 1.

²⁰ BCA, BÖKM, 30-1-0-0\18.104.48\01.12.1952.

²¹ "Suikast Faili Olarak Şerif Dursun Adlı Bir Şahıs Takip Ediliyor", *Vatan*, 24 Kasım 1952, s. 1.

²² "İrtica Şebekesi Tahkikati İlerliyor", *Akşam*, 29 Kasım 1952, s. 1-2; "Suikast Tahkikatında Yeni Deliller Ele Geçiriliyor", *Vatan*, 24 Aralık 1952, s. 1.

²³ Said Bilgiç, "Hakiki Dava Adamı Ümitsizliğe Düşmez", *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, s. 1-4.

²⁴ "Lütfi Beydağ'ın Beyanatu", *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, s. 3.

²⁵ Nihal Atsız'ın *Mefkûre*'de 10 Mayıs 1952 tarihinde yayımlanan "Devletimizin Kuruluşu" başlıklı yazısında Hitleri övdüğü ve Türk milliyetçiliğini Alman faşizmine yaklaştırmak istediği, ırkçılık propagandası yaptığı şeklinde bir takım eleştiriler üzerine bu gibi açıklamalar yapılmak durumunda kalmıştır.

²⁶ Said Bilgiç, "Talebe Federasyonuna Cevabımız", *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, s. 2.

²⁷ "Türk Milletine Beyanname", *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, s. 4; "Tamim", *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, s. 2.

²⁸ "Cumhurbaşkanına Çekilen Telgraf", *Mefkûre*, S. 31, 10 Ocak 1953, s. 1.

²⁹ Türk Milliyetçiler Derneği üyelerinden Remzi Oğuz Arık'ın 19 Mayıs 1952 tarihinde Demokrat Parti'den istifa ederek aynı yıl içinde Türkiye Köylü Partisi'ni kurması siyaset tartışmalarında etkili olmuştur. Nitekim Remzi Oğuz Arık Türk Milliyetçiler Derneği'ne siyaset karıştırmamak amacıyla üyelikten istifa ettiğini ancak demekte kültürel gayelerle hareket eden diğer partili üyelerin de bulunduğu gerekçesiyle bu isteğin kabul edilmediğini bildirmek durumunda kalmıştır. "Prof. Remzi Oğuz Arık'ın Açıklaması", *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, s. 3.

³⁰ Derneğin bekasının tehlikeye düştüğü 1953 yılı Ocak ayında dahi yeni şubelerin açılmaya devam ettiği görülmektedir. "Yeni Açılan Şubelerimiz", *Mefkûre*, S. 31, 10 Ocak 1953, s. 1.

³¹ "Hürriyet ve İstiklal Gününde", *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, s. 2.

³² "Milliyetçiler Derneği Kapatıldı", *Milliyet*, 23 Ocak 1953, s. 1; Necmettin Sefercioğlu, *Türk Milliyetçiler Derneği ve Kapatılış Davası*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2012, s. 43-46.

³³ "Milliyetçiler Derneği Dün Mahkemece Feshedildi", *Milliyet*, 5 Nisan 1953, s. 1-7.

irtica ile suçlanmıştır.³⁴ Aşağıda Türk Milliyetçiler Derneği'nin resmi yayın organı vazifesi gören *Mefkûre* dergisinde yer alan fikirler ayrıntılı olarak incelenecektir.

1. Mefkûre Dergisinin Biçimsel Özellikleri

Mefkûre dergisinin ilk sayısı 20 Ekim 1951 tarihinde yayınlanmıştır. Derginin Sahibi Türk Milliyetçiler Derneği, neşriyatı fiilen idare eden Cevdet Kıraç'tır. İdare adresi Vakıf İşhanı kat 3/A, numara 324'tür. *Mefkûre* Ankara Güven Matbaasında basılmıştır. İlk sayısında derginin haftalık periyotlarla yayınlanacağı ve Türk Milliyetçiler Derneği'nin yayın organı olduğu belirtilmiştir.³⁵ Ancak ekonomik ve siyasi sebeplerden dolayı yayında aksamalar yaşanarak kimi zaman on beş günde bir çıkarılmış, kimi zaman aylarca yayın yapamamıştır. *Mefkûre* nizamî olarak çıkarıldığı dönemde iki sayfa ve gazete formatında okuyucular ile buluşmuştur. 29 Mart 1952 tarihli 23'üncü sayı ile birlikte sayfa sayısı dörde çıkarılmıştır. *Mefkûre* dergisi 10 Ocak 1953 tarihli 31'inci nüshası ile yayın hayatına son vermek durumunda kalmıştır. Yaklaşık iki yıl içerisinde otuz bir nüsha ile Türk Milliyetçiler Derneği'nin sözcüsü olmuş hatta son sayılarda derneğe yöneltilen irtica ve ırkçılık iddialarına cevap verilerek derneğin varlığı korunmak istenmiştir.³⁶ Derginin her sayısında sağ üst köşede özlü bir söz paylaşılmıştır. Örnek oluşturması açısından "*Kuvvet birliktedir*"³⁷, "*Türkçülük Türk Milletini yükseltmektedir*"³⁸, "*Asil vazifeler için korku yoktur*"³⁹, "*İnsanlara hürriyet milletlere istiklâl*"⁴⁰ sözleri dikkate şayandır. Dergide nadir de olsa resimlere ve fotoğraflara yer verilmiştir. Derginin satış fiyatı 5 kuruştur. 1951 yılı Aralık ayında derneğe bir de telefon alınmıştır. Telefon numarası 15651'dir.⁴¹ *Mefkûre* dergisinin 29'uncu sayısı 24 Mayıs 1952 tarihinde çıkmasının ardından bir kesinti yaşanmış ve 30'uncu sayı 20 Aralık 1952 tarihine kadar yayınlanamamıştır. Bunun ardından son nüsha olan 31'inci sayı da 10 Ocak 1953 tarihinde çıkarılmıştır.

Mefkûre dergisi içerik itibarıyla düşünce yazıları, tarihi olaylar, vefat dolayısıyla anma, Türk tarihi açısından önemli olan şahsiyetlerin faaliyetleri, şiirler ve dernek haberlerinden oluşmuştur. Türk Milliyetçiler Derneği'nin farklı şubelerinde gerçekleşen kongreler⁴², konferanslar, anma toplantıları ve yeni açılan şubelerin müteşebbis heyeti, idare heyeti, açık adresi hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.⁴³ Farklı gazetelerde derneğe dair çıkan yazılar aktarılmıştır. Okuyucuyu millî şuurla donatmak hedefine ulaşmak isteyen dergi, kitap tanıtımlarına yer vermiş, bazı eserlerin mutlaka okunması tavsiyesinde bulunmuştur. Bununla birlikte derginin satışını artırmak ve gelir elde etmek için yapılan çalışmalarından bahsedilerek okuyuculardan ısrarla dergi ücretini göndermeleri istenmiştir.⁴⁴ Türk milliyetçilerinin dergiye üye olarak bu hareketi destekleyebileceği belirtilmiştir. Maddi destekten yoksun olan dergi bu şekilde ayakta kalmaya çalışmıştır.

2. Mefkûre Dergisinin Fikri Yapısı

Mefkûre dergisi kısa süren yayın hayatında Türkiye'nin gündemini meşgul eden konular hakkında fikir beyan etmiş ve Türk milliyetçisinin olaylar ve durumlar karşısında nasıl bir tavır alması gerektiğini açıklamıştır. Türk milliyetçisi kimdir ve hangi özelliklere sahip olmalıdır sorusu ile yayına başlayan dergiye göre, milliyetçi kendi muhitinde sevilen, sayılan, örnek bir hareket adamıdır. Milliyetçiler dinine, geleneğine ve millî kültürüne bağlı kişilerdir.⁴⁵ İnanmak, çalışmak ve ülkesi için iyi niyetle mücadele vermek milliyetçinin en önemli görevidir. Ayrıca Türk milliyetçilerinin manevi kıymetlerde ve sorumluluklarda birleştiği vurgulanmıştır.⁴⁶ Türk milletinin tarih boyunca din ve milliyetçilik gibi iki unsurdan güç aldığı belirtilmiştir.⁴⁷ Türk Milliyetçiler Derneği'ne üye olanların açık bir şekilde millî ideolojiyi temsil ettikleri ve muhitinde yanlış anlaşılacak her türlü davranıştan kaçınmaları, taassuptan, batıldan ve bilhassa siyasetten uzak durmaları istenmiştir.⁴⁸ Nitekim her ne kadar bu açıklamalar yapılsa da dernek tam tersi bir istikamette siyasetle yakından ilgilenmiş, inkılâp ve batıcılık karşıtı bir tavır takınmış, Türk kültürüne yabancı görülen her türlü yeniliğe karşı çıkılırken adeta dini bir taassup benimsenmiştir. Bu tavır da derneğin ve derginin kısa süre içerisinde kapatılmasına yol açmıştır. Bununla birlikte CHP dönemi icraatlarından rahatsız olan ve cumhuriyet ilkelerini tam manasıyla içselleştiremeyen halk, Türk

³⁴ "Milliyetçiler Derneğine Ait Tahkikat Derinleşiyor", *Milliyet*, 24 Ocak 1953, s. 1.

³⁵ *Mefkûre*, 20 Ekim 1951, S. 1, s. 1.

³⁶ *Mefkûre*, 20 Aralık 1952, S. 30, s. 1.

³⁷ *Mefkûre*, 20 Ekim 1951, S. 1, s. 1.

³⁸ *Mefkûre*, 27 Ekim 1951, S. 2, s. 1.

³⁹ *Mefkûre*, 17 Kasım 1951, S. 5, s. 2.

⁴⁰ *Mefkûre*, 8 Aralık 1951, S. 8, s. 1.

⁴¹ *Mefkûre*, 8 Aralık 1951, S. 8, s. 1.

⁴² "Türk Milliyetçiler Derneği Kars Şubesi Fevkalade Kongresi", *Mefkûre*, S. 2, 27 Ekim 1951, s. 1-2.

⁴³ "Türk Milliyetçiler Derneği Şubelerinin Adresleri", *Mefkûre*, S. 2, 27 Ekim 1951, s. 2.

⁴⁴ "Mefkûre'nin Satışı Hakkında", *Mefkûre*, S. 2, 27 Ekim 1951, s. 2; "Mefkûre Yazı İşleri Müdürlüğü'nden", *Mefkûre*, S. 12, 5 Ocak 1952, s. 2.

⁴⁵ Hüseyin Namık Orkun, "Millî Benliğe Doğru", *Mefkûre*, S. 2, 5 Mart 1952, s. 1; Hüseyin Namık Orkun, "Milliyetçilerimiz", *Kopuz*, S. 1, Nisan 1956, s. 4; Hüseyin Namık Orkun, "Her Irkın Üstünde Türk Irkı", *Bozkurt*, S. 2, Haziran 1939, s. 1-2; Hüseyin Namık Orkun, "Bugünkü Türkçülüğün Esaslarına Doğru", *Özleyiş*, S. 7, Kasım 1947, s. 142.

⁴⁶ Haluk Karamağaralı, "İlk Adım", *Mefkûre*, S. 1, 20 Ekim 1951, s. 1.

⁴⁷ Hüseyin Namık Orkun, "Türk Gençliği Mefkûre Yolunda", *Mefkûre*, S. 17, 16 Şubat 1952, s. 1.

⁴⁸ "Türk Milliyetçiler Derneği", *Mefkûre*, S. 4, 10 Kasım 1951, s. 2.

TÜRK MİLLİYETÇİLERİNİ BİRLEŞTİRME HEDEFİNE YÖNELİK BİR ÜLKÜ HAREKETİ: MEFKÛRE DERGİSİ

Milliyetçiler Derneği'nin savunduğu fikirleri ve yaklaşımları samimi bir heyecanla benimsemiştir. Bilhassa laiklik karşıtı yaklaşımlar ve siyasal İslam temelli söylemler halk nezdinde kabul görmüştür. Demokrat Parti ile ideolojik anlamda aynı paydada yer alan dernek, siyasal desteklerin de etkisiyle muhalif kesimi ve özellikle “*solcu basın yayın organlarının toplumsal nizamı zarar vermek için fırsat kolladığını*” her fırsatta dile getirmiştir.

Mefkûre dergisinde neye niçin karşı olduğu net bir şekilde belirtilirken Türk milliyetçilerinin idealleri, görev ve sorumlulukları da açıklanmıştır. Buna göre, Türk milliyetçisi örnek bir insandır ve dernek üyeleri mefkûre uğruna hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacaktır. Ziya Gökalp'in referansı ile dergiye ismini veren mefkûre kavramı ise bütün manevi kuvvetlerin temelidir.⁴⁹ Mefkûre sahibi kişiler ruhi ve bedeni olarak daha sağlıklıdırlar, aile, iş ve cemiyet hayatında başarılı ve mutludurlar. Mefkûre bir hedef, bir ideal ve bir kutsiyet olarak Türk milletinin ihtiyaç duyduğu yegâne ülküdür.⁵⁰ Toplumların buhranlı devirlerinde bir kurtuluş yolu olarak ortaya çıkan mefkûreler cemiyete huzuru ve refahı getirmeyi hedeflemiş, çoğunlukla da başarıya ulaşmıştır.⁵¹ Derginin isminin mefkûre olarak seçilmesi milliyetçi aydınlar arasında sempati ile karşılanmış bu kararın Türk gençlerinin dimağında istenilen yankıyı bırakacağı düşünülmüştür.⁵²

2.1. Milliyetçilik Anlayışı

Dergide Türk milletinin yegâne mefkûresinin Türkçülük olduğu dile getirilerek milleti yükseltmek ve refah bir hayat yaşamasını sağlamak amacıyla çıkılan yolda ilmi bir metot ve yöntemle sistemli ve teşkilatlı çalışmaların yapılması gerektiği belirtilmiştir. Tarihteki Türk ahlakı ve Türklerin zaferlerden kuvvet alarak benzer başarıya ulaşacağı düşünülmüştür.⁵³ Bu hedef doğrultusunda Ankara'da Türk Milliyetçiliği Şurası adıyla bir kongrenin düzenlenmesine karar verilmiştir.⁵⁴ Kongreye ideoloji olarak Türk milliyetçiliğini benimseyen, ilmi ve kültürel çalışmalarıyla ülkenin kalkınmasına katkı sağlayan ve bilhassa milliyetçilik alanında eserler veren fikir adamları davet edilmiştir.⁵⁵ Yapılacak istişareler sonucunda, Türk milliyetçiliğinin içinde bulunduğu “*perişan durumdan kurtarılması*” hedeflenmiştir. Toplantı 1 Kasım 1951 tarihinde gerçekleştirilmiş ve milliyetçilerin Turancı ve Anadoluçu olarak ayrıştırılmaması, ortak mefkûre etrafında birleşerek çalışması istenmiştir.⁵⁶ Buna göre Türk milliyetçilerinin hareket noktası sevgidir ve milletin istiklaline ve millî şahsiyetine zarar vermeyen her türlü fikir ve partiye iyi ilişkiler geliştirebilecektir.⁵⁷ Derneğe yöneltilen eleştirilerin ardından sevgi ve diyalog kavramlarından hareketle ülke menfaatlerine zarar vermeyen, Türk milletinin millî varlığını koruyup güçlendirmek isteyen her türlü fikre ve çevreye adeta barış dalı uzatılmıştır. Zaten Türklüğe hizmet düsturuyula yola çıkan dernek camiasının bu yaklaşımı şaşırtıcı değildir. Ancak bahsi geçen sevginin kozmopolit ve hümanist bir yaklaşımdan ziyade milliyetçiler arasındaki ayrılıkları gidermek amacı taşıdığı da unutulmamalıdır. Öyle ki milli birlik gayesiyle faaliyet gösteren derneğin, kendisini milliyetçi ve muhafazakâr olarak tanımlayan siyasi partiler ve diğer cemiyetlerle iyi ilişkiler geliştirmek istemesi anlaşılabilir bir durumdur.

Derneğin ve *Mefkûre* dergisinin temel hedefi Türk milliyetçilerini birleştirmektir.⁵⁸ Birleşmek için ise Türkçülüğü sistemleştirmek gerektiği kanaatine varılmıştır. Buna göre felsefi olarak dünyada hüküm süren ruhçu ve maddeci görüş tarzından birinin seçilmesi, yönetim şekli açısından da hürriyetçi ve demokratik ya da totaliter istibdatçı zihniyetlerden birinin tercih edilmesi istenmiştir. Aslında burada sunulan seçenekler bir tercih olmaktan ziyade dünyadaki mevcut ikiliği göstermek amacıyla listelenmiştir. Öyle ki Türkçülerin kendini her daim ruhçu, hürriyetçi ve bağımsızlık yanlısı olarak nitelendirdiği malumdur. Diğer ideolojik görüşler ve siyasi şekiller komünist dünya görüşünü simgelediği için milliyetçiliğin karşısına koyulmuştur.

Mefkûre'ye göre Türkiye'nin uluslararası alanda öncü bir devlet olabilmesi ve Türkiye'nin refah seviyesinin yükseltilmesi için birinci vazife milliyetçilere düşmektedir. Milliyetçiler birlik ve beraberlik temelinde Türkiye'nin sorunlarını tespit ederek ilimde, kültürde, sanatta, edebiyatta, sosyolojide gerekli çalışmaların öncülüğü yapmalıdır. Aslında bu anlayış Türk milliyetçiliğinin en temel amacıdır ve ilk milliyetçi dernekler kurulduğu andan

⁴⁹ Ziya Gökalp, “Dehaya Doğru (Küçük Mecmuadan)”, *Türk Yurdu*, 1-15 Kasım 1942, S. 5-6, s. 180-183; Hakkı Süha Gezgin, “Ziya Gökalp'in İki Estantanesi” *Türk Yurdu*, 1-15 Kasım 1942, S. 5-6, s. 150-153; M. Fahrettin Kırzıoğlu, “Ziya Gökalp ve Onu Tanımayanlar”, *Türk Yurdu*, 1-15 Kasım 1942, S. 5-6, s. 185-193; Halim Sabri Şibay, “Ziya Gökalp'e Ait Bazı Hatıralar”, *Türk Yurdu*, 1-15 Kasım 1942, S. 5-6, s. 134-136; Ziya Gökalp, “Türk Mucizesi”, *Mefkûre*, 17 Kasım 1951, S. 5, s. 1-2.

⁵⁰ Ziya Gökalp, “Mefkûrenin Harikaları”, *Mefkûre*, S. 1, 20 Ekim 1951, s. 1-2.

⁵¹ Ziya Gökalp, “Mefkûrenin Harikaları”, *Mefkûre*, S. 2, 27 Ekim 1951, s. 1-2.

⁵² H. Fethi Gözler, “Mefkûre Nasıl Karşılandı”, *Mefkûre*, S. 7, 1 Aralık 1951, s. 1.

⁵³ Hüseyin Namık Orkun, “Türk Ahlakı”, *Mefkûre*, S. 22, 22 Mart 1952, s. 1-2.

⁵⁴ “Türk Milliyetçiler Derneği'nin Basın Toplantısı”, *Mefkûre*, S. 3, 3 Kasım 1951, s. 1-2.

⁵⁵ Toplantıya Osman Turan, Necati Akder, Zeki Velidi Togan, Hüseyin Namık Orkun, Remzi Oğuz Arık, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Fahri Kurtuluş, Mehmet Kaplan, Şevket Raşit Hatipoğlu, Cahit Okurer, M. Zeki Sofuoğlu, Fethi Gelmuğlu, Nejdî Sançar, Fethi Tevetoğlu, Hasan Ferit Cansever, Hakkı Yılanlıoğlu gibi önemli isimler katılmıştır. Nurettin Topçu, Nihal Atsız ve Hikmet Tanyu görüşlerini gönderdikleri tebliğler ile bildirmişlerdir. *Mefkûre*, S. 3, 3 Kasım 1951, s. 2.

⁵⁶ “Türk Milliyetçiler Derneği'ni İstişari Toplantısı”, *Mefkûre*, S. 3, 3 Kasım 1951, s. 1-2.

⁵⁷ “Türk Milliyetçilerinin Kongresine Doğru”, *Mefkûre*, S. 4, 10 Kasım 1951, s. 1-2.

⁵⁸ Remzi Oğuz Arık, “İdeal ve İdeoloji”, *Özleyiş*, S. 7, Kasım 1947, s. 134.

İtibaren bu hedef doğrultusunda faaliyetler gösterilmiştir.⁵⁹ Bu dönemde milliyetçilik kozmopolit fikirlere karşı mücadelenin sağlam kalesi olarak görülmüştür.⁶⁰ Bir yandan Demokrat Parti hükümetinin İslamcı muhafazakâr yaklaşımları, diğer yandan Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Batı bloğunda yer alma çabaları ve Sovyetler Birliği'ne duyulan öfkenin⁶¹ de etkisiyle ortaya çıkan komünizm aleyhtarlığı, dernek mensuplarını daha katı bir milliyetçilik, dindarlık ve muhafazakârlık anlayışına savunur hale getirmiştir.⁶² Nitekim hem dış Türkler konusunda Sovyetler Birliği'nin izlediği politikalar hem komünizmin Türk din, ahlak ve yaşam şekline uygun olmaması gibi gerekçelerle milliyetçiler "ebedi düşmana" karşı bir savunma haline geçmiştir. Dolayısıyla milliyetçi hareket Türkiye'yi kalkındırarak temel unsur olarak görülmüş ve ülkenin kalkınması Türk milliyetçilerinin çalışkanlığına bağlanmıştır.⁶³ Ülkeyi seven tek kesimin milliyetçiler olduğu algısı hâkimdir. Komünizmle birlikte sosyalist ve solcu yaklaşımlara sempati duyan herkes ülkeye zarar vermekle itham edilmiştir.

Türkiye'nin siyasal, sosyal ve ideolojik anlamda iki kutbun arasında kaldığı 1950'li yıllar gençlik olaylarının ve ideolojik çatışmaların Türk kamusal alanına yansımaları açısından oldukça önemlidir. Öyle ki dönemin solcu aydınları da Türk milliyetçilerini ırkçı ve irtica yanlısı olmakla suçlamış, çok partili hayata geçişle birlikte başlayan⁶⁴ ve 1960'larda zirveye ulaşacak olan sağ sol tartışmaları bu dönemde hız kazanmıştır. Sosyalist yazar ve dergiler, Türkçüler tarafından milliyetçiliğin ve Atatürkçülüğün tahrip edildiğini, asıl milliyetçilerin her daim ülkenin kalkınması için mücadele veren solcular olduğunu savunmuştur.⁶⁵ Özellikle Demokrat Parti döneminde Amerika ile uyumlu bir dış politikanın yürütülmesi, Türkiye'nin NATO'ya üyeliği, Kore Savaşı ve Altıncı Filo'nun Türkiye'ye gelişi gibi gerekçelerle siyasal ve ekonomik anlamda Türkiye'nin tam bağımsız olmadığı şeklinde eleştiriler yükselmiştir.⁶⁶ Mefkûre dergisi ve Türk Milliyetçiler Derneği ise bu fikirlere şiddetle ve coşkulu bir üslupla karşı çıkarak solcuları komünist, Sovyet ajanı ve beşinci kol olmakla suçlamıştır. Nitekim 1950'li yılların başlarında her iki kesim de milliyetçiliğe yükledikleri anlam ve unsurlar dolayısıyla derin bir ayrılık içindedir.

2.2. Komünizmle Mücadele

Soğuk Savaş döneminde Türk milliyetçilerinin en önemli meselesi komünizmle mücadele etmektir. Bu amaç doğrultusunda onlarca gazete ve dergi yayımlanmış, pek çok milliyetçi dernek komünizmle mücadeleyi temel ülkü haline getirmiştir.⁶⁷ Komünizm ve dünya milleti oluşturma projesi adeta dehşetle karşılanarak Türkiye'nin bu gibi ideolojilerden korunması gerektiğine karar verilmiştir.⁶⁸ Buna göre komünistler ahlak, adalet ve gelenekleri inkâr ederek din ve askerlik müesseselerine zarar vermiştir.⁶⁹ Türkiye'yi komünizm tesirinden korumak için birleşmek ve teşkilatlanmak gereklidir.⁷⁰ Türk Milliyetçiler Derneği'nin neşriyat, propaganda, fikrî münakaşa, kültür derneği gibi öğelerle komünist fikrin yayılmasını engellemek için çalışmalar yapacağı hatta gerekirse "kana kanla mukabele etmeye" hazır olduğu ifade edilmiştir. Gençlerin enerjilerini zararlı faaliyetlere harcamayıp, aşağılık kompleksine kapılmadan komünizm gibi ideolojilerden uzak durması için millî gençlik komitelerine üye olmaları istenmiştir.⁷¹ Bu çağrı Anadolu'nun her yerinde yankı bulmuş ve pek çok küçük çaplı dernek aynı ülkü doğrultusunda kendini feshederek Türk Milliyetçiler Derneği'ne katılmıştır. Bu durum ise "Anadolu'daki millî mücadele ruhunun yeniden yükselmesi", milletin yeniden hayat ve ümide kavuşması olarak değerlendirilmiştir.⁷² Komünizm toplumu yok edecek bir tehlike olarak görülürken onunla topyekûn mücadele çağrısı yapılmıştır. Komünizm korkulması ve savaşılması gereken bir ideoloji olarak görülmüştür.⁷³

⁵⁹ Fethi Gözler, "Yurtta Türk Milliyetçi Demekler Kurulurken", *Orkun*, S. 47, Ağustos 1951, s. 13; Hasan Ferit Cansever, "Türk Ocağının Doğuşu ve Türk Ocağı Milliyetçilik İdealinin Hususiyetleri", *Türk Yurdu*, S. 338/6, Ağustos 1967, s. 15-19.

⁶⁰ Remzi Oğuz Arık, "Türk Milliyetçiler Derneği", *Mefkûre*, S. 23, 29 Mart 1952, s. 1-2.

⁶¹ Murat Karataş, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İç ve Dış Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, S. 32/11, Yaz 2022, s. 303-323.

⁶² Ali Çankaya, "Türk Milliyetçiler Derneği Niçin Lüzumludur", *Mefkûre*, S. 23, 29 Mart 1952, s. 2.

⁶³ Erhan Loker, "İki Devir", *Mefkûre*, S. 12, 5 Ocak 1952, s. 1-2.

⁶⁴ "Türkiye Sosyalist Partisi Teşkilatının Esasları Nelerdir", *Gerçek*, 9 Temmuz 1946, s. 5.

⁶⁵ "Türkiye Sosyalist Partisi Antidemokratik Mevzuat ve Sistem Değişmedikçe Seçimlere Girmiyor", *Gerçek*, 10 Temmuz 1946, s. 1; Adil Müstecaplıoğlu, "Kültür Hürriyeti", *Gün*, 3 Kasım 1945, s. 1; Doğan Avcıoğlu, "Yapıcı Milliyetçilik", *Yön*, S. 4, Ocak 1962, s. 3; Mümtaz Soysal, "Milliyetçilik", *Yön*, S. 4, Ocak 1962, s. 11; Hasan Tanrıkut, "Gelecek Yılların İçtimai ve Kültürel Bünyemizde Daha Büyük Gelişmelere Yol Açacağı Ummaktayız", *Gün*, 3 Kasım 1946, s. 1

⁶⁶ "Go Home! Amerikalılar Amerika'ya", *Tek Cephe*, Mayıs 1952, s. 8; "Amerikan Emperyalizmi Türkiye'yi Nasıl İşgal Ediyor", *Tek Cephe*, Temmuz 1952, s. 4.

⁶⁷ İzzeddin Şadan, "Komünizmle Mücadele", *Komünizm Karşı Mücadele*, S. 24, Ağustos 1951, s. 2; Enver Binokay, "Türkiye'de Komünizm ve Komünizmle Mücadele Cemiyeti", *Kalem*, S. 3, Kasım 1948, s. 6-7; M. Zeki Sofuoğlu, "Komünizmle Mücadele Etmenin En İyi Şekli Nedir", *Serdenceği*, S. 10, Mayıs 1950, s. 4.

⁶⁸ Erhan Loker, "Türkçülüğün Teşkilatlanması", *Mefkûre*, S. 6, 24 Kasım 1951, s. 1-2.

⁶⁹ Ali Uygur, "Türk Milliyetçiler Derneği Sarsılamaz", *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, s. 1-4.

⁷⁰ İsmail Özalp, "Kızıl Tehlike", *Türkeli*, S. 11, 5 Mayıs 1952, s. 7; "Tamim", *Mefkûre*, S. 12, 5 Ocak 1952, s. 1-2.

⁷¹ "Türkiye Milli Gençlik Komitesi", *Mefkûre*, S. 6, 24 Kasım 1951, s. 1.

⁷² Kayseri Türk Kültür Birliği Derneği, Denizli Gençler Derneği, Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği kendini feshederek Türk Milliyetçiler Derneği'ne katılma kararı almıştır. "Derneğimize Yeni İltihaklar", *Mefkûre*, S. 7, 1 Aralık 1951s. 1-2; "Yeni İltihaklar Devam Ediyor", *Mefkûre*, S. 8, 8 Aralık 1951, s. 1.

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Abdulazim Şimşek, Komünistlerin Eşkâli Türkiye'de Antikomünizm, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.

TÜRK MİLLİYETÇİLERİNİ BİRLEŞTİRME HEDEFİNE YÖNELİK BİR ÜLKÜ HAREKETİ: MEFKÜRE DERGİSİ

Gençliğin bu amaç doğrultusunda Türk Milliyetçiler Derneği çatısı altında birleşmesi bir övünç kaynağı olmuştur.⁷⁴ Türk Milliyetçilerini birleştirmek gayesiyle yola çıkan derneğin bu amacına ulaşmasında komünizm karşıtlığının etkisi büyüktür.⁷⁵ Öyle ki bütün Türk milliyetçileri, İslamcı ve muhafazakâr aydınlar komünizmle mücadeleyi bir ülkü olarak benimsemiştir.⁷⁶ Döneminin milliyetçi ve solcu dergilerinde rastlandığı üzere cemiyet nezdinde onlar ve biz algısı gelişmiştir. Bu yolda komünizmi ideal olarak benimsemeyen ancak derneğe muhalif pek çok kişi ve kurum da derneğe dâhil olmaması hasebiyle kolayca komünist ve vatan haini ilan edilmiştir.⁷⁷ Türkiye’de komünizmin köylerde, şehirlerde ve üniversitelerde yayılmaya çalıştığı, bilhassa Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde komünist hocaların bulunduğu ileri sürülmüştür. Bu dönemdeki milliyetçi kesimin temel argümanı komünist ve solcuların yüksek mevkilere gelmek için destek görmesine rağmen Türkçülerin geri planda kalması ya da geri plana itilmesidir.⁷⁸ Ülkeyi samimi bir şekilde seven milliyetçilerin devletin her kadrosuna hâkim olması savunulurken yüksek mevkilerde komünistlerin bulunduğu ima edilmiştir. Bu yaklaşım da hem siyasal hem de ideolojik olarak tepki çekmiştir. İlk başlarda Demokrat Parti ile aynı safta yer alan derneğin eleştirileri ve aşırı söylemleri, hükümet ve parti ileri gelenleri tarafından hoş karşılanmamıştır.

2.3. Irkçılık ve Turancılık

Türk milliyetçiliğinin çıkmazlarından olan Irkçılık–Turancılık meselesi II. Dünya Savaşı yıllarından itibaren büyük bir ilgi çekmiş, ırkın kutsallığı, üstünlüğü ve ari ırk gibi tartışmalar dünya ile paralel olarak Türkiye’deki aydınları da etkilemiştir. Türkçü aydınların büyük çoğunluğu dönemin siyasal atmosferinin verdiği cesaretle ırkçı fikirlere sempati ile yaklaşmıştır.⁷⁹ Ancak Türkiye’nin savaş boyunca yürüttüğü aktif tarafsızlık politikasının bir uzantısı olarak gelişen iç politikadaki özgürlükler ortamı, cephelerdeki vaziyete göre değişmiştir. Öyle ki 1942 yılının başında Almanya’nın üstünlüğü elinde tutuyor olması hükümet programında dahi Türkçü politikaların güdüldüğüne dair açıklamalara imkân verirken 1943’ün sonlarından itibaren Sovyet galibiyeti ile Almanya ile ilişkiler kesilmiş, Türkçü Turancı basın yayın organları kapatılmış ve pek çok önemli isim tutuklanmıştır.⁸⁰ Bu gibi gerekçelerle Turancılık fikrine Türkiye’nin dış politikasına ve siyasal mevcudiyetine zarar vermediği ölçüde izin verilmiştir. Nitekim dış Türklerin durumuyla yakından ilgilenen Türkçülere göre dünyada huzur ve sükûnun sağlanması için “faşist ideolojinin zafere ulaşması” ve esaret altındaki milletlerin bağımsızlığını kazanması gerekmektedir.⁸¹ Türkiye dışında yaşayan Türklerin temel insan haklarından mahrum bırakıldığı, ekonomik, sosyal ve siyasal zorluklar altında ezildiği sık sık dile getirilerek Türklüğün mukadderatının Türkiye’nin elinde olduğu ifade edilmiştir.⁸² Aynı şekilde Mefkûre dergisinde Turancı bir yaklaşımın olduğu dikkati çekmektedir. Bütün Türklerin bağımsızlığını kazanacağı günün adeta hayali kurulmuş ve hatta Türkiye’nin uluslararası alanda bazı girişimlerde bulunarak esaret altında yaşayan Türklerin bağımsızlıklarını kazanabilmeleri için harekete geçmesi istenmiştir.⁸³ Bu yaklaşımın oldukça coşkulu ve hamasi olduğu açıktır. Öyle ki dönemin siyasal ve sosyal koşullarının yanı sıra Türkiye’nin mevcut askeri ve ekonomik gücünün bu tarz bir girişimde bulunmasına olanak tanımadığı söylenebilir.

Yukarıda bahsi geçen yaklaşımda, Doğu Türkistan Cumhuriyeti Eski Genel Sekreteri Yusuf Alptekin ile Umumi Vali Vekili Mehmet Emin Buğra beylerin derneğin genel merkezine gerçekleştirdikleri ziyaretin payı büyüktür. Öyle ki geç saatlere kadar süren sohbetlerde, Yusuf Alptekin idam edilmek üzere Urumçî’ye götürülürken nasıl kaçtıklarını anlatmıştır.⁸⁴ Dergide Doğu Türkistan’daki Türklerin acıklı durumunun tüm dünyaya duyurulması gerektiği düşünülerek Mehmet Emin Buğra’nın kaleme aldığı eser tanıtılmıştır.⁸⁵ Bununla birlikte Türk boylarının Sovyet egemenliğine girmeden önceki mücadelecî ruhu ve istiklallerine olan düşkünlüğünü anlatan yazılar yayınlanmıştır.⁸⁶ İnsan haklarına ve demokrasiye saygılı, milletlerin bağımsızlığını destekleyen bir tavır izlediğini söyleyen *Mefkûre* dergisi, özellikle Sovyet hegemonyası altındaki Türklerin kurtuluşunu millî bir ideal olarak benimsemiştir.⁸⁷ Türk Milliyetçiler Derneği’nin nizamnamesinde ve yayınlanan tamimlerde komünizm ve sosyalizmle mücadelenin fikri alanda yapılması vurgusuna rağmen şiddete olan meyil,

⁷⁴ “Türk Milliyetçiler Derneği Ankara Şubesi”, *Aras*, S. 3, Mart 1952, s. 16; “Türk Milliyetçiler Derneği Konya Şubesinin Faaliyet Bülteni”, *Orkun*, S. 52, Eylül 1951, s. 15; Kaya Özdemiroğlu, “Bir Türk Milliyetçiler Derneği Şubesinin Açılış Töreninden Notlar”, *Orkun*, S. 51, Eylül 1951, s. 12; H. Fethi Gözler, “Vazife Ahlakı”, *Mefkûre*, S. 16, 2 Şubat 1952, s. 1.

⁷⁵ Haluk Karamağralı, “Üniversite Gençliğine Açık Mektup”, *Mefkûre*, S. 31, 10 Ocak 1953, s. 1-3.

⁷⁶ İsmet Tümtürk, “Komünizmle Mücadele”, *Orkun*, S. 2, Ekim 1950, s. 4; “Fazilet Celladı Kızıl Anarşist”, *Sebilürreşad*, S. 156/7, Ağustos 1953, s. 86-96; Mustafa Z. Hızal, “İslamiyet’in En Büyük Düşmanı Komünizm”, *İslam*, S. 4/3, Ocak 1960, s. 110.

⁷⁷ Nihal Atsız, “Devletimizin Kuruluşu”, *Aras*, S. 6, Haziran 1952, s. 5.

⁷⁸ Erhan Loker, “Türkçülüğün Sistemleşmesinde İlim Zihniyeti”, *Mefkûre*, S. 9, 14 Aralık 1951, s. 1.

⁷⁹ Vefik Vassaf Akan, “İrk Hıfzısıhhası”, *Bozkurt*, S. 2, Nisan 1939, s. 39-41; Reha Oğuz Türkan, “Türkçülüğe Bakışlar”, *Gök-Börü*, S. 1/1, Senteşrin 1942, s. 5-6.

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Alparslan Türkeş, *1944 Milliyetçilik Olayları*, Kamer Yayınları, İstanbul 1992.

⁸¹ “Umumi Merkezin Şubelere Gönderdiği Tamimler”, *Mefkûre*, S. 5, 17 Kasım 1951, s. 1-3.

⁸² “Onlar Türklerdi”, *Mefkûre*, S. 13, 12 Ocak 1952, s. 1.

⁸³ Tahsin Burdurlu, “Demir Perde ve Gerisi”, *Türkelî*, S. 11, 5 Mayıs 1952, s. 4-5.

⁸⁴ “Şarki Türkistan Hürriyet ve İstiklalinin Şanlı Mücahitleri Derneğimizde”, *Mefkûre*, S. 17, 16 Şubat 1952, s. 1.

⁸⁵ “Doğu Türkistan” *Mefkûre*, S. 18, 23 Şubat 1952, s. 1.

⁸⁶ Şaman Korkut, “Tarihin Ne Garip Cilvesidir Ki”, *Mefkûre*, S. 19, 1 Mart 1952, s. 2.

⁸⁷ K. Fedai Coşkun, “Türk Milliyetçiliği ve Komünizm”, *Türkelî*, S. 10, 20 Nisan 1952, s. 4.

aşırı söylemler ve farklı görüşlü herkesin düşman olarak görülmesi, derneğin ırkçılıkla itham edilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte Türk soydaşların bağımsızlığının desteklenmesi ve Sovyetler Birliği'ne savaş açılması arzusu dönemin Türkiye'nin dış politikasına ve mevcut konjonktüre uygun olmadığı için tepki toplamıştır. Öte yandan, bu tenkitlere rağmen dergide Irkçı-Turancı bir yaklaşımın benimsendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

2.4. Din ve İrtica Tartışmaları

Türk Milliyetçiler Derneği nizamnamesinde açık bir şekilde dini hassasiyetlere ve mukaddesata önem verildiği ifade edilmiştir. Din aleyhtarı faaliyetlerin yürütüldüğünün tespit edilmesi halinde bu düşüncelerle fikren mücadele edilmesi istenmiş, ancak tarikatçılık ve mezhepçilik adı altında yapılan ayrılıkçı faaliyetlerin engellenmesi telkininde bulunulmuştur. Muhafazakâr, mukaddesatçı hatta dindar bir milliyetçilik hedefleyen dernek ve dergi, ezanın Arapça okunmasını ve İmam Hatip okullarının açılmasını büyük bir heyecanla karşılamış, gençliğin bu sayede “kurtarılacağını” ileri sürmüştür.⁸⁸ Bu yaklaşımlardan da anlaşılacağı üzere dernek, Demokrat Parti hükümetinin birtakım icraatlarını samimi bir şekilde desteklemiş ve aldığı kararları ideolojisine uygun olduğu takdirde memnuniyetle karşılamıştır. Demokrat Parti'nin dini hassasiyetleri gözettiğini ve halkın manevi duygularını önemseydiğini her fırsatta belli etmesi, milliyetçilerin fikirlerini serbestçe ifade etmelerine olanak tanımıştır. Ancak milliyetçilerin İslamcı tavırları, coşkun söylemleri ve eleştirileri, inkılâp düşmanlığına yönelik iddiaları da beraberinde getirmiştir.⁸⁹ İnkılâp düşmanlığı ithamlarının bir uzantısı olarak Türk milliyetçilerinin Atatürk'e bakışı ve Atatürkçülüğün bir ideal olarak kabul edilip edilmediği ise tartışılan bir diğer önemli konu olmuştur.⁹⁰ Öyle ki Atatürk'e yönelik herhangi bir net eleştiri yapılmaya da onun cumhuriyeti kurarken aldığı kararlar ve yaptığı icraatlara karşı sert bir tutum sergilenmiştir. Laiklik adı altında halkın din ve inanç özgürlüğünün gasp edildiği şeklindeki açıklamalar, milliyetçilerin yenilik karşıtı ve mürteci olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. İrtica iddialarını reddeden dergide yapılan açıklamalarda yenilikten ne anlaşıldığı irdelenerek “yabancı kültürlerle kucak açmanın” yenilik sayılmadığı ileri sürülmüştür. Millî kültürü sevmek, korumak ve kıymetlendirmek millî ideolojinin temel taşı olarak kabul edilmiştir. Görüldüğü üzere batıcılık, çağdaşlık gibi kavramların Türk toplumunu ilerletmek yerine yozlaştırdığına dair bir algı dernek çevresinde hâkimdir. Öyle ki sadece ilim ve metotta yeniliklere imkân tanınması gerektiği savunulmuştur.⁹¹ Bunların dışında cemiyet hayatındaki her türlü unsurun sıkı bir muhafazakârlıkla korunması için çaba gösterilmesi istenirken dindar, muhafazakâr ve milliyetçi bir gençliğin hayali kurulmuştur. Bu düşüncelerden de anlaşılacağı üzere erken cumhuriyet devri faaliyetlerinin ve Atatürk ilkelerinin dernek çevresinde kabul görmediği ifade edilebilir.

Türk Milliyetçiler Derneği'nin irtica yanlısı ve inkılâp karşıtı olduğu şeklindeki eleştirilere maruz kalmasında buna benzer düşüncelerin payı büyüktür. Ancak İstanbul'un Fethi'nin 500. Yıldönümü vesilesiyle hazırlanan broşürde Ayasofya Müzesinin yeniden cami haline getirilmesini teklif etmesi ile bu eleştirilerde adeta bir patlama yaşanmıştır.⁹² Bu isteğe laiklik ve inkılâp taraftarı olan Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Emin Yalman, Falih Rıfki Atay gibi isimler karşı çıkmış, sağı aşırı istekleri ve dini taassubun artması ile Türkiye'de inşa edilen demokratik hayatın sona ereceği uyarısı yapılmıştır.⁹³ Hatta muhtelif tarihlerdeki benzer istekler, Atatürk'e ve cumhuriyet rejimine karşı bir saldırı olarak değerlendirilmiştir.⁹⁴ “Ayasofya'nın Bizans Müzesi olmaktan kurtarılıp tekrar ibadete açılmasını” isteyen *Mefkûre* dergisi ise bahsi geçen “inkılâp bekçilerinin” samimi bir şekilde laikliği mi savunduklarını yoksa din düşmanı mı olduklarını sorgulamıştır. Bu anlayışa göre bir milletin ibadethanesini kapatmak laiklik ilkesine uygun değildir.⁹⁵ Toplumun hassasiyetlerini ilgilendiren bu tarz kararlarda demokrasiye uygun adımlar atılarak halkın fikri alınmalıdır. Ayrıca Ayasofya'nın cami olmasını Türk-Yunan dostluğuna zarar verecek bir etmen olarak değerlendirenlerin bulunduğu dikkat çeken⁹⁶ *Mefkûre* dergisinde, bir iç meselede diğer ülkelerin fikrini gözetmenin “korkunç bir aşağılık duygusu” olduğu söylenmiştir.⁹⁷

Türkiye'de özellikle din ve milliyetçilik konusunda demokrasiden, hak ve özgürlükten uzak uygulamaların benimsendiğini ileri süren dernek,⁹⁸ oldukça net ve katı bir şekilde laikliğin Türkiye'deki şekline karşı çıkmıştır.

⁸⁸ “İmam Hatip Okulları Açıldı”, *Mefkûre*, S. 5, 17 Kasım 1951, s. 1-2.

⁸⁹ Aziz Nesin, “Arapça Ezan”, *Yeni Baştan*, S. 27, 8 Temmuz 1950, s. 1-2.

⁹⁰ “Türk Milletine Beyanname”, *Mefkûre*, S. 26, 26 Nisan 1952, s. 1.

⁹¹ “Birinci Yıl Dönümü”, *Mefkûre*, S. 24, 5 Nisan 1952, s. 1-2; “Atatürk'ün 13. Ölüm Yıldönümü”, *Mefkûre*, S. 4, 10 Kasım 1951, s. 1.

⁹² İsmail Hami Danişmend, “Ayasofya Camii”, *Komünizme Karşı Mücadele*, S. 33, Nisan 1952, s. 3; Cahit Aydoğan, “İkinci Fethih”, *Türkeli*, S. 17, 5 Ağustos 1952, s. 1; “Ayasofya Davası”, *Serdengeçti*, S. 30, Haziran 1959, s. 2; Altan Deliorman, “Ağlayan Mabet Ayasofya”, *Toprak*, S. 47, Şubat 1966, s. 2; “Fethih Camii Ayasofya”, *Mefkûre*, S. 26, 26 Nisan 1952, s. 1.

⁹³ Falih Rıfki Atay, “Kızıl ve Kara”, *Ulus*, 19 Haziran 1949, s. 2.

⁹⁴ Yılmaz İnkaya, “Tassup İstismarcıları ile İşbirliği Eden Politikacılar Mesuldür”, *Akşam*, 11 Aralık 1952, s. 1-2.

⁹⁵ Osman Turan, “Din ve Laiklik”, *Türk Yurdu*, S. 275/1, Temmuz 1959, s. 1-3.

⁹⁶ Aynı tarihlerde bir Yunan gazetesinde Ayasofya'nın Ortodoks kilisesi olması istenmiş, ancak Yunanistan Başbakan Yardımcısı yaptığı açıklamada Yunanistan'ın böyle bir arzusunun bulunmadığını belirterek Türk kamuoyunun bu gibi polemiklere girmesini anlamsız bulmuştur. “Ayasofya Hakkında Venizolos'un Demeci”, *Akşam*, 19 Temmuz 1952, s. 1-2; M. Sadettin Aygen, “Akropolis Palikaryasına Cevap”, *Türkeli*, S. 16, 20 Temmuz 1952, s. 1-3.

⁹⁷ Haluk Karamağaralı, “Ayasofya”, *Mefkûre*, S. 27, 3 Mayıs 1952, s. 1-3.

⁹⁸ Remzi Oğuz Arık, “Tepki”, *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, s. 1-3; Mustafa Z. Hızaloğlu, “Bulanık Sözler ve Bulaşık Düşünceler”, *Türkeli*, S. 25, 5 Aralık 1952, s. 4-5.

TÜRK MİLLİYETÇİLERİNİ BİRLEŞTİRME HEDEFİNE YÖNELİK BİR ÜLKÜ HAREKETİ: MEFKÛRE DERGİSİ

Laiklik 1950’li yıllarda Demokrat Parti’nin de dine karşı tutumu nedeniyle muhafazakâr camia tarafından sık sık eleştirilmesine rağmen bu denli kışkırtıcı ve saldırgan bir tavrın milliyetçiler tarafından benimsenmediği görülmektedir. Öyle ki dönemin basımında ve farklı milliyetçi dergilerde laikliğin ne olduğu, dünyadaki örneklerine kıyasla Türkiye’deki uygulamalarda ne gibi aksaklıklar yaşandığı ilmi bir üslupla açıklanmıştır.⁹⁹ Ancak kitleleri galeyana getirme ve taraftar toplama konusunda milliyetçilere yüklenen kurtarıcılık misyonunu ile kullanılan dini ve hamasi jargonun, bu ilmi üsluptan daha çok etkili olduğu ortadadır. Nitekim pek çok milliyetçi genç bu fikirleri benimsemiş, dernek on sekiz ay gibi bir sürede seksen ayrı şubede teşkilatlanmış ve derneğin organize ettiği programlara coşkulu kalabalıklar adeta tam bir adanmışlıkla katılmıştır. Bu tavır ve tutum Türkiye gündemindeki irtica tartışmalarını körüklediği gibi milliyetçilerin Hitlerci, tahrikçi, demokrasi ve inkılâp düşmanı olduğu şeklindeki eleştirilere de dayanak teşkil etmiştir. Derneğin fiilen inkılâp aleyhtarı bir harekâta hazırlandığı iddiası gündeme gelmiştir.¹⁰⁰ Nitekim dönemin sol yayın organları ve solcu aydınları bilhassa Demokrat Parti’yi ve hatta CHP’yi irticacılara fırsat vermekle suçlamıştır.¹⁰¹ Bununla birlikte ideolojik anlamda dernek ile aynı safta görünen hükümetin de bu denli güç kazanan ve tepki çeken bir oluşumun ülkedeki huzur ve sükûnu bozmasından çekinmesi muhtemeldir.

Dinî ve ahlakî konularda hassasiyet gösteren *Mefkûre* dergisinde spor da aynı bağlamda değerlendirilmiş, Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle yapılan kutlamaların Türk ahlakına mugayir olduğu, bale, Japon güreşi gibi farklı “*cambazlıklara*” rağmen Türk millî oyunlarına yer verilmediği vurgulanmıştır. Bununla birlikte gösterilerde kızların her geçen gün daha açık giyinmesine dikkat çekilerek şort yerine eşofman giyilmesi önerilmiştir. Elbette bu fikirler herkesçe kabul görmeyerek “*kafes ardı ve çarşaf altı ahlakını müdafaa ediyorsunuz*” şeklindeki tenkitlere yol açmıştır.¹⁰² *Mefkûre* dergisinde katı bir muhafazakârlık anlayışıyla kılık kıyafet ile ahlak bağdaştırılmış, gençlerin dinî hassasiyet ile yetiştirilmesi telkininde bulunulmuştur. Benzer şekilde tek partili dönemi eleştirirken kullanılan klasik bir argüman haline gelen camilerin amaç dışı kullanılmasına da değinen *Mefkûre* dergisinde “*bir dönem kapatılan ve ardiye olarak kullanılan camilerin yeniden dolduğu*” ifade edilerek vicdan hürriyetine doğru bir ilerlemenin olduğu söylenmiştir.¹⁰³

Görüldüğü üzere Türk Milliyetçiler Derneği ve *Mefkûre* dergisi, 1950’li yılların başlarında Türkiye’nin iç ve dış politik gündeminin de etkisiyle radikal sağ anlayışı benimsemiş, laiklik, inkılâpçılık, batıcılık, devletçilik¹⁰⁴ gibi cumhuriyetin temel ilkelerine muhalif bir tavır izlenmiştir. Gelenek ve din konusunda yapılan yenilikler milli kutsiyete aykırı görülerek büyük oranda reddedilmiştir. Bu düşüncelerin eleştirilmesi ve Demokrat Parti’nin irtica ve gerici faaliyetler karşısında gerekli önlemleri almadığı yönündeki tartışmalar¹⁰⁵ ise milliyetçilik ve din aleyhtarı bir basın hegemonyasının olduğu iddiasını beraberinde getirmiştir. Kasıtlı olarak derneğe yönelik karalama faaliyetleri yürütüldüğü, irtica ve ırkçılığın milliyetçileri yıpratmak amacıyla kullandığı ileri sürülmüştür.¹⁰⁶ Ancak her ne kadar dergide inkılâp karşıtlığı ve ırkçılık yapılmadığı dile getirilse de yayınlarda katı bir muhafazakârlık ve dindarlık algısının hâkim olduğu görülmektedir.

2.5. Toplumsal Meselelere Bakış

Türk milletini müreffeh bir seviyeye taşımak¹⁰⁷ amacıyla yola çıkan *Mefkûre* dergisi milliyetçileri birleştirmek ve toplumu geliştirmek hedefine yoğunlaşmıştır. Teşkilat, disiplin, ahlak ve kutsal vazife anlayışı¹⁰⁸ temelinde yükselen ideal ile siyasete alet olmadan¹⁰⁹ çalışmak gerektiği fikri teoride kabul edilmiştir. Derneğin parti üstü bir anlayışla halkın refahının sağlanması, millî ruhun canlandırılması ve mefkûreci nesiller yetiştirmek için devlete yardımcı bir teşkilat olarak çalıştığı vurgulanmıştır.¹¹⁰ Bu açıklamalarda Türk Milliyetçiler Derneği’nin Demokrat Parti’ye rakip ve muhalif bir siyasi parti olarak örgütleneceği şeklindeki iddiaların etkisi büyüktür. Derneğin kapatılışına giden süreçte de bu durumun payı büyüktür. Nitekim toplumsal meselelerle yakından ilgilenen *Mefkûre* dergisinde Türkiye’nin gerçeklerinin iyi tanınması gerektiği vurgulanmıştır.¹¹¹ Buna göre; halkın yüzde yetmiş beşi cahil, hasta ve yoksuldur. Pek çok bölgeye elektrik ve su hizmeti götürülememiştir. Ülke, ihtiyacı olan sanayi ve teknik ürünleri dışarıdan temin etmektedir. Bu sorunları çözebilecek tek güç olan

⁹⁹ Hikmet Tanyu, “Amerika’da Din ve Dini Eğitim”, *Türk Yurdu*, S. 279/1, Aralık 1959, s. 9-11; İbrahim Kafesoğlu, “Ne Kara Kuvvet Ne Beyaz Taassup”, *Türk Yurdu*, S. 287/2, Ağustos 1960, s. 23-24.

¹⁰⁰ “Bursa’da Bir Komplo Hazırlığı Tespit Edildi”, *Milliyet*, 4 Aralık 1952, s. 1-7.

¹⁰¹ F. Saffet, “İrticayı Körükleyenler”, *Barış*, S. 2, 1 Mayıs 1950, s. 8.

¹⁰² “Gençlik ve Spor Bayramı”, *Mefkûre*, S. 29, 24 Mayıs 1952, s. 1-3.

¹⁰³ Said Bilgiç, “Üniversite Gençliğine Açık Mektup”, *Mefkûre*, S. 31, 10 Ocak 1953, s. 1-3.

¹⁰⁴ M. Nermi, “Devletçilik Çıkmazı ve Demokrasi”, *Yeni İstanbul*, 13 Kasım 1950, s. 1.

¹⁰⁵ Şevket Rado, “Parti Programı Varken”, *Akşam*, 25 Nisan 1951, s. 2.

¹⁰⁶ Necmeddin Sefercioğlu, “İlk Hamle”, *Mefkûre*, S. 31, 10 Ocak 1953, s. 2; “Hürriyet ve İstiklal Gününde”, *Mefkûre*, S. 31, 10 Ocak 1953, s. 2-3.

¹⁰⁷ Metin Kanıpak, “Memleket Davası”, *Türkeli*, S. 2, 18 Aralık 1951, s. 3.

¹⁰⁸ Haydar Özdemir, “Meziyetlerimiz”, *Türkeli*, S. 10, 20 Nisan 1952, s. 7.

¹⁰⁹ Haluk Karamağaralı, “Biz Bize”, *Mefkûre*, S. 23, 29 Mart 1952, s. 1-4.

¹¹⁰ “Başbakan Adnan Menderes’e Açık Mektup”, *Mefkûre*, S. 28, 10 Mayıs 1952, s. 1-2.

¹¹¹ M. Aygen, “İnkılaplarımız ve Tarihçesi”, *Türkeli*, S. 6, 20 Şubat 1952, s. 3-7.

milliyetçilerin ve Türkçülerin karşısında yer alan kesimin varlığı ise tehlikeli boyutlara ulaşmıştır.¹¹² Bu anlayıştan hareketle özellikle “komünist ve sosyalistlere” karşı mücadele etmek derneğin mefkûresi haline gelmiştir. Öyle ki ülkeyi “anarşist fikirlerle” parçalanmaya götürecektir olan bu gruplarla her sahada mücadele etmek bir milliyetçinin temel görevi olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda Nazım Hikmet’in mahkûmiyetinin sonlandırılması için Çiçek Palas’ta İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği’nin düzenlediği toplantı milliyetçi gençlerin müdahalesi ile fiziksel arbedeye dönüşmüştür. Mevcut duruma güvenlik güçlerinin müdahale etmemesi ise “faşist, cahil ve mürteci bir güruhun” devlet tarafından desteklendiği şeklindeki iddiaları beraberinde getirmiştir.¹¹³

Dergide ülkenin fikir seviyesini yükseltmek için çalışmanın ve ilmi bir metot benimsemenin lüzumuna da vurgu yapılmıştır. Ancak Türkiye’de üniversitelerde zaten yüksek tahsil eğitimi verilirken Kant felsefesi, Rousseau felsefesi ve Lock felsefesi gibi dünyayı ilgilendiren fikirler hakkında ayrıntı bilgileri verildiği halde hiçbir üniversite hocasının bunlarla Türkiye’nin gerçeklerini karşılaştırmadığı belirtilmiştir. Buna göre asıl yapılması gereken şey öncelikli olarak Türkiye’nin meselelerini araştırmak, dünyaya nasıl bir izlenim verildiğini tespit etmek ve halkın dinamiklerine eğilmektir. Köklerini millettten alan güçlü bir metotla gelişimin mümkün olacağına inanılmıştır.¹¹⁴ Bu yaklaşımda üniversitelerde sol eğilimli hocaların görev yaptığı ve öğrencilerin sosyalist fikirlerle yetiştirildiği anlayışının payı büyüktür. Öyle ki sol görüşlü aydınların hiçbir zaman milleti ve devleti düşünmediği, ülke gerçeklerinden kopuk olduğu ve farazi işlerle uğraştığı görüşü savunulmuştur.¹¹⁵ Görüldüğü üzere Türkiye’deki geri kalmışlığın temel müsebbibi olarak solcular gösterilmiştir. Mefkûre dergisine göre Türk milliyetçileri yurdu kalkındırmak, halkın refah seviyesini yükseltmek ve çağdaş medeniyetleri anlamakla vazifelidir.¹¹⁶ Bu yolda Avrupa’daki gelişmelerin yakından takip edilmesi gerekli görülmüştür.¹¹⁷ Milliyetçilikte “yaşasın, kahrolsun” gibi günlük laflara ve hissiyatı süsleyen cümlelere itimat devrinin bittiği söylenmiştir.¹¹⁸ Buna rağmen konferanslarda, kongrelerde ve toplantılarda Türk Milliyetçiler Derneği mensubu gençlerin coşkulu sloganlarla yürüyüşler yaptıkları bilinmektedir. Nitekim dernek ve dergi, teoride ilmi bir milliyetçilik anlayışı benimsemiş olsa da pratikte yoğun duygular, coşkulu, hararetili ve hamasi bir yaklaşım hareket noktası olmuştur.

2.6. Anma ve Kutlama Faaliyetleri

Mefkûre dergisi tarihî önem arz eden kişileri ve olayları, cemiyetin hafızasını canlı tutan ve mazi ile olan bağları güçlendiren birer unsur olarak görmüştür. Bu doğrultuda dergide Türk milleti için önemli kabul edilen şahsiyetlerin anma ve vefat haberlerine yer verilmiştir. Dergide ilk olarak Milli Mücadele kahramanlarından Yörük Ali Efe’nin vefat ettiği duyurulmuş ve dernek adına Yörük Ali Efe’nin ailesine bir başsağlığı telgrafı gönderilmiştir.¹¹⁹ 25 Ekim 1951 tarihinde Ziya Gökalp’in 27. ölüm yıldönümü için derneğin farklı şubelerinde anma programları tertiplenmiştir.¹²⁰ Özellikle Ankara şubesinin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde gerçekleştirdiği anma töreni oldukça ses getirmiş, heyecanlı şiirler eşliğinde coşkun bir atmosfer oluşmuştur. Törende Gökalp’in ilmi, siyaseti ve felsefeyi vatan ve millet selameti için bir vasıta olarak gördüğü vurgulanmıştır.¹²¹ Program sonunda başta Remzi Oğuz Arık’ın bulunduğu bir grubun Hasanoğlan Köy Enstitüsüne giderek coşkun tezahüratlarla orada bir anma gecesi daha yapmaları dikkat çekicidir.¹²² Öyle ki Türk milliyetçilerinin köy enstitülerine ilk andan itibaren karşı oldukları bilinmektedir. Hatta buralarda komünizm propagandasının yapıldığı ve ahlaka mugayir faaliyetlerin yürütüldüğü sık sık dile getirilmiş,¹²³ nitekim köy enstitülerinin kapatılmasından en çok muhafazakâr sağ kesim memnun kalmıştır.¹²⁴ Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Hasanoğlan Köy Enstitüsüne gidilmesi ve Ziya Gökalp’i anmak için heyecanlı nutukların verilmesi, milliyetçi bir reaksiyondur. Böylece, komünizm, sosyalizm, solculuk, din aleyhtarlığı ve hatta inkılâpçılık karşısında adeta bir güç gösterisi yapılmıştır.

Mefkûre dergisinde ölüm yıldönümü dolayısıyla anılan bir diğer önemli Türk büyüğü ise Namık Kemal’dir.¹²⁵ Namık Kemal’in vatan ve millet sevgisi ile örülü fikirlerinin Türkçülük ve milliyetçilik şuurunun

¹¹² Haluk Karamağaralı, “Büyük Vazife”, *Mefkûre*, S. 4, 10 Kasım 1951, s. 1.

¹¹³ “Bir Faşist Komplosu Mu”, *Barış*, S. 4, 1 Haziran 1950, s. 5.

¹¹⁴ Erhan Loker, “Dünya Görüşü Anlayışı”, *Mefkûre*, S. 13, 12 Ocak 1952, s. 1-2.

¹¹⁵ Ayrıntılı Bilgi İçin bakınız: Osman Turan, *Gaflten Uyanalım! Üniversitelerdeki Aşırı Solcu Hocalar Meselesi*, Doğu Matbaası, Ankara 1948.

¹¹⁶ Niyazi Tümtürk, “Orman Propagandamız”, *Mefkûre*, S. 29, 24 Mayıs 1952, s. 4.

¹¹⁷ “Milli Gençlik Komitesinin Avrupa Kampanyası”, *Mefkûre*, S. 28, 10 Mayıs 1952, s. 4.

¹¹⁸ Hüseyin Namık Orkun, “Lafla Milliyetçilik Olmaz”, *Mefkûre*, S. 20, 8 Mart 1952, s. 1.

¹¹⁹ “Yörük Ali Efe’yi Kaybettik”, *Mefkûre*, S. 1, 20 Ekim 1951, s. 1-2.

¹²⁰ “Dernek Haberleri”, *Mefkûre*, S. 2, 27 Ekim 1951, s. 1-2; “Kütahya Şubemizde Ziya Gökalp Anıldı”, *Mefkûre*, S. 4, 10 Kasım 1951, s. 2.

¹²¹ “Ziya Gökalp’in Ölüm Yıldönümünde Kaymakam Ali Çankaya’nın Yaptığı Konuşma”, *Mefkûre*, S. 3, 3 Kasım 1951, s. 1-2; “Ziya Gökalp’in Ölüm Yıldönümünde Kaymakam Ali Çankaya’nın Yaptığı Konuşma”, *Mefkûre*, S. 4, 10 Kasım 1951, s. 2; M. Fahrettin Kurzioğlu, “Ziya Gökalp’in Doğum Tarihi”, *Mefkûre*, S. 25, 12 Nisan 1952, s. 1.

¹²² “Ziya Gökalp’in 27inci Ölüm Yılı Dönümü”, *Mefkûre*, S. 2, 27 Ekim 1951, s. 1-2.

¹²³ “Köy Enstitülerinde Gizli Kızıl Faaliyet”, *Her Gün*, 6 Nisan 1949, s. 1; Eşref Aydın, “Köy Enstitülerinin Gerçek Yüzü”, *Devlet*, S. 233, Nisan 1974, s. 6.

¹²⁴ Mümtaz Turhan, “Köy Enstitüleri Masalı”, *Türk Yurdu*, S. 278/1, Kasım 1959, s. 23-34.

¹²⁵ “Vatan Şairi Namık Kemal’den Örnekler”, *Mefkûre*, S. 7, 1 Aralık 1951, s. 1; “Kayseri’de Namık Kemal Günü”, *Mefkûre*, S. 8, 8 Aralık 1951, s. 1.

TÜRK MİLLİYETÇİLERİNİ BİRLEŞTİRME HEDEFİNE YÖNELİK BİR ÜLKÜ HAREKETİ: MEFKÛRE DERGİSİ

doğmasına zemin hazırladığı¹²⁶ belirtilerek “Biz Türkçüler zulme ve istibdada kafa tutmasını Namık Kemal’den öğrendik” ifadeleri kullanılmıştır.¹²⁷ Bu anma yazıları Namık Kemal’in portresi ve mezarı başında çekilen bir fotoğraf ile zenginleştirilmiştir. Dergide anılan bir diğer önemli isim de Mehmet Akif Ersoy’dur. İstiklal Marşı’nın şairi için neredeyse bütün Türk Milliyetçiler Derneği şubelerinde farklı programlar düzenlenmiştir.¹²⁸ Bununla birlikte İstiklâl Harbi’nin önemli kahramanlarından Kazım Karabekir’in de Türk tarihi açısından önemi vurgulanarak komünistlerin Türkiye’deki emellerini engelleyen koyu bir Türkçü ve komünist düşmanı olduğunu anlatan bir anma yazısına yer verilmiştir.¹²⁹ Ayrıca Mehmet Emin Yurdakul,¹³⁰ Azerbaycanlı şair Elmas Yıldırım¹³¹ ve Mevlana hakkında da övgü dolu yazılar yayımlanmıştır.¹³²

Dergide vefat haberleri ve ölüm yıldönümlerinin yanında Türk tarihi açısından kıymetli olaylara da değinilmiştir. Hatta Plevne Savaşı için bir özel sayı çıkarılmak istenmiştir. Ancak teknik imkânsızlıklardan dolayı bahsi geçen sayı yayımlanamamıştır. Plevne’deki kahramanlık ruhunun Türk milleti arasında canlı ve dipdiri bir halde yaşadığı ileri sürülerek, bunun Kore’de tüm dünyaya gösterildiği ifade edilmiştir. Plevne ve Kore savaşları eş değer tutularak “Plevne’de ve İkinci Bir Plevne olan Kore’de şehit düşen Mehmetçiklerin ruhları şad olsun” denilmiştir.¹³³

Kore Savaşı’na hassasiyetle eğilen *Mefkûre* dergisinde Kore hakkında birçok anekdota yer verilmiştir. Bu bağlamda Kore gazilerinden Albay Celal Dora’nın Türk Milliyetçiler Derneği adına Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi konferans salonunda yaptığı konuşmanın millî bir galeyana yol açtığı, yüzlerce kişinin konuşmayı dinlemek için akın ettiği belirtilmiştir. Türk askerlerinin savaş boyunca yaptığı fedakârlıklar ve kahramanlıklar epik bir dille anlatılmıştır.¹³⁴ Kore Savaşı millî mesele olarak görüldüğü için¹³⁵ farklı şubelerde Kore gaziler günü düzenlenmiş,¹³⁶ yapılan konuşmalarda Birleşmiş Milletlerin emperyalizme düşman olduğu ve istiklâl davalarını desteklediği iddia edilmiştir. Birleşmiş Milletlerin ve Amerika’nın dünyadaki nizamın sağlanması konusunda aktif rol aldığı savunulmasında dönemin siyasal konjonktürünün etkisi büyüktür. Öyle ki Soğuk Savaş’ın en hararetli anlarının yaşanıyor olması, DP’nin Amerikan yanlısı bir dış politika yürütülmesi ve dış Türklerin mukadderatının Sovyetler karşısında güçlü bir Amerika’nın varlığına bağlanması bu tavrı etkilemiştir. Bu bağlamda demokrasi, insan hakları, hürriyet ve eşitlik söylemleriyle öne çıkan Batı Bloku’nun Sovyet esaretindeki Türklerin bağımsızlığında bir aracı olması samimiyetle beklenmiştir. Ayrıca ezeli ve ebedi düşman olarak tanımlanan Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tehdit ettiği düşüncesi bir diğer haklı gerekçe olarak sunulmuştur. Nitekim aynı tarihlerde Kore’nin Türkiye’nin meselesi olmadığı, ülke kaynaklarının ve nüfusunun Amerikan emperyalizmine feda edildiği şeklindeki yaklaşım milliyetçi camiada bir karşılık bulamamıştır.¹³⁷ Kore Savaşı sorgusuz sualsiz desteklenmiş, Türklerin bilhassa Kunu-ri Muharebesi’nde üstün bir kahramanlık örneği gösterdiği, bunun tüm dünyada şaşkınlık yarattığı övgü ile anlatılmıştır.¹³⁸

Kore Savaşı münasebetiyle çeşitli konferanslar düzenlenmiştir. General Tahsin Yazıcı’nın konuşma yaptığı konferansa Kore Savaşı gazilerinden Hacı Altın, Ziya Vuruş ve Satılmış Kaya da davet edilmiştir.¹³⁹ Konferans için Ankara’ya gelen Tahsin Yazıcı ve Kore gazileri Ankara Garı’nda Milliyetçi gençler tarafından “Tarih Türk’le Övünsün”, “Bozkurt Yine Asya’da”, “Kürşad’ın Ruhunu Şad Ettiniz”, “Kore Kahramanı Hoş Geldin” yazılı pankartlarla karşılanmıştır.¹⁴⁰

Türk tarihi açısından önemli olayları ve şahsiyetleri anmaya yönelik çalışmalar bununla sınırlı kalmamış, dernek genel merkezi 1952 yılına ait haftalık takvim basılması kararı almıştır. Takvimde Türkçü şahısların hayatları ve millî günler hakkında geniş bilgilerin verilmesi planlanmıştır.¹⁴¹ Milliyetçiliğin temel esaslarından olan Türk millî bilincini arttırmak ve millî şuuru yükseltmek ülküsü tarihi şahsiyetlerin hayatını anlatmak ve tarihi olayların önemini açıklamak şeklinde kendini göstermiştir.

¹²⁶ H. Fethi Gözler, “Namık Kemal Ruhu”, *Mefkûre*, S. 21, 15 Mart 1952, s. 1-2.

¹²⁷ Mehmet Ateşoğlu, Türkçü ve Milliyetçi Namık Kemal”, *Mefkûre*, S. 7, 1 Aralık 1951, s. 1.

¹²⁸ “Ölümünün On Beşinci Yıl Dönümünde Hilal ve İstiklâl Şairi Mehmet Akif”, *Mefkûre*, S. 12, 5 Ocak 1952, s. 1-2; “Tire, Kırıkhan ve Muğla’da Mehmet Akif Anıldı”, *Mefkûre*, S. 13, 12 Ocak 1952, s. 1-2.

¹²⁹ Mehmet Ateşoğlu, “Türk Seciyesinin Büyük Timsali Kazım Karabekir”, *Mefkûre*, S. 15, 26 Ocak 1952, s. 1.

¹³⁰ “Mehmet Emin Yurdakul”, *Mefkûre*, S. 14, 19 Ocak 1952, s. 2.

¹³¹ “Acı bir Kayıp”, *Mefkûre*, S. 16, 2 Şubat 1952, s. 1.

¹³² “Şubelerimizden Haberler”, *Mefkûre*, S. 10, 22 Aralık 1951, s. 1-2; “Kütahya’da Mevlana’yı Anma Töreni”, *Mefkûre*, S. 12, 5 Ocak 1952, s. 1.

¹³³ Mehmet Ateşoğlu, “Plevne ve Ruh”, *Mefkûre*, S. 10, 22 Aralık 1951, s. 1-2.

¹³⁴ “Kore Kahramanı Albay Celal Dora’nın Derneğimizin Ankara Şubesi Adına Verdiği Konferans”, *Mefkûre*, S. 1, 20 Ekim 1951, s. 1-2.

¹³⁵ “Gençlik Kore Kahramanları İçin Dün Büyük Bir Toplantı Yaptı”, *Yeni İstanbul*, 15 Aralık 1950, s. 2.

¹³⁶ “Tire Şubemizin Tertip Ettiği Kore Kahramanları Günü”, *Mefkûre*, S. 9, 14 Aralık 1951, s. 1.

¹³⁷ “Kore Savaşı’nın İç Yüzü”, *Barış*, S. 8, Ağustos 1950, s. 4; “Dostalar Şehit, Biz Gazi”, *Medet*, S. 21, 6 Temmuz 1950, s. 1; “Kimin İçin ve Ne İçin Ölüyorlar”, *Tek Cephe*, Temmuz 1952, s. 4.

¹³⁸ “Kore Gaziler Günü”, *Mefkûre*, S. 6, 24 Kasım 1951, s. 1.

¹³⁹ “General Tahsin Yazıcı’nın İstanbul ve Ankara’da Verdiği Konferanslar”, *Mefkûre*, S. 9, 14 Aralık 1951, s. 1.

¹⁴⁰ “Kore Gazilerinden Hacı Altın ve Ziya Vuruş Merasimle Karşılandı”, *Mefkûre*, S. 9, 14 Aralık 1951, s. 1.

¹⁴¹ “Derneğimizin Bastıraçığı Takvim”, *Mefkûre*, S. 2, 27 Ekim 1951, s. 1.

2.7. Kitap ve Dergi Tanıtımları

Mefkûre'ye göre cemiyeti kurtaran ve toplumu yükselten temel unsur okumanın önemini kavrayan bireylerdir. Buna göre okumak başlı başına bir kıymet, okumanın önemini aşlamak ise bir sanattır. Cemiyetin geleceğe güvenle yürüyebilmesi için her iki değere de önem vermesi gerekmektedir. Aksi halde toplumu diplomalı cahiller idare eder.¹⁴² Bu doğrultuda dergide okuyucunun kültürünü artırmak amacıyla milliyetçilik aleyhtarı olmayan kitapların ve süreli yayınların tanıtımını yapılmasına karar verilmiştir. İlk olarak Fethi Tevetoğlu'nun hazırladığı *Büyük Türkçü Ahmet Hikmet Müftüoğlu*¹⁴³ ve Enis Behiç Koryürek'in hayatını ve eserlerini anlattığı çalışmaların tanıtımı yapılmıştır.¹⁴⁴ Yine aynı şekilde Tahsin Burdurlu tarafından yazılan *Yirmi Milyon Türk Haykırıyor* adlı şiir kitabının neşredildiği bildirilmiştir.¹⁴⁵ M. Sadık Aran tarafından yazılan *Ergenekon Yolları*¹⁴⁶ ve Mahmut Aslanbek'in kaleme aldığı *Karaçay ve Malkar Türklerinin Faciası*¹⁴⁷ kitapları hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Türkçülük hakkında yazılan eserlerin bir de listesi yapılmıştır.¹⁴⁸ Okurlara millî şuur ve entelektüel birikim kazandırmak amacıyla yeni çıkan dergiler hakkında da bilgiler verilerek *Aras, Türkeli, Oğuz*¹⁴⁹ ve *Türklük*¹⁵⁰ dergilerine başarılar dilenmiştir.¹⁵¹

SONUÇ

Osmanlı topraklarında milliyetçilik akımını etkisini gösterip, azınlık cemiyetlerinin varlık kazandığı bir dönemde tepki mahiyetinde ortaya çıkan Türk milliyetçiliği, 1912 yılında Türk Ocakları ile birlikte bir sistematiğe oturmuştur. Türk Ocakları tarafından Türk milletine hizmet etmek ve halkın refah seviyesini arttırarak ilimde, fende, sanatta, sporda ve metotta çağdaş yöntemlerin benimsenmesi esası kabul edilmiştir. Bu doğrultuda 1931 yılına kadar faaliyet gösteren Türk Ocakları, milliyetçileri tek çatı altında toplamayı başarmıştır. Ancak Ocağın kapatılmasının ardından bu teşkilat ve birlik dağılmak zorunda kalmıştır. Milliyetçi camia ise her daim millî bir teşkilatın hasretini çekmiş, bilhassa gençlerin ortak bir mefkûre ile ülke kalkınmasına katkı sağlaması amaçlanmıştır. Millî kaygılarla kurulan birçok dernek 1951 yılında Milliyetçiler Federasyonu ile bir araya gelmiş ve Türk Milliyetçiler Derneği'ni oluşturmuştur. Türk Milliyetçiler Derneği, ülküsünü Allah, vatan, din ve mukaddesatı korumak uğruna çalışmalar yapmak şeklinde belirlemiştir. Bu doğrultuda derneğin yayın organı olarak çıkarılan *Mefkûre* dergisi bir yandan derneğin fikirlerini yayarken bir yandan da milliyetçilerin görev ve sorumluluklarını belirleyerek millî bir ideal ortaya koymuştur. Kısa yayın hayatına rağmen dergi, fikirleri ve üslubu ile dönemin düşün dünyasını etkilemiş, olumlu ve olumsuz anlamda pek çok eleştirinin odak noktası haline gelmiştir. Öyle ki dergi bir yandan inkılâp aleyhtarlığı ve irtica ile suçlanırken diğer taraftan ciddi bir okur kitlesine ulaşmış, gençlerin heyecanlarını perçinlemeyi başarmıştır.

Türk milliyetçilerini birleştirmek hedefiyle yayına başlayan *Mefkûre* dergisinde irdelenen ve savunulan düşüncelerden de anlaşılacağı üzere, 1950'li yıllardaki Türk milliyetçiliği daha önceki misyonundan oldukça uzaklaşmıştır. Öyle ki 1912-1931 yılları arasında inkılâpların, yeniliklerin, cumhuriyetin ve demokrasinin öncülüğünü yapan Türkçüler bu dönemde muhafazakâr İslamcı fikirleriyle Atatürk ilke ve inkılâplarının adeta karşısında yer almıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında ırkçı bir mahiyet alan milliyetçiliğin izlerinin devam etmesine rağmen radikal bir dindarlık derginin tavrında etkili olmuştur. Seküler milliyetçilik yerini Türk İslam sentezine bırakmıştır. Türk milliyetçiliğinin temel argümanı haline gelen İslamiyet'in Türklüğü yücelttiği, Türklerin de yüzyıllar boyunca İslam'ı korumak için adeta muhafazlık vazifesi yaptığı fikri kabul görmüştür. Bu dönemde her ne kadar İslam'ın reddettiği ırkçı yaklaşımlara rastlansa da din ile milliyetçilik ilkesel anlamda bütünleştirilmiştir. Kuran'da da ifade edildiği üzere insanların farklı kavimlere ve kabilelere ayrılmış olması ulusların müstakil ve hür bir şekilde varlığını sürdürmesinin gerekliliği fikrinin dayanak noktası olmuştur. Nitekim bu yaklaşım halkın ilgisini kolayca cezbederek zaten CHP devri icraatlarından rahatsızlık duyan gençliğin dernek çatısı altında toplanmasına imkân tanımıştır. Bu dönemde milliyetçiliğin İslamcılık ile iç içe geçmesi nedeniyle ırkçılık yerine dini taassup milliyetçiliğinin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Türk milliyetçilerinin topluma örnek, sağlam karakterli, ahlaklı ve mefkûre sahibi birer fert olarak cemiyeti iyiye ve doğruya ilerletmesi istenmiştir. Burada iyi ve doğrudan kast edilen şeyin ne olduğuna bakmakta yarar vardır. Öyle ki dinî hassasiyetleri zayıf, sol fikirlere eğilimli olan kişiler açıkça "*Moskof*", "*komünist*" olmakla suçlanmış ve bunların cemiyet hayatında ciddi mevkileri işgal etmemeleri istenmiştir. Hatta gençlerin giyim kuşamı, resmî törenlerde ve kutlamalarda sporcuların kıyafetleri dahi eleştiri oklarına hedef olarak, bunların ahlaka mugayir olduğu dillendirilmiştir. Bir kesimin bakış açısına göre oldukça makul kabul edilen bu görüşün bireysel özgürlükleri kısıtlayıcı yanlarının olduğu açıktır.

¹⁴² H. Fethi Gözler, "Millî Meselelerden Okuma İtiyadı", *Mefkûre*, S. 27, 3 Mayıs 1952, s. 1-3.

¹⁴³ "Kitap Köşesi", *Mefkûre*, S. 8, 8 Aralık 1951, s. 1.

¹⁴⁴ "Kitap Köşesi", *Mefkûre*, S. 10, 22 Aralık 1951, s. 1-2.

¹⁴⁵ "Kitap Köşesi", *Mefkûre*, S. 12, 5 Ocak 1952, s. 2.

¹⁴⁶ "Kitap Köşesi", *Mefkûre*, S. 15, 26 Ocak 1956, s. 1.

¹⁴⁷ "Kitap Köşesi", *Mefkûre*, S. 25, 12 Nisan 1952, s. 2.

¹⁴⁸ "Türkçülüğün Tarihi Hakkında Kısa Bibliyografya", *Mefkûre*, S. 22, 22 Mart 1952, s. 2.

¹⁴⁹ *Mefkûre*, S. 17, 16 Şubat 1952, s. 2.

¹⁵⁰ "Yeni Dergiler", *Mefkûre*, S. 20, 8 Mart 1952, s. 2.

¹⁵¹ "Yeni Ülkü Mecmuaları", *Mefkûre*, S. 10, 22 Aralık 1951, s. 1-2.

TÜRK MİLLİYETÇİLERİNİ BİRLEŞTİRME HEDEFİNE YÖNELİK BİR ÜLKÜ HAREKETİ: MEFKÛRE DERGİSİ

Nitekim dergideki tek eleştiri noktası da zaten kılık kıyafet değildir. Çünkü din özgürlüğünün hiçe sayılması ve camilerin depo, ardiye olarak kullanıldığı şeklindeki iddialar adeta çok partili hayatın alışıldık söylemi haline gelmiştir. CHP'ye muhalif muhafazakâr kesimler, buldukları her fırsatta bunları gündeme getirmiştir. *Mefkûre* dergisi aynı şekilde Ayasofya'nın müze olmasına karşı çıkarak "*duvarlarda put resimlerinin sergilendiğini*", yıllarca cami olan kutsal mekâna "*ayakkabılarla girildiğini*" söylemiştir. Bu tavır zaten CHP dönemi icraatlarından rahatsız olan, inkılâpları tam manasıyla sindirememiş ve II. Dünya Savaşı'nın yükünü taşımak zorunda bırakılan ekonomik olarak yığıl kitlelerin ilgisini çekmiştir. Millî duyguların coşkun söylemlerle perçinlenmesiyle dernek ciddi sayıda taraftar kazanmıştır. İlk bakışta DP ile aynı safta yer aldığı düşünülen derneğin bu tavrı ise hükümet nezdinde hoş karşılanmamış, DP'yi dahi aşan inkılâp aleyhtarı tutum ve siyasi tehdit korkusu derneğin sonunu hazırlamıştır.

Türk milliyetçilerini birleştirmek ülküsüyle yola çıkan *Mefkûre* dergisi her ne kadar siyasi sebeplerden dolayı uzun süre faaliyet gösteremese de amacına ulaştığı görülmektedir. Başta önemli aydınlar olmak üzere ciddi sayıda taraftar toplamayı başaran derginin en önemli silahı ise komünizmle mücadele olmuştur. Komünizm kuzeyden gelen bir canavar, bir ejder olarak görülüp dehşetle karşılanmıştır. Bir kişinin derginin ideolojik söylemiyle çatışan herhangi bir fikri savunması, onun komünist olduğuna kanaat getirilmesi için yeterli görülmüştür. Bu bağlamda Sovyetler Birliği ve Ruslar ezeli düşman ilan edilmiştir. Türkiye'nin hiçbir zaman Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kuramayacağı sık sık dile getirilmiştir. Bu yaklaşımı yalnızca milliyetçilik hisleriyle açıklamak tabii ki mümkün değildir. Öyle ki dönemin çift kutuplu dünyasında gerçekten de Doğu Bloku, pek çok ülke için tehdit haline gelmiş ve dış politikada yalnız kalmak istemeyen Türkiye, Batı Bloku'na bilhassa da Amerika Birleşik Devletleri'ne yaklaşmak durumunda kalmıştır. Dönemin milliyetçi basınında ABD dünyaya nizam veren, öncü ve lider ülke olarak anılmıştır. Adnan Menderes hükümetinin ABD ile olan teşriki mesaisi ve alınan ekonomik yardımlar da mevcut algıyı etkilemiştir. Hatta sonradan Altıncı Filo'yu protesto eden gençler "Moskof uşakları" olarak anılmıştır. Sovyetler Birliği'ne karşı takınılan bu tavırda dış Türklerin durumunun payı da göz ardı edilmemelidir. Öyle ki Türk milliyetçileri aşırı sağda olsun ya da olmasın her daim Türk uluslarının bağımsızlığını samimi bir şekilde desteklemiştir. Ancak *Mefkûre* dergisinde bu isteğin şiddetli bir tepki askeri ve siyasi bir müdahalede bulunma arzusu şeklini aldığı görülmektedir. Kore'de kazanılan zaferin bir benzerinin Sovyet topraklarında da kazanılabileceği hatta "*komünistin bağırnın Moskova'da delineceği*" gibi söylemlere yer verilmiştir. Bunda da kahramanlık destanlarıyla yükselen bir ruh halinin etkisi aşikârdır. Bu yaklaşımların somut ve gerçekçi olmadığı ortadadır.

Türk Milliyetçiler Derneği ve *Mefkûre* dergisi, bütün aşırı fikirlerine rağmen kısa bir süreliğine de olsa Türk milliyetçilerini aynı çatı altında birleştirmeyi başarmıştır. Hatta bu dönemde yeniden açılan Türk Ocaklarına gençlerin rağbet etmemesinin bir sebebi de Türk Milliyetçiler Derneği olmuştur. Genç milliyetçileri coşkulu söylemlerle etrafında toplayan dernek ve dergi oldukça kayda değer bir başarıya imza atmıştır. Derginin fikirlerini ve yaklaşımını savunmak her ne kadar mümkün olmasa da bir devrin ve bir kesimin fikri yapısını göstermesi bakımından son derece önemli olduğu kabul edilmelidir.

EXTENDED ABSTRACT

After the nationalist movement affected the Ottoman lands, Turkish nationalism became systematic with the Turkish Hearths in 1912. The Turkish Hearths, which operated until 1931, managed to bring nationalists together under one roof. However, after the closure of the Hearth, this union had to be dissolved. The nationalist segment, on the other hand, has always longed for a national organization and wanted young people to contribute to the development of the country with a common ideal. As a matter of fact, with the end of the single-party system in Turkey, many associations were established under the influence of the atmosphere of freedom. These associations carried out activities in line with their own ideologies. As a matter of fact, associations operating with national concerns came together with the Nationalists Federation in 1951 and formed the Turkish Nationalists Association. The Turkish Nationalists Association, which is formed by the combination of many associations, has determined its ideal as working to protect God, homeland, religion and sacred things. In this regard, *Mefkûre* magazine, published as the publication of the association, not only spread the ideas of the association, but also revealed a national ideal by determining the duties and responsibilities of nationalists. Despite its short publication life, the magazine influenced the world of thought of the period with its ideas and style and became the focus of many positive and negative criticisms.

According to the magazine, which published 31 issues, Nationalists are people who are devoted to their religion, tradition and national culture. It is the most important duty of a nationalist to believe, work and fight in good faith for his country. It was also emphasized that Turkish nationalists are united in moral values and responsibilities. It has been stated that the Turkish nation has gained strength from two elements, religion and nationalism, throughout history. Members of the Turkish Nationalists Association were asked to clearly represent the national ideology and to avoid any behavior that would be misunderstood in their environment, and to stay away from bigotry, superstition and especially politics. Despite this, the association was closely involved in politics, adopted an anti-revolution and anti-Western stance, and adopted a religious bigotry while opposing any

innovations deemed foreign to Turkish culture. This attitude also led to the closure of the association and the magazine in a short time. However, some groups who were disturbed by the actions of the CHP period and could not fully internalize the principles of the republic adopted the ideas and approaches advocated by the Turkish Nationalists Association with sincere enthusiasm. In particular, anti-secular approaches and discourses based on political Islam have been accepted by the public. The association, which is ideologically on the same level with the Democrat Party, accused the opposition, and especially the left-wing press and media outlets, of harming the social order, also with the influence of political support.

Although *Mefkûre* magazine, which set out with the aim of uniting Turkish nationalists, could not operate for a long time, it seems that it achieved its purpose. The most important weapon of the magazine, which managed to gather a significant number of supporters, especially intellectuals, was the fight against communism. It has been deemed sufficient for a person to defend any idea that conflicts with the ideological discourse of the magazine to conclude that he or she is a communist. In this context, the Soviet Union and the Russians were declared sworn enemies. The Turkish Nationalists Association and the *Mefkûre* magazine, despite all their extreme ideas, managed to unite Turkish nationalists under the same roof for a short time. The association and the magazine, which gathered young nationalists around with enthusiastic discourses, have achieved a remarkable success. This study will be useful in showing the intellectual structure of an era and a segment.

KAYNAKÇA

- “Acı bir Kayıp”, *Mefkûre*, S. 16, 2 Şubat 1952, ss. 1.
- “Ahmet Emin Yalman’ı Üç Yerinden Yaraladılar”, *Akşam*, 23 Kasım 1952, ss. 1-2.
- “Amerikan Emperyalizmi Türkiye’yi Nasıl İşgal Ediyor”, *Tek Cephe*, Temmuz 1952, ss. 4.
- “Anadolu Gazeteleri Ne Diyor”, *Mefkûre*, S. 25, 12 Nisan 1952, ss. 1-2.
- “Atatürk’ün 13. Ölüm Yıldönümü”, *Mefkûre*, S. 4, 10 Kasım 1951, ss. 1.
- “Ayasofya Davası”, *Serdengeçti*, S. 30, Haziran 1959, ss. 2.
- “Ayasofya Hakkında Venizolos’un Demeci”, *Akşam*, 19 Temmuz 1952, ss. 1-2.
- “Başbakan Adnan Menderes’e Açık Mektup”, *Mefkûre*, S. 28, 10 Mayıs 1952, ss. 1-2.
- “Bir Faşist Komplosu Mu”, *Barış*, 1 Haziran 1950, S. 4, ss. 5.
- “Birinci Yıl Dönümü”, *Mefkûre*, S. 24, 5 Nisan 1952, ss. 1-2.
- “Bursa’da Bir Komplo Hazırlığı Tespit Edildi”, *Milliyet*, 4 Aralık 1952, ss. 1-7.
- “Cumhurbaşkanına Çekilen Telgraf”, *Mefkûre*, S. 31, 10 Ocak 1953, ss. 1.
- “Derneğimize Yeni İltihaklar”, *Mefkûre*, S. 7, 1 Aralık 1951, ss. 1-2.
- “Derneğimizin Bastıracağı Takvim”, *Mefkûre*, S. 2, 27 Ekim 1951, ss. 1.
- “Dernek Haberleri”, *Mefkûre*, S. 2, 27 Ekim 1951, ss. 1-2.
- “Doğu Türkistan” *Mefkûre*, S. 18, 23 Şubat 1952, ss. 1.
- “Dostalar Şehit, Biz Gazi”, *Medet*, S. 21, 6 Temmuz 1950, ss. 1.
- “Fazilet Celladı Kızıl Anarşist”, *Sebilürreşad*, S. 156/7, Ağustos 1953, ss. 86-96.
- “Fetih Camii Ayasofya”, *Mefkûre*, S. 26, 26 Nisan 1952, ss. 1.
- “Gençlik Kore Kahramanları İçin Dün Büyük Bir Toplantı Yaptı”, *Yeni İstanbul*, 15 Aralık 1950, ss. 2.
- “Gençlik ve Spor Bayramı”, *Mefkûre*, S. 29, 24 Mayıs 1952, ss. 1-3.
- “General Tahsin Yazıcı’nın İstanbul ve Ankara’da Verdiği Konferanslar”, *Mefkûre*, S. 9, 14 Aralık 1951, ss. 1.
- “Go Home! Amerikalılar Amerika’ya”, *Tek Cephe*, Mayıs 1952, ss. 8.
- “Hürriyet ve İstiklal Gününde”, *Mefkûre*, S. 31, 10 Ocak 1953, ss. 2-3.
- “Hürriyet ve İstiklal Gününde”, *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, ss. 2.
- “İmam Hatip Okulları Açıldı”, *Mefkûre*, S. 5, 17 Kasım 1951, ss. 1-2.
- “İrtica Şebekesi Tahkikatı İlerliyor”, *Akşam*, 29 Kasım 1952, ss. 1-2.

TÜRK MİLLİYETÇİLERİNİ BİRLEŞTİRME HEDEFİNE YÖNELİK BİR ÜLKÜ HAREKETİ: MEFKÜRE DERGİSİ

- “İrtica ve Manası”, *Barış*, S. 2, 1 Mayıs 1950, ss. 1-11.
- “İYTG Derneğinin Nazım Hikmet Meselesi Hakkında Yayınladığı İkinci Beyanname”, *Barış*, S. 4, 1 Haziran 1950, ss. 5.
- “Kayseri’de Namık Kemal Günü”, *Mefkûre*, S. 8, 8 Aralık 1951, ss. 1.
- “Kimin İçin ve Ne İçin Ölüyorlar”, *Tek Cephe*, Temmuz 1952, ss. 4
- “Kitap Köşesi”, *Mefkûre*, S. 25, 12 Nisan 1952, ss. 2.
- “Kitap Köşesi”, *Mefkûre*, S. 10, 22 Aralık 1951, ss. 1-2.
- “Kitap Köşesi”, *Mefkûre*, S. 15, 26 Ocak 1956, ss. 1.
- “Kitap Köşesi”, *Mefkûre*, S. 12, 5 Ocak 1952, ss. 2.
- “Kitap Köşesi”, *Mefkûre*, S. 8, 8 Aralık 1951, ss. 1.
- “Kore Gaziler Günü”, *Mefkûre*, S. 6, 24 Kasım 1951, ss. 1.
- “Kore Gazilerinden Hacı Altınır ve Ziya Vuruş Merasimle Karşılandı”, *Mefkûre*, S. 9, 14 Aralık 1951, ss. 1.
- “Kore Kahramanı Albay Celal Dora’nın Derneğimizin Ankara Şubesi Adına Verdiği Konferans”, *Mefkûre*, S. 1, 20 Ekim 1951, ss. 1-2.
- “Kore Savaşı’nın İç Yüzü”, *Barış*, S. 8, Ağustos 1950, ss. 4.
- “Köy Enstitülerinde Gizli Kızıl Faaliyet”, *Her Gün*, 6 Nisan 1949, ss. 1.
- “Kütahya Şubemizde Ziya Gökalp Anıldı”, *Mefkûre*, S. 4, 10 Kasım 1951, ss. 2.
- “Kütahya’da Mevlana’yı Anma Töreni”, *Mefkûre*, S. 12, 5 Ocak 1952, ss. 1.
- “Lütfi Beydağ’ın Beyanatı”, *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, ss. 3.
- “Meçhul Bir Şahıs Ahmet Emin Yalman’ı Av Tüfeği İle Yaraladı”, *Milliyet*, 23 Kasım 1952, ss. 1.
- “Mefkûre Yazı İşleri Müdürlüğü’nden”, *Mefkûre*, S. 12, 5 Ocak 1952, ss. 2.
- “Mefkûre’nin Satışı Hakkında”, *Mefkûre*, S. 2, 27 Ekim 1951, ss. 2.
- “Mehmet Emin Yurdakul”, *Mefkûre*, S. 14, 19 Ocak 1952, ss. 2.
- “Milli Gençlik Komitesinin Avrupa Kampanyası”, *Mefkûre*, S. 28, 10 Mayıs 1952, ss. 4.
- “Milliyetçiler Derneği Dün Mahkemece Feshedildi”, *Milliyet*, 5 Nisan 1953, ss. 1-7.
- “Milliyetçiler Derneği Kapatıldı”, *Milliyet*, 23 Ocak 1953, ss. 1.
- “Milliyetçiler Derneğine Ait Tahkikat Derinleşiyor”, *Milliyet*, 24 Ocak 1953, ss. 1.
- “Onlar Türklerdi”, *Mefkûre*, S. 13, 12 Ocak 1952, ss. 1.
- “Ölümünün On Beşinci Yıl Dönümünde Hilal ve İstiklâl Şairi Mehmet Akif”, *Mefkûre*, S. 12, 5 Ocak 1952, ss. 1-2.
- “Prof. Remzi Oğuz Arık’ın Açıklaması”, *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, ss. 3.
- “Suikast Faili Olarak Şerif Dursun Adlı Bir Şahıs Takip Ediliyor”, *Vatan*, 24 Kasım 1952, ss. 1.
- “Suikast Tahkikatında Yeni Deliller Ele Geçiriliyor”, *Vatan*, 24 Aralık 1952, ss. 1.
- “Şarki Türkistan Hürriyet ve İstiklalinin Şanlı Mücahitleri Derneğimizde”, *Mefkûre*, S. 17, 16 Şubat 1952, ss. 1.
- “Şubelerimizden Haberler”, *Mefkûre*, S. 10, 22 Aralık 1951, ss. 1-2.
- “Tamim”, *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, ss. 2.
- “Tamim”, *Mefkûre*, S. 12, 5 Ocak 1952, ss. 1-2.
- “Tire Şubemizin Tertip Ettiği Kore Kahramanları Günü”, *Mefkûre*, S. 9, 14 Aralık 1951, ss. 1.
- “Tire, Kırıkhan ve Muğla’da Mehmet Akif Anıldı”, *Mefkûre*, S. 13, 12 Ocak 1952, ss. 1-2.
- “Türk Milletine Beyanname”, *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, ss. 4.

- “Türk Milletine Beyanname”, *Mefkûre*, 26 Nisan 1952, S. 26, ss. 1.
- “Türk Milliyetçiler Derneği Ankara Şubesi”, *Aras*, S. 3, Mart 1952, ss. 16.
- “Türk Milliyetçiler Derneği Kars Şubesi Fevkalade Kongresi”, *Mefkûre*, S. 2, 27 Ekim 1951, ss. 1-2.
- “Türk Milliyetçiler Derneği Konya Şubesinin Faaliyet Bülteni”, *Orkun*, S. 52, Eylül 1951, ss. 15.
- “Türk Milliyetçiler Derneği Şubelerinin Adresleri”, *Mefkûre*, S. 2, 27 Ekim 1951, ss. 2.
- “Türk Milliyetçiler Derneği’ni İstişari Toplantısı”, *Mefkûre*, S. 3, 3 Kasım 1951, ss. 1-2.
- “Türk Milliyetçiler Derneği’nin Basın Toplantısı”, *Mefkûre*, S. 3, 3 Kasım 1951, ss. 1-2.
- “Türk Milliyetçiler Derneği”, *Mefkûre*, S. 4, 10 Kasım 1951, ss. 2.
- “Türk Milliyetçilerinin Kongresine Doğru”, *Mefkûre*, S. 4, 10 Kasım 1951, ss. 1-2.
- “Türkçülüğün Tarihi Hakkında Kısa Bibliyografya”, *Mefkûre*, S. 22, 22 Mart 1952, ss. 2.
- “Türkiye Milli Gençlik Komitesi”, *Mefkûre*, S. 6, 24 Kasım 1951, ss. 1.
- “Türkiye Sosyalist Partisi Antidemokratik Mevzuat ve Sistem Değişmedikçe Seçimlere Girmiyor”, *Gerçek*, 10 Temmuz 1946, ss. 1.
- “Türkiye Sosyalist Partisi Teşkilatının Esasları Nelerdir”, *Gerçek*, 9 Temmuz 1946, ss. 5.
- “Umumi Merkezin Şubelere Gönderdiği Tamimler”, *Mefkûre*, S. 5, 17 Kasım 1951, ss. 1-3.
- “Vatan Şairi Namık Kemal’den Örnekler”, *Mefkûre*, S. 7, 1 Aralık 1951, ss. 1.
- “Yeni Açılan Şubelerimiz”, *Mefkûre*, S. 3110 Ocak 1953, , ss. 1.
- “Yeni Dergiler”, *Mefkûre*, S. 20, 8 Mart 1952, ss. 2.
- “Yeni İhtihaklar Devam Ediyor”, *Mefkûre*, S. 8, 8 Aralık 1951, ss. 1.
- “Yeni Ülkü Mecmuaları”, *Mefkûre*, S. 10, 22 Aralık 1951, ss. 1-2.
- “Yörük Ali Efe’yi Kaybettik”, *Mefkûre*, S. 1, 20 Ekim 1951, ss. 1-2.
- “Ziya Gökalp’in 27inci Ölüm Yılı Dönümü”, *Mefkûre*, S. 2, 27 Ekim 1951, ss. 1-2.
- “Ziya Gökalp’in Ölüm Yıldönümünde Kaymakam Ali Çankaya’nın Yaptığı Konuşma”, *Mefkûre*, S. 3, 3 Kasım 1951, ss. 1-2.
- “Ziya Gökalp’in Ölüm Yıldönümünde Kaymakam Ali Çankaya’nın Yaptığı Konuşma”, *Mefkûre*, S. 4, 10 Kasım 1951, ss. 2.
- AKAN, Vefik Vassaf, “İrk Hıfzısıhhası”, *Bozkurt*, S. 2, Nisan 1939, ss. 39-41.
- AKÇA, Faik “Kıbrıs’a Mektup”, *Türkelî*, S. 12, 20 Mayıs 1952, ss. 5.
- ARIK, Remzi Oğuz, “İdeal ve İdeoloji”, *Özleyiş*, S. 7, Kasım 1947, ss. 134.
- ARIK, Remzi Oğuz, “Tepki”, *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, ss. 1-3.
- ARIK, Remzi Oğuz, “Türk Milliyetçiler Derneği”, *Mefkûre*, S. 23, 29 Mart 1952, ss. 1-2.
- ARIKAN Mustafa – DENİZ Ahmet, “Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkinin Tasfiyesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Aralık 2004, ss. 401-432.
- ATAY, Falih Rıfkı, “Kızıl ve Kara”, *Ulus*, 19 Haziran 1949, ss. 2.
- ATEŞOĞLU, Mehmet, “Plevne ve Ruh”, *Mefkûre*, S. 10, 22 Aralık 1951, ss. 1-2.
- ATEŞOĞLU, Mehmet, “Türk Milliyetçiler Derneği I. Büyük Kurultay’ından İntibalar”, *Türkelî*, S. 18, 20 Ağustos 1952, ss. 1-3.
- ATEŞOĞLU, Mehmet, “Türk Milliyetçiler Derneği’nin Kuruluşu”, *Mefkûre*, S. 23, 29 Mart 1952, ss. 3.
- ATEŞOĞLU, Mehmet, “Türk Seciyesinin Büyük Timsali Kazım Karabekir”, *Mefkûre*, S. 15, 26 Ocak 1952, ss. 1.
- ATEŞOĞLU, Mehmet, Türkçü ve Milliyetçi Namık Kemal”, *Mefkûre*, S. 7, 1 Aralık 1951, ss. 1.
- ATSIZ, Nihal, “Devletimizin Kuruluşu”, *Aras*, S. 6, Haziran 1952, ss. 5.

TÜRK MİLLİYETÇİLERİNİ BİRLEŞTİRME HEDEFİNE YÖNELİK BİR ÜLKÜ HAREKETİ: MEFKÛRE DERGİSİ

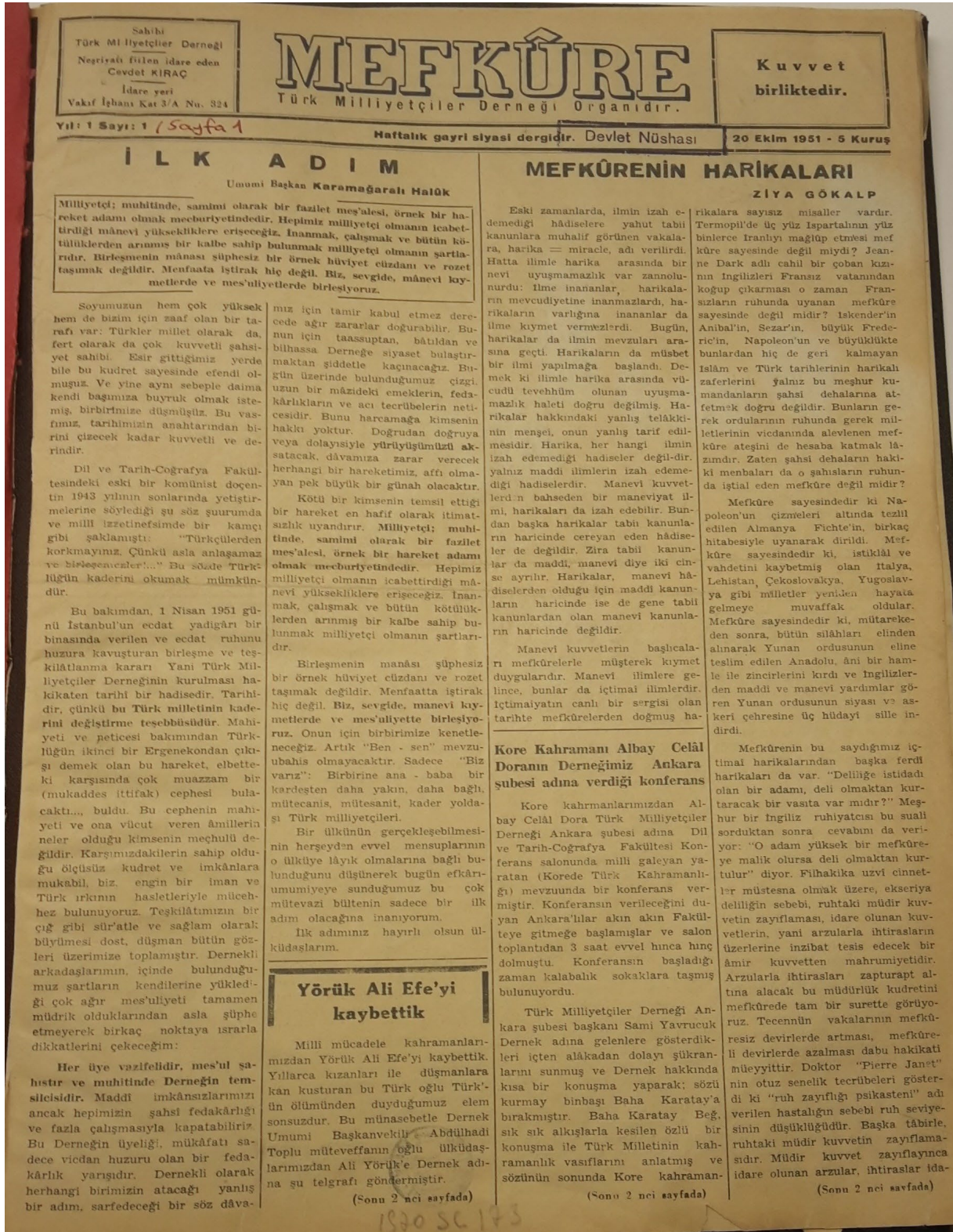
- AVCIOĞLU, Doğan “Yapıcı Milliyetçilik”, *Yön*, S. 4, Ocak 1962, ss. 3.
- AYDIN, Eşref “Köy Enstitülerinin Gerçek Yüzü”, *Devlet*, S. 233, Nisan 1974, ss. 6.
- AYDIN, Harun, “Türk Kültür Hayatında Halkevleri Kütüphaneleri ve Basına Yansımaları (1932-1951)”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 38, 2024, ss. 451-472.
- AYDOĞAN, Cahit “İkinci Fetih”, *Türkeli*, S. 17, 5 Ağustos 1952, ss. 1.
- AYGEN, Mehmet Sadettin, “İnkılaplarımız ve Tarihçesi”, *Türkeli*, S. 6, 20 Şubat 1952, ss. 3-7.
- AYGEN, Mehmet Sadettin, “Akropolis Palikaryasına Cevap”, *Türkeli*, S. 16, 20 Temmuz 1952, ss. 1-3.
- AYGEN, Mehmet Sadettin, “Türk Milliyetçileri Teşkilatlanırken”, *Türkeli*, S. 9, 5 Nisan 1952, ss. 2.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü(BÖKM). 30-1-0-0\123.784.2 \ 20.01.1953.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü(BÖKM). 30-1-0-0\18.104.48 \ 01.12.1952.
- BERKİ, Bekir, “Türk Milliyetçiler Derneği”, *Serdengeçti*, S. 18-19, Ekim – Kasım 1952, ss. 30.
- BİLGİÇ, Said, “Hakiki Dava Adamı Ümitsizliğe Düşmez”, *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, ss. 1-4.
- BİLGİÇ Said, “Talebe Federasyonuna Cevabımız”, *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, ss. 2.
- BİLGİÇ Said, “Üniversite Gençliğine Açık Mektup”, *Mefkûre*, 10 Ocak 1953, S. 31, ss. 1-3.
- BİNOKAY, Enver, “Türkiye’de Komünizm ve Komünizmle Mücadele Cemiyeti”, *Kalem*, S. 3, Kasım 1948, ss. 6-7.
- BURDURLU, Tahsin, “Demir Perde ve Gerisi”, *Türkeli*, S. 11, 5 Mayıs 1952, ss. 4-5.
- CANSEVER, Hasan Ferit “Türk Ocağının Doğuşu ve Türk Ocağı Milliyetçilik İdealinin Hususiyetleri”, *Türk Yurdu*, S. 338/6, Ağustos 1967, ss. 15-19.
- COŞKUNER, K. Fedai, “Türk Milliyetçiliği ve Komünizm”, *Türkeli*, S. 10, 20 Nisan 1952, ss. 4.
- ÇANKAYA, Ali, “Türk Milliyetçiler Derneği Niçin Lüzumludur”, *Mefkûre*, S. 23, 29 Mart 1952, ss. 2.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, “Ayasofya Camii”, *Komünizme Karşı Mücadele*, S. 33, Nisan 1952, ss. 3.
- DELİORMAN, Altan, “Ağlayan Mabet Ayasofya”, *Toprak*, S. 47, Şubat 1966, ss. 2.
- GEZGİN, Hakkı Süha, “Ziya Gökalp’in İki Estantanesi” *Türk Yurdu*, S. 5-6, 1-15 Kasım 1942, ss. 150-153.
- GÖKALP, Ziya, “Dehaya Doğru (Küçük Mecmuadan)”, *Türk Yurdu*, 1-15 Kasım 1942, S. 5-6, ss. 180-183.
- GÖKALP, Ziya, “Mefkûrenin Harikaları”, *Mefkûre*, S. 1, 20 Ekim 1951, ss. 1-2.
- GÖKALP, Ziya, “Mefkûrenin Harikaları”, *Mefkûre*, S. 2, 27 Ekim 1951, ss. 1-2.
- GÖKALP, Ziya, “Türk Mucizesi”, *Mefkûre*, S. 5, 17 Kasım 1951, ss. 1-2.
- GÖZLER, H. Fethi, “Yurtta Türk Milliyetçi Dernekler Kurulurken”, *Orkun*, S. 47, Ağustos 1951, ss. 13.
- GÖZLER, H. Fethi, “Mefkûre Nasıl Karşılandı”, *Mefkûre*, S. 7, 1 Aralık 1951, ss. 1.
- GÖZLER, H. Fethi, “Milli Meselelerden Okuma İtiyadı”, *Mefkûre*, S. 27, 3 Mayıs 1952, ss. 1-3.
- GÖZLER, H. Fethi, “Namık Kemal Ruhu”, *Mefkûre*, S. 21, 15 Mart 1952, ss. 1-2.
- GÖZLER, H. Fethi, “Vazife Ahlakı”, *Mefkûre*, S. 16, 2 Şubat 1952, ss. 1.
- HIZAL, Mustafa Z. “İslamiyet’in En Büyük Düşmanı Komünizm”, *İslam*, S. 4/3, Ocak 1960, ss. 110.
- HIZALOĞLU, Mustafa Z. “Bulanık Sözler ve Bulaşık Düşünceler”, *Türkeli*, S. 25, 5 Aralık 1952, ss. 4-5.
- İNKAYA, Yılmaz, “Tassup İstismarcıları ile İşbirliği Eden Politikacılar Mesuldür”, *Akşam*, 11 Aralık 1952, ss. 1-2.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Ne Kara Kuvvet Ne Beyaz Taassup”, *Türk Yurdu*, S. 287/2, Ağustos 1960, ss. 23-24.
- KANIPAK, Metin, “Memleket Davası”, *Türkeli*, S. 2, 18 Aralık 1951, ss. 3.

ÖZLEM SEYHAN

- KARAMAĞARALI, Haluk, “Ayasofya”, *Mefkûre*, S. 27, 3 Mayıs 1952, ss. 1-3.
- KARAMAĞARALI, Haluk, “Biz Bize”, *Mefkûre*, 29 Mart 1952, S. 23, ss. 1-4.
- KARAMAĞARALI, Haluk, “Büyük Vazife”, *Mefkûre*, S. 4, 10 Kasım 1951, ss. 1.
- KARAMAĞARALI, Haluk, “İlk Adım”, *Mefkûre*, S. 1, 20 Ekim 1951, ss. 1.
- KARAMAĞARALI, Haluk, “Üniversite Gençliğine Açık Mektup”, *Mefkûre*, S. 31, 10 Ocak 1953, ss. 1-3.
- KARATAŞ, Murat, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İç ve Dış Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, S. 32/11, Yaz 2022, ss. 303-323.
- KILIÇ, Murat, *Allah, Vatan, Soy Milli Mukaddesat” Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, “Ziya Gökalp ve Onu Tanımayanlar”, *Türk Yurdu*, S. 5-6, 1-15 Kasım 1942, ss. 185-193.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, “Ziya Gökalp’in Doğum Tarihi”, *Mefkûre*, S. 25, 12 Nisan 1952, ss. 1.
- KODAL, Tahir, “Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 52, Eylül 2014, s. 295-314.
- KORKUT, Şaman, “Tarihin Ne Garip Cilvesidir Ki”, *Mefkûre*, S. 19, 1 Mart 1952, ss. 2.
- LOKER, Erhan, “Dünya Görüşü Anlayışı”, *Mefkûre*, S. 13, 12 Ocak 1952, ss. 1-2.
- LOKER, Erhan, “İki Devir”, *Mefkûre*, S. 12, 5 Ocak 1952, ss. 1-2.
- LOKER, Erhan, “Türkçülüğün Sistemleşmesinde İlim Zihniyeti”, *Mefkûre*, S. 9, 14 Aralık 1951, ss. 1.
- LOKER, Erhan, “Türkçülüğün Teşkilatlanması”, *Mefkûre*, S. 6, 24 Kasım 1951, ss. 1-2.
- MÜSTECAPLIOĞLU, Adil “Kültür Hürriyeti”, *Gün*, 3 Kasım 1945, ss. 1.
- NERMİ, M. “Devletçilik Çıkmazı ve Demokrasi”, *Yeni İstanbul*, 13 Kasım 1950, ss. 1.
- NESİN, Aziz, “Arapça Ezan”, *Yeni Baştan*, S. 27, 8 Temmuz 1950, ss. 1-2.
- ORKUN, Hüseyin Namık, “Bir Nisan’ın Manası”, *Mefkûre*, S. 23, 29 Mart 1952, ss. 1-4.
- ORKUN, Hüseyin Namık, “Bugünkü Türkçülüğün Esaslarına Doğru”, *Özleyiş*, S. 7, Kasım 1947, ss. 142.
- ORKUN, Hüseyin Namık, “Her Irkın Üstünde Türk Irkı”, *Bozkurt*, S. 2, Haziran 1939, ss. 1-2.
- ORKUN, Hüseyin Namık, “Lafla Milliyetçilik Olmaz”, *Mefkûre*, S. 20, 8 Mart 1952, ss. 1.
- ORKUN, Hüseyin Namık, “Milli Benliğe Doğru”, *Mefkûre*, S. 2, 5 Mart 1952, ss. 1.
- ORKUN, Hüseyin Namık, “Milliyetçilerimiz”, *Kopuz*, S. 1, Nisan 1956, ss. 4.
- ORKUN, Hüseyin Namık, “Türk Ahlakı”, *Mefkûre*, S. 22, 22 Mart 1952, ss. 1-2.
- ORKUN, Hüseyin Namık, “Türk Gençliği Mefkûre Yolunda”, *Mefkûre*, S. 17, 16 Şubat 1952, ss. 1.
- ÖZALP, İsmail, “Kızıl Tehlike”, *Türkelî*, S. 11, 5 Mayıs 1952, ss. 7.
- ÖZDEMİR, Haydar, “Meziyetlerimiz”, *Türkelî*, S. 10, 20 Nisan 1952, ss. 7.
- ÖZDEMİROĞLU Kaya, “3 Mayıs”, *Mefkûre*, S. 29, 24 Mayıs 1952, ss. 3.
- ÖZDEMİROĞLU Kaya, “Bir Türk Milliyetçiler Derneği Şubesinin Açılış Töreninden Notlar”, *Orkun*, S. 51, Eylül 1951, ss. 12.
- RADO, Şevket “Parti Programı Varken”, *Akşam*, 25 Nisan 1951, ss. 2.
- SAFFET, F. “İrticayı Körükleyenler”, *Barış*, S. 2, 1 Mayıs 1950, ss. 8.
- SARINAY, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.
- SEFERCİOĞLU, Necmeddin, *Türk Milliyetçiler Derneği ve Kapatılış Davası*, Bilgeoğuz Yayınları, 2012.
- SEFERCİOĞLU, Necmeddin, “İlk Hamle”, *Mefkûre*, S. 31, 10 Ocak 1953, s. 2.
- SEFERCİOĞLU, Necmeddin, “Türk Milliyetçiler Derneği”, *Türk Yurdu*, Eylül 2011, Sayı 289.

TÜRK MİLLİYETÇİLERİNİ BİRLEŞTİRME HEDEFİNE YÖNELİK BİR ÜLKÜ HAREKETİ: MEFKÛRE DERGİSİ

- SOFUOĞLU, M. Zeki, “Komünizmle Mücadele Etmenin En İyi Şekli Nedir”, *Serdengeçti*, S. 10, Mayıs 1950, ss. 4.
- SOYSAL, Mümtaz, “Milliyetçilik”, *Yön*, S. 4, Ocak 1962, ss. 11.
- ŞADAN, İzzeddin, “Komünizmle Mücadele”, *Komünizme Karşı Mücadele*, S. 24, Ağustos 1951, ss. 2.
- ŞİBAY, Halim Sabri, “Ziya Gökalp’e Ait Bazı Hatıralar”, *Türk Yurdu*, S. 5-6, 1-15 Kasım 1942, ss. 134-136.
- ŞİMŞEK, Abdulazim, *Komünistin Eşkâli Türkiye’de Antikomünizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.
- TANRIKUT, Hasan, “Gelecek Yılların İçtimai ve Kültürel Bünyemizde Daha Büyük Gelişmelere Yol Açacağını Ummaktayız”, *Gün*, 3 Kasım 1946, ss. 1.
- TANYU, Hikmet “Amerika’da Din ve Dini Eğitim”, *Türk Yurdu*, S. 279/1, Aralık 1959, ss. 9-11.
- TOPALLIOĞLU, Abdülhadi “Arkadaşlara Çalışma Sahaları”, *Mefkûre*, S. 11, 29 Aralık 1951, ss. 1-2.
- TURAN, Osman, “Din ve Laiklik”, *Türk Yurdu*, S. 275/1, Temmuz 1959, ss. 1-3.
- TURAN, Osman, *Gafletten Uyanalım! Üniversitelerdeki Aşırı Solcu Hocalar Meselesi*, Doğu Matbaası, Ankara 1948.
- TURHAN, Mümtaz, “Köy Enstitüleri Masalı”, *Türk Yurdu*, S. 278/1, Kasım 1959, ss. 23-34.
- TÜMTÜRK, İsmet, “Komünizmle Mücadele”, *Orkun*, Ekim 1950, ss. 4.
- TÜMTÜRK, Niyazi “Orman Propagandamız”, *Mefkûre*, S. 29, 24 Mayıs 1952, ss. 4.
- Türk Milliyetçiler Derneği Tüzüğü*, Sebat Matbaası, Ankara 1951.
- TÜRKEŞ, Alparslan, 1944 Milliyetçilik Olayları, Kamer Yayınları, İstanbul 1992.
- TÜRKKAN, Refa Oğuz, “Türkçülüğe Bakışlar”, *Gök-Börü*, S. 1/1, Sontışrin 1942, ss. 5-6.
- UYGUR, Ali “Türk Milliyetçiler Derneği Sarsılmaz”, *Mefkûre*, S. 30, 20 Aralık 1952, ss. 1-4.
- YÜCEL Gökberk – BÖLÜKBAŞI, Yusuf Ziya “Türk Milliyetçiliğinde Yol Ayrımı: 3 Mayıs 1944 İrkçılık Turancılık Davası”, *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, S. 2/1, ss. 5-30.

Ek1: Mefkûre dergisinin 20 Ekim 1951 tarihli ilk sayısı.

TÜRK MİLLİYETÇİLERİNİ BİRLEŞTİRME HEDEFİNE YÖNELİK BİR ÜLKÜ HAREKETİ: MEFKÛRE DERGİSİ

Sahibi
Türk Milliyetçiler Derneği
Umumi Merkezi
Negrıyatı İfllen idare eden
Ateşoğlu Mehmet
İdare yeri
Yakal İfhanı 2. Kat 210°Nu.
Yılı 2 Sayı 31

MEFKÛRE

TÜRK MİLLİYETÇİLER DERNEĞİNİN ORGANIDIR.
Haftalık Gayri Siyasi Dergidir

Benim İmmetlim
dalâletle birleşmez.
Hozreti Muhammed

10. OCAK. 1953 - 10 Kuruş

ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNE AÇIK MEKTUP

İnkılâp namına istibdat yaratmaya ve vicdanla ra, kafalara tahakküme kalkmak ahlâksızca olduğu kadar da budalacadır. Bizim Cumhuriye timiz Sovyet tipi cumhuriyet değildir.

KARMAĞARALI

Kardaşlarım,
Size neslinizden ve içinizden biri olarak hitap ediyorum: Farkın sadece insan ömrünün en güzel çağı olan talebeliği altı-yedi yıl geride bırakmış olmanızdır. Bunu; yetişme şartlarımızın, heyecanlarımızın ve yaşadığımız hadiselere benzer olduğuna işaret etmek için kaydettim.

Hangimizin en çok sevdiğimiz, hocamızı kendimizden geçerek dinlediğimiz ders tarih değildi? Çünkü damarlarımızı yakan büyük millet olarak yaşamak ihtirasını ancak tarihimize daldığımız zaman tatmin edebiliyorduk. Türklüğün dünyaya istikamet verdiği; zayıfların sığınacağı ol duğu bayrağımızın refahın, saadetin adaletin sembolü olarak dalgalandığı günler şimdi mazide kalan uzak bir rüyadır. Türlü sebeplerle dağıldık çok tük. Türk tarihinin son yaprağı yazı lyordu. Fakat bu şerefli ve büyük yaşamak iradesi bize tam bir inkın sızlık içinde istiklâl harbimizi kazandırdı. Çok şükür bugün bayrağımızın altındayız.

Fakat her şey bitti mi?
Türk âleminde bakınız: Kırk - elli milyon Türk esirdir. En basit insan haklarından mahrum, eziliyorlar, sü-rülüyorlar, yokediliyorlar. Hesabı bilinmiyor ve sorulmuyor.

Ya Anadolu?.. Bu diyarda taş devrini yaşayanların bulunduğundan haberdar mısınız? Okuma yazma nis betini biliyor musunuz? Her yıl ve remin içimizden söküp aldığı kardaş sayısını söyleyebilir misiniz? Kültür istiklâline sahip olmayan bir milletin siyasi istiklâlinin eğreti olduğunu hiç düşündünüz mü?

Bunları, Anadolunun içinden gelen sizlerden daha iyi kim bilebilir? Maksadım yaralı yüreğinizi kanatmak değil; sizleri, neslimize düşen ağır mesuliyeti paylaşmaya çağırma ktır. Acıyı bütün hücrelerinde, tâ ca nevinde duyanlar, kendilerini Türklüğün maddî - manevî kurtulması kal kinması yoluna vakfedenler; bu muazzam dâva için bütün kuvvetleri, e mekleri birleştirmek zarureti önünde bir çatı altında toplandılar. Bu mukaddes ocağ, mâlûm gazetelerin ve içimizdeki Türk düşmanlarının ismi etrafında kıyamet kopardıkları Türk Milliyetçiler Derneği'dir. Burada sizin büyüğünüz - küçüğünüz hepsi münevver, binlercesi üniversite mezunu veya üniversiteli - onbin mefkûreci a rı gibi çalışıyor.

Gözünüzü yine tarihe çekeceğimizi Bilebildiğimiz zamanlardan beri düş manlarımızın bize tatbik ettikleri bir oyun var: Türkü Türke düşürmek... Bu oyuna geldiğimiz zaman daima yenilmiş ağyarın yüzünü güldürmüğüz. Bizi yıkan amillerin bağında bu zaafımız yer alıyor. Artık, geçmiş ders olsun, bu oyuna gelmeyelim. Son za manlardaki mel'un ve sinai tahrikat yine bir kardaş kavgası doğurmaya, Türkü Türke kırdırmaya müteveccih tir. Gençliği "İnkılâpçı, ve "İnkılâp düşmanı, olarak parçalamak istiyor lar. Bu yolda çalışanların bir kısmı da sizin içinizdedir. Tahrikâtın kaynağını işaret ediyoruz: Bu parçalanmadan menmün olacak, faydalanaacak kimler dir?

Mesele, üzerinde ciddiyetle durul masını icabettirecek ehemmiyettedir. Sizler vicdanınıza, mefkûreze tama men yabancî emellere âlet edilmek isteniyorsunuz.

Dileğimizin şudur:
Evelâ Türk Milliyetçiler Derne ğinin inkılâp düşmanlığı ve menleke te zararlı olduğu hakkında ne bildi ğinizi kendi kendinize sorunuz. Bun lar mevsuk mudur, yoksa beğineci ko lun propogandası mı? Ondan sonra si ze Dernek aleyhinde bulunanları sıkış tırınız: Söyledikleri neye dayanıyor? Mürteci olduğumuza dair tek misâl versinler. Hüsnüniyet sahibi ve ciddi bir münevver olarak meseleyi ele alır sanız aleyhte bütün söylenilenlerin bir anda tebahhur ettiğini göreceksiniz.

Bu sözlerim; tarafsız olanlar doğ ruyu ve Türklüğün menfaatını arayan lar içindir. Kastlı olanlarla, gençliği parçalamakta menfaat bulanlarla, A- tatürk sevgisini ve inkılâpları istia mar ederek onların ticaretini yapan larla ayrı konuşacağız.

Üniversitelileri temsile lâyık olma dıkları halde türlü tertiplerle başını za geçmenin yolunu bulmuş olanlara ve sözde Devrim'cilere huzurunuzda soruyoruz:
Niçin talebeliklari bir türlü bit- mez?
Şerefli insanlar için ölüm olan hangi suçlarla mahkemeye verilmiş lerdir?
İtalya seyahatinin içyüzü nedir?
Daima Atatürkün yolunda olduk larını söyledikleri halde niçin Ata- Sonu 3. sayfada

Cumhurbaşkanına Derneğe çekilen telgraf

Talebe Federasyonu temsilcilerinin Reaisicumbura ziyareti sırasında Derneğimiz aleyhine yalan ve iftiraya istinaden yapılan konuşma temsilcilerle beraber giden beş üyemiz tarafından tesbit edildikten sonra Umumi Başkan Said Bilgiç Reaisicumbura şu telgrafı çekmiştir:

**Sayın Celâl Bayar
Cumhurbaşkanı
ANKARA**

Türk milliyetçiliğinin fikriyatını yapmış zevattan müteşekkil bir heyet muvacehesinde Derneğimize irticaa taraftarlık ve komitacılık isnat eden Talebe Federasyonu müessesileriyle medenî insanlara has bir tarzda hesaplaş mağa hazırız. Bunların sizi ziyaretlerinde vaki iddialarını bir de bu isteğimizin işiğ altında tetkik buyurmanızı istirham ederim.

Hürmetlerimle.

TÜRK MİLLİYETÇİLER DERNEĞİ
Umumi Başkan
İsparta Milletvekili
SAİD BİLGİÇ

Ek2: Mefkûre dergisinin 10 Ocak 1953 tarihli son sayısı

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

**TÜRK MİLLİYETÇİLERİNİ BİRLEŞTİRME HEDEFİNE YÖNELİK BİR ÜLKÜ
HAREKETİ: MEFKÛRE DERGİSİ**

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 7, Sayı/Issue 13, Ocak/January 2025, ss. 153-178.

Geliş Tarihi–Received Date: 05.12.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 21.01.2025

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

F-86 UÇAKLARININ TARİHSEL SÜREÇTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1596576>

 ERCAN KOSTAK*

ÖZ

Tarih alanında bir boşluğu dolduracağı düşünülen bu makalede, Soğuk Savaş döneminde özellikle Kore Savaşı olmak üzere çok sayıda savaşa katılarak hava muharebelerinde başarılar elde eden ve dönemin en üstün özelliklerine ve performansına sahip, Türk Hava Kuvvetlerinin de envanterine giren yüksek irtifa av önleme uçağı F-86 ele alınmıştır. Çalışmada, bu uçağın Nort American Aviation tarafından üretilmesi ve ardından ABD Hava Kuvvetlerine teslim edilerek 1949 yılında dünya sahnesine çıkmasına yer verilmiştir. Sonrasında ABD'nin yanı sıra İtalya, Kanada ve Japonya gibi ülkelerin F-86'ların daha gelişmiş D, E, F, K modellerini üreterek dünyada askerî havacılık sektöründe söz sahibi olması ortaya konmuştur. Bu kapsamda F-86E'nin daha gelişmiş modellerinden seri üretimi yapılan F-86E Mk.2, Mk.4, Mk.5 ve Mk.6 modelleri açıklanmıştır. Bu uçakların ilerleyen süreçte 1954 yılında askerî yardım ile Türk Hava Kuvvetlerinin envanterine girerek ilk jet av önleme uçağı olması, bu dönemde kurulan 141. Filo Komutanlığı, 142. ve 143. Filo Komutanlıklarının bu uçaklar ile donatılması, 1954-1968 yılları arası dönemde yüz yedi adet uçağın Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı envanterine girmesi sonucunda Türk Hava Kuvvetlerinin bölgesinde güçlenmesi incelenmiştir. Ardından bu araştırma ile, bahse konu uçakların Türk Hava Kuvvetlerinin akrotim uçağı olarak öne plana çıkması, yurt içi ve yurt dışı uçuşlar sayesinde başarılar kazanması açıklanmıştır. Bu doğrultuda 1955-1964 yılları arasında gösteri uçuşları gerçekleştiren *Uçan Kuğular* akrotimi incelenmiştir. 1963 yılına kadar dört uçakla gösteriler yapan bu akrotim, 1964 yılında Almanya Savunma Bakanı'nın Akıncı Meydanı'nı ziyareti esnasında dokuz uçakla gösteri yapmış ve ilk dokuzlu akrotim olmuştur. 1964-1965 yıllarında gösteri uçuşları yapan *Yarasalar* akrotimi ise; beşli, dokuzlu ve son olarak Hava Kuvvetleri Komutanlığının elli beşinci kuruluş yıldönümü etkinlikleri kapsamında Ankara'da on ikili düzende akrobasi gösterileri yapmıştır. On iki uçakla gösteri yapan bu akrotim, Türk Hava Kuvvetlerinin en fazla uçakla akrobasi gösterisi yapan timi olarak tarihe geçmiştir. Müteakiben tarihte derin izler bırakan ve ABD yapımı F-86 savaş uçağı ile Rus yapımı MIG-15 savaş uçağının mücadelesine sahne olan Kore Savaşı anlatılmıştır. Bu savaşa sonradan dâhil olan F-86'ların savaşın gidişatını değiştirerek MIG-15'lere karşı performans bakımından nasıl üstünlük sağladığından bahsedilmiştir. Daha sonra 1964 Kıbrıs Hava Harekâtı'na yer verilmiştir. Bu harekât kapsamında F-86 uçaklarının icra ettiği hava savunma ve devriye görevleri ile caydırıcılık sağlayarak elde ettiği başarılar açıklanmıştır. Aynı zamanda F-86 uçaklarının katıldığı savaşlarda yaşanan hava muharebelerinde diğer uçaklara sağladığı üstünlük incelenmiştir. Bu uçaklar, dünyada birçok ülke tarafından kullanılmış, ABD Hava Kuvvetlerinde F-15 uçakları ile yer değiştirmiştir. 1968 yılında Türk Hava Kuvvetleri envanterinden çıkarılan F-86'lar, son olarak 1994 yılında Bolivya Hava Kuvvetlerinin envanterinden çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: F-86, Amerika Birleşik Devletleri, Kıbrıs, Kore Savaşı, MIG-15, Türk Hava Kuvvetleri.

THE PLACE AND IMPORTANCE OF F-86 PLANES IN THE HISTORICAL PROCESS

ABSTRACT

This article is thought to fill a gap in the field of history, the F-86 high-altitude anti-hunting aircraft, which participated in many wars during the Cold War, especially the Korean War, achieved success in air combat and

* Dr., Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: ekostak14@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7135-9676.

F-86 UÇAKLARININ TARİHSEL SÜREÇTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

had the most superior features and performance of the period and was included in the inventory of the Turkish Air Force, is discussed. taken. In the study, it is mentioned that this aircraft was produced by North American Aviation and then delivered to the US Air Force and appeared on the world stage in 1949. Afterwards, it was revealed that countries such as Italy, Canada and Japan, as well as the USA, had a say in the world military aviation industry by producing more advanced D, E, F and K models of F-86s. In this context, the serially produced F-86E Mk.2, Mk.4, Mk.5 and Mk.6 models, which are more advanced models of the F-86E, were announced. In the following period, these aircraft entered the inventory of the Turkish Air Force with military aid in 1954, becoming the first jet fighter interceptor aircraft, and the 141st Fleet Command, 142nd and 143rd Fleet Commands established during this period were equipped with these aircraft, and in the period between 1954 and 1968. As a result of the entry of 107 aircraft into the Turkish Air Force inventory, the strengthening of the Turkish Air Force in its region was examined. Then, with this research, it was explained that the mentioned aircraft came to the fore as acroteam aircraft of the Turkish Air Force and gained success thanks to domestic and international flights. In this regard, the *Flying Swans* acroteam, which performed demonstration flights between 1955 and 1964, was examined. This acroteam, which performed demonstrations with four aircraft until 1963, performed with nine aircraft during the visit of the German Minister of Defense to Akıncı Square in 1964 and became the first acroteam with nine aircraft. The *Bats* acroteam made demonstration flights in 1964-1965; He performed aerobatic shows in groups of five, nine and finally twelve in Ankara as part of the 55th anniversary events of the Air Forces Command. This acrobatics team, which performed with twelve aircraft, went down in history as the team that performed aerobatic demonstrations with the most aircraft in the Turkish Air Force. Subsequently, the Korean War, which left deep traces in history and witnessed the fight between the US-made F-86 war plane and the Russian-made MIG-15 war plane, was described. It was mentioned how the F-86s, which joined this war later, changed the course of the war and gained superiority in terms of performance against the MIG-15s. Later, the 1964 Cyprus Air Operation was included. Within the scope of this operation, the successes achieved by F-86 aircraft in providing deterrence through air defense and patrol missions were explained. At the same time, the superiority provided by F-86 aircraft over other aircraft in air combats in the wars in which they participated was examined. These aircraft were used by many countries around the world and were replaced by F-15 aircraft in the US Air Force. F-86s were removed from the Turkish Air Force inventory in 1968 and were last removed from the Bolivian Air Force inventory in 1994.

Keywords: F-86, United States, Cyprus, Korean War, MIG-15, Turkish Air Force.

GİRİŞ

F-86, Nort American Aviation tarafından tasarlanan ve ilk defa geriye eğik kanatlı olarak üretilen bir av önleme ve muharebe uçağıdır. İlk uçuşunu 1 Ekim 1947 tarihinde yapmıştır. İlk üretilen model 20 Mayıs 1948 tarihinde havalanmış ve 15 Eylül 1948 tarihinde F-86A uçağı 670 mil/saat havada kalarak dünya rekoruna imza atmıştır.¹

İlk olarak F-86A modelinin seri üretimi gerçekleştirilmiş ve 1949 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Hava Kuvvetlerinin envanterine toplam beş yüz elli dört adet olarak girmiştir. Bu uçaklarla donatılan ilk birlik Kaliforniya March Hava Üssü'ndeki 1. Av Birliğine bağlı 94. Av Filosu olmuştur. Bahse konu birlik hava muharebelerinde en üstün başarıyı yakalamıştır. Bu birliği Langley, Kirtland ve Otis Hava Üsleri takip etmiştir. 1951 yılından itibaren F-86A'lar F-86E'lerle değiştirilmeye başlanmıştır. İlk uçuşunu 23 Eylül 1950 tarihinde gerçekleştiren F-86E modeli toplam üç yüz otuz altı adet üretilmiştir.²

North American Aviation ile Canadair Ltd. arasında yapılan sözleşme ile Kanada tarafından Ocak 1951 ile Ağustos 1952 tarihleri arasında toplam üç yüz elli adet F-86E Mk.2 modeli lisanslı olarak üretilmiştir. ABD versiyonunda olduğu gibi tamamı hareketli kuyruk kanatları olan ve J47-GE-13 turbojet motoru ile donatılmış bir uçaktır. Bu uçaklarla donatılan Kanada Kraliyet Hava Kuvvetlerinin filoları İngiltere, Fransa ve Almanya'da görev yapmıştır. Kore Savaşı esnasında ABD Hava Kuvvetlerinin F-86 sıkıntısı çekmesi nedeniyle Şubat 1952'de altmış adet F-86E Mk.2 Kanada'da üretilip ABD'ye gönderilmiştir.³

Seri üretime geçilen F-86E modelleri; F-86E Mk.2, Mk.4, Mk.5 ve Mk.6'dır. Kanada üretimi olan ve o güne kadar takılan en güçlü motor olarak nitelendirilen Orenda 3 turbojet motorunu kullanan uçak F-86E Mk.3 olarak adlandırılmıştır. J47-GE-13 turbojet motoru kullanan F-86E Mk.4 modelinin farklılıkları kokpit klima tesisatının iyileştirilmesi, pusula, otomatik kabin basınçlandırma kontrolü ve otomatik kanopi fırlatma sistemidir. İlk uçuşunu 28 Ağustos 1952 tarihinde yapan F-86E Mk.4 modelinden dört yüz otuz sekiz adet üretilmiştir. Kanada üretimi F-86E Mk.5 modeli Orenda 3 motorunu kullanmış ve Kanada Kraliyet Hava Kuvvetleri için üç

¹ Defense Here, "F-86 Sabre", <https://www.defensehere.com/tr/>. Erişim Tarihi: 25.09.2024 sa. 15:00.

² Marcelle Size Knaack, "II. Dünya Savaşı Sonrası Savaş Uçakları, 1945-1973", *ABD Hava Kuvvetleri Uçak ve Füze Sistemleri Ansiklopedisi*, C. 1, Hava Kuvvetleri Tarihi Ofisi, Washington, DC 1978, s. 53-60.

³ *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, "F-86", Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009, s. 2-3.

yüz yetmiş adet üretilmiştir. Kanada üretimi F-86E Mk.6 modeli, 7275 libre statik itiş gücü sağlayan Orenda 14 turbojet motoruyla donatılmıştır. Bu model, 710 mil/saat maksimum hıza ve 55.000 feet servis tavanına sahiptir. F-86E Mk.6 uçağı, ilk tırmanma oranı dakikada 11.800 feet ile tüm F-86 modelleri içerisinde en yüksek performansa sahiptir. Bu modelden Kanada Kraliyet Hava Kuvvetleri için iki yüz doksan iki adet üretilmiştir. F-86E modelini F-86F modeli izlemiştir. F-86F'ler seri içinde en çok üretilen model olup toplam iki bin beş yüz otuz dokuz adet üretilmiştir. Bu modelin bir önceki modelle arasındaki temel farklar; J47-GE-27 tipinde daha güçlü motorlarla donatılması ve kanatların ön uçlarında bulunan slatların tamamen kaldırılıp sabit kanata geçilmesidir.⁴

Diğer taraftan, Japon firması Mitsubishi, Japon Savunma Hava Kuvvetleri için North American Aviation'dan gelen parçaları monte etmek suretiyle üç yüz adet F-86F uçağı üretmiştir. İtalyan FIAT Firması da benzer şekilde İtalya, Almanya, Fransa ve Hollanda Hava Kuvvetleri için toplam iki yüz yirmi bir adet F-86K modeli uçak üretmiştir. F-86 üreten bir başka firma ise Avustralya'da bulunan Commonwealth Aircraft Corporation-CAC firmasıdır. Mk.30/31/32 olarak adlandırılan bu modellerden yüz on iki adet üretim gerçekleştirilmiştir. Rolls Royce Avon turbojet motoruyla donatılmış bu uçaklara iki adet 30 mm.lik Aden otomatik top monte edilmiştir. Kanat altlarına da AIM-9 Sidewinder havadan havaya güdümlü füze kullanabilecek pilonlar yerleştirilmiştir.⁵

F-86 uçağının diğer bir varyasyonu da F-86D av-önleme uçağıdır. Bu uçak, F-102 Delta Dagger uçakları hizmete girmeden önce Sovyetler Birliği bombardıman filolarına karşı Kuzey Amerika Kıtası'nı korumak amacıyla tasarlanmış ve üretilmiştir. ABD Hava Kuvvetleri envanterinde toplam bin dört yüz beş adet olan uçak mevcudun yaklaşık üçte ikisini oluşturmuştur. Uçak, J47-GE-13 turbojet motorunun afterburnerlı versiyonu ile donatılmış olup yirmi dört adet 2.75 inçlik Mighty Mouse güdümsüz havadan havaya roket taşıyabilmektedir. Üç yüz kırk bir adet üretilen F-86K modeli ise F-86D modelinin ihracat için geliştirilmiş varyasyonudur.⁶

F-86 uçağı üreten ülkeler, uçağın tipi, üretilen miktar ve üretim yılı aşağıda yer alan tablodaki gibidir:⁷

ÜLKE	UÇAĞIN TİPİ	ÜRETİLEN MİKTAR	ÜRETİM YILI
ABD	XFJ-1	3	1946
ABD	XP-86	3	1946
ABD	FJ-1	30	1947
ABD	P-86A	554	1948
ABD	YF-86D	2	1949
ABD	F-86D	1.950	1950
ABD	YF-93A	2	1950
KANADA	CL-13 Mk.1	1	1950
ABD	F-86E	336	1951
ABD	XFJ-2B	1	1951
KANADA	CL-13 Mk.2	350	1951
KANADA	CL-13 Mk.2	1	1951
ABD	F-86F	2.539	1952
ABD	XFJ-2	2	1952
ABD	FJ-2	200	1952
KANADA	CL-13 Mk.4	438	1952
ABD	YF-86H	2	1953
ABD	F-86H	473	1953
ABD	FJ-3	458	1953
KANADA	CL-13A Mk.5	370	1953
ABD	XFJ-4	2	1954

⁴ Age., s. 4.

⁵ Age., s. 4-5.

⁶ Knaack, age, s. 69-77.

⁷ Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri, "F-86", s. 10.

F-86 UÇAKLARININ TARİHSEL SÜREÇTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

ABD	FJ-4	150	1954
KANADA	CL-13B Mk.6	655	1954
ABD	F-86K	341	1955
İTALYA	F-86K	221	1955
ABD	FJ-4B	222	1956
TOPLAM		9.860	

Sonuç olarak; muhtelif ülkeler tarafından 1946-1956 yılları arasında dokuz bin sekiz yüz altmış adet F-86 uçağı üretilmiş olup bu uçaklar çalışmanın devamında belirtilen birçok muharebe ve savaşlarda görev almıştır. Yine bu süreçte Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı envanterine giren ve 1954-1968 yılları arasında görev yapan F-86 uçağı sayısı yedi adettir.

Çalışma konusunun belirlenmesinin ardından aynı konuda bugüne kadar yapılan çalışma olup olmadığı araştırılmış, neticesinde bu konunun detaylı olarak ele alınmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Müteakiben bu doğrultuda döneme ait arşiv, kitap, makale, gazete ve yüksek lisans/doktora tezleri incelenmiş, ulaşılan bilgiler sınıflandırılarak kullanılmıştır. Ayrıca, internet ortamı üzerinden inceleme yapılmış, ilgili kurumların WEB sayfalarından istifade edilmiştir. Bu makale ile F-86 uçaklarının; Soğuk Savaş döneminde Türkiye dâhil birçok ülke tarafından neden tercih edildiği, özelliklerinin neler olduğu, akrotim faaliyetlerinde nasıl ön plana çıktığı, bu dönemde yaşanan Kore Savaşı ve diğer savaşların sonuçlarına nasıl etki ettiği ve buna bağlı olarak tarihte nasıl iz bıraktığı gibi sorular yanıtlanmaya çalışılmıştır.

1. F-86 Uçağının Üretim Gereksesi ve Çağdaş MIG-15 Uçağı ile Mukayesesi

Dünyada İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bloklar ortaya çıkmış ve ülkeler; Batı Bloğu/Kapitalist Blok; Doğu Bloğu/Komünist Blok şeklinde kutuplaşmıştır.⁸ Bu dönemde, Batı Bloğu ABD liderliğinde ve Doğu Bloğu SSCB liderliğinde olacak şekilde siyasi, askerî, ekonomik, ideolojik vb. her bakımdan şekillenmiştir.⁹ ABD ile SSCB arasında yaşanan bloklaşmayı takiben dünya *Soğuk Savaş* ortamına evrilmiştir. Bu ortamda SSCB'nin yayılmacılığının Doğu Avrupa istikametinde hızla ilerlemesi ABD'yi endişelendirmiştir.¹⁰ Bunun için ABD, SSCB savaş uçaklarından gelen hava tehditlerine karşı koymak için hızlı, güvenilir, yüksek manevra kabiliyetine sahip üstün nitelikli jet uçaklarına ihtiyaç duymuştur.

F-86 uçağının çağdaş MIG-15 SSCB tarafından geliştirilmiştir. İlk uçuşunu 1947 yılında gerçekleştiren bu uçak en çok sayıda üretilen jet savaş uçaklarından biri olup lisans altında üretilenler dâhil on sekiz bin adetten fazla üretilmiştir. Alman firması Focke Wulf'un Ta-183 tasarımı esas alınarak geliştirilen uçakta Rolls Royce Nene radyal turbojet motorunun SSCB kopyası olan Klimov RD-45 bulunmaktadır. Kore Savaşı'nda Kuzey Kore Kuvvetleri tarafından yaygın bir biçimde kullanılan MIG-15'ler F-86 ile birlikte döneminin en iyi hava muharebe ve av uçağı olarak kabul edilmektedir. Uzun yıllar SSCB ve müttefik ülkelerin hava kuvvetlerinin temel av uçağı olmuştur.¹¹

Birinci nesil MIG-15 ve F-86, benzer performansa sahip uçaklardır. Bu uçaklar, radarı veya kendini koruma özelliği olmayan temel aviyonik sistemlere sahip uçaklar olup top, makineli tüfek, güdümsüz bomba ve roketlerle donatılmıştır. Her iki uçak kıyaslandığında; MIG-15'ler daha güçlü toplar kullanmasına rağmen atış sürati F-86'dan daha düşüktür. MIG-15'lerin kullandığı mermiler çok daha etkilidir. F-86'nın atış sürati fazla iken MIG-15'in durdurma etkisi daha yüksektir. Yüksek irtifada MIG-15, F-86'ya göre daha üstün ve daha iyi bir dönüş hızına sahiptir. MIG-15, formasyonları genellikle elli bin feet tavan irtifasına kadar çıkarak yapabilirken, F-86'nınki yaklaşık 5.000 feet aşağıda kalmıştır. Bu sebeple MIG-15'ler irtifa avantajına sahip olmuştur. MIG-15'ler F-86'ların ulaşamayacağı kadar dik bir şekilde tırmanarak bir saldırıyı kesebilme kabiliyetine haizdir. F-86'lar, otuz bin feet'in altında daha üstün manevra kabiliyetine sahip iken, MIG-15'ler daha üstün tırmanma hızını korumuştur. Bu nedenle, MIG-15 tırmanarak bölgeyi terk ederken, F-86 yaptığı savunma manevrası ile daha kısa zamanda dönüş gerçekleştirebilmektedir. F-86'nın, pilot için anti-'G' koruması sağlaması MIG-15'e

⁸ Baskın Oran "Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1:1945-1960", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, C. 1, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 480-486; Sinem Çelik, "Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye'de NATO Şüpheliği", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 25, Haziran 2023, s. 97.

⁹ Suat İlhan, *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık, Bir Millet Uyanyor*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2007, s. 118; Hüriyet Konyar, *Ulus Gazetesi CHP ve Kemalist İlkeler*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1999, s. 21.

¹⁰ Ercan Kostak, "Soğuk Savaş Döneminde Savunma İttifakı Olarak NATO'nun Kurulması ve Türkiye'nin Üyeliğine Giden Yol", *History Studies Dergisi*, C. 16, S. 2, 2024, s. 202-203; Derya Gonca Peksarı, *NATO'nun Değişen Konsepti*, Asil Yayınları, Ankara 2007, s. 1.

¹¹ *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri, "F-86"*, s. 15.

göre bir avantaj teşkil etmiş, F-86 için yaklaşık 6 'G'lik sürekli bir dönüş manevrası MIG-15'ten kaçmak için yeterli olmuştur.¹²

2. F-86 Uçağının Genel Özellikleri

- Personeli: 1
- Boy: 37 feet (11.4 m.)
- Genişliği: 37 feet
- Yüksekliliği: 14 feet
- Kanat Alanı: 313,4 m²
- Boş Ağırlılığı: 10.093 lb.
- Yüklü Ağırlılığı: 16.500 lb.
- Motoru: 1 × General Electric J47-GE-27 Turbojet
- Depo Kapasitesi: 435 galon
- Maksimum Hızı: 1072 km/s
- Menzili: 1.525 mil
- Havada Kalış Süresi: Azami 2 saat
- Tırmanma Oranı: Deniz Seviyesinde 9.000 feet
- Silahları: 6 Adet 50 Kalibrelik Makineli Tüfek ve 8 Adet 5 İncelik Roket.¹³

3. F-86E Uçağının Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığının Envanterine Giriş

NATO, SSCB'nin yayılcı politikalarına karşı batılı ülkeler tarafından 4 Nisan 1949'da kurulmuştur.¹⁴ Türkiye, SSCB'nin tehditlerine engel olmak suretiyle güvenliğini garanti altına almak, batıya dönük politika yürütmek, iktisadi ve askerî yardım sağlamak ve ordusunu modernize etmek amacıyla, NATO'ya üye olmak istemiş¹⁵ ve Mayıs 1950'de ilk başvurusunu yapmıştır.¹⁶ 18 Şubat 1952 tarihinde ise resmi olarak NATO üyesi olunmuştur.¹⁷ Türkiye'nin NATO üyesi olması istikrarlı bir biçimde sürdürdüğü dış siyaset anlayışının bir yansıması olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin NATO'ya girişi, iç ve dış politikada önemli sonuçlar meydana getirmiş, Türkiye'nin yalnızlığına son vermiştir. Türkiye ile ABD arasında ikili ilişkiler iyi yönde gelişmiş ve ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik politikasında Türkiye en yakın müttefiki durumuna gelmiştir.¹⁸ 1950-1960 yılları arası periyotta, Türk Silahlı Kuvvetlerinin gelişimi/değişimine katkıda bulunan en önemli olay, Türkiye'nin NATO'ya girişi olmuştur.

Türkiye'nin NATO üyesi olduğu bu dönemde Türk ordusunun silah, teçhizat ve malzemesinin istenilen seviyede olmadığı, personelin ise modern bir savaş için gerekli olan eğitime sahip olmadığı görülmüştür. Gelişmiş ülkelerin orduları teknoloji eksikliğini ve makine yoğun bir yapılanma içerisinde iken Türk ordusu, emek merkezli bir yapılanmaya sahiptir. Bu vaziyet NATO'ya üye olunmasının ardından hızlı bir değişim ve modernleşme süreci ile aşılma çalışılmıştır. Türkiye'nin NATO'ya entegrasyonu doğrultusunda genelde Türk Silahlı Kuvvetlerinin, özelde ise Türk Hava Kuvvetlerinin; silah sistem, teşkilat, eğitim, lojistik ve ikmal gibi birçok alanda değişim ve dönüşümüne başlanmıştır. Hava Kuvvetleri Komutanlığı kısa bir süre içinde NATO standartlarına ulaşılması yönünde hızlı adımlar atmıştır. Savaş yıllarında eksikliklerini gören Türk Hava Kuvvetleri, yeni teçhizat ve malzemeler almış, diğer yandan yurt dışından gelen yabancı uzmanlara birlik ve kurumlarında görev vermiştir. NATO kapsamında gelen silah ve malzemelerin Türk personele kullanımının öğretilmesi kapsamında; eğitim, ikmal ve lojistik sistemi yeniden yapılandırılmıştır. Hava Kuvvetleri Komutanlığında; radar, pilot, ikmal ve lojistik alanlarında özel eğitim sunan okullar açılmış, aynı zamanda birçok subay ve astsubay eğitim maksadıyla yurt dışına gönderilmiştir.¹⁹

¹² Aircrew Interview, "MIG-15 ve F-86", <https://www.aircrewinterview.tv/magazine/mig-15-vs-f-86>. Erişim Tarihi: 10.01.2025 sa. 13.35.

¹³ TürkçeBilgi, "F-86", https://www.instagram.com/herkesicinhavacilik/p/CJquUyfbJZd/?img_index=1. Erişim Tarihi: 25.09.2024 sa. 15:40; *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, "F-86", s. 35.

¹⁴ Yusuf Sarıay, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 70-71; Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara 1990, s. 16; George Mcghee, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, çev. Belkis Çorakçı, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1992, s. 113; Lord Ismay, *NATO-İlk Beş Sene (1949-1954)*, çev. Suat Bilge, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956, s. 17.

¹⁵ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, C. 1, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 543; Haluk Ülman, "NATO ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 4, 1967, s. 148-149.

¹⁶ Erol Mütercimler ve Mim Kemal Öke, *Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Alfa Yayınları, İstanbul 2004, s. 85; İsmail Efe, "NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri", *History Studies Dergisi*, C. 2, S. 11, Nisan 2019, s. 610.

¹⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasal Tarihi (1914-1980)*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s. 521; *Düstur*, 3. Tertip, C. 33, s. 314-315; *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, C. 13, Toplantı: 2, 41. Birleşim, S. 18, Şubat 1952, s. 313.

¹⁸ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 250.

¹⁹ Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1952-2020)*, C. III, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Ankara 2020, s. 1; Ercan Kostak, *Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'nin Askerî Teknoloji Kaynakları (1946-1990)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2023, s. 350.

F-86 UÇAKLARININ TARİHSEL SÜREÇTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

1952 yılından itibaren Türkiye'nin NATO'ya girmesi ile birlikte Hava Kuvvetleri Komutanlığı envanterinde bulunan pervaneli uçakların yerine jet uçaklarına geçiş süreci başlamıştır.²⁰ Ardından envantere ilk giren sekiz adet F-84G uçağı 29 Mart 1952 tarihinde Türkiye'ye gelmiştir. Bu uçaklar, aynı yıl içinde gelen diğer uçaklarla birlikte Balıkesir'de bulunan 9'uncu Ana jet Üs Komutanlığına bağlı 191., 192. ve 193. Filo Komutanlıklarına yetmiş beş adet olarak konuşlandırılmıştır.²¹

1954 yılına gelindiğinde, gelişen NATO-Türkiye ilişkileri çerçevesinde İtalya'da bulunan NATO Hava Kuvvetlerinin merkezindeki toplantılara Hava Kuvvetleri Komutanı seviyesinde iştirak edilmesine başlanmıştır. Bu doğrultuda Ocak 1954'te Napoli'de gerçekleştirilen NATO Güney Avrupa Müttefik Hava Kuvvetleri toplantısına Türk Hava Kuvvetlerini temsilen ilk defa Hava Kuvvetleri Komutanı Hava Korgeneral Fevzi Uçaner katılmıştır.²² NATO üyeliğinin sonucu olarak, Türk Hava Kuvvetleri envanterinde yer alan mevcut uçakların ileri teknoloji ürünü uçaklarla yeniden modernize edilmesi amacıyla değiştirilmesi kararı alınmıştır. Bu çerçevede hizmet dışına çıkarılan mevcut Mosquito uçakları ve malzemeleri satılarak elden çıkarılmıştır.²³

NATO Konseyi'nin kararı ile askerî yardım kapsamında Kanada tarafından ilk parti olarak gönderilen toplam altmış iki adet F-86E uçağının 18 Temmuz 1954 tarihinde Türk Hava Kuvvetlerine teslimi münasebetiyle Eskişehir'de bir tören düzenlenmiştir.²⁴ Törende Kanada Başbakanı Luis Saint Laurent, Kanada Büyükelçisi Herbert O. Moran ve Başbakan Yardımcısı Fatih Rüştü Zorlu ülkeleri adına bir konuşma yapmıştır. Sonrasında Başbakan Adnan Menderes, Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Fevzi Uçaner'e hitapla bir kutlama telgrafı göndererek şu ifadelerle yer vermiştir; *Kanada Hükümeti'nin Hava Kuvvetlerimize yapmakta olduğu yardımın ilk kafilesini teşkil eden tayyarelerin Hava Ordumuz için hayırlı ve uğurlu olmasını dilerken, başta zataliniz olmak üzere bütün Hava Kuvvetleri mensupları arkadaşlarınıza derin bir itimat ile mukaddes vazifelerinde fevkalâde başarılar temenni ederim.*²⁵

Törenin ardından 1954 yılında Eskişehir Meydanı'nda 4. Hava Üs Komutanlığına bağlı 141. Filo Komutanlığı, 1955 yılında 142. ve 143. Filo Komutanlıkları F-86E uçakları ile teçhiz edilmiştir.²⁶ 11 Eylül 1956 tarihinde 142. Filo Komutanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığının emriyle bağlı olduğu 44. Uçuş Grup Komutanlığı Karargâhı ve 143. Filo Komutanlığı ile beraber Merzifon Meydanı'na intikal etmiştir. 4. Hava Üs Komutanlığı ve 141. Filo Komutanlığı ise Eskişehir Meydanı'nda görevini sürdürmüştür.²⁷

5 Ekim 1960 tarihinde 141. Filo Komutanlığı Akıncı Meydanı'na (Mürted/Ankara) intikal etmiştir. 1963 yılında F-104G uçaklarının envantere girmesine ve 144. Filo Komutanlığının kurulmasına kadar Akıncı Meydanı'nda devam edilmiştir. Temmuz 1963'te kadrosunda bulunan F-86E uçaklarını Merzifon'da konuşlu 5. Hava Üs Komutanlığına devreden 141. Filo Komutanlığı F-104G uçaklarıyla donatılmıştır. *Kuşu* olan çağrı adı da *Kobra* olarak değiştirilmiştir.²⁸

144. Filo Komutanlığında F-86'nın yerine geçen F-104G uçağı, Hava Kuvvetlerinin ilk radarlı uçağıdır. 1963-1996 yılları arasında dört yüz otuz üç adet uçak envantere kazandırılmıştır. ABD'nin askerî yardımından temin edilen ilk F-104G uçakları Temmuz 1963'te 144. Filo Komutanlığında hizmete girmiştir. Böylelikle Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı iki Mach uçuş hızı ile tanışmıştır. İtalya'dan F-104S uçaklarının temini yapılmış, CF-104 uçakları ise 1985 yılında envantere girmiştir. Bu uçaklar 1994 yılında envanter dışı bırakılmıştır.²⁹

²⁰ *Türk Hava Kuvvetleri Dergisi*, "Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi", *Türk Hava Kuvvetleri 100'üncü Yıl Özel Sayısı*, S. 367, 2011, s. 64; *Cumhuriyet'in 100. Yılında Millî Savunma Bakanlığı*, Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2023, s. 179; *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Yay. Haz. Cemalettin Taşkıran, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 208.

²¹ Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, *Türk Hava Kuvvetleri*, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara 2022, s. 24; Stuart Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, 1. Baskı, Ankara 2002, s. 314; Hulusi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler (1946 Yılından 1960 Yılına Kadar)*, C. 4, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2006, s. 11; Mehmet Özel, *Türk Ordusu*, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 200.

²² BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), 30.18.1.2/134.114.10, 18.01.1954. Bkz. Ek 3.

²³ BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), 30.18.1.2/137.81.13, 11.10.1954. Bkz. Ek 4.

²⁴ *Hava Kuvvetleri Dergisi*, "Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)", *Hava Kuvvetleri'nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı*, S. 338, Haziran 2001, s. 72.

²⁵ İsmet Yavuz, "Türk Semalarının Yeni Kartalları", *Hava Dergisi*, C. 45, S. 175, Ekim 1954, s. 52; *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, "F-86", s. 33.

²⁶ Ercan Kostak, *Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'nin Askerî Teknoloji Kaynakları (1946-1990)*, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale 2023, s. 178; Ole Nikolajsen, *Turkish Military Aircraft Since 1912*, The Netherlands 2005, s. 293; Kaymaklı, *age*, s. 131, 138, 147.

²⁷ *Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri*, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, C. 5, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009, s. 5; Kurt vd., *Kuruluşundan Günümüze*, s. 52; Emin Kurt, *Türkiye'de Ana Jet Üslerinin Kuruluşu ve Gelişimi (1951-2010)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011, s. 56, 105; *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, "F-86", s. 46.

²⁸ *Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri*, C. 5, s. 6; *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, "F-86", s. 42.

²⁹ *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, "F-104 Star Fighter", Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009, s. 49-52; *Hava Kuvvetleri Dergisi*, "Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)", s. 73.

1 Kasım 1961 tarihinde Merzifon'daki 142. ve 143. Filo Komutanlıklarından müteşekkil 44. Uçuş Grup Komutanlığı, 5. Hava Üs Komutanlığı adını almış ve üs teşkilatına geçilmiştir.³⁰

İlerleyen süreçte F-5 uçağı, 1965 yılından itibaren iki yüz otuz iki adet olacak şekilde Türk Hava Kuvvetlerine katılmıştır. Bu uçaklar 23 Kasım 1966 tarihinde Atlantik Okyanusu'nu ilk defa havadan katetmiştir. 1966-1971 yılları arası dönemde Coşkun Akrotimi bu uçaklar ile oluşturulmuştur. 2002 yılında kırk sekiz adet uçak modernizasyona tabi tutularak F-5 2000 olarak adlandırılmıştır.³¹

8 Aralık 1966 tarihinde F-5 uçakları ile modernize edilen 142. ve 143. Filo Komutanlıkları Merzifon Meydanı'nda göreve devam etmiştir. 16 Mart 1967 tarihinde Hava Kuvvetleri Komutanlığı tarafından, 141. Filo Komutanlığının Akıncı Meydanı'ndan Balıkesir Meydanı'na intikali ve 9. Hava Üs Komutanlığı teşkiline girmesi emredilmiştir. Ardından 9 Ağustos 1967 tarihinde gerçekleşen intikal sonrasında 141. Filo Komutanlığına *Darbe Filosu* rolü verilmiştir. 1968 yılında Türk Hava Kuvvetleri envanterinde bulunan son yirmi adet F-86E uçağı da servis dışına çıkarılmış ve böylece bu uçakların kullanımı sona ermiştir.³²

F-102 uçağı ise, 1968 yılında kırk dokuz adet olarak envantere alınmıştır. Bu uçaklar, Türk Hava Kuvvetlerinin her türlü havada önleme yapabilen delta kanada sahip uçaklarıdır. 1979 yılında envanter dışına çıkarılmıştır.³³

4. Türk Hava Kuvvetlerinde F-86 Akrobasi Faaliyetleri

Hava Kuvvetlerinde akrobasi gösterilerinin başlangıcı 1914 yılına kadar uzanmaktadır. 5 Mart 1914 tarihinde ilk akrobasi gösterisi Pilot Teğmen Fazıl Bey tarafından dört yüz metre irtifada viril hareketi yapılarak gerçekleştirilmiştir.³⁴

11 Temmuz 1926 tarihinde akrobasi hareketlerine ilişkin ilk talimatı Hava Kuvvetleri Müfettişi Kurmay Albay Muzaffer Ergüder yayımlamıştır. Talimat doğrultusunda akrobasi hareketlerinin Eskişehir ve İzmir hava birliklerinde görev yapan en kıdemli pilotların yönetiminde gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca akrobasiye başlamak için pilotun savaş uçağı ile en az 100 saat yalnız uçuş yapması gerektiği kararlaştırılmıştır. Dünyada 1930'lu yıllarda tek uçaklı hava gösterilerinin yerini çok uçaklı hava gösterileri almaya başlamıştır. Ferdî gösterilerin çoğunluğunu siviller meydana getirirken akrobasi takımları çoğunlukla askerî uçaklar ile pilotlardan teşkil edilmiştir. Türkiye'de 1926 yılında toplu bir biçimde ilk akrobasi çalışmalarına başlanmıştır. O dönemde Hava (Uçuş) Okulunda görevli Pilot Teğmen Enver (Akoğlu) liderliğinde Pilot Teğmen Tekin'in (Arıburun) de yer aldığı bir grup havacı tarafından akrobasi hareketleri gerçekleştirilmiştir.³⁵ Türk Hava Kuvvetlerinin envanterine jet uçaklarının girmesiyle beraber Batılı ülkelerin ordularındaki hava akrobasi filoları gibi Türkiye'de de hava akrobasi filoları oluşturularak gösteri uçuşlarına başlanmıştır.

4.1. Uçan Kuğular Akrotiminin F-86E Uçakları ile Faaliyetleri

Türk Hava Kuvvetlerinde ilk akrotim, 1952 yılında F-84G uçakları ile gösteri yapan *Millî* çağrı adlı akrotim olmuştur. 1952 yılından günümüze kadar Hava Kuvvetleri Komutanlığında yedi adet akrotim oluşturulmuştur. Bunlar; Millî Akrotimi (F-84G/1952-1962), Uçan Kuğular Akrotimi (F-86E/1955-1964), Akrep Akrotimi (F-84G/1957-1958), Yarasalar Akrotimi (F-86E/1964-1965), Kartal/Coşkun Akrotimi (F-5/1966-1971), F-5 Akrotimi (F-5/1971) ve Türk Yıldızları (NF-5/1992-Günümüze) akrotimleridir.³⁶

Uçan Kuğular akrotimi, jet döneminin ikinci akrotimi olarak F-86E tipindeki uçaklarla 1955 yılında 4. Hava Üs (Eskişehir) 141. Filo Komutanlığında kurulmuştur. 1955-1964 yılları arasında gösteri uçuşu yapan bu akrotim, kırmızı-beyaz renklerle boyanmış ve burunlarına kuğu motifi işlenmiş, büyük kuğu motifinin hemen önünde de dikine bir kırmızı şerit içinde üç küçük kuğu deseni daha yer almıştır. Halk arasında *Beyaz Kuğular* olarak da bilinmektedir. 1964 yılında bu boyama paterni terk edilerek burun ve kanat kısımlarına baklava motifi işlenmiştir.³⁷

³⁰ Kaymaklı, *age*, s. 229; *Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri*, C. 5, s. 6, 96.

³¹ *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, "F-5 Freedom Fighter", Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009, s. 37; *Hava Kuvvetleri Dergisi*, "Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)", s. 74.

³² Nikolajsen, *age*, s. 294; *Hava Kuvvetleri Dergisi*, "Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)", s. 72; *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, "F-86", s. 42, 50.

³³ *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, "F-102 Delta Dagger", Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009, s. 29.

³⁴ Yavuz Kansu, Sermet Şensöz, Yılmaz Öztuna, *Havacılık Tarihinde Türkler 1*, Hava Kuvvetleri Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 1971, s. 104; *Türk Hava Kuvvetleri Dergisi*, "Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi", s. 56.

³⁵ Rifat Uçarol, *Büyük Türk Havacılarından Enver Akoğlu*, Hava Harp Okulu Basımevi, İstanbul 1990, s. 43.

³⁶ Havacıyız, "Kuruluşundan Bugüne Türk Hava Kuvvetleri ve İlk Akrobasi Çalışmaları", <https://www.havaciyiz.com/AkrotimE.htm>. Erişim Tarihi: 26.09.2024 sa. 12:30; *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, "F-86", s. 56.

³⁷ *Türk Hava Kuvvetleri Dergisi*, "Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi", s. 64. Bkz. Ek 5.

F-86 UÇAKLARININ TARİHSEL SÜREÇTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Uçan Kuğular akrotiminin kurulduğu ilk yıllarda dörtlü uçuş kolunda; Hava Pilot Yüzbaşı Cezmi Arı, Hava Pilot Üsteğmen Cahit Erkul, Hava Pilot Başçavuş Sabahattin Mıstıkoğlu ve Hava Pilot Başçavuş Hami Ünlü görev yapmıştır.³⁸

Uçan Kuğular, 30 Mayıs 1959 tarihinde NATO'nun kuruluşunun onuncu kuruluş yıldönümü faaliyetleri kapsamında, İstanbul'da yapılan etkinlikler esnasında gösteri uçuşu yapmıştır. Bu gösteriyi binlerce İstanbullu izlemiş ve büyük beğeni toplamıştır. Aynı faaliyetler kapsamında, 31 Mayıs 1959 tarihinde Ankara Hipodrom üzerinde, 1 Haziran 1959 tarihinde ise Eskişehir'de hava gösterileri icra edilmiştir. 1960 yılında filonun Mürted'e intikalinin ardından hava gösterilerine Ankara'da devam edilmiştir. Uçan Kuğular, Ankara'nın başkent olması nedeniyle yabancı heyet ziyaretleri ve protokol faaliyetleri kapsamında zaman zaman uçuş gösterileri yapmıştır. Bu kapsamda, 1960 yılında Tayvan Heyeti ile İsveç Hava Kuvvetleri Komutanı'nın şerefine gösteri uçuşu gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, aynı dönemde Türkiye'yi ziyaret eden Çin Heyeti için icra edilen hava gösterilerine katılım sağlanmıştır.³⁹

Uçan Kuğular, Cumhuriyet'in 37. yıl dönümü etkinlikleri kapsamındaki faaliyetlere beş uçak ile katılmış ve Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel tarafından tebrik edilmiştir. Orgeneral Tansel konuşmasında; *Cumhuriyet'imizin kuruluşunun 37. yıl dönümünde, Ankara'da yapılan geçit törenine iştirak eden hava birliklerimizden bilhassa 4. Hava Üs 141. Filo'dan 5 kişilik jet akrotim ekibinin hava gösterileri; devlet büyüklerimizin, halkımızın ve yabancı devlet erkânının takdirlerine mazhar olmuştur* sözlerine yer vermiştir.⁴⁰

1963 yılına kadar dört uçakla gösteriler yapan Uçan Kuğular, 1964 yılında Almanya Savunma Bakanı'nın Akıncı Meydanı'nı ziyareti esnasında dokuz uçakla gösteri yapmış ve ilk dokuzlu akrotim olmuştur. Türk Hava Kuvvetleri Timi İstanbul ve Eskişehir'de yapılan Milletlerarası Askerî Hava Pentatlon Müsabakalarında beş bin sekiz yüz on puanla birinci olmuştur. Yarışmaya Türkiye, İtalya, Fransa, Belçika, Hollanda ve İsveç Hava Kuvvetleri timleri iştirak etmiştir.⁴¹

141. Filo Komutanlığının, 1964 yılında F-104G uçakları ile modernize olmasının ardından bu akrotimin faaliyetlerine son verilmiştir.⁴²

4.2. Yarasalar Akrotiminin F-86E Uçakları ile Faaliyetleri

Türk Hava Kuvvetlerinin dördüncü akrotimi Yarasalar çağrı adı ile 5. Ana Jet Üs Komutanlığı/Merzifon'da kurulmuştur. Yarasalar akrotimi, 1964-1965 yıllarında F-86E uçakları ile iki yıl gösteri uçuşları icra etmiştir.⁴³ Gösterilerini siyah ve beyaz renklere boyanmış baklava desenli uçakları ile gerçekleştiren Yarasalar; önce beşli, ardından dokuzlu, daha sonra da on ikili düzende akrobasi gösterileri yapmıştır. On iki uçakla gösteri yapan Yarasalar, Türk Hava Kuvvetlerinin akrotim tarihi içinde en fazla uçakla akrobasi gösterisi yapan timi olarak ayrı bir önem taşımaktadır.⁴⁴

Yarasalar akrotiminin ilk gösteri pilotları; Hava Pilot Binbaşı Celal Utku, Hava Pilot Üsteğmen Mehmet Yücel Sayan, Hava Pilot Üsteğmen Orhan Esendemir, Hava Pilot Üsteğmen Dinçer Adar ve Hava Pilot Üsteğmen Lütfi Akdemir olmuştur.⁴⁵

Yarasalar akrotiminin faaliyetleri 1965 yılında Hava Pilot Binbaşı Necati Artan'ın lider olmasının ardından hızlanmış ve dokuzlu kol ile uçuşlara geçilmiştir. 29 Temmuz 1965 tarihinde Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının katıldığı törende başarılı bir hava gösterisi icra edilmiştir. Bu gösterinin sonrasında dönemin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay bir beyanat vererek; *beraberimde kuvvet komutanları arkadaşlarım olduğu hâlde üssünüzü ziyaret ettim ve bu arada üsse mensup akrotimin, üstün bir eğitim seviyesine sahip bulunduğu delalet eden hava gösterisini zevkle izledim. Gösteri sonrasında üstün her yönüyle memnun ve mutmain olarak ayrıldım. Verimli çalışmalarınızdan ötürü başta siz olmak üzere bütün üs mensuplarına tebrik, takdir ve iyi dileklerimi sunarım* sözleriyle akrotim personelini tebrik etmiştir.⁴⁶

Yarasalar akrotimi, Necati Artan'ın liderliğinde 31 Ekim 1965 tarihinde dokuz uçakla İstanbul'da bir hava gösterisi daha gerçekleştirmiştir. Gösteri, Boğaz üzerinde icra edilmiş ve büyük bir coşkuyla karşılanmıştır.

³⁸ Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri, "F-86 s. 57.

³⁹ Kurt vd., Kuruluşundan Günümüze, s. 51.

⁴⁰ Kurt vd., Kuruluşundan Günümüze, s. 51.

⁴¹ Hava Kuvvetleri Dergisi, "Türk Hava Kuvvetlerinin İkinci Akrotimi Uçan Kuğular", Hava Kuvvetleri'nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı, S. 338 Haziran 2001, s. 69; Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri, "F-86", s. 57; Kline, age, s. 329-330.

⁴² Fatih Danacı, Türk Yıldızları Bir Yıldızın Doğuşu, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ağustos 2017, s. 102-104.

⁴³ Kostak, agt, s. 129; Kline, age, s. 351.

⁴⁴ Türk Hava Kuvvetleri Dergisi, "Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi", s. 64; Hava Kuvvetleri Dergisi, "Türk Hava Kuvvetlerinin Dördüncü Akrotimi Yarasalar", Hava Kuvvetleri'nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı, S. 338, Haziran 2001, s. 70. Bkz. Ek 7.

⁴⁵ Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri, "F-86", s. 66.

⁴⁶ Danacı, age, s. 121; Kurt vd., Kuruluşundan Günümüze, s. 54-55. Bkz. Ek 5.

Heyecan veren gösteride masmavi gökyüzüne uçakların egzozlarıyla büyük bir Atatürk profili de çizilmiştir. Devam eden süreçte Yarasarlar akrotimi Hava Kuvvetleri Komutanlığının elli beşinci kuruluş yıldönümü etkinlikleri çerçevesinde Ankara’da on iki uçakla hava gösterisi yapmış ve ardından faaliyetleri son bulmuştur.⁴⁷

5. F-86 Uçağının Katıldığı Savaşlar ve Harekâtlar

5.1. Kore Savaşı’nda (1950-1953) F-86’nın Rolü

Soğuk Savaş döneminin ilk sıcak savaşını teşkil eden Kore Savaşı F-86’lar ile MIG-15’lerin mücadelesine sahne olmuştur. Kore Savaşı’nda görev yapan ABD’li pilotların çoğunluğu İkinci Dünya Savaşı tecrübesine sahip savaş pilotlarından oluşmuştur. Ancak aynı durum Kuzey Koreli ve Çinli pilotlar için geçerli olmamıştır. Savaşın başlarında Birleşmiş Milletlerin envanterinde yer alan jet uçaklarının tamamı Kasım 1950’de sahneye çıkan MIG-15’lerin performans bakımından gerisinde kalmıştır. Bu kapsamda ABD yapımı F-86 savaş uçağı ile Rus yapımı MIG-15 savaş uçağını performans bakımından karşılaştıran broşür yayınlanmıştır.⁴⁸

MIG-15 savaş uçaklarını daha iyi eğitime sahip SSCB’li pilotlar kullanmıştır. Bu pilotlar geçen zaman içerisinde görevlerini Kuzey Koreli ve Çinli pilotlara devrederek ülkelerine geri dönmüştür. Sonrasında Birleşmiş Milletler tarafından tamamı hareketli yatay stabilizatörlere sahip F-86E uçaklarından oluşturulan uç filo Uzak-Doğu Asya’ya intikal ettirilerek savaşa katılmıştır. Bu sırada Amerikan Beşinci Hava Kuvvetlerinin Kore Savaşı’na katılacağı F-86 uçaklarının benzeri düşman uçağı ile karıştırılmaması için gövde ve kanatlarında şeritler olacağı yazılı olarak bildirilmiştir.⁴⁹ Savaşın devamında F-86E uçakları dönüş yarıçapı ve pike kabiliyetiyle MIG-15’lere üstünlük sağlamıştır.

Bu savaşta hava muharebelerinin çoğunluğu Kore ve Çin arasındaki sınırlı oluşturan Yalu Nehri üzerinde meydana gelmiştir. F-86 uçakları sayesinde hava üstünlüğünü sağlayan Birleşmiş Milletlere mensup pilotlar MIG uçaklarının üslerinin bulunduğu Mançurya’ya saldırmış ve MIG-15’leri havada it dalaşına zorlamıştır. F-86 uçaklarının muharebe üstünlüğü sebebiyle Aralık 1951’de 51. Av Önleme Filosu F-80 uçaklarından F-86 uçaklarına geçmiştir. Bunu 8. ve 18. Av-Bombardıman Filoları izlemiştir. Mütarekenin imzalanmasına kadar geçen zamanda Birleşmiş Milletlere mensup pilotlar, yetmiş sekiz adet F-86 kaybına karşılık yedi yüz doksan iki adet MIG-15’i düşürmüşlerdir. Ayrıca yer ateşi ve görev dışı nedenlerle kaybedilen F-86 sayısı iki yüz yirmi dört adettir.⁵⁰

5.2. Tayvan Boğazı Krizi’nde (1958) F-86’nın Rolü

Tayvan Adası’nda yer alan Çin Cumhuriyeti (Şimdiki Tayvan) Hava Kuvvetleri ABD’nin envanterden çıkardığı F-86’ları alan ilk hava kuvvetlerinden biri olmuştur. 1954 yılının Aralık ayı ile 1956 yılının Haziran ayı arasında yüz altmış adet F-86F-1 ve F-86F-30 uçağı Çin Cumhuriyeti Hava Kuvvetlerine teslim edilmiştir. 1958 yılı itibarıyla Tayvan’ın envanterinde üç yüz yirmi adet F-86F ve 7 adet RF-86F bulunmaktadır. Ağustos 1958’de Çin Halk Cumhuriyeti ile milliyetçi Çin Cumhuriyeti Matsuo ve Kemoy adalarının hakimiyeti hakkında karşı karşıya gelmişlerdir. 24 Eylül 1958 tarihinde yaşanan bu hava savaşında Çin Cumhuriyeti F-86 uçakları kayıp vermeden on adet MIG-15/17 düşürmüştür. Aynı zamanda bu uçaklar MIG-15’lere karşı güdümlü havadan havaya füzeler kullanan ilk jetler olmuştur. Bir ay süresince devam eden bu savaşlarda yirmi dokuz adet MIG uçağı havada tahrip edilmiştir.⁵¹

5.3. Gine Bissau Bağımsızlık Savaşı’nda (1961-1964) F-86’nın Rolü

Monte Real-Portekiz’de yer alan 5. Hava Üssü’ne bağlı sekiz adet F-86F uçağı 1961-1964 yılları arasında AB2-Bissau/Bissalanca’da konuşlandırılmıştır. Bu uçaklar, kara taarruzu ve yakın destek operasyonları görevlerini icra etmiş ve bu görevlerde dört yüz otuz sortisi kara taarruzu olmak üzere toplam beş yüz yetmiş yedi savaş sortisi uçmuşlardır. Portekiz Hava Kuvvetlerinin bu uçuşlarda iki adet F-86 uçağı kaybı olmuştur.⁵²

5.4. Kıbrıs Hava Harekâtı’nda (1964) F-86’nın Rolü

⁴⁷ Necati Artan, *Kanatlarımdaki Cesaret, Havacılık Tarihinden Notlar*, Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2021, s. 216-217; Kline, *age*, s. 354; Danacı, *age*, s. 122-127.

⁴⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi, Kore Harbi Kataloğu (KHK), Fon: 110.9.1.15/Kutu: 109. Gömlek: 0. Belge Nu.: 51, 31.12.1953. Bkz., Ek 1.

⁴⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi, Kore Harbi Kataloğu (KHK): 110.9.1.15/8.0.60, 12.12.1950. Bkz., Ek 2.

⁵⁰ Britannica, “F-86”, <https://www.britannica.com/technology/F-86>. Erişim Tarihi: 28.09.2024 sa. 16:00; *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, “F-86”, s. 16.

⁵¹ Britannica, “F-86”, <https://www.britannica.com/technology/F-86>. Erişim Tarihi: 28.09.2024 sa. 16:00; *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, “F-86”, s. 17.

⁵² *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, “F-86”, s. 18.

F-86 UÇAKLARININ TARİHSEL SÜREÇTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Kıbrıs'ta 1963 yılında başlayan Türklere yönelik terör ve şiddet olayları, 1964 yılı Ağustos ayına gelindiğinde aralıksız devam ediyordu. Yunanistan Başbakanı Papandreu, Rumlar'a destek vermek için ağır silahlı ve tam teçhizatlı dokuz yüz elli subay ve dokuz bin askeri Kıbrıs Adası'na çıkartmıştır. Makarios'un yönetiminde Rum Bakanlar Kurulu'nun oy birliği ile aldığı kararın ardından, 5 Ağustos 1964 tarihinde Mansura ve Erenköy'e saldırılar başlamıştır.⁵³

Kıbrıs'ta bulunan Birleşmiş Milletler Barış Gücü yaşanan olayları önleyememiştir. Barış Gücü, 7 Ağustos 1964 tarihinde Türk mevzilerinin düşmeye başlamasını ve yapılan saldırıları sadece protesto etmiştir.⁵⁴ Ardından Türkiye, Erenköy'deki Türklerle uzun zamandan beri irtibat kurulamaması üzerine adaya bir hava harekâtı düzenlenmesi için harekete geçmiştir. Türkiye, önce NATO ve Birleşmiş Milletler ile temasa geçmiş ve akabinde 7 Ağustos 1964 tarihinde savaş uçakları tarafından Kıbrıs üzerinde bir ihtar uçuşu yapılmasını kararlaştırmıştır.⁵⁵

Genelkurmay Başkanlığı tarafından, 7 Ağustos 1964 tarihinde saat 11.00'de Hava Kuvvetleri Komutanlığına Kıbrıs üzerinde keşif uçuşu gerçekleştirilmesi için yazılı emir gönderilmiştir. 8 Ağustos 1964 tarihinde ise Türk Hava Kuvvetleri teyakkuz durumunu artırmış, muhtemel saldırılara karşı bazı tedbirleri yürürlüğe koymuştur. Bu kapsamda, Bandırma Meydanı'na on adet F-86, Balıkesir Meydanı'na sekiz adet F-86 uçağı ve İncirlik/Adana Meydanı'na sekiz adet F-86 intikal etmiştir. Ayrıca olası durumlar için İncirlik/Adana Meydanı'na on iki adet F-86, Balıkesir Meydanı'na beş adet F-86 ve Bandırma Meydanı'na ise üç adet F-86 uçağının daha intikal ettirilmesi kararlaştırılmıştır. İncirlik/Adana Meydanı'nda konuşlu altı adet F-86 uçağına ikişerli olacak şekilde bekleme görevi verilmiştir.⁵⁶

Türk jetlerinin uyarı uçuşu gerçekleştirmesine karşın Rum saldırılarının devam etmesi üzerine 8 Ağustos 1964 tarihinde otuz dört adet uçak ile bir hava harekâtı düzenlenmiş ve F-86 uçakları hava savunma rolünde görevlerini başarılı bir şekilde icra etmiştir. Bu harekât sırasında on dört sorti de keşif uçuşu yapılmıştır. Erenköy'e yapılan Rum saldırılarının sürmesi üzerine Türk jetleri tarafından, saat 17.30'da Rumlara ait hedeflere hava taarruzu düzenlenerek yirmi sorti uçuş gerçekleştirilmiştir.⁵⁷

Aynı gün Hava Pilot Yüzbaşı Cengiz Topel'in liderliğinde F-100 uçaklarından oluşan dörtlü kol Eskişehir'den kalkış yaparak hedef bölgesine akşam havadan ulaşmıştır. Cengiz Topel'in uçağı, Gemikonağı Limanı'nda yer alan Rum gemisini imha etmek amacıyla dalış yaptığı esnada yerden açılan uçaksavar ateşi neticesinde vurulmuştur. Cengiz Topel paraşütle atladıktan sonra Rum köyünün yakınındaki bir yola inmiş ve Rumlar tarafından yakalanmıştır. Ardından kendisine işkence yapılarak şehit edilmiştir.⁵⁸

9 Ağustos 1964 tarihinde saat 20.10'da Yunanistan yönünden Çanakkale istikametinde on adet uçak geldiği tespit edilmiştir. Bunun üzerine hava savunma rolü için görevlendirilen on adet F-86 uçağına acil kalkış emri verilmiştir. Bu uçakların kalkışının ardından Türk pilotlarına, Yunan uçakları tarafından saldırı yapılması durumunda yürürlükteki harekât planı gereğince ateş açma ve düşürme yetkisi verilmiştir. Sonrasında saat 20.20'den itibaren Yunan uçakları Türk radarları tarafından tespit edilememiş ve Türk uçakları Çanakkale radarının kontrolünde devriye uçuşlarını sürdürmüştür.⁵⁹

Türkiye, sonrasında 10 Ağustos 1964 tarihinde F-104G uçaklarının hava-hava füzeleri ile Kıbrıs yakınlarında devriye gezmesine ve F-86 uçaklarının hava savunma harekâtı için yerde hazır bekletilmesine karar vermiştir. Aynı gün Hava Kuvvetleri Komutanlığına ait tüm unsurlar en yüksek hazırlık durumuna geçirilmiştir. Yaşanan gelişmeler üzerine ABD Başkanı Johnson, bir mesaj yayınlarak her iki tarafa çarpışmalara son

⁵³ Erdal Korkmaz, "1964 Kıbrıs Hava Harekâtı", *Kıbrıs'ta Türk Varlığı*, Ed. Dr. Adem Çalıskan, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2022, s. 313; Rauf Denктаş, *The Cyprus Triangle*, George Allen & Unwin Publications, Londra 1988, s. 82-83.

⁵⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 26. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul Eylül 2019, s. 596; Hüseyin Laptalı, *Erenköy Sürüngeni*, C. II, Ufuk Matbaası, İstanbul 2005, s. 297.

⁵⁵ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, C. 1, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 729; *Ulus*, 9 Ağustos 1964, S. 14695, s. 1, 7.

⁵⁶ *Bozkurt*, 9 Ağustos 1964, s. 1; *Milliyet*, 9 Ağustos 1964, s. 1.

⁵⁷ *Milliyet*, 9 Ağustos 1964, s. 1; *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1964, s. 1, 7; *Hürriyet*, 9 Ağustos 1964, s. 1.

⁵⁸ Cengiz Topel: 2 Eylül 1934 tarihinde İzmit'te doğmuştur. 16 Eylül 1953 tarihinde Kuleli Askerî Lisesi'nden mezun olmuştur. 30 Ağustos 1955 tarihinde Kara Harp Okulunu bitirmiştir. 25 Eylül 1955 tarihinde Hava Kuvvetleri Komutanlığına geçiş yapan Cengiz Topel, Gaziemir Uçuş Okulunda havacılıkla ilgili nazari derslerini almıştır. Cengiz Topel, pilot adayı olarak ilk uçuşunu 5 Ekim 1955 tarihinde yapmıştır. 1956-1957 yıllarında Kanada'da uçuş eğitimi alan Cengiz Topel, 6 Ocak 1958 tarihinde ilk aktif filo görevi olan 44. Uçuş Grup Komutanlığına bağlı Merzifon'da bulunan 143. Filo Komutanlığına tayin olmuştur. Merzifon'da F-86 uçakları ile üç yıl süreyle hava savunma görevi uçuştur. 1959 yılında üsteğmenliğe terfi etmiştir. 20 Ağustos 1961 tarihinde, 1'inci Ana Jet Üs Komutanlığına bağlı 112. Filo Komutanlığına atanmıştır. Üsteğmen Cengiz Topel, burada F-100 uçaklarında intibak ve harbe hazırlık eğitimi almıştır. 30 Ağustos 1963 tarihinde yüzbaşılığa terfi etmiştir. Kıbrıs Hava Harekâtı esnasında 8 Ağustos 1964 tarihinde uçuşu uçağın, yerden açılan uçaksavar ateşi ile vurulması neticesinde paraşütle yere iniş yapmış ve Rumlar tarafından yakalanarak şehit edilmiştir. Emin Kurt, *Kıbrıs Şehidi Hv.Pl.Yzb. Cengiz Topel ve 1964 Kıbrıs Hava Harekâtı*, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009, s. 45-64; Cumhuriyet Evcil, *Kıbrıs'ta Zafer ve 40 Yıl*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2014, s. 52; *Cumhuriyet'in 100. Yılında Millî Savunma Bakanlığı*, age, s. 180. Bkz. Ek 8.

⁵⁹ *Hürriyet*, 10 Ağustos 1964, s. 1, 7; *Tercüman*, 10 Ağustos 1964, s. 1.

verilmesi ve sükûnet çağrısı yapmıştır. Bu olayların Birleşmiş Milletlere intikal etmesi üzerine Makarios, ablukayı kaldıracakmış duyurmuş, ardından Türkiye de yapılacak harekâtı durdurduğunu açıklamıştır.⁶⁰

5.5. Hindistan-Pakistan Savaşı'nda (1965) F-86'nın Rolü

F-86 uçakları, 1954 yılında Pakistan Hava Kuvvetlerinin envanterine girmiştir. Bu uçaklar, sayıca çoğunlukla F-86F-40 ve az miktarda F-86F-35 modellerinden meydana gelmiştir. Bu savaşta Pakistan Hava Kuvvetleri sayısal olarak daha üstün durumdadır ve temel silah olarak F-86 uçaklarını kullanmıştır. Pakistan Hava Kuvvetleri, savaş sırasında Hindistan Hava Kuvvetlerine ait dokuz adet Hawker Hunter, dört Vampire ve iki adet Folland Gnat'tan teşekkül eden toplam on beş adet uçağı düşürmüştür. Savaşın sonunda Pakistan Hava Kuvvetleri yedisi hava muharebelerinde olmak üzere toplam on üç adet F-86 uçağı kaybettiğini açıklamıştır. Pakistan Hava Kuvvetlerine ait F-86 uçakları kara taarruzlarında da görev yapmış ve yirmi iki adet Hindistan Hava Kuvvetleri uçağını karada tahrip etmiştir.⁶¹

5.6. Kıbrıs Krizi'nde (1967) F-86'nın Rolü

F-86E uçakları, 1967 yılında yaşanan Kıbrıs bunalımında Çiğli, İncirlik ve Antalya Meydanlarına intikal ederek Hava Savunma görevleri icra etmiştir.

5.7. Bangladeş Bağımsızlık Savaşı'nda (1971) F-86'nın Rolü

Pakistan Hava Kuvvetlerinin envanteri 1970'li yıllarda F-86F, Canadair Sabre Mk.6, Mirage-III ve Shenyang F-6 uçaklarından oluşturulmuştur. Hindistan Hava Kuvvetleri ise sayıca üstün durumda olup envanteri MIG-21 ve Sukhoi Su-7 gibi modern av uçaklarından teşkil edilmiştir. Savaşın başlarında Doğu Pakistan'da yer alan 11 adet Canadair Sabre Mk.6 uçağı Hindistan'ın eline geçmemesi amacıyla imha edilmiştir. Hava üstünlüğü Hindistan Hava Kuvvetlerinde olmasına rağmen Pakistan Hava Kuvvetleri on yedi adet Hawker Hunter, sekiz adet Sukhoi Su-7, üç adet Folland Gnat ve bir adet MIG-21 olmak üzere toplam otuz bir adet Hindistan Hava Kuvvetleri uçağını F-86 uçaklarının hava muharebelerindeki başarısı sayesinde düşürmüştür.⁶²

6. F-86 Uçaklarının Hava Harp Sanayine Teknolojik Katkıları

North American Aviation firmasının F-86'nın üretimi aşamasında ilk etapta yaptığı teknolojik yenilik uçağın kanatlarını geriye doğru otuz beş derece açılındırmak olmuştur. *Slat Wing* adı verilen bu kanat konfigürasyonu uçağın istenen hızlara çıkmasını sağlamıştır. Bu uçakların kanatlarında iki adet hareketli parça bulunmaktadır. Bunlar; ön tarafta slatlar ve arka tarafta flaplardır. Flapların görevi kanadın yüzey alanını artırmak ve uçağı frenlemektir. Özellikle kalkış iniş mesafelerini kısaltmak için kullanılmakta olup hayati öneme sahip teknolojilerdir. Slatların görevi ise özellikle yüksek hızlarda kanadın kaldırma gücünü artırmak ve hücum açısını artırmaktır. Yüksek hıza geçildiğinde ise slatlar otomatik kapanmaktadır. Slat teknolojisi sayesinde F-86'nın kanatları geriye eğik olmasına rağmen kaldırma gücü konusunda hiçbir sıkıntı yaşanmamıştır. Aynı zamanda hücum açısı ciddi anlamda iyileştirilmiştir.⁶³

Kanada üretimi olan ve o güne kadar takılan en güçlü motor olarak nitelendirilen Orenda 3 turbojet motoru F-86E Mk.3 serisi uçaklara takılmıştır. J47-GE-13 turbojet motoru kullanan F-86E Mk.4 serisi uçaklara ise yeni teknoloji ürünü otomatik kanopi fırlatma sistemi, pusula ve otomatik kabin basınçlandırma kontrolü sistemleri kazandırılmıştır. F-86'larda yapılan teknolojik yeniliklerden biri de *Project Gunvald*'dir. Kore Savaşı'nda yaşanan hava savaşlarında elde edilen tecrübeler ışığında MIG-15'lerin standart donanımlarından olan daha etkili ve ölümcül olan 20 mm.lik toplar, F-86F ve K modellerine dört adet olacak şekilde takılmıştır. İleriki yıllarda, top uygulaması ABD Hava Kuvvetleri uçaklarında standart donanım hâline gelmiştir.⁶⁴

7. F-86 Uçaklarının Harekât Ortamına Sağladığı Üstünlük ve Harekâta İnovatif Etkileri

F-86 uçağının, tasarım çalışmaları İkinci Dünya Savaşı'nda başlamasına rağmen üretken ve uzun bir hizmet ömrüne sahip olmuştur. Bu uçakların üretim toplamı, dünya çapında SSCB tehdidine karşı kritik bir caydırıcı olarak kullanılmasını sağlamıştır. Uçağın içsel esnekliği, Batının ihtiyaçlarına uyacak bir biçimde farklı rollere uyarlanabilmesini kolaylaştırmıştır. F-86 uçağı, ABD'nin ilk geriye eğik kanatlı jet av uçağıdır. Görüş açısı yüksek kanopi, hava-hava muharebelerinde atış avantajı sağlayan radarı, sağlam dış yapısı ve taşıdığı altı adet

⁶⁰ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Dördüncü Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 758; Suat Bilge, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye Sovyetler Birliği Münasebetleri", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 10. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara Eylül 2024, s. 386; Rifat Bayrak, "Kıbrıs Hava Harekâtı (1964-1974)", *Uçantürk Dergisi*, S. 436, Eylül 1998, s. 34; Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 728-729.

⁶¹ *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, "F-86", s. 17.

⁶² *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, "F-86", s. 17.

⁶³ *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, "F-86", s. 1-2.

⁶⁴ *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, "F-86", s. 4-5.

F-86 UÇAKLARININ TARİHSEL SÜREÇTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

M3 Browning makineli tüfeği ile harekât ortamında üstünlüğünü kanıtlamıştır. Başlangıçta gündüz görev yapabilen bir yüksek irtifa av uçağı olarak tasarlanmasına rağmen sonrasında her türlü hava koşullarında görev yapabilen (F-86D) ve av-bombardıman (F-86H) modelleri geliştirilmiştir. ABD Donanması tarafından uçak gemilerinde de görevlendirmek amacıyla modifiye edilmiştir (FJ-1/Fury). F-86D versiyonunda uçağın ön tarafına daha büyük çapta radar eklenmiştir. Bu nedenle hava alğı aşağıya çekilmiş ve burundaki makineli tüfekler kaldırılmıştır. Uçağın alt kısmına eklenen mekanizma ile güdümsüz havadan havaya roket taşıyabilmesi sağlanmıştır. Soğuk Savaş döneminin caydırıcısı olarak inşa edilen av bombardıman uçağı F-86H modeli, ABD ve müttefiklerine nükleer bomba atabilen olağanüstü bir silah sağlamıştır.⁶⁵

1950'lerde daha büyük motorların monte edilmesi F-86'ların sınırlarını artırmış, havada yakıt ikmalî menzili uzamıştır. F-86'lar, Eylül 1958'de Çinli Milliyetçiler tarafından muharebe sırasında güdümlü havadan havaya füzeler atabilen ilk jetler olarak tarihe geçmiştir.

SONUÇ

İlk uçuşunu 1947 yılında gerçekleştirerek dünya sahnesine çıkan F-86 jet uçakları Soğuk Savaş döneminin en üstün performansına sahip uçağıdır. Uçuş sırasında kısa mesafelerde ses hızını geçmesiyle bilinmektedir.

F-86'lar, yüksek irtifa av önleme uçağı olarak üretilmiş, ABD'nin yanı sıra Kanada, Japonya ve İtalya gibi ülkeler tarafından daha üstün özelliklere sahip F-86D, E, F, K modelleri geliştirilmiştir. Seri üretime geçilen F-86E modelleri ise; F-86E Mk.2, Mk.4, Mk.5 ve Mk.6 olmuştur. Ayrıca ABD Donanması, uçak gemilerinde görev vermek üzere bu uçakları modifiye etmiştir.

F-86'lar, Kore Savaşı, Tayvan Boğazı Krizi, Gine Bissau Bağımsızlık Savaşı, Kıbrıs Hava Harekâtı, Kıbrıs Krizi, Hindistan-Pakistan Savaşı ve Bangladeş Bağımsızlık Savaşı'na katılarak, icra ettikleri hava muharebesi, hava savunma ve devriye görevleri ile önemli başarılar kazanmışlardır.

Bu uçaklar akrobasi uçuşlarında da kullanılmıştır. Kanada, 1959 yılında Golden Hawk (Altın Şahinler) adı altında altı adet F-86 uçağından teşkil edilen ünlü bir akrobasi uçuş ekibi kurmuştur. Bu akrobasi ekibi ilk sezonunda toplam altmış üç adet gösteri uçuşu gerçekleştirmişti. Altın şahinler, Şubat 1964'te dağılmadan önce Kuzey Amerika'da toplam üç yüz on yedi adet gösteri uçuşu yapmıştır.

Bu uçaklar, Türkiye'nin yanı sıra birçok ülke tarafından kullanılmış, Amerikan Hava Kuvvetlerinde modern F-15 uçakları sahneye çıkana kadar görevine devam etmiştir. Ardından 1994 yılında Bolivya Hava Kuvvetleri son F-86 uçağı da hizmet dışına çıkarmış ve yerine F-100 uçağı geçmiştir.

F-86'lar, Soğuk Savaş döneminin ilk sıcak çatışması olan Kore Savaşı'nda Batı ve ABD havacılığının elinde bulundurduğu en önemli vurucu güç olmuştur. Kore Savaşı askerî havacılık açısından son derece önemlidir. Dünyanın en büyük jet muharebeleri Kore Savaşı sırasında gerçekleştirilmiştir. Bu savaşta F-86, ABD Hava Kuvvetlerinin elindeki en güçlü silah olarak nitelendirilmiştir. F-86'nın karşısında ise SSCB üretimi MIG-15 yer almıştır. F-86A, E ve F'ler av-önleme rolünde Kore Savaşı'nda görev yapmış ve MIG-15 uçaklarına ağır zayıatlar vermiştir. İki uçak arasında yaşanan şiddetli hava muharebeleri sonucunda binlerce uçak düşürülmüştür. Kore Savaşı'nın sonuçları hem ABD hem de SSCB havacılığını derinden etkilemiştir. Bu savaş sonrasında her iki ülkede üretilen tüm uçaklarda Kore Savaşı'nda kazanılan tecrübelerin önemli bir yeri olmuş, birçok diğer ülke bu uçakları envanterine katmış ve ABD dışında lisan altında üretimi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu uçaklar Soğuk Savaş döneminde Avrupa'da (Fransa, İngiltere ve Batı Almanya) Varşova Paktı'na karşı gündüz hava savunma ve alarm-reaksiyon görevlerini başarılı bir şekilde icra etmiştir.

F-86 uçakları, 1954 yılında Kanada askerî yardımı ile Türk Hava Kuvvetlerinin envanterine giren ilk jet av önleme uçakları olmuştur. Bu uçaklar, 1964 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Hava Harekâtı sırasında intikal meydanlarından kalkışla av-önleme görevleri ile 1967 yılında yaşanan Kıbrıs bunalımında Çiğli, İncirlik ve Antalya Meydanlarına intikal ederek Hava Savunma görevleri icra etmişler ve bu kritik görevler sayesinde caydırıcılık sağlamışlardır.

EXTENDED ABSTRACT

With this article, F-86 aircraft; Questions such as why it was preferred by many countries, including Turkey, during the Cold War period, what its features were, how it came to the fore in acroteam activities, how it affected the results of the Korean War and other wars during this period, and how it left its mark on history were tried to be answered. In this article, F-86, a high-altitude anti-hunting aircraft that participated in many wars during the Cold War, especially the Korean War, achieved success in air combat, had the most superior features and performance of the period, and was included in the inventory of the Turkish Air Force, is discussed.

⁶⁵ *Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri*, "F-86", s. 1-4.

After determining the subject of the study, it was investigated whether there had been any studies on the same subject to date, and as a result, it was concluded that this subject was not discussed in detail. Subsequently, archives, books, articles, newspapers and master's/doctoral theses of the period were examined and the information obtained was classified and used. In addition, an examination was made on the internet and the WEB pages of the relevant institutions were used.

The F-86 aircraft was designed by North American Aviation and is known as an anti-hunting and combat aircraft produced for the first time with backward curved wings. It made its first flight on October 1, 1947. The first production model flew on May 20, 1948 and on September 15, 1948, an F-86A set a new world record by flying 670 mph. A total of 9.860 F-86 jet aircraft were produced, which were subsequently delivered to the US Air Force and appeared on the world stage in 1949. Initially, mass production of the F-86A model was carried out and a total of 554 units entered the inventory of the United States Air Force since 1949. The first unit equipped with these aircraft was the 94th Fighter Squadron, affiliated with the 1st Fighter Squadron at March Air Base, California. The unit in question achieved the highest success in air combat. This union was followed by Langley, Kirtland and Otis Air Bases. Starting from 1951, F-86As began to be replaced with F-86Es. This aircraft is the aircraft with the highest performance of the Cold War period. It is known to exceed the speed of sound in short distances during flight. Produced as high-altitude anti-hunting aircraft, F-86D, E, F, K models with superior features were developed by countries such as Canada, Japan and Italy, as well as the USA. The F-86E models that went into mass production are; F-86E became Mk.2, Mk.4, Mk.5 and Mk.6. In addition, the US Navy modified these aircraft to serve on aircraft carriers. These aircraft also demonstrated its superiority against the Soviet-made MIG-15 aircraft, which are equivalent to their 6 M2 Browning guns, radar that provides a shooting advantage in air-air combat, canopy with high visibility and solid external structure. F-86A, E and F models served as daytime fighter-interceptor aircraft in the Korean War, the first hot conflict of the Cold War period and inflicted heavy losses on MIG-15 aircraft. These aircraft later entered the inventory of the Turkish Air Force from Canadian military aid in 1954 and became our first jet fighter interceptor aircraft. The 141st Fleet Command, 142nd and 143rd Fleet Commands established during this period were equipped with these aircraft. As a result of 107 aircraft entering our inventory between 1954 and 1968, the Turkish Air Force became stronger in the region. The aircraft in question also came to the fore as acroteam aircraft during this period. In this context, the *Flying Swans* acroteam established in the 4th Air Base Command/Eskişehir between 1955-1964 and the *Bats* acroteam established in the 5th Main Jet Base Command/Merzifon between 1964-1965, carried out domestic and international They received appreciation by representing the Turkish Air Force with international flights. Among these, the Flying Swans acroteam made a demonstration flight during events held in Istanbul on 30 May 1959, within the scope of the 10th anniversary of the founding of NATO. Thousands of Istanbul residents watched this show and it was greatly appreciated. Flying Swans performed with four aircraft until 1963 and in 1964, during the visit of the German Minister of Defense to Akıncı Square, they demonstrated with nine aircraft and became the first acroteam of nine. Turkish Air Force Team came first with 5.810 points in the International Military Air Pentathlon Competitions held in Istanbul and Eskişehir. Teams from Türkiye, Italy, France, Belgium, the Netherlands and Sweden Air Forces participated in the competition. If bats are acrothymic; He first performed acrobatics in a formation of five, then nine, and then twelve. Bats, which performed an air show with twelve aircraft in Ankara within the framework of the 55th anniversary events of the Air Forces Command, became the team that performed aerobatic demonstrations with the most aircraft in the history of the Turkish Air Force. During this period, F-86 aircraft participated in the Korean War, as well as the Taiwan Strait Crisis, the Guinea Bissau War of Independence, the Cyprus Air Operation, the India-Pakistan War and the Bangladesh War of Independence and performed important air combat, air defense and patrol missions. have achieved success. In the air war that took place on September 24, 1958, within the scope of the Taiwan Strait Crisis, Republic of China F-86 aircraft shot down 10 MIG-15/17s without any loss. At the same time, these aircraft were the first jets to use guided air-to-air missiles against MIG-15s. In these wars that lasted for a month, 29 MIG aircraft were destroyed in the air. Within the scope of the Guinea Bissau War of Independence, F-86 aircraft performed ground attack and close support operations missions and flew a total of 577 combat sorties, 430 of which were ground attack. Within the scope of the 1964 Cyprus Air Operation, F-86 aircraft achieved success by performing air defense and patrol missions. Within the scope of the India-Pakistan war, F-86 aircraft of the Pakistan Air Force took part in ground attacks and destroyed 22 Indian Air Force aircraft on the ground. Within the scope of the Bangladesh War of Independence, Pakistan shot down a total of 31 Indian Air Force aircraft, thanks to the success of F-86 aircraft in air combat. F-86 aircraft were used by many countries as well as Turkey, and continued to serve in the American Air Force until modern F-15 aircraft appeared on the scene. Subsequently, in 1994, the last F-86 aircraft was removed from service by the Bolivian Air Force and was replaced by the F-100 aircraft.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi, Kore Harbi Kataloğu (KHK): Fon: 110.9.1.15/Kutu: 80. Gömlek: 60, 12.12.1950.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi, Kore Harbi Kataloğu (KHK), Fon: 110-9-1-15/Kutu: 109. Gömlek: 0. Belge Nu.: 51, 31.12.1953.

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Fon: 30 18 1 2/Kutu: 134. Gömlek: 114. Sıra No: 10. Dosya No: 76-2300. Sayı: 4, 18.01.1954.

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Fon: 30.18.1.2/Kutu: 137. Gömlek: 81. Sıra No: 13. Dosya No: 122-2. Sayı: 4, 11.10.1954.

2. Resmi Yayınlar

Düstur, 3. Tertip, C. 33, ss. 314-315.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, C. 13, Toplantı: 2, 41. Birleşim, S. 18, Şubat 1952, s. 313.

3. Süreli Yayınlar

Bozkurt, 9 Ağustos 1964.

Cumhuriyet, 10 Ağustos 1964.

Hürriyet, 9 Ağustos 1964; 10 Ağustos 1964.

Milliyet, 9 Ağustos 1964.

Tercüman, 10 Ağustos 1964.

Ulus, 9 Ağustos 1964.

4. Telif ve Tetkik Eserler

AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.

ARTAN, Necati, *Kanatlarımdaki Cesaret, Havacılık Tarihinden Notlar*, Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2021.

BAĞCI, Hüseyin, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara 1990.

BİLGE, Suat, “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye Sovyetler Birliği Münasebetleri”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 10. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara Eylül 2024, ss. 337-428.

Cumhuriyet'in 100. Yılında Millî Savunma Bakanlığı, Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2023.

Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Yay. Haz. Cemalettin Taşkiran, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.

DANACI, Fatih, *Türk Yıldızları Bir Yıldızın Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara Ağustos 2017.

DENKTAŞ, Rauf, *The Cyprus Triangle*, George Allen & Unwin Publications, Londra 1988.

ERHAN, Çağrı, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, C. 1, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, ss. 522-575.

EVCİL, Cumhur, *Kıbrıs'ta Zafer ve 40 Yıl*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2014.

FIRAT, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, C. 1, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, ss. 716-768.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, C. 5, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009.

ISMAY, Lord, *NATO-İlk Beş Sene (1949-1954)*, çev. Suat Bilge, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık, Bir Millet Uyanıyor*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2007.

KANSU, Yavuz, ŞENSÖZ, SERMET, Öztuna, Yılmaz, *Havacılık Tarihinde Türkler 1*, Hava Kuvvetleri Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 1971.

KAYMAKLI, Hulusi, *Havacılık Tarihinde Türkler (1946 Yılından 1960 Yılına Kadar)*, C. 4, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2006.

KLİNE, Stuart, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 1. bs., Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, Aralık 2002.

KNAACK, Marcelle Size, “II. Dünya Savaşı Sonrası Savaş Uçakları, 1945-1973”, *ABD Hava Kuvvetleri Uçak ve Füze Sistemleri Ansiklopedisi*, C. 1, Hava Kuvvetleri Tarihi Ofisi, Washington, DC 1978, ss. 53-81.

KONYAR, Hürriyet, *Ulus Gazetesi CHP ve Kemalist İlkeler*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1999.

KORKMAZ, Erdal, “1964 Kıbrıs Hava Harekâtı”, *Kıbrıs'ta Türk Varlığı*, Ed. Dr. Adem Çalışkan, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2022, ss. 293-322.

KOSTAK, Ercan, *Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'nin Askerî Teknoloji Kaynakları (1946-1990)*, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale 2023.

KURT, Deniz, PEHLİVAN, Yavuz, KORKMAZ, Erdal, *Türk Hava Kuvvetleri*, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara 2022.

KURT, Deniz, PEHLİVAN, Yavuz, KORKMAZ, Erdal, *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1952-2020)*, C. III, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Ankara 2020.

KURT, Emin, *Kıbrıs Şehidi Hv.Pl. Yzb. Cengiz Topel ve 1964 Kıbrıs Hava Harekâtı*, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009.

MCGHEE, George, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, çev. Belkıs Çorakçı, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1992.

NİKOLAJSEN, Ole, *Turkish Military Aircraft Since 1912*, The Netherlands 2005.

LAPTALI, Hüseyin, *Erenköy Sürüngeni*, C. II, Ufuk Matbaası, İstanbul 2005.

ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

ORAN, Baskın, “Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1:1945-1960”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, C. 1, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, ss. 477-498.

ÖZEL, Mehmet, *Türk Ordusu*, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

PEKSARI, Derya Gonca, *NATO'nun Değişen Konsepti*, Asil Yayınları, Ankara 2007.

SARINAY, Yusuf, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri, “F-86”, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009.

Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri, “F-104 Star Fighter”, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009.

Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri, “F-5 Freedom Fighter”, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009.

Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri, “F-102 Delta Dagger”, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Dördüncü Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

UÇAROL, Rifat, *Büyük Türk Havacılarından Enver Akoğlu*, Hava Harp Okulu Basımevi, İstanbul 1990.

5. Makaleler ve Tezler

BAYRAK, Rifat, “Kıbrıs Hava Harekâtı (1964-1974)”, *Uçantürk Dergisi*, S. 436, Eylül 1998, ss. 34-46.

F-86 UÇAKLARININ TARİHSEL SÜREÇTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

ÇELİK, Sinem, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye’de NATO Şüphesizliği”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 25, Haziran 2023, ss. 95-115.

EFE, İsmail, “NATO’ya Üyelik Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri”, *History Studies Dergisi*, C. 2, S. 11, Nisan 2019, ss. 601-619.

Hava Kuvvetleri Dergisi, “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri’nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı*, S. 338, Haziran 2001, ss. 62-87.

Hava Kuvvetleri Dergisi, “Türk Hava Kuvvetlerinin İkinci Akrotimi Uçan Kuğular”, *Hava Kuvvetleri’nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı*, S. 338, Haziran 2001, ss. 62-87.

Hava Kuvvetleri Dergisi, “Türk Hava Kuvvetlerinin Dördüncü Akrotimi Yarasaalar”, *Hava Kuvvetleri’nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı*, S. 338, Haziran 2001, ss. 62-87.

KOSTAK, Ercan, *Soğuk Savaş Döneminde Türkiye’nin Askerî Teknoloji Kaynakları (1946-1990)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2023.

KOSTAK, Ercan, “Soğuk Savaş Döneminde Savunma İttifakı Olarak NATO’nun Kurulması ve Türkiye’nin Üyelğine Giden Yol”, *History Studies Dergisi*, C. 16, S. 2, 2024, ss. 201-223.

KURT, Emin, *Türkiye’de Ana Jet Üslerinin Kuruluşu ve Gelişimi (1951-2010)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011.

Türk Hava Kuvvetleri Dergisi, “Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi”, *Türk Hava Kuvvetleri 100’üncü Yıl Özel Sayısı*, S. 367, 2011, ss. 52-75.

ÜLMAN, Haluk, “NATO ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 4, 1967, ss. 143-167.

YAVUZ, İsmet, “Türk Semalarının Yeni Kartalları”, *Hava Dergisi*, C. 45, S. 175, Ekim 1954, ss. 40-52.

6. Elektronik Kaynaklar

Defense Here, “F-86 Sabre”, <https://www.defensehere.com/tr/>. Erişim Tarihi: 25.09.2024 sa. 15:00.

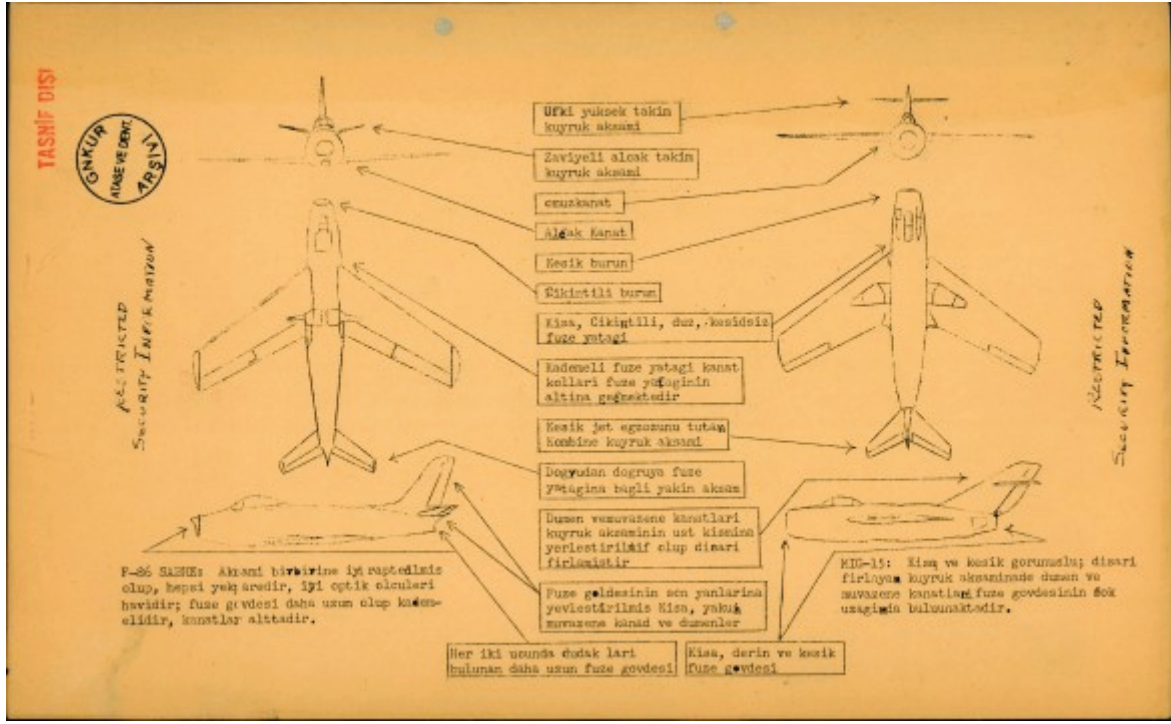
TürkçeBilgi, “F-86”, https://www.instagram.com/herkesicinhavacilik/p/CJquUyfBJZd/?img_index=1. Erişim Tarihi: 25.09.2024 sa. 15:40.

Havacıyız, “Kuruluşundan Bugüne Türk Hava Kuvvetleri ve İlk Akrobasi Çalışmaları”, <https://www.havaciyiz.com/AkrotimE.htm>. Erişim Tarihi: 26.09.2024 sa. 12:30.

Britannica, “F-86”, <https://www.britannica.com/technology/F-86>. Erişim Tarihi: 28.09.2024 sa. 16:00.

Aircrew Interview, “MIG-15 ve F-86”, <https://www.aircrewinterview.tv/magazine/mig-15-vs-f-86>. Erişim Tarihi: 10.01.2025 sa. 13.35.

EKLER:

Ek 1: Amerika Birleşik Devletleri yapımı F-86 SABRE modeli savaş uçağı ile Rus yapımı MiG-15 modeli savaş uçağını karşılaştıran broşür.

F-86 UÇAKLARININ TARİHSEL SÜREÇTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

N: 40

TASNİF DIŞI

GNKUR
ARALIK
1950

EVSAX K. 120920 I ARALIK 50
İVBĐİ

13-Aralıkta ve mütaakip tarihlerde F-86 Uçağı gövde ve kanatlarında dört beyaz ve uç siyah değişen tefrik şeritleri taşıyacaktır. Bütün şeritlerin ciyğileri sekiz inç genişliğindedir. Bu bilginin bütün muharip birliklere yayınlanması arzu edilir.

A. T. MCELROY
KCGO SCORCH

B. K.
Kore Türk Sil. Kuvvetler
Komutanlığı
Şube : II.
Sayı : 20231
Dosya.

K I M P O
12-Aralık-950

1- 8. Amerikan Ordu Komutanlığının 13-Aralıkta ve mütaakip tarihlerde F- 86 Uçağı gövde ve kanatlarında dört beyaz ve uç siyah değişen tefrik şeritleri taşıyacağı hakkındaki yazıları aynen yukarı çıkarılmıştır.

Bu bilginin en küçük birliğe kadar duyurulmasını **KM** ara ve rica ederim.

2- (A) Listesineğ göre yayınlanmıştır.

Asla İssalıdır.
16-12-950
II. Ş. M. Y.
Kur. Bab.
Faik Türüğü
F. Türüğü

Kore Türk K. Kur. Bşk.
Kur. Yb.
(Selahattin Tokay)
S. Tokay

Ek 2: Beşinci Hava Kuvvetleri'nin Kore Savaşları'na katılacağı F-86 model uçaklarının benzeri düşman uçağı ile karıştırılmaması için gövde ve kanatlarında şeritler olacağı.

F-86 UÇAKLARININ TARİHSEL SÜREÇTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
4

KARARNAME

1954 YILI KARARLAR ARŞİVİ

2255

A.

Napoli'de yapılacak olan NATO Güney Avrupa Hava Kuvvetleri toplantısına Hükümetimiz adına Hava Kuvvetleri Komandanı Korgeneral Fevzi Uçaner'in delege olarak katılması; Millî Savunma Vekâletinin 15/I/1954 tarihli ve 370236 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 18/I/1954 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR VEKİLİ

A. Karadon

134	114	10
134	01	
18		
030		

Başvekil *U. Menderes*

Devlet Vekili *[Signature]*

Devlet Vekili *[Signature]*

Adalet Vekili *[Signature]*

Millî Savunma Vekili *[Signature]*

İçişleri Vekili *E. C. Menderes*

Dışişleri Vekili *F. Köprülü*

Maliye Vekili *Abd. Celil*

Millî Eğitim Vekili *[Signature]*

Bayındırlık Vekili *[Signature]*

İktisadi ve Ticaret Vekili *[Signature]*

Sa. ve So. Y. Vekili *[Signature]*

G. ve Tekel Vekili *[Signature]*

Tarım Vekili *[Signature]*

Ulaştırma Vekili *[Signature]*

Çalışma Vekili *[Signature]*

İşletmeler Vekili *[Signature]*

Ek 3: Napoli'de yapılacak NATO Güney Avrupa Hava Kuvvetleri toplantısına, Hükümetimizi temsilen Hv. Kuv. Komutanı Korg. Fevzi Uçaner'in delege olarak katılması

T. C.
BAŞVEKÂLET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

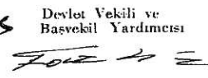
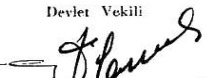

KARARNAME

Karar Sayısı
4
3681

Hava Kuvvetleri Kumandanlığınca hizmet dışı edilen Mosquito tayyareleriyle malzemesinin, 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu hükümleri dairesinde ve bedeli döviz olarak ödenilmek kaydıyla memleket dışına satılması; Millî Müdafaa Vekâletinin isteğine dayanan Maliye Vekâletinin 7/9/1954 tarihli ve 3302-1482/16659 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince II/10 /1954 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

Başvekil 	Devlet Vekili ve Başvekil Yardımcısı 	Devlet Vekili 	Devlet Vekili 	Adliye Vekili
Millî Müdafaa Vekili 	Dahiliye Vekili 	Hariçye Vekili 	Maliye Vekili 	Maarif Vekili
Nafza Vekili 	İkt. ve Ticaret Vekili 	Sih. ve İc. Mua. Vekili 	Güm. ve İnh. Vekili 	
Ziraat Vekili 	Münakalât Vekili 	Çalışma Vekili 	İşletmeler Vekili 	

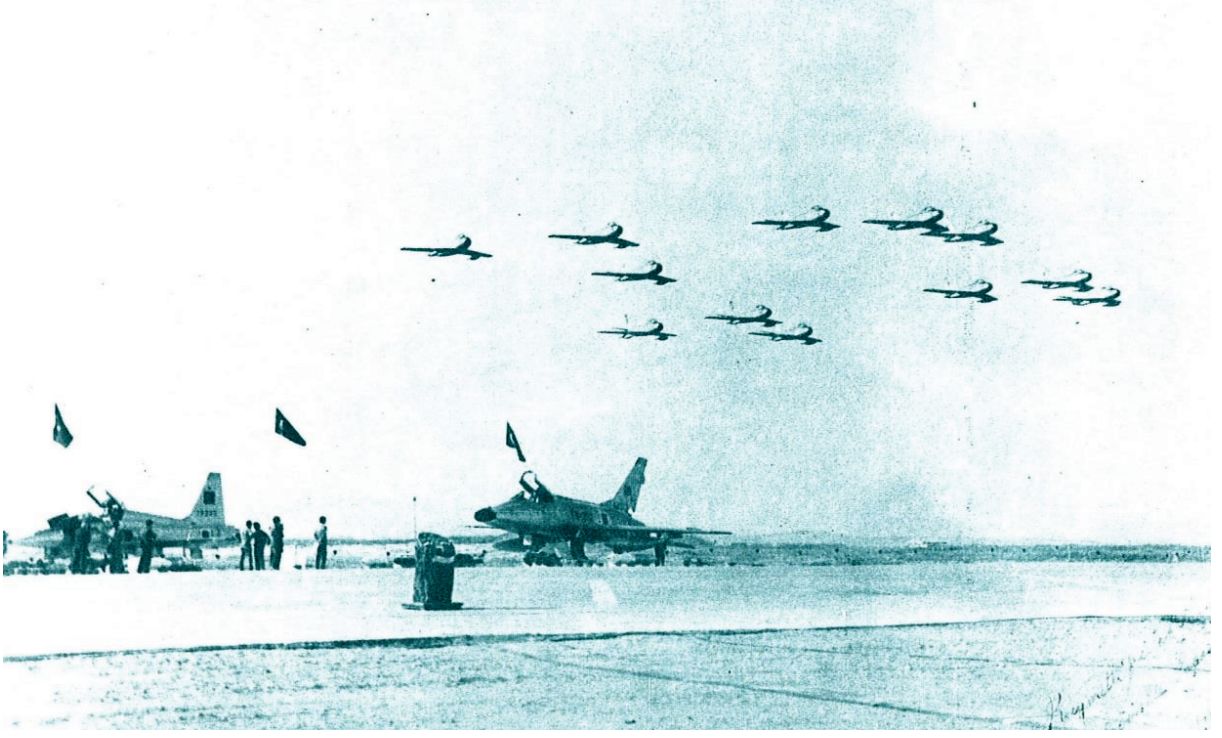
122-2

020	18	01	02	137	81	13
-----	----	----	----	-----	----	----

Ek 4: Hava Kuvvetleri Komutanlığınca hizmet dışı edilen Mosquito uçakları ile malzemesinin yurt dışına satılması

Ek 5: *Uçan Kuğular Akrotimi*

Ek 6: *Yarasalar Akrotimi On İkili Kol Uçuşunda*

Ek 7: Yarasalar Akrotimi

Ek 8: Cengiz Topel, F-86 Uçağı ile Uçuş Sonrasında

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

F-86 UÇAKLARININ TARİHSEL SÜREÇTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 7, Sayı/Issue 13, Ocak/January 2025, ss. 179-194.

Geliş Tarihi–Received Date: 01.11.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 18.12.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

SOYA DÖNÜŞÜN GÖLGESİNDE 1989 BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ANILARINDA NAIM SÜLEYMANOĞLU

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1577946>

 İLKER DERE* - KÜBRA AKKOÇ**

ÖZ

Bulgaristan'ın 1909 yılında uluslararası alanda bağımsızlığının tanınmasından itibaren ülkede bulunan azınlıklara yönelik bazı haklar için yasal güvenceler sunulmuştur. Bu azınlıkların çoğunluğunu Türkler oluşturmaktadır. Diğer azınlıklar da kendilerini dini bağlarından ötürü Türk diye nitelendirip Türkçe konuşmaktadırlar. Fakat antlaşmalarla azınlık hakları belirtilse de Bulgaristan'da başa geçen hükümetler, zaman zaman verilen hakları ihlal etmişlerdir. Özellikle 1944 yılından sonra komünist rejimle birlikte bu hak ihlalleri artmış ve Todor Jivkov'un BKP'nin başına geçmesi ile doruk noktasına ulaşmıştır. 1984-1989 yılları arasında ortaya atılan *Soya Dönüş* politikası gereğince Bulgaristan'da Türkçe konuşmak, eğitim görmek, dinî ritüeller, düğün, sünnet gibi özellikle Türk azınlığın yaşam ve kültürel hakları kısıtlanmış ve Bulgarlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Bulgaristan Türklerinden olan Naim Süleymanoğlu ve ailesinin de hakları kısıtlanmıştır. Giderek artan baskılardan dolayı Türkler ayaklanmış ve direniş göstermişlerdir. Bu direnişin simge ismi Naim Süleymanoğlu olmuştur. Süleymanoğlu, sistematik baskılar sonucunda 1986'da Türkiye'ye iltica etmiştir. Bu iltica, Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göç kapısının açılmasında önemli bir etki yaratmıştır.

Naim Süleymanoğlu'nun Türkiye'ye iltica süreci ve sonrasında yaşananlara ilişkin Bulgaristan Türklerinin anıları daha önce incelenmemiştir. Mevcut eksiklikten yola çıkarak bu çalışmada Naim Süleymanoğlu'nun Bulgaristan Türklerinin anılarında nasıl bir yer edindiğini tarihi bir perspektifte sunmak amaçlanmıştır. Naim Süleymanoğlu'nun Bulgaristan'daki hayatı, spor yaşamı, iltica etme süreci ve Türkiye'deki yaşamına ilişkin bilgi ve anıları belirlemek için 1989 yılında Türkiye'ye göç etmiş kaynak kişilerle sözlü tarih görüşmeleri yürütülmüştür. Yaşları 47-80 arasında değişen ve çeşitli mesleklere (insan kaynakları müdürü, öğretmen, işçi, serbest çalışan, emekli, dernek başkanı ve doktor) sahip olan kaynak kişiler, Bulgaristan'ın Varna, Dobruca, Kırcaali, Eski Cuma ve Haskova şehirlerinden göç etmişlerdir. Güncel olarak Tekirdağ, Kırklareli ve Kocaeli'nde yaşayan kaynak kişilere kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda Bulgaristan Türklerinin Naim Süleymanoğlu'nu "Cep Herkülü", "Kapıkulenin Anahtarı" ve "Büyük Küçük Dev Adam" gibi unvanlarla andıkları görülmüştür. Naim Süleymanoğlu'nun Türkiye'ye ilticası, Bulgaristan'da büyük bir hayal kırıklığına sebep olmuş, hatta Türkiye'nin Naim'i kaçırdığını iddia etmişlerdir. Buna karşın kaynak kişiler, Naim'in ilticasını büyük bir sevinçle karşılamışlar ve asimilasyona direnme konusunda güç bulmuşlardır. Kaynak kişiler hem Bulgaristan'da hem Türkiye'de Naim'in müsabakalarını canlı ve TV'den takip etmişlerdir. Naim Süleymanoğlu'nu anılarında ve gönüllerinde yaşatan Bulgaristan Türkleri, 2017 yılında Kırklareli'nde 1989 göçünün simgesi olarak vefat eden halter efsanesinin bir heykelini yaptırmışlardır. Kaynak kişilere göre; Süleymanoğlu'nun Türkiye adına uluslararası müsabakalarda kazandığı madalyalar ve kırdığı dünya rekorları, Türk halkı için büyük bir moral kaynağı olurken, Bulgaristan Türkleri için de millî kimliğin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Türkiye'de halter sporunun gelişimine öncülük eden Süleymanoğlu, sporcu kişiliğiyle genç kuşaklara halteri sevdirmiş ve örnek olmuştur. Sonuç olarak, asimilasyon politikalarına karşı verilen mücadelenin bir simgesi

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tekirdağ/TÜRKİYE, E-posta: dr.ilker.dere@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0993-7812.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balkan Araştırmaları Anabilim Dalı, Tekirdağ/TÜRKİYE, E-posta: kubragezer10@gmail.com, ORCID ID: 0009-0000-2050-5354.

SOYA DÖNÜŞÜN GÖLGESİNDE 1989 BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ANILARINDA NAİM SÜLEYMANOĞLU

olan Naim Süleymanoğlu'nun mirasının Bulgaristan Türklerinin gönlünde yaşamaya devam edeceği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1989 Göçü, Naim Süleymanoğlu, Sözlü Tarih, Bulgaristan Türkleri, Soya Dönüş Politikası.

NAİM SÜLEYMANOĞLU IN THE MEMORIES OF 1989 BULGARIAN TURKISH IMMIGRANTS

ABSTRACT

Since Bulgaria's international recognition of independence in 1909, certain legal guarantees have been provided for the rights of minorities residing there. Other minorities, due to their religious ties, also identify themselves as Turks and speak Turkish. However, despite stipulating minority rights in treaties, Bulgarian governments have occasionally violated these rights. Following the establishment of the communist regime in 1944, these violations intensified and peaked under the leadership of Todor Zhivkov in the Bulgarian Communist Party (BCP). Between 1984 and 1989, the "Revival Process" policy restricted the Turkish minority's cultural and religious practices, including the right to speak Turkish, receive education, and conduct traditional ceremonies such as weddings and circumcisions, aiming to assimilate them. In this context, the rights of Naim Süleymanoğlu, a Bulgarian Turk, and his family were also restricted. In response to the increasing oppression, the Turkish population began to resist, with Naim Süleymanoğlu emerging as a symbol of this resistance. In 1986, Süleymanoğlu sought asylum in Turkey, marking a significant step in opening the way for Turkish migration from Bulgaria to Turkey. To date, the memories of Bulgarian Turks regarding Süleymanoğlu's asylum in Turkey and the following events remain unexplored. This research aims to address this gap by examining the significance of Naim Süleymanoğlu in the memories of Bulgarian Turks from a historical perspective. To document his life, sports career, asylum process, and experiences in Turkey, oral history interviews were conducted with primary sources who immigrated to Turkey in 1989. These participants, aged 47 to 80, and from various professions (including human resources manager, teacher, worker, freelancer, retiree, association president, and doctor), migrated from Bulgarian cities such as Varna, Dobruja, Kardzhali, Targovishte, and Haskovo. Currently residing in Tekirdağ, Kırklareli, and Kocaeli, the participants were selected through snowball sampling.

The research reveals that Bulgarian Turks refer to Naim Süleymanoğlu with titles such as "Pocket Hercules," "Key of Kapikule," and "The Great Little Giant." His defection to Turkey was a significant disappointment for Bulgaria, which even claimed that Turkey had abducted him. Conversely, participants celebrated his defection, finding the strength to resist assimilation efforts. They followed his competitions live or on television in Bulgaria and Turkey. In 2017, Bulgarian Turks, honoring his legacy as a symbol of the 1989 migration, erected a statue of the weightlifting legend in Kırklareli. According to the participants, Süleymanoğlu's international achievements and world records for Turkey served as a source of morale for the Turkish public and strengthened the national identity of Bulgarian Turks. Süleymanoğlu pioneered the development of weightlifting in Turkey and, with his exemplary athletic persona, inspired younger generations to pursue the sport. In conclusion, the legacy of Naim Süleymanoğlu, a symbol of the fight against assimilation policies, will continue to live on in the hearts of Bulgarian Turks.

Keywords: 1989 Migration, Naim Süleymanoğlu, Oral History, Turks of Bulgaria, The Process of Rebirth

GİRİŞ

Bu araştırmanın amacı, Naim Süleymanoğlu'nun Bulgaristan Türklerinin anılarında nasıl bir yer edindiğini tarihî bir perspektifte sunmaktır. Bu amaçla Naim Süleymanoğlu'nun Bulgaristan'daki hayatı, spor yaşamı, iltica etme süreci ve Türkiye'deki hayatına ilişkin bilgi ve anılara sahip olan 1989 yılında Türkiye'ye göç etmiş 10 kişiyle sözlü tarih görüşmesi yürütülmüştür. Yaşları 47-80 arasında değişen ve çeşitli mesleklere (insan kaynakları müdürü, öğretmen, işçi (3), serbest çalışan, emekli, dernek başkanı ve doktor) sahip olan kaynak kişiler, Bulgaristan'ın Varna, Dobruca, Kırcaali, Eski Cuma ve Haskova şehirlerinden göç etmişlerdir. Güncel olarak Tekirdağ, Kırklareli ve Kocaeli'nde yaşayan kaynak kişilere kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılmıştır. Bir kişi hariç (kendi isteğiyle) 9 kişinin gerçek adının yerine takma isim kullanılmıştır.

1. Bulgaristan'da Türk Varlığı (1393-1945)

Kuruluşta batıya doğru ilerleyen Osmanlı Beyliği, Bizans'ta yaşanan taht mücadelesinden faydalanarak 1344 yılında ilk defa Balkanlara geçmiştir.² Bu genişleme sürecinde Osmanlılar, fetihleri yaparken

¹ Bu örnekleme türünde katılımcılar çalışmaya uygun bireyleri bulması için araştırmacıya yardım eder ve böylece örnekleme genişler. Bkz- John W. Creswell, Timothy C. Guetterman, *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*, Pearson, New York, 2019, s. 143.

² Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 1/1, 2006, s. 260.

ve imparatorluğu kurarken uzlaşmaya, korumaya ve hoşgörüyü dayalı *istimâlet* siyaseti izlemişlerdir. Bu politikayı hâkimiyetini kabul edenlere uygulamış, isyan edenleri zapturapt altına almıştır. Bunun yanında keyfi feodal vergileri ve angaryaları ortadan kaldırarak uyguladığı vergi sistemi Balkanlarda beş yüzyıllık hâkimiyetinin temellerini oluşturmuştur.³

Osmanlı'nın beylikten devlete doğru evrildiği süreçte, Balkanlar'da fethettiği yerlerde uyguladığı istimâlet siyaseti imparatorluğun genişlemesinde ve kalıcı bir hâkimiyet kurmasında etkili olmuştur. Osmanlı'nın Balkanlar'a çıktuktan kısa bir süre sonra hâkimiyet kurduğu alanlardan biri de Bulgaristan olmuştur. 1393 yılında I. Beyazıd döneminde⁴ Emir Süleyman idaresindeki kuvvetler, II. Bulgar Krallığı'nın merkezi Tırnova'yı ele geçirmiş⁵ ve böylece Bulgaristan'da yüzyıllar boyunca sürecek olan Türk egemenliği başlamıştır. Bu süreçte Müslümanların ve gayrimüslimlerin günlük yaşantılarına karışılmamış, yalnızca belirli vergileri ödemeleri beklenmiştir.⁶ Hristiyan halkın dinî meseleleri ve günlük hayatlarıyla Ortodoks kilisesi ve geleneksek köy idareleri ilgilenmiştir.⁷ Osmanlı Devleti, 500 yıl boyunca bu topluluklara esir muamelesi yapmamış, onları her alanda hak ve hürriyetlerini kullanma hususunda serbest bırakmıştır.⁸ Kurulan bu yapı ve hâkimiyet, Fransız İhtilali'ne kadar büyük oranda devam etmiştir.

Öte yandan 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarından itibaren Rus Çarı Petro'nun ortaya attığı, İstanbul ve Boğazlar üzerinden sıcak denizlere kadar uzanan bir Rusya hayali kendisinden sonra gelen tüm hükümet ve rejimlerin ana hedefi olmuştur. Bu doğrultuda Osmanlı'ya karşı nefret ve düşmanlık yapmaktan geri durmamış ve Avrupa'yı Osmanlı aleyhine kışkırtmıştır.⁹ Fransız İhtilali (1789-1799) ile ortaya çıkan ve dünyaya yayılan milliyetçilik akımı çok geçmeden Avrupa'yı etkisi altına almıştır.¹⁰ Bunun yanında Ruslar, Panslavizm propagandasıyla¹¹ Bulgar gençlerini kendi okullarında yetiştirerek Slav milliyetçiliğini aşımışlardır.¹² Özellikle Rusların bu kışkırtmalarıyla Niş, Vidin ve Tırnova'da (1841-1856) isyanlar çıkmış ve Osmanlı bu isyanlara yeterince müdahale edememiştir.¹³ Buna karşın Osmanlı Devleti'nin 1876'daki Bulgar isyanını bastırması üzerine Rusya Osmanlı'ya karşı yeni anlaşmalar yapmıştır. Hazırlıklarını tamamlayan ve Panslavizm siyasetini uygulamak için Osmanlı'ya savaş açan Ruslar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde (93 Harbi) Osmanlı Devleti'ni yenerek Ayastefanos Antlaşması'nı (3 Mart 1878) imzalamıştır.¹⁴ Bu antlaşma ile kurulacak olan Özerk Bulgar Prensligi üzerinden Balkanlara (3/5'ine) hâkim olmaya çalışan Ruslar, mevcut siyasi dengeyi tek taraflı olarak bozdukları için İngiltere'nin öncülük ettiği diğer Avrupalı devletler buna karşı çıkmışlardır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) imzalanarak Bulgaristan Prensligi özerklik kazanmıştır.¹⁵ 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile Bulgaristan'da yaşayan Müslüman Türklerin hakları belirlenmiş, din ayrımı yapılmaksızın bölgedeki azınlıklar tüm haklardan yararlanacak şekilde düzenlenmiştir. Bu kapsamda azınlıkların istedikleri dine inanma, iş seçebilme veya sanatı yapabilme özgürlükleri garanti edilmiştir.¹⁶ Buna rağmen 93 Harbi'nde Balkanlardan yaklaşık bir milyon insan göçe zorlanmıştır. Böylece Türkler, Bulgaristan'da azınlık durumuna düşmeye başlamışlardır.¹⁷ Nihayet Bulgaristan, Berlin Antlaşması'ndan 30 yıl sonra 1908 yılında Tırnova'da bağımsızlığını ilan etmiştir.¹⁸ 1909'da imzalanan İstanbul Protokolü ile Osmanlı Devleti Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımıştır.¹⁹ Buna göre Türk-İslam eserleri korunacak, Bulgaristan hem maddî hem manevî destek sağlayacak, Türklerle Bulgar halkları aynı haklara sahip olacaktır.²⁰ Böylece Türk azınlığın hakları Bulgarlarla eşit hale getirilmiştir. Fakat Bulgarlar antlaşma şartlarına uymamış ve kendi çıkarlarına göre hareket etmişlerdir.²¹

³ Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar". *Bal-Tam Türklük Bilgisi Dergisi*, C. 3, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Prizren 2005, s. 21.

⁴ İnalçık, *agm*, s. 21.

⁵ Selçuk Demir, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Tırnova Şehri (Demografik Durum, Sosyal ve Ekonomik Hayat)", *Journal of International Eastern European Studies*, S. 2/1, 2020, s. 45.

⁶ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi I: 18. ve 19. Yüzyıllar*, Küre Yayınları, İstanbul 2020, s. 44.

⁷ Jelavich, *age*, s. 53.

⁸ Beğlan Toğrol, *112 Yıllık Göç (1878-1989)*, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, Ankara 1989, s.14.

⁹ Toğrol, *age*, s.15.

¹⁰ Mehmet Kayıran, "Milliyetçilik Akımının Balkanlar'daki Gayrimüslim Unsurlar Üzerindeki Etkisi (1789 – 1875)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, S. 2/5, 2019, s. 92.

¹¹ Panslavizm: Rusya önderliğinde tüm Slavları bir araya getirerek büyük bir devlet kurma ideolojisi.

¹² Toğrol, *age*, s. 16.

¹³ Ömer E. Lüttem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989 Cilt I*, ASAM Yayınları, Ankara 2000, s. 18.

¹⁴ Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, s. 225.

¹⁵ Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 516-517; Gencer, *agm*, s. 225; Lüttem, *age*, s. 19.

¹⁶ Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s. 365.

¹⁷ Haydar Efe, "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de Yaşanan Göçler ve Etkileri", *Sosyal Bilimler Metinleri*, C. 1, 2018, s. 22.

¹⁸ M. Türker Acaroğlu, "Bulgarlar Yine "Türk Himayesi" İstiyor", *Belleten*, S. 54/209, 1990, s. 345; Şimşir, *age*, s. 368.

¹⁹ Hasan Demirhan, "Bulgaristan'ın Asimilasyon Politikalarına Karşı Alvanlar (Yablanovo) Direnişi (17-18-19 Ocak 1985)", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, 20/20, 2019, s. 422.

²⁰ Şimşir, *age*, s. 370.

²¹ Lüttem, *age*, s. 59-60.

SOYA DÖNÜŞÜN GÖLGESİNDE 1989 BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ANILARINDA NAİM SÜLEYMANOĞLU

Birkaç yıl sonra Balkan Savaşları (1912-1913) esnasında da bölgede yaşayan Türklerin hakları gasp edilmiş, mallarına el konulmuş²², Bulgaristan Türk okulları tahrip edilmiş²³ ve yüz binlerce Türk göçe zorlanmıştır.²⁴ Bunun neticesinde 1913 yılında Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında bir barış antlaşması daha imzalanarak bölgedeki Türklerin hakları bir kez daha güvence altına alınmıştır. Ayrıca bu antlaşmada Bulgar hükümeti tarafından Türk azınlık için yeni okullar açılacağı, öğretmenlerin maaşlarını bizzat hükümetin karşılayacağı ve eğitimin Türkçe olacağı, öğretmenlerin haklarının Bulgar öğretmenlerle eşit olacağı özellikle belirtilmiştir. 1919 yılında ise Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Bulgaristan ile Neuilly (Nöyi) Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın 4. bölümünde azınlıkların dillerine, dinlerine, kültürlerine karışılmayacağı, her alanda dillerini konuşabilecekleri ve kendi kurumlarını açabilecekleri vurgulanmıştır.²⁵ 1925 yılında imzalanan Türk-Bulgar Dostluk antlaşmasında, Neuilly Antlaşması'nda geçen azınlık hakları bir kez daha vurgulanmıştır. Aynı zamanda imzalanan İkamet Antlaşması'nda Türkiye veya Bulgaristan'a ihtiyari olarak göç etmek isteyen azınlıklara zorluk çıkarılmayacağı kabul edilmiştir.²⁶

1919-1923 yılları arasında Türklerin nispeten rahat olduğu Çiftçi Partisi Hükümeti darbeyle indirilmiştir.²⁷ Yerine gelen faşist hükümetler, 1934-1944 yılları arasında bölgedeki Türklerin eğitim konusundaki hak ve özgürlüklerini yavaş yavaş sınırlandırmıştır.²⁸ Her alanda gelen kısıtlamaların yanında özellikle Bulgaristan'daki Türk azınlığı eğitim ve öğretim faaliyetlerinden uzaklaştırmak için birçok Türk okulu kapatılmış, eğitim programları değiştirilmiş ve bazı mal varlıkları elinden alınmıştır.²⁹ 1944 sonrası komünist hükümet ilk iktidara geldiği yıllarda, azınlıklara bazı haklar tanıdığı için Türkler tarafından olumlu karşılanmıştır. Fakat sonrasında Bulgaristan'da yaşayan neredeyse tüm azınlık Müslümanlar kendilerini Türk olarak nitelendirmeye başlayınca Komünist Partisi 1956 yılında azınlıkların haklarını kısıtlama kararı almıştır. Böylece homojen bir Bulgar ulusu yaratma, adına asimilasyon yerine "etnik birleştirme" denilen sosyalist hayata entegrasyon çalışmaları başlatılmıştır.³⁰ Bu aslında ırkçı bir asimilasyon politikası olan "Soya Dönüş"ün³¹ altyapısını oluşturmuştur.

1.1. Asimilasyona Hazırlık Süreci

Bulgaristan Komünist Partisi (BKP), iktidarı ele geçirdiğinde Türklere çeşitli vaatlerde bulunmuş, bazı vaatlerini gerçekleştirmiş, bazı Türk okullarını açmış ve Türkçe eğitime izin vermiştir. Ancak çok geçmeden Türkleri Bulgarlaştırma politikasını güttükleri anlaşılmıştır.³² Bu sindirme politikaları eğitimden ekonomiye birçok alanı kapsamıştır. Ekonomi alanında BKP, halkın direnişlerine rağmen Emek Tarım Kooperatif İşletmeleri (TKZS) kurarak tarım arazilerini devletleştirmiştir. Başlangıçta kooperatiflere girmek gönüllülük esasına bağlıdır. Fakat sonraları kooperatiflere girmeyenler için baskılar yapılmıştır. Zorunlu olarak tarım işçisi statüsüne düşürülen ve birçok sorunla karşılaşan Türkler arasında Türkiye'ye göç etme fikri güçlenmiştir. Nitekim kırsalda yaşayan Türk azınlık, malları elinden alınarak zorunlu işçi statüsüne düşürülmesi neticesinde farklı bölgelere göç etme ihtiyacı duymuştur. Kısacası BKP'nin toprakları devletleştirme politikası, Türkler için bir asimilasyon aracı olmuş ve katılmak istemeyenler için şiddet kaçınılmaz hale gelmiştir.³³ Eğitim alanında da benzer hamleler yapmaya hazırlanan Bulgar hükümeti, Türklerin okullarının azınlığın başlılarıyla yürütüldüğünü ve gün geçtikçe bu miktarların arttığını, buna karşın devlet desteğiyle araç ve gereçle donanmış Bulgar okullarının seviyesine ulaşmadığını argüman olarak kullanmıştır.³⁴

1954 yılında BKP'nin sekreteri olan Todor Jivkov³⁵, 1956 yılında BKP'nin başına geçmiş ve 1989'a kadar aralıksız sürecek iktidarı başlamıştır. Jivkov'un iktidarı ele geçirmesiyle Bulgaristan'da azınlıklara ve Müslüman Türklere yapılan baskıların şiddeti ve "Bulgarlaştırma" politikası hız kazanmıştır. Özellikle 1958'de BKP toplantısından çıkan kararlarla azınlıkların hakları ciddi anlamda kısıtlanmıştır.³⁶ Bu kararlar arasında azınlıkların haklarını ve varlıklarını neredeyse yok eden maddeler bulunmaktadır. Bu kısıtlamalar yıllar içerisinde kademeli olarak genişletilmiştir. Bu hususta alınan bazı karar örnekleri şunlardır:

²² Demirhan, *agm*, s. 423.

²³ İlker Alp, "Balkan Savaşları'nda Türk ve İslâm Dünyasından Gelen Yardımlar", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, S. 7/2, 2020, s. 279.

²⁴ Efe, *agm*, s. 22.

²⁵ Şimşir, s. 373-374.

²⁶ Hamza Eroğlu, "Türk-Bulgar İlişkileri ve 18 Ekim 1925 Tarihli Dostluk Andlaşması," *Belleten*, C. 51, 1987, s. 1348.

²⁷ Demirhan, *agm*, s. 423.

²⁸ Şimşir, *age*, s. 171.

²⁹ Hasan Demirhan, "Sözlü Anlatımlarla 1984-1989 Yılları Arasında Bulgaristan'da Türklere Uygulanan Asimilasyon Politikaları", *Rumeli DE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 16, 2019, s. 327; Şimşir, *age*, s. 12.

³⁰ Hasan Demirhan, "Bulgaristan Türklerine Uygulanan Zorla İsim Değiştirme Kampanyası ve Türk Basını (Aralık 1984-Mart 1985)", *Rumeli DE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 17, 2019, s. 255.

³¹ Sezai Öztaş, Sevilay Demir, "1989 Yılı Bulgaristan'dan Zorunlu Türk Göçünün Türk TV Dizilerinde Temsili: "Yeniden Doğmak" Örneği", *Humanitas*, S. 11/INCSOS VIII Özel Sayısı, 2023, s. 251.

³² Şimşir, *age*, s. 12-13.

³³ Şimşir, *age*, s. 53.

³⁴ Şimşir, *age*, s.186-187.

³⁵ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 2: 20. Yüzyıl*, Küre Yayınları, İstanbul 2019, s. 394.

³⁶ Emin Atasoy, *Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kıskaçında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayıncılık, Bursa 2011, s. 53.

1. Türk ve Bulgar okullarının birleştirilmesi
2. Türkçe gazete ve dergilerin kaldırılması ve iki dilli yayınlara geçilmesi
3. Müftülüklerdeki Müslüman din uzmanlarının sayısının azaltılması (din işlerinin siyasallaştırılması)
4. Yeni cami inşasına izin verilmemesi
5. Sünnetin yasaklanması
6. Türk milliyetçisi aydın kesimin parti nezdinde tespit edilip fişlenmesi
7. Okullarda Türkçe'nin yasaklanması³⁷

Bu kararlar, Bulgaristan'ın "Yeniden Doğuş" diye adlandırdıkları asimilasyon politikalarının çok uzun zaman önce planlandığını göstermektedir. Bu bağlamda isim değiştirme politikası ilkin Bulgaristan'daki Pomaklar ve Romanlar'a (Çingenelere) uygulanmıştır. Pomaklar ve Romanlar'a uygulanan asimilasyona Türkler tepki göstermeyince Bulgaristan yönetimi, daha büyük azınlık olan Türkleri asimile etme konusunda cesaretlenmiştir.³⁸ Homojen sosyalist bir Bulgar milleti yaratmak, hızla artan Türk nüfusu, aydın ve milliyetçi bir Türk varlığı gibi sebepler, BKP'nin Türklere asimilasyon uygulamasının geri planındaki sebepleri oluşturmuştur.³⁹

1.2. Soya Dönüş Politikaları

Kökleri Bulgar Prensiği'ne (19. yüzyıl) kadar dayanan bir "tek millet" yaratma arzusu⁴⁰, 1946 yılından itibaren Türkleri sistematik bir şekilde Bulgarlaştırma politikalarının geliştirilmesiyle devam etmiştir. Bu politikanın fikri temellerini, 1977 yılında toplanan Bulgar Kültür Kongresi'nde Todor Jivkov'un kızı Ludmila Todorova Jivkova'nın okuduğu raporda da görmek mümkündür. Jivkova konuşmasında, Sosyalist kültürün Bulgaristan'da yaşayan halklar tarafından benimsenmesi için kitle iletişim araçlarının ve propagandanın önemini vurgulamıştır.⁴¹ Çeşitli toplantılarda, kongrelerde ve kanun maddelerinde açık veya örtük bir şekilde yer bulan azınlıkları Bulgarlaştırma düşünceleri, 1984 yılında en şiddetli halini almıştır. Bulgaristan'ın "Yeniden Doğuş" ve "Soya Dönüş" gibi isimler verdiği bu asimilasyon politikasının esası, ülkede çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu azınlıkların isimlerinin değiştirilmesi ve zorla Bulgarlaştırılmasıdır. Bu bağlamda Bulgaristan Hükümeti, Aralık 1984'ten itibaren Türklerin çoğunun isimlerini değiştirmiştir.⁴² Bu zaman aralığının seçilme nedeni, yoğun ve ağır iklim şartlarından dolayı Türklerin ve komşu köylerin kendi aralarında haberleşmelerini engellemek, medyanın haberdar olmasını engellemek ve Türklerin direnmesini zorlaştırmaktır. Dolayısıyla zorlu hava şartları Bulgaristan hükümetinin işini kolaylaştırmış ve Türk köylerinin birbirinden haberdar olmasını engellemiştir.⁴³ Kampanyanın başında alınan kararlar, Türk-Bulgar evliliklerindeki isimlerin değiştirilmesi yönünde olsa da sonradan tüm Türklerin isimleri kısa bir süre içinde değiştirilmiştir.⁴⁴ Uygulamalar şehirlerde ve köylerde farklılık göstermiştir. Kırsal kesimlerde ve köylerde yaşayanlara gerekli durumlarda zor kullanılmış, köy girişleri kapatılmış ve insanlar meydanlarda muhtarlar tarafından toplatılıp isim değiştirme dilekçeleri imzalatılmıştır. Böylece kendileri isim değiştirmek istiyormuş gibi gösterilmiştir. Şehirlerde ise Türklerin isimlerini işyerlerinde değiştirmişlerdir. İsimlerini değiştirmeyen Türklerin günlük yaşamlarını kısıtlayacak uygulamalar getirilmiş ve böylece bir şekilde hükümet isim değiştirmeyi zorunlu hale getirilmiştir.⁴⁵

İsim değiştirmenin yanı sıra bu politika toplu bir hak kısıtlama ve Bulgarlaştırma politikası olduğundan azınlıkların dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel ve kendilerine özgü örf ve adetleri de yasaklanmıştır. Bu yasakların en kritik öneme sahip olanı ise Türkçe yasağıdır. Türkçe konuşmak hemen her yerde yasaklanmış, dolayısı ile Türkçe konuşan azınlık, Bulgaristan içinde yaşamakta oldukça zorluk çekmiştir. Sadece konuşma alanında değil, Türkçe'nin izleri her alanda silinmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Türkçe yayınlar, radyolar, müzikler, filmler kısacası Türkçe'ye dair her şey yasaklanmıştır. Türkçe yasağına uymayanlara para cezası, gerektiğinde hapis cezası verilmiştir.⁴⁶ Türk örf ve adetlerini yansıtan kıyafetler, düğünler, bayramlar, dini ritüeller yasaklanmış ve Bulgar adetleri teşvik edilmiştir. Türk çocukları henüz küçük yaşta Bulgar kültürüne alışım diye kreşlere gönderilmiş ve Bulgar adetleri benimsetilmeye çalışılmıştır. Türkçe yer isimleri dahi değiştirilmiş, göç etmesinler

³⁷ Atasoy, *age*, s. 54

³⁸ Atasoy, *age*, s. 61.

³⁹ Atasoy, *age*, s. 64.

⁴⁰ Şimşir, *age*, s. 342.

⁴¹ Lyudmila Todorova Jivkova, *Çağdaş Sosyalist Kültür*, Çev: Işık Başarman, Tan Yayınları, Ankara 1977, s. 12.

⁴² Orlin Sabev (Orhan Salih), "Osmanlı Sonrası Bulgaristan'da 'Yeniden Doğuş' Süreçleri" 89 Göçü", *Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* Ed. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR), Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), İstanbul 2012, s. 121.

⁴³ Atasoy, *age*, s. 106.

⁴⁴ Sabev, *age*, s. 131.

⁴⁵ Demirhan, *agm*, s. 261-262.

⁴⁶ Ömer Engin Lütem, "1984-89 Dönemi Türkiye'nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü", *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* Ed. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR), Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), İstanbul 2012, s. 146.

SOYA DÖNÜŞÜN GÖLGESİNDE 1989 BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ANILARINDA NAİM SÜLEYMANOĞLU

diye sürekli Türkiye'yi kötüleyen propagandalar yapılmıştır. Türkiye'de yaşam şartlarını kötü göstermeye çalışmışlardır.⁴⁷ Bu yasaklardan en ağırlarından biri ise din ritüellerinin yasaklanmasıdır. Camilere gitmek, sünnet ve mevlit okutmak hatta ölü gömme gelenekleri bile yasaklanmıştır. Ölümler Bulgar adetlerine göre defnedilmiş, mezar taşlarına Bulgarca isimler yazılmış hatta Türkçe ismi olan eski mezar taşları dahi değiştirilmiştir.⁴⁸ Türklerin yoğun yaşadığı bölgedeki dükkânlara "Bulgarca dışında bir dil konuşmak yasaktır" levhaları asılmış, yasaklara uymayanlar toplum huzurunu bozmakla suçlanmışlardır. Ayrıca 5-100 leva arasında değişen para cezaları verilmiş, işten çıkarmalar ve hapis ve sürgün⁴⁹ cezaları uygulanmıştır.⁵⁰

Baskılara ve asimilasyon politikasına karşı çıkan Türkler yürüyüşler yaparak veya toplu şekilde protestolar yaparak direniş göstermişlerdir.⁵¹ Direniş gösteren Türkler hapis cezasına çarptırılmıştır. Fakat olaylara karşı çıkanlardan Türkiye'ye kaçmayı başaranlar da olmuştur. Buna en güçlü örneklerden biri ise Naim Süleymanoğlu'dur.⁵² 1989 yılına gelindiğinde Bulgaristan'da yaşayan Türklerin en şiddetli tepkisi Mayıs 1989 yürüyüşleri olmuştur. Kamuoyu baskılarına dayanamayan Bulgar hükümeti ise 1989 yılında sınır kapılarını açmak zorunda kalmıştır. Bu sayede 1989 yazında üç ay içerisinde 300 binden fazla Türk anavatanlarına kavuşmuştur.⁵³

1.3. Asimilasyon Döneminin ve Bulgaristan Türklerinin Bir Simgesi Olarak Naim Süleymanoğlu

Naim Süleymanoğlu, ailesinin ikinci oğlu olarak 23 Ocak 1967 tarihinde Kırcaali'nin Mestanlı köyünde dünyaya gelmiştir. Bulgaristan hükümetinin bölgedeki azınlıklara uzun yıllardır sistemli olarak uyguladığı asimilasyon politikasına çocukluğundan itibaren maruz kalmıştır. Okula başladığında BKP politikaları gereği Bulgarca eğitim almış fakat yaşadığı bölgede Türk yoğunluğu olduğu için aile arasında Türkçe öğrenmiştir. Mestanlı'da ilkokul üçüncü sınıfta okurken, sporcu taraması yapan halter hocası Hilmi Pekünlü Naim'in yeteneğini keşfetmiş ve kendisini 9 yaşında haltere başlatmıştır. 1981 yılındaki başarıları sayesinde Filibe Spor Okulu'na girmiştir. Burada millî antrenör İvan Abacıyev'in dikkatini çekmiştir. 15 yaşına geldiğinde Genç Halter Millî Takımı'na girmeyi başarmıştır.⁵⁴ 1982 yılında Brezilya'da düzenlenen Dünya Gençler Halter Şampiyonası'nda hafif sıklıkta dünya rekorunun sahibi olmuştur.⁵⁵ 1983'te hem büyükler kategorisi hem de küçükler kategorisinde iki dünya rekoru kırmıştır. 1984 yılında (16 yaşında) silkme kategorisinde kendi ağırlığının 3 katını kaldıran Süleymanoğlu⁵⁶, 1984-1986 yılları arasında üst üste 3 yıl dünyada "Yılın Haltercisi" seçilmiştir.⁵⁷ 1985 yılında Melbourne müsabakalarında Bulgar yetkililer, Naim Süleymanoğlu'na artık Bulgar ismiyle (Naum Şalamanov) turnuvada yer alacağını bildirmişlerdir.⁵⁸ Böylece Bulgaristan Türklerine uygulanan Bulgarlaştırma ve asimilasyon politikası dünyanın gözü önündeki bir sporcuya kadar ulaşmıştır. Bu olay, Naim Süleymanoğlu için bir dönüm noktası olmuştur.

1986'da Avusturya'nın Melbourne şehrinde Dünya Halter Şampiyonası'na katılan Süleymanoğlu, Bulgaristan'ın yaptığı baskı politikaları ve asimilasyon yüzünden Türkiye'ye iltica etmek için talepte bulunmuştur.⁵⁹ Süleymanoğlu, o günlerde yaşananları daha sonra katıldığı bir röportajda şöyle aktarmıştır:

Avusturya'da Bulgar takımından kaçıp elçiliğe gittim. Pasaportumda Naum Şalamanov yazdığı için beni geri çevirdiler. İsmim değişmişti ve artık fırsat kolluyordum. Bulgar gizli makamları hep takibimdeydi. Adım Naum Şalamanov olduğu için "Sen Türk değilsin, kabul edemeyiz" diyerek beni geri çevirdiler. Ancak kaybolduğum için yer yerinden oynuyor, bütün televizyonlar benden bahsediyordu. Çaresiz arkadaşımın evine gittim. Turgut Özal öğrenince hemen talimat verip "Getirin" demiş. "Kendi rızamla gitmek istiyorum" diye ifade verdim, Ankara'ya gelip toprağı öpüp anavatanıma kavuştum.⁶⁰

⁴⁷ Lütem, *age*, s. 148.

⁴⁸ Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları", *Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* Ed. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR), Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), İstanbul 2012, s. 173-174.

⁴⁹ Sürgün edilenlerin yaşadıklarını detaylı okumak için bkz. Hasan Demirhan, *Belene Adası (1984-1986): Bir Kültürel Soykırım, Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Kampı*, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2020.

⁵⁰ Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclise*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 298-299.

⁵¹ Demirhan, "Bulgaristan'ın Asimilasyon Politikalarına Karşı Alınlar (Yablanovo) Direnişi (17-18-19 Ocak 1985)", s. 447.

⁵² Lütem, *age*, s. 149.

⁵³ Hasan Demirhan, "Sözlü Anlatımlarla 1984-1989 Yılları Arasında Bulgaristan'da Türklere Uygulanan Asimilasyon Politikaları", s. 340.

⁵⁴ Güneş Özyayten, "Türk Sinemasında Biyografik Filmlere Bir Örnek: 'Naim' Filmi ve Bulgar Türkleri", *Balkanlarda Siyasal, Kültürel ve Ekonomik Gelişmeler*, Ed. Levent Doğan, Sedef Zeyrekli Yaş, Müge Atakan, Trakya Üniversitesi Matbaası, Edirne 2023, s. 284-285.

⁵⁵ Anıl Yazıcı, "Cep Herkülü' Naim Süleymanoğlu: Arkasında Sayısız Rekor Bırakan 'Türk Süpermen'". *BBC Türkçe*, 2017.

⁵⁶ Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği (BAL-GÖÇ), "Naim Süleymanoğlu (1967-2017)", 13 Ekim 2023.

⁵⁷ Tamer Taşpınar, "Naim Cep Herkülü". Türkiye Halter Federasyonu, Ankara, Temmuz 2019, s. 7.

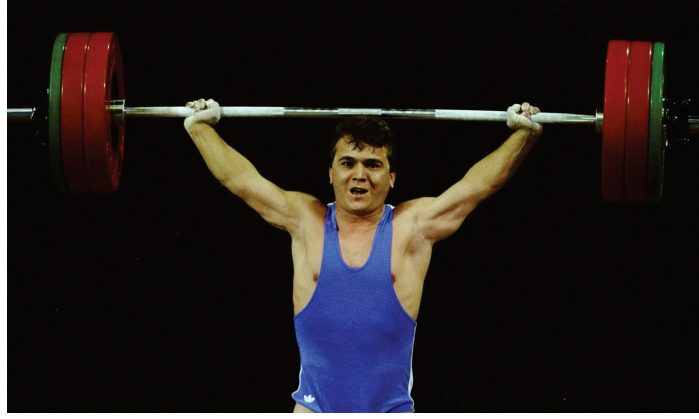
⁵⁸ Özyayten, *age*, s. 287.

⁵⁹ Raşan İnal, "Bizim Şampiyonumuz": Spor, Milliyetçilik ve Millî Kimlik", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23/4, 2023, s. 1571.

⁶⁰ Posta Gazetesi, "Efsane Şampiyon Naim Süleymanoğlu'nun Son Röportajı", 18 Kasım 2017.

Naim Süleymanoğlu, Avusturalya’da saklanırken Bulgar hükümeti kendisini Türklerin kaçırdığını iddia ederek aramalar başlatmış, daha sonra konsoloslukta Naim Süleymanoğlu kendi isteği ile iltica etmek istediğini bildirince Türkiye yolculuğu başlamış ve Londra üzerinden Turgut Özal’ın kendi özel jetiyle Ankara Mürted Askerî Havalimanı’na getirilmiştir.⁶¹ Böylece sporunun Türkiye’ye gelmesi ile Bulgaristan’da Türklerle uygulanan asimilasyon ve baskı politikası ortaya çıkmıştır.⁶² 1986 Aralık ayında Türkiye’deki ilk basın toplantısını yapan Naim Süleymanoğlu, “Türkleri Bulgar yapmak istiyorlar” diyerek olayların detaylarını anlatmıştır.⁶³ Bu söylemlere Bulgaristan yönetiminin karşılığı sert olmuştur. Naim Süleymanoğlu, olimpiyatlarda başarılar sağlayıp Bulgaristan’da yaşananlar hakkında konuşmalara başladığında ailesinin mallarına el koyarak sınır dışı etmişlerdir.⁶⁴

1988 yılında Bulgaristan Halter Federasyonu’na para ödenmesinden sonra⁶⁵ Süleymanoğlu, Türkiye adına yarışarak birçok dünya ve olimpiyat madalyaları kazandırmıştır.⁶⁶ Seul olimpiyatlarında kendi ağırlığının 3 katından 10 kg fazlasını (190 kg) kaldırarak dünya tarihinde bir ilke imza atmış ve o günden beri bu rekoru kimse kıramamıştır.⁶⁷ Birleşmiş Milletler’de yaptığı konuşmasıyla (13 Aralık 1988) Bulgaristan’da yaşanan baskı ve zulmü tüm dünyaya duyurarak sınır kapılarının açılmasını sağlamıştır.⁶⁸ 1992 yılında Barcelona Olimpiyatları’nda altın madalya kazanmış ve Uluslararası Halter Basın Komisyonu tarafından *Dünyanın En İyi Sporucusu* seçilmiştir.⁶⁹ 1994 yılında İstanbul’da yapılan Dünya Şampiyonası’nda ilk defa Türk seyirciyle buluşmuş ve 3 dünya rekoruyla 3 altın madalya kazanmıştır.⁷⁰ 1996 yılında Atlanta Olimpiyatları’nda 64 kg ağırlık sınıfında yarışan Naim Süleymanoğlu, koparmada 147,5 kg, silkmeye 187,5 kg, toplamda 335 kg kaldırarak dünya rekoru kırmış ve spor tarihinde üç kez altın madalya kazanan ilk halterci olmuştur.⁷¹

Fotoğraf 1. 1996 Atlanta olimpiyatlarında Naim Süleymanoğlu, Britannica Encyclopedia

Ünlü sporcu, kariyerine 46 dünya rekoru, 6 Avrupa şampiyonluğu ve 3 olimpiyat madalyası sığdırmıştır. Aktif halteri bıraktıktan sonra 2000 yılında Uluslararası Halter Federasyonu’nda as başkan seçilerek dünyanın en genç as başkanı olmuştur.⁷² Gösterdiği üstün başarılarından dolayı kendisine “Cep Herkülü” lakabı takılmış ve ömrü boyunca Türk milletinin sesi olmaya çalışmıştır.⁷³ Halterin simge ismi Naim Süleymanoğlu, karaciğer yetmezliği sebebi ile kaldırıldığı hastanede 6 Ekim 2017’de karaciğer nakli olmasına rağmen 18 Kasım 2017 tarihinde 50 yaşında vefat etmiş⁷⁴ ve Edirnekapı Şehitlik ve Mezarlığı’na defnedilmiştir.

2. Bulgaristan Türklerinin Anılarında Naim Süleymanoğlu

Yapılan sözlü tarih görüşmelerinde Bulgaristan Türklerinin Naim Süleymanoğlu’na birtakım unvanlar ve lakaplar yakıştırdıkları görülmüştür. Bunlardan en yaygın olanı “Cep Herkülü” lakabıdır. Bunun yanında Naim

⁶¹ Özayten, *age*, s. 289.

⁶² Murat Derin, “Bir Milleti Omuzlayan Adam: “Naim SÜLEYMANOĞLU”. Rumeli Balkan Stratejik Araştırmalar Merkezi (RUBASAM), 18 Kasım 2020.

⁶³ İnal, *agm*, s. 1571.

⁶⁴ Toğrol, *age*, s. 1.

⁶⁵ Richard Sandomir, “Naim Süleymanoğlu, 50, Dies; Weight Lifting’s ‘Pocket Hercules’”. *The New York Times*, 22 Kasım 2017.

⁶⁶ İrmak Hürmeriç Altunsöz, Settar Koçak, “Olimpiyat Oyunları’nda Sporcu Devşirilmesi”, *Spor Bilimleri Dergisi*, S. 28/3, 2017, s. 120.

⁶⁷ Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği (BAL-GÖÇ), *agh*.

⁶⁸ Derin, *agh*.

⁶⁹ Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği (BAL-GÖÇ), *agh*.

⁷⁰ Türkiye Halter Federasyonu, “Naim Süleymanoğlu”, 20 Mart 2020.

⁷¹ Adam Augustyn, “Naim Süleymanoğlu”. *Britannica Encyclopedia*, 14 Kasım 2024.

⁷² Taşpınar, *age*, s. 27.

⁷³ Derin, *agh*.

⁷⁴ Taşpınar, *age*, s. 35-36.

SOYA DÖNÜŞÜN GÖLGESİNDE 1989 BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ANILARINDA NAİM SÜLEYMANOĞLU

Süleymanoğlu; “Kahraman”, “Kapıkule’nin Anahtarı”, “Büyük Küçük Dev Adam” ve “Büyük Türk” gibi çeşitli unvanlara ve lakaplara layık görülmüştür.

2.1. Naim Süleymanoğlu’nun Bulgaristan Yılları

Haltere henüz 9 yaşında başlayan Naim, kısa sürede büyük başarılar elde edip Bulgaristan’a birçok madalya kazandırmıştır. Süleymanoğlu’nun spor okulundan arkadaşı olan Cihangir, kendisinin asimilasyon süreci başlamadan önce (1984) Naim Süleymanoğlu’nun yıldızının nasıl parladığını şöyle anlatmıştır:

“Naim ile ben aynı spor okulundaydık. Oradan tanırım Naim’i. Lisede o ziraat okudu. Enver abimiz vardı bir tane. Naim’in Kırcaali’de başarılı olmasının sebebi odur. Sonra millî takıma alındı Naim. Kamplara gitti hep. Kamplardan Dünya ve Avrupa Şampiyonasına gitti.”

Naim Süleymanoğlu, ilticasından önce Bulgar hükûmetinin ve Bulgar halkının gurur duyduğu ve desteklediği bir isimdi. Buna karşın Türk olduğu için her zaman çeşitli sorunlar yaşamıştır:

“Bulgaristan’da çok seviliyordu. Zaten öğretmeni de Bulgar’dı. Sevmelerinin sebebi ise Bulgaristan’ın adını duyurdu, bir yere getirdi onları ama her şeye rağmen Türk ve Müslüman olması sorundu. Bulgarlar için güçlü. Kazandığı her şeyde para alıyorlardı.” (Engüler)

Naim Süleymanoğlu, Bulgaristan’da kazandırdıkları sayesinde seviliyor, benimseniyor ve el üstünde tutuluyordu:

“Bulgarların da kahramanıydı. Mesela Bulgaristan’da en lüks araba ne ise makam arabası gibi, Naim’e hemen onu tahsis ederlerdi. Sofya’da lüks bir apartman dairesi vermişlerdi. Bütün imkânlar açtı ona. Naim’le birlikte ‘Bakın biz Türk bile olsa önem veriyoruz sporculara’ imajı yaratmaya çalışıyorlardı. Tabii biraz kıskançlık da vardı. Keşke Bulgar olsaydı diyorlardı.” (Şadan)

Naim’e bir yandan sahip çıkar bir tavır içinde olmalarına rağmen onun içten içe Türk olmasına içerleyen Bulgarların aklından geçenlerin farklı olduğu biliniyordu: *“Türk olduğu için içlerinde hep bir şey vardı. Çok iyi çocuk ama Türk derlerdi hep.”* (Cihangir)

Naim Süleymanoğlu, dünyada çeşitli başarılar kazanmasına rağmen Bulgaristan’da sistematik bir ayrımcılığa uğramıştır. Çok geçmeden tüm azınlıklara uygulanan asimilasyon politikası sonucunda kendisini ve ailesini de etkileyen birtakım uygulamalar ve yasaklar getirilmiştir: *“[Naim’in] Bulgaristan’da kalmasını çok istediler, çok sahiplendiler ama sonra isim değişikliği ile herkese davrandıkları gibi davrandılar.”* (Engüler) Azınlıklara ayrımcı politikalar uygulayan Bulgar hükûmeti, ünlü bir sporcu olduğu için onu zaman zaman propaganda için medyada kullanmış, hatta onun Türkleri isim değiştirmeye ikna etmesini beklemiştir. Kaynak kişilerden Şadan, o yıllarda yaşananları şöyle aktarmıştır: *“Naim’in de adını değiştirmeye çalıştılar, ‘Naum Şalamanov’ yaptılar. Dediler ki bakın Naim bile adını değiştirdi, siz de değiştirin. Daha çocuktuk küçüktük, televizyonda yazılar okutulardı zorla ama biz bilirdik zorla okuttuklarını. Daha 15-16 yaşında ne yapısın? Yani o televizyona çıkıp bir şey dese de herkes bilirdi çocuğun fikri olmadığını.”*

Bulgaristan Türkleri, Naim’i propaganda için televizyonda görse de onun asıl düşüncesine içten içe şahitlik ediyorlardı: *“Bir gün Todor Jivkov Naim’i aldı karşısına ‘Naum’, dedi. Todor Jivkov ile konuşuyorlar. Jivkov, onun başarılarını tebrik ediyor, devamını istiyordu. O da gülümsüyor. Biz de dedik yahu bu ne yapmaya çalışıyor, niye çıkıyor Jivkov’un yanına ama anladık sonra. Naim de iltica etmeden önce Bulgarların güvenini kazanmaya çalıştı. Her şeyi kabul etmiş gibi yaptı ki kaçabilsin, helal olsun büyük adammış kaçtı gitti.”* (Cemal)

Jivkov’un “Naum” demesi boşa değildir. İlk isim değişikliği girişimi halkın tepkisiyle ertelense de bir yıl sonra Naim Süleymanoğlu’nun adı “Naum Şalamanov” olmuştur. Televizyonda Başbakan Naim’e sahip çıkmış gibi görünse de Türk olduğu için dışlanıyordu: *“Naim şampiyon oldu. Sofya’da takıma karşılama yaptılar. Sonra Naim Kırcaali’ye geldi. Kırcaali’de karşılayan olmadı. Basın yok, kimse yok. Biz de dedik ki nasıl şampiyon hayret! Sonra öğrendik ki Türk olduğu için karşılanamışlar.”* (Cihangir)

Bu asimilasyon politikalarından kurtulmak isteyen Naim, Türkiye’ye kaçmak için doğru zamanı bekliyordu: *“Naim’i göçe iten şey bu asimilasyon, baskılar, millî duyguları. Amerika bile istedi ama gitmedi. Ben Türkün, Türkiye’ye gideceğim dedi.”* (Çağatay)

Süleymanoğlu için beklediği doğru zaman, 1986 Dünya Halter Şampiyonası olmuş, Melbourne’daki etkinlik sırasında Türkiye büyükelçiliğine sığınmış, Turgut Özal devreye girmesiyle Türkiye’ye iltica etmiş ve getirilmiştir. Türkiye’ye kavuşan Naim Süleymanoğlu, 1988 yılından itibaren artık Türkiye adına uluslararası müsabakalara katılmaya başlamıştır.

2.2. Naim Süleymanoğlu'nun Türkiye'ye İlticasına Tepkiler

Naim Süleymanoğlu'nun ilticasına ilişkin Bulgaristan hükûmetinin ve Türk azınlığın tepkileri doğal olarak farklı olmuştur. Bulgaristan hükûmeti, Naim'in kaçışını kabullenememiş ve büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır:

"Türkler için çok sevindiriciydi ama Bulgarlar şok oldu. Bütün olaylar ortaya çıkacak diye düşündüler. Bunu beklemezdik ondan, ne zoru vardı bizimle dediler. Elinde her şeyi vardı. Burada herkes onu seviyor neden bunu bize yaptı dediler. Hayal kırıklığına uğradılar." (Cihangir)

Naim'in firarını ihanet olarak kabul eden Bulgarlar, bir süre olayı gizlemiştir: *"Bulgarlar kaçışını kabullenemedi. Yok, öyle bir şey, yarışma var oraya gönderdik dediler ve gizlediler. Sonra haber geldi, öğrendik zaten kaçtığını."* (Engüler)

Bulgar hükûmetinin beyanlarına rağmen Naim, televizyonda kendisinin kaçtığını bizzat açıklamıştır. Bulgarlar için büyük bir hezimet olan Naim'in ilticası Bulgaristan Türklerinde büyük sevinç, umut ve kutlamayla karşılanmıştır: *"Biz anladık kendisinin kaçtığını, resmen bayram ilan ettik. Anneannem kolaç [lokma veya hamur işi] yaptı dağıttı millete. Çok sevindik. Kahraman oldu bize. Zaten ortalık kaos oldu hemen."* (İlker)

Naim'i Türk istihbaratının kaçırdığını iddia eden Bulgarlar, Naim Türkiye'ye gittikten sonra ailesine zor günler yaşatmıştır: *"Annesi babası çok çekti kaçınca. Hep sorguya aldılar."* (Semih)

Bulgarların bu tepkileri ve acısını Naim'in ailesinden çıkarma girişimleri Naim'i geri getirememiş, Naim anavatan adına birçok rekor kırmıştır.

2.3. Bulgaristan Türkleri İçin Naim Süleymanoğlu'nun Anlamı ve Önemi

Bulgaristan Türklerinin anılarında Naim Süleymanoğlu'nun yerini ve anlamını değerlendirdiğimizde gurur, takdir, imrenme, kahraman, dev gibi duyguların ve sıfatların hâkim olduğu görülmektedir. Özellikle asimilasyon yıllarında Naim Süleymanoğlu Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlık için büyük bir umut, gurur kaynağı ve kahraman olmuştur. Tanıklardan İlker, Naim'in kendileri için anlamını şöyle tarif etmiştir:

Naim denilince aklıma kahramanlık, özgürlük geliyor. Naim bizim kahramanımız, gururumuz. Onun Birleşmiş Milletler'de yaptığı konuşma sayesinde göç başladı. Tüylerim diken diken oldu. 'Siz kişinin hayatını alırsınız ama adını alamazsınız'⁷⁵ diyordu. Biz gurur duyuyorduk. Naum diye kabullenmedik, Naim diye kabullendik biz.

Bir başka kaynak kişi Engüler ise Naim'in kendileri için öncü rolünü şöyle anlatmıştır:

Kaçışı bütün Türklere örnek oldu. Bize bir gücü, kuvvetti. Bulgaristan'da yaşadıklarımızı anlattı. Biz de umutlandık, dedik Naim burada, Türkiye başkanı bize yardım edecek. Bir devrin başlangıcıydı. Yaşlılarının büyüklerinin hepsinin hayatını değiştirdi. Bir insanın adını değiştirmesi kadar kötü bir şey yok. Tek çaremiz Türkiye idi. Bizi o duyurdu dünyaya."

Naim'i "kapalı olan Türkiye'nin kapılarını açan kişi" ve "hepimizin kahramanı" olarak tanımlayan Şadan, onun yarattığı etkiyi ve sonuçları şöyle özetlemiştir:

Çok küçük yaşta büyük başarılar elde etti. Büyük rekorlar kırdı. Bulgaristan'daki herkes takip ederdi. Benim de uzaktan görmüşlüğüm var. Bulgaristan'da çok ünlüydü. Özel korumaları bile vardı. Biliyorsunuz kapılar kapalıydı. Türkiye'ye gelmek imkânsızdı. Naim bize kapıları açtı. Bulgaristan Türklerinin büyük kahramanı oldu."

Aynı şekilde Semih, *"Naim denilince aklıma yücelik geliyor. Dev bir adam geliyor. Bize can veren bir kardeşimiz. Benim için kahramandı."* diyerek onun kendileri için ne anlama geldiğini açık bir şekilde vurgulamıştır. Kaynak kişilerden Kübra, onun çok sevilen bir karakter olmasına vurgu yaparken Cemal, Türklük için neleri reddettiğini şöyle anlatmıştır: *"Onun Bulgaristan'da her şeyi vardı. Hiçbir şeye ihtiyacı yoktu. Çok zengin olabilirdi ama içindeki Türklük duygusunu, millî duygusunu seçti. Parayı pulu bırakıp 'Ben Türküm Müslümanım', dedi."*

⁷⁵ Kaynak kişinin vurgu yaptığı konuşmanın ilgili bölümü şöyledir: "Eviniz, işiniz, hatta sevdiklerinizi kaybedebilirsiniz ama bir insanın hayatında kaybedebileceği en son şey kimliğidir. Bulgaristan'da yaşayan iki milyon Türk'ün isimleri değiştirildi. İşkence, zulüm gördüler. Bizim tek isteğimiz, evrensel insan haklarından, her bir dünya vatandaşı gibi faydalanalım. Doğduğumuz topraklarda, sahip olduğumuz kimliğimizle özgürce yaşamaktır. Bulgaristan Komünist Partisi bunu sağlayamıyorsa, o yerlerde yaşayan halkımızın, Anavatan'a Türkiye topraklarına dönmesine izin versin. Ben Naim Süleymanoğlu, bugün ve bundan sonra kırdığım her rekorun ardından, kazandığım her madalyanın peşinden, Özgürlük, Özgürlük diye haykıracağım. Bunu sadece zulme uğramış Türk halkı için değil, insan hakları elinden alınmış her insan için..." Star Gazetesi, "Naim Süleymanoğlu BM konuşması: Naim Süleymanoğlu Birleşmiş Milletler Konuşması". 12 Ağustos 2020.

SOYA DÖNÜŞÜN GÖLGESİNDE 1989 BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ANILARINDA NAİM SÜLEYMANOĞLU

Görüldüğü gibi, Bulgaristan Türkleri için Naim adeta millî bilinci ateşleyen bir kahraman olarak zihinlerde ve anılarda yer edinmiştir.

2.4. Naim'in Müsabakaları

Bulgaristan Türkleri, Naim Süleymanoğlu'nun müsabakalarını sıkı bir şekilde takip etmişlerdir. Köyde yaşayanlar bir araya gelerek müsabakaları takip etmiştir: *"Köydeki Türkler bir arada izlerdi. Mesela dedemin evine toplanırlardı komşular. Hep birlikte destekliyorduk. O başarınca hepimiz coşuyorduk, sürekli 'Bravo bravo!' diye bağıryorduk içten bir haykırıyla."* (İlker)

Şehirde yaşayanlar ise kendi evlerinde televizyondan Naim'in müsabakalarını izlemişlerdir: *"Ailece bir arada izlerdik. Bulgaristan'ı temsil ediyordu ama Türk'tü. Biz de gururlanıyorduk bu yüzden. Bize umut oluyordu."* (Engüler)

Televizyondan izleyenlerin dışında müsabakaları radyodan takip edenler de olmuş, Türkiye'ye iltica ettikten sonra yayın kesintileri yaşanmıştır: *"Radyolardan televizyonlardan dinliyorduk. Tabii Türkiye'ye kaçtıktan sonra yayınları kesmeye başladılar ama biz anten kurup izlemeye çalışırdık. Bazen gece 4'e kadar uyumadan izlerdik müsabakaları."* (Şadan)

Diğer yandan Bulgaristan sınırları içerisinde yapılan müsabakalarda salonları genelde Türklerin doldurmuş ve büyük bir coşku içinde izlendiğini tanıklar şu şekilde aktarmıştır: *"Spor salonunu genelde Türkler doldururdu. O çıkınca herkes ayağa kalkardı coşardı. Görünce gururlanıyoruz tüylerimiz diken diken oluyor. Hemen çıkmazdı, birinci halteri kaldırmazdı. Hafif gelirdi ona. İkinciyi üçüncüyü beklerdi. O çıktığında herkes Naim Naim diye bağırdı."* (Cihangir)

Bizim şehrimize maça geldiğinde ameliyatlıydım ama yine de maça gittim. Eşim almış biletleri 1. sıraya. Adını anons ediyorlar tam bağıracağım, eşim dedi ki 'Her yer gazete dolu sakın bağırma.' 86 yılında [1986] bir metre önümdeydi, dünya rekorunu kırdı gözümün önünde. Herkes çığlık çığlığaydı. Bulgarlar da çok seviyordu başarılarından ötürü. (Kübra)

Hem Bulgaristan'da hem de Türkiye'de yaşadığı yıllar boyunca Naim Süleymanoğlu, Bulgaristan Türklerinin simge ismi olarak televizyondan, radyodan ve tribünlerden sıkı bir şekilde takip edilmiş ve desteklenmiştir.

2.5. Naim Süleymanoğlu'nun Türkiye Yılları ve Halter Sporuna Katkıları

Naim Süleymanoğlu'nun Türkiye'ye ilticasından sonra da Bulgaristan Türkleri onu takip etmeye devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, ilticasından sonra ona her türlü desteği sağlamıştır: *"Devlet destekledi hep. Amerika almak istedi ama o kabul etmedi."*⁷⁶ Gördüğü desteğin hakkını veren Naim Süleymanoğlu, halter sporuna önemli katkılar sunmuştur: *"Naim geldiğinde Türkiye'de halter diye bir şey yoktu. Türkiye'nin adını o duyurdu dünyaya. Halteri başlattı, geliştirdi. Hatta Time dergisine çıktı [Everybody Wins] adını yazdırdı."* (Şadan)

Naim Süleymanoğlu'nun haltere kazandırdığı ivme kaynak kişiler tarafından yoğun bir şekilde ifade edilmiştir. Bunun yanında taşıdığı misyonla özellikle çocuklara fazlasıyla örnek olmuştur:

"Biz de çocukken ona özenirdik ağır kaldırmaya çalışırdık onun gibi hem Bulgar çocuklarını hem bizi etkiledi." (İlker)

"Çocuklar hep özenirdi ona. Böyle kaslarına bakıyorlardı, Naim gibi olduk diyorlardı. Saçını üflemesini taklit ediyorlardı." (Semih)

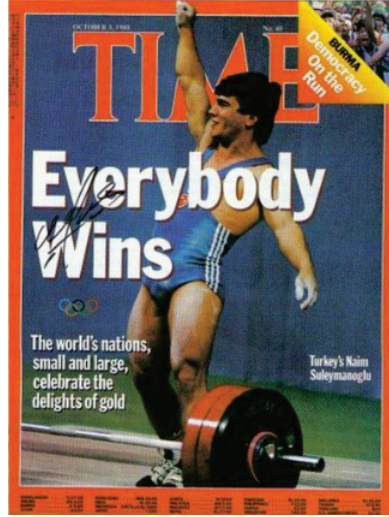
"Buraya gelince de takip ettik. Türkiye'yi büyük yerlere taşıdı, çocuklara hep örnek oldu." (Engüler)

Kaynak kişilerin anlattığı gibi Naim Süleymanoğlu, Türkiye'ye iltica ettikten iki yıl sonra 1988 Seul Olimpiyatları'nda Türkiye'ye halterde ilk altın madalyasını kazandırmış⁷⁷ ve başarısı Time dergisinde kapak olmuştur.⁷⁸

⁷⁶ Naim Süleymanoğlu'na Amerikan Başkanı Ronald Reagan'ın vatandaşlık teklifine ilişkin haber için bkz. Yeni Mesaj, "ABD Vatandaşlığını Teklifini Reddetti", 17 Kasım 2022.

⁷⁷ Taşpınar, age, s. 18.

⁷⁸ Naim Süleymanoğlu'nun Time Dergisi'ne kapak olarak seçilme sürecinde yaşananlar için bkz. Yiğiter Uluğ, "Bir Kapaktan Fazlası", *Socrates*, 1 Aralık 2017.

Fotoğraf 2. Time Dergisinin Kapağında Naim, Everybody Wins, 26 Eylül 1988

2.6. Naim Süleymanoğlu'nun Hastalığı ve Ölümü

Naim Süleymanoğlu'nun hastalık süreci ve ölümü Bulgaristan Türklerini derinden etkilemiş ve üzmüştür. Bir kahramanı kaybetmenin acısını nasıl yaşadıklarını şöyle anlatmışlardır:

“Duyduk hastalanmış, çok üzüldük, hayal kırıklığına uğradık. Büyük başarılı insan genç yaşta gitti. Türkiye'ye daha çok katkısı olabilirdi. Hemşerimiz genç yaşta öldü, üzüldük.” (Şadan)

“Çok üzüldük, yıkıldık. Çok erken gitti. Cenazesine gidemedik. Rakibi bile geldi Yunanistan'dan⁷⁹ cenazesine.” (Semih)

Naim Süleymanoğlu'nu anılarında ve gönüllerinde yaşatan Bulgaristan Türkleri, 2017 yılında Kırklareli'nde 89 göçünün simgesi olarak vefat eden halter efsanesinin bir heykelini yaptırmışlardır. Her yıl ölüm yıldönümünde heykeli başında anma töreni düzenlenmektedir: *“Kırklareli'ndeki göçmen mahallesinde bir heykeli var. Bir sokakta ismi var.”* (Engüler)

Ölümüyle başta Bulgaristan Türkleri olmak üzere tüm Türkiye'yi yasa boğan Naim Süleymanoğlu'nun nasıl bir karakter ve kişiliğe sahip olduğunu kendisini yakından tanıyan Remzi'nin ifadelerinde detaylı bir şekilde görmek mümkündür:

Öyle bir iz bıraktı ki dünyaya ve bize. Önceden de anlatıyorlardı nasıl biri olduğunu ama kendim tanyınca anladım. Böyle iyi biri olamaz. Fotoğraf çekirtmek isteyenlere, konuşmak isteyenlere hiç kötü davranmazdı. Hep yüzü gülüyordu. Öyle mütevazıydı ki kimseyi kırmazdı, sesini yükseltmezdi. Kimseyi geri çevirmezdi, her isteği yerine getirmek isterdi. Korumalarına bile demezdi, herkes kolayca yaklaşırdı yanına. Sohbet etme şansımız oluyordu. Naim deyince biz geliyoruz aklımıza, her şey onun sayesinde oldu. Sanki yaradılışı Türkler içindi, bizim için yapamayacağı şey yoktu. Milletine âşıktı resmen. Yıllar sonra bile Bulgaristan'da mücadeleye devam ediyordu, seçimlerde gelip çalışıyordu. Hastalanana kadar hep mücadele verdi, her toplantıya geldi, her seçimde çalıştı...

Ölümünden sonra da unutulmayan ve halen güzel sözlerle anılan Naim Süleymanoğlu, özellikle Bulgaristan Türkleri için çok özel bir yere sahiptir.⁸⁰

SONUÇ

Naim Süleymanoğlu, Bulgaristan Türklerinin kolektif hafızasında ve millî kimliğinde derin izler bırakmış bir figürdür. Süleymanoğlu'nun başarıları, sadece halter dünyasında Bulgaristan'ın adını uluslararası arenada duyurmasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Türk kimliğini koruma mücadelesinin de bir sembolü olmuştur. Bulgaristan Türkleri, Naim Süleymanoğlu'na "Cep Herkülü", "Kapıkulenin Anahtarı", "Büyük Küçük Dev Adam"

⁷⁹ Uğur Karakullukçu, “En İyisi Onlardı”. *Socrates*, 1 Aralık 2017.

⁸⁰ Naim Süleymanoğlu'nun başarılarına ve yaşadıklarına şahitlik eden isimlerle yapılan görüşmeler için Atahan Altınordu, “Dünyayı Kaldıran Adam”. *Socrates*, 1 Nisan 2015.

SOYA DÖNÜŞÜN GÖLGESİNDE 1989 BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ANILARINDA NAİM SÜLEYMANOĞLU

gibi unvanları layık görmüştür. Bu unvanlar hem spordaki başarıları hem de Bulgaristan Türklerinin yaşamış olduğu zorlu süreçte onların moral ve direniş kaynağı olmasıyla ilgilidir.

Naim Süleymanoğlu'nun Bulgaristan yıllarında elde ettiği zaferler Bulgar hükümetinin gurur kaynağı olmasına rağmen, Türk ve Müslüman kimliği sebebiyle sistematik bir ayrımcılığa maruz kalmıştır. Yaptığımız sözlü tarih görüşmelerinde kaynak kişiler, Bulgar hükümetinin Süleymanoğlu'nu bir propaganda aracı olarak kullandığını, ancak Türk kimliğine yönelik baskıların hiçbir zaman tamamen sona ermediğini vurgulamışlardır. Bulgar hükümetinin Türkler üzerindeki asimilasyon politikaları, Süleymanoğlu'nun adını "Naum Şalamanov" olarak değiştirmesiyle zirveye ulaşmıştır. Naim Süleymanoğlu'nun bu süreçteki farkındalığı ve sessiz direnişi, Bulgaristan Türklerinin gönlünde özel bir yer edinmesini sağlamıştır.

Özellikle Naim Süleymanoğlu'nun 1986'da Türkiye'ye ilticası, Bulgaristan Türkleri için bir dönüm noktası olmuştur. Bulgar hükümeti için büyük bir hayal kırıklığı olan bu iltica, Bulgaristan Türkleri tarafından Türk kimliğine bağlılığının ve asimilasyon politikalarına karşı direnişinin somut bir hamlesi olarak büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Süleymanoğlu'nun Türkiye adına uluslararası müsabakalarda kazandığı madalyalar ve kırdığı dünya rekorları, Türk halkı için büyük bir moral kaynağı olurken, Bulgaristan Türkleri için de millî kimliğin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Türkiye'de halter sporunun gelişimine öncülük eden Süleymanoğlu, sporcu kişiliğiyle genç kuşaklara halteri sevdirmiş ve örnek olmuştur.

Başarılarıyla dünyaca ünlü bir sporcu olan Naim Süleymanoğlu'nun hastalığı ve erken yaşta ölümü Bulgaristan Türklerini derin şekilde üzmüştür. Süleymanoğlu'nun ölümünden sonra onu bir kahraman olarak anmaya devam ederek onun mirasını yaşatmak için çeşitli anma etkinlikleri düzenlemiştir. 2017 yılında Kırklareli'nde yapılan heykeli ve her yıl düzenlenen anma törenleri, Süleymanoğlu'nun Bulgaristan Türkleri ve Türkiye halkı için ne kadar önemli bir figür olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak asimilasyon politikalarına karşı verilen mücadelenin bir simgesi olan Süleymanoğlu'nun mirası Bulgaristan Türklerinin gönlünde yaşamaya devam edecektir.

EXTENDED SUMMARY

Introduction

The Turkish presence in the Balkans, which began with the Ottoman Beylik's first crossing into the region in 1344, was solidified in 1393 during the reign of Sultan Bayezid I with the capture of Turnovo, the capital of the Second Bulgarian Kingdom and continued for centuries. During this period, Muslims and non-Muslims coexisted, with the latter only expected to pay specific taxes. The Orthodox Church and traditional village administrations managed religious matters and the daily lives of Christian communities. Under Ottoman rule, the state neither enslaved its subjects for 500 years nor restricted their rights and freedoms, allowing them significant autonomy. This structure and governance remained essentially unchanged until the French Revolution. However, from the late 17th century to the early 18th century, the Russian Tsar Peter the Great's vision of expanding Russia to the warm seas via Istanbul and the straits became the primary objective of subsequent Russian governments and regimes. This ambition fueled animosity and hostility toward the Ottomans, as Russia sought to incite Europe against the Ottoman Empire. The wave of nationalism initiated by the French Revolution (1789–1799) soon spread across Europe, influencing many. Simultaneously, Russia used Pan-Slavist propaganda to indoctrinate Bulgarian youth in Russian schools, fostering Slavic nationalism. Russian incitement led to uprisings in Nish, Vidin, and Turnovo between 1841 and 1856, which the Ottomans could not entirely suppress. In response to the suppression of the Bulgarian uprising in 1876 by the Ottoman Empire, Russia entered into new agreements with the Ottomans. Having prepared for conflict and determined to implement its Pan-Slavist policy, Russia declared war on the Ottoman Empire. In the 1877–1878 Russo-Turkish War (the 93 War), Russia defeated the Ottomans and signed the Treaty of San Stefano (March 3, 1878). By establishing an autonomous Bulgarian Principality, this treaty sought to place the Balkans under Russian control and disrupt the existing political balance, leading other European powers, led by Britain, to oppose it. Consequently, the Treaty of Berlin (July 13, 1878) was signed, granting autonomy to the Bulgarian Principality.

The Treaty of Berlin outlined the rights of Muslim Turks living in Bulgaria, ensuring that minorities in the region, regardless of religion, would enjoy equal rights. These rights included freedom of religion, choice of occupation, and artistic expression. Despite these guarantees, approximately one million people were forcibly displaced from the Balkans during the 93 War, reducing the Turkish population in Bulgaria to a minority. Thirty years later, Bulgaria declared its independence in Turnovo in 1908. The Ottoman Empire recognized this independence through the Istanbul Protocol, signed in 1909. During this period, agreements ensured the preservation of Turkish-Islamic heritage in Bulgaria, with Bulgaria committed to providing both material and moral support and guaranteeing equal rights for Turks and Bulgarians. However, despite these agreements, successive Bulgarian governments frequently violated minority rights. After 1944, under the communist regime,

these violations intensified, reaching a peak during the leadership of Todor Zhivkov of the Bulgarian Communist Party. Between 1984 and 1989, under the "Revival Process" policy, cultural and religious rights, particularly of the Turkish minority, were severely restricted, including bans on speaking Turkish and holding religious ceremonies, weddings, and circumcision rituals. The increasing oppression led to protests and resistance by the Turkish community, with Naim Süleymanoğlu emerging as a symbol of this resistance. In 1986, during the Olympics in Australia, Süleymanoğlu sought refuge at the Turkish consulate, expressing his desire to seek asylum. He was brought to Ankara's Mürted Military Airport via London on Turgut Özal's private jet. After arriving in Turkey, he held his first press conference in December 1986, where he detailed the events, stating, "They want to turn Turks into Bulgarians." These events became a symbolic turning point that paved the way for the migration of Bulgarian Turks to Turkey and significantly influenced subsequent waves of migration (Big Excursion) in the following years.

Methodology

The memories of Bulgarian Turks regarding Naim Süleymanoğlu's asylum process and subsequent events have not been adequately studied. Addressing this gap, the present research aims to explore how Naim Süleymanoğlu is remembered in the collective memory of Bulgarian Turks from a historical perspective. Oral history interviews were conducted with individuals who migrated to Turkey in 1989 to gather information and recollections about Süleymanoğlu's life in Bulgaria, his sports career, his asylum process, and his life in Turkey. Participants, aged between 47 and 80, came from various professions, including human resources managers, teachers, workers, freelancers, retirees, association leaders, and doctors. They had emigrated from Varna, Dobrich, Kardzhali, Targovishte, and Haskovo and currently reside in Tekirdağ, Kırklareli, and Kocaeli. Snowball sampling was used to reach these individuals. To protect privacy, pseudonyms were used for all but one participant, who consented to using their real name.

Results and Conclusion

Despite the victories Naim Süleymanoğlu achieved during his years in Bulgaria, which brought pride to the Bulgarian government, he faced systematic discrimination due to his Turkish and Muslim identity. Oral history interviews revealed that while the Bulgarian government used Süleymanoğlu as a propaganda tool, it never entirely ceased its oppression of his Turkish identity. These assimilation policies culminated in the forced renaming of Süleymanoğlu as "Naum Shalamanov." Süleymanoğlu's awareness and quiet resistance during this period earned him a special place in the hearts of Bulgarian Turks. His asylum in Turkey in 1986 marked a turning point for the Turkish community in Bulgaria. While the asylum was a significant blow to the Bulgarian government, it was celebrated by Bulgarian Turks as a symbolic act of defiance against assimilation policies. Süleymanoğlu's achievements for Turkey in international competitions, including numerous medals and world records, served as a source of pride for the Turkish nation and strengthened the national identity of Bulgarian Turks. As a pioneer in Turkish weightlifting, Süleymanoğlu inspired younger generations and contributed significantly to the sport's development in Turkey. His illness and untimely death deeply saddened the Bulgarian Turkish community, which continues to honor his memory through commemorations and events, including a statue erected in Kırklareli in 2017. In conclusion, Naim Süleymanoğlu's legacy as a symbol of resistance against assimilation policies remains alive in the collective memory of Bulgarian Turks.

KAYNAKÇA

ACAROĞLU, M. Türker, "Bulgarlar Yine "Türk Himayesi" İstiyor". *Belleten*, S. 54/209, 1990, ss. 331-346. <https://doi.org/10.37879/belleten.1990.331>

AUGUSTYN, Adam, "Naim Süleymanoğlu". *Britannica Encyclopedia*, 14 Kasım 2024, <https://www.britannica.com/biography/Naim-Suleymanoglu>

ALP, İlker, "Balkan Savaşları'nda Türk ve İslâm Dünyasından Gelen Yardımlar", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, S. 7/2, 2020, ss. 273-309.

ALTINORDU, Atahan, 2015, "Dünyayı Kaldıran Adam". *Socrates*, 1 Nisan 2015, <https://socratesdergi.com/yazi/dunyayi-kaldiran-adam> 12.10.2024 sa. 18:30.

ATASOY, Emin, *Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kıskaçında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayıncılık, Bursa 2011.

**SOYA DÖNÜŞÜN GÖLGESİNDE 1989 BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ANILARINDA
NAİM SÜLEYMANOĞLU**

BALKAN GÖÇMENLERİ KÜLTÜR VE DAYANIŞMA DERNEĞİ (BAL-GÖÇ), “Naim Süleymanoğlu (1967-2017)”. 13 Ekim 2023”. <https://balgoc.org.tr/naim-suleymanoglu-1967-2017.htm> 12.10.2024 sa. 16:00.

CRESWELL, John W., GUETTERMAN, Timothy C., *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*, Pearson, New York, 2019, s. 143.

DAYIOĞLU, Ali, *Toplama Kampından Meclise*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

DEMİR, Selçuk, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Tırnova Şehri (Demografik Durum, Sosyal ve Ekonomik Hayat)”, *Journal of International Eastern European Studies*, S. 2/1, 2020, ss. 42-60. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1163743>

DEMİRHAN, Hasan, “Bulgaristan Türklerine Uygulanan Zorla İsim Değiştirme Kampanyası ve Türk Basını (Aralık 1984-Mart 1985)”, *Rumeli DE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 17, 2019, ss. 252-272. <https://doi.org/10.29000/rumelide.656753>

DEMİRHAN, Hasan, “Bulgaristan’ın Asimilasyon Politikalarına Karşı Alvanlar (Yablanovo) Direnişi”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, S. 20/20, 2019, ss. 397-413. <https://doi.org/10.30767/diledeara.635567>

DEMİRHAN, Hasan, “Sözlü Anlatımlarla 1984-1989 Yılları Arasında Bulgaristan’da Türklere Uygulanan Asimilasyon Politikaları”, *Rumeli DE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 16, 2019, ss. 324-342. <https://doi.org/10.29000/rumelide.619020>

DEMİRHAN, Hasan, *Belene Adası (1984-1986): Bir Kültürel Soykırım, Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Kampı*. İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2020.

DERİN, Murat, “Bir Milleti Omuzlayan Adam: “Naim SÜLEYMANOĞLU”. Rumeli Balkan Stratejik Araştırmalar Merkezi (RUBASAM), 18 Kasım 2020. <https://www.rubasam.com/bir-milleti-omuzlayan-adam-naim-suleymanoglu.html> 21.10.2024 sa. 17.00.

EFE, Haydar, “Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’de Yaşanan Göçler ve Etkileri”. *Sosyal Bilimler Metinleri*, C. 1, 2018, ss. 16-27. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/468049>

EROĞLU, Hamza, “Türk-Bulgar İlişkileri ve 18 Ekim 1925 Tarihli Dostluk Andlaşması”, *Belleten*, C. 51, 1987, ss. 1339-1348. <https://doi.org/10.37879/belleten.1987.1339>

ERSOY HACISALİHOĞLU, Neriman, “1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları”, *Bulgaristan’da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç* Ed. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR), Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), İstanbul 2012, ss. 171-198.

GENCER, Ali İhsan, “Ayastefanos Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 225. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayastefanos-antlasmasi> 20.10.2024 sa. 20.35.

GENCER, Ali İhsan, “Berlin Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992, ss. 516-517. <https://islamansiklopedisi.org.tr/berlin-antlasmasi> 20.10.2024 sa. 20.30.

HÜRMERİÇ ALTUNSÖZ, İrmak, KOÇAK, Settar, “Olimpiyat Oyunları’nda Sporcu Devşirilmesi”, *Spor Bilimleri Dergisi*, 28/3, 2017, ss. 115–127. <https://doi.org/10.17644/sbd.360974>

İNAL, Rahşan. “Bizim Şampiyonumuz”: Spor, milliyetçilik ve millî kimlik”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23/4, 2023, ss. 1565-1596.

İNALCIK, Halil, “Türkler ve Balkanlar”. *Bal-Tam Türklük Bilgisi Dergisi*, C. 3, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Prizren 2005, ss. 20-44. https://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/halil_inalcik_turkler_ve_balkanlar.pdf

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 1: 18. ve 19. Yüzyıllar*, Küre Yayınları, İstanbul 2020.

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 2: 20. Yüzyıl*, Küre Yayınları, İstanbul 2019.

JIVKOVA, Lyudmila Todorova, *Çağdaş Sosyalist Kültür*, Çev. Işık Başarman, Tan Yayınları, Ankara 1977.

KARAKULLUKÇU, Uğur, “En İyisi Onlardı”. *Socrates*, 1 Aralık 2017. <https://socratesdergi.com/yazi/en-iyisi-onlardi> 12.10.2024 sa. 15.40.

KAYIRAN, Mehmet, “Milliyetçilik Akımının Balkanlar’daki Gayrimüslim Unsurlar Üzerindeki Etkisi (1789 – 1875)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, S. 2/5, 2019, ss. 71-97. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/837362>

KÖSE, Osman, “Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 1/1, 2006, ss. 259-302, <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/79199/makaleler/1/2/arastirmax-bulgaristan-emareti-turkler-1878-1908.pdf>

LÜTEM, Ömer Engin, “1984–89 Dönemi Türkiye’nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü, *89 Göçü Bulgaristan’da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, Ed. Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR), Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), İstanbul 2012, ss. 137-169.

LÜTEM, Ömer Engin, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989 Cilt I*, ASAM Yayınları, Ankara 2000.

ÖZAYTEN, Güneş, “Türk Sinemasında Biyografik Filmlere Bir Örnek: ‘Naim’ Filmi ve Bulgar Türkleri”, *Balkanlarda Siyasal, Kültürel ve Ekonomik Gelişmeler*, Ed. Levent Doğan, Sedef Zeyrekli Yaş, Müge Atakan, Trakya Üniversitesi Matbaası, Edirne, 2023, ss. 271-287.

ÖZTAŞ, Sezai, DEMİR, Sevilay, “1989 Yılı Bulgaristan’dan Zorunlu Türk Göçünün Türk TV Dizilerinde Temsili: “Yeniden Doğmak” Örneği”. *Humanitas*, S. 11/INCSOS VIII Özel Sayısı), 2023, ss. 249-272. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3041622>

POSTA GAZETESİ, “Efsane Şampiyon Naim Süleymanoğlu’nun Son Röportajı”. 18 Kasım 2017, <https://www.posta.com.tr/galeri/efsane-sampiyon-naim-suleymanoglu-nun-son-roportaji-1353806/12> 15.10.2024 sa. 19.03.

SABEV, Orlin (SALİH, Orhan), “Osmanlı Sonrası Bulgaristan’da ‘Yeniden Doğuş’ Süreçleri,” *89 Göçü Bulgaristan’da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, Ed. Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR), Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), İstanbul 2012, ss. 121-136.

SANDOMIR, Richard, “Naim Süleymanoğlu, 50, Dies; Weight Lifting’s ‘Pocket Hercules.’ *The New York Times*, 22 Kasım 2017. <https://www.nytimes.com/2017/11/22/obituaries/naim-suleymanoglu-50-dies-weight-liftings-pocket-hercules.html> 19.10.2024 sa. 23.30.

STAR GAZETESİ, “Naim Süleymanoğlu BM Konuşması: Naim Süleymanoğlu Birleşmiş Milletler Konuşması”. 12 Ağustos 2020. <https://m.star.com.tr/yasam/naim-suleymanoglu-bm-konusmasi-naim-suleymanoglu-birlesmis-milletler-konusmasi-haber-1564895/> 21.10.2024 sa. 20.21.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, 1986 Ankara.

TAŞPINAR, Tamer, “Naim Cep Herkülü”. Türkiye Halter Federasyonu, Ankara, Temmuz 2019. <https://halter.gov.tr/wp-content/uploads/2020/07/halterkitapcik.pdf> 30.10.2024 sa. 23.24.

TOĞROL, Beğlan, *112 Yıllık Göç (1878-1989)*. Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, Ankara 1989.

SOYA DÖNÜŞÜN GÖLGESİNDE 1989 BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ANILARINDA NAİM SÜLEYMANOĞLU

TÜRKİYE HALTER FEDERASYONU, “Naim Süleymanoğlu”, Mart 2020, <https://halter.gov.tr/naim-suleymanoglu/> 10.10.2024 sa. 13.47.

ULUĞ, Yiğiter, “Bir Kapaktan Fazlası”. *Socrates*, 1 Aralık 2017. <https://socratesdergi.com/yazi/bir-kapaktan-fazlasi>. 22.10.2024 sa. 14.00.

YAZAR, Anıl, “Cep Herkülü' Naim Süleymanoğlu: Arkasında Sayısız Rekor Bırakan ‘Türk Süpermen’”. *BBC Türkçe*, 2017, <https://www.bbc.com/turkce/spor-42039678> 24.10.2024 sa. 20.30.

YENİ MESAJ, “ABD Vatandaşlığını Teklifini Reddetti”, 17 Kasım 2022. <https://www.yenimesaj.com.tr/abd-vatandasligini-teklifini-reddetti-H1459560.htm> 23.10.2024 sa. 11:30.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 2023-05-25 tarih, 16.00'da yaptığı T2023-1507 sayılı kararıyla makalenin etik olarak uygun olduğuna karar verilmiştir.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Kaynak kişilerden gönüllü katılım onamı alınmıştır.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada görsel kullanılmamıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>The article was deemed ethically appropriate by the Social and Humanities Research and Publication Ethics Committee of Tekirdağ Namık Kemal University, as per decision number T2023-1507, taken on May 25, 2023, 16.00.</i>
Informed Consent:	<i>Informed consent for voluntary participation was obtained from the participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>No visual materials.</i>

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 7, Sayı/Issue 13, Ocak/January 2025, ss. 195-230.

Geliş Tarihi–Received Date: 08.12.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 28.01.2025

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

**AZERBAJCAN’IN YUKARI KARABAĞ’DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU
ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)**

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1598131>

 GAMZE İME*

ÖZ

Yukarı Karabağ sorunu, Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaklaşık otuz yıldır çözülemeyen, Azerbaycan’ın egemenlik haklarını hiçe sayan ve bölgesel istikrarı tehdit eden önemli bir mesele olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak, Eylül 2023 tarihinde Azerbaycan’ın gerçekleştirdiği anti-terör operasyonu ile bu sorun büyük ölçüde çözülmüştür. Sorunun temelleri, bölgenin tarihsel ve demografik yapısında yaşanan derin değişimlere dayanmaktadır. Çarlık Rusya’sının ve Sovyetler Birliği’nin uyguladığı politikalar, bölgedeki toplumsal dengeyi bozmuş, Ermenistan’ın işgalci yaklaşımıyla birleşerek Azerbaycan’ın egemenlik haklarını ihlal etmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum, Yukarı Karabağ’ı bir çatışma sahası haline getirmiştir. 20. yüzyıl boyunca Sovyetler Birliği’nin sınır düzenlemeleri ve demografik müdahaleleri, Yukarı Karabağ üzerindeki itilafları daha da karmaşık hale getirmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından, Yukarı Karabağ sorunu silahlı çatışmalara dönüşmüş ve bu süreçte Ermenistan işgalci bir tutum sergileyerek uluslararası hukukun temel ilkelerini ihlal etmiştir. Ermenistan’ın bu askeri ve siyasi saldırganlığı yalnızca bölgedeki tansiyonu daha da artırmakla kalmamış, aynı zamanda bir milyondan fazla Azerbaycan Türkünün yerinden edilmesine neden olmuştur. Bu insani kriz, Azerbaycan için hem trajik bir kayıp hem de uluslararası platformlarda hızla çözüme kavuşturulması gereken en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Oluşturulan AGİK, Minsk gibi uluslararası kuruluşların çabaları sorunun çözümünü sağlayamamıştır. 2020 yılında yaşanan ve tarihe 3. Karabağ Savaşı olarak geçen olaylar, Azerbaycan açısından dönüm noktası olmuştur. Sadece 44 gün süren ve üstün bir askeri başarıyla sonuçlanan bu savaşta, Azerbaycan işgal altındaki topraklarının büyük bir bölümünü geri almayı başarmıştır.

Azerbaycan, 2023 yılına gelindiğinde Yukarı Karabağ bölgesinde faaliyet gösteren yasa dışı Ermeni oluşumlarının varlığına ve bu grupların gerçekleştirdiği provokatif eylemlere karşı bir dizi kararlı adım atmıştır. Azerbaycan, bölgede uzun yıllardır süregelen gerginlikleri sona erdirmek, barış ortamını inşa etmek ve Azerbaycan’ın egemenlik haklarını ve istikrarı tesis etmek amacıyla geniş kapsamlı bir antiterör operasyonu başlatmıştır. Bu çalışmada, hem Azerbaycan’ın ulusal önceliklerinden biri hem de uluslararası siyasetin önemli bir gündem maddesi olan Yukarı Karabağ sorununun tarihsel gelişimi, Eylül 2023 tarihinde, Yukarı Karabağ’da yasa dışı olarak faaliyet gösteren Ermeni silahlı unsurların silahsızlandırılması, bölgeden çıkarılması, bu unsurlara ait askeri altyapıların devre dışı bırakılması, sivil halkın güvenliğinin sağlanması ve anayasal düzenin tesis edilmesi amacıyla yapılmış olan antiterör operasyonu üzerinde durulmuştur. Söz konusu operasyonun neticesinde, Yukarı Karabağ’daki yasa dışı Ermeni yapılanmaları etkisiz hale getirilmiş ve bölge terör unsurlarından temizlenmiştir. Yukarı Karabağ’da yürütülmüş olan antiterör operasyonunun sonuçları, stratejik ve güvenlik konularında yapılan çalışmalara önemli bir katkı sağlayarak alan yazınına bir perspektif kazandıracaktır. Bu operasyonun analizleri, akademik ve pratik bilgilerin harmanlanmasını mümkün kılacak ve benzer durumlara ilişkin gelecekteki yaklaşımlar için de aydınlatıcı bir rehber niteliği taşıyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, Yukarı Karabağ, Antiterör Operasyonu.

* Dr. Gamze İme, Aksaray/TÜRKİYE, E-Posta: gamzeimee@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9943-085X.

AZERBAIJAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)

SOME THOUGHTS ON AZERBAIJAN'S ANTI-TERRORIST OPERATION IN UPPER KARABAKH (19-20 SEPTEMBER 2023)

ABSTRACT

The Nagorno-Karabakh conflict has remained an unresolved issue between Azerbaijan and Armenia for nearly three decades, disregarding Azerbaijan's sovereign rights and threatening regional stability. However, this problem was largely resolved with the anti-terrorist operation carried out by Azerbaijan in September 2023. The roots of the problem lie in the profound changes in the historical and demographic structure of the region. The policies implemented by Tsarist Russia and the Soviet Union disrupted the social balance in the region and, combined with Armenia's occupationist approach, paved the way for Azerbaijan to violate its sovereign rights. This situation has turned Nagorno-Karabakh into a conflict zone. Throughout the 20th century, the Soviet Union's border adjustments and demographic interventions further complicated the disputes over Nagorno-Karabakh. Following the collapse of the Soviet Union, the Nagorno-Karabakh conflict escalated into armed conflict, during which Armenia violated the basic principles of international law by adopting an occupying stance. Armenia's military and political aggression has not only exacerbated tensions in the region, but also led to the displacement of more than one million Azerbaijani Turks. This humanitarian crisis has become both a tragic loss for Azerbaijan and one of the most important agenda items that need to be resolved quickly on international platforms. The efforts of international organizations such as the CSCE and Minsk failed to provide a solution to the problem. The events of 2020, which went down in history as the Third Karabakh War, were a turning point for Azerbaijan. In this war, which lasted only 44 days and resulted in an outstanding military success, Azerbaijan managed to recapture a large part of its occupied territories.

In 2023, Azerbaijan took a series of decisive steps against the presence of illegal Armenian formations operating in the Nagorno-Karabakh region and the provocative actions carried out by these groups. It launched a wide-ranging counter-terrorism operation to end long-standing tensions in the region, build peace and restore Azerbaijan's sovereignty and stability. This study focuses on the historical development of the Nagorno-Karabakh conflict, which is both one of Azerbaijan's national priorities and an important agenda item of international politics, and the anti-terrorist operation carried out in September 2023 with the aim of disarming the Armenian armed elements operating illegally in Nagorno-Karabakh, removing them from the region, disabling the military infrastructure of these elements, ensuring the security of the civilian population and restoring the constitutional order. As a result of this operation, the illegal Armenian structures in Nagorno-Karabakh were neutralized and the region was cleared of terrorist elements. The results of the anti-terrorist operation in Nagorno-Karabakh will make a significant contribution to the study of strategic and security issues and provide a perspective to the literature. The analysis of this operation will enable the blending of academic and practical knowledge and will serve as an illuminating guide for future approaches to similar situations.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Nagorno-Karabakh, Anti-terrorist Operation.

GİRİŞ

Azerbaycan ve Ermenistan arasında yapay bir sorun olarak görülen Yukarı Karabağ,¹ hem SSCB döneminde hem de sonrasında yürütülen diplomatik girişimlerin sonuç vermemesi nedeniyle uzun yıllardır çözümsüz kalan ve uluslararası siyasetin bir parçası haline gelmiş bir mesele olarak görülmektedir. SSCB'nin dağılmasının ardından Kafkasya'daki donmuş tarihsel çatışmaların yeniden canlanmasıyla birlikte, hukuken Azerbaycan sınırları içerisinde bulunan stratejik Yukarı Karabağ, Ermenistan tarafından işgal edilmiştir.² Karabağ meselesinin temel çerçevesi, Azerbaycan'ın egemenlik haklarını göz ardı eden ve uluslararası hukuk ile diplomasi kurallarına aykırı şekilde hareket eden Ermenistan'ın işgalci tutumuyla şekillenmiştir. Bu sorunun kavramsal çerçevesini anlayabilmek adına tarihsel sürecin ele alınması, karmaşık gibi görünen bu meselenin daha net bir şekilde kavranmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Ancak soruna yalnızca toprak, egemenlik ve demografik boyutlardan yaklaşmak yetersiz kalır. Bu durumun arka planında tarihsel ve yapay bir sorunun bulunduğunu belirtmek, tarih perspektifi açısından da yerinde olacaktır.³ Yukarı Karabağ sorununun yapay bir boyut kazanmasında, Rusya'nın bölgede izlediği yayılmacı politika önemli bir rol oynamıştır. Rusya'nın bu meseleyle müdahalesi, yalnızca

¹ "Dağlık Karabağ" tanımı mevcut literatürde sıklıkla kullanılmış olsa da tanımı eksik ve hatalı olduğundan Yukarı Karabağ sorunu olarak ele almak doğru bir tanımlama olacaktır. Karabağ'ın sadece söz konusu bölgesini "Dağlık" olarak adlandırmak coğrafi olarak da hatalı bir adlandırmadır, çünkü Kelbecer, Laçın illerinin olduğu yerler "Dağlık Karabağ" a nisbeten daha çok ve yüksek dağlardan ibarettir. 10 Kasım 2020 Beyannamesinde de sıklıkla "Dağlık Karabağ" ifadesi geçmektedir. Buna bakılmaksızın söz konusu tanımlamanın yanlış olduğu Azerbaycan resmi kurumları tarafından da bildirilmiştir. Azerbaycan Milli Savunma Bakanlığı: "Dağlık Karabağ" ifadesinin kullanılmasını doğru bulmamakta ve buna dair itiraz da da bulunmuştur. Bunun için bkz. <https://mod.gov.az/az/news/mudafie-nazirliyinin-metbuata-aciqlamasi-45472.html>. 01.11.2022. Çalışmada coğrafyayı nitelendirmek için "Yukarı" Karabağ tabiri kullanılacaktır.

² *Azerbaycan ve Yukarı Karabağ Üzerine Analizler*, ed. Cavid Kasımlı, İsa Arslan, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2015, s. 7.

³ Bilgi için bkz. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi, *Çıkmazdan Çözüm Karabağ Sorunu*, Seta Kitapları, İstanbul 2021.

bölgenin stratejik önemine dayanmamakta, aynı zamanda bölgedeki çatışmaları kontrol etme ve yönlendirme isteğinden ileri gelmektedir. Çatışmalar üzerinde hâkimiyet kurarak kendi nüfuzunu güçlendirmeyi ve bölgesel istikrarı kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda, Karabağ sorununun yönlendirme çabaları, Rusya'nın yayılmacı politikalarının bir uzantısı olarak gelişmiştir.

Yukarı Karabağ sorunu, Sovyetler Birliği döneminden miras kalan 4.400 km²'lik bir anlaşmazlık bölgesi olarak görünebilir, ancak 20. yüzyılın başlarından itibaren daha belirgin hale gelse de meselenin tarihsel köklerini daha eski dönemlere kadar takip edebiliriz.⁴ Yukarı Karabağ gibi uzun süredir çözümsüz halde kalmış bir sorun karşısında, Azerbaycan, çözüm odaklı bir yaklaşımla daha aktif bir dış politika yürütmeye başlamıştır. Sahip olduğu zengin doğal kaynakları etkin ve verimli bir biçimde değerlendirerek ekonomik anlamda ciddi atılımlar gerçekleştiren Azerbaycan, bu süreçte bölgesel ve küresel arenada dikkat çeken bir konuma gelmeyi başarmıştır. Bu ekonomik gelişmeler, ülkenin yalnızca kendi iç dinamiklerinde değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde de kayda değer bir ilerleme kaydetmesine ve Güney Kafkasya'da önemli bir aktör olarak yükselmesine katkıda bulunmuştur. Azerbaycan'ın bölgesel istikrarın sağlanması ve sorunların çözülmesine yönelik adımları giderek hız kazanmakta, belirlenen hedeflerin somut sonuçlar üretmesi için yoğun çaba sarf edilmektedir. Son dönemdeki gelişmeler, bu doğrultuda Azerbaycan'ın kararlılıkla yoluna devam ettiğini ve bölgedeki barış ortamını destekleyici inisiyatifler üstlendiğini göstermektedir. Ülkenin bu inisiyatifleri, yalnızca kendi sınırları içindeki istikrarı değil, aynı zamanda daha geniş bir coğrafyada etkili olacak barışçıl çözümleri de teşvik etmektedir.⁵

Politik ve ekonomik istikrarıyla bölge dinamikleri açısından kritik bir öneme sahip olan Azerbaycan, bölgesel sorunların çözümüne dair kararlı ve somut adımlar atmaya devam etmektedir. Bu durum, özellikle Yukarı Karabağ sorunu bağlamında atılan adımlarla daha da belirgin bir hale gelmiş ve Azerbaycan'ın çözüm arayışındaki kararlılığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarını gözetirken yapacağı her hamlenin risk ve tehditlerini dikkatle değerlendirdiği, bu doğrultuda stratejilerini kapsamlı bir biçimde şekillendirdiği görülmektedir. Bu stratejilerin, özellikle Türkiye ile sahip olduğu yakın siyasi, ekonomik, kültürel ve tarihsel bağlar temelinde kurduğu ilişkilerle şekillendiği söylenebilir. Türkiye ile güçlü diplomatik, kültürel ve siyasi ilişkiler, güven ortamını teşvik etmiş ve bu durum, kapsamlı ve etkili bir yaklaşım geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Yukarı Karabağ, 30 yılı aşkın bir süredir Azerbaycan'ın en önemli sorunlarından biri olarak öne çıkmış ve aynı zamanda ülkenin dış politikasını şekillendiren kritik bir unsur haline gelmişti. Bu dış politikanın önemi, Azerbaycan'ın ulusal lideri Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanı seçildikten sonra yaptığı konuşmada da net bir şekilde vurgulanmıştır; "*Azerbaycan'ın çıkarlarını dünya ölçeğinde savunabilecek akıllı ve deneyimli dış politika çizgisinin takibi Azerbaycan devletinin öncelikli meselelerinden biridir*"⁶. Bu bağlamda, Yukarı Karabağ sorunu rasyonel ve reel politik bir perspektifle ele alınmıştır.⁷ Ayrıca, Yukarı Karabağ meselesinin dinî ya da etnik temellere dayanmadığını, aksine bunun Azerbaycan'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı bazı siyasi güçler tarafından yürütülen ayrılıkçı politikaların bir sonucu olduğunu dile getirmiştir.⁸ Yukarı Karabağ sorunu üzerinden 2020 tarihinde meydana gelen 3 Karabağ Savaşı'nın sona ermesinin ardından, Rusya-Ermenistan ve Azerbaycan Üçlü Bildiriye imza atmışlardır. Söz konusu bildiri kapsamında, Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğu açık bir şekilde vurgulanmıştır. Bu anlaşma, aynı zamanda bölgede bulunan Ermenistan askerlerinin geri çekilmesini, askeri teçhizatların tamamen bölgeden çıkarılmasını ve Yukarı Karabağ'ın kalan kısmının Rus Barış Gücü gözetiminde kalmasını şart koşmuş ve Ermenistan da bu öneriyi kabul etmiştir. Bununla birlikte, ilerleyen süreçte Ermenistan tarafı, sözde Karabağ'da yaşayan Ermeni nüfusa yönelik hak ve güvenlik problemleri olduğu iddialarını gündeme getirerek söz konusu bildiri hükümlerine sadık kalmamaya başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine Azerbaycan antlaşma hükümlerini hatırlatmış, "*kendi topraklarında başka tarafların yer aldığı bir mekanizmaya müsaade etmeyeceğini Karabağ Ermenilerinin Azerbaycan vatandaşı olduğunu vurgulamıştır*"⁹ Azerbaycan, bu süreci akılcı bir yaklaşımla ve rasyonel bir yönetim vizyonuyla ele alarak, sorunların çözümünde etkin bir duruş sergilemiş ve Yukarı Karabağ'daki yasa dışı sözde Ermeni yapılanmalara karşı antiterör operasyonu başlatmış ve bu yapılar bertaraf edilmiştir. Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ'da gerçekleştirdiği antiterör operasyonu, bölge politikalarını ve uluslararası dengeleri yeniden gündeme taşımıştır. Bu adımın gerekçeleri, sonuçları ve olası etkileri üzerinde düşünmek hem bölgesel dinamikleri anlamak hem de geleceğe dair öngörülerde bulunmak açısından oldukça önemlidir. Aynı zamanda, bu tür analizler gelecekteki gelişmelerle ilgili daha bilinçli tahminler yapabilmek ve stratejik öngörüler geliştirebilmek açısından da kritik bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede konuyu derinlemesine incelemek, hem ilgili bölgedeki güç dengelerini anlamaya

⁴"Dağlık Karabağ Neden önemli, Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Sorun Ne Zaman ve Nasıl Başladı?", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54330024>, 28 Eylül 2020 sa. 13:45.

⁵ Reha Yılmaz, "Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2010, s. 77-79.

⁶ S. Azad Ağaoğlu, "Bağımsızlık Dönemi Azerbaycan'ın Uluslararası İlişkilerinde Politik Bir Faktör Olarak Yukarı Karabağ Sorunu", *Karabağ Dünü Bugünü Yarını* içinde, ed. Okan Yeşilot-Bihter Gürışık Köksal, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 431.

⁷ Ağaoğlu, *age*, s. 431-432.

⁸ Yunus Ekici, "Dağlık Karabağ'da Ermeni İşgali", *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 6, Ocak 2022, s. 138.

⁹ Mustafa Deveci-Yavuz Aydın, "Ermenistan'ın Politikaları 30 Yıldır Karabağ'da Tansiyonu Yükseltiyor", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistanin-politikalari-30-yildir-karabagda-tansiyonu-yukseltiyor/2996285>, 20.03.2024, sa. 12:30.

AZERBAJCAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)

olanak tanımakta hem de uluslararası ilişkilerdeki genel eğilimleri değerlendirmek için sağlam bir temel oluşturmaktadır.

Bu araştırma, Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ meselesine yönelik çözüm odaklı stratejisini ve bu bağlamda uluslararası ilişkilerde sorunu nihai olarak çözmeye yaklaşımını ele almaktadır. Çalışmada; telif ve tetkik eserlerin yanı sıra makaleler ve güvenilir internet kaynakları kullanılmıştır. İnternet kaynaklarının seçilmesinin temel nedeni, güncel bir mesele üzerine yoğunlaşılması ve hızlı erişime olanak tanıyan, aynı zamanda doğru ve güvenilir bilgilere ulaşma ihtiyacıdır. Özellikle akademik nitelikteki prestijli web sitelerinden elde edilen veriler, çalışmanın hem güncelliğini hem de güvenilirliğini desteklemektedir. Araştırma kapsamında, Yukarı Karabağ sorununun kökenine değinilerek, bu uzun süreli meselenin Azerbaycan'ın uluslararası diplomasi ilkeleri çerçevesinde ele alınışı ve çözüm yöntemleri incelenmiştir. Azerbaycan'ın Karabağ konusundaki politikalarının kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi, bu meselenin uluslararası camiada daha fazla farkındalık kazanmasına katkı sağlamayı ve literatüre yeni bir zemin sunmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, Yukarı Karabağ'ın tarihsel süreç içerisinde Azerbaycan'a ait bir toprak parçası olduğu gerçeğine vurgu yapılmakta; Ermenistan'ın bölgedeki haksız ve hukuk ihlallerine ilişkin tutumu ile insanî ve hukukî kriz çıkarma çabalarının tarihsel bağlamda ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu çalışma, uluslararası hukuk perspektifinden bakıldığında Azerbaycan toprakları içerisinde yer alan ve Azerbaycan'ın egemenlik haklarını ihlal ederek Yukarı Karabağ bölgesinde yasa dışı bir yönetim oluşturan illegal Ermeni yapılanmaların hukuka aykırı eylemlerine son vermek amacıyla başlatılan antiterör operasyonunun gerekçesini detaylı bir şekilde açıklamak, ayrıca, bu operasyonun uygulanması sonucunda Yukarı Karabağ'da Azerbaycan'ın ulusal egemenlik haklarının yeniden tesis edilip edilmediği sorusuna dair bir değerlendirme yapılmasını amaçlamaktadır. Çalışma, operasyonun hem bölgesel güvenliği sağlamaya yönelik meşru bir adım olup olmadığını analiz etmeyi hem de Yukarı Karabağ'ın hukukî statüsünü koruma çabalarının sonuçlarını incelemeyi hedeflemektedir. Karabağ bölgesinde gerçekleştirilen antiterör operasyonunun sonuçları, stratejik planlama ve güvenlik politikalarına yönelik çalışmalara anlamlı bir katkı sunarak alan yazımına daha derin ve kapsamlı bir bakış açısı kazandırma potansiyeline sahiptir. Bu operasyonun detaylı ve kapsamlı analizi, teorik bilgilerin pratik deneyimlerle harmanlanmasına olanak tanımakla kalmayacak, aynı zamanda benzer durum ve senaryolara yönelik gelecekte geliştirilecek çözüm odaklı yaklaşımlar için bir rehber işlevi de görecektir. Bu çerçevede, operasyonun farklı boyutlarının ele alınması hem akademik çevreler hem de politika yapıcılar açısından önemli çıkarımlara kapı aralayacaktır. Çalışmada, Yukarı Karabağ'ın coğrafi, tarihi, idari, demografik yapısına yer verilmiştir. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan dağılışına kadar olan dönem ile birliğin dağılmasının ardından gelişen süreç, sorunun daha iyi anlaşılması için değerlendirilmiştir. Azerbaycan'ın başlattığı antiterör operasyonunun nedenleri, operasyonun nasıl ve hangi şekillerde gerçekleştirildiği, dönemin ulusal ve uluslararası basınında yer alan haberler doğrultusunda ele alınmıştır. Ayrıca, özellikle 2020 savaşının ardından Üçlü Bildiri hükümlerine imza atan Rusya'nın tutumu, Ermenistan'ın sürece yaklaşımı ve Türkiye ile uluslararası kurumların meseleye bakış açılarına yer verilmiştir.

1. Yukarı Karabağ'ın Coğrafi, Tarihi, İdari, Demografik Yapısı

Resmî olarak Azerbaycan'ın bir toprak parçası olan¹⁰; Türkçe 'kara' ve Farsça 'bağ' kelimelerinden oluştuğuna dair bilgilerin yanı sıra 'Karahanlı', 'Karakoyunlu', 'Kara-Beglu' ve 'Kara-Bulak' isimlerinden müteşekkil olduğu da rivayet edilen Karabağ ismine ilk kez 11. yüzyılda rastlanmaktadır. Bu ismi Selçukluların verdiği düşünülmektedir. Bölgeye 'Gerger, Guger, Uti, Utik, Udin, Otena, Kara, Karalar, Arsak, Sev aygı' isimlerinin de verildiği görülmektedir.¹¹ Ruslar, bölgeyi Nagorni Karabağ şeklinde adlandırmışlardır. Nagorni, dağlık anlamına gelmektedir. Ermeniler ise Artsakh (Arşak) olarak isimlendirmektedirler.¹² Karabağ bölgesinin toplamda 18.000 kilometrekarelik yüzölçümünün yalnızca 4.392 kilometrekarelik bir bölümünü kapsayan Yukarı Karabağ,¹³ başta Hankendi olmak üzere Şuşa, Akdere, Hadrut, Hocavend, ve Askeran şehirlerini kapsar.¹⁴ Kafkas dağlarının Güney doğusunda bulunan¹⁵, dağ ve ovalardan oluşan Yukarı Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyeti

¹⁰ Nadia Alexandrova-Arbatova, "Troubled Strategic Partnership: The Black Sea Dimension of Russia's Relations with the West", *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, ed. Daniel Hamilton ve Gerhard Mangott, Center for Transatlantic Relations, Washington, D.C. 2008, s. 304.

¹¹ Hayri Çapraz, "19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ Politikası", *Belgi*, C. 1, S. 3, 2012, s. 231; Hayri Çapraz, "Rusya İmparatorluğunun Güney Kafkasya İdari Düzenlemelerinde Karabağ (XIX. Yüzyıl)", *Karabağ (Dünü, Bugünü, Yarını)* içinde, Ed. Okan Yeşilot, Bihter Gürşık Köksal, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 12; Mehmet Kengerli, "Karabağ Azerbaycan Toprağıdır", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Kasım-Aralık, S. 330, 1990, s. 7; Mirza Bala, "Karabağ", *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, MEB, Ankara 1977, s. 212.

¹² Aygün Attar, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 6.

¹³ Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası*, ASAM Yayınları, C. I, No. 7, İlkbahar 2001, 393-430, s. 393-394.

¹⁴ Çapraz, "19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ...", s. 232; Çapraz, "Rusya İmparatorluğunun Güney Kafkasya...", s. 13.

¹⁵ Rəftar Cəlil oğlu İmanov, *Azərbaycan'ın Arazi Bütövlüyünə Qəsd-Qondarma Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti*, Adiloğlu Yay., Bakü 2005, s.5; Virginia Pietromarchi and Federica Marsi, "Azerbaijan-Armenia tensions updates: Azeri attack in Nagorno-Karabakh", <https://www.aljazeera.com/news/liveblog/2023/9/19/nagorno-karabakh-live-azerbaijan-launches-new-anti-terror-operation>. Erişim tarihi: 5 Nisan 2024 sa.14:20.

sınırları içinde Kür (Kura)-Aras Nehirleriyle Gökçe Gölü arasında yer almaktadır.¹⁶ Burası maden yatakları, mineral suları ile zengin bir bölgedir. Yukarı Karabağ'ın gerek stratejik konumu gerekse zengin maden yataklarına sahip olması bölgenin önemini artırmaktadır Bu özelliğinden dolayı yüzyıllardır hem bölge ülkelerinin hem de emperyal odakların ilgi sahasında yer almıştır.¹⁷ Bölge, Azerbaycan'ın yaklaşık % 5'ine tekabül etmektedir.¹⁸

Rusya'nın tarih boyunca izlediği politika, sıcak denizlere ulaşma hedefi etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda, Hazar Denizi'ne ulaşarak bölgeyi kontrol altına almak, stratejik amaçlarından biri olmuştur. Bu hedef doğrultusunda Rusya, Kafkasya ve Hazar bölgesine hâkim olmayı amaçlayan bir strateji benimsemiştir. Ancak bu bölgelere ilerlemeye başladığı dönemde, bölgenin asıl sahipleri Türklerdi. 18. yüzyılın başlarında Hazar çevresinde 20 hanlık bulunuyordu. Bu süreçte, Cevaşır Türkmenlerinin Sarıcalı oymağına mensup Penah Ali Han, Karabağ'daki tüm Türk topluluklarını bir araya getirerek 1748 yılında Karabağ Hanlığı'nı kurmuştur. Söz konusu hanlık, 1822 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁹ Bölge doğuya yönelen Rusya ile bölgeyi koruma ve elde tutma politikası güden Safeviler arasında bir mücadele sahası olmuştur. Çarlık Rusya, Kafkasya ve Hazar Denizi çevresinde etkin bir otorite kurmak ve kalıcı bir hâkimiyet sağlamak amacıyla demografik yapıyı değiştirme yoluna gitmiştir. Türk ve Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgeye, olası saldırılara karşı savunma hattı oluşturabilmek için Hristiyan bir unsur olan Ermenileri yerleştirme politikası uygulamış ve bu doğrultuda Ermenileri bölgeye iskân ettirmiştir.²⁰ I. Petro döneminde Bakü, Derbent ve Guba bölgelerine Ermenilerin göç ettirilmesi başlamıştır. Bu süreç, II. Katerina'nın Ermenileri koruma politikasıyla devam etmiş ve 1799'da I. Pavel'in bir fermarıyla Azerbaycan'ın Kazah bölgesine Ermenilerin yerleştirilmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Böylece, Azerbaycan topraklarında Ermeniler daha görünür hale gelmiştir.²¹

Rus Çarlığı, bölgede tam kontrol sağlamak amacıyla 1804-1807 yılları arasında Karabağ, Revan, Nahçıvan, Gence, Şeki, Derbend, Guba, Şirvan ve Bakü hanlıklarını işgal ederek topraklarına katmıştır.²² Ermenilerin bölgeye yerleştirilmesi süreci, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı ile 1804-1813 İran-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında gerçekleşmiş; bu dönem boyunca Anadolu ile İran'dan Ermeniler göç ettirilerek bölgeye yerleştirilmiştir. Yukarı Karabağ'ın geleceği ise 1813 yılında İran ve Rusya arasında imzalanan Gülistan Antlaşması ile şekillenmiş, bu antlaşma aracılığıyla bölge Rusya'ya bırakılarak onun hâkimiyeti resmen tanınmıştır.²³ Rusya, Güney Kafkasya ve Karabağ bölgelerini idari ve politik açıdan kendine bağlayarak güvenli alanlar oluşturmayı amaçlamış; bu doğrultuda, özellikle Ermeniler başta olmak üzere Müslüman olmayan unsurların bölgeye yerleşimini teşvik ederek bölgenin demografik yapısını değiştirme siyaseti gütmüştür.²⁴

Rusya, 1822 yılında Karabağ Hanlığı'nı ortadan kaldırarak bu bölgeyi doğrudan kendi yönetimi altına almıştır. İşgal ve ilhakın ardından, Karabağ'ın demografik yapısının değiştirilmesi süreci hız kazanmıştır.²⁵ Rusların hedefi, bölgeyi Türklerden arındırıp Hristiyanlaştırmaktı. Bu süreçle birlikte, demografik yapının bozulmasıyla yapay bir sorun ortaya çıkmaya başlamıştır. Bölgede baş gösteren sorunun kökeninin, Rusların Ermenileri Karabağ'a yerleştirmesiyle şekillendiği söylenebilir.²⁶ O dönemde Karabağ'da 20.095 aile yaşamaktaydı ve nüfusun %78'ini Azerbaycan Türkleri, geri kalan kısmını ise Ermeniler oluşturuyordu. Bu Ermeniler, bölgedeki demografik yapıyı değiştirme amacı güden Rusya tarafından, bölgenin Rus hâkimiyetine girmesiyle birlikte yerleştirilmişti.²⁷ Bu adım, Rusya'nın bölgede Hristiyan nüfusunu artırma stratejisinin bir parçasını oluşturmaktaydı.²⁸

Karabağ'ın demografik yapısındaki değişim, Rusya'nın İran ile Türkmençay²⁹ ve Osmanlı ile Edirne Antlaşmalarını imzalamasının ardından hız kazanmıştır. Bu antlaşmalar sonrasında, İran'ın güneyinden ve Osmanlı'nın doğu vilayetlerinden Ermeniler, özellikle Karabağ ve Bakü başta olmak üzere Azerbaycan

¹⁶ Aslanlı, *agm*, s.393-394; Beşir Mustafayev, "Azerbaycan Milli Kütüphanesinde Bulunan Yukarı Karabağ ile İlgili Eserlerin Bibliyografyası", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, Ekim 2013, s. 198; Christian Neef, *Kafkasya: Rusya'nın Kanayan Yarısı*, çev. Özalp Göneralp, Yeni Hayat Kütüphanesi, İstanbul 2004, s. 86.

¹⁷ Cemalettin Taşkıran, "Karabağ'da Son Durum", *Yeni Türkiye*, C. 3, S. 16, 1997, s. 192.

¹⁸ Taşkıran, *agm*, s. 192.

¹⁹ Çapraz, "19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ...", s. 232; Çapraz, "Rusya İmparatorluğunun Güney Kafkasya...", s. 13.

²⁰ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 281-282.

²¹ Elnur Kazımlı, "Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu", Ed. O. Orhan, *TASAM: Black Sea-Causus Region: Risks and Opportunities İçinde*, TASAM Yayınları İstanbul 2018, s. 106-107.

²² Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Journal of Turkish Research Institute*, C. 14, S. 36, 2010, s.188.

²³ Kazımlı, *age.*, s. 107; Çapraz, "19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ...", s. 234.

²⁴ Çapraz, "19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ...", s. 234-235; Çapraz, "Rusya İmparatorluğunun Güney Kafkasya...", s. 13; Yasin Aslan, *Can Azerbaycan (Karabağ'da Talan Var)*, Ed. Buğra Atsız, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar, Ankara 1990, s. 67.

²⁵ Kazımlı, *age.*, s. 107; Çapraz, "19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ...", s. 232; Geniş bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, "Azerbaycan Tarihinden Hazin Bir Yaprak: Karabağ Hanlığı'nın Rus İdaresine "Bağlanması Meselesi", *Avrasya Etüdleri*, C. 3, S. 1, Ankara, İlkbahar 1996, s. 114-120.

²⁶ Çapraz, "19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ...", s. 235.

²⁷ Çapraz, "19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ...", s. 236.

²⁸ Bahtiyar Hasanov, "Şimali Azərbaycanın Qarabağ Regionunun Tarixi Coğrafiyası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 34, S. 2, 2018, s. 447.

²⁹ Mehmet Saray, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Matbaacılık, İstanbul 2018, s. 18-22; Kazımlı, *age.*, s. 108; Kerim Şükürov, *Türkmençay – 1828: tarixi xronika*, Çağışoğlu, Bakı 2006, s. 7.

AZERBAJCAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)

topraklarına göç ettirilmiştir. Rusya, bu göçleri daha sistematik hale getirmek için bir komisyon kurarak süreci organize etmiştir. Amaç, Ermeni nüfusunun artırılması yoluyla bölgedeki Türk ve Müslüman çoğunluğun dengelenmesi ve böylece bölgenin kontrolünün kaybedilmesinin önüne geçilmesiydi. Ayrıca, 1828 yılında I. Nikola'nın emriyle Ermeniler bölgeye göç ettirilmiş ve bu nüfus artışı sayesinde İran ve Osmanlılara karşı bir tampon bölge oluşturulması hedeflenmiştir. Aynı yıl yayımlanan bir fermanla Erivan, Nahçıvan ve Ordubad'dan oluşan bir "Ermeni Vilayeti" kurulması planlanmıştır.³⁰ Bu vilayet kurulduğunda nüfusun %74'ünü Azerbaycan Türkleri oluşturuyordu. Bu nedenle, bölgede Ermenilerin siyasi varlığı, Rusların bölgeyi kontrol altına alma politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkan yapay bir durumdur.³¹ 1828 yılında İran ve Rusya arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması'na kadar Karabağ, özellikle de Şuşa bölgesinde, Ermeni nüfusunun varlığı neredeyse yok denecek düzeydeydi.³² Azerbaycan toprakları söz konusu tarihte Çar Rusyası ve Kaçar İran'ı arasında bölünmüş ve güney ile kuzey olmak üzere iki ayrı parçaya ayrılmıştır. Bu süreçten sonra Kuzey Azerbaycan, Rusların genişlemeci politikalarının bir alanı ve arka planı olarak kullanılmaya başlanmıştır. I. Nikolay döneminde başlayarak bölgeye Ermeniler yerleştirilmeye başlanmış, zamanla artan Ermeni nüfusu bölgede ciddi bir demografik sorun yaratmıştır.³³ Rusya, bölgede hâkimiyet sağlama politikası kapsamında Karabağ'daki demografik yapıyı değiştirerek Ermeni nüfusunu artırmıştır. Bu yaklaşımın sonucu olarak, Karabağ'ın başkenti olarak kabul edilen Şuşa'da Ermeni nüfusu 1823'te %27,32 düzeyindeyken 1832'de %44,9'a yükselmiş, genel olarak ise Karabağ nüfusunun %31,6'sını Ermeniler oluşturmaya başlamıştır. Bu durum, Rusya'nın Karabağ'da izlediği nüfus politikası sonucunda Ermeni nüfusundaki artışın, bölgede Ermeni-Azerbaycan sorunlarının ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden biri olduğunu göstermektedir.³⁴ Rusya, özellikle Şuşa ve çevresi için Ermeni göçünü hızlandırmış ve yüzyılın sonlarına doğru bölgedeki nüfus dağılımında belirgin bir değişim yaşanmıştır. Azerbaycan Türkleri nüfusun %45,3'ünü, Ermeniler ise %53,1'ini oluşturmaya başlamıştır. Bu durum, Rusya'nın göç politikalarının etkinliğini gözler önüne sermesi açısından oldukça dikkat çekicidir.

Çarlık Rusya, Osmanlı Devleti'nin 1830'lardan itibaren Güney Kafkasya üzerindeki etkisinin giderek azalmasıyla birlikte, bu stratejik bölgede yeni bir idari yapılanma sürecine girişmiştir. Karabağ Hanlığı, Çarlık Rusya tarafından ilhak edildikten sonra giderek Çarlık Rusya'nın siyasi ve yönetsel sisteminin entegre bir parçası haline getirilmiştir. Takip eden süreçte, 1846 yılında Şemahi Vilayeti'nin kurulmasıyla birlikte Karabağ da bu vilayete dâhil edilmiştir. Ancak Şemahi Vilayeti'nin daha sonra lağvedilmesiyle birlikte, yeni bir idari yapılanma çerçevesinde Gence Vilayeti kurulmuş ve Karabağ, bu vilayetin sınırlarına dâhil edilmiştir. Yönetimsel anlamda bölgenin disipline edilmesi amacıyla Karabağ, Şuşa, Zengezur, Cevanşir ve Cebrail adında dört ayrı yönetim birimine ayrılmıştır.³⁵ Rusya'nın bölge üzerindeki kontrolünü pekiştirmek adına gerçekleştirdiği ilhak politikaları ve buna paralel olarak zorla demografik yapının değiştirilmesine yönelik uygulamaları, zamanla yerel halk arasında büyük bir huzursuzluk yaratmıştır. Bunun bir sonucu olarak Azerbaycan'da işgale karşı direniş hareketleri baş göstermiştir. Bu direnişlerin en somut örneği, özellikle Karabağ başta olmak üzere Zakatala, Zengezur ve Nuha bölgelerinde ortaya çıkan Kaçaklar Milli Hareketi olmuştur. Hareket, 1882, 1885 ve 1889 yıllarında değişik zamanlarda organize edilen isyanlarla bölgesel bir tepki haline dönüşmüş; yerel halkın özgürlük mücadelesinde tarihî bir yer edinmiştir.³⁶

Ermeniler, Ruslardan aldıkları destek ve koruma sayesinde Kafkasların yerli unsurlarının yanında siyasi bir aktör olarak sahneye çıkmıştır. Göç hareketleriyle nüfus üstünlüğü sağlamayı hedefleyen Ermeniler, bu himayeden yararlanarak bölgede söz sahibi olma ve özellikle Yukarı Karabağ'da kontrol kurma amacı güderek, 1905-1906 yıllarından itibaren çeşitli olaylar aracılığıyla kendilerine siyasi bir alan oluşturma sürecine girmiş ve zamanla daha tehditkâr bir tutum sergilemeye başlamıştır.³⁷ Rusya'da Bolşevik İhtilali'ne kadar Karabağ'daki statü bu şekilde devam etmiştir. İhtilalin ardından Kafkasya'daki idari yapı tamamen değişikliğe uğramıştır.³⁸ Bolşevik Devrimi, Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan'ın geleceği için dikkat çekici bir fırsat ortamı yaratmış ve bölge halklarının siyasi, sosyal ve kültürel açıdan yeniden şekillenmesine olanak tanımıştır. Bu dönemde, Kafkas halkları, 28 Kasım 1917 tarihinde Tiflis kentinde toplanarak bölgenin kaderini etkileyen önemli bir girişime imza atmışlardır. Toplantı sonucunda, Maveray-yı Kafkas Komiserliği'nin kurulması kararı alınmış ve bu tarihi adım uluslararası kamuoyuna ilan edilmiştir. Söz konusu gelişme, halkların siyasi yapılanma arzusunu güçlü biçimde ortaya koyan, bağımsızlık ve kendini yönetme gayretlerinin somut bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.³⁹ Ocak 1918'de Güney Kafkasya Seymi (Maveray-i Kafkaz Seymi) kurulmuştur. Ancak, üç toplum arasındaki derin

³⁰ Kurat, *age.*, s. 319; Çapraz, "19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ...", s. 237.

³¹ Çapraz, "19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ...", s. 237

³² Mehmet Saray, "Azeri Türkleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 29, 1984, s. 28-29; Kurat, *age.*, s. 323.

³³ Beşir Mustafayev, "Nahçıvan Olayları ve General Andranik Ozanyan'ın Nahçıvan'daki Katliamı (Arşiv Belgelerinin İzinden)", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 47, Erzurum 2012, s. 278.

³⁴ Çapraz, "19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ...", s. 237.

³⁵ Çapraz, "19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ...", s. 237-238.

³⁶ Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, Gençlik Basımevi İstanbul 1975, s. 89-90.

³⁷ Dedeyev, *age.*, s. 21-27; Elçin Neciyev, *Kafkaslarda Türk Katliamı*, Emre Yayınları, İstanbul 2006, s. 68-70.

³⁸ Ali Asker, "Azerbaycan'da Ulus İnşasının Onay Aşamaları (1918-1920) ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler", *Yeni Türkiye*, S. 75, 2015, s. 536-537.

³⁹ Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 124; Asker, *agm.*, s. 536-537.

anlaşmazlıklar Seymin dağılmasına neden olmuş ve bu süreçte Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir.⁴⁰ Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı Devleti'nin Kafkaslardan çekilmesiyle bir süre Bakü İngiliz kontrolüne girmiş, ancak Karabağ'ın Azerbaycan'a ait bir bölge olduğunu İngilizler kabul etmiştir. İngilizlerin yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri de Kafkasya bölgesine ilişkin yeni stratejiler geliştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda, 5 Temmuz 1918 tarihinde düzenlenen 'Dörtler Konseyi' toplantısında, ABD'nin talebi doğrultusunda Albay William Haskell, Ermenistan'a Yüksek Komiser olarak atanmıştır. Ermenistan, bu görevlendirme yoluyla toprak taleplerine çözüm bulmayı hedeflemiştir. Ancak Haskell'in bölgedeki incelemeleri ve temasları sonucunda, Yukarı Karabağ ile Zengezur'un Azerbaycan'a ait topraklar olduğu sonucuna varmıştır.⁴¹ Haskell bölgede kısa süreli bir sükûnet sağlamış olsa da Ermenilerin saldırgan tavırları bu durumu kesintiye uğratmıştır.⁴² 1919'da İngilizlerin bölgeden çekilmesinin ardından Bolşevik Rusya, Kafkaslar ve Azerbaycan'ı işgal etmiştir (27 Nisan 1920). Bolşevikler, Ermenilere Çarlık Rusya döneminde sağlanan desteği daha da ileri taşıyarak, Yukarı Karabağ'da hem demografik yapının hem de idari statünün Ermeniler lehine değiştirilmesine yönelik adımlar atmıştır. Bu süreçte, Bolşeviklerin desteğiyle 1920 yılında Zengezur'u kontrol altına alan Ermeniler, Azerbaycan Türklerini zorla yerlerinden etmişlerdir. 1921 yılında ise Bolşeviklerin desteğiyle Ermeniler, Azerbaycan'ın çeşitli şehirlerinde katliamlar gerçekleştirmiştir.⁴³ Aynı yıl Rusya'nın himayesinde Karabağ'ı Ermenistan'a katma planları yapılmış, ancak bu girişim başarısız olmuştur. Bunun üzerine, farklı siyasi manevralarla Karabağ'ın özerk bir statüye kavuşturulması yönünde çabalar sürdürülmüştür.⁴⁴

Çarlık Rusya'nın çöküşünden bu yana Ermeniler, Karabağ üzerinde hak iddia etmişlerdir. Bölgeye özerklik verilene kadar da burası iki taraf arasında sürekli bir gerilim noktası olmuştur.⁴⁵ Bu süreçte, Komünist Rusya, Kafkasya'daki sınır anlaşmazlıklarını çözmek adına, ancak esasen bölge üzerindeki kontrolünü daha da pekiştirmek amacıyla, 12 Mart 1922 tarihinde Kafkas Ötesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Federal Birliği'ni kurmuştur.⁴⁶ Kavbüro, Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreteri Sergey Kirov'un öncülüğünde, Kafkasya'daki sınır sorunlarını ele almak üzere Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurmuştur. Komisyonun Ermeni temsilcisi, Yukarı Karabağ ve Ahilkelek bölgelerinin Ermenilerden oluştuğunu öne sürerek bu bölgelerin Ermenistan'a bağlanmasını istemiştir. Ancak Gürcü ve Azerbaycan delegeleri bu talebi reddetmişlerdir.⁴⁷ 24 Temmuz 1923'te Azerbaycan'ın bir parçası olan Yukarı Karabağ'da, Ermenilerin taleplerini karşılamak adına özerk bir yapı oluşturulmuştur. Bu gelişme, esasen Sovyetler Birliği'nin girişimiyle Azerbaycan Komünist Partisi tarafından kararlaştırılmıştır. 1 Temmuz 1923'te, Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi'nin Sergey Kirov, Levon Mirzoyan, Alihaydar Karayev, Gazanfer Musabeyov ve Ruhulla Ahundov'un da katıldığı toplantısında Yukarı Karabağ'a özerklik statüsü verilmesi konusu değerlendirilmiş ve alınan karar sonucunda 24 Temmuz 1923 tarihinde Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi ilan edilmiştir.⁴⁸ Ancak, ekonomik koşullar ve bölgedeki barışın sağlanması gibi faktörler göz önünde bulundurularak Azerbaycan sınırlarında kalması temin edilmiştir.⁴⁹ Böylece Ermenistan'ın talebine ilişkin bir adım atılmıştır. Yukarı Karabağ'a özerklik statüsü tanınmasının ardından, Ermenilerin bölücü, ayrılıkçı ve saldırgan politikaları sonucunda bölgede yıllarca sürecek çatışmaların temeli atılmıştır.⁵⁰ Ermenistan, Yukarı Karabağ'ın özerklik ilanını gerçekleştirirken bu bölgeyi kendi topraklarına katmayı başaramamıştır. Ancak, 1930 ile 1938 yılları arasında Karabağ, Nahçıvan ve Zengezur bölgelerinde Türklere yönelik sistemli şekilde şiddet politikalarını hayata geçirmiştir. Bu süreçte temel amaç, bölgede yaşayan Türk halkını yıldırarak bölgeden göç etmeye zorlamak olmuştur.⁵¹ 1924 yılında yürürlüğe giren Sovyetler Birliği Anayasası'nın 87. maddesi çerçevesinde, Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu açıkça teyit edilmiştir.⁵² Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin 1927 anayasası, Ermenilerin taleplerine bir cevap niteliği taşımış ve anayasanın 55. maddesi uyarınca bölgenin

⁴⁰ Baykara, *age*, s. 256-259.

⁴¹ Samir Merdanov, "Azerbaycan-ABD İlişkilerinde Belirsizlik Dönemi (1991-1994)", *Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 50. 47-70

⁴² Cemil Hesenli, *Azerbaycan Tarihi, 1918-1920, Türkiye'nin Yardımından Rusya'nın İşgaline Kadar*, çev. Aslan Erturun, Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara 1998, s. 296-297.

⁴³ Hüseyin Baykara, "Kafkasya'da Ermenilerin Durumu ve Ermenistan'a Sessizce İlhak Edilen Azerbaycan Toprakları", *Türk Kültürü*, S. 84, Ankara 1969, s. 48-50.

⁴⁴ Elnur Paşa, "Karabağ Sorunu: Tarihi Gerçekler, Jeopolitik Çıkarlar Ve Çözüm Süreci", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1, 2021, s. 194.

⁴⁵ Pietromarchi-Marsi, "Azerbaijan-Armenia tensions updates: Azeri attack in Nagorno-Karabakh", <https://www.aljazeera.com/news/liveblog/2023/9/19/nagorno-karabakh-live-azerbaijan-launches-new-anti-terror-operation>, Erişim tarihi: 5 Nisan 2024 sa. 14:20.

⁴⁶ Saray, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, s. 44.

⁴⁷ Nesrin Sarahmetoğlu, *Azeri-Ermeni Münasebetleri ve Karabağ Olayları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989, s. 80.

⁴⁸ Kazımlı, *age*, s. 107-108; Paşa, *agm*, s. 194; Aslan, *age*, s. 45-46; Fırat Yaldız, "Soğuk Savaş Sonrası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler Bağlamında Güney Kafkasya", *Uluslararası Hukuk Açısından Yukarı Karabağ'ın Durumu*, Ed. Vefa Kurban, Seçil Öraz Beşikçi, Recep Efe Çoban, İksad Publishing House, İzmir 2021, s. 153.

⁴⁹ Dursun Yıldırım ve Cihat Özender, *Karabağ Dosyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1991, s. 27.

⁵⁰ Paşa, *agm*, s. 194.

⁵¹ Attar, *age*, s. 92-93.

⁵² Timuçin Kodaman, "Türkiye ve Yukarı Karabağ Olayları", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, 2000, s. 131.

AZERBAJYCAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)

Azerbaycan'a bağlı yarı özerk statüsü devam ettirilmiştir. Bu statü, 1936 ve 1977 anayasalarında da kesin biçimde teyit edilmiştir.⁵³ 1936 Anayasası'nın hazırlanmasından önce, 1935 yılında Ermeni Komünist Parti Sekreteri Gevork Alikhyan, Stalin'den Nahçıvan ve Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesini talep etmiş, ancak bu istek reddedilmiştir. Benzer talepler 1963 ve 1965 yıllarında da yinelenmiş olmasına rağmen, Yukarı Karabağ'ın statüsünde herhangi bir değişiklik olmamıştır.⁵⁴ Stalin'in 1937 yılında aldığı ve Azerbaycan Türklerinin Azerbaycan'ın iç bölgelerine göç ettirilmesiyle sonuçlanan karar, Ermeni taleplerini karşılamaya yönelik bir girişim olarak değerlendirilebilir.⁵⁵ 1948-1953 yılları arasında Sovyetler Birliği, Yukarı Karabağ meselesinde Ermenilere doğrudan ve dolaylı biçimde destek sağlarken, bu süreçte Ermenilerin çıkarları doğrultusunda politikalar izlemiştir. Aynı dönemde Azerbaycan Türkleri ise ciddi baskılara maruz kalmıştır.⁵⁶ Yukarı Karabağ SSCB'nin dağılışıma kadar Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bir bölge statüsünü korumuştur.⁵⁷

2. Yukarı Karabağ'da Sovyet Sonrası Politik ve Askerî Gelişmeler

Yukarı Karabağ, Azerbaycan'ın resmen tanınan topraklarından biri olmasına karşın, Ermenistan uzun yıllar boyunca bu bölge üzerinde hak iddia etmiştir. Bölgedeki sorunların kökeni, Ermenilerin hukuksuz bir şekilde toprak talep ederek ilhaka yönelik çabalarına dayanmaktadır. Çarlık Rusya'sı döneminde başlayan ve ardından Sovyetler Birliği tarafından sürdürülen göç politikaları, bölgede Ermeni nüfusunun artmasına neden olmuş ve demografik denge onların lehine değişmiştir. Ermeniler, kurduğu Karabağ Komitesi ve Karabağ Mücadele Örgütleri⁵⁸ gibi yasa dışı örgütlü yapılar aracılığıyla bölgeyi kendi kontrolüne alma yönündeki girişimleri, uzun yıllardır Azerbaycan Türklerinin egemenlik haklarını zedeleyen yapay bir sorun ortaya çıkarmıştır.⁵⁹ SSCB'nin dağılmasından sonra Ermenistan'ın Yukarı Karabağ'ı bir oldubittiyle topraklarına katma girişimi nedeniyle bölge, sıcak bir çatışma ortamına sürüklenmiştir.⁶⁰ Ermeniler, Karabağ'da başlattıkları savaş sonucunda bölgeyi işgal etmeye başlamıştır.⁶¹ İşgalin ardından zulüm ve baskılarla yerlerinden edilen Azerbaycan Türkleri, büyük bir insani trajediyle yüz yüze kalmıştır. Ermenistan, insanlık dışı yöntemler kullanarak bölgedeki Azerbaycan Türklerinin varlığını sona erdirmeyi ve böylece bölgede hâkimiyet kurmayı hedeflemiştir.⁶² Bu gelişmeler, bölgede yaşayan Ermenilerin endişeye kapılarak bölgeyi kendi kontrol altına alma çabalarını hızlandırmasına neden olmuştur. Ermenilerin Yukarı Karabağ'ı ilhak etme girişimleri, Azerbaycanlılarla aralarındaki gerginliği kısa sürede tırmandırmış ve bu durum, doğrudan sıcak çatışmalara dönüşen bir krizi beraberinde getirmiştir.⁶³

Ermeniler, Yukarı Karabağ'ın Ermenistan toprağı olduğu yönünde iddialarda bulunmuş, bu savlarını Hristiyan kimliklerinden kaynaklı olarak kolayca etkili bir dış kamuoyu desteğiyle güçlendirebilmişlerdir. Bu dış desteği kullanarak, bölgenin ilhakına yönelik politik hamleler ve saldırgan tutumları hayata geçirmişlerdir. Bu tavır, politik bir anlaşmazlığın alevlenmesine zemin hazırlamış; özellikle de SSCB'nin 1980'li yılların başlarından itibaren ortaya çıkan göreceli liberalleşme eğiliminden faydalanarak Yukarı Karabağ'ın kendilerine teslim edilmesini talep etmelerine yol açmıştır.⁶⁴ Bu bağlamda, Ermeni Diasporası, 1983 yılında Lozan'da düzenlediği kongrede Yukarı Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması yönünde sözde bir karar alarak, bunu vekilleri aracılığıyla uluslararası kamuoyuna duyurmuştur. İki yıl sonra Sevr'de gerçekleştirilen 3. Ermeni Kongresi'nde ise daha ileriye gidilmiş ve Azerbaycan'daki tüm Ermenilerin yaşadıkları toprakların Ermenistan'a bağlanması gerektiği karara bağlanmıştır. Ermeni din adamları da bu söylemleri destekleyerek Yukarı Karabağ'ın Ermenistan toprağı olduğu iddiasını tekrarlamıştır. Katolikos'un politik bir söylemle öne çıkması, Yukarı Karabağ meselesini dini bir boyuta taşımayı hedeflemiştir. Ermeni basını da Moskova'nın Yukarı Karabağ'ı Ermenistan'a bıraktığı yönünde asılsız iddialar ve gerçek dışı haberlerle uluslararası kamuoyunu etkilemeye çalışmış ve bundan güç kazanmayı amaçlamıştır. Özellikle SSCB'nin dağılma sürecinin sağladığı uygun ortam, Ermenilerin daha saldırgan bir

⁵³ Gülşen Paşayev, İrada Bağirova, Kamal Makili-Aliyev, Ferhad Mehdiyev, "SSCB'de Yarı-Özerkliğin Hukuki Durumu: Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi Örneği", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, S. 14, 2013, s. 80-92.

⁵⁴ Ömer Göksel İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, Alfa Yayınları, İstanbul 2004, s. 367.

⁵⁵ Nazile Abbaslı, *Yüzyılın Soykırımı Hocalı*, Bilge Karınca, İstanbul 2011, s. 153.

⁵⁶ Paşa, *agm*, s. 194.

⁵⁷ Emin Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", *Avrasya Dosyası*, ASAM Yayınları, C. I, S. 7, İlkbahar, 2001, s. 253.

⁵⁸ Fahrettin Çiloğlu, *Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar*, Sinatle Yayınları, İstanbul 1998, s. 148; Emin Arifoğlu Şihaliyev, *Türkiye ve Azerbaycan Açısından Ermeni Sorunu*, Türk Kültür ve Eğitim Norm Geliştirme Vakfı Başkanlığı, Ankara 2002, s. 150.

⁵⁹ Bilal Dedeyev, "Yukarı Karabağ Sorununun Tarihi Arka Planına Bakış", *Yukarı Karabağ Savaşı: Siyasi, Hukuki, Ekonomik Analiz*, Ed. O. Nuri Aras, Qafqaz Üniversitesi Yayınları, Bakü 2008, s. 21; Çiloğlu, *age.*, s. 148.

⁶⁰ Araz Aslanlı, "Kafkasya'da Güvenlik ve İstikrara En Büyük Tehdit", *Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 154-156.

⁶¹ Alexandrova-Arbatova, *age.*, s. 305.

⁶² Franz-Lothar Altmann, Johanna Deimel ve Armando García Schmidt, "Democracy and Good Governance in the Black Sea Region", *Southeast European and Black Sea Studies*, C. 10, S. 3, 2010, s. 310.

⁶³ Vladimir Kazimirov, "Looking for a Way Out of the Karabakh Impasse", *Russia in Global Affairs*, C. 2, S. 4, October – December 2004, s. 147.

⁶⁴ M. Turgut Demirtepe, *Yukarı Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun*, Avrasya Araştırmaları Merkezi, Ed. M. Turgut Demirtepe, USAK Yayınları, Ankara 2011, s. 5.

yaklaşım sergilemesine olanak tanımıştır.⁶⁵ 1987'den itibaren Yukarı Karabağ'ı ilhak etme planlarını ve taleplerini açık bir şekilde dile getirmeye başlamışlardır. Bazı Ermeni bilim insanları ve tarihçiler, bölgenin en eski dönemlerden beri Ermeni toprağı olduğunu öne sürerken,⁶⁶ bölgede Ermeni nüfusun yoğun olduğu iddiasıyla Yukarı Karabağ'ın Ermenistan'a devredilmesini talep etmişlerdir. Bunun yanında kitlesel eylemler ve gösteriler düzenleyerek toprak taleplerini yeniden gündeme getirmişlerdir. Robert Nazaryan liderliğindeki bir girişimle topladıkları ve Yukarı Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını talep eden 75 bin imzalı dilekçe, Politbüro üyesi Maykıl Serguleviç aracılığıyla Sovyetler Birliği Komünist Parti Genel Sekreteri Mihail Gorbaçov'a iletilmiştir.⁶⁷

Sovyetler Birliği'nde meydana gelen siyasal ve toplumsal dönüşümlerden yararlanılarak, 1987 yılında Paris'te düzenlenen Ermeni Ulusal Kongresi, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi'nin Ermenistan ile birleşmesini öngören önemli bir karar almıştır. Bu kararın ardından, Haziran ve Temmuz 1987'de bölgede yaşayan Ermeniler, Yukarı Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması talebini yaygınlaştırmak amacıyla, propaganda niteliğinde hazırlanan bildirimleri Hankendi sokaklarında dağıtmaya başlamışlardır. Sürecin ivme kazanmasıyla birlikte, Ekim 1987'de Karabağ Komitesi, Erivan'da açık hava mitingleri düzenleyerek bu girişimleri daha organize bir düzeye taşımıştır. Bu komitenin faaliyetlerinde Igor Muradyan ve Levon Ter-Petrosyan gibi isimler süreci yönlendirmişlerdir. Nihayetinde, 16 Kasım 1987'de dönemin Sovyetler Birliği lideri Mihail Gorbaçov'un ekonomi danışmanı Abel Agambekyan, Paris merkezli gazetelere verdiği demeçte, Gorbaçov'un Yukarı Karabağ'ın Ermenistan'a devredilmesi fikrine olumlu yaklaştığını ve bu durumu desteklediğini kamuoyuna açıklamıştır. Söz konusu açıklama hem bölgesel düzeyde hem de uluslararası bağlamda geniş yankılar uyandırmıştır. 1988 yılının Şubat ayında gerçekleşen ve Yukarı Karabağ'ın Ermenistan'a devredilmesine yönelik olarak düzenlenen oylama, Azerbaycanlı milletvekillerinin katılım göstermediği bir ortamda yapılmıştır. Bu durum, sürecin tek taraflı bir şekilde ilerlemesine ve bölgeyle ilgili önemli bir tartışma konusu haline gelmesine neden olmuştur.⁶⁸ Bu olumsuz gelişmeler, Ermenilerin Azerbaycanlılara yönelik saldırılarını kitlesel bir boyuta taşımıştır.⁶⁹ Agambekyan'ın özellikle Yukarı Karabağ Özerk Yönetimi kapsamında gerçekleştirdiği hukuksuz ve yasa dışı faaliyetleri, Yukarı Karabağ üzerindeki Ermeni planlarının bir başka boyutunu ortaya koymaktadır. Özerk yönetim, sözde kurumlara Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bayrağı asarak bölgeyi Ermenistan'a bağlama girişiminde bulunmuştur.⁷⁰ Yukarı Karabağ'daki yasa dışı örgütlü Ermeni gruplar, Sovyetler Birliği'nin kuruluş sürecinde bölgenin "Türkiye'yi memnun etmek için Azerbaycan'a bağlandığını" iddia ederek Azerbaycan'dan ayrılma taleplerini gündeme getirmiştir. Bu girişim Erivan'da memnuniyetle karşılanmış ve destek gösterileriyle teşvik edilmiştir. Bu süreç, sınır bölgesinde zaman zaman meydana gelen çatışmaların zeminini oluşturmuştur.⁷¹ Büyüyen gösteriler şiddet olaylarına evrilmiş, Ermeniler Azerbaycanlılara saldırmaya başlamış ve bu durum 18 Ekim 1987'de Yukarı Karabağ'ın Çardaklı köyünde yaşanan gerilimin Ermeni-Azerbaycan çatışmasına dönüşmesiyle sonuçlanmıştır.⁷² Bölgede hukuksuz uygulamalarla karışıklığın çıkmasında büyük rol oynayan Ermenistan ile Azerbaycan arasında meydana gelen 1. Karabağ Savaşı 1988'den 1994 tarihine kadar devam etmiştir.⁷³

Ermenistan'ın Yukarı Karabağ'ı ilhak etme politikasını açık bir şekilde uygulamaya başlaması, bölgedeki gerilimi artıran somut olaylara sebep olmuştur. Bu olayların büyük bir çoğunluğu Ermenistan tarafından düzenlenmiştir. Kasım 1988'de meydana gelen bir hadise, zaten yüksek olan tansiyonun daha da artmasına zemin hazırlamıştır. Azerbaycanlılar için ulusal gururun ve kahramanlık tarihinin sembol yerlerinden biri olan Tophane ormanlarında hukuksuz ve yasa dışı yöntemlerle yapılan çalışmalar, bilinçli bir provokasyon olarak değerlendirilmiştir. Bu faaliyetlerin, Azerbaycan halkının tepkisini çekmek amacıyla planlı bir şekilde yürütüldüğü açıktır. Tophane ormanlarının Azerbaycanlılar için taşıdığı manevi öneme rağmen, Ermenistan'ın burada SSCB'nin alüminyum fabrikalarından birinin şubasını inşa etmeye başlaması ve inşaat için söz konusu ormanın tahrip edilmesi, Azerbaycanlıların milli onurunu derinden yaralamıştır. Bu durumun arkasında, Ermenilerin SSCB liderlerinin desteğini alarak stratejik hamleler yaptığı görülmektedir. 15-18 Şubat 1988 tarihleri arasında düzenlenen Yukarı Karabağ Bölge Konseyi'nin olağanüstü toplantısında, Yukarı Karabağ'ın Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanması yönünde bir karar alınması, söz konusu politikanın en belirgin tezahürlerinden biri olarak değerlendirilmiştir.⁷⁴ Bu karar, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden ayrılıp Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne katılmayı amaçlıyordu. Ancak, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet

⁶⁵ Ekici, *agm*, s. 138.

⁶⁶ Nesrin Sarıahmetoğlu, *Karabağ*, IQ Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 67.

⁶⁷ Sarıahmetoğlu, *age*, s. 13; Orhan Türkoğan, "Millet Olma Sürecinde Milli Kimliğin Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 55, Ağustos 1988, s. 4.

⁶⁸ Gerard Delanty, *Avrupa'nın icadı: Fikir, Kimlik, Gerçeklik*, çev. H. İnaç, Adres Yayınları, Ankara 2013, s. 91.

⁶⁹ Taşkiran, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, s. 122.

⁷⁰ Ebulfez Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s. 36.

⁷¹ "Yukarı Karabağ Neden Önemli, Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Sorun Ne Zaman Ve Nasıl Başladı?" <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54330024>, 28 Eylül 2020 sa. 13:45.

⁷² Sarıahmetoğlu, *Karabağ*, s. 13; Türkoğan, *agm*, s. 4.

⁷³ Bahar Özsoy, "Birinci Dağlık Karabağ Savaşı ve Azerbaycan-Türkiye Siyasi İlişkileri", *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 24, S. 2, Temmuz 2024, s. 769.

⁷⁴ Ekici, *agm*, s. 139.

AZERBAJCAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)

Başkanlığı bu talebi onaylamamıştır.⁷⁵ SSCB Yüksek Sovyet Başkanlığı, 12 Ocak 1989 tarihinde Yukarı Karabağ'ı doğrudan merkeze bağlama yönünde bir karar almıştır.⁷⁶ Mihail Gorbaçov, 14 Mart 1991'de SSCB'nin resmi haber ajansı TASS'a verdiği demeçte, Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'a ait bir bölge olduğunu net bir şekilde belirtmiştir. Buna karşın, Ermenistan Başbakanı Vazgen Manukyan her ne kadar Yukarı Karabağ üzerinde herhangi bir hak iddialarının bulunmadığını dile getirmiş olsa da, bu açıklamanın gerçeği yansıtmadığı ve yanıltıcı bir beyan olarak görülmesi gerektiği şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁷

SSCB'nin dağılma sürecine girmesi, bölgede yeni siyasi gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. 1991 yılının Aralık ayında Kazakistan'ın o dönemki başkenti olan Almatı'da bir araya gelen on bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti temsilcisi, Sovyetler Birliği'nin varlığının sona erdiğini ilan etmiştir. Bu açıklama ile 1921 yılında kurulan Sovyetler Birliği, uluslararası hukukta sahip olduğu tüzel kişiliğini kaybetmiş bulunmaktadır.⁷⁸ Bu süreç birliğe bağlı cumhuriyetlerin birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle sonuçlanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti, 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını kazandıktan sonra, 1991 yılının sonlarında Yukarı Karabağ'ın özerklik statüsünü kaldırdığını duyurmuştur. Bu gelişmeyi takip eden bir ay içinde, 10 Aralık 1991 tarihinde, Yukarı Karabağ Meclisi bir referandum düzenleyerek Azerbaycan'dan ayrılma isteğini beyan etmiştir. Yukarı Karabağ'daki Ermeniler harekete geçmiş ve sözde Artsak Ermeni Halk Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Ancak bu referandum, çatışmaların sonucunda bölgedeki nüfusun sadece yaklaşık yüzde 20'sini oluşturan Azerbaycanlılar tarafından boykot edilmiştir. Yukarı Karabağ Meclisi, 1992 yılının başlarında bağımsızlığını ilan etmişse de bu bağımsızlık ilanı uluslararası toplum tarafından tanınmamış ve yalnızca Ermenistan Cumhuriyeti tarafından kabul edilmiştir.⁷⁹ Azerbaycan, bu sözde cumhuriyeti, Azerbaycan ve SSCB anayasalarına aykırı ve yasa dışı olması gerekçesiyle tanımayı reddetmiştir.⁸⁰ Yukarı Karabağ'daki olaylar nedeniyle, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in arabuluculuğunda bir uzlaşma sağlanmıştır. 23 Eylül 1991'de Rusya'nın güneyindeki Jeleznovodsk kentinde başlayan görüşmeler, Yeltsin ve Nazarbayev'in garantörlüğünde 24 Eylül 1991'de bir anlaşmayla tamamlanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Ermenistan Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu kabul etmiş; buna karşılık bölgedeki Ermenilere bazı yönetsel haklar tanınmıştır. Ancak, kalıcı barış sağlama çabaları sürerken, Ermenilerin ateşkese uymadığı iddialarını incelemek amacıyla bölgeye giden gözlemcileri taşıyan bir helikopterin, Ermeni kontrolündeki bölgeden açılan ateşle düşürülmesi üzerine barış müzakereleri sona ermiştir. Bunun ardından, Azerbaycan Yüksek Sovyeti, Ermenistan'a giden demiryolu hattını kapatma kararı almış ve Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi statüsünü kaldırarak buraya bağlı rayonların doğrudan Bakü'ye bağlanmasını sağlamıştır.⁸¹ Bu gelişmeler, Ermenilerin daha da saldırgan bir tutum sergilemesine sebep olmuş ve 25-26 Şubat 1992 tarihlerinde, Sovyetler Birliği'ne bağlı 366. Alay'ın da desteğiyle bölge, Ermeni birlikleri tarafından yoğun bir şekilde kuşatma altına alınmış⁸², tarihe Hocalı Katliamı olarak geçen kan dondurucu olaylar yaşanmıştır.⁸³

Bu süreçte meydana gelen olaylar, bölgedeki siyasi ve askerî dengeleri derinden sarsarak tarihsel ve toplumsal bağlamda kalıcı etkiler bırakmıştır. Bu tür olumsuzlukların yaşandığı dönemde, Azerbaycan'da da önemli siyasi gelişmeler gözlemlenmiştir. Fuzuli'nin işgali ile başlayan ve ardışık biçimde ilerleyen olaylar, Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey ile Karabağ'daki Azerbaycan Birlikleri Komutanı Suret Hüseyinov arasındaki gerginliği daha da tırmandırılmış ve bu anlaşmazlık, Hüseyinov'un liderliğinde bir askeri ayaklanmanın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Süregelen savaşın yarattığı kaotik atmosfer ve iç siyasetteki krizler, toprak kayıplarını neredeyse sistematik bir hale dönüştürmüştür. 1993 yılına gelindiğinde, Halk Cephesi hükümeti, kriz ortamını çözmek amacıyla Nahçıvan'da bulunan Haydar Aliyev'i Bakü'ye davet etmiş ve bu girişim, ülkedeki siyasi istikrarsızlığın büyük ölçüde kontrol altına alınmasını mümkün kılmıştır. Bunun sonucunda, aynı yıl Haydar Aliyev Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı görevine seçilmiştir.⁸⁴ Azerbaycan'da iç politikada bunlar yaşanırken, Ermenistan Yukarı Karabağ'ı oldubittiyle işgal etme planını uygulamaya koymuştur. Azerbaycan, Ermenistan'ın Yukarı Karabağ'ı ilhak etme planlarına karşı, bağımsızlığını kazandıktan sonra harekete geçmiş, bölgenin özerklik statüsünü kaldırarak doğrudan merkezi yönetime bağlamış ve egemenliğini hukuki olarak daha belirgin bir şekilde tescil etmiştir. Bununla birlikte, SSCB'nin dağılmasını takiben, bölgeden askerî güçlerini çekmesiyle burada

⁷⁵ Alaeddin Yalçınkaya, *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler*, Lalezar Kitabevi, Ankara 2006, s. 132; Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", s. 400.

⁷⁶ Mustafa Aydın, "Dağlık (Dağlık) Karabağ Sorunu", *Türk Dış Politikası*, Edit.: Baskın Oran, C. 2, İletişim Yay., İstanbul 2005, s. 401; Ekici, *agm*, s. 139; İşyar, *age.*, s. 384.

⁷⁷ Nazim Caferov-Araz Aslanlı, "Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya", *Ermeni Araştırmaları*, S. 53, 2016, s. 243.

⁷⁸ Deniz Akçay, "Yukarı Karabağ Uyuşmazlığında Self-Determinasyon Tezlerinin Göreceliği", *Ermeni Araştırmaları*, S. 65, 2020, s. 102.

⁷⁹ "Dağlık Karabağ Neden Önemli, Azerbaycan Ve Ermenistan Arasındaki Sorun Ne Zaman Ve Nasıl Başladı?", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54330024>

⁸⁰ Aslanlı, *agm*, s. 403.

⁸¹ Caferov – Aslanlı, *agm*, s. 243-245.

⁸² Thomas de Waal, *Black Garden, Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*, 10th Year Anniversary Edition, Revised and Updated, New York, New York University Press. 2013, s. 170-171.

⁸³ İşyar, *age*, s. 413.

⁸⁴ Bahar Özsoy, Fatma Betül Aydemir, "Baş Küresel Çözumsuzlükten Vatan Muharebesine: Yukarı Karabağ'da Minsk Grubu'nun Rolü Üzerine Bir Değerlendirme", *Stileyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C. 13, S. 33, 2022, s.147. 143-160.

çatışmalar hızla yükselmiştir. Rusya, Yukarı Karabağ meselesinde Ermenistan'ı desteklemiş ve ona askerî yardımda bulunmuştur. Bu destek sayesinde Ermenistan, 1993-1994 yılları arasında yalnızca Yukarı Karabağ'ı değil, orayı Ermenistan'a bağlayan Azerbaycan topraklarını da işgal etmiştir. İşgal edilen bölgeler arasında Yukarı Karabağ'ın Hankendi, Ağdere, Şuşa, Hocalı ve Hocavent şehirlerinin yanı sıra çevresindeki Kelbecer, Laçın, Kubadlı, Zengilan, Cebrail, Fuzuli ve Ağdam rayonları da yer almıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 30 Nisan 1993, 822 sayılı karar; 29 Temmuz 1993, 853 sayılı karar; 14 Ekim 1993, 877 sayılı karar ve 12 Kasım 1993 tarihli, 884 sayılı karardan oluşan bir dizi düzenleme, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne yönelik saldırılar ile bölgesel barış ve istikrara ciddi şekilde zarar verebilecek boyutlara ulaşan Yukarı Karabağ çatışmasıyla ilgili önemli adımlar içermektedir. Konseyin özellikle 1993 yılında kabul ettiği bu dört karar, birbirini tamamlayan bir süreçle şekillenmiştir. Bu kararlar, bir yandan Yukarı Karabağ'daki silahlı çatışmaların sona erdirilmesini ve Azerbaycan'ın uluslararası kabul görmüş toprak bütünlüğü temelinde barışçıl bir çözüme ulaşılmasını hedeflemekte, diğer yandan ise çatışmanın çözümüne yönelik atılacak adımların belirli temel ilkeler etrafında şekillendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Özellikle 12 Kasım 1993'te alınan 884 sayılı karar, sadece barışçıl yöntemlerin önemini dile getirmekle kalmamış, aynı zamanda Azerbaycan'ın egemenlik haklarını ve sınır bütünlüğünü tehdit eden Yukarı Karabağ sorunu bağlamında, ülkenin toprak bütünlüğünün yeniden güçlü bir şekilde teyit edildiğini kaydetmiştir. Buna ek olarak, söz konusu kararda sınırların dokunulmazlığını koruma ilkesine de vurgu yapılmış ve bu kapsamda "güç kullanılarak sınırların değiştirilmesinin veya bir ülkenin topraklarının genişletilmesinin kabul edilemez olduğu" açıkça ifade edilmiştir. Böylelikle bu karar, uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olan egemen eşitlik ve sınır bütünlüğü prensibini bir kez daha hatırlatarak tarafları meşru çerçevede pozisyon almaya davet etmiştir. Her ne kadar söz konusu kararlar, doğrudan Yukarı Karabağ uyuşmazlığını sona erdirmeye noktasında somut bir sonuç üretmemiş olsa da gerek Almatı Bildirisi'nde yer alan ilkelere, gerekse Azerbaycan ile Ermenistan'ın Birleşmiş Milletler üyeliği sürecinde varsayılan temel prensiplere herhangi bir sapma olmadığını teyit ederek uluslararası toplumu kararlılık içerisinde birlik olmaya çağırmıştır. Bu yönüyle, alınan kararlar sadece Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne değil, aynı zamanda bölgede uzun vadeli istikrarın tesisi için gerekli zemini hazırlama niyetine de işaret etmiştir.⁸⁵

Bu süreçte, sorunun çözümü amacıyla 1992 yılında Azerbaycan ve Ermenistan, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı'na (AGİK) üye olduktan sonra, AGİK Konseyi, Yukarı Karabağ sorununa çözüm bulmak amacıyla Minsk'te bir konferans düzenlenmesi ve taraflar arasında müzakerelerin başlatılması önerisini gündeme almıştır. Azerbaycan ve Ermenistan, 1992'de AGİK'e katılarak ihtilaflarını uluslararası arenaya taşımıştır. AGİK heyetleri bölgeyi ziyaret etmiş ve Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu onaylamıştır. Ancak Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik saldırılarını sürdürmesi, bu konferansın gerçekleşmesini engellemiştir.⁸⁶

AGİT Bakanlar Konseyi tarafından 1992 yılında Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması amacıyla Minsk Grubu oluşturulmuştur. Aynı yıl Jirí Dienstbier'in önerisiyle Minsk Süreci başlatılarak barış müzakereleri devreye alınmıştır. Bununla Yukarı Karabağ sorunu, Rusya'nın tek taraflı girişimlerinin ötesine taşınarak uluslararası diplomasi çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin yanı sıra Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Rusya Federasyonu, İtalya, ABD, Fransa, Almanya, İsveç, Çekya ve Slovakya gibi ülkeler de Minsk Grubu'nda yer almıştır.⁸⁷ 1993'e kadar arabuluculuk ve diplomatik çabalar hız kazanmış, 1994 yılında düzenlenen Budapeşte Zirvesi'nde, AGİK uluslararası bir teşkilat statüsü kazanarak Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) adını almıştır.⁸⁸ Aynı zirvede, konferansın uygun koşullarda düzenlenebilmesi için Minsk Grubu kurumsallaşmıştır. Grup, ateşkes sağlama, barış görüşmeleri yürütme ve barışı koruma hedeflerine odaklanmıştır. 1995'te Rusya, ABD ve Fransa eş başkanlık görevini üstlenerek taraflar arasında diyalog başlatmıştır. 1996 Lizbon Zirvesi'nde çözüm için üç ilke önerilmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlüğü, Yukarı Karabağ'a özerklik ve bölge halkının güvenliği. Ancak Ermenistan bu önerileri reddetmiştir. 1997'de AGİT'in sunduğu iki aşamalı "Paket Çözüm" de sonuçsuz kalmıştır.⁸⁹ Aralık 1997'de AGİT, sorun çözümüne yönelik adım-adım bir barış planı sunmuştur. Plan, temas hattındaki kuvvetlerin çekilmesini, tampon bölgeler oluşturulmasını, yerinden edilmiş kişilerin dönüşünü ve bölgeye Barış Gücü yerleştirilmesini öngörüyordu. Ancak Yukarı Karabağ'daki fiili yönetimler güvenlik endişeleri nedeniyle teklifi reddetmiştir. Bu durum, Ermenistan ile Yukarı Karabağ arasında siyasi krize yol açmış ve Şubat 1998'de Ter-Petrosyan istifa etmiş, yerine barış planına karşı çıkan Robert Koçaryan geçmiştir. Kasım 1998'deki "Ortak Devlet" önerisi, Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan sınırları içinde kalmasını ancak özerklik temelinde bir yapı oluşturulmasını öneriyordu. Plan, bölgeye bağımsız yasama, yürütme ve yargı organları sunmayı, referandumla anayasa kabul edilmesini ve dış temsilciliklerde yer alabilmeyi içeriyordu. Azerbaycan ordusunun bölgeye girişinin yasaklanacağı da belirtilmişti. Ancak bu plan Azerbaycan tarafından reddedilmiştir.

⁸⁵ Akçay, *agm*, s.104-105.

⁸⁶ Özsoy-Aydemir, *agm*, s. 148-149.

⁸⁷ Aydın, *agm*, s. 401.

⁸⁸ Ersin Embel, "Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)", *Güvenlik Yazıları Serisi*, S. 4, Eylül 2019, s. 3-4; Özsoy-Aydemir, *agm*, s. 148-149.

⁸⁹ Özsoy-Aydemir, *agm*, s. 148-149.

AZERBAJCAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)

2000'lerin başında, Azerbaycan ve Ermenistan arasında Rusya, ABD ve Fransa'nın çabalarına rağmen somut bir çözüm bulunamamıştır. Ancak bu dönemde bazı önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Mart 2001'de Paris'te iki ülke liderleri Laçın koridoru karşılığında Azerbaycan ile Nahçıvan arasında Mehri koridorunun açılacağına tartışmışlardır. İlk etapta bu iddiaları reddeden Aliyev, sonrasında kısmi bir anlaşmayı kabul etmiştir, fakat Ermenistan, Nisan ayında Florida'daki görüşmelerde geri adım atmıştır. Takas ve geçit önerileri, özellikle İran sınır güvenliği kaygıları nedeniyle Ermenistan'da tepkiyle karşılanmıştır. Aynı dönemde başlamış Prag süreciyle düzenli toplantılar yapılmış ve 2004'ten itibaren Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları doğrudan görüşerek çerçeve bir anlaşma taslağı hazırlamıştır. Prag sürecinin devamında, Kasım 2007'de Minsk Grubu eş başkanları AGİT Madrid toplantısında taraflara Madrid İlkelerini sunmuştur. Ancak uzlaşma sağlanamayınca 2009'da ilkeler güncellenmiştir. 2009'da açıklanan ana maddeler şunlardı; Yukarı Karabağ çevresindeki bölgelerin Azerbaycan'a iadesi, Yukarı Karabağ'a geçici statü ve güvenlik garantileri verilmesi, Ermenistan ile Yukarı Karabağ arasında bağlantı koridoru sağlanması, Yukarı Karabağ'ın nihai statüsünün halk oylamasıyla belirlenmesi, yerinden edilenlerin eski yerlerine dönme hakkı, Barış gücü ve uluslararası güvenlik garantilerinin uygulanması. Madrid İlkeleri, sorunların aşamalı çözümüne odaklanmıştır. İlkeler, işgal altındaki toprakların Azerbaycan'a iadesinin ardından Yukarı Karabağ'a geçici bir statü verilmesini önermiştir. Kelbecer'in iadesi konusunda ise stratejik önemi nedeniyle özel bir statü öngörülmüş, 5+1+1 formülüyle bölgenin nihai statüsü sonrası iadesi planlanmıştır. Madrid İlkeleri sonrası Minsk Grubu, yeni bir çözüm önermezken müzakereleri sürdürmeyi tercih etmiştir. Ancak 2008'de BM Genel Kurulu'nun Ermenistan güçlerinin çekilmesini talep eden kararına Minsk Grubu eş başkanlarının aleyhte oy vermesi, AGİT'in mevcut durumu koruma eğiliminde olduğu yorumlarına yol açmış ve bu pasif tutum diplomatik çözüm umudunu zayıflatmıştır.⁹⁰

BM Genel Kurulu, 14 Mart 2008 tarihli 62/243 sayılı kararıyla Yukarı Karabağ sorununa çözüm ilkelerini belirlemiş ve çeşitli talepler sunmuştur. Karar, 1993'teki Güvenlik Konseyi ilkelerini yinelemekle birlikte ek önlemler önererek durumun ciddiyetini vurgulamıştır. Başlıca talepler arasında, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarındaki askerlerini derhal, tamamen ve şartsız geri çekmesi, işgal altındaki bölgelerin hiçbir devletçe tanınmaması ve Minsk Grubu'nun çabalarının uluslararası hukuk normlarına uygun olması yer almıştır. Kararda, Minsk Grubu'nun özyönetime odaklanmasına karşın, BM Genel Kurulu'nun buna değinmemesi dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, Ermenistan askerlerinin çekilmesi ve işgalin tanınmaması yönündeki çağrılar, küresel düzeyde bağlayıcı bir yaklaşım sergilemiştir. Genel Kurul kararı, Yukarı Karabağ ihtilafında özyönetimilkesine dayanak oluşturacak bir koşul bulunmadığını göstermiştir. Bu durum, özyönetimin şartları açısından BM ve Uluslararası Adalet Divanı'nın belirlediği kriterler bağlamında önem taşımaktadır. Ancak Minsk Grubu'nun bu karar hakkında herhangi bir değerlendirme yapmaması dikkat çekici olmuş ve karar, ihtilafın çözüm sürecinde önemli bir referans niteliği kazanmıştır.⁹¹

Minsk Grubu Eş Başkanları'nın 9 Mart 2019 tarihli açıklamasında, ülke bütünlüğü ilkesine değinilmiş ancak bu prensibin nasıl uygulanacağına dair belirsizlikler yer almıştır. Metinden, ilkenin yalnızca kısmen uygulanmasının planlandığı anlaşılmaktadır. Geri verme işlemi, doğrudan Yukarı Karabağ'ı değil, çevresindeki bölgeleri kapsamaktadır. Bu süreç, ülke bütünlüğüne bağlı kalmaktan ziyade, geçici bir sınır düzenlemesi olarak görülmektedir. Açıklamada ayrıca, nihai çözüme dek Yukarı Karabağ için güvenliği sağlayacak ve özyönetim mekanizmalarını içeren bir ara statü önerisi sunulmuştur. Ancak bu öneri, Azerbaycan'a geri verme ya da Güvenlik Konseyi kararlarına uyumdan ziyade, içeriği net olmayan bir özyönetim sistemine de işaret etmemektedir.⁹² 1993-1994 işgallerinin ardından, Rusya'nın tek karar verici olmaması ve sorunun uluslararası zemine taşınması için AGİT bünyesinde kurulan Minsk Grubu yaklaşık otuz yıl boyunca çözümde somut bir ilerleme sağlayamamıştır. Fransa'nın Ermenistan yanlısı tutumu, ABD ve Rusya'nın jeopolitik çıkarlarını öncelemesi süreci etkisiz hale getirmiştir. Azerbaycan, bu dönemde ulusal ve uluslararası alanda sesini yeterince duyuramamıştır, bu da çözüm çabalarını zorlaştırmıştır. Diplomatik girişimlerden sonuç alınamaması, Azerbaycan'ı askerî seçeneği değerlendirmeye yöneltmiştir. 3. Karabağ Savaşı'ndan önceki on yıllık dönemde, taraflar arasında Haziran 2010, Ağustos 2014, Kasım 2014, Aralık 2015 ve Nisan 2016 tarihlerinde çeşitli çatışmalar meydana gelmiştir.⁹³

Uluslararası kuruluşların diplomatik çabaları somut bir sonuç veremezken, Ermenistan Devlet Başkanı Nikol Paşinyan, 5 Ağustos 2019'da Hankendi'de yaptığı "Karabağ, Ermenistan'ın bir parçasıdır" açıklamasıyla gerilimi tırmandıran bir tutum sergilemiştir. Bunun karşısında, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 3 Ekim 2019'da Valday Uluslararası Tartışma Kulübü'nün yıllık toplantısında yaptığı konuşmada "Karabağ Azerbaycan'dır" ifadesiyle Ermenistan'a doğrudan bir yanıt vererek iki ülke arasındaki siyasi gerilime dikkat çekmiştir.⁹⁴ Paşinyan, Sarkisyan ve Koçaryan yönetimlerinde üzerinde uzlaşma sağlanmış Madrid Prensipleri ile Kazan Anlaşması'na ait

⁹⁰ Özsoy-Aydemir, *agm*, s. 150-152.

⁹¹ Akçay, *agm*, s. 110-111.

⁹² Akçay, *agm*, s. 112.

⁹³ Emine Çeliksoy, "İkinci Karabağ Savaşı'nda Şuşa'nın Rolü ve Türkiye- Azerbaycan İşbirlikleri", *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 4, 2021, 126-133.s128.

⁹⁴ Ahmet Gökbel, Mehdi Aghaddinli, "Karabağ Sorunu İçerisinde Zengezurun Yeri ve Önemi", *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, 2023, s. 58-71.

belgeleri imzalamayı reddederek, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki müzakerelerin tıkanmasına ve savaş riskinin yükselmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca, sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti Devlet Başkanı olarak seçilen Araik Harutyunyan'ın yemin töreninde yaptığı ve "Artsakh Ermenistan'dır. Nokta" ifadelerini içeren konuşması, Azerbaycan ile devam eden barış görüşmelerini daha da çıkmaza sokan kritik unsurlardan biri olmuştur. Bunun yanında, Paşinyan'ın Savunma Bakanı David Tonayan'ın ABD ziyareti sırasında "barış için toprak" politikasını reddedip "savaş ve yeni topraklar" yaklaşımını benimseyeceklerini açıklaması gerginliği daha da artırmıştır. Hem iç politikada hem de Rusya ile ilişkilerinde sıkıntılar yaşayan Paşinyan, Azerbaycan'a karşı başlatılacak bir savaştan zaferle çıkması durumunda siyasi konumunu güçlendirebileceği düşüncesiyle daha sert ve agresif bir tutum takınmaya yönelmiştir.⁹⁵ Bu saldırgan politika çerçevesinde, 27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan Silahlı Kuvvetleri geniş çaplı bir saldırı başlatarak Azerbaycan ordusunu ve sivil yerleşim bölgelerini yoğun topçu ateşiyle hedef almıştır. Bu gelişmeler, bölgedeki gerginliği daha da kritik bir noktaya taşımıştır.⁹⁶

Uluslararası kuruluşların diplomatik girişimlerine ve aldığı kararlara rağmen, Ermenistan'ın bu kararları ihlal etmesi, Yukarı Karabağ'da silahlı çatışmaların yeniden tırmanmasına zemin oluşturmuştur. 2020 yılında başlayan 3. Karabağ Savaşı'nın temel nedenlerinden biri, Ermenistan'ın izlediği saldırgan dış politika olmuştur. Özellikle Ermenistan'ın sivil yerleşim alanlarına gerçekleştirdiği saldırılar ciddi can kayıplarına yol açmıştır. 27 Eylül 2020 tarihinde Cebrail, Tovuz, Terter, Ağdam ve Fuzuli bölgelerine yönelik gerçekleştirilen saldırılar sonucunda çok sayıda sivil hayatını kaybetmiştir.⁹⁷ Ermenistan'ın 27 Eylül 2020 tarihinde gerçekleştirdiği sınır ihlali ve provokasyonlar, Azerbaycan tarihinde önemli bir dönüm noktasını temsil eder. Azerbaycan, 27 yıl süren işgale son vermek ve artan Ermeni saldırılarını durdurmak amacıyla Yukarı Karabağ'a harekât başlatmıştır. Bu süreçte Azerbaycan ordusu, işgal altındaki bölge ve şehirleri birer birer geri almıştır. 4 Ekim'de Cebrail, 17 Ekim'de Fuzuli, 20 Ekim'de Zengilan, 25 Ekim'de Kubadlı ve nihayetinde 8 Kasım'da Şuşa, Ermeni güçlerinin kontrolünden alınmıştır. Çatışmaların son bulması için Rusya Devlet Başkanı'nın girişimiyle bir ateşkes ve askerî operasyonların durdurulmasını içeren bir bildiri imzalanmıştır. Bu bildiri, Azerbaycan ile Ermenistan arasında devam eden savaşı sona erdirirken, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün büyük ölçüde yeniden sağlanmasına olanak tanımıştır. Başbakan Nikol Paşinyan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından yapılan açıklamada bu ateşkes anlaşması detaylandırılmıştır. *-Yukarı Karabağ çatışmasında ateşkes ve tüm askerî operasyonlar 10 Kasım 2020'de Moskova saatiyle 00.00'da sona erecektir. -Taraflar buldukları pozisyonlarda kalacaktır. Ermenistan, 20 Kasım 2020'ye kadar Kazak, Ağdam ve çevresini Azerbaycan'a devredecektir. -Temas hattı ve Laçın Koridoru boyunca Rusya'ya ait barış gücü konuşlandırılacaktır (1.960 asker, 90 zırhlı taşıyıcı, 380 araç). Ermenistan ordusu bölgeden çekildikçe barış gücü görevine başlayacaktır. Görev süresi 5 yıl olacak, taraflardan biri itiraz etmezse otomatik uzatılacaktır. Ateşkesin uygulanmasını izlemek için bir merkez kurulacaktır. -Ermenistan, 15 Kasım 2020'ye kadar Kelbecer, 1 Aralık 2020'ye kadar Laçın'ı Azerbaycan'a iade edecektir. -Üç yıl içinde Laçın Koridoru üzerinden alternatif bir güzergah planlanacaktır. - Azerbaycan, koridorda sivil ve yük taşımalarının güvenliğini garanti edecektir. -Yerinden edilmiş siviller ve mülteciler BM gözetiminde bölgeye dönecektir. - Savaş esirlerinin, tutukluların ve cenazelerin değişimi yapılacaktır. Ekonomik ve ulaştırma bağlantıları yeniden sağlanacaktır. -Ermenistan; Nahçıvan ile Azerbaycan'ın batısı arasında ulaşımı kolaylaştıracak, güvenliği Rusya FSB'ye bağlı birimler sağlayacaktır.* Taraflar, bölgede ekonomik ve sosyal bağları güçlendirecek yenilikçi bir ulaşım hattı inşa etmeyi kabul etmiş ve bu anlaşma, hem taraflar arasındaki istikrarı sağlamayı hem de uzun süredir devam eden çatışmaların sona erdirilmesini hedeflemiştir.⁹⁸ Alınan bu karar, özellikle Yukarı Karabağ bölgesindeki gelişmeleri çok daha stratejik bir boyuta taşımıştır. Bu savaşın sonucunda Yukarı Karabağ'ın yedi rayonu, tarihi ve kültürel öneme sahip Şuşa şehri ve çevresinde yer alan köylerle kasabalar Ermenistan işgalinden kurtarılmış, Azerbaycan açısından tarihî bir zafer olarak kayıtlara geçmiştir. 10 Kasım 2020 tarihinde imzalanan ve Üçlü Bildiri olarak adlandırılan bu anlaşma ile birlikte, Yukarı Karabağ'ın uluslararası hukuk nezdinde Azerbaycan toprağı olduğu açıkça ifade edilmiştir. Anlaşma kapsamında, bölgede kalan Ermenistan askerlerinin tamamen çekilmesi ve askerî mühimmatlarının bütünüyle bölgeden çıkarılması şart koşulmuştur. Buna ek olarak, Yukarı Karabağ'ın bazı kesimlerinin geçici bir süreliğine Rus Barış Gücü'nün denetiminde kalması öngörülerek taraflar arasında güven ortamının tesis edilmesi amaçlanmıştır. Bu düzenleme, gelecekte barış sürecinin daha sağlam temellere oturtulmasına yönelik bir adım olarak değerlendirilmiştir.⁹⁹

⁹⁵ Ömer Lütfi Taşcıoğlu, "İkinci Karabağ Savaşı ve Sonuçları", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 25, S. 2, 2023, s. 547.

⁹⁶ Gökbel, Aghaddinli, *agm* s. 58-71.

⁹⁷ Çeliksoy, *agm*, s. 128.

⁹⁸ Gökbel, *agm*, s. 60-61.

⁹⁹ Murteza Hasanoğlu, Asim Memmedov, Bahtiyar Maharramov, "İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan - Türkiye ilişkileri", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2020, C. 3, S. 3, 2020, s. 523-526.

AZERBAJCAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)

3. Jeopolitik Çıkarlar: Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ'da Antiterör Operasyonu

3.1. Azerbaycan'ın Antiterör Hareketinin Sebepleri:

Kasım 2020'de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in arabuluculuğunda imzalanan Üçlü Bildiriye rağmen, kalıcı bir barış anlaşmasına varılamaması bölgedeki belirsizlikleri derinleştirmiş ve Azerbaycan'ın memnuniyetsizliğini artırmıştır.¹⁰⁰ Azerbaycan, Ermenistan'ın yalnızca Yukarı Karabağ bölgesinde paramiliter bir yapı oluşturmakla kalmadığını, aynı zamanda sahada etkin bir şekilde faaliyet gösteren muharip kuvvetlere de sahip olduğunu iddia etmiştir.¹⁰¹ Bölgedeki askeri pozisyonların personel, zırhlı araçlar ve topçu ekipmanları ile güçlendirilmesi, birliklerin savaş hazırlığı içerisinde olduğu ve istihbarat faaliyetlerinin yoğunlaştırıldığına dair bulgular elde edilmiştir. Ayrıca, temizlenen alanlara yeniden mayın yerleştirildiği tespit edilmiştir. Ermenistan'ın bölgeye döşediği anti-personel mayınlarının, uluslararası insanî hukukun geleneksel normlarını ihlal ettiği ifade edilmiştir.¹⁰² Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 2020 yılında Ermeni ayrılıkçılardan geri alınan bölgelere yönelik dikkatleri mayın sorunu üzerine çekmiş ve bu mayınların daha önce yerlerinden edilen insanların bölgeye dönüşünü engellediğini, söz konusu mayınların yasa dışı bir yönetim tarafından yerleştirildiğini vurgulayarak, bu durumun ilgili yapının ne hukuki normlara ne de insani değerlere riayet ettiğini açıkça ortaya koyduğunu belirtmiştir. Söz konusu olaylar, bölgedeki istikrarsızlığın ve güvenlik risklerinin sürekliliğini ortaya koymuştur.¹⁰³

2020 savaşında Azerbaycan, Karabağ bölgesindeki topraklarının büyük bir kısmını geri kazanmasına rağmen, bölgede faaliyet gösteren Ermeni ayrılıkçı güçler, özellikle Hankendi ve çevresindeki bazı alanlarda kontrolü elinde tutmaya devam etmiştir. Bu durum, uluslararası anlaşmalar çerçevesinde hukuka aykırı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, Ermenistan'ın Terter'e yönelik saldırılar gerçekleştirmesi ve fosfor bombası gibi uluslararası hukuka göre yasaklanmış silahları kullanması, insancıl hukuk normlarının açık bir ihlali olarak kayda geçmiştir. Buna ek olarak, savaş alanı dışında yer alan sivil yerleşim bölgelerine yönelik yapılan saldırılar da kuvvet kullanma yasağını doğrudan ihlal eden eylemler olarak nitelendirilmiştir.¹⁰⁴ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin dördüncü kararı çerçevesinde¹⁰⁵, uluslararası toplum Karabağ'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz ve vazgeçilmez bir parçası olduğunu resmi olarak kabul etmiştir. Söz konusu kararda ayrıca, Ermenistan'a bağlı silahlı unsurların hiçbir ön koşul öne sürülmeden Azerbaycan topraklarından derhal çekilmesi gerektiği açıkça vurgulanmıştır. Bununla birlikte, 10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında imzalanan Üçlü Bildiride yer alan hükümlerin üzerinden üç yıl gibi uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen, bu maddelerin uygulanmasında herhangi bir somut ilerleme kaydedilememiştir. Bu durum, bölgede istikrarın sağlanması ve barış sürecinin ilerlemesi adına ciddi bir engel oluşturmuştur.¹⁰⁶

Ermenistan, barış girişimlerine yönelik izlenim yaratmaya çalışsa da, zamanla işgalini meşrulaştırma ve mevcut statükoyu koruma çabalarını daha açık bir şekilde sergilemiştir. Savaş sırasında Azerbaycan'a karşı yaşadığı yenilgiyi, "sivillere yönelik saldırılarla başarı elde etme" stratejisi üzerinden telafi etmeyi hedeflemiştir. Bu politika, Ermenistan yetkilileri tarafından açıkça ifade edilmiş ve sivillere yönelik saldırılar resmi devlet stratejisi haline getirilmiştir. Örneğin, Ermenistan Savunma Bakanlığı yetkilileri, Azerbaycan şehirlerindeki sivil hedeflere saldırma hakları olduğunu öne sürmüştür. Bu saldırılar, sınır bölgelerindeki nüfusu göçe zorlayarak güvenli bir alan oluşturmayı ve direnişi zayıflatmayı amaçlamıştır. Ancak bu stratejiler başarılı olamamış; aksine, Azerbaycan halkının işgale karşı tepkisini artırmış ve hükümete olan desteği daha da güçlendirmiştir.¹⁰⁷ Ermenistan yönetiminin "denizden denize büyük Ermenistan" hayaline kapılarak bu ideolojiden ve rövanşist yaklaşımlarından bir türlü vazgeçememesi de gerilimi tırmandıran ifadelerdendir.¹⁰⁸ Bu bağlamda Reuters, Azerbaycan'ın 2020 yılında gerçekleşen savaşla hem kendi toprakları üzerinde hem de çevresindeki bazı stratejik

¹⁰⁰Mary Ilyushina, "Fighting flares between Azerbaijan and Armenia in Nagorno-Karabakh", <https://web.archive.org/web/20230919200531/https://www.washingtonpost.com/world/2023/09/19/nagorno-karabakh-azerbaijan-armenia/>, 19 Eylül 2023, sa. 12:53.

¹⁰¹Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'den Karabağ Ermenileri ve Ermenistan'a işbirliği ve barış mesajı", <https://web.archive.org/web/20231016122758/https://www.voaturkce.com/a/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-den-karabag-ermenileri-ve-ermenistan-a-isbirligi-ve-baris-mesaji/7276553.html>, 20 Eylül 2023, sa. 12:50; "Azerbaycan'dan Karabağ'da antiterör operasyonu! Hacıyev: Ermeni silahlı güçleri silahsızlandırılmalıdır", <https://www.star.com.tr/dunya/son-dakika-kardes-ulke-azerbaycan-antiteror-operasyonu-baslatildi-haber-1813360/>, 19 Eylül 2023 sa. 12:33.

¹⁰² İsayev, "İkinci Yukarı Karabağ Savaşı...", s.161-162; Yücel Acer, "Karabağ'da Mevcut Durum ve Ermeni Mayınları Sorunu", *Perspektiv*, S. 314, Temmuz 2021, s.3

¹⁰³ İsayev, *agm*, s.162.

¹⁰⁴ Tuğçe İsayev, "İkinci Yukarı Karabağ Savaşı Sonrasında İmzalanan Ateşkes Andlaşmasına Göre Azerbaycanlı Göçmenlerin Yerlerine Dönüşü", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 1, 2023, s. 159.

¹⁰⁵ Ömer Göksel İşyar, *Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu (Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında)*, Alfa Yayınları, İstanbul 2004, s.178.

¹⁰⁶ Ferhat Aznevi, *Hukuksal Boyutuyla Türkiye ve Azerbaycan'ın Ortak "Ermeni Sorunu"-Yukarı Karabağ ve 10 Kasım 2020 Ateşkes Antlaşması*, Türkiye Barolar Birliği, Ankara 2021, s.106-107; "Azerbaycan Yukarı Karabağ'da Operasyon Başlattı", <https://web.archive.org/web/20231016122848/https://www.voaturkce.com/a/azerbaycan-daglik-karabag-terorle-mucadele-operasyonu-baslatildi/7274520.html>, 20 Mart 2024 sa. 12:40.

¹⁰⁷ Esmâ Özdaşlı, "İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 7, S. , 2021, s.60

¹⁰⁸ H. Zehra Kavak, 22. *Yıl Dönümünde Hocalı Katliamı*, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, İstanbul 2014, s.5-6

bölgeler üzerinde kontrolü yeniden sağladığını vurgulamıştır. Ancak, Karabağ'ın bir kısmının, özellikle bölgenin merkezi olan Hankendi de dâhil olmak üzere, hâlâ Ermeni yetkililerin kontrolü altında kalmaya devam ettiği ifade etmiştir. Öte yandan, Rusya'nın arabuluculuğu ile sağlanan ve Rus barış güçlerinin denetiminde yürütülen ateşkes anlaşması, zaman zaman yaşanan karşılıklı bombardımanlara ve tarafların sürekli suçlamalarına rağmen, o günden bu yana kırılğan bir şekilde ayakta kalmayı başarmıştır.¹⁰⁹

Üçlü Bildiri hükümlerine göre, Ermenistan ordusunun bölgeden tamamen çekilmesi zorunlu hale gelmişti. Bu kapsamda, Ermenistan Karabağ'daki bazı birliklerini geri çekmiş olsa da bölgede çok sayıda ağır silah ve mühimmat bırakmıştır.¹¹⁰ Ermeni askerî güçleri, Üçlü Bildirinin üçüncü maddesinde yer alan Karabağ'dan çekilmesi yönünde alınmış olan karara ve belirlenen hükümlere uymamış, bölgeden çekilme yükümlülüğünü yerine getirmemiştir. Bu durum, uluslararası anlaşmalara uygun bir çözüm sürecine zarar verdiği gibi, gerilimi artıran faktörlerden biri haline gelmiştir.¹¹¹ Antlaşmanın üzerinden üç yıl geçmesine rağmen, Yukarı Karabağ'da bulunan yasa dışı Ermeni gruplar, geride bırakılan bu ağır silahları Azerbaycan'a karşı kullanabilmek amacıyla elinde tutmaya devam etmiştir. Azerbaycan ordusu, söz konusu yasa dışı grupların elindeki ağır silah ve mühimmatı insansız hava araçları (İHA) yardımıyla tespit etmiştir. Yukarı Karabağ'daki yasa dışı Ermeni örgütlerin gerçekleştirdiği gayriresmi faaliyetler ve artarak devam eden provokasyonlar, Azerbaycan tarafından yakından takip edilmiştir. Ermenistan'ın bilinçli şekilde bölgeye bıraktığı ağır silahların Azerbaycan mevzilerine yönlendirilmesi, tahkimat çalışmalarının yoğunlaşması ve siper kazılarak mevzilerin güçlendirilmesi girişimleri, Azerbaycan tarafından olası bir askerî operasyonun hazırlığı olarak değerlendirilmiştir. Azerbaycan, 2020 antlaşmasına aykırı bir şekilde Ermenistan'ın Yukarı Karabağ'da yasa dışı askerî varlığına devam ettiğini ve Ermenistan ordusuna ait 100 tank ile zırhlı aracın sözde rejimin kontrolü altında bulunduğunu belirtmiştir.¹¹² Ancak Erivan yönetimi bu iddiaları reddetmiştir.¹¹³

Yukarı Karabağ'da yükselen gerilimin başlıca nedenlerinden biri, bölgeye gönderilen yardım tırlarına dair yaşanan gelişmeler olmuştur. Azerbaycan'ın, Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne (ICRC) ait araçlarla Karabağ'a "yardım" adı altında kaçak malzeme taşıdığını tespit etmesi, bölgedeki güvenlik ve düzeni olumsuz etkilemiştir. Bunun yanı sıra, Azerbaycan'ın Karabağ'daki Ermeni nüfusa yönelik gönderdiği insanî yardımlar sözde rejim tarafından reddedilmiş ve bu yardımları taşıyan tırlar, Rus güçlerinin denetimindeki Ağdam-Hankendi güzergâhında bekletilmeye bırakılmıştır.¹¹⁴ Azerbaycan, Karabağ'ın kendi topraklarının bir parçası olduğunu özellikle vurgulamış ve Laçin Koridoru üzerinden gerçekleştirilen yardımları, bunların askerî malzeme taşıdığına dair şüpheler nedeniyle durdurduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte, Ağdam hattı üzerinden sağlanacak insanî yardımların ulaştırılmasına izin vereceğini dile getirmiştir. Aynı zamanda Azerbaycan, Karabağ'da yaşayan Ermenilere temel yaşam malzemelerinin temin edilmesine yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak, Karabağ Ermenileri, gönderilen bu yardım konvoylarını yok etme tehdidinde bulunarak, süreci daha da karmaşık bir hale getirmiştir.¹¹⁵ Buna ek olarak, Ermenistan'ın bölgede gerilimi artıran fiili ve sözlü provokasyonları bir diğer tansiyon kaynağı olarak dikkat çekmiştir. Ermenistan'dan Azerbaycan sınır muhafızlarına ateş açılması, Azerbaycan'ı askerî önlemler almak zorunda bırakan önemli bir faktör haline gelmiştir.¹¹⁶

Sözde yönetimin bölgede keşif çalışmaları yaparak savunma mevzilerini güçlendirmesi ise Azerbaycan'ın haklılığını bir kez daha ortaya koymuştur.¹¹⁷ Daha önce varılan mutabakatlara göre, Zengezur Koridoru'nun her iki tarafında kara yolu ve demir yolu inşaatlarının tamamlanması öngörülmüyordu. Azerbaycan, kendi topraklarındaki projelerin büyük bölümünü başarıyla hayata geçirmiş ancak Ermenistan'ın bu konuda ciddi adımlar atmaması, hâlâ çözüme kavuşmayı bekleyen bir sorun olarak gündemdeki yerini korumuştur. Bu süreçte,

¹⁰⁹ Andrew Osborn, "Azerbaijan Launches Military Action in Karabakh To Disarm Armenians", <https://web.archive.org/web/20230919114910/https://www.reuters.com/world/azerbaijan-says-six-its-citizens-were-killed-by-land-mines-karabakh-2023-09-19/>, Erişim tarihi: 20 Mart 2024 sa. 13:10.

¹¹⁰ Bu durum, bölgedeki güvenlik durumunu tehlikeye atmakta ve siviller için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Ayrıca Ermenistan'ın uluslararası insancıl hukuka aykırı bir şekilde çatışma sonrası sivillerin korunmasını tehlikeye soktuğunu ve savaş suçlarıyla ilgili sorumluluklarının devam ettiğini göstermiştir. Bkz. Özdaşlı, *agm*, s. 60.

¹¹¹ Nesip L. Nesibli, "Rusya'nın Karabağ Siyaseti", *Dünden Bugüne Karabağ Sorunu*, ed. Haydar Çakmak, Yenisey Yayınları, Ankara, 2021, ss.136-141

¹¹² "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'den Karabağ Ermenileri ve Ermenistan'a İşbirliği ve Barış Mesajı", <https://web.archive.org/web/20231016122758/https://www.voaturkce.com/a/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-den-karabag-ermenileri-ve-ermenistan-a-isbirligi-ve-baris-mesaji/7276553.html>, 20 Eylül 2023 sa. 15:10.

¹¹³ "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'den Karabağ Ermenileri ve Ermenistan'a İşbirliği ve Barış Mesajı", <https://web.archive.org/web/20231016122758/https://www.voaturkce.com/a/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-den-karabag-ermenileri-ve-ermenistan-a-isbirligi-ve-baris-mesaji/7276553.html>, 25 Eylül 2023 sa. 16:45.

¹¹⁴ Deveci-Aydın, "Ermenistan'ın Politikaları 30 Yıldır Karabağ'da Tansiyonu Yükseltiyor", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistanin-politikalari-30-yildir-karabagda-tansiyonu-yukseltiyor/2996285>, 20.03.2024, sa. 12:30.

¹¹⁵ Murat Aslan, "Karabağ Krizi | Bundan Sonra Ne Olacak?", <https://www.setav.org/5-soru/5-soru-karabag-krizi-bundan-sonra-ne-olacak.24.01.2025>, sa. 12:40.

¹¹⁶ Deveci-Aydın, "Ermenistan'ın Politikaları 30 Yıldır Karabağ'da Tansiyonu Yükseltiyor", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistanin-politikalari-30-yildir-karabagda-tansiyonu-yukseltiyor/2996285>, 20.03.2024, sa. 12:30.

¹¹⁷ Humay Aghajanova, "Armenian Armed Forces' 4th Rifle Brigade Suffers Devastating Blow", <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 23 Eylül 2023 sa. 09:12

AZERBAJCAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)

özellikle Ermenistan tarafından yapılan açıklamalar, bölgedeki sorunların daha karmaşık bir hale gelmesine neden olmuştur. Uluslararası hukuk ve varılan anlaşmalara göre Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan topraklarının ayrılmaz bir parçası olduğu genel kabul görmüş bir gerçek olsa da, Ermeni güçlerinin yasa dışı kontrolü altındaki bazı bölgelerde yaşanan gelişmeler, bölgedeki tansiyonun daha da artmasına yol açmıştır.¹¹⁸

1992'den 2020'ye kadar Ermenistan, stratejisini büyük ölçüde Kolektif Güvenlik Örgütü'nün ve bu bağlamda Rusya'nın sağladığı güvenlik garantilerine dayandırmış, aynı zamanda Batı'nın Ermeniler lehine yürüttüğü sessiz tutumdan faydalanmıştır. Ancak Ermeni siyasetçileri, küresel ve bölgesel değişimleri doğru analiz etme konusunda eksik kalmışlardır. Bir devletin ancak kendi ulusal çıkarları doğrultusunda başka bir devlet adına silahlı çatışmaya girebileceği gerçeğini dikkate almayan Ermenistan, Karabağ'daki geçici statünün kalıcı olduğunu varsaymıştır. Bu anlayış, Ermeni siyasetinin Batıcılık ile Rusya yanlısı politikalar arasında sıkışmasına neden olmuş ve ülkede siyasi istikrarsızlıklar ile sıkça iktidar değişimlerini beraberinde getirmiştir. Ayrıca Ermenistan'ın ekonomik, siyasi ve askerî açıdan zayıf bir durumda olması da önemli bir etken olarak değerlendirilmelidir. Dört komşu ülkenin arasında sıkışmış ve denize çıkışı olmayan bir kara ülkesi olarak Ermenistan, ekonomik kırılma riskini siyasi bölünmüşlikle pekiştirerek askerî açıdan daha da yetersiz hale gelmiştir. Bu çerçevede, Erivan yönetiminin Karabağ konusunda bağımsız bir uzun vadeli strateji ve eylem planı geliştiremediği, aksine sorunu diğer aktörlerin politikalarına bırakmayı tercih ettiği söylenebilir. Ayrıca bu stratejik eksikliklere ek olarak, Rusya'yla ilgili yapılan hatalı politikaların da önemli bir rol oynadığına dikkat çekmek gereklidir. Örneğin, ABD ile gerçekleştirilen askerî tatbikat, Moskova'nın Paşinyan hükümetine yönelik tutumunu olumsuz yönde etkileyerek Rusya'yı Karabağ meselesinde daha tarafsız bir pozisyona çekmiştir. Bunun yanı sıra, Ermenistan'ın Uluslararası Ceza Mahkemesi üyeliği, özellikle Vladimir Putin hakkında çıkarılan tutuklama kararının ardından Moskova'nın tepkisine yol açmış ve eleştirilere neden olmuştur. Moskova nazarında Ermenistan'ın Batı yanlısı ve güvenilmez bir partner olarak görülmesine sebep olmuştur.¹¹⁹ Nitekim, 9 Eylül 2023 tarihinde Azerbaycan'ın sözde rejimin feshedilmesi ve yasa dışı seçimlerin yapılmaması yönündeki çağrılarının göz ardı edilerek sözde cumhurbaşkanlığı seçimlerinin gerçekleştirilmesi, bölgedeki gerginliği daha da tırmandırmıştır.¹²⁰ Bütün bu olumsuzluklara rağmen Azerbaycan, tansiyonu düşürmek adına Ermenistan'a çeşitli çözüm önerileri sunmuştur. Özellikle Karabağ'daki Ermeni nüfusuna yönelik sevkiyatların Ağdam-Hankendi yolu üzerinden yapılmasını teklif etmiş, ancak bu girişimler sonuçsuz kalmıştır.¹²¹ Yukarı Karabağ'da kendilerini fiili bir devlet olarak tanımlayan ve 3. Karabağ Savaşı'nın sonuçlarını kabullenmeyen Karabağ Ermenileri, 2022 yılında Azerbaycan ordusuyla yaşanan gerilimi daha da artırmıştır. Rus Barış Gücü'nün bölgedeki varlığını bir fırsat olarak değerlendiren ve Azerbaycan'ın Karabağ'a müdahale edemeyeceği düşüncesine kapılan bu gruplar, bölgedeki durumu daha karmaşık hale getirmiştir. Bununla birlikte, sözde Yukarı Karabağ Cumhuriyeti adına hareket eden temsilcilerin Samvel Şahramanyan'ı cumhurbaşkanı seçmesi, planlanmış olan barış anlaşmasının temelini ciddi ölçüde zedelemiştir. Ayrıca, Karabağ Ermenilerinin sürdürdüğü silahlanma faaliyetleri de dikkatlerden kaçmamıştır.¹²²

Söz konusu meşru müdahalenin gerçekleştirilmesinde, bölgede meydana gelen olumsuz gelişmeler belirleyici bir etken olarak öne çıkmıştır.¹²³ Bölgede, hem inşaat ve restorasyon projelerinde görev alan sivil bireylerin hem de askerî personelin güvenliğini sağlamak ve nihayetinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin anayasal düzenini yeniden tesis etmek, devlet olmanın temel bir yükümlülüğüdür.¹²⁴ 19 Eylül 2023 tarihinde Azerbaycan Devlet Otomobil Yolları Kurumu'na (Azerotoyol) ait bir araç, Ermenistan silahlı kuvvetlerine mensup keşif ve sabotaj gruplarının Karabağ bölgesinde düzenlediği bir terör eylemi kapsamında daha önce Hocavent ili Ahmedbeyli'ye yerleştirilen bir mayına temas ederek infilak etmiştir. Fuzuli-Şuşa yolunun 58. kilometresinde gerçekleşen bu olay neticesinde iki sivil yaşamını yitirmiştir. Aynı gün içerisinde, söz konusu gruplar tarafından döşenen bir başka mayın, Azerbaycan İçişleri Bakanlığı'na bağlı İç Birlikler personelini taşıyan bir askerî aracın üzerinden geçmesi sonucu patlamıştır. Bu ikinci patlama ise askerler arasında ölümler ve yaralanmalarla

¹¹⁸ Deveci-Aydın, "Ermenistan'ın Politikaları 30 Yıldır Karabağ'da Tansiyonu Yükseltiyor", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistanin-politikalari-30-yildir-karabagda-tansiyonu-yukseltiyor/2996285>, 20 Mart 2024, sa. 12:30.

¹¹⁹ Aslan, "Karabağ Krizi | Bundan Sonra Ne Olacak?", <https://www.setav.org/5-soru/5-soru-karabag-krizi-bundan-sonra-ne-olacak>, 24.01.2025, sa. 12:40.

¹²⁰ Hikmet Yalçınkaya, "Karabağ'da 3. Savaş Başlayacak mı?", <https://www.gzt.com/jurnalist/karabagda-3uncu-savas-baslayacak-mi-3770292>, 18 Eylül 2023 sa.16:02. ; Ruslan Rehimov, "İha Görüntüleri, Ermenistan'ın Ağır Silahlarını Karabağ'dan Çekmediğini Kanıtladı", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iha-goruntuleri-ermenistanin-agir-silahlarini-karabagdan-cekmediğini-kanitladi/2996690>, 21 Mart 2024. sa. 13:40.

¹²¹ Deveci-Aydın, "Ermenistan'ın Politikaları 30 Yıldır Karabağ'da Tansiyonu Yükseltiyor", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistanin-politikalari-30-yildir-karabagda-tansiyonu-yukseltiyor/2996285>, 20.03.2024, sa. 12:30.

¹²² Aslan, "Karabağ Krizi | Bundan Sonra Ne Olacak?", <https://www.setav.org/5-soru/5-soru-karabag-krizi-bundan-sonra-ne-olacak>, 24.01.2025, sa. 12:40.

¹²³ "Karabağ'da Ermeni Güçlerin Döşediği Mayın Patladı 4 Azerbaycanlı Polis Şehit Oldu", <https://www.gzt.com/jurnalist/karabagda-ermeniguclerin-dosedigi-mayin-patladi-4-azerbaycanli-polis-sehit-oldu-3770319>, 20 Mart 2024 sa. 14:50.

¹²⁴ Asif Mehman, "Population in Azerbaijan's Khankendi Warned by Loudspeakers", <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 19 Eylül 2023 sa. 14:46.

sonuçlanmıştır.¹²⁵ Hocaent'e bağlı Tağaverd köyü yakınlarında inşa edilmekte olan yeni tünel yolunda, gerçekleşen bir terör saldırısı sonucu, Kamaz marka bir kamyon, yasa dışı Ermeni silahlı gruplara mensup bir sabotaj ekibi tarafından yerleştirilen mayının infilakıyla tahrip olmuştur. Söz konusu olay, Rus barış güçlerinin geçici konuşlanma alanı olarak görev yaptığı Azerbaycan topraklarında meydana gelmiştir.¹²⁶ Olay yerine ulaşan polis aracı, güzergâhta bulunan başka bir mayının patlaması sonucu infilak etmiş ve bu trajik olayda iki polis memuru şehit olmuştur. Azerbaycan Devlet Güvenlik Servisi, bu durumu Ermeni güçleri tarafından gerçekleştirilen bir terör eylemi olarak nitelendirmiş ve kapsamlı bir soruşturma başlatmıştır. Aynı zamanda Karabağ'da Ermeni güçlerinin açtığı ateş sonucunda iki Azerbaycan askerî yaralanmıştır. Yasa dışı Ermeni unsurları provokatif eylemlerine devam ederek, havan toplarının yanı sıra çeşitli kalibrelerdeki silahlarla Azerbaycan ordusunun Karabağ'daki Ağdam yönündeki mevzilerini hedef almıştır. Bu saldırılar sırasında iki Azerbaycan askerî daha yaralanmıştır. Yaşanan olayların ardından Azerbaycan ordusu gerekli karşılığı vermiş ve misillemede bulunmuştur. Gelişmeler, gerçekleşen olayların planlı ve organize birer provokasyon olduğu ve terör amaçlı gerçekleştirildiğini açıkça ortaya koymuştur.¹²⁷

Bu olaylar, Azerbaycan'a yönelik devam eden kasıtlı ve sistemli terör politikalarının somut bir delilini teşkil etmiştir. Gerçekleşen mayın patlamaları, Ermenistan'ın sağladığı haritalara göre önceden mayınlardan arındırıldığı belirtilen ve 2020 öncesindeki eski cephe hatlarıyla bağlantısı bulunmayan kurtarılmış bölgelerde meydana gelmiştir. Patlama yaşanan alan, potansiyel bir mayın riski taşıyan bölgeler arasında yer almadığından, bu bölgede çalışan işçiler günlük rutin faaliyetlerini sürdürmekteydi. Çalışanlar, birkaç gündür bölgede faaliyet göstermiş ve bu süreçte herhangi bir patlama yaşanmamıştı. Ancak güçlü bir kanaat oluşmuştur ki, mayınlar, söz konusu işçilerin çalışmalarına başlamasından yalnızca birkaç saat önce ya Ermeni özel kuvvetleri tarafından ya da Karabağ bölgesinde yasa dışı şekilde bulunan Ermeni unsurlar tarafından bilerek yerleştirilmiştir. Patlama sonucunda sivillerin hayatını kaybetmesi, Ermenistan'ın bu terör odaklı faaliyetlerinde sergilediği insan haklarını ihlal eden tavrı net bir şekilde ortaya koymuştur.¹²⁸ Üçlü Bildiri hükümlerine aykırı bir şekilde askerî kuvvetlerini Azerbaycan topraklarında bulundurmaya devam eden Ermenistan, Azerbaycan'ın iyi niyet çerçevesinde Yukarı Karabağ'daki Ermeni nüfus ile iletişim kurulması amacıyla kullanımına sunduğu Laçın koridorunu, Azerbaycan'ın egemenlik haklarını ihlal edecek biçimde kullanmıştır. Söz konusu yol aracılığıyla sabotaj gruplarının Azerbaycan topraklarına mayın döşediği tespit edilmiştir. Bu mayınlar nedeniyle meydana gelen olaylar sonucunda toplam 337 sivil ya hayatını kaybetmiş ya da yaralanmıştır. Bakü yönetimi, Ermenistan'a bağlı istihbarat ve sabotaj timlerince yerleştirildiği belirlenen kara mayınlarının neden olduğu iki ayrı saldırıda altı vatandaşın yaşamını yitirdiğini açıklamış, bu durumu yasa dışı silahlı Ermeni grupların bir eylemi olarak nitelendirmiştir.¹²⁹ Bu olaylar, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki devam eden gerilimi derinleştirmiştir. Her ne kadar Ermenistan, bölgede aktif bir operasyonel güç bulundurmadığını öne sürse de Azerbaycanlı yetkililer, bu iddiaları kesin bir dille reddederek ellerinde aksini kanıtlayan somut ve güçlü deliller olduğunu bildirmiştir. Ermeni hükümeti, yaklaşık bir yıldır bölgede bulunan Ermeni askerî unsurlarının tamamen geri çekildiğini savunurken, Azerbaycan tarafı sunulan bilgi ve bulguların bu ifadelerle çeliştiğini öne sürmüştür. Laçın kontrol noktasında gerçekleşen bir görüşme sırasında, genç bir Ermeni'nin Ermenistan askerî personeli olduğunu, Karabağ bölgesinde görev yaptığını ve oradan geri döndüğünü itiraf etmesi, Azerbaycan tarafından bölgedeki Ermeni askerî varlığının net bir kanıtı olarak gösterilmiştir. Ayrıca, diğer bağımsız kaynaklar vasıtasıyla da bölgede Ermeni askerlerinin aktif olarak görev yaptığının dair bulguların elde edildiği belirtilmiştir. Azerbaycanlı yetkililer, Karabağ'da Ermenistan vatandaşlarının bulunduğunu ve bu kişilerin nasıl askerlik hizmetine dahil edilmediği konusunu sorgulamıştır. Bunun ötesinde, bölgede Ermenistan'dan geldiği ve asker oldukları düşünülen genç bireylerin fotoğraflarının tespit edildiği vurgulanmıştır. Bölgedeki gerginliği artıran başka bir unsur, Azerbaycanlı yetkililerin, 2020 yılında iki ülke arasındaki çatışmaların sona ermesini takiben Azerbaycan topraklarında çok sayıda Ermenistan menşeli mayın bulunduğunu ifade etmeleridir. Bu durum, taraflar arasındaki karşılıklı güvensizliğin ve suçlamaların daha da derinleşmesine yol açmıştır.¹³⁰

¹²⁵ Laman Zeynalova, "Russian Peacekeepers in Close Touch with Armenians in Karabakh", <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 19 Eylül 2023 sa. 15:11.

¹²⁶ Aghajanova, "Armenian Armed Forces' 4th Rifle Brigade suffers devastating blow", <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 19 Eylül 2023, sa. 12:40.

¹²⁷ "Karabağ'da Ermeni Güçlerin Döşediği Mayın Patladı 4 Azerbaycanlı Polis Şehit Oldu", <https://www.gzt.com/jurnalist/karabagda-ermeniguclerin-dosedigi-mayin-patladi-4-azerbaycanli-polis-sehit-oldu-3770319>, 20 Mart 2024 sa. 14:50.

¹²⁸ Juan Landaburu, "Ramzi Teymurov: Nagorno Karabaj 'es Un Asunto Interno de Azerbaiyán, No Tiene Nada Que Ver Con Armenia'", <https://www.lanacion.com.ar/el-mundo/ramzi-teymurov-nagorno-karabaj-es-un-asunto-interno-de-azerbaiyan-no-tiene-nada-que-ver-con-armenia-nid19092023/>, 20 Eylül 2023 sa. 02:03.

¹²⁹ Osborn, "Azerbaijan Launches Military Action in Karabakh to Disarm Armenians", <https://web.archive.org/web/20230919114910/https://www.reuters.com/world/azerbaijan-says-six-its-citizens-were-killed-by-land-mines-karabakh-2023-09-19/>, 19 Eylül 2023 sa. 11:43.; "Azerbaycan Yukarı Karabağ'da Operasyon Başlattı", <https://web.archive.org/web/20231016122848/https://www.voaturkce.com/a/azerbaycan-daglik-karabag-terorle-mucadele-operasyonu-baslatti/7274520.html>, 20 Mart 2024 sa. 12:40.

¹³⁰ Landaburu, "Ramzi Teymurov: Nagorno Karabaj 'es Un Asunto Interno de Azerbaiyán, No Tiene Nada Que Ver Con Armenia'", <https://www.lanacion.com.ar/el-mundo/ramzi-teymurov-nagorno-karabaj-es-un-asunto-interno-de-azerbaiyan-no-tiene-nada-que-ver-con-armenia-nid19092023/>, 20 Eylül 2023 sa. 02:03.

AZERBAJCAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)

Bölgede artan şiddet olaylarının, Karabağ'a hem gıda hem de ilaç sevkiyatının iki ayrı rota üzerinden eş zamanlı gerçekleştirildiği tarihten yalnızca bir gün sonra tırmadığı tespit edilmiştir. Sivil halkın temel ihtiyaçlarına yanıt vermek amacıyla organize edilen bu sevkiyatların, bölgede yükselen gerginlik ve tansiyonu hafifletmesi beklenmekteydi. Ancak, Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan ve bölgedeki tek erişim noktası niteliği taşıyan Laçın Koridoru, Azerbaycan'ın sıkı kontrolü altında bulunmaktaydı. Ermenistan'dan Karabağ'a yönelen silah kaçakçılığı faaliyetlerinin bu koridor üzerinden gerçekleştirildiğinin belirlenmesinin ardından, Azerbaycan güvenlik önlemlerini daha da artırmıştır.¹³¹ Reuters, Karabağ'a ihtiyaç duyulan gıda ve ilaçların iki farklı güzergâhtan ulaştırılmasının ardından bölgede gerilim yaşandığını aktarmıştır. Bu gelişme, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki artan gerginliği hafifletme çabası olarak değerlendirilmiştir. Bakü, Ermenistan'ı Karabağ'a bağlayan tek geçiş noktası olan Laçın Koridoru'nu silah kaçakçılığı yapıldığı gerekçesiyle sıkı kısıtlamalarla kontrol altına almıştı. Ancak, bölgeye yardım ulaştırılmadığı yönündeki haberlerin, Azerbaycan'ın resmi açıklamalarına göre gerçeği yansıtmadığı belirtilmiştir.¹³² Trend'in haberine göre Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne (ICRC) ait dokuz araç, Azerbaycan'daki Laçın kontrol noktasından Hankendi-Gorus istikametinde geçiş yaptığını, araçlarda toplamda 28 kişi bulunduğunu, bunların 5'inin ICRC temsilcisi, 9'unun sürücüsü, 7'sinin hasta, 6'sının refakatçi ve 1'inin ise sağlık çalışanı olduğunu belirtmiştir. Bu durum, bölgede bir ablukanın olmadığını bir kez daha gözler önüne sermiştir. Öte yandan Azerbaycan, kargo teslimatlarının eş zamanlı olarak hem Ağdam-Hankendi hem de Laçın-Hankendi güzergahları üzerinden yapılmasını teklif etmiştir.¹³³ Azerbaycan Savunma Bakanlığı, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin 10 Kasım 2020 tarihinde imzalanan Üçlü Bildiriyi ihlal ederek Karabağ'da yasa dışı bir şekilde bulunmasının, bölgesel barış ve istikrara yönelik ciddi bir tehdit teşkil ettiğini defalarca ifade etmiştir. Bu bağlamda, Üçlü Bildiri hükümlerinin eksiksiz şekilde uygulanması, Karabağ ekonomik bölgesindeki kapsamlı provokasyonların önlenmesi, yasa dışı yönetimin etkisiz hale getirilmesi ve söz konusu güçlerin Azerbaycan topraklarından tamamen çekilmesinin gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, askerî altyapının etkisiz hale getirilmesi amacıyla yerel terörle mücadele operasyonlarının kaçınılmaz bir adım olduğu belirtilmiştir. İşgalden kurtarılan bölgelere dönen sivillerin yanı sıra inşaat ve restorasyon faaliyetlerinde yer alan vatandaşlar ile askerî personelin güvenliğinin temin edilmesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin anayasal düzeninin yeniden tesis edilmesi, ülkenin en temel ve meşru hakkı olarak değerlendirilmiştir.¹³⁴

Azerbaycan, insanî bir kriz veya abluka iddialarını temelsiz bulmuştur. Yetkililer, kontrol noktalarını açmalarındaki tek gerekçenin Ermenistan'ın Laçın koridoru üzerinden askerî personel ve malzeme taşımayı sürdürmesi olduğunu ifade etmiştir. Bu durum Azerbaycanlı makamlarca belgelenmiş ve kontrol noktası kurulması kararlarına da temel oluşturmuştur. Azerbaycan, yasa dışı askerî malzeme kaçakçılığını engellemenin ülkenin egemenliği ve güvenliği açısından hayati önem taşıdığını vurgulamıştır. Azerbaycan, Kızıl Haç'ın uzun yıllardır bölgede faaliyet yürüttüğünü ve ABD ile Avrupa Birliği'nin desteğiyle Azerbaycan'dan Karabağ'a iki alternatif yol önerdiğini belirtmiştir. Ancak bu öneriler, bölgedeki ayrılıkçı yetkililer tarafından defalarca reddedilmiştir. Ayrılıkçı yönetimin, Azerbaycan ya da uluslararası toplumun bu yolları kullanmasına izin vermediği ifade edilmiştir. Azerbaycanlı yetkililer, "Eğer ortada insani bir kriz ya da abluka iddiası varsa, taraflardan birinin alternatif bir yoldan yardım almayı reddetmesi nasıl açıklanabilir?" sorusunu gündeme getirmiştir. Yetkililer, bu durumu siyasî amaçlarla yapılan bir manipülasyon olarak değerlendirmiş ve asıl hedefin uluslararası toplumda Azerbaycan'ın Karabağ'da etnik temizlik hazırlığında olduğu yönünde bir algı yaratmak olduğunu vurgulamıştır. Azerbaycan'a göre, bu girişim ikinci bir soykırım anlatısıyla tanımlanmaya çalışılmış ve yanlış bilgilerin yayılması yoluyla söz konusu algının pekiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu söylemlerle hem uluslararası destek kazanmak hem de bölgedeki ayrılıkçı rejimin Karabağ'daki varlığını sürdürebileceği bir ortam oluşturulmak istendiği öne sürülmüştür.¹³⁵ Azerbaycan Devlet Haber Ajansı (AZERTAC), Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki şartlı sınırdaki Ermenistan'ın birçok provokasyonu gündeme taşımıştır.¹³⁶ Aynı zamanda yasa dışı Ermeni silahlı gruplarının Azerbaycan ordusu ve güvenlik güçlerine yönelik saldırılarını sürdürdüğü belirtilmiştir. Buna rağmen, Azerbaycan'ın defalarca dile getirdiği meşru kaygılarının giderilmesine yönelik herhangi bir somut adım atılmamıştır. Azerbaycan, kendi egemen topraklarında gerekli gördüğü önlemleri almak zorunda kaldığını ifade

¹³¹ Reşad Mehmodov, "GÖRÜŞ - Azerbaycan'ın Zafer Günü", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-azerbaycanin-zafer-gunu/3047205>, 20 Eylül 2023 sa. 13:35.

¹³² "Azerbaijan Says Six Its Citizens Were Killed by Land Mines Karabakh", <https://web.archive.org/web/20230919114910/https://www.reuters.com/world/azerbaijan-says-six-its-citizens-were-killed-by-land-mines-karabakh-2023-09-19/>, 19 Eylül 2023 sa. 18:12.

¹³³ İngilab Mammadov, "Passage of ICRC Vehicles Through Azerbaijan's Lachin Border Checkpoint STOPPED" "ICRC vehicles cross Azerbaijan's Lachin border checkpoint Stopped", <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799199.html>, 11 Temmuz 2023 sa. 09:13.

¹³⁴ Laman Zeynalova, "Russian peacekeepers in close touch with Armenians in Karabakh", <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 19 Eylül 2023 sa. 15:11. ; Asif Mehman, "Azerbaijan takes measures to disarm and secure the withdrawal of formations of Armenia's armed forces", <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799239.html>, 30 Eylül 2023 sa. 13:35.

¹³⁵ Landaburu, "Ramzi Teymurov: Nagorno Karabaj 'es un Asunto Interno de Azerbaiyán, No Tiene Nada Que Ver Con Armenia'", <https://www.lanacion.com.ar/el-mundo/ramzi-teymurov-nagorno-karabaj-es-un-asunto-interno-de-azerbaiyan-no-tiene-nada-que-ver-con-armenia-nid19092023/>, 20 Eylül 2023 sa. 02:03.

¹³⁶ Ruslan Rehimov, "Ermenistan'ın Azerbaycan'a Yönelik Provokasyonları Son İki Ayda Arttı", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistanin-azerbaycana-yonelik-provokasyonlari-son-iki-ayda-artti/2994098>, 18 Eylül 2023 sa. 18:25.

etmiştir.¹³⁷ Ermeni ayrılıkçı grupların kalibreli silahlar ve havanlarla Ağdam'ı hedef alması ise bu unsurların gerçek niyetlerini gözler önüne sermiştir. Bu durum, Azerbaycan'ın antiterör operasyonundaki haklılığını bir kez daha ortaya koyması açısından önem taşımıştır.¹³⁸

Öncelikle, yaklaşık 10.000 kişiden oluştuğu tahmin edilen Ermeni silahlı milis güçlerinin silahsızlandırılması ve bu unsurların bölgeden tamamen çekilmesi gerekliliği ön plana çıkmıştır. Bu gereklilik, 2020 yılında imzalanan Üçlü Bildirinin 4. maddesinde açıkça belirtilmiş olup¹³⁹, Azerbaycan'ın anlaşmaya ilişkin yükümlülüklerini yerine getirme amacıyla gerçekleştirdiği antiterör operasyonuna hukukî bir dayanak sağlamıştır. Söz konusu madde, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin bölgeden çekilmesiyle eşzamanlı olarak Rusya Federasyonu'na bağlı barış gücünün bölgede konuşlanmasını öngörmüştür. Rusya Federasyonu barış gücünün görev süresi başlangıçta beş yıl olarak belirlenmiş olup, taraflardan herhangi birinin mevcut sürenin sona ermesinden altı ay önce yazılı bildirimde bulunmaması halinde bu süre, beşer yıllık dönemler halinde otomatik olarak uzatılacaktır.¹⁴⁰ Bu anlaşmanın bir diğer kritik unsuru, Karabağ'daki ayrılıkçı rejimin tasfiye edilerek bölgenin Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası çerçevesinde hukukî ve siyasî entegrasyonunun sağlanmasını hedeflemesiydi. Bahsi geçen entegrasyon süreci, yalnızca Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tesis edilmesi açısından değil, aynı zamanda bölgede uzun vadeli istikrar ve düzenin teminat altına alınması bakımından da stratejik bir öneme sahipti. Özellikle ayrılıkçı rejimin ortadan kaldırılması ve bu alanların Anayasal düzene entegrasyonu, hem bölgede barışın sağlanması hem de Azerbaycan'ın egemenlik haklarının tam anlamıyla hayata geçirilmesi yönünde önemli bir adımdı.¹⁴¹ Bölgesel ve diplomatik uyumsuzluğun derinleşmesine yol açan bu durum, önemli bir etken olarak değerlendirilmiş ve çeşitli terör faaliyetlerinin ortaya çıkışına neden olmuştur. Azerbaycan topraklarında yasa dışı oluşumlar tarafından gerçekleştirilen hukuka aykırı eylemler, kamu düzeninin tehlikeye atılması ve ülkenin egemenlik haklarının ihlaliyle birlikte toprak bütünlüğünün göz ardı edilmesi, bir antiterör operasyonunun kaçınılmaz bir çözüm yolu olarak benimsenmesini gerekli kılmıştır.

3.2. Azerbaycan'ın Antiterör Operasyonu ve Kapsamı

Azerbaycan'ın egemenlik haklarını yok sayan müdahalelere, yasa dışı yapılanmalara ve hukukî ihlallere karşı iç hukuk düzenlemeleri temelinde asayışı sağlama ve güvenli bir ortam oluşturma hakkı meşru bir gerekliliktir. Bu durumun sağlanabilmesi için, 2020 antlaşmasıyla kabul edilen Üçlü Bildiri hükümlerinin uygulanması büyük önem taşımıştır. Bu çerçevede, yerlerinden edilmiş kişilerin, yani Yukarı Karabağ'ın asıl sahiplerinin işgalden kurtarılan bölgelere geri dönmeleri ve kendilerinin güvenliğinin temin edilmesi kritik bir öncelik olarak öne çıkmıştır. Aynı zamanda, illegal rejimin provokatif eylemlerine son verilmesi ve Ermenistan'ın reddetmesine rağmen elde edilen somut kanıtlarla varlığı tespit edilen Ermeni silahlı kuvvetlerinin silahsızlandırılarak bölgeden çıkartılması önemli bir mesele olarak değerlendirilmiştir. Bölgede inşa edilen yasa dışı askerî altyapının ve teçhizatların etkisiz hale getirilmesi de kaçınılmaz bir gereklilik olmuştur. Tüm bunlar, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin anayasal düzeninin ve idarî yapısının tesis edilmesiyle gerçekleştirilebilirdi.¹⁴²

Azerbaycan, Yukarı Karabağ'da konuşlanan illegal yapı ve faaliyetlerini ortadan kaldırmak için antiterör operasyonu başlatmıştır. 19 Eylül 2023 tarihinde başlatılan ve 23 saat 48 dakika sürmüş olan operasyon, Yukarı Karabağ'daki illegal yapının teslim olmayı kabul etmesiyle sonlandırılmıştır. Bu operasyon için Azerbaycan ordusu, yalnızca bölücü rejimin yasa dışı silahlı oluşumlarına ait askerî hedefleri etkisiz hale getirmiştir.¹⁴³ Azerbaycan'ın terörle mücadele önlemleri, Karabağ bölgesindeki ayrılıkçı rejime bağlı yasa dışı Ermeni silahlı gruplarının elektronik harp (EW) istasyonu olan "Mortira"nın imhasıyla sonuçlanmıştır.¹⁴⁴ Azerbaycan, Hocalı ve Kırmızı Pazar bölgelerindeki Ermeni silahlı güçlerine ait savaş mevzilerini, uzun süreli atış noktalarını, zırhlı araçları ve askerî tesisleri etkisiz hale getirmiştir.¹⁴⁵ Gerçekleştirilen operasyon sırasında 226 hava savunma

¹³⁷ Can Efesoğlu, "Dışişleri Bakanlığı: Azerbaycan, Kendi Egemen Toprakları Üzerinde Gerekli Gördüğü Tedbirleri Aldı", <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/disisleri-bakanligi-azerbaycan-kendi-egemen-topraklari-uzerinde-gerekli-gordugu-tedbirleri-aldi/2995890>, 20 Eylül 2023 sa. 15:35.

¹³⁸ Aslan Mammadli, "Shelling-Injured Digger Driver in Azerbaijan's Aghdam By Separatists, Details Incident", <https://en.trend.az/azerbaijan/society/3800192.html>, 20 Eylül 2023 sa. 15:30.

¹³⁹ Moskova'nın arabuluculuğunda, 10 Kasım 2020 tarihinde 9 maddelik bir anlaşma imzalanmıştır. Rusya Federasyonu Barış Gücü, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin bölgeden çekilmesine paralel olarak bölgeye yerleştirilecektir. vizyoner 153.

¹⁴⁰ Ferhat Aznevi, *Hukuksal Boyutuyla Türkiye Ve Azerbaycan'ın Ortak "Ermeni Sorunu" Yukarı Karabağ ve 10 Kasım 2020 Ateşkes Antlaşması*, Türkiye Barolar Birliği, Ankara 2021, s. 107.

¹⁴¹ Landaburu, "Ramzi Teymurov: Nagorno Karabaj 'es un Asunto Interno de Azerbaiyán, No Tiene Nada Que Ver Con Armenia'", <https://www.lanacion.com.ar/el-mundo/ramzi-teymurov-nagorno-karabaj-es-un-asunto-interno-de-azerbaiyan-no-tiene-nada-que-ver-con-armenia-nid19092023/>, 20 Eylül 2023 sa. 02:03.

¹⁴² "Azerbaycan Tarafından Karabağ'da Başlatılan Askerî Operasyon Hk.", https://ww.mfa.gov.tr/no_-229_-azerbaycan-tarafindan-karabagda-baslatilan-askeri-operasyon-hk.tr.mfa, 20 Eylül 2023 sa. 18:30.

¹⁴³ Humay Aghajanova, "Armenian Armed Forces' 4th Rifle Brigade suffers devastating blow", <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 23 Eylül 2023 sa. 09:12.

¹⁴⁴ "Azerbaijani Foreign Ministry addresses Armenian civilians", <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 23 Eylül 2023 sa. 12:23.

¹⁴⁵ İngilab Mammadov, "Azerbaijan destroys 'Mortira' Electronic Warfare Station of Armenian Separatists", <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 25 Eylül 2023 sa. 14:50.

AZERBAJCAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)

sistemi, 60 top sistemi ve 22 zırhlı araç ele geçirilmiş ya da imha edilmiştir. Bu da müdahalenin ne kadar gerekli ve zorunlu olduğunu açıkça göstermiştir. Ermeni yasa dışı grupların Azerbaycan ordusunun Ağdam bölgesindeki mevzilerine yönelik topçu ateşine karşılık olarak,¹⁴⁶ Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri, Ermeni oluşumlarına ait Tor uçaksavar füze sistemi, Kerkicahan-Halefli yolunda bulunan bir karakol da yok edilmiştir. Ağdere'de ise ayrılıkçı Ermeni gruplara ait bir başka elektronik harp istasyonu ve ilgili savunma mevzileri imha edilmiştir. Bu süreçte uzun vadeli atış noktaları, askerî teçhizat ve altyapılar devre dışı bırakılmıştır.¹⁴⁷ Azerbaycan Savunma Bakanlığı Sözcüsü Albay Anar Eyvazov, Azerbaycan ordusu tarafından yürütülen harekât kapsamında 90'dan fazla muharebe noktasının kontrol altına alındığını bildirmiştir. Operasyon süresince, Ermeni silahlı kuvvetlerine ait yedi adet savaş aracı, bir tank, dört havan topu ve iki piyade savaş aracının ele geçirildiğini belirtmiştir. Azerbaycan ordusu, envanterinde bulunan silahları kullanarak yalnızca bölücü rejime ait yasa dışı silahlı unsurlara yönelik askerî hedeflerin tamamını etkisiz hale getirmiştir.¹⁴⁸ Bölgedeki yasa dışı yapılaşma, sabotaj teşebbüsleri, insansız hava araçları (İHA) ve quadcopter kullanımının yanı sıra, siper kazılarak savunma pozisyonlarının güçlendirilmesi gibi birtakım olumsuz girişimler düzenlenen operasyonlarla yok edilmiştir.¹⁴⁹ Ermenistan silahlı kuvvetlerine ait muharebe unsurları ve askerî tesislerdeki stratejik pozisyonlar hedef alınarak vurulmuştur. Konuyla ilgili olarak, Azerbaycan Savunma Bakanlığı tarafından Rusya Federasyonu Barış Koruma Birlik Komutanlığı ile Türk-Rus Ortak Gözlem Merkezi Komutanlığı'na yürütülen faaliyetler hakkında bilgi de aktarılmıştır.¹⁵⁰

Azerbaycan, Karabağ bölgesinde yürütülen terörlü mücadele faaliyetleri sırasında ise sivil nüfus ve sivil altyapı tesislerinin hiçbir şekilde hedef alınmadığını vurgulamıştır. Harekâtın temel hedefleri arasında sivillerin korunması, özgür, adil ve barışçıl seçimlerin desteklenmesi, kapsayıcı ve hesap verebilir bir yönetim anlayışının teşvik edilmesi yer almıştır. Ayrıca, insanî yardım faaliyetlerine olanak sağlayacak koşulların oluşturulması, olası bir iç savaşı önleme çabalarının sürdürülmesi, kalıcı bir barışın inşası ile insan hakları ihlallerinin izlenmesi ve soruşturulması başlıca amaçlar olarak sıralanmıştır.¹⁵¹ Azerbaycan yönetimi, bölgedeki dinî, sosyal, eğitim ve diğer altyapı tesislerinin korunacağını vurgulamış ve bu yerlerin güvenli alanlar olarak bilindiğini kamuoyuna duyurmuştur. Yukarı Karabağ halkını bu tesislere yönlendirmek için bilinçlendirme çalışmaları yapılmış, mobil SMS servisi aracılığıyla mesajlar gönderilmiş ve bilgilendirici broşürler dağıtılmıştır. Operasyonların başlamasıyla birlikte bölgeden göç eden Ermeni sivillerin olduğu da gözlenmiştir. Karabağ Ombudsmanı Gegham Stepanyan, 16 farklı köyden 7 bini aşkın kişinin tahliye edildiğini iddia etmiştir.¹⁵² Sivil halkın zarar görmemesi için Laçın yolu üzerinden güvenli geçişler sağlanmış, bununla birlikte insanî koridorlar ve kabul noktaları oluşturulmuştur.¹⁵³

Azerbaycan yetkilileri, hukuka aykırı oluşumlar ve faaliyetlere karşı başlatılan antiterör operasyonlarının kapsamını uluslararası hukuk ilkelerine uygun biçimde yürüttüklerini dünya kamuoyuyla paylaşmıştır. Operasyon sürecinin insanî değerlere riayet edilerek gerçekleştirildiği ise bağımsız uluslararası gözlemcilerin yayınladığı raporlar ve haberler aracılığıyla takip edilebilmiştir. Söz konusu askerî müdahale, Yukarı Karabağ bölgesinde Azerbaycan'ın iç hukuk düzenini ihlal eden ve egemenlik haklarını çiğneyen terör unsurlarıyla sınırlı tutulmuş olup, daha geniş bir coğrafi alan olan Kafkasya'nın genel istikrarını etkileyebilecek bir duruma yol açmamıştır. Bu durum, operasyonun son derece özenli ve stratejik bir planlamayla uygulanmış olduğunun önemli bir göstergesidir. Bölgedeki barış ve istikrar ise ancak Ermeni silahlı unsurlarının Yukarı Karabağ'dan çekilmesi ve bölgede fiili hukuksuzluğa dayalı rejimin sona erdirilmesiyle mümkün hale gelebilirdi.¹⁵⁴ Karabağ bölgesinde yürütülen yasa dışı oluşumlara karşı yürütülen terörlü mücadele operasyonunun yalnızca terör unsurlarını hedef aldığı belirtilmiş, sivil nüfus ve altyapıya yönelik herhangi bir tehdit oluşturmadığı vurgulanmıştır. Operasyonun tamamen terörlü mücadele odaklı olduğu ifade edilirken, süreç boyunca sivillerin güvenliğinin ve temel ihtiyaçlarının karşılanmasına azami özen gösterildiği kaydedilmiştir.¹⁵⁵

¹⁴⁶ Acer, "Karabağ'da Mevcut Durum...", s.1

¹⁴⁷ Human Aghajanova, "Azerbaijan Destroys Armenian Post and KarkilahaKhalfali Road", <https://en.trend.az/Azerbaijan/Politics/3799355.html>, 24 Eylül 2023 sa. 12:45.

¹⁴⁸ "Afrika'da Bölgesel Çatışmalar ve Çatışma Çözümü", *Bölgesel Çatışmalar ve Çatışma Sonrası Düzen Arayışı*, haz. Şule Toktaş, Orhan Çiğçi, Emre Öztürk, Oğuzhan Akgün, Doğukan Tuncal, Batuhan Çağrı Özmen ve Sevgi Emik, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2024, s.85.

¹⁴⁹ Ruslan Rehimov, "Ermenistan'ın Azerbaycan'a Yönelik Provokasyonları Son İki Ayda Arttı", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistanin-azerbaycana-yonelik-provokasyonlari-son-iki-ayda-artti/2994098>, 18 Eylül 2023 sa. 18:25.

¹⁵⁰ Laman Zeynalova, "Russian Peacekeepers in Close Touch With Armenians in Karabakh", <https://en.trend.az/Azerbaijan/Politics/3799355.html>, 23 Eylül 2023 sa. 12:24.

¹⁵¹ "Afrika'da Bölgesel Çatışmalar ve Çatışma Çözümü", s.85.

¹⁵² Pietromarchi - Marsi, "Azerbaijan-Armenia Tensions Updates: Azeri Attack in Nagorno-Karabakh", <https://www.aljazeera.com/news/liveblog/2023/9/19/nagorno-karabakh-live-azerbaijan-launches-new-anti-terror-operation>, 5 Nisan 2024 sa. 14:20.

¹⁵³ Özdaşlı, "İkinci Karabağ Savaşı'nda...", s. 60.

¹⁵⁴ Humay Aghajanova, "Following Anti-Terrorist Activities Start in Karabakh", Azerbaijani MFA makes statement, following anti-terrorist activities start in Karabakh <https://en.trend.az/Azerbaijan/Politics/3799355.html>, 19 Eylül 2023 sa. 14:31.

¹⁵⁵ "Orta Doğu'da ve Kafkasya'da Bölgesel Çatışmalar ve Çatışma Çözümü", *Bölgesel Çatışmalar ve Çatışma Sonrası Düzen Arayışı*, haz. Şule Toktaş, Orhan Çiğçi, Emre Öztürk, Oğuzhan Akgün, Doğukan Tuncal, Batuhan Çağrı Özmen, Sevgi Emik, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2024, s.70.

Reuters, Azerbaycan'ın başlattığı antiterör harekâtını, Yukarı Karabağ bölgesinde anayasal düzeni yeniden sağlamak ve yasa dışı Ermeni askerî unsurları ortadan kaldırmak amacıyla gerçekleştirilen bir “terörle mücadele operasyonu” olarak duyurmuştur. Haberde bu adım, bölgede yeni bir çatışmanın habercisi olabilecek bir gelişme şeklinde de değerlendirilmiştir. Ajans, Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nın açıklamasına da yer vererek harekâtın, Ermenistan'a bağlı silahlı grupların silahsızlandırılmasını, Azerbaycan topraklarından çekilmesini ve bu grupların askerî altyapılarının etkisiz hale getirilmesini amaçladığını belirtmiştir. Ayrıca, sivillere zarar verilmediğini ve yalnızca meşru askerî hedeflere yönelik yapıldığını vurgulamıştır. Reuters'in haberinde, uluslararası düzeyde Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olarak tanındığı ifade edilirken, bölgedeki yoğun etnik Ermeni nüfus ve 1990'ların başındaki savaş sonrası Yukarı Karabağ'ın Bakü'nün kontrolünden çıktığına da dikkat çekilmiştir.¹⁵⁶

Azerbaycan, gerçekleştirdiği harekâtı insanî ilkeleri gözeterek yürüttüğünü açıklamış ve sivillerin oluşturulan insanî koridorlar aracılığıyla bölgeden ayrılmakta serbest olduklarını duyurmuştur. Ermenistan, Azerbaycan'ı, Ermeni nüfusun yoğun yaşadığı ayrılıkçı statüye sahip Yukarı Karabağ'a yönelik geniş çaplı askerî operasyonlar yürütmekle suçlamıştır. Azerbaycan'a yönelik politikalarını büyük ölçüde nefret söylemi üzerine inşa etmiş olan Erivan yönetimi, Bakü'nün bu operasyonlar vasıtasıyla bölgede “etnik temizlik” politikası uygulamayı hedeflediğini öne sürerek uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmıştır. Ayrıca, Rusya'nın bu harekâta müdahalede bulunmamasını eleştirmiş ve bu durumu Rusya'nın Ukrayna dış politikasıyla ilişkilendirmiştir.¹⁵⁷ Ermenistan, Moskova'yı Ukrayna'daki savaşa odaklandığı için dikkatinin dağılmasını eleştirerek, güvenliğini garanti edemeyecek bir durumda olmakla itham etmiştir.¹⁵⁸ Ermenistan Dışişleri Bakanlığı, Moskova'nın Erivan ve Bakü arasında arabuluculuk yaptığı ateşkes anlaşmasına atıfta bulunarak, Yukarı Karabağ'da konuşlanan Rus Barışı Koruma Birliklerinin, Azerbaycan'ın antiterör harekâtını durdurmak adına net ve somut adımlar atması gerektiğini belirterek,¹⁵⁹ uluslararası toplumu hızla harekete geçmeye ve bu duruma müdahale etmeye çağırıştır.¹⁶⁰ Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Bakü'nün yerel halka yönelik geniş çaplı saldırganlık eylemlerinin vakit kaybedilmeden durdurulması gerektiğinin altını çizmiş ve barış güçlerinin barışı sağlama konusunda aktif bir rol üstlenmesini beklediklerini vurgulamıştır.¹⁶¹ Öte yandan, Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, Rusya'nın bölgeden fiilen çekildiğini de ileri sürmüştür.¹⁶² Bu arada Ermenistan'ın başkenti Erivan'da, Başbakan Nikol Paşinyan'ın kriz yönetimine yönelik tepkiler giderek artmıştır. Öfkeli protestocular sokaklarda polisle çatışırken Başbakan'ın istifasını talep etmişlerdir. Artan toplumsal huzursuzluk bağlamında, Ermenistan Güvenlik Konseyi ciddi uyarılarda bulunmuş ve gerginliklerin daha da yayılma riski konusunda endişelerini dile getirmiştir. Konsey, anayasal düzenin korunması için “etkili önlemler” almayı taahhüt ettiklerini belirtmiştir. Erivan'da Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ'daki askerî operasyonlarını protesto etmek amacıyla bir grup gösterici hükümet binalarının önünde toplanmıştır. Bu esnada çevik kuvvet polisleri güvenliği sağlamak için tedbirlerini artırmıştır. Güvenlik Konseyi yaptığı açıklamada ülkede ciddi bir kitlesel huzursuzluk riski bulunduğunu vurgulamış ve mevcut durumun ciddiyeti karşısında gerekli adımların atılacağını iletmıştır.¹⁶³ Ermenistan vatandaşları, Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ'da yürüttüğü askerî operasyonların durdurulması talebiyle Moskova'ya çağrıda bulunmuşlar ve bu kapsamda Erivan'daki Rusya Büyükelçiliği önünde toplanarak protesto gösterisi düzenlemişlerdir. Bu gösteriler sırasında bazı protestocularla güvenlik güçleri arasında arbede yaşanmıştır.¹⁶⁴ Eyleme katılanlar arasında yalnızca iktidar temsilcileri değil, aynı zamanda Yaşlılar Konseyi'ne aday olan isimlerin de yer aldığı belirtilmiştir. Bu durum, etkinliğin farklı kesimlerden katılımcılarla çeşitlendiğini ve toplumun çeşitli kademelerinden destek aldığını göstermektedir.¹⁶⁵ Görüntülerde, bazı protestocuların polis

¹⁵⁶Osborn, “Azerbaijan launches military action in Karabakh to disarm Armenians”, <https://web.archive.org/web/20230919114910/https://www.reuters.com/world/azerbaijan-says-six-its-citizens-were-killed-by-land-mines-karabakh-2023-09-19/>, 20 Eylül 2023 sa. 11:43.

¹⁵⁷“Azerbaycan Yukarı Karabağ'da Operasyon Başlattı”, <https://web.archive.org/web/20231016122848/https://www.voaturkce.com/a/azerbaycan-daglik-karabag-terorle-mucadele-operasyonu-baslatti/7274520.html>, 20 Mart sa.12:40.

¹⁵⁸Osborn, “Azerbaijan Launches Military Action in Karabakh To Disarm Armenians”, <https://web.archive.org/web/20230919114910/https://www.reuters.com/world/azerbaijan-says-six-its-citizens-were-killed-by-land-mines-karabakh-2023-09-19/>, 20 Mart 2024 sa. 13:10.

¹⁵⁹“Azerbaijan Launches Offensive In Breakaway Nagorno-Karabakh After Blasts Kill Several People”, <https://web.archive.org/web/20230919124810/https://www.rferl.org/a/azerbaijan-armenia-karabakh-mine-explosions/32599318.html>, 20 Ekim 2023 sa. 12:20.

¹⁶⁰Agence France-Presse, “Armenia Accuses Azerbaijan Of Attempting 'Ethnic Cleansing' In Karabakh”, <https://web.archive.org/web/20230919124859/https://www.barrons.com/news/armenia-accuses-azerbaijan-of-attempting-ethnic-cleansing-in-karabakh-937b8d49>. 21.01.2025, 10:20.

¹⁶¹Virginia Pietromarchi, “Nagorno-Karabakh live: Azerbaijan Launches Attack on Armenian Positions”, <https://web.archive.org/web/20230919124810/https://www.aljazeera.com/news/liveblog/2023/9/19/nagorno-karabakh-live-azerbaijan-launches-new-anti-terror-operation>. 21.01.2025, 09:15.

¹⁶²“Azerbaijan launches operation against Nagorno-Karabakh”, <https://www.bbc.com/news/world-europe-66851975>. 21.01.2025, 19:15.

¹⁶³“Russia Calls For Halt To Fighting Between Azerbaijan, Nagorno-Karabakh”, <https://www.aljazeera.com/news/2023/9/20/russia-calls-for-halt-to-fighting-between-azerbaijan-nagorno-karabakh>. 19.01.2025, 14:55.

¹⁶⁴Martin Fornusek, “Media: Protesters Clash With Police at Russian Embassy in Armenia Over Azerbaijan's Offensive”, <https://kyivindependent.com/street-clashes-break-out-at-russias-embassy-in-yerevan/>, 20.01.2025, 13:45.

¹⁶⁵“Citizens Protest in Front of Russia's Embassy in Yerevan Over Situation in Nagorno Karabakh”, <https://news.am/eng/news/781800.html>

AZERBAJCAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)

barikatını aşarak bir hükümet binasına girmeye çalıştığı, polisle çatıştığı ifade edilmiştir. ABD merkezli medya kuruluşu RFE/RL'nin Ermenistan şubesi, bina girişindeki camların kırıldığını ve polisin durumu kontrol altına alabilmek için ses bombaları kullandığını bildirmiştir. Paşinyan, protestolar sırasında dile getirilen “darbe” çağrılarını sert bir şekilde eleştirmiştir. AFP'nin Erivan'daki muhabirine göre, Cumhuriyet Meydanı'nda Paşinyan'ın ofisinin önünde toplanan yüzlerce kişi, Karabağ kriziyle ilgili tutumuna karşı protesto düzenlemiştir. Göstericiler, “Nikol hain!” ve “Nikol istifa!” sloganlarıyla tepkilerini ortaya koymuştur. Erivan, 2020 yılında Azerbaycan'a karşı kaybedilen savaşın ardından da benzer protesto dalgaları yaşamıştı. O dönemde de Paşinyan, darbe çağrıları konusunda uyarılarda bulunmuştu.¹⁶⁶

Yukarı Karabağ'ın sözde yöneticisi Samvel Şahramanyan, 19 Eylül'de Azerbaycan tarafından başlatılan terör operasyonunu, muhtemel gelişmeleri ve Yukarı Karabağ yönetiminin bu çerçevede attığı adımları değerlendirmek amacıyla Güvenlik Konseyi'ni genişletilmiş bir formatta toplamıştır. Sözde Yukarı Karabağ Cumhurbaşkanlığı Ofisi tarafından yapılan açıklamada, Şahramanyan'ın, Yukarı Karabağ'daki mevcut duruma ilişkin uluslararası aktörlerin tepkilerinin yetersiz kaldığını ve somut adımların atılmadığını ileri sürmüştür. Ayrıca Şahramanyan, bu şartlar altında Yukarı Karabağ'ın öncelikli olarak bölge nüfusunun fiziksel güvenliğini sağlama amacına yönelik adımlar atması gerektiğine vurgu yapmıştır. Yukarı Karabağ bölgesindeki ayrılıkçılar, Azerbaycan'ın askerî operasyon başlatmasının ardından Bölgedeki 16 köyden 7 binden fazla kişinin güvenlik gerekçesiyle tahliye edildiğini belirtmişlerdir.¹⁶⁷ Ayrıca ayrılıkçı yetkililer, Azerbaycan ordusunun topçu ve füze saldırılarıyla ateşkesi ihlal ettiğini iddia ederken, bu durumun geniş çaplı bir askerî saldırıya işaret ettiğini ileri sürmüşlerdir. Azerbaycan'ın 120 bin kişiyi zorla yerlerinden ederek Yukarı Karabağ bölgesinde bir etnik temizlik politikası yürüttüğü ileri sürmüşlerdir. Bununla, uluslararası kamuoyunu yanıltmaya ve kendilerini mağdur gibi göstermeye çalıştıkları anlaşılmıştır.¹⁶⁸

Rusya, Azerbaycan'ın uzun süredir artan gerilimin ardından ayrılıkçı güçlere karşı başlattığı Yukarı Karabağ'daki askerî operasyonu bir an önce sonlandırması gerektiğini vurgulayarak bu yönde bir çağrıda bulunmuştur. Bu müdahalenin bölgedeki istikrarı daha da olumsuz etkileyebileceği endişesiyle, taraflar arasında diyalog ve barışçıl çözüm yollarının öncelikli olarak değerlendirilmesi gerektiğine dair bir mesaj iletmıştır.¹⁶⁹ Kremlin, Yukarı Karabağ bölgesinde son günlerde yaşanan ve hızla büyüyen gerginlikten derin bir endişe duyduğunu ifade etmiş, artan tansiyonun bölgedeki istikrarı daha da tehlikeye atabileceği uyarısında bulunmuştur, ayrıca durumu yakından takip ettiklerini ve taraflara itidal çağrısında bulduklarını belirtmiştir. Bu tür çatışmaların sadece yerel değil, aynı zamanda daha geniş çapta uluslararası etkiler yaratabileceğine dikkat çeken Kremlin, barışçıl çözüm yollarının aranmasının önemini altını çizmiştir.¹⁷⁰ Bu müdahalenin bölgedeki istikrarı daha da olumsuz etkileyebileceği endişesiyle, taraflar arasında diyalog ve barışçıl çözüm yollarının öncelikli olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁷¹ Rusya Güvenlik Konseyi Başkan Yardımcısı Dmitry Medvedev, Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ'a yönelik süregelen operasyonu karşısında Rusya'nın Ermenistan'a destek sağlamayacağı hususunu açık bir şekilde dile getirmiştir. Bu tutumun arka planında, Ermenistan'ın yakın zamanda Amerika Birleşik Devletleri ile ortak askerî tabikat gerçekleştirilmesi ve Başbakan Nikol Paşinyan'ın eşinin Ukrayna'yı ziyaret ederek Devlet Başkanı Volodymyr Zelensky ile görüşmesi gibi gelişmelerin etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, Paşinyan yönetiminin, Ermenistan'ın da üyesi bulunduğu Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (CSTO) çerçevesindeki sorumluluklarını yerine getirmedeği şeklindeki değerlendirmeler de bu durumun belirleyici unsurları arasında yer almıştır.¹⁷² Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mariya Zaharova da Moskova'da düzenlediği basın toplantısında yaptığı açıklamada, Rusya'nın bölgedeki artan gerginlikten derin endişe duyduğunu, ancak barışı koruma güçlerinin görevlerini yerine getirmeye devam edeceğini vurgulamıştır. Ayrıca, Moskova'nın Bakü'nün bu saldırıyı başlatacağı bilgisini yalnızca birkaç dakika öncesinde edindiğini belirtmesi,

¹⁶⁶ “Police, Protesters Clash Outside Govt Buildings In Yerevan: TV”, https://www.barrons.com/news/police-protesters-clash-outside-govt-buildings-in-yerevan-tv-1d453be6?refsec=topics_afp-news. 19.01.2025, 09:35.

¹⁶⁷ “Nagorno-Karabakh ‘will have to Take Relevant Steps’ to Ensure Physical Security of Population - Presidency Published by Armenpress, Original at”, <https://armenpress.am/en/article/1120035>. 20.01.2025, 14:40.

¹⁶⁸ Virginia Pietromarchi, “Nagorno-Karabakh Live: Azerbaijan Launches Attack on Armenian Positions”, <https://web.archive.org/web/20230919124810/https://www.aljazeera.com/news/liveblog/2023/9/19/nagorno-karabakh-live-azerbaijan-launches-new-anti-terror-operation>. 20.01.2025, 14:00.

¹⁶⁹ “Russia Calls for Halt to Fighting Between Azerbaijan, Nagorno-Karabakh”, <https://www.aljazeera.com/news/2023/9/20/russia-calls-for-halt-to-fighting-between-azerbaijan-nagorno-karabakh>. 20.01.2025, 10:45.

¹⁷⁰ Anastasia Tenisheva, “Yukarı Karabağ'da Çatışmalar Alevlenirken, Moskova'nın Güvenlik Garantörü Rolü Sorgulanıyor”, <https://web.archive.org/web/20230920072143/https://www.themoscowtimes.com/2023/09/19/as-nagorno-karabakh-fighting-flares-moscows-role-as-security-guarantor-questioned-a82512>. 20.01.2025, 13:14.

¹⁷¹ “Russia calls for halt to fighting between Azerbaijan, Nagorno-Karabakh”, <https://www.aljazeera.com/news/2023/9/20/russia-calls-for-halt-to-fighting-between-azerbaijan-nagorno-karabakh>. 20.01.2025, 10:30.

¹⁷² “Russia's Medvedev Signals that Russia Will Not Support Armenia Against Azerbaijan Offensive”, <https://web.archive.org/web/20230919173753/https://theatlantnews.co/conflict/2023/09/19/russias-medvedev-signals-that-russia-will-not-support-armenia-against-azerbaijan-offensive/>. 21.01.2025, 12:15.

söz konusu operasyon hakkında Rusya'nın önceden bilgilendirilmediği izlenimi uyandırmak amacı taşıdığı söylenebilir.¹⁷³

Avrupa Birliği, Azerbaycan'ın başlattığı antiterör operasyonunda Ermenistan'ı destekler nitelikte bir tutum sergilemiştir. Avrupa Birliği'nin üst düzey diplomatı Josep Borrell, operasyonu kınamış ve Azerbaycan'a Yukarı Karabağ'daki askerî faaliyetlerini derhal sonlandırması çağrısında bulunmuştur. Borrell ayrıca, Brüksel'in bölgeye kalıcı bir barış getirilmesi amacıyla diyalog süreçlerini kolaylaştırmaya kararlı olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁴ Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel, Azerbaycan'ın başlattığı askerî operasyonların derhal sona erdirilmesi gerektiğini açıklamıştır. Michel, sosyal medya üzerinden yaptığı paylaşımında Yukarı Karabağ bölgesinden gelen haberlerin ciddi endişe yarattığını belirtmiştir. Bu çerçevede, Azerbaycan'ın askerî müdahaleye son vermesinin zorunlu olduğunu vurgulayarak, Bakü ile Karabağ Ermenileri arasında yapıcı bir diyalogun kurulabilmesi için bu adımın şart olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁵ Avrupa Birliği, Azerbaycan'ın yürüttüğü askerî harekâta karşı ortak bir bildiri yayımlamayı hedeflemiş, ne var ki, bu bildirin 27 üye ülkenin tamamı tarafından imzalanması gerekiyordu ve bu süreçte Macaristan veto hakkını kullanarak bildiriye engellemiştir. Bu durum, Avrupa Birliği içerisinde karar alma süreçlerinde oy birliği ilkesinin getirdiği zorlukları bir kez daha gündeme taşımıştır.¹⁷⁶

Fransa Dışişleri Bakanı Catherine Colonna, gazetecilere yaptığı açıklamada, askerî operasyonun hukukî açıdan geçerliliği bulunmadığını, aynı zamanda adaletsiz ve kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Colonna, Yukarı Karabağ'daki Ermeni nüfusunun geleceği ve kaderine yönelik sorumluluğun doğrudan Azerbaycan'a ait olduğunu vurgulamak istediklerini ifade etmiştir. Fransa, Azerbaycan'ın başlatmış olduğu operasyonun derhal durdurulmasını sağlamak amacıyla Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nu acilen toplantıya çağırarak harekete geçmiştir. Bu süreçte, Azerbaycan'ın oybirliğiyle kınanmasına yönelik girişimlerde bulunmuş Almanya Şansölyesi Olaf Scholz, Genel Kurul'da gerçekleştirdiği konuşmada, mevcut duruma ilişkin derin bir kaygı duyduğunu belirtmiştir. Konuşmasında, yeniden hız kazanan askerî faaliyetlerin ciddi bir çıkmaza sürüklenme riski taşıdığını vurgularken, bu tür çatışmalara bir an önce son verilmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir.¹⁷⁷ Türkiye Azerbaycan'a diplomatik destek sunulurken, yapılan askerî operasyonun meşru bir zemine dayandığını vurgulamıştır. Bu çerçevede, Azerbaycan'ın kendi egemen toprakları üzerinde güvenliği ve istikrarı sağlamak amacıyla gerekli görülen adımları attığı ifade edilmiştir.¹⁷⁸ Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreteri Kubançbek Ömüraliyev da Ermenilerin Azerbaycan'ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik gerçekleştirdiği provokasyonlarla ilgili derin endişe duyduğunu dile getirmiştir. Bunun yanı sıra, son dönemde Azerbaycan'a yönelik gerçekleştirilen terör eylemlerini güçlü bir şekilde kınadığını vurgulamıştır. Ömüraliyev, Azerbaycan'ın yürüttüğü terörle mücadele tedbirlerinin, Ermeni nüfusun ülkenin anayasal düzenine yeniden entegrasyonunu sağlayabileceği yönündeki değerlendirmesini de paylaşmıştır.¹⁷⁹

Azerbaycan, Yukarı Karabağ bölgesindeki terörle mücadele operasyonlarını, Ermeni silahlı kuvvetlerinin teslim olmaması ve silahlarını bırakmaması durumunda kararlılıkla sürdüreceğini belirtmiş olsa da müzakere sürecine açık olduğunu da ifade etmiştir. Ancak, Azerbaycan, bu sürecin başlaması şartını, terör faaliyetlerinin sona ermesine, yasa dışı Ermeni askerî varlıklarının tasfiyesine, silahların bütünüyle teslim edilmesine ve bölgede kurulu gayrimeşru yönetimin dağıtılmasına bağlamıştır.¹⁸⁰ Azerbaycan Cumhurbaşkanı, ayrılıkçı Ermeni güçlere karşı 24 saat süren askerî harekâtın ardından ülkesinin Yukarı Karabağ üzerindeki egemenliğinin yeniden tesis edildiğini açıklamıştır. "Terörle mücadele" operasyonu başlatarak yasa dışı Karabağ güçlerinden beyaz bayrak çekmelerini ve "yasa dışı rejimlerini" feshetmelerini talep etmiştir. Dokuz aylık etkili bir ablukanın ardından ve 23 saat 48 dakika süren operasyondan sonra Ermenistan'dan da hiçbir destek alamayan kendilerini sözde Yukarı

¹⁷³Azerbaijan Launches Offensive In Breakaway Nagorno-Karabakh After Blasts Kill Several People <https://web.archive.org/web/20230919124810/https://www.rferl.org/a/azerbaijan-armenia-karabakh-mine-explosions/32599318.html>. 19.01.2025, 11:45.

¹⁷⁴Azerbaijan Launches Offensive In Breakaway Nagorno-Karabakh After Blasts Kill Several People <https://web.archive.org/web/20230919124810/https://www.rferl.org/a/azerbaijan-armenia-karabakh-mine-explosions/32599318.html>. 20.01.2025, 11:30.

¹⁷⁵Virginia Pietromarchi, "Nagorno-Karabakh Live: Azerbaijan Launches Attack on Armenian Positions", <https://web.archive.org/web/20230919124810/https://www.aljazeera.com/news/liveblog/2023/9/19/nagorno-karabakh-live-azerbaijan-launches-new-anti-terror-operation>. 19.01.2025, 10:30.

¹⁷⁶"Hungary blocks EU statement condemning Azerbaijan military aggression against Karabakh", <https://news.am/eng/news/782523.html>

¹⁷⁷Delphine Touitou and Leon Bruneau, "UN Meeting Set As US, France Seek To Halt Karabakh Fighting", <https://www.barrons.com/articles/france-seeks-urgent-un-security-council-meeting-on-karabakh-fighting-7ec54484>. 19.01.2025.10:30.

¹⁷⁸"Statement of the Secretary General of the Organization of Turkic States on anti-terror measures by Azerbaijan", Turkey Says Azerbaijan Addressing 'Justified' Concerns In Karabakh, <https://www.barrons.com/news/turkey-calls-azerbaijan-operation-in-karabakh-necessary-lf57f27e>. 20.01.2025, 14:50.

¹⁷⁹"Statement of the Secretary General of the Organization of Turkic States on Anti-Terror Measures by Azerbaijan", https://web.archive.org/web/20230920183314/https://www.turkicstates.org/en/haberler/statement-of-the-secretary-general-of-the-organization-of-turkic-states-on-anti-terror-measures-by-azerbaijan_3043. 20.01.2025, 12:40.

¹⁸⁰Pietromarchi - Marsi, "Azerbaijan-Armenia Tensions Updates: Azeri Attack in Nagorno-Karabakh", <https://www.aljazeera.com/news/liveblog/2023/9/19/nagorno-karabakh-live-azerbaijan-launches-new-anti-terror-operation>, Erişim tarihi: 5 Nisan 2024 sa. 14:20.

AZERBAJCAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)

Karabağ Cumhuriyeti olarak adlandırılan ayrılıkçı güçler teslim olmuştur. Sözde Yukarı Karabağ Cumhuriyeti yetkilileri, Rus barış gücü komutanlığının sunduğu ateşkes teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁸¹ Bu gelişmenin ardından, sözde Yukarı Karabağ Cumhuriyeti yetkilileri tutuklanarak bölgedeki yönetim organları devre dışı bırakılmıştır ve böylece sözde Yukarı Karabağ Cumhuriyeti'nin siyasi varlığı resmen sona ermiştir. Bu olaylar, bölgedeki dengeleri köklü şekilde değiştirmiş ve uzun süredir devam eden ihtilaflı süreçte yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir.¹⁸² Antiterör operasyonunun başarıyla tamamlanmasının ardından, bölgede barışın sağlanması, uyum sürecinin teşvik edilmesi ve Azerbaycan'ın egemenliğinin yeniden tesis edilmesi amacıyla sözde bölge yöneticileriyle bir müzakere süreci başlatılmıştır. Rus barış gücünün aracılığıyla, bölge yöneticileri Azerbaycan'ın egemenliğini ve operasyon öncesindeki taleplerini kabul etmekle birlikte, bölgenin geleceğine yönelik görüşmelere katılmak durumunda kalmıştır. Bu müzakerelere, Karabağ Ermenileriyle temaslardan sorumlu Ramin Memmedov, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Karabağ Özel Temsilci Yardımcısı Beşir Hacıyev ve özel temsilcilikten İlkin Sultanov Azerbaycan adına katılırken, Ermeniler adına Sergey Martirosyan ve David Melkumyan yer almıştır. Görüşmelerde ayrıca Rus barış gücünden bir temsilci de hazır bulunmuştur.¹⁸³ Karabağ'daki etnik Ermenilerin yeniden entegrasyonu, Azerbaycan anayasası ve hukukî çerçevesi doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bu durumun, bölgenin geleceğine yönelik istikrarın ve barışın temin edilmesine kayda değer bir katkı sağladığı ifade edilebilir.¹⁸⁴ 20 Eylül 2023 saat 13:00 (GMT +4) itibarıyla silahlı faaliyetlerin durdurulması hususunda anlaşmaya varılmıştır. Bunlar; "1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Karabağ bölgesinde konuşlanmış Ermenistan silahlı kuvvetleri ve yasa dışı silahlı gruplar silahlarını bırakır, savaş mevzilerinden ve askerî karakollardan çekilir ve tamamen silahsızlanmaya tabi tutulur. 2. Eş zamanlı olarak tüm mühimmat ve ağır askerî teçhizat teslim edilir. 3. Yukarıda belirtilen sürecin Rus barış gücü birliğiyle koordineli olarak yürütülmesi sağlanmaktadır".¹⁸⁵ Azerbaycan'ın ve sahada barış gücü bulunduran Rusya'nın ana hatlarını belirlediği ateşkes şartlarına göre, Karabağ'daki yasa dışı güçler; silahsızlandırılmanın yanı sıra tamamen dağıtılmayı da taahhüt etmek zorunda kalmıştır. Gerçekleşen müzakerelerde illegal yönetim feshedilmiş, sözde Yukarı Karabağ Cumhuriyeti lağvedilmiş ve silahlı birlikler teslim olarak tüm silah ve teçhizatlarını bırakmıştır.¹⁸⁶

4 Ekim 2023 tarihinde Azerbaycan güçlerinin Hankendi'ye giriş yapmasının ardından, bölge üzerindeki egemenliği sağlam bir şekilde ele geçirmesi, yasa dışı faaliyet yürüten Ermenilerin bu stratejik noktadaki kontrolünü tamamen yitirmesine neden olmuştur.¹⁸⁷ 5 Ekim 2023 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, cumhurbaşkanlığında 20. yılını geride bırakması vesilesiyle yaptığı açıklamada önemli bir gelişmeyi paylaşmıştır. Aliyev, Hankendi'deki sözde Yukarı Karabağ Cumhuriyeti başkanlık binasına Azerbaycan armasının yerleştirildiğini ve Azerbaycan bayrağının göndere çekildiğini duyurmuştur. Bu hamle, yalnızca sembolik bir eylem olmanın ötesine geçerek, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü sağlama yolunda attığı kesin bir adım olarak nitelendirilmiştir. Böylece, ulusal birliğin tesis edilmesi ve devlet egemenliğinin tam anlamıyla pekiştirilmesi süreci resmen kamuoyuna ilan edilmiştir.¹⁸⁸ Ayrıca, Yukarı Karabağ'da başarıyla sonuçlanan antiterör operasyonunun ardından, 20 Eylül'ün her yıl Devlet Egemenliği Günü olarak kutlanmasına karar verilmiştir.¹⁸⁹

Azerbaycan, uzun yıllardır Yukarı Karabağ'daki gerilimleri sona erdirerek bölgede güvenli bir ortam sağlama çabasının, Ermenistan ve destekçileri tarafından görmezden gelindiğine tanık olmuştur. Azerbaycan, çözüm odaklı bir diplomasi yürüterek bölgenin ekonomik ve idarî olarak hak ettiği seviyeye ulaşması için girişimlerde bulunmuş olmasına rağmen, istikrarın önündeki en büyük engel Ermenistan ile Yukarı Karabağ'daki sözde Ermeni yapılanmaların yasa dışı eylemleri olmuştur. Bununla birlikte, Yukarı Karabağ'daki sözde yönetimi ve ona bağlı Ermeni silahlı unsurları ya da radikal grupları yalnızca ayrılıkçılar veya teröristler olarak görmek, sorunun derinliğini göz ardı etmek anlamına gelir. Ermenistan, iç politikada etkili olmanın yanı sıra, sertlik yanlısı

¹⁸¹"Yukarı Karabağ'da Etnik Ermeniler Ateşkesi Ve Silahsızlanmayı Kabul Etti", <https://web.archive.org/web/20231016122759/https://www.voaturkce.com/a/daglik-karabagda-etnik-ermeniler-ateskesi-vesilahsizlanmayi-kabul-etti/7275930.html>, 19 Eylül 2024 sa. 12:20; Tim Lister, "Azerbaijan Launches Operation Against Armenian Forces in Nagorno-Karabakh", <https://edition.cnn.com/2023/09/19/asia/armenia-azerbaijan-nagorno-karabakh-bombardment-intl/index.html>, 21.01.2025, 10.10.
¹⁸² Paul Kirby, "Azerbaijan halts Karabakh offensive after ceasefire deal with Armenian separatists 21 September 2023", <https://www.bbc.com/news/world-europe-66863702>, 20.01.2025, 13:50.
¹⁸³ "Yevlah'taki Görüşme 1,5 Saat Sürdü", <https://www.milliyet.com.tr/dunya/azerbaycanda-gorusme-basladi-7008696>, 20 Ocak 20244 sa. 13:20.

¹⁸⁴"Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı'ndan Yevlah'taki görüşmesi sonrası açıklama", <https://haberglobal.com.tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskanligindan-yevlahtaki-gorusmesi-sonrasi-aciklama-282298>, 30 Eylül 2023 sa. 12:30.
¹⁸⁵ Alev Kılıç, "Olaylar ve Yorumlar." *Ermeni Araştırmaları*, S. 74, 2023, s. 27.

¹⁸⁶"Yukarı Karabağ'da Etnik Ermeniler Ateşkesi Ve Silahsızlanmayı Kabul Etti", <https://web.archive.org/web/20231016122759/https://www.voaturkce.com/a/daglik-karabagda-etnik-ermeniler-ateskesi-vesilahsizlanmayi-kabul-etti/7275930.html>, 19 Eylül 2024 sa. 12:20.

¹⁸⁷"Yukarı Karabağ'da Etnik Ermeniler Ateşkesi Ve Silahsızlanmayı Kabul Etti", <https://web.archive.org/web/20231016122759/https://www.voaturkce.com/a/daglik-karabagda-etnik-ermeniler-ateskesi-vesilahsizlanmayi-kabul-etti/7275930.html>, 19 Eylül 2024 sa. 12:20.

¹⁸⁸"Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Hankendi ve Hocalı'da Azerbaycan Bayrağını Göndere Çekti", <https://www.haberturk.com/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-hankendi-ve-hocali-da-azerbaycan-bayragini-gondere-cekti-3629654>, 20.01.2025, 13:50.

¹⁸⁹"20 Eylül Azerbaycan'da Devlet Egemenlik Günü Olarak Kabul Edildi", <https://www.qha.com.tr/turk-dunyasi/20-eylul-azerbaycan-da-devlet-egemenlik-gunu-olarak-kabul-edildi-494920>, 25.01.2025, sa.13:40.

diaspora ile yakın bağlarını sürdürmektedir. Bu durum, ilgili grupların amaçlarının daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlayarak dikkatle izlenmesi gereken bir tablo ortaya koymuştur. Dolayısıyla, Ermenistan halkının bir anlamda bu güçlerin siyasetinde rehine haline getirildiği sonucuna ulaşılabilir. Özellikle Hankendi veya Karabağ Klamı olarak bilinen, başta Robert Koçeryan ve Serj Sarkisyan gibi askerî ve siyasi figürlerin Yukarı Karabağ Ermenileri kökenli olması, meselenin daha derinlemesine kavranmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca operasyonun en önemli sonuçlarından biri, devlet otoritesinin güçlendirilip Karabağ klanının etkisinin ciddi şekilde zayıflatılması olmuş ve bu durum meselenin çözümünde kritik bir dönüm noktası olarak öne çıkmıştır.¹⁹⁰

Antiterör operasyonunun başarıyla tamamlanmasının ardından bölgede barış ve huzur tesis edilmiş, bölgenin Azerbaycan'dan ayrılmasına yönelik geliştirilen tüm olumsuz girişimler tamamen bertaraf edilmiştir. Böylece, son otuz yıldır Azerbaycan'a empoze edilmeye çalışılan mevcut statükonun sona erdiği de açıkça doğrulanmıştır.¹⁹¹ Sözde Yukarı Karabağ Cumhuriyeti lideri Şahramanyan, 1 Ocak 2024 tarihinde bir kararnameye imza atmıştır.¹⁹² Bu bağlamda, "tüm devlet kurum ve kuruluşlarının faaliyetlerinin durdurulduğu ve bu durumun sonucu olarak sözde Yukarı Karabağ Cumhuriyeti'nin varlığının sona erdiği"¹⁹³ ifade edilmiştir. BBC, Şahramanyan'ın devletin feshedilmesi kararında, "halkın fiziksel güvenliğinin ve hayati çıkarlarının korunmasının öncelikli bir rol oynadığının" etkili olduğunu aktarmıştır.¹⁹⁴ Yukarı Karabağ'daki Ermeniler, operasyonun başlamasıyla birlikte Yukarı Karabağ'ı terk etmeye başlamışlardır. Söz konusu göçün zorla yapıldığına dair bir takım iddialar ortaya atılmış olsa da Ermenilerin silah zoruyla göç ettiklerine dair doğrulanmış bir rapor bulunmamaktadır; bu kitlesel göçün sivillere karşı güç kullanımıyla gerçekleştirildiğine dair herhangi bir kanıt mevcut değildir.¹⁹⁵

Azerbaycan, Yukarı Karabağ'da gerçekleştirdiği antiterör operasyonunun başarıyla sonuçlanmasıyla tam egemenliğini yeniden sağlamıştır. Bölgede kalıcı ve sürdürülebilir bir barış ortamının tesis edilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Yukarı Karabağ'ın tamamen Azerbaycan'ın kontrolüne ve denetimine geçmesi, yalnızca barışın önündeki engelleri kaldırmakla kalmayıp, aynı zamanda Kafkasya'da diplomatik, ekonomik ve ticari işbirliği yoluyla kalkınmaya da ciddi katkılar sunmuştur. Ortaya çıkan yeni güç dengesi, hem Kafkasya genelinde hem de Yukarı Karabağ özelinde barışın ilerletilmesi adına kritik bir adım olarak görülmelidir. Bölgede bulunan sözde yasa dışı yönetimin feshedilmesi, etnik Ermenilerin sorunlarının çözümüne ve insan hakları çerçevesinde uyumun sağlanmasına önemli bir zemin hazırlamıştır. Yukarı Karabağ'daki uyum süreci için Azerbaycan'ın kontrolü sağlaması ve egemenliğini pekiştirmesi hiç şüphesiz büyük bir rol oynamıştır ve Azerbaycan bu hedefe ulaşmıştır. Bu gelişme, Ermenistan ile Azerbaycan arasında barışın sağlanmasına da güçlü bir temel oluşturabilir. Bahsi geçen operasyon, Güney Kafkasya'nın siyasi haritasında dönüştürücü ve kapsamlı bir değişim olarak değerlendirilebilir.¹⁹⁶

Yukarı Karabağ'da gerçekleştirilen operasyonun başarıyla tamamlanması, bölgenin güvenliğinin temini açısından stratejik bir öneme sahiptir. Uzun yıllar boyunca süregelen sorunlar, bölgesel istikrarsızlık ve çatışmaları derinleştirerek bölgeyi olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın kendi egemenlik haklarını kullanarak uluslararası hukuk normlarına uygun bir şekilde gerekli tedbirleri almış olması dikkate değerdir. Güvenlik ve istikrarın sürdürülebilir bir şekilde sağlanması için Azerbaycan, hem ulusal hem de uluslararası hukukun ilkelerinden hareketle yönetim, sağlık, sosyal hizmetler, eğitim ve dini alanlar başta olmak üzere çeşitli sahalarda önemli düzenlemeler ve reformlar gerçekleştirmiştir. Ayrıca, insani yardım faaliyetlerinin kesintisiz ve öncelikli bir şekilde sağlanmasına büyük önem verilmiştir. Bölgede huzur ve asayişin yeniden tesis edilmesi, yalnızca yerel etkilerle sınırlı kalmayacak, aynı zamanda genel Kafkasya'nın istikrarı ve refahı açısından da değerli bir kazanım olarak görülecektir.¹⁹⁷

¹⁹⁰ Ferhat Pirinççi, "Karabağ'da Ne Oluyor Ne Olacak", <https://kriterdergi.com/dis-politika/karabagda-ne-oluyor-ne-olacak> 01 Ekim 2023, 20 Ekim 2023 sa. 20:12.

¹⁹¹ Pirinççi, "Karabağ'da Ne Oluyor Ne Olacak?", <https://kriterdergi.com/dis-politika/karabagda-ne-oluyor-ne-olacak> 01 Ekim 2023, sa. 15:00; "Azerbaijan Ends Attack on Armenians as Putin Weighs in", <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-09-20/azerbaijan-defies-us-eu-pressure-to-end-attack-on-armenians>, 20 Eylül 2023 sa. 12:30.

¹⁹² "Yukarı Karabağ Cumhuriyeti Resmen Sona Eriyor", <https://www.diken.com.tr/daglik-karabag-cumhuriyeti-kendini-feshetti/>, 28 Eylül 2023 sa. 15:20.

¹⁹³ "La République Séparatiste du Haut-Karabakh Cessera D'exister Le 1er Janvier 2024", <https://web.archive.org/web/20230928071641/https://www.leprogres.fr/defensequerreconflit/2023/09/28/plus-de-65-000-refugies-du-haut-karabakh-arrive-en-armenie>, 10 Ekim 2023 sa. 11:50.

¹⁹⁴ "Yukarı Karabağ'da Dengeler Alt Üst: On Yılların Sorunu Bir Haftada Nasıl 'Çözüldü'?", <https://web.archive.org/web/20231207154850/https://www.diken.com.tr/daglik-karabagda-dengeler-alt-ust-on-yillar-sorunu-bir-haftada-nasil-cozuldu/>, 20 Ocak 2024 sa. 12:30.

¹⁹⁵ "Karabağ'da Yasa Dışı Sözde Ermeni Rejimin Simgesel Yapıları Kaldırılıyor", <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avryadyan/karabagda-yasa-disi-sozde-ermeni-rejimin-simgesel-yapilari-kaldiriliyor/650d6863504258f6c55e9b58>, 24.01.2025, 12:50.

¹⁹⁶ "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'den Karabağ Ermenileri ve Ermenistan'a İşbirliği ve Barış Mesajı", <https://web.archive.org/web/20231016122758/https://www.voaturkce.com/a/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-den-karabag-ermenileri-ve-ermenistan-a-isbirligi-ve-baris-mesaji/7276553.html>, 30 Eylül 2023 sa. 14:40.

¹⁹⁷ Asif Mehman, "Women, Juniors, Adults in Karabakh to be Provided With Vital Medical Care", <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 30 Kasım 2023 sa. 13:30.

AZERBAJYCAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)

SONUÇ

Yukarı Karabağ meselesinin gündemde tutulmasında, Ermeni diasporasının ve onun araçlarının etkisi kadar, bu diasporanın uluslararası bağlantıları üzerinden aldığı desteklerin de önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir. Yukarı Karabağ, iki buçuk asrı aşkın bir süre boyunca Çarlık Rusya'nın Kafkasya bölgesinde uyguladığı demografik yapıyı değiştirme politikalarının sonucu olarak şekillenmiş, bölgedeki etnik yapı Ermeniler lehine değişime uğramıştır. Ermeni diasporası ve bölgedeki ortakları, tarihsel süreçte oluşan bu yapılanmaları kullanarak bölgede nüfuz kazanma hedeflerini sürdürmüşlerdir. Özellikle uluslararası işbirlikçileri ve dini etkileşimler üzerinden güç elde etme çabaları, sorunun temel kaynaklarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Tarihsel açıdan bölgenin asıl sahipleri olan Azerbaycan Türklerinin haklarının gasp edilmesi ve Türksüz bir Yukarı Karabağ inşa etme girişimleri, 1988'den itibaren çatışma temelli bir süreci başlatmıştır. Bu süreçte, bölgede oluşturulan sözde yapılar aracılığıyla Ermeni diasporasına yakın siyasi ve askerî aktörlerin Yukarı Karabağ üzerinde söz sahibi olmaya çalıştığı görülmektedir. Bu durumun doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için, Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenlik alanında bulunduğu ve Azerbaycan'ın bu egemenlik hukukunu uluslararası platformlarda tatbik etme hakkına sahip olduğu gerçeğinin altı çizilmelidir. Ermeni iç politikasında da etkili olan Yukarı Karabağ'ı kontrol eden gruplar, bazı silahlı ayrılıkçı örgütleri yönlendirerek bölgede kurdukları sözde cumhuriyet üzerinden hak iddiasında bulunmaya çalışmıştır. Bu durumu uluslararası kamuoyuna "normalleşmiş" bir gerçeklik olarak sunma çabalarının diaspora tarafından etkin bir şekilde yürütüldüğü anlaşılmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılma süreciyle birlikte bölgedeki çatışmalar üzerinden Ermenistan'a bağlanma planlarının hukuksuz bir biçimde ilerletildiği geçmişte de dikkat çekmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti, uzun yıllardır bu durumun farkında olup 2020 yılında Ermenistan'a Yukarı Karabağ'ın hukuki anlamda Azerbaycan'ın parçası olduğunu kabul ettirmiştir. Ancak gerek Ermenistan gerekse onun bölgedeki uzantıları anlaşma yükümlülüklerini yerine getirmemiştir.

Yukarı Karabağ'daki ayrılıkçı grupların askerî mühimmat envanterinde hava savunma sistemleri, zırhlı araçlar ve tank gibi ağır silahların bulunması ve bunların terör eylemleri için kullanması, Azerbaycan'ı hem iç hukuk hem de uluslararası hukuk çerçevesindeki egemenlik haklarını kullanmaya itmiştir. Bu doğrultuda Azerbaycan'ın, sözde yapıya karşı başlattığı antiterör operasyonu gerekli, haklı ve zorunlu bir devlet politikası olmuştur. Uluslararası hukukun sağladığı yasal dayanaklar ışığında yürütülen bu operasyon başarıyla sonuçlanmış ve bölgedeki yasa dışı oluşumların etkisiz hale getirilmesi sağlanmıştır. Operasyon, Yukarı Karabağ'ın gerçek sahipleri olan Azerbaycanlıların bölgeyle yeniden bağ kurmaları, Azerbaycan'ın egemenlik haklarının tesisi ve ekonomik, kültürel ve sosyal dönüşümün sağlanması adına kritik bir adım olmuştur. Böylece hem bölgede yaşayan ayrılıkçı unsurlar hem de Ermenistan yönetimi, Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğu gerçeğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Yerel örgütlerin uluslararası anlaşmaları ihlal ederek gerçekleştirdiği terör faaliyetlerinin artması ve buna rağmen uluslararası kamuoyunun yasal dayanağı olan operasyona karşı sergilediği haksız tepkiler, uluslararası barışın önündeki süreklilik arz eden engellerden biri olmuştur. Azerbaycan'ın antiterör operasyonunun bütünüyle yasal çerçevede ve egemenlik hakları kapsamında gerçekleştirildiği gerçeği artık uluslararası toplum ve kuruluşlar tarafından kabul edilmesi gereken bir durum haline gelmiştir.

Bu araştırmada, Yukarı Karabağ sorununa derinlemesine bir bakış sunulmuş ve bu uzun süreli ihtilafın tarihsel kökenleri ile birlikte Azerbaycan'ın uluslararası hukuk ve diplomasi ilkeleri çerçevesinde meseleyi ele alış biçimi detaylı bir şekilde incelenmiştir. Araştırmada, Yukarı Karabağ sorununa yönelik çözüm arayışları çok yönlü bir yaklaşımla değerlendirilmiş, Azerbaycan'ın bu alandaki politikalarının geleceğe dönük etkileri ve kapsamlı stratejileri ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, bölgeyle ilgili literatürde yeni bir perspektif sunulması hedeflenmiş ve uluslararası kamuoyu nezdinde daha geniş bir farkındalık oluşturulması amaçlanmıştır. Çalışma boyunca, Yukarı Karabağ'ın tarihsel süreçte Azerbaycan'a ait bir toprak olma durumu net bir şekilde vurgulanmış ve Ermenistan'ın bu bölgede sergilediği haksız tavırlar ile hukuki karmaşa ve insani kriz çıkarma girişimleri, tarihsel ve hukuki bağlamda kapsamlı bir biçimde analiz edilmiştir. Bu bağlamda, Yukarı Karabağ'ın hukuki statüsü uluslararası hukuk perspektifi çerçevesinde ele alınmış, Azerbaycan'ın egemenlik haklarını ihlal eden yasa dışı Ermeni yapılanmaların faaliyetleri detaylı olarak incelenmiştir. Bölgede bu yasa dışı durumu sona erdirmek amacıyla yürütülen antiterör operasyonu, hem hukuki dayanağı hem de gerçekleştirilme yöntemleri açısından ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. Bu operasyon neticesinde, Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ'daki ulusal egemenlik haklarının yeniden tesis edildiği açıkça ifade edilmiştir. Aynı zamanda, bu müdahalenin sadece Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü koruma amaçlı değil, aynı zamanda bölgesel barış ve güvenliğin sürdürülebilirliği adına atılmış meşru ve stratejik bir adım olduğu ortaya konmuştur. Yürütülen operasyon sonucunda, Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'a ait bir toprak parçası olduğu gerçeği, hukuki ve diplomatik zeminde uluslararası kamuoyuna resmen ilan edilmiştir. Bu süreç, yalnızca bölgesel bir mesele olmaktan çıkarak, uzun süredir devam eden haklılık iddialarının somut bir şekilde tanınmasıyla Azerbaycan açısından tarihi bir dönüm noktası niteliği kazanmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The Nagorno-Karabakh conflict is a complex and prolonged struggle between Azerbaijan and Armenia. This issue has been shaped by a combination of historical, ethnic, political, and geographical factors, deeply influencing the national identities of both countries. Historically, Nagorno-Karabakh has belonged to Azerbaijan; however, its designation as part of Armenia during the Soviet Union established the foundation for ethnic conflicts and political tensions in the region. This situation led to open hostilities by the end of the 20th century, exacerbating animosities between the two nations. Nagorno-Karabakh was integrated into the Soviet Union in 1923 and was assigned to Armenia by the governing authorities of that time. This date marked the beginning of ethnic and political tensions between Azerbaijan and Armenia. In 1988, Armenia's desire to annex Nagorno-Karabakh ignited the conflict between the two countries. Following the collapse of the Soviet Union in 1991, Armenia declared independence, and the Armenian population in Nagorno-Karabakh initiated an armed struggle against Azerbaijan. Although a ceasefire was signed in 1994, a lasting resolution remained elusive, and tensions in the region persisted.

Methodology

By 1994, the conflict had resulted in Armenia's occupation of Nagorno-Karabakh and seven surrounding districts of Azerbaijan. This led to significant loss of life and displacement within Azerbaijan, with approximately one million Azerbaijanis forced to flee their homes, further deepening hostilities between the two nations. During the late 1990s and early 2000s, both sides sought international mediation for conflict resolution; however, these efforts often yielded limited results. In the post-ceasefire period, Nagorno-Karabakh was effectively governed as a self-declared state by Armenia, while Azerbaijan developed various political and military strategies to reclaim its territory. The international community attempted to play an active role in resolving this conflict, but these efforts generally proved superficial and failed to yield a sustainable solution. The Minsk Group, in particular, emerged as a mediator in this dispute but could not produce an effective resolution. The year 2020 marked a pivotal point in the Nagorno-Karabakh issue. The Second Nagorno-Karabakh War, which began on September 27, 2020, lasted for 44 days, during which Azerbaijan regained significant portions of its occupied territory. This conflict was characterized by the use of modern military technologies, particularly the effective deployment of unmanned aerial vehicles (UAVs). Azerbaijan achieved a notable victory, leveraging both military strategies and international support.

Result and Conclusion

During the war, Azerbaijan benefited from military assistance provided by Turkey, which placed Armenia in a vulnerable position. Utilizing UAVs, modern weapon systems, and cyber warfare techniques, Azerbaijan gained a substantial advantage over Armenia. The humanitarian aspect of the conflict was also not overlooked, as both Azerbaijan and Armenia conducted attacks on civilian settlements, resulting in civilian casualties. The ceasefire agreement signed on November 10, 2020, solidified Azerbaijan's gains. However, this agreement fell short of ensuring a lasting peace. In the aftermath of the war, reconstruction efforts commenced in the region, with Azerbaijan accelerating infrastructure projects in the territories it had regained. Additionally, in the post-war period, Azerbaijan sought to enhance its utilization of regional energy resources through international collaborations. In the subsequent years, Azerbaijan has presented a robust stance to the international community, reinforcing its economic power through regional energy resources. Particularly, Azerbaijan plays a strategic role in energy export to Europe, positioning itself as a key actor in regional energy security. In this context, Azerbaijan has accelerated its economic development through energy projects, infrastructure investments, and trade agreements. By 2023, Azerbaijan initiated an antiterror operation against illegal Armenian structures in Nagorno-Karabakh. This operation aimed to uphold Azerbaijan's sovereignty and fulfill international legal obligations. Throughout this process, Azerbaijan remained resolute in maintaining control over the region through military force. However, this approach sparked debates within the international community and drew criticism from Armenia. The justifications for Azerbaijan's operation included Armenia's illegal military presence and provocative actions in the region. Azerbaijan asserted that the operation was conducted within a humanitarian and legal framework, emphasizing its determination to restore peace. This endeavor extended beyond military victories, also encompassing significant economic and diplomatic advancements. Azerbaijan remains committed to pursuing a solution that aligns with international legal standards, continuing to take necessary steps for resolving the Nagorno-Karabakh issue. Meanwhile, Armenia's supporters in the diaspora persist in efforts to create a negative perception of Azerbaijan within the international arena, presenting diplomatic challenges for Azerbaijan. To achieve a lasting solution to the Nagorno-Karabakh issue, Armenia must act in accordance with international law, recognizing Azerbaijan's sovereignty. Furthermore, the dismantling of illegal entities in the region is a critical component of this process. Azerbaijan aims to sustain peaceful resolution efforts and collaborate with the international community to ensure regional stability. Additionally, Turkey's support for Azerbaijan significantly influences the balance of power and holds diplomatic importance in the region. By aligning with Azerbaijan,

AZERBAYCAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)

Turkey forms a strong ally against Armenia, thereby altering the regional power dynamics and enhancing Azerbaijan's prestige on the international stage.

The Nagorno-Karabakh conflict also raises concerns regarding human rights violations. During and after the war, both sides engaged in attacks on civilian settlements, leading to civilian casualties. In this context, international human rights organizations have documented violations occurring during the conflict and criticized both parties. Azerbaijan and Armenia have accused each other of human rights abuses, striving to shape negative perceptions in the international community. This situation underscores the necessity of acknowledging the humanitarian dimension of the conflict. Civil society organizations continue their efforts to promote peace and protect human rights in the aftermath of the war. The role of the international community is crucial in resolving the Nagorno-Karabakh issue. For a lasting peace to be established, dialogue and negotiations between the parties must persist. However, given past experiences, the challenges inherent in these processes are evident.

Moreover, the region's security dynamics are significantly influenced by Russia's involvement. Russia carefully manages its relationships with both Azerbaijan and Armenia, positioning itself as a key actor in maintaining regional stability. Nevertheless, it is imperative for Russia to remain neutral and uphold the requirements of international law throughout this process. The Nagorno-Karabakh conflict occupies a significant place not only between Azerbaijan and Armenia but also in international relations. This issue holds critical importance regarding regional security, energy policies, and the functioning of international law, illustrating the necessity for dialogue among the parties to achieve a lasting solution. A peaceful resolution, supported by the international community, is vital for both the peoples of the region and international security.

The resolution of the Nagorno-Karabakh issue necessitates not only a military victory but also the integration of diplomatic and economic strategies. Azerbaijan is determined to pursue a solution that complies with international legal standards and continues to take necessary steps toward resolving the Nagorno-Karabakh dilemma. This process is crucial for achieving lasting peace in the region and supporting economic development. The Nagorno-Karabakh issue will continue to be a significant topic in contemporary international relations. Reducing tensions between the parties and building mutual trust is essential for the peace and stability of the region. In this context, the support of the international community is vital for achieving lasting peace. Ultimately, resolving the Nagorno-Karabakh conflict presents a substantial opportunity not only for the two countries involved but also for the entire region to achieve peace and stability. Therefore, both Azerbaijan and Armenia must learn from past conflicts and take constructive steps toward a better future. A peaceful resolution is not only a political goal but also essential for improving the quality of life for the people in the region.

KAYNAKÇA

1-Telif Eserler

ABBASLI, Nazile, *Yüzyılın Soykırımı Hocalı*, Bilge Karınca, İstanbul 2011.

AĞAOĞLU, S. Azad, "Bağımsızlık Dönemi Azerbaycan'ın Uluslararası İlişkilerinde Politik Bir Faktör Olarak Yukarı Karabağ Sorunu", *Karabağ Dünü Bugünü Yarını* içinde, (Ed. Okan Yeşilot-Bihter Gürışık Köksal), Selenge Yayınları, İstanbul 2021, ss. 38-531.

AKTAŞ, Hayati, *Yukarı Karabağ Sorunu*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

ALEXANDROVA-Arbatova, N., "Troubled Strategic Partnership: The Black Sea Dimension of Russia's Relations with the West", Daniel Hamilton ve Gerhard Mangott (Ed.), *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, Center for Transatlantic Relations, Washington, D.C., 2008, ss. 293-319.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul 2005.

ASLAN, Yasin, *Can Azerbaycan (Karabağ'da Talan Var)*, (Ed. Buğra Atsız), Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar, Ankara 1990.

ASLANLI, Araz, "Kafkasya'da Güvenlik ve İstikrara En Büyük Tehdit", *Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, ss. 153-193.

ATAMAN, Muhittin, Ferhat Pirinççi, *Çıkmazdan Çözümüne Karabağ Sorunu*, Seta Kitapları, İstanbul 2021.

ATTAR, Aygün, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.

AYDIN, Mustafa, “*Yukarı (Yukarı) Karabağ Sorunu*”, Türk Dış Politikası, (Ed. Baskın Oran), C. II İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Azerbaycan ve Yukarı Karabağ Üzerine Analizler, (Ed. Cavid Kasımlı, İsa Arslan), Gündoğan Yayınları, İstanbul 2015.

AZNEVİ, Ferhat, *Hukuksal Boyutuyla Türkiye ve Azerbaycan'ın Ortak “Ermeni Sorunu”-Yukarı Karabağ ve 10 Kasım 2020 Ateşkes Antlaşması*, Türkiye Barolar Birliği, Ankara 2021.

BAYKARA, Hüseyin, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, Gençlik Basımevi İstanbul 1975.

ÇAPRAZ, Hayri, “Rusya İmparatorluğunun Güney Kafkasya İdari Düzenlemelerinde Karabağ (XIX. Yüzyıl)”, *Karabağ (Dünü, Bugünü, Yarını)* içinde, (Ed. Okan Yeşilot, Bihter Gürışık Köksal), Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

ÇİLOĞLU, Fahrettin, *Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar*, Sinatle Yayınları, İstanbul 1998.

DEDEYEV, Bilal, Yukarı Karabağ Sorunu'nun Tarihi Arka Planına Bakış”, *Yukarı Karabağ Savaşı: Siyasi, Hukuki, Ekonomik Analiz*, (Ed. O. Nuri Aras), Qafqaz Üniveritesi Yayınları, Bakü 2008.

DEMİRTEPE, M. Turgut (ed.), *Yukarı Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun*, Avrasya Araştırmaları Merkezi, USAK Yayınları, Ankara 2011.

DELANTY, Gerard, Avrupa'nın icadı: Fikir, Kimlik, Gerçeklik, çev. H. İnaç, Adres Yayınları, Ankara 2013.

HESENLİ, Cemil, *Azerbaycan Tarihi, 1918-1920, Türkiye'nin Yardımından Rusya'nın İşgaline Kadar*, Türkçeye çeviren Aslan Erturun, Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara 1998.

İMANOV, Rəftar Cəlil Oğlu, *Azərbaycan'ın Arazi Bütövlüyünə Qəsd- Qondarma Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti*, Adiloğlu Yay., Bakü 2005.

İŞYAR, Ömer Göksel, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, Alfa Yayınları, İstanbul 2004.

KARABAĞLI, Mirza, Cevanşir *Karabağ Tarihi*, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Yayınları, Ankara 2018.

KAVAK, H. Zehra, *22. Yıl Dönümünde Hocalı Katliamı*, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, İstanbul 2014.

KAZIMLI, Elnur, “Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu”. (Editör O. Orhan), *TASAM: Black Sea-Causus Region: Risksand Opportunities İçinde*, TASAM Yayınları İstanbul 2018, ss. 101-112.

KILIÇ, Alev, “Olaylar ve Yorumlar.” *Ermeni Araştırmaları*, S. 74, 2023, ss. 9-64.

KILIÇ, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

NECİYEYEV, Elçin, *Kafkaslarda Türk Katliamı*, Emre Yayınları, İstanbul 2006.

NEEF, Christian, *Kafkasya: Rusya'nın Kanayan Yarası*, (Çev. Özalp Göneralp), Yeni Hayat Kütüphanesi, İstanbul 2004.

NESİBLİ, Nesip L., “Rusya'nın Karabağ Siyaseti”, *Dünden Bugüne Karabağ Sorunu*, ed. Haydar Çakmak, Yenisey Yayınları, Ankara, 2021, ss. 136-141.

SARAY, Mehmet, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Matbaacılık, İstanbul 2018.

SARIAHMETOĞLU, Nesrin, *Azeri-Ermeni Münasebetleri ve Karabağ Olayları*, Marmara üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989.

SARIAHMETOĞLU, Nesrin, *Karabağ*, IQ Yayıncılık, İstanbul 2011.

SÜLEYMANLI, Ebulfez, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.

SWIETOCHOWSKİ, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı:1905-1920*, çev. Nuray Mert, Bağlam yayınları, İstanbul 1998.

AZERBAJCAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)

ŞİHALİYEV, Emin Arifoğlu, *Türkiye ve Azerbaycan Açısından Ermeni Sorunu*, Türk Kültür ve Eğitim Norm Geliştirme Vakfı Başkanlığı, Ankara 2002.

ŞÜKÜROV, Kerim, *Türkmənçay – 1828: tarixi xronika*, Çağioğlu, Bakı 2006.

TAŞKIRAN, Cemalettin, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1995.

YALDIZ, Fırat, “Soğuk Savaş Sonrası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler Bağlamında Güney Kafkasya”, (Ed. Vefa Kurban, Seçil Öraz Beşikçi, Recep Efe Çoban), *Uluslararası Hukuk Açısından Yukarı Karabağ'ın Durumu*, İksad Publishing House, İzmir 2021, ss.151-162.

YALÇINKAYA, Alaeddin, *Kafkasya'da Siyasal Gelişmeler*, Lalezar Kitabevi, Ankara 2006.

YILDIRIM, Dursun, Cihat Özender, *Karabağ Dosyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1991.

WAAL., Thomas de, *Black Garden, Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*, 10th Year Anniversary Edition, Revised and Updated, New York University Press, New York 2013.

2-Makaleler

“Afrika'da Bölgesel Çatışmalar ve Çatışma Çözümü”, *Bölgesel Çatışmalar ve Çatışma Sonrası Düzen Arayışı*, haz. Şule Toktaş Orhan Çifçi Emre Öztürk Oğuzhan Akgün Doğukan Tuncal Batuhan Çağrı Özmen Sevgi Emik, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2024, ss. 75-95.

“Orta Doğu'da ve Kafkasya'da Bölgesel Çatışmalar ve Çatışma Çözümü”, *Bölgesel Çatışmalar ve Çatışma Sonrası Düzen Arayışı*, haz. Şule Toktaş Orhan Çifçi Emre Öztürk Oğuzhan Akgün Doğukan Tuncal Batuhan Çağrı Özmen Sevgi Emik, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2024, ss. 53-73.

ACER, Yücel, “Karabağ'da Mevcut Durum ve Ermeni Mayınları Sorunu”, *Perspektiv*, S. 314, Temmuz 2021, ss.1-4.

AKÇAY, Deniz, “Yukarı Karabağ Uyuşmazlığında Self-Determinasyon Tezlerinin Göreceliği”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 65, 2020, ss. 101-130.

ALTMANN, L., F. ve diğerleri, “Democracy and Good Governance in the Black Sea region”, *Southeast European and Black Sea Studies*, C. 10, S. 3, 2010, ss. 303-321.

ASKER, Ali, “Azerbaycan'da Ulus İnşasının Onay Aşaması (1918-1920) ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler”, *Yeni Türkiye*, S. 75, 2015, ss. 536-546.

ASLANLI, Araz, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, *Avrasya Dosyası, ASAM Yayınları*, C. I, S. 7, İlkbahar 2001, ss. 393-430.

BALA, Mirza, “Karabağ”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, MEB, Ankara 1977, ss. 212-217.

BAYKARA, Hüseyin, “Kafkasya'da Ermenilerin Durumu ve Ermenistan'a Sessizce İlhak Edilen Azerbaycan Toprakları”, *Türk Kültürü*, S. 84, Ankara 1969.

CAFEROV, Nazim -Araz Aslanlı, “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 53, 2016, ss. 239-260.

ÇAPRAZ, Hayri, “19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ Politikası”, *Belgi*, C. 1, S. 3, 2012, ss. 231-240.

ÇELİKSOY, Emine, “İkinci Karabağ Savaşı'nda Şuşa'nın Rolü Ve Türkiye-Azerbaycan İşbirlikleri”, *Al-Farabi International Journal of Social Sciences*, C. 6, S. 4, 2021, ss. 126-133.

EKİCİ, Yunus, “Dağlık Karabağ'da Ermeni İşgali”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 11, S. 6, Ocak, 2022, ss. 134-144.

EMBEL, Ersin, “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)”, *Güvenlik Yazıları Serisi*, S. 4, Eylül 2019, ss. 1-8.

GÜRSES, Emin, “Kafkasya'da Uluslararası Rekabet”, *Avrasya Dosyası, ASAM Yayınları*, C. I, S. 7, İlkbahar, 2001, ss. 250-273.

HASANOĞLU, Murteza, Asim Memmedov, Bahtiyar Maharramov, “İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan - Türkiye ilişkileri”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, C. 3, S. 3, 2020, ss. 522-529.

HASANOV, B., “Şimali Azərbaycanın Qarabağ Regionunun Tarixi Coğrafiyası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 34, S. 2, 2018, ss. 445-468.

İSAYEV, Tuğçe, “İkinci Yukarı Karabağ Savaşı Sonrasında İmzalanan Ateşkes Andlaşması’na Göre Azerbaycanlı Göçmenlerin Yerlerine Dönüşü”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 1, 2023, ss.153-165.

KAZİMİROV, Vladimir, “Looking for a Way Out of the Karabakh Impasse”, *Russia in Global Affairs*, Vol. 2, No. 4, October – December, 2004, ss. 145-154.

KENGERLİ, Mehmet, “Karabağ Azerbaycan Toprağıdır”, *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Kasım-Aralık, S. 330, 1990, ss. 7-15.

KILAVUZ, Tunçer, “Yukarı Karabağ Müzakerelerinin Geleceği İdil”, *Avrasya Etüdleri*, C. 52, S. 2, 2017, ss. 51-78.

KODAMAN, Timuçin, “Türkiye ve Yukarı Karabağ Olayları”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, ss. 115-130, 2000.

MERDANOV, Samir, “Azerbaycan-ABD İlişkilerinde Belirsizlik Dönemi (1991-1994)”, *Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 1, ss. 47-70.

MUSTAFAYEV, Beşir, “Azerbaycan Milli Kütüphanesinde Bulunan Yukarı Karabağ ile İlgili Eserlerin Bibliyografyası”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4, Ekim, 2013, ss. 195-217.

MUSTAFAYEV, Beşir, “Nahçıvan Olayları Ve General Andranik Ozanyan’ın Nahçıvan’daki Katliamı (Arşiv Belgelerinin İzinden)”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 47, Erzurum, ss. 277-302.

ÖZSOY, Bahar, “Birinci Dağlık Karabağ Savaşı ve Azerbaycan-Türkiye Siyasi İlişkileri”, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 24, S. 2, Temmuz 2024, ss. 762-779.

ÖZDAŞLI, Esmâ, “İkinci Karabağ Savaşı’nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 2021, ss. 51-83.

PAŞA, Elnur, “Karabağ Sorunu: Tarihi Gerçekler, Jeopolitik Çıkarlar Ve Çözüm Süreci”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1, 2021, ss. 192-215.

PAŞAYEVA, Gülşen (vd), “SSCB’de Yarı-Özerkliği Hukuki Durumu: Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi Örneği”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 2013, Sayı: 14, 2013.

SARAY, Mehmet, “Azeri Türkleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 29. 1984.

TAŞCIOĞLU, Ömer Lütfi, “İkinci Karabağ Savaşı ve Sonuçları”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 25, sy. 2, 2023, ss. 543–566, 2023.

TAŞKIRAN, Cemalettin, “Karabağ’da Son Durum”, *Yeni Türkiye*, C. 3, S. 16, 1997, ss. 1192-1198.

TÜRKDOĞAN, Orhan, “Millet Olma Sürecinde Milli Kimliğin Önemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 55, Ağustos 1988.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Azerbaycan Tarihinden Hazin Bir Yaprak: Karabağ Hanlığı’nın Rus İdaresine “Bağlanması Meselesi”, *Avrasya Etüdleri*, 03, (1), Ankara, İlkbahar,1996, ss. 114-120.

VAHABZADE, B. -S. Eliyarov, “Redaksiyamızın Poçtundan”, *Azerbaycan Edebi Bedii Jurnal*, no 2, 1988.

YEŞİLOT, Okan, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0 (36), 2008, ss. 187-199.

YILMAZ, Reha, “Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2010, ss. 69-93.

3-İnternet Kaynakları

“20 Eylül Azerbaycan’da Devlet Egemenlik Günü Olarak Kabul Edildi”, <https://www.qha.com.tr/turk-dunyasi/20-eyul-azerbaycan-da-devlet-egemenlik-gunu-olarak-kabul-edildi-494920>. 25.01.2025, sa.13:40.

AZERBAJYCAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)

“Azerbaijan Ends Attack on Armenians as Putin Weighs in”, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-09-20/azerbaijan-defies-us-eu-pressure-to-end-attack-on-armenians>, 20 Eylül 2023 sa. 12:30.

“Azerbaijan Launches Offensive In Breakaway Nagorno-Karabakh After Blasts Kill Several People”, <https://web.archive.org/web/20230919124810/https://www.rferl.org/a/azerbaijan-armenia-karabakh-mine-explosions/32599318.html>, 20 Ekim 2023 sa. 12:20.

“Azerbaijan Launches Operation Against Nagorno-Karabakh”, <https://www.bbc.com/news/world-europe-66851975>, 21.01.2025, 19:15.

“Azerbaijan Launches Offensive In Breakaway Nagorno-Karabakh After Blasts Kill Several People”, <https://web.archive.org/web/20230919124810/https://www.rferl.org/a/azerbaijan-armenia-karabakh-mine-explosions/32599318.html>, 19.01.2025, 11:45.

“Azerbaijan Says Six its Citizens Were Killed by Land Mines Karabakh”, <https://web.archive.org/web/20230919114910/https://www.reuters.com/world/azerbaijan-says-six-its-citizens-were-killed-by-land-mines-karabakh-2023-09-19/>, 19 Eylül 2023 sa. 18:12.

“Azerbaijan-Armenia Tensions Updates: Azeri Attack in Nagorno-Karabakh: World Reacts Amid Azerbaijan-Armenia Tensions Over Nagorno-Karabakh Attack”, <https://www.aljazeera.com/news/2023/9/19/world-reacts-as-azerbaijan-launches-attack-in-nagorno-karabakh>, 20 Aralık 2023 sa. 14:20.

“Azerbaijani Foreign Ministry Addresses Armenian Civilians”, <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 23 Eylül 2023 sa. 12:23.

“Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Hankendi ve Hocalı'da Azerbaycan Bayrağını Göndere Çekti”, <https://www.haberturk.com/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-hankendi-ve-hocali-da-azerbaycan-bayragini-gondere-cekti-3629654>, 20.01.2025, 13:50.

“Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'den Karabağ Ermenileri ve Ermenistan'a İşbirliği ve Barış Mesajı”, <https://web.archive.org/web/20231016122758/https://www.voaturkce.com/a/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-den-karabag-ermenileri-ve-ermenistan-a-isbirligi-ve-baris-mesaji/7276553.html>, 30 Eylül 2023 sa. 14:40.

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı'ndan Yevlah'taki Görüşmesi Sonrası Açıklama”, <https://haberglobal.com.tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskanligindan-yevlahtaki-gorusmesi-sonrasi-aciklama-282298>, 30 Eylül 2023 sa. 12:30.

“Azerbaycan Tarafından Karabağ'da Başlatılan Askeri Operasyon Hk.”, https://ww.mfa.gov.tr/no_-229_-azerbaycan-tarafindan-karabagda-baslatilan-askeri-operasyon-hk.tr.mfa, 20 Eylül 2023 sa. 18:30.

“Azerbaycan Yukarı Karabağ'da Operasyon Başlattı”, <https://web.archive.org/web/20231016122848/https://www.voaturkce.com/a/azerbaycan-daglik-karabag-terorle-mucadele-operasyonu-baslatti/7274520.html>, 20 Mart 2024 sa. 12:40.

“Azerbaycan'dan Karabağ'da Antiterör Operasyonu! Hacıyev: Ermeni Silahlı Güçleri Silahsızlandırılmalıdır”, <https://www.star.com.tr/dunya/son-dakika-kardes-ulke-azerbaycan-antiteror-operasyonu-baslatildi-haber-1813360/>, 19 Eylül 2023 sa. 12:33.

“Hungary Blocks EU Statement Condemning Azerbaijan Military Aggression Against Karabakh”, <https://news.am/eng/news/782523.html>

“Karabag'da Ermeni Güçlerin Döşediği Mayın Patladı 4 Azerbaycanlı Polis Şehit Oldu”, <https://www.gzt.com/jurnalist/karabagda-ermeni-guclerin-dosedigi-mayin-patladi-4-azerbaycanli-polis-sehit-oldu-3770319>, Erişim tarihi: 25 Mart 2023, sa. 14:50.

“Karabağ Ermenilerinin Azerbaycan'a Entegrasyon Engelleri Bölgede Gerilimi Tırmandırıyor”, Grafik: Elmurod Usubaliev, <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/35863>, 15 Eylül 2023 sa. 10:40.

“Karabağ'da Ermeni Güçlerin Döşediği Mayın Patladı 4 Azerbaycanlı Polis Şehit Oldu”, <https://www.gzt.com/jurnalist/karabagda-ermeni-guclerin-dosedigi-mayin-patladi-4-azerbaycanli-polis-sehit-oldu-3770319>, 20 Mart 2024 sa. 14:50.

“Karabağ’da Yasa Dışı Sözde Ermeni Rejimin Simgesel Yapıları Kaldırılıyor”, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avryasyadan/karabagda-yasa-disi-sozde-ermeni-rejimin-simgesel-yapilari-kaldiriliyor/650d6863504258f6c55e9b58>. 24.01.2025, 12:50.

“La République Séparatiste du Haut-Karabakh Cessera D'exister Le 1er Janvier 2024”, <https://web.archive.org/web/20230928071641/https://www.leprogres.fr/defense-guerre-conflit/2023/09/28/plus-de-65-000-refugies-du-haut-karabakh-arrive-en-armenie>, 10 Ekim 2023 sa. 11:50.

“Police, Protesters Clash Outside Govt Buildings In Yerevan: TV”, https://www.barrons.com/news/police-protesters-clash-outside-govt-buildings-in-yerevan-tv-1d453be6?refsec=topics_afp-news. 19.01.2025, 09:35.

“Russia Calls For Halt To Fighting Between Azerbaijan, Nagorno-Karabakh”, <https://www.aljazeera.com/news/2023/9/20/russia-calls-for-halt-to-fighting-between-azerbaijan-nagorno-karabakh>. 19.01.2025, 14:55.

“Statement of the Secretary General of the Organization of Turkic States on Anti-Terror Measures by Azerbaijan”, https://web.archive.org/web/20230920183314/https://www.turkicstates.org/en/haberler/statement-of-the-secretary-general-of-the-organization-of-turkic-states-on-anti-terror-measures-by-azerbaijan_3043. 20.01.2025, 12:40.

“World Reacts Amid Azerbaijan-Armenia Tensions Over Nagorno-Karabakh Attack”, <https://www.aljazeera.com/news/2023/9/19/world-reacts-as-azerbaijan-launches-attack-in-nagorno-karabakh>. 20 Aralık 2023 sa.14:20.

“Yevlah’taki Görüşme 1,5 Saat Sürdü”, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/azerbaycanda-gorusme-basladi-7008696>, 20 Ocak 2024 sa. 13:20.

“sözde Yukarı Karabağ Cumhuriyeti Resmen Sona Eriyor”, <https://www.diken.com.tr/daglik-karabag-cumhuriyeti-kendini-feshetti/>, 28 Eylül 2023 sa. 15:20.

“Yukarı Karabağ Neden Önemli, Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Sorun Ne Zaman ve Nasıl Başladı?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54330024>, 28 Eylül 2020 sa. 13:45.

“Yukarı Karabağ’da Dengeler Alt Üst: On Yılların Sorunu Bir Haftada Nasıl ‘Çözüldü’?”, <https://web.archive.org/web/20231207154850/https://www.diken.com.tr/daglik-karabagda-dengeler-alt-ust-on-yilların-sorunu-bir-haftada-nasil-cozuldu/>, 20 Ocak 2024 sa. 12:30.

“Yukarı Karabağ’da Etnik Ermeniler Ateşkesi ve Silahsızlanmayı Kabul Etti”, <https://web.archive.org/web/20231016122759/https://www.voaturkce.com/a/daglik-karabagda-etnik-ermeniler-ateskesi-vesilahsızlanmayı-kabul-etti/7275930.html>, 19 Eylül 2024 sa. 12:20.

Agence France-Presse, “Armenia Accuses Azerbaijan Of Attempting 'Ethnic Cleansing' In Karabakh”, <https://web.archive.org/web/20230919124859/https://www.barrons.com/news/armenia-accuses-azerbaijan-of-attempting-ethnic-cleansing-in-karabakh-937b8d49>. 21.01.2025, 10:20.

AGHAJANOVA, Humay, “Armenian Armed Forces' 4th Rifle Brigade Suffers Devastating Blow”, <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 23 Eylül 2023 sa. 09:12.

AGHAJANOVA, Humay, “Azerbaijan Destroys Air Defense System of Armenian Armed Forces Near Khankendi-Khojaly Road”, <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 23 Eylül 2023 sa. 09:34.

AGHAJANOVA, Humay, “Following Anti-Terrorist Activities Start in Karabakh”, <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 19 Eylül 2023 sa. 14:31.

ASLAN, Murat “Karabağ Krizi | Bundan Sonra Ne Olacak?”, <https://www.setav.org/5-soru/5-soru-karabag-krizi-bundan-sonra-ne-olacak>. 24.01.2025, sa. 12:40.

DEVECİ, Mustafa -Yavuz Aydın, “Ermenistan’ın Politikaları 30 Yıldır Karabağ’da Tansiyonu Yükseltiyor”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistanin-politikalari-30-yildir-karabagda-tansiyonu-yukseltiyor/2996285>, 20 Mart 2024, sa. 12:30.

EFESÖY, Can, “Dışişleri Bakanlığı: Azerbaycan, Kendi Egemen Toprakları Üzerinde Gerekli Gördüğü Tedbirleri Aldı”, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/disisleri-bakanligi-azerbaycan-kendi-egemen-topraklari-uzerinde-gerekli-gordugu-tedbirleri-aldi/2995890>, 20 Eylül 2023 sa. 15:35.

ILYUSHİNA, Mary, “Fighting flares between Azerbaijan and Armenia in Nagorno-Karabakh”, <https://web.archive.org/web/20230919200531/https://www.washingtonpost.com/world/2023/09/19/nagorno-karabakh-azerbaijan-armenia/>, 19 Eylül 2023 sa. 12:53.

AZERBAJCAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)

LANDABURU, Juan, "Ramzi Teymurov: Nagorno Karabaj 'es Un Asunto Interno de Azerbaiyán, No Tiene Nada Que Ver Con Armenia'", <https://www.lanacion.com.ar/el-mundo/ramzi-teymurov-nagorno-karabaj-es-un-asunto-interno-de-azerbaiyan-no-tiene-nada-que-ver-con-armenia-nid19092023/>, 20 Eylül 2023 sa. 02:03.

LİSTER, Tim, "Azerbaijan Launches Operation Against Armenian Forces in Nagorno-Karabakh", <https://edition.cnn.com/2023/09/19/asia/armenia-azerbaijan-nagorno-karabakh-bombardment-intl/index.html>, 21.01.2025, 10.10.

MAMMADLİ, Aslan, "Shelling-Injured Digger Driver In Azerbaijan's Aghdam By Separatists, Details Incident", <https://en.trend.az/azerbaijan/society/3800192.html>, 20 Eylül 2023 sa. 15:30.

MAMMADOV, Ingilab "Azerbaijan destroys 'Mortira' Electronic Warfare Station of Armenian Separatists", <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 25 Eylül 2023 sa. 14:50.

MAMMADOV, Ingilab, "Passage of ICRC Vehicles Through Azerbaijan's Lachin Border Checkpoint Stopped" "ICRC vehicles cross Azerbaijan's Lachin border checkpoint Stopped", <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799199.html>, 11 Temmuz 2023 sa. 09:13.

Martin Fornusek, "Media: Protesters Clash With Police at Russian Embassy in Armenia Over Azerbaijan's Offensive", <https://kyivindependent.com/street-clashes-break-out-at-russias-embassy-in-yerevan/>, 20.01.2025, 13:45.

MEHMAN, Asif, "Azerbaijan Takes Measures to Disarm and Secure the Withdrawal of Formations of Armenia's Armed Forces", <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799239.html>, 30 Eylül 2023 sa. 13:35.

MEHMAN, Asif, "Population in Azerbaijan's Khankendi warned by loudspeakers - Azerbaijani Defense Ministry", <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 19 Eylül 2023 sa. 14:46.

MEHMAN, Asif, "Women, Juniors, Adults in Karabakh to be Provided With Vital Medical Care", <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 30 Kasım 2023 sa. 13:30.

MEHMODOV, Reşad "GÖRÜŞ - Azerbaycan'ın Zafer Günü", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-azerbaycanin-zafer-gunu/3047205>, 20 Eylül 2023 sa. 13:35.

OSBORN, Andrew, "Azerbaijan Launches Military Action in Karabakh To Disarm Armenians", <https://web.archive.org/web/20230919114910/https://www.reuters.com/world/azerbaijan-says-six-its-citizens-were-killed-by-land-mines-karabakh-2023-09-19/>, 20 Mart 2024 sa. 13:10.

Paul Kirby, "Azerbaijan halts Karabakh offensive after ceasefire deal with Armenian separatists 21 September 2022", <https://www.bbc.com/news/world-europe-66863702>, 20.01.2025, 13:50.

PIETROMARCHİ, Virginia - Federica Marsi, "Azerbaijan-Armenia Tensions Updates: Azeri Attack in Nagorno-Karabakh", <https://www.aljazeera.com/news/liveblog/2023/9/19/nagorno-karabakh-live-azerbaijan-launches-new-anti-terror-operation>, 5 Nisan 2024 sa. 14:20.

PIETROMARCHİ, Virginia, "Nagorno-Karabakh live: Azerbaijan Launches Attack on Armenian Positions", <https://web.archive.org/web/20230919124810/https://www.aljazeera.com/news/liveblog/2023/9/19/nagorno-karabakh-live-azerbaijan-launches-new-anti-terror-operation>, 21.01.2025, 09:15.

PIRİNÇÇİ, Ferhat, "Karabağ'da Ne Oluyor Ne Olacak", <https://kriterdergi.com/dis-politika/karabagda-ne-oluyor-ne-olacak> 01 Ekim 2023, 20 Ekim 2023 sa. 20:10.

REHİMOV, Ruslan, "Ermenistan'ın Azerbaycan'a Yönelik Provokasyonları Son İki Ayda Arttı", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistanin-azerbaycana-yonelik-provokasyonlari-son-iki-ayda-artti/2994098>, 18 Eylül 2023 sa. 18:25.

REHİMOV, Ruslan, "İha Görüntüleri, Ermenistan'ın Ağır Silahlarını Karabağ'dan Çekmediğini Kanıtladı", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iha-goruntuleri-ermenistanin-agir-silahlarini-karabagdancedekmedigini-kanitladi/2996690>, 21 Mart 2024 sa. 13:40.

TENİSHEVA, Anastasia, "Yukarı Karabağ'da Çatışmalar Alevlenirken, Moskova'nın Güvenlik Garantörü Rolü Sorgulanıyor", <https://web.archive.org/web/20230920072143/https://www.themoscowtimes.com/2023/09/19/as-nagorno-karabakh-fighting-flares-moscows-role-as-security-guarantor-questioned-a82512>, 20.01.2025, 13:14.

TOUITOU, Delphine and Leon Bruneau, “UN Meeting Set As US, France Seek To Halt Karabakh Fighting”, <https://www.barrons.com/articles/france-seeks-urgent-un-security-council-meeting-on-karabakh-fighting-7ec54484>. 19.01.2025.10:30.

YALÇINKAYA, Hikmet, “Karabağ’da 3. Savaş Başlayacak mı?”, <https://www.gzt.com/jurnalist/karabagda-3uncu-savas-baslayacak-mi-3770292>. Erişim tarihi: 18 Eylül 2023, sa. 16:02.

ZEYNALOVA, Laman, “Leaders of Karabakh Separatists Holed up in Hospital in Khankendi”, <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 20 Eylül 2024 sa. 13:20.

ZEYNALOVA, Laman, “Russian Peacekeepers in Close Touch With ARMENİANS in Karabakh”, <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3799355.html>, 19 Eylül 2023 sa. 15:11.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

**AZERBAYCAN'IN YUKARI KARABAĞ'DA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ANTI-TERÖR OPERASYONU
ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER (19-20 EYLÜL 2023)**

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 7, Sayı/Issue 13, Ocak/January 2025, ss. 231-236.

Geliş Tarihi–Received Date: 04.12.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 11.01.2025

KİTAP İNCELEMESİ – BOOK REVIEW

TÜRKİSTAN'IN KALBİNE ÖRÜLEN AĞLAR*

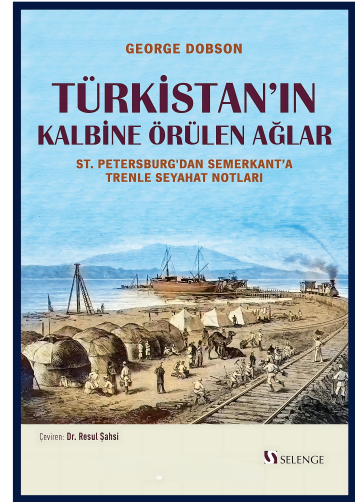
 <https://doi.org/10.53718/gttad.1596140>

 AYBÜKE TABAK**

XIX. yüzyılın ikinci yarısı Türkistan tarihinde önemli dönüm noktalarının yaşandığı ve Türkistan'ın kaderinin âdetâ yeniden çizildiği bir dönem olmuştur. Rus İmparatorluğunun Türkistan'da önce keşif ve raporlar ardından stratejik planlar ile ilerlemesi sonucunda yüzyılın sonuna varmadan Buhara, Hive ve Hokand Hanlıklarını kendisine tabi hâle getirmesi ve 1884 yılı itibariyle de *Hazar Ötesi* bölgesini ele geçirmesi ile neticelenmiştir. Peki Rusya ele geçirdiği bölgelerde tahakküm sağlayabilmek için nasıl bir siyaset izlemiştir? Elimizdeki kitap, bu sorunun cevabını aramak için hazırlanmıştır. Nitekim bu eser İngiliz gazeteci olan George Dobson'un 1888 yılında *Hazar Ötesi* demir yolunun Semerkant'taki açılışına davet edilmek için büyük çaba göstermesinin ardından katıldığı bu etkinlikte, kendi ifadesiyle: *Doğu'yu gösteren önemli levhaları okumak ve yol boyunca yer yer görülen Rusların Orta Asya'daki ilerlemesinin önde gelen faktörlerini gözlemlemek*, amacını taşıdığı ortaya koymaktadır.¹

Dobson, Semerkant yolculuğu boyunca gördüğü halkları ve onların nüfuslarını, âdetlerini, giyim kuşamlarını, geçim kaynaklarını, Ruslarla ilişkilerini detaylı bir şekilde aktarmakta ve Orta Asya demir yolunu da ilk defa bir İngiliz olarak tasvir etmektedir. Onun burada kaleme aldığı mektuplar 1888 yılının sonlarında yazarlığını yaptığı *The Times* gazetesinde yayımlanmış ve karşılaştığı ilgi ve tavsiyeler üzerine yeni bölümler de eklenerek toplam 15 bölümden oluşan bir eser hâline getirilmiştir.² Bu bölümler: I. Giriş, II. Moskova ve Hindistan, III. Kozaklar, IV. Kafkaslar Üzerinden Hazar'a, V. Uzun Ada ve Krasnovodsk, VI. Uzun Ada'dan Göktepe'ye, VII. Göktepe ve Merv, VIII. Merv'den Semerkant'a, IX. Semerkant, X. Semerkant'tan Buhara'ya, XI. Buhara Şehri, XII. Buhara'dan Merv'e, XIII. Merv ve Türkmenler, XIV. Demiryolu ve Ticaret ve XV. Sonuçlar başlıkları altında hazırlanmıştır. Fakat belirtmek gerekir ki kitabı İngilizceden Türkçeye aktaran Resul Şahsi, Türkistan'a duyduğu sevgiyle³ Dobson'un kitabı için güzel bir ön söz yazmış ve 1888 yılından önce bölgede Rusya ve İngiltere arasındaki Afgan sınırının belirsizliğinden kaynaklanan problemleri okuyucunun tarihî zemini daha iyi anlayabilmesi için açıklayıcı bir şekilde aktarmıştır.⁴

Esasında Dobson'un 1885 yılında Ruslar ve İngilizler arasında *Guşka Savaşı* cereyan etmesine rağmen sadece üç yıl sonra Semerkant'a gidebilmesi oldukça ilginçtir. Bu durumu ilginç kılan Rusya'nın hem Hindistan hem Afganistan yönündeki meraklı bir takipçisi⁵ olan Dobson'a gözlem fırsatının verilmesidir. Hatta öyle ki demir yolunun inşasının 1880 yılında Skobelev'in Ahal Teke Seferiyle başlamasının ardından Askeri Nakliye Müdürü

* George Dobson, *Türkistan'ın Kalbine Örülen Ağlar: St. Petersburg'dan Semerkant'a Trenle Seyahat Notları*, çev. Resul Şahsi, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

** Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE, E-Posta: tabakaybuke@gmail.com, ORCID ID: 0009-0008-2048-1194.

¹ Dobson, *age*, s. 28.

² Dobson, *age*, s. 15.

³ Dobson, *age*, s. 13.

⁴ Dobson, *age*, s. 9.

⁵ Dobson, *age*, s. 19.

olarak projenin sorumluluğuna getirilen General Annenkov'un⁶ İngiliz Profesör Vambery'i de davetli olarak düşünmesidir. Fakat nihayetinde bu sadece düşüncede kalmış ve Dışişleri Bakanlığı bu duruma izin vermemiştir.⁷ Dobson ise bu durumu: *Eğer General Annenkov misafirperverliğini bu bilgin Profesöre de teşmil etme izni alabilseydi, bu durum belki de Vambery'i Rusya'ya karşı meşhur önyargılarını gözden geçirmeye teşvik edebilirdi,* sözleriyle aktarmıştır. Dobson'un kabul edilmesinde Bakanlık ve Annenkov arasında görüş farklarının olduğu, Annenkov'un ise özellikle bu demir yolunu görmelerini istediği anlaşılmaktadır. Burada dikkat çeken bir diğer nokta hükümetin aslında bu demir yolunun açılışı ile pek ilgilenmediği, söz konusu davetlerin de daha ziyade Annenkov ve Türkistan Genel Valisi Rozenbah tarafından yapıldığıydı.

Dobson eserinde özellikle belirli kişiler üzerinden bir anlatı sunmuştur. Bu kişiler: General Annenkov, Afgan Emiri Abdurrahman Han, Merv Valisi Albay Alihanov ve Dr. Heyfelder'dir. Dobson, Alihanov'u İngilizler için Afgan sınırındaki en tehlikeli adam olarak görmesine rağmen⁸ aynı zamanda samimi bir savunucusudur. Nitekim kendisinin bölgeden ayrılmasından sonra meydana gelen ihbarlar neticesinde hakkında soruşturulma açılan Alihanov'u desteklemiştir.⁹ Belki de aralarında kurulan bu bağda hem Semerkant ziyareti esnasında Alihanov'un yanında olması¹⁰ hem de Türkmen kabileleri hakkında kendisine önemli raporlar vermesi etkili olabilir.¹¹ Fakat bu durum eserin genelinde Alihanov'u diğer kişilerden ziyade odak noktasına da dönüştürmüştür. Dobson yolda karşılaştığı birçok sorunla birlikte mayıs ayında gerçekleşen *Hazar Ötesi* demir yolunun Semerkant'taki açılışına katılmıştır. Onun yol güzergâhını burada izah etmek gerekmektedir. Kendisinin söylediğine göre o dönemde St. Petersburg'dan Hazar'a giden üç yol mevcuttur. Bu yollar Nijniy Novgorod veya Tsaritsin'den Volga üzerinden gemiyle Astrahan'a ve oradan Hazar'a giden yol, demir yolu ile Bakü'ye gidilerek¹² ve bir diğer seçenek olarak da tren yolu ile Kırım ve Sivastopol'a oradan ise Novorossisk veya Batum'a giden yol olduğu söylenmiştir. Kendisi ise zorluğunu belirtmesine rağmen daha kısa süreceğini düşündüğü demir yolu ile Bakü'ye geçmeyi tercih etmiş fakat demir yolunun salyangoz hızında olduğunu da tecrübe etmiştir.¹³

Moskova ve Kafkaslar arasında yolculuğu ilerlerken Dobson'un dikkatini Kozaklar çekmiştir. Burada onlar hakkında verdiği bilgiler önemlidir. O, Kozakların Ruslar tarafından Türkistan'da ilerleyişin bir simgesi olarak seçildiğini söylemekte ve Kozakların askerlik mesleğini doğuştan edindiklerini belirtmektedir.¹⁴ Bununla birlikte Türkmenler ile Kozakları karşılaştırmakta ve birçok benzer yönlerinin olduğuna da dikkat çekmektedir.¹⁵ Fakat önemli olarak Dobson: *Rusya'nın geniş kanatlarıyla sardığı bütün kabile ve ırklar için Ruslaşma ve dönüşüm karşı konulamaz bir kaderdir,*¹⁶ ifadelerini de kullanmaktadır. Yine o, heterodoks -kendi ifadesiyle- halklar üzerindeki Ruslaştırmanın eskisine göre daha katı olduğunu da gözlemlemiştir.¹⁷ Özellikle Kozaklar arasında bulunan Kalmuk ve Kazakların özelliklerini kaybetmelerini Rusya'nın bütünleştirici gücü olarak görmüştür.¹⁸ Dobson, Ruslaştırma hususunda daha katı bir tutum sergilendiğini söylerken enteresan bir noktaya da değinmiştir. Nitekim ona göre Türkistanlılar ve Ruslar arasındaki dinî ve etnik farklılıklar derindir fakat bununla birlikte o, Rusların Asyalılara yaklaşımının içtenlikle olduğunu ve hatta Rus üniforması giyen bir Asyalının da Rus toplumu içinde kendini evinde gibi hissedeceğini söylemektedir.¹⁹ Burada Dobson'un kastettiği esasında doğululuktur ve coğrafyanın bir anlamda karakter dönüşümlerinde günlük hayata yansıyan belirli izdüşümleridir. Bahsi geçen durum elbette genellenmemelidir. Nitekim Ruslar da tamamen Doğulu olarak araştırmacılar tarafından kabul edilmemektedir.

Vladikavkaz'a 92 saatte ulaşan Dobson, yolculuğu esnasında kompartmanında bulunan Ruslar hakkında da önemli detaylar vermektedir. Özellikle onların kitap okumak yahut gazete okumaktan ziyade konuşmayı daha çok tercih ettiklerini belirtmektedir. Belki de Dobson okumayan bir gruba denk gelmiştir. Vladikavkaz'dan Tiflis'e geçilirken Gürcü Askeri güzergâhı kullanılmış ve bu yolun Rusya'daki en iyi yollardan birisi olduğunu belirtmiştir.²⁰ Yine Güney Kafkasya'nın güzelliğinden bahsederken buranın Türkistan'daki operasyonlar için askeri bir üs ve depo olduğunu daha da önemlisi karışık bir bölge olduğu için savaş çıkması durumunda İngiliz basınında Rusya'ya karşı kullanılabileceğinin konuşulduğunu aktarmıştır. Ona göre Rusların Kafkaslarda başarılı olmasının nedeni Gürcüler ve Ermenilerdir ki bu alanda din çok iyi kullanılmıştır. Hatta öyle ki Gürcüler Hristiyan

⁶ Dobson, *age*, s. 208-209.

⁷ Dobson, *age*, s. 19.

⁸ Dobson, *age*, s. 157.

⁹ Dobson, *age*, s. 186.

¹⁰ Dobson, *age*, s. 121.

¹¹ Dobson, *age*, s. 15.

¹² Eserde Vladikavkaz ve Tiflis arasında bulunan Daryal Geçidinin 135 millik bölümünün posta atlarıyla geçilmesinden dolayı zorluğu belirtilmiştir.

¹³ Dobson, *age*, s. 24.

¹⁴ Dobson, *age*, s. 44-45.

¹⁵ Dobson, *age*, s. 160.

¹⁶ Dobson, *age*, s. 46.

¹⁷ Dobson, *age*, s. 29.

¹⁸ Dobson, *age*, s. 48.

¹⁹ Dobson, *age*, s. 47.

²⁰ Dobson, *age*, s. 55

olmasaydı Rus operasyonlarının yönünde değişikliklerin oluşacağını düşünmekteydi. Dobson'un aktardığı bilgilere bakıldığında onun Kafkaslar hakkında çok bilgili olduğu görülmektedir ve buranın Ruslar için güvenlik zaafı olduğunu belirtmektedir.²¹

Tiflis'e varılmasının ardından Bakü için Tiflis-Bakü demir yoluna geçilmiştir. Burada Hazar Denizi vapur ile geçilerek Uzun Ada'ya varılmıştır. Bu *Hazar Ötesi* demir yolunun Türkistan'da başladığı ilk duraktır. Söz konusu demir yolu Dobson'un seyahatinin gözle görülür en önemli nedenidir. Uzun Ada'dan itibaren Molla Kara, Mihailovsk, Bala İşem, Aydın, Akça Guma, Kazancık, Uşak, Kızıl Arvat, Börme, Arçman, Baherden, Kelat, Göktepe, Aşkabat, Gevers, Artik, Govşut, Kâka, Duşak, Merv, Bayram Ali, Peski, Repetek, Çarçuy, Farab, Hacı Devlet, Kara Kul, Mergan, Buhara, Kuyu Mezar, Kızıl Tepe, Kermine, Zardin, Sarı Bulat, Kattakurgan istikametlerinden geçilerek Semerkant'a ulaşılmıştır ki güzergâhın uzunluğu 900 mildir.²² Dobson geçtiği her bölge hakkında bilgi vermemekte önemli gördüğü yerleşimler hakkında ise detaylı bilgiler vermektedir. Dobson'un *Hazar Ötesi* demir yolundaki yolculuğu boyunca en çok dikkatini çeken ve kendisini de zorlayan su sıkıntısı ve toprak hareketliliği olmuştur.²³ Kendisi de bu zorluklarla kumda açılan demir yolunun bir mühendislik ötesi olduğunu itiraf etmektedir.²⁴ Hatta o, Kafkasların manzarası ile bu bölgeyi karşılaştırmadan edememiştir. Nitekim eserinde dikkat çeken noktalardan bir tanesi sık sık karşılaştırmaya başvurmasıdır. Eserde Türkmenler ve Kozaklar,²⁵ Buhara ve Türkmen ülkesi,²⁶ Amerika demir yolu ve Orta Asya demir yolu,²⁷ Anglo-Hindistan ticareti ve Rus ticareti²⁸ karşılaştırılmaktadır. Özellikle Göktepe Savaşı'nı değerlendirdiği kısımda Rusların Türkmen kadınlarını da öldürmesinin İngilizler tarafından hiçbir şekilde mazur görülemeyeceği kara bir leke olduğunun altı çizilmektedir.²⁹ Ancak Teke kadınlarının da erkekleri gibi savaşçı olduklarını belirten Dobson'un bu konuda biraz kafa karışıklığı yaşadığı söylenebilir.³⁰ Neticede bu karşılaştırmalar eseri daha kıymetli bir hâle getirmektedir. Buna mukabil eserinde hatalar da bulunmaktadır ki bu hatalar çevirmen tarafından düzeltilmiştir. Örneğin, Türkmenlerin işini yağmacılık ve hırsızlık olarak adlandırması çevirmen tarafından araştırılmış ve aksine Türkmenler'de *ogri* denilen hırsızlığın kesinlikle kabul edilmediği belirtilmiştir.³¹ Yine onların çok eşlilik gerçekleştirdiğine dair bilgiler de çevirmen tarafından yeniden ele alınarak açıklanmıştır.³²

Eserde Türkistan'da görülen salgın hastalıklara da önemli bir yer ayrılmıştır. Özellikle durgun sudan kaynaklı *Pençdeh yarası*'na Merv'de su filtreleri ile bir çözüm bulunmaya çalışıldığı ve istasyonların büyük çoğunluğunda bu filtrelerin kullanıldığı aktarılmaktadır.³³ Yine Buhara'da *Filaria medinensis* veya *Bukharinensis*³⁴ olarak adlandırılan solucanların insanlar üzerinde çok ciddi etkisi olduğu hatta bu hastalığın hemen hemen herkeste gözlemlendiği söylenmektedir fakat burada Dobson enteresan bir noktadan medeniyetin Buhara'da ilerleme seviyesini gözler önüne sermektedir. Bu hastalık yaklaşık 300 yıl önce de seyyahların tarif ettiği ve Buhara'nın muzdarip olduğu bir hastalıktır. Kendisi bu konuda: *Sadece bu gerçek dahi o zamandan bu yana Buhara'da medeniyetin gelişim seviyesini göstermeye yetecektir*,³⁵ ifadelerini kullanmakta ki bu gerçekten düşündürücü bir noktadır.

Dobson, Ceyhun nehrine geldiğinde ise burada demir yolunun geçeceği köprü'nün parçalandığını öğrenir, bu da enteresan bir durumdur. Nitekim demir yolunun açılışı için yapılacak kutlamalara giderken demir yolunun Ceyhun'dan geçtiği köprü hasarlıdır. Hazar'a geçtiği andan itibaren buraya kadar 60 saat bir yolculuk gerçekleştiren Dobson için bu haber şaşırtıcıdır. Hatta o esprili bir şekilde bu durumu: *Gerçekten güzel bir açılıştı; ama demir yolu değil köprü açılışıydı*, şeklinde ifade etmektedir.³⁶ Nihayetinde Dobson Buhara'ya ardından ise seyahatinin son durağı Semerkant'a varmıştır. Burada Semerkant'ın tarihî yapısı ve Rusların yeni inşa ettikleri şehir hakkında güzel kıyaslamalarda bulunmakta Rusların uzun ömürlü Semerkant mimarisiyle hiçbir zaman yarışamayacağını belirtmektedir.³⁷ Dobson, Registan Meydanı, Şah-ı Zinde, Gûr-ı Emîr ve Siyob Kanalı gibi Semerkant'ın önemli yerlerini gezmiş ve şehrin nüfusu hakkında da bilgiler vermiştir. Enteresan olan ise açılış hakkında çok da bilgi vermemesidir. Sadece Türkistan'ın birçok bölgesinden gelen bir kalabalık ve yapılan at

²¹ Dobson, *age*, s. 59.

²² Dobson, *age*, s. 68.

²³ Dobson, *age*, s. 109.

²⁴ Dobson, *age*, s. 82.

²⁵ Dobson, *age*, s. 160.

²⁶ Dobson, *age*, s. 173.

²⁷ Dobson, *age*, s. 150.

²⁸ Dobson, *age*, s. 204.

²⁹ Dobson, *age*, s. 93.

³⁰ Dobson, *age*, s. 165.

³¹ Dobson, *age*, s. 108.

³² Dobson, *age*, s. 180.

³³ Dobson, *age*, s. 98.

³⁴ Dobson, *age*, s. 141.

³⁵ Dobson, *age*, s. 142.

³⁶ Dobson, *age*, s. 103.

³⁷ Dobson, *age*, s. 114.

yarışlarından bahsetmiş hatta bu açılışın aceleyle gerçekleştirildiğini ve inşaatın devam ettiğini dile getirmiştir.³⁸ Seyahatin gözle görülür amacı demiryolunun açılışına iştirak iken eserin en eksik kısmı burasıdır.

Semerkant'tan tekrar geldiği istikamet ile geri dönen Dobson, Buhara'yı bu sefer daha iyi gözlemlemiş ve tasvir etmiştir. Rus İmparatorluğu tahakkümü altında bulunan Buhara'da yerli halk nezdinde yabancıya bakışın hoş karşılanmadığını etraflıca incelerken Emir'i Rus *çinovnik*'ine benzetmiştir.³⁹ Yine şehirde bulunan Kalan Minaresi, hapishane, mahkûmlara uygulanan idam usulleri ve nüfus hakkındaki gözlemleri önemlidir. Nitekim Dobson'un bölge hakkında iyi bir bilgi donanımında olduğu birçok bölümde dikkat çekmektedir. Bu bilgisini ve gözlemlerini ise iyi harmanlamış, birçok yerde ifade ettiği gibi de gazetecilik mesleğinin tarafsızlık ilkesine uyararak aktarmaya gayret gösterdiğini belirtmiştir.⁴⁰ Gerçekten de onun bu eserinde ne Ruslar ne de İngilizler için taraflı cümleler yoktur. Hatta öyle ki Rusların kendi askerlerinden ziyade Türkmen subaylarına verdiği maaşın neredeyse bir Rus tümgeneralinin maaşı kadar çok olduğuna, Asyalı askerlere kendi askerlerinden daha cömert davranıldığına dikkat çekmektedir.⁴¹ Esasında gazetecilik mesleğinin gerektirdiği tarafsızlık ilkesinden ziyade onun St. Petersburg'da görevleri hasebiyle bulunması belki de bu durumu kendisi için gerekli kılmıştır da denilebilir.

Buhara'nın ardından tekrar Merv'e dönen Dobson bu sefer Alieli, Teke, Yemreli ve Yomut Türkmenleri hakkında daha fazla bilgi vermekte ve eski örgütlenme ve idari yapılarına gerekli olmadığı takdirde Rusların çok da müdahil olmadığını söylemektedir.⁴² Onların kadınlarının da erkekleri gibi savaşı olduğunu özellikle İslam dünyasındaki kadınlarla kıyaslamış ve Teke kadınlarının diğer Müslüman kadınlara oranla özgür olduğunu gözlemlemiştir. Her ne kadar şu ifadesi biraz sert olsa da: *İran, Buhara ve Türkiye'deki yerleşik Müslüman toplumlarındaki kadınlar gibi sadece süs eşyası olmanın aksine onlar tarlaların işlenmesine yardım eder ve genellikle savaşta ve barışta erkeklerin işlerine katılırlardı*, demektir.⁴³ Dobson, Merv bölgesinin idari, yargı ve vergi sistemleri hakkında da bilgi verirken dinî alanda Türkmenlerin hassasiyetlerinin zayıf olduğunu⁴⁴ aktarmakta Osmanlı Türklerinin ataları olan Türkmenlerin göz ardı edilmeye yüz tuttuğundan ve göçlerinden de bahsetmektedir.⁴⁵ Yine onun Rusların Kızıl Arvat, Aşkabat, Merv ve Çarçuy'daki askeri taburları hakkında detaylı bilgiler vermesi de oldukça önemlidir.⁴⁶

Dobson inşa edilen bu *Hazar Ötesi* demir yolu hakkında ne düşünmekteydi? Ona göre bu projenin ilham ve ana kaynağı I. Petro'dur. Ruslar onun fikirlerinden aldıkları ilhamla Türkistan coğrafyasına seferler gerçekleştirmiş -ki birçoğu başarısızdır- ve nihayetinde demir yolları yapılarak I. Petro'nun hayaline ulaşılmıştır. Ana hedef ise ticari ilişkiler ile Hindistan'a ulaşmak ve oranın zenginliklerinden pay alarak büyüme stratejisidir.⁴⁷ Birçok eksikliği olsa da *Hazar Ötesi* demir yolu Türkistan coğrafyasının meşakkatli yolunda ciddi bir yeniliktir. Dobson bu demir yolunun başarısını General Prejevalskiy'in mektubundan şu şekilde aktarır: *Özetle, benim kanaatime göre Hazar Ötesi demir yolu eleştiri ve saldırıdan çok daha fazla hayranlık ve övgüyü hak etmektedir*.⁴⁸ O, her ne kadar bu demir yolunun acele ile yapıldığını ve hâlâ kendi içerisinde problemleri olduğunu söylese de bu demir yolunun Türkistan için önemini kabul ederek ticaretin arttığını, genişlediğini ve Rusya'nın artık birçok engeli aşarak bölgeye gelebildiğini dile getirir.⁴⁹ Yine Buhara'nın Anglo-Hindistan, Afganistan, Rusya arasında depo ve aracı vazifesi gördüğünü, bu ticarete Hint çayları ve müslinin Buhara'da oldukça revaçta olduğunu belirtir. Fakat bu demir yolunun açılmasıyla Anglo-Hindistan ticaretinin büyük bir zarar gördüğünü de aktarmaktan çekinmez.⁵⁰

Sonuç olarak 1880 ve 1888 yılları arasında *Hazar Ötesi* demir yolunun yapılmaya başlanması ve tamamlanması sadece Rusya'yı değil, Türkistan'da etkin olan devletleri de yakından ilgilendirmiş ve merak uyandırmıştır. Özellikle İngiltere bu dönemde *The Times* gazetesinde çalışan gazeteci George Dobson'u sadece bu demir yolunun açılışını değil, aynı zamanda kendisinin de dediği gibi doğunun levhalarını okumak ve Rusya'nın Türkistan'daki ilerlemesinin faktörlerini anlayabilmesi için bölgeye göndermiştir. Gerçekten de o St. Petersburg'dan itibaren Kafkaslar üzerinden Hazar'a geçişinde ve Hazar'dan itibaren Uzun Ada'da başlayan *Hazar Ötesi* demir yolu seferinde Türkistan'ın kalbi Semerkant'a kadar önemli gözlemler yapabilmıştır. Uzun Ada'dan Semerkant'a kadar yaklaşık 900 mil uzunluğundaki bu yolculuğunda geçtiği istikametteki halklar hakkında detaylı bilgiler edinerek onları daha yakından tanıma fırsatı elde etmiştir. Dobson'un bu seferi başarılı

³⁸ Dobson, *age*, s. 112.

³⁹ Dobson, *age*, s. 131.

⁴⁰ Dobson, *age*, s. 16.

⁴¹ Dobson, *age*, s. 161.

⁴² Dobson, *age*, s. 188.

⁴³ Dobson, *age*, s. 164.

⁴⁴ Dobson, *age*, s. 180.

⁴⁵ Dobson, *age*, s. 175.

⁴⁶ Dobson, *age*, s. 124-125.

⁴⁷ Dobson, *age*, s. 149-150.

⁴⁸ Dobson, *age*, s. 110.

⁴⁹ Dobson, *age*, s. 192-194.

⁵⁰ Dobson, *age*, s. 195-196.

mıdır? Dönemin şartları düşünüldüğünde Afgan sınırında İngiliz ve Ruslar arasında meydana gelen gerginlikler - ki 1885 yılında gerçekleşen bir savaş varken- ardından bölgeye girebilmesi ve özellikle Merv Valisi Albay Alihanov ile kurduğu iletişim sayesinde Türkmenleri yakından gözlemlemesi ve verdiği bilgiler açısından önemli bir başarıdır. Dobson, *Hazar Ötesi* demir yolunu tasvir eden ilk İngiliz gazeteci olması hasebiyle de önemlidir. Demek ki o, kendisinden önce bölgede böyle bir ulaşım ağına sahip olmadan meşakkatlerle bölgeyi gezebilen ardıllarından daha şanslıdır. Bir gazeteci olarak da sık sık belirttiği tarafsızlığıyla ne Rusları ne de İngilizleri kıracak herhangi bir söylemden kaçınarak bir eser meydana getirebilmiştir. Belki de onun en büyük başarılarından biri de bu olmuştur. Yine o eserinde sık sık karşılaştırmalara başvurarak Rusya'nın Türkistan'ı işgalini, Türkistan şehirlerini ve bu şehirlerde yaşamlarını idame ettiren halkların gelenek ve göreneklerini kendi yorumlarıyla okuyucuya aktarmıştır. O hâlde doğunun levhalarını okuyan, Rusya'nın Türkistan'da ilerleyebileceği en önemli faktörlerden birisini daha yakından keşfeden meraklı gazeteci Dobson için de bu sefer amacına ulaşmış ve gayet başarılıdır.

Arminius Vambery, Arthur Campbell Yate, Charles Edward Stewart, Valentine Baker ve William Eleroy Curtis'in Türkistan hakkındaki gözlemlerini içeren eserlerini de Türkçeye aktaran akademisyen ve yazar Dr. Resul Şahsi, genel olarak Türkistan'da Rus-İngiliz mücadelesi temelinde yazılan eserlerin çevirilerini yapmıştır. Ele alınan bu incelemede George Dobson'un eseri ise bir diğer çalışmasıdır. Yukarıda Dobson için genel olarak İngiliz gazeteci tabiri kullanılmıştır fakat o, ABD'nin St. Petersburg'da bulunan konsolosluğunda Konsolos Yardımcısı olarak görev yapmış, yine burada İngiliz Büyükelçiliği ile ilişkilerini sürdürmüştür. Denilebilir ki onun Türkistan'daki araştırmaları daha karmaşık bir arka plana sahiptir. Şahsi, Dobson'un orijinal ismi *Russia's Railway Advance Into Central Asia: Notes of a Journey From St. Petersburg to Samarkand, 1890* olan eserini akıcı bir üslupla Türkçeye aktarırken, açıklamalar ve düzeltmeler de yaparak okuyucunun zihninde soru işareti bırakabilecek soruların cevaplarını vermiştir. Yanlış olarak aktarılan bilgileri kontrol edip düzeltmesi ise bu çalışmanın değerini arttırmaktadır. Özellikle ön söz kısmında XIX. yüzyıl Türkistan coğrafyasının Ruslar ve İngilizler için ne anlama geldiğinin, aralarındaki mücadelenin ne gibi faktörlere dayandığının ve Dobson'un seyahat etmesinden önce bölgedeki siyasi vaziyetin işlenmesi, okuyucu için âdeta bir ön hazırlık hüviyetindedir. Bununla birlikte Şahsi, eseri Türkçeye aktararak Türkistan sahası üzerine bir İngiliz bakışını daha okuyucuya sunmuş, ardıllarıyla kıyaslandığında onlardan en büyük farkı ulaşım ağını kullanma şansına sahip olan George Dobson'un eserini Türkiye literatürüne kazandırmıştır.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

TÜRKİSTAN'IN KALBİNE ÖRÜLEN AĞLAR

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 7, Sayı/Issue 13, Ocak/January 2025, ss. 237-240.

Geliş Tarihi–Received Date: 09.12.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 20.01.2025

KİTAP İNCELEMESİ – BOOK REVIEW

ESKİ TÜRK TARİHİ

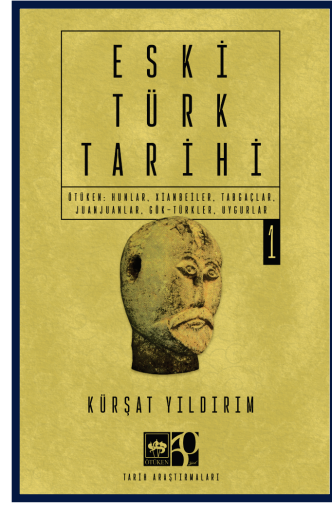
(Ötüken: Hunlar, Xianbeiler, Tabgaçlar, Juanjuanlar, Gök-Türkler, Uygurlar)*

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1598581>

 SEMİYENUR AKBAŞ**

Eski Türk Tarihi isimli eser dört cilt olarak planlanmış olmakla birlikte bu çalışmada incelenen ilk cildi, 2024 yılında Ötüken Neşriyat tarafından yayınlanmıştır. Kitabı yazış gayelerini ve motivasyonunu ön sözde (s. 11-16) aktaran yazar; kitabın genel okuyucu kitlesine hitap etmesini, Türk tarihinin bir Türk tarihçisinin gözünden ele alınmasını, tarih bilimine bağlı kalınarak metodolojik ve kronolojik bir yaklaşım benimsemeyi amaçlamış; Prof. Dr. Abdulkadir Donuk Hoca'nın hayattayken kendisinden Türk tarihini baştan sona yazmasını istediğinden bahsetmiştir.

Prof. Yıldırım, bu çalışmada Ötüken merkezli Türk devletlerini okuyucuya aktarmıştır. Yıldırım'ın ileri seviye Çincesi bu çalışmaya oldukça yarar sağlamakla beraber çalışmada Çince vesikalardan transkripsiyonuna yer verildiği görülmüştür. İslamiyet öncesi Türk tarihçiliğinin en önemli kaynakları olan Çince vesikalardan okuyucunun da ulaşabilmesi, yazarın yorumlarını eleştirme ve doğrulama imkânı vermiştir. Yazar; eserinde haritalar, beylerin ve boyların yer aldığı çizelgeler kullanmıştır. Bu eserde pek çok sosyal bilimler çalışmalarında olduğu gibi doküman analizi yöntemi kullanılmış, ana kaynaklarla birlikte ulusal ve uluslararası literatüre de hâkim olduğu görülmüştür.

Kitap; ön söz, giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Bölümler, kısımlar hâlinde aktarılmakta ve her kısımdan önce bir giriş bulunmaktadır. Kısımlar, kendi içlerinde başlıklara ayrılmaktadır. Her olayın bir başlık hâlinde aktarılması, araştırmacının araştıracağı yeri bulmasında kolaylık sağlamıştır.

Kitabın giriş kısmında (s. 17-36) Türklerin kutlu başkenti Ötüken'le birlikte Türklerde düşünceye ve bu düşünceyi şekillendiren etkenlere değinilmiştir. Burada Türklerin bilerek konar-göçer bırakılması ve Ötüken merkezindeki dağa verilen değer hakkındaki bilgiler oldukça dikkate değerdir.

Kitabın ilk bölümünde (s. 37-244) yani “*Hunlar (MÖ 209-MS 216)*” bölümünde Asya Hunları tarafından kurulan Hun devletinden bahsedilmiş, kitabın Ötüken devletlerini anlatması dolayısıyla Avrupa Hunlarına değinilmemiştir. Bu bölüm dört kısımdan oluşmaktadır: *Hun Devleti'nin Siyasi Tarihi; Hunların Adı, Dili ve Kökeni; Devlet Teşkilatı, Kültür ve Toplum; Hunların Tarihi Coğrafyası*. Hun devletinin siyasi tarihi kısmı, “*Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler*” başlığıyla başlar ve kültürlerle birlikte Hunların ataları hakkında bilgiler verildikten sonra “*Modu*” ile Asya Hunlarının siyasi tarihine geçer. Burada Asya Hunlarına ve yıkılış sonrası ortaya çıkan Türk hanedanlıklarına değinilir. İkinci kısımda ise başlıktan da anlaşılacağı üzere Hunların isminin geçtiği belgeler ışığında isim kökeni hakkında bilgiler verilmiş, Hun dili hakkında iddialar paylaşılmış ve Çin kaynaklarıyla arkeolojik buluntular ışığında Hunların kökeni hakkında yorumlar yapılmıştır. Üçüncü kısımda ise Hunların devlet teşkilatından, merkez-çevre ilişkilerinden, kültürlerinden ve

* Kürşat Yıldırım, *Eski Türk Tarihi (Ötüken: Hunlar, Xianbeiler, Tabgaçlar, Juanjuanlar, Gök-Türkler, Uygurlar)*, C. 1, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2024.

** Lisans Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: semiyenurakbas@gmail.com, ORCID ID: 0009-0008-0180-3557.

ESKİ TÜRK TARİHİ

toplumdan bahsedilip Çin kaynaklarındaki ifadeler aynen aktararak açıklanmıştır. Dördüncü kısımda ise, Hunların tarihi coğrafyasından haritalarla destekleyerek bahsedilmiştir.

İkinci bölümünü (s. 245-318) “*Xianbeiler, Tabgaçlar*” oluşturmaktadır ve iki kısma ayrılmıştır. İlk kısımda “*Xianbeiler (MS 25-35)*” ele alınmış ve onların kurdukları devletler hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Tuyuhunlar ve Wuhuanlar da bu kısımda anlatılmıştır. Birbirine çok benzeyen kültürlere sahip olan Xianbeilerin ve Wuhuanların kültürüne ise tek bir başlık altında değinilmiştir. İkinci kısmı ise “*Tabgaçlar (MS 160-556)*” oluşturmaktadır. Tabgaç ismi ve kökeniyle siyasi tarihe başlangıç yapılıdır. Beyler ve hükümdarlar çizelgesiyle bölüm kapatılır. Tabgaçlar’ın Ötüken merkezli olmamasına karşın yazar, Ötüken’e doğrudan etki etmelerinden dolayı yer verdiğini açıklamıştır.

Üçüncü bölüm (s. 319-388) “*Juanjuanlar (402-552)*”dır. Bu bölüm iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım, “*Juanjuanların Siyasi Tarihi*”dir. Siyasi tarihten sonra ikinci kısım olan “*Toplum ve Devlet*”e geçilir. Juanjuanların kökeni, yaşam tarzları, isimleri ve dillerinden bahsedildikten sonra kullandıkları ünvanlar tek tek açıklanır. Ardından beylerin ve kağanların çizelgesine yer verilir ve dördüncü bölüm olan “*Gök-Türkler (552-744)*”e geçilir.

Dördüncü bölümde (s. 389-676) Gök-Türklerin isimleri manasına değinilmemesi; Kül Tigin Yazıtı’nın doğu yüzünün üçüncü satırında ince g tamgası yerine -ük/-ök tamgası, Bilge Kağan Yazıtı’nın doğu yüzünün dördüncü satırında ise ince k tamgası kullanılması dolayısıyla oluşan “*Kök Türk*” şeklinde okunusundan bahsedilmemesi ilginçtir. Gök şeklinde söyleniş yaygın olsa da doğru yazılışın “*Kök Türk*” olduğunu söyleyen tarihçiler de mevcuttur. Bu bağlamda yazarın kök kelimesi anlamına değinmesini ve bu görüşlerden de bahsetmesi beklenirdi. Yıldırım’ın, Gök-Türkleri 1. Gök-Türk, 2. Gök-Türk diye ayırmaması da bir diğer ilginç noktadır. Tarihçiler arasında ayrılık yaşatan bu konuda yazar Yıldırım’ın elli yıllık fetret devri sonrası yeni devlet kurulduğunu iddia etmeyenlerden olduğu burada belli olmaktadır. Nitekim İltiş Kağan (682-691) devlet kurucusu olarak gösterilmemiştir. Gök Türkler bölümü altı kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Doğu Gök-Türkleri anlatılırken ikinci kısımda Batı Gök-Türkleri anlatılır. Doğu Gök-Türkleri köken ve türeyiş destanıyla başlar ve siyasi tarih sonrası “*Kültür, Toplum ve Devlet*”e değinilir. Batı Gök-Türkleri ise köken konusuyula başlar ve siyasi tarih, “*Gök-Türkler ile Türkistan Şehirleri*” ve “*Batı Gök-Türklerin Budacılık ile İlişkileri*” başlığında Batı Göktürkleri incelenir. Üçüncü kısım “*Gök-Türk Çağında Türk Boyları*”dır ve boylar anlatıldıktan sonra bir çizelgeyle boyların Çince ve Türkçe isimlerine, buldukları yerlere ve nüfuslarına değinilir. Dördüncü kısım “*Gök-Türk çağında Moğol Boyları*”dır. Burada Moğolların kökeni, boyları ve Türklerle olan akrabalıkları anlatılır. Beşinci kısım “*Gök-Türk Çağında Tunguz Boyları*”dır. Moheların kökeni ile başlar ve Büklilerle bağlantısı, kültürleri, dilleri ve coğrafyasına değindikten sonra boylarına ve dış ilişkilerine değinilmektedir. Son kısım ise “*Gök-Türk Çağında Koreliler*”dir. Kore halklarına değinildikten sonra eski kültürlerine ve eski Türk kültürü ile ilişkilerine değinilir ve bölüm Gök-Türk kağanları çizelgesi ile sonlandırılır.

Beşinci bölüm (s. 677-794) ve son bölüm olan “*Uygurlar (744-840)*”, dört kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda yani “*Siyasi Tarih*”te tarih sahnesine çıkışlarından yıkılışına kadar olan siyasi tarih aktarılır. İkinci kısımda başlığından da anlaşılacağı üzere “*Uygur Adı, Uygurların Kökeni, Dokuz Oğuz Urukları*” işlenir. Üçüncü kısım, “*Tarihi Coğrafya*”dır, son kısım ise “*Toplum ve Ekonomi*”dir. Bunların ardından Uygur boy beyleri ve hükümdarlarıyla ilgili bir çizelge verilir. Uygurların anlatılmasıyla Ötüken devletleriyle birlikte Eski Türk Tarihi kitabının ilk cildi de tamamlanmış olur.

Kitapta Ötüken devletleri anlatılmış olsa da tarihte Ötüken’i başkent yapmış ve kısa süre de olsa ellerinde tutmuş Kırgızlara yer verilmemiştir. Kırgızların tarihinin uzun olması ve Moğollara karşı mağlubiyetten dolayı Ötüken’i tarihlerinde kısa süre tutmalarından dolayı bahsedilmediği, sonraki ciltlerde değinileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak, Kürşat Yıldırım, “*Eski Türk Tarihi*” adlı eseriyle tarih bilimine ve literatüre önemli bir katkı sağlamıştır. Bu eser tarihin en eski zamanlarından beri medeniyetin aktarıcısı olan Türklerin, Ötüken’den beri bıraktıkları izlerin izini süren bir çalışma olmuştur. Ötüken’den beri süregelen Türk tarihini, tarih biliminin metotlarına bağlı kalarak ince bir ustalıkla ele alan ve değerlendiren Yıldırım’ın bu eseri genel okuyucu kitlesine hitap etmekle birlikte bilhassa lisans ve yüksek lisans düzeyindeki tarih öğrencileri için bir ders kitabı niteliği taşımaktadır.

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

YAZIM KURALLARI

Aşağıdaki kurallara uymayan makaleler hakeme gönderilmeden reddedilir.

1. İmla kurallarında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınmalıdır.

2. Makale, "Microsoft Word" programında hazırlanmalıdır.

3. Yazı karakteri Times New Roman, 10 punto ile ve 1 satır aralığıyla iki yana yasla olmalıdır. Dipnotlar ise 8 punto olarak yazılmalıdır.

3.1. Dergiye gönderilen makaleler, notlar, tablolar ve şemalar dâhil, en az 2,000 ve en fazla 15,000 kelime arasında olmalıdır.

3.2. Makalelerde sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

4. Makalenin sayfa düzeni şu şekilde olmalıdır:

Kâğıt Boyutu A4 Dikey

Üst Kenar Boşluk 2,5 cm

Alt Kenar Boşluk 2,5 cm

Sol Kenar Boşluk 2,5 cm

Sağ Kenar Boşluk 2,5 cm

Paragraf girintileri için 0,8 cm boşluk bırakılmalıdır.

Paragraf aralığı önce 0 nk, sonra 6 nk olmalıdır.

5. Yazar adı ve soyadı, ana başlığın altına 12 nk aralık bıraktıktan sonra 10 punto ve ortaya hizalı olarak yazılmalıdır. (*) işareti ile dipnot bölümüne unvan, adres ve e-posta bilgileri sırasıyla 8 punto olarak verilmelidir.

6. Makale ve çevirilerde, metinden bağımsız olarak en az 400-500 kelime arası ÖZ ile Anahtar Kelimeler bulunmalıdır. ÖZ kısmının altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir. Türkçe ÖZ ve Anahtar Kelimelerden sonra ise İngilizce olarak makalenin başlığı, ABSTRACT (ÖZ) ve Keywords (Anahtar Kelimeler) mutlaka yer almalıdır.

7. Ana başlıklar tamamen büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu yazılmalıdır.

Örnek:

ANA BAŞLIK

1. Alt Başlık

1.1. Ara Başlık

8. Tercüme makalelerin orijinal dilindeki adı (*) işareti ile dipnot kısmında mutlaka gösterilmelidir.

9. Makale bölümlerinin sıralaması şu şekilde olmalıdır: TÜRKÇE BAŞLIK, ÖZ, Anahtar Kelimeler, İNGİLİZCE BAŞLIK, ABSTRACT, Keywords, GİRİŞ, ANA BAŞLIKLAR, Alt Başlıklar, SONUÇ, KAYNAKÇA, EKLER

10. Dergimize makale gönderimi yapılan sayfa içerisinde makale üst verisi belirtilirken, makale türü ve makalenin konusu ilgili kısımda mutlaka belirtilmelidir.

10.1. Dergimize makale gönderimi yapılan sayfa içerisinde makale üst verisi belirtilirken, "Telif Hakkı Devri Formu" yazar tarafından doldurulup imzalanarak sisteme tam metin yükleme sırasında mutlaka eklenmelidir.

10.2. Dergimize makale gönderimi yapılan sayfa içerisinde makale üst verisi belirtilirken, makalenin benzerlik raporu eklenmelidir. Benzerlik oranı %20'yi geçmemelidir.

11. Dergimize makale gönderimi yapılan sayfa içerisinde makale üst verisi belirtilirken diller bölümünde birincil dil kısmında makalenin yazıldığı dil mutlaka belirtilmelidir. Diller bölümünde ise makalenin başlığı birincil dili ile birlikte İngilizce olarak mutlaka belirtilmelidir.

Alıntılar

1. Beş satırdan az olan alıntılar metin içerisinde italik olarak verilmelidir. Vurgulanması gereken ifadeler de italik yapılır. ÖZ kısmında alıntı yapılmamalı, kelime vurgusu için italik kullanıma başvurulmamalıdır.

2. Alıntılar 5 satırı geçtiğinde paragraf girintisinden ve sol taraftan 1 cm içeriden başlatılmalı, tırnak içinde 9 punto olarak yazılmalıdır.

Dipnotlar

1. Dipnotlar Times New Roman yazı tipinde, 8 punto ile tek satır aralığında ve iki yana yasla şeklinde olmalıdır.

2. Dipnotlarda kaynak adları (*kitaplar, tezler, ansiklopedi veya dergi adları*) italik olmalı ve sırasıyla yazarın adı, soyadı, kaynağın adı, cilt sayısı (varsa), yayınevi, yayın yeri ve tarihi ile sayfa numarası yazılmalıdır.

Kitap ve Tez Dipnotlar Örnek:

- Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları (TTK Yayınları şeklinde de olabilir), Ankara 2014, s. 88.

- Abdullah Üstün, *Geç Roma Tarih Yazımında Hunlar: Batı Avrasya'da Erken Türk Varlığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2013, s. 35.

2.1. Tekrarlanan atıflar için yazarın soyadı ve kaynağın türüne göre *age, agm, agt*, yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir. Aynı yazarın birden fazla eserinde ise eserin/makalenin ismi kısaca belirtilmelidir.

Örnek:

- Ögel, *age*, s. 125.

- Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, s. 152

- Kafesoğlu, *agm*, s. 16.

- Üstün, *agt*, s. 48.

- Kafesoğlu, "Türk Tarihinde...", s. 106.

- Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C.1, s. 129.

3. Dipnotlardaki makale veya ansiklopedi madde isimleri tırnak içinde düz, süreli yayın veya ansiklopedi ismi ise italik yazılmalıdır.

4. Dipnotlardaki makale ve ansiklopedi maddelerinin yazımı aşağıdaki örneğe göre olmalıdır:

Makale ve Ansiklopedi Maddeleri Dipnotlar Örnekler:

- Wolfram Eberhard, “Orta Asya’da At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Malumat”, *Ülkü*, S. 16/92, Ankara 1940, s. 162.

- Ömer Faruk Akün, “Mehmed Fuad Köprülü”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 28, İstanbul 2013, s. 473.

- Özkan İzgi, “Orta Asya’nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyeti ile İlişkiler”, *Türkler*, Edt. Hasan Celal Güzel, Salim Koca, vd., C.1, 2002, s. 464.

Arşiv Belgeleri İçin Dipnot Örnekleri:

- BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) *Bab-ı Asafi, Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı*, (BOA. A. MKT. MHM.), 439/79, 22 Mart 1869 (1285.Z.8).

- BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), *Yassıada Tutanakları “Vatan Cephesi”*, 010. 09/ 212. 656.1, 10.05.1961. İlk dipnottan sonra BCA kısaltması kullanılır.

5. Dipnottaki bildiri isimlerinin yazımı aşağıdaki örneğe göre olmalıdır:

Örnek:

- Ahmet Caferoğlu, “Türklerde Av Kültü ve Müessesesi”, *VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. I, Ankara 1973, s. 170.

6. İki den fazla yazarlı kaynaklar için ilk iki yazarın adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynakçada bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

Örnek:

- *Han Hanedanlığı Tarihi*, çev. Ayşe Onat, Sema Orsoy, vd., TTK Basımevi, Ankara 2004, s. 89.

7. Tercüme eserler için sırasıyla yazarın adı ve soyadı, eserin adı, tercümanın adı ve soyadı, cilt sayısı (varsa), yayınevi, yayın yeri ve tarihi ile sayfa numarası yazılmalıdır.

Örnek:

- Lev Nikolayeviç Gumilev, *Hunlar*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s. 140.

8. Hazırlanan eserlerin yazımı aşağıdaki örneğe göre yapılmalıdır:

Örnek:

- İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, haz. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017, s. 77.

9. İnternet bağlantısı ile elde edilen kaynağın ismi tırnak içerisinde olmalı ve sırasıyla yazar adı ve soyadı, kaynağın adı, web sayfasının adresi, erişim tarihi ve saati belirtilmelidir.

Örnek:

- Salim Koca, “İslam Medeniyeti Çevresinde Türk İmajı”, http://isamveri.org/pdfdrq/D03266/2010_6/2010_6_KOCAS.pdf, 20.10.2018 sa. 23:51.

10. Çeviri makalelerde çeviren kişiye ait notlar dipnotta verildikten sonra (Ç.N.) şeklinde belirtilmelidir.

11. Gazetelerde yer alan isimsiz haberlerin kullanımında aşağıdaki örnek tercih edilmelidir:

Örnek:

“Katalonya’yı Bağımsızlık Ateşi Sardı”, *Milliyet*, 21 Eylül 2012, s. 4.

11.1. Gazetelerde yer alan yazarı belli makale ve köşe yazıları için aşağıdaki örnek tercih edilmelidir:

Örnek:

Murat Bardakçı, “Soyağacı Nasıl Çıkartılır?”, *Habertürk*, 25 Nisan 2019, s. 2.

12. Yazarı belirtilmeyen eserlerin kullanımında ise aşağıdaki örnek tercih edilmelidir:

Örnek:

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 56.

Ek ve Albümler:

1. Resim, şekil ve belge türünden tüm materyaller numaralandırılmalı ve altına bir cümle ile açıklamaları yazılmalıdır. Yazılar 10 punto ve italik olmalıdır.
2. Metinde sayfa aralarına eklenecek olan şekiller için uygun büyüklükte boşluklar bırakılmalı veya resimlerin nereye geleceği anlaşılır bir şekilde belirtilmelidir.

Kaynakça:

1. Eserin sonunda kaynakça verilmelidir. Kaynakça eserin özelliğine arşiv kaynakları, kitaplar, makaleler, tezler, ansiklopedi maddeleri vb. isimler altında gruplandırılabilir.
2. Bu bölümde önce eser sahibinin soyadı sonra adı yer almalıdır. Kaynak ili ilgili diğer bilgiler “Dipnot” başlığı altında verilen kurallara göre sıralanmalıdır.
3. Kaynakça soyadların alfabetik sıralamasına göre düzenlenmelidir.
4. Kaynakçada sadece metin içinde kullanılan veya bilgi aktarılan eserler gösterilmelidir.
5. Makalelerin ve ansiklopedi maddelerinin buldukları yayım içerisinde hangi sayfalar arasında olduğu gösterilmelidir.

Kaynakça İçin Örnekler:

- AKÜN, Ömer Faruk, “Mehmed Fuad Köprülü”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 28, İstanbul 2013, s. 471-486.
- CAFEROĞLU, Ahmet, “Türk Onomastiğinde At Kültü”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, İstanbul 1953, s. 201-212.
- ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011.
- ÜSTÜN, Abdullah, *Geç Roma Tarih Yazımında Hunlar: Batı Avrasya'da Erken Türk Varlığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2013.
- Arşiv belgeleri dipnottaki gibi gösterilir. Belgeler türlerine göre gruplandırılarak belge numaraları verilir.
- “Katalonya'yı Bağımsızlık Ateşi Sardı”, *Milliyet*, 21 Eylül 2012.
- BARDAKÇI, Murat, “Soyağacı Nasıl Çıkartılır?”, *Habertürk*, 25 Nisan 2019.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.